РАЖДЕН ГӘЫМБА

САРА САШӘА, САРА САЖӘА

Агәалашәарақәеи аҽа жанрқәаки

Аԥҳәыҥтшәҟәтыжьырҭа
Аҟәа – 2007

Ражден Гумба иажәеинраалақәеи, иашәақәеи, ипиесеи акьыпҳь рбахьеит, аха урҭ неизакны, насгьы игәалашәарақәа рапҳьа инаргыланы шәҟәыкны иҭымҵзацызт.

Абри ашәҟәы «Сара сажәа, сара сашәа» зыхьзу аҟны урҭ зегьы еизакхеит, апҳьаҩ изын акыр иапсаны иҟалеит.

Рыцхарас иҟалаз, иара ихаҭа гәыхыҭхыҭрыла дыззыпшыз ари ишәҟәы аҭыцра дзахьымзеит, пшьынҩажәа шықәса анихыцуаз (2007 ш.) ипсҭазаара ҿахцәеит.

Уатцәы упсуеит ҳәа сарҳәаргьы,
Амца сыцралан сбылуазаргьы,
Баграт иажәеинраалак сапҳьап,
Уи ашәа сшаҿу сыпсрагьы хыпап.

Ауаҩы игәы иҭоу зегьы
Ажәала изҳәозҭгьы,
Ашәа аҭып аиуамызт.
Изымҳәаз ажәа

«Уа рада, гәышьа» – ҳәа,
Ашәала ихаирҭәаауеит.

Автор

МҨАХӘАСҬАЛА АШЬХАНЗА…

Уи ахаҵарԥыс дины дҩеидасуа даналага нахыс аамҭа баапс дааҭагылеит. Ражден Гәымба ҳәа ихьзи ижәлеи еидкыланы ирҳәо дзыҟамлазацызт дахьиз иқыҭа Дәрыԥшь ашкол данҭалаз, аха ашьҭахь иҩызцәа дызларылыркаашақәак дрылаҟахеит. Дышхәыҷызгьы иашәаҳәареи икәашареи рыла ашкол анҭыҵгьы избахә Дәрыԥшьаа ирылаҵәо иалагеит. Ус ҟамлашьас иамази аашықәса анихыҵуаз, иаԥиҵаз ашәа рҳәо иалагахьазҭгьы. Уи усҟантәи аамҭа иақәшәо иҩын. Абнақәа хтны ачаижәла алаҵарҭақәа аздырхион. Абар уи ашәа алагамҭа:

«Ҳамра, ҳамза, ҳалашара,
Ҳколнхара ҳаицынхара,
Ҳахьзылымсуаз абга ргәара,
Ачаи ҳазгылап аиаҵәара…»

Ражден Гәымба ашкол аҟны дзыхдырҟьо изымдырзо дыкәцаланы дрыма рҽаархеит, ашколқәа қырҭуатәны иҟазҵаз ақырҭуа шовинистцәа иаарышьҭыз арҵаҩцәа. Ҩынтә-хынтә раҟара ашкол дҭырцеит, дзыхдырҟьо ҳәа авбақәа изыԥшааны.

Ражден Гәымба иабду Мамсыр Гәымба иҵрышкәаза изызҳауаз имаҭа илаз абаҩхатәра ибон, дагьеигәыргьон азыҳәан Тәанихәы ҳәа иахьашьҭаз, хәылбыехала Дәрыԥшьтәи абыргцәа ахьеидибагалалоз аҭып ашҟа лассы-лассы дигалон. Уаҟа алахҿыхра ыҟан, ишәаҳәон, икәашон, ажәытә ажәабжьқәа рҳәон. Урҭ даара дрызҿлымҳан Ражден. Уахьынтә иоуазгьы рацәан. Инарҵауланы иеиликаауан, игәникылон зызбахә рҳәоз аԥсуа намыс, аԥсуа ҵасқәа, аԥсадгьыл абзиабара уҳәа.

Иаб Ҷьгәаҭан Гәымба нхаҩ бзиан. Уи даныцәаҳәоз ацәқәа раԥхьа дгылалон Ражден хәыҷыгьы. Ҩнак

ацәаҳәара ишаҿыз ауп Ражден хыхь зызбахә сҳәаз раԥхьазатәи иашәа шаԥиҵаз: «Сабгьы исыциҳәеит уи ашәа», – иҳәоит уажәыгьы уи ахҭыс игәаларшәо. Ари ашәа иахыҵуеит 73 шықәса. Аҟазаратә коллективқәа иара уажәыгьы ирҳәоит, аха ажәақәа аламҵазакәаны, иркәашаганы.

Ражден иаб Ҷьгәаҭан ацара имазамызт, аха абызшәақәа ҩба-хԥа идыруан, аҭырқә бызшәагьы нарылаҵаны. Иан Ольга Николаи-иԥха Ловчева дболгарҭыԥхан, ҵара ԥыҭкгьы лыман, усҟантәи аамҭазтәи ала ф-класск дрылгахьан. Ҷьгәаҭани Ольгеи рыҷкәын Ражден изын ргәааанагарақәа еиқәшәазомызт – аб иҭахын иҷкәын дырҵаҩхарц, ан илҭахын лыҷкәын ашәаҳәареи акәашареи рымҩала изҳарц. Иан ус зылҭахыз еилкаан – лхаҭа ашәаҳәареи акәашареи дрызҿлымҳан. Убри азыҳәан аб иахь имырзацәакәаны дилабжьон амузыкатә ҵарахьы ихы ирхарц.

1935 шықәсазы Тәанихәытәи (Дәрыԥшь) абыргцәа раԥхьа днадыргылан, дара ирҿиҵааз ашәақәа, хорк еиԥш инеидыргыланы идирҳәо далагеит. Ашкол аҟны акәзар, 90-ҩык рҟынза злахәыз аҵаҩцәа рхоргьы еиҿикааит. Урҭ идирҵон абыргцәа ирҿиҵаази иара ихаҭа иаԥиҵози ашәақәа. Абарҭқәа рыла ашәа бзиа ибеит, иара иԥсҭазаарагьы изацрымго иалахәхеит. Ҳәара аҭахума, анотатә ншьанқәа издырзомызт, иагьимбацызт. Рқыҭаҟынтә ҷкәынак Ленинградынтәи иааигаз апатефон дшазызырҩуаз, имаҳацыз амузыкатә шьҭыбжьқәак иаҳаит, абри инструментс иарбану ҳәа дазхәыцит. Уи апианино акәзаарын, аха иара ус бжьык имаҳацызт. Абаҭлыкақәа еиваргыланы, рыбжьқәа еиԥшымхарц азын, маҷ-маҷ азы рҭаҭәо, нас лаба хәыҷык ала дрысуа, апатефон аҿы иаҳаз амузыкатә шьҭыбжьқәа ирзааигәазаны иаҳауа далагеит. Убри ала ихатә нотатә ншьан дыргақәа аԥиҵеит. Урҭ ицқьаҵәҟьаны бжьыла иақәымшәозаргьы

дарманшәалон, ихы иаирхәон. Ибаҭлыкаҟәа рыла иаирҳәон зҳәара мариаҟәаз ажәаҟәа «Гәдиса», «Ахра ашәа», «Ахәрашәа», иара убас ихатә ҧцамҭакәагьы. Ражден Цьгәаҭан-иҧа абри анигәалаиршәо гәаҳәарак иоуеит, ихәыҷра аамҭакәа рахь дхьанарҧшуеит.

Ражден иҟәыҧшра аамҭакәа раан ауп Аҧьынҧьтәылатә еибашьра Дузза ианалагаз. Убасҟан, иҟәра шмаҷызгьы ашьха ҭыпҟәа рҟны амоакәа дзырбоз ахьшьцәа дрыланы ҳар дрыцхраауан. Убраҟа дызлаҧшыз, иибаз, иаҳаз акыр ицхрааит аибашьра иазкыз ашәа ҽыцкәа раҧцараҽы. Урҭ иреиуоуп «Аҧсадгьыл», «Санчара», «Атҟәа иашәа», «Афырхацәа рашәа», иапицеит ашкол хәыҷкәа ирызкны апиеса «Санчара» зыхьзицаз. Уи ала ақәгыларакәа ақыҭа школкәа акыр рҟны идырбан. Апиеса аҟынтә анемец полковник тҟәа иажәакәа рцыҧцәахак аазгоит:

«Уажәшьҭа, уажәшьҭа иаҳтәхауеит,
Кавказ ҧшза ҳнапаҽы иҟалоит.
Ахра ҽҟьара саркьаны иаҳҽаҷҷауеит,
Ахәы ҧшзакәа ҧсшьарҭас иҟаҳцауеит…»

Абас, Ражден Гәымба иҟәыҧшра аан аамҭа акыр иуадаоны ишыҟазгьы, иан иара изы илҭахыз амоа данын. Дазыҧшын аҧсуаа аибашьра аамҭа уадао иалҵны, уажәшьҭа бзиарак ахь ркылсра. Аха ус ҟамлеит. Уи аибашьра ду аҵкыс аҧсуаа иаҳзеицәахеит ақырҭуа фашизм Аҧсны иазыҟанаҵаз ақәыҷәәаракәа, Аҧсуа школкәа зегьы ҟаҵан қырҭуа школкәаны. Ашколкәа рҟны аҵаоцәа аҧсышәала ицәажәар ҟамло иҭадыргылеит. Ақырҭшәа знапаҽы иззаамгоз аҧсуа хәыҷкәа ашколкәа ирыҵцаны идәықәырцон. Аиҳабыра классҟәа рҟны аҵара зҵоз аҧсуаа ақырҭшәа анырцәуадаоха, рцара ааныжьны аеагеи ацәмаҭәеи рахь ииасуан. Абаохатәра ҳаракҟәа цәырызгараны иҟаз аҧсуа хәыҷкәа заҟаоы ирылаҧсызеи, аҧсуа культура еихазҳараны иҟаз заҟаоы аамҭа цәгьа иканаҧсазеи.

Абас еиҧш иҟаз аамҭа аан Дәрыҧшь ақыҭа школ иҭыҵыз 30-оык рҟынза ааинырианы мазалатәи ахор еиҽикааит Ражден. Уаҟа ирҵон ргәыроакәа ирхылҵуаз рнапхгаоы иашәа ҽыцкәа. Абар, убасҟан иноыз ашәакәа руакы ацыҧцәаха:

«Уа, уоу, сашьцәа, уау,
Мчыла сыргоит, срышәымҭан,
Уа уоу, уаау!..
Уа уоу, Сынцәа ду, уаау,
Уҧсшьарҭа дыроашьауеит,
Уа уоу, уаау!,.»

Аамҭакәа ус ицон, Ражден Гәымба изҳауан, ҧшреи-сахьалеи деибыҭахон. Насгьы адгьыл ақәаарыхра уамашәа бзиа ибон, махәҽәала аус иуан, аҧьабаа дацәхьаҵуамызт. Аха рыцҳараны иҟалаз, аҵара аганахьала имоакәа кын. Уи хьаргон иани иаби, аха ирылшоз, ҳашколкәа атәым бызшәа рхаҧаны иҟан, акыр злаз ҧсуак дроагыларгьы имоа ршәаҳауан. Икомпозитор духараны иҟаз Раждентьы имоа ҳәагәыжьла иҽаҳәан.

Ауаоы данқәыҧшу зегьы дырхьынҳалоит, зегьы дрылахәзар иҭаххоит, аха, нас, еиҳа ицааиуа занаат моак данылоит. Ражден ашкол ахь днармышьҭуа даналага, аҧсуа ажәакәа ирылхны бызшәа ҽыцк аҟаҵара далагеит. Иагьиқәҽиан атәым бызшәа рзымҵакәаны зышкол казыжьыз еиҽкааны имаз ахор иалаз 30-оык Ражден иапҵамҭа абызшәа ҽыц ала иеицәажәон. Ари ажәабжь Аҟәанза иаароит, иара убас анаука аус зуоцәа рҟынзагьы аха ишаароыз асаз бызшәа идыруеит ҳәа ауп, иагьидҵаалеит ус акәу акәыму аилкааразы.

Рашдан ашкол ахь ирхынҳәра аус реаладырхәт ихор иалаз абыргцәеи ақыҵа анапхгаҩцәеи Заурбақь Ҭаркьыл, Харитон Арзынба, Вера Ҭар-ԥҳа, Хьыцкәыр Гәымба, Грышьа Ԥлиа. Урҭ рыбзоурала Рашдан ашкол ахь деиҵарыдыркылеит. Иаарласынгьы еиҷеикааит ашколтә хор. Ари збоз ақырҭуа рцаҩцәа, аԥсуаа қырҭцәартәырц акәымзи изаашьҭыз, аурокқәа рышьҭахь даанкыланы ақырҭшәа идырцоғьы иалагеит. Иеиҷеикааз ашколтә хор апрограммаҿы аԥсуа ашәақәа иррацәо даналага, ацҭәа ҟало иалагеит, изцыргалак еиҵах ашкол аанимыжьыр ҟамлеит. Убас ала, иқыҵа Дәрыԥшь аҟны абжьаратәи ашкол далдмыргеит.

1946 шықәсазы иажәеинраалақәа иманы Аҟәа ашәҟәыҩцәа Реидгылаҟны дааит Рашдан. Уаҟа аус зуаз Алықьса Нестор-ипа Џьонуа уи иажәеинраалақәа дынрыԥхьа, Дырмит Гәлиа иахь дигеит. «Даара ҳаҵыр сықәцаны исацәажәеит, сышрыдыркылази исарҳәаз абжьагара ҟәышқәеи иахьа уажәраанзагьы исхашҭуам», – иҳәоит Рашдан игәаларшәо. Д. Гәлиа ихатә жәеинраала «Сыхаара сыԥсадгьыл» ҳамҭас Рашдан иитеит. Уи иалихыз ашәа иапҵамҭақәа ирылҷҷаауа ирылагылоуп.

Иаб Џьгәаҭан, хыхь ишысҳәахьоу еиԥш, дырцаҩхарц иҵахын, аха иара ихы кыдын ашәаҳәаратәи акәашаратәи ҟазарахь. Ари аус аҟны адгылаҩгьы диоуит – иан Ольга. Уи, иаб иахьимаҳауаз иалҳәон: Амузыка ацара уҭалар, иҟалоит укомпозиторхар, удирижиорхар, ашәаҳәаратәи акәашаратәи ҟазара ду ашҟа укылсыр!

Имаҭәа-иҩыҭәа деиқәыршәаны 1947 шықәсазы Аҟәаҟа даалышьҭын Аҟәатәи амузыкатә ҵараиурҭа дҭалоит. Усҟан директорс иамаз Ш. А. Горгазе дигәаԥхоит, ацхыраарагьы игижьзом, аҵараиурҭа иатәыз уада хәыҷыкгьы нхарҭас иитоит.

Абраҟа ацара шиҵоз заҳаз аԥсуа жәлар рашәақәа рызҟаза ду, афольклорист, акомпозитор-мелодист Иван

Алеқсандр-ипа Лакрба лассы-лассы диҵаауан ажәытә ашәақәа анотатә қьаад рҵаҩразын. Убас иҵаауа иалагеит Аԥсуа драматә театр аҟынтәи аҟазара гәцаракны измаз Иван Кокоскәриа, Разанбеи Агрба, насгьы аҟазара иазҿлымҳаз Иван Кортуа, Грышьа Тамбиа уҳәа.

Арҭ реиԥш иҟаз аԥсуа культура аҵгаҩцәа иара иахь рымҩахыҵрақәа игәы ҭыргон, ихы зықәкыз амузыка аус абзиабара еиҳа инаркуан. Дышнеи-шнеиуаз атеатр иқәнаргылоз аспектаклькәа музыкала еиқәиршәо далагеит. Рашдан Гәымба аԥсуа шәҟәыҩцәа Баграт Шьынқәба, Алықьса Џьонуа, Алықьса Лашәриа, Иван Ҭарба, Ҷыҷыкәа Џьонуа уҳәа хәыҷы-хәыҷла дырзааигәахон, урҭ ражәеинраалақәа ашәа ахь иигозгьы маҷзамызт.

1948 шықәсазын Рашдан Гәымба иҵарагьы нагзауа, Аԥснытәи жәлар рхор аҿы аусура далагоит шәаҳәаҩыс, аха шықәсқәак рышьҭахь ахор анапхгаҩы Киҵа Гегечкории иареи мааибит ахор аҟны хыц-ҩыцқәак аԥсуа ашәақәа ирҳәоз аԥсуа-цәа ирхаз рнымԥшуа ишеицаркуаз иаартны иахьцәыригаз азын. Убри дахырҟьаны ахор иалцара мацараҿгьы даанмыжькәаны амузыкатә ҵараиурҭа алгаразы аԥышәарақәа раан, адирижиорра ада егьырҭ дышрылгахьазгьы дыҵцаны дипломда даанрыжьуеит. Абарҭқәа рышьҭахь амузыкатә араиурҭа адиректор (уи ҳаҵыр злаиқәиҵоз ала) иабжьагарала дҭалоит Қарҭтәи жәлар рыреиаратә ҩны аҟны иеиҷекааз адирижиорратә ҵара. Уи даналга ашьҭахь иара игәаԥхарала дрышьҭуеит Қырҭтәыла иахьаҵанакуаз Чхороцкә ыараион ашҟа усура. Уаҟа ԥшьышықәса ирзынаԥшуа ақыҵа школқәа, убас ацентри рҟны ахорқәа еиҷекааны иман. Дәрыԥшь ақыҵан ақырҭуа фашизм аашьҭымҵа арҵаҩцәа рхарала аҵара далдмыргеит, аха Чхороцкәы ашкол дҭаланы абжьаратәи аҵара иоуеит.

Убраҟа иеиҽкааз ахорқәа рпрограммақәа рҟны иҟаиҵеит аҧсуа ашәақәа хәба-фба рҟынза.

Урҭ Қарҭ санықазгьы сызлаз ахор апрограмма иалан. Қарҭгьы Чхороцқәыгьы гәахәарыла ирзызырԥуан, – игәалаиршәауеит Ражден Қарҭи Чхороцқәи иҟазаарақәа данрылацәажәо. Иара убас игәалаиршәоит Қарҭи Чхороцқәыгьы гәахәарыла ирзызырԥуан, – игәалаиршәауеит Ражден Қарҭи Чхороцқәи иҟазаарақәа данрылацәажәо. Иара убас игәалаиршәоит Қарҭи Чхороцқә ы араионы руааҩәларқәа ақырҭуа фашизм Аҧсны иахнагаз азакәандарақәа ртәы шырзымдыруаз 1954 шықәсазы Ражден Гәымба даарыҧхьоит Аҧснықа. Аҟәатәи арцаԥратә институт аҟны иагьеиҽикааит 80-ԥык рҟынза еидызкылаз ахор, иара убас шәаҳәаԥысгьы далахәын Китаи Гегечкори напхгара зиҭоз Аҧснытәи жәлар рхор. Ус мызқәак аатцхьан еиҧш, ҧыхьа зны ахор далызцахьаз Китаи Гегечкори иҭып аҟны аусура даладыргоит. Абарҭ аамҭақәа раан Аҧсны акаҭа еиҧш иахаҧаз ақырҭуа фашизм аххәаны ҳаҧсуа школқәагьы аҧсуатәны аҟатцара иалагахьан. Раждентьы ибга неиҵыхны аусура далагоит, ипатриотизмрагьы иусура ианыҧшуа дҟалоит.

Имзакәаны иҳәатәуп Ражден иусураҽы иҧылаз ауадаԥрақәа ртәы. Зегьраҧхьазагьы иуадаԥын Аҧсны жәлар рхор иахаҧаз ақырҭуа фашизмра ахыхра. Ахор иалаз 80-ԥык рахьтә хԥык-ҧшьԥык ракәын аҧсуаа иҟаз, аҧсуа ашәақәа акы-ԥба ракәын иалаз ахор апрограмма. Иусураҽы ицхраауан аҧсуа интеллигенциа, убас Аҧсны анапхгарахь инагаз аҧсуаа Ражден илиршеит аҧсуа жәлар рашәақәеи, хаҭала иара иаҧиҵаз ашәақәеи, апоетцәа рԥымҭақәа ирылхны ииԥыз ашәақәеи рыла апрограмма аиқәыршәара. Абраҟа ҽыц иит Аҧсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба иԥымҭақәа рахьтә ашәақәа злихыз «Сыҧшалас», «Кәачала», «Иааирума» уҳәа ԥынԥажәа рҟынза.

1955 шықәсазы Аҧснытәи Аҳәынҭқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи рансамбль уажәрааназа қырҭшәала зыпрограмма зегьы шьақәгылаз, Аҧсны анҭыц уаԥы изымдырзоз, уажәы аиҳараз ак аҧсуа ашәақәеи аҧсуа кәашарақәеи рыла ишьақәгылаз рапхьаза акәны агастролькәа рзы Аҧсны анҭыцқа амԥа иқәлеит. Иара убри иабзоураны «Аҧсны» ҳәа акы шыҟаз ззымдыруаз Украинатәи ақалақьқәа, Абжьаратәи Азиа аресҧубликақәа уҳәа ирдыруа, азбахә рҳәо иҟалеит.

Ражден Гәымба ихигахьаз амҟәмабарақәа игәаларшәо, иоуз аихьзарақәа дырхыехәо уа даанымгылазеит. Акомпозиторратә ҟазараҽы еиҳа-еиҳа аҧышәа иоуцыҧхьаза, уи аганахь ала идырра ацҵара даҙҽлымҳан. 1956 шықәсазы дагьҭалоит Қарҭтәи аконсерваториа акомпозиторратә ҟәша. Уаҟа актәи аҵарашықәс хиркәшахьан еиҧш, Аҧсны анапхгара наиқәгәгәаҵәкьаны, аконсерваториа дыҭганы дааганы ԥаҧхьа Аҧснытәи жәлар рышәаҳәаратәи рыкәашаратәи ансамбль анапхгаԥыс дҟарҵеит. Уи иаанагоз изымдыруа дыҟамызт Ражден, ирҭахын ансамбль бзиа Аҧсны иҟаларц. Хаҵәынмырха аусурагьы напы аиркит. Уи нахыс уамак мырцыкәа Қарҭ имԥаҧысуан аҧсуа литературеи аҟазареи рдекада. Ражден уи иҿалаирхәт ҿазыҟаҵара бзиала, аҟазара аԥазара ҳаракы аҟны инаганы. Ахәаҧшцәа ракәзар, ахәшьара ду арҭеит. Ансамбль анапхгаԥыс аус иуан 1968 шықәсанза. Аха Ражден игәы иҵхоз акомпозиторра аганахьала иҵара ацҵара акәын хәыцырҭас имаз. 1968 шықәсазы дагьҭалоит П. И. Чаиковски ихьз зху Москватәи аконсерваториа. 1972 шықәсазы Аҟәаҟа дааны аусура далагоит Аҧснытәи Аҳәынҭқарратә филармониаҽы сахьаркыратә напхгаԥыси амузыкатә хеилак аиҳабыси.

Ԥажәа шықәса инарзынаҧшуа еиуеиҧшым аамҭақәа рзы Аҧснытәи Аҳәынҭқарратә жәлар рашәақәеи рыкәашарақәеи рансамбль анапхгара азҭахьаз Ражден

Гәымба аус рыциуан, ихы рылархәны ацхыраара дугьы риҭон афилормониа еиднакылоз еиуеиԥшымыз аҟазаратә цәырҵрақәа. Иаҳҳәап, Аԥснытәи Аҳәынҭқарратә жәлар рашәақәеи рыкәашарақәеи рансамбль Уасил Царгәыш дызхагылаз, Аԥснытәи аҳәынҭқарратә асимфониатә оркестр Лев Џьергениа напхгара зиҭоз, Ахортә копелла Вадим Судаков еиҳабыс дызмаз, ансамбль «Шьарақын» Едуард Бебиа еиҷеикааз, жәлар рмузыкатә инструментқәа рансамбль «Гәында», уажәы Роза Чамагәуа-ԥҳа напхгара зылҭо, Асатиратә театр «Чарирама» Хәыта Џьопуа режиссиорс дызмаз, Акамератә коллективқәа Ардашьын Аҵәба дызхылаԥшыз уҳәа.

1972 – 1990-тәи ашықәсқәа рзын Аԥсны аҟазара акультура убриаҟара иҳаракхеит егьырҭ Асоветтә республика дуқәа акыргьы иаарылыҳәҳәартә еиԥш. Ас аиԥш иҟалаз аҭагылазаашьа ҟаиматқәа игәы шьҭырхуан Ражденгьы, иҭышәынтәалахьоу композиторк-профессионалк иаҳасабала. Жанрла еиуеиԥшымыз амузыкатә ԥцамҭа ҷыцқәа маҷымкәаны иаԥицеит. Ари апрофессионалтә композитор иаԥцамҭақәа зегьы шьаҭасгьы ирымоу, цәасгьы ирхоу аԥсуа жәлар рфольклортә мелодиақәа роуп, аԥсуа жәлар рашәақәа роуп.

Ражден шәҟәқәаны иҭижьхьеит иашәақәа анотақәа ирынцаны. Москватәи аҭыжьырҭа «Асовет композитор» аҟны шәҟны иҭижьхьеит «Раԥхьатәи аԥсуа симфониа», дахьиз иқыҭа гәакьа Дәрыԥшь иазку исимфониатә увертиура «Агәырҷьара», «Гәдиса», акантатақәа «Апартиа», «Ленин», «Аԥсынтәыла-амратәыла». Убас «Асовет композитор» изҭнажьхьеит шәкы инареиҳаны хаз-хазы иҟоу анотатә шәҟәқәа, Киев, Қарҭ уҳәа ақалақьқәа рҭыжьырҭақәа рҟны изҭыцхьеит ԥшьынҵажәа инареиҳаны ашәақәа зну ишәҟәқәа. Урҭ иашәақәа рахьтә акрызхыцуа шыҟоугьы, лассы-лассы

иуаҳауеит арадио, ателехәаԥшра уҳәа ирҭыҵоны. Имаҷымкәаны адраматә спектаклькәа музыкала еиқәиршәахьеит, афильмқәа акыргьы уахь инарылаҵаны.

Ражден ихаҭа зыԥсадгьыл иапатриоту ипрофессионалтәу ԥсуа композиторны дызлаҟоу ала, иашәақәа зегьы ирылԥхоит апатриотизмра, ажәларқәа реиҵызареи риешьареи. Иагьмаҷзам ахәыҷқәа ирызку иашәақәагьы.

Ражден Гәымба Аԥсны ахи-ацыхәеи дыззымдыруа уаҵ дыҟазамызт иара иҷараангьы ирҷиаратәи усурақәа рыла. Қыҭацыԥхьаза иԥшын «Гәымба ихор» анбаауеи ҳәа. Иахьа, иара 80 шықәса данырҭагылоугьы арадио ма ателехәаԥшра рҟынтәи иаԥицаз ашәақәа анааираҳалак «Гәымба иашәа ауп» рҳәоит, иацәымҵашьо ирдыруеит. Ражден Аԥсны далаҵәаны дшыҟоу ҵашьарада иааԥшуеит ахорқәа ахьеиҷеикаахьоу реиқәыԥхьазаралагьы: иқыҭа гәакьа Дәрыԥшьтәи абжьаратә школ, Дәрыԥшь Тәанихәытәи абыргцәа рашәаҳәареи рыкәашарақәеи рхор, Дәрыԥшьтәи Акультура аҵоны, Џьырхәатәи абжьаратәи ашкол, Қарҭтәи жәлар рыҷиаратә ҵоны, Қарҭтәи аԥсуа студентцәа рхор, Чхороцҟәытәи араионтәи ақыҭатәи хорқәа, Аҟәатәи арҵаҵратә институт, Аҟәа ахәҳаахәтратә хеидкылаа рхор, Аҟәа ашкол интернат Аҟәа ақалақь Арҵаҵы иҵоны, Аҟәатәи аԥшьбатәи абжьаратәи ашкол, Аҟәатәи акультура-ҷаралашаратә техникәым, Гал ақалақьи Аҷегәаратәи ачаи совнхареи рҷтәи ахорқәа, Очамчыра ақалақьи араион ақыҭақәаки рхорқәа, Гәылрыԥшьтәи Акультура аҵоны, Гәдоуҭатәи араионтәии Н. Лакоба ихьз зху абжьаратә школи рхорқәа, Аԥсны акәльтура Аминистрра ахьзала афольклортә хор «Аҷарпын», Аԥснытәи аҳәынҭқарратә капелла уҳәа. Зегьы ааидкыланы иуԥхьазозар милаҭла еиуеиԥшым 30 хор напхгара риҭахьеит, уи иалахәын

2000-ѳык инареиҳаны. Р. Гәымба имузыкатә аԥцамҭақәа Аԥсны анҭыц инахараны иҟоу атәылақәа рҽгьы қәҽиарала инарыгзон. Убас, Чехословакиатәи апианинорҳәаѳ ҟаза, акомпозиторратә профессор Иури Франтышек иконцерттә программа иаланы инаигзон Ражден иаԥцамҭа «Аԥсынтәыла амратәыла», Молдоватәи аҳәынҭқарратә хортә капелла «Доина» инанагзон «Ԥацеиқәацәа қәачала», амшәкәашара «Иаирума» (ажәақәа – Баграт Шьынқәба). Еицырдыруа аестрадатә ашәаҳәаѳоы Лев Лешьченко иҳәон ауардын хьча иашәа «Са суардын» (ажәақәа Алықьса Џьонуа); Бырзентәыла хаҵеи-ԥҳәыси Клареи Вадими Халаԥсисаа афортепианои аскрипкеи рыла иадырҳәон «Ашьхатәи атрагедиа», убас «Аԥсуа раԥсодиа»; еицырдыруа Польшатәи адирижиор Едуард Чаиковски иаирҳәон асимфониатә увертиура «Агәырҵьара», иара убас Гәымба имузыкатә аԥцамҭақәа нарыгзон Франциа, Германиа, Ҭырқәтәыла уҳәа кырԥьара.

Аԥснытәи Аџьынԥьтәылатә еибашьра аан такәаамҭа аҧа импыԥакыз Аҟәа дзалымԥыкәаны даанханы дыҟан. Акыр ауадаѳорақәа дрықәшәеит, гәырѳоа ҧҳәангьы иман Шәачаҟа идәықәиԥахьаз имаҭацәа. Ииулак Аҟәа далԥны Шәачаҟа дцоит, аибашьра еилгаанзагьы уаҟа даанхоит. Уахгьы-еынгьы хәыцырҭас имаз Аԥсны зҭагылаз аџьамыҳәацәгьа акәын. Аибашьра ашьҭахь дхынҳәуеит Аҟәаҟа. Усҟангьы акыр иқәрахь дышнеихьазгьы, дкалаза, иԥшра-исахьа деинаалаза дахьаауԥылоз, иҷара аамҭа аан аиԥшԥәҟьа угәы дақәшәон. Уи рымбо иҟамызт Гәдоуҭа араион администрациагьы. Убри азы акәхап 1994 шықәсазы Гәдоуҭатәи аетнографиатә хор «Нарҭаа» аиҷкааразы уахь дызнарыԥхьаз… Уаҟа х-абиԥаракны иишаз аетнографиатә хор рҿаԥхьа дирижиорс днагылеит деинаала-еинышәааза, длаҳҷыхза. «Нарҭаа» еиднакылаз абыргцәа «Ахьшьыцба ԥырԥыруа ҳаԥхьа игылоуп» изырҳәон Ражден, иара уажәгьы ус ауп ишишьҭоу.

Ражден Гәымба аҟазараҷы еиуеиԥшым аамҭақәа раантәи иааԥсарақәа рыхә ҳаракны ишьан есҟьынгьы. Уи ихуп ахьз ҳаракқәа: Еиуеиԥшым СССР ареспубликақәа рҟынтәи иоухьеит ѳынтә жәлар рартистра ахьз, ѳынтә аҟазара ус аҷы аҟазара аусзуѳ ҳәа ахьз, «Аԥснытәи АССР аҟны зҽаԥсазтәыз артист», «Аԥснытәи АССР аҟазара зҽаԥсазтәыз артист», «Аԥснытәи АССР жәлар рартист», «Қырҭтәылатәи ССР аҟны зҽаԥсазтәыз артист», «Қырҭтәылатәи ССР жәлар рартист», ианашьоуп Қырҭтәылатәи ССР Иреиҳазоу Асовет Апрезидиум Аҳаҭыртә грамота, Д. И. Гәлиа ихьз зху Аԥснытәи Аҳәынҭқарратә премиа. Убас иҭоуп Аҳәынҭқарратә ҳамҭақәа: Аҳаҭыртә грамотақәа, аорденқәа «Ахьз-аԥша» аѳобатәи аѳоазара, «Аҳаҭыртә дырга», Ленин 100 шықәса ихыҵра иазкыз ауибилеитә медал. Дрылахәуп СССР акомпозиторцәеи Урыстәыла акомпозиторцәеи Реидгылақәа, еиуеиԥшым аконкәрсқәа рлауреатразы Аҳаҭыртә грамотақәа ианаршьахеит.

1973 инаркны 1992 шықәсанза Аԥснытәи акомпозиторцәа Реидгылаҷы мазаныҟәгаѳоыс ауп иуан. Р. Гәымба изныкымкәа далырххьан СССР Амузыкатә хеидкыла аревизиатә комиссиа алахәыларахь, убас далахәын СССР акультура Аминистрра аҟны иеиҷкааз арепертуар ҟаҵаратә комиссиагьы.

Аԥснытәи аибашьра аан, убас уи ашьҭахь арҷиаратә усура иациҵеит, ирҷиамҭақәа акыр ихаирҭәааит ижәлар ргәаҟрақәа инарываргыланы ижәлар рфырхаҵарақәа аазырԥшуа иаԥцамҭа ашәа ҷыцқәа рыла. Иахьагьы икалами ихшыѳои еибаго дызлаҟоу ала, профессионалтә композиторк иаҳасабала, ашәақәа рмузыкақәа шаԥиҵац иаԥиҵоит. Аџыхәтәантәи аамҭақәа рзы Ражден Гәымба ихы ааирԥшит ихҭысҟәа ақьаад ранҵарақҷы. Урҭ агәалашәарақәа иаадырԥшуа хаҵала иара ихҭигаз мацарақәа ракәзам, иаадырԥшуеит данқәыԥшыз инаркны иахьауажәрааназа шаҟа хкы рыла аамҭа

аееиҭанакхьоу, ақырҭуа фашизм иахҟьаны Аԥсны хкыхкыла иахнагахьоу агәамҵрақәа, излагылахьоу ашьаарҵәырақәа.

Абри ашәҟәы ҳәа хыс измоу иану хаз-хазы иҟоу агәалашәарақәа ҳашьҭахьҟа инҳажьхьоу амҩа уадаҩқәа, амҩа ԥҟьарақәа, амҩа ҭаҟәа-ҭаԥарақәа атышарақәа ҳарҭадырԥшуеит ҳрындырԥшуеит, иаҳгәаладыршәоит амҩа ԥаастақәа аԥсуаа ирыззырхиаз усҟантәи аԥынышқәа Сталини Бериеи раҳәсахьақәа. Иара абарҭ рнаҩсгьы, аԥсуа композитор ду игәалашәарақәа иҳаҵагыло аҽар рзын иаазагоуп, имҩақәҵагоуп. Ԥхьаҟатәи уаназхәыцуа, ушьҭахь иҟаз удыруазароуп. Ражден игәалашәаратә ҩымҭақәа ирылубаауеит агәыхь аиԥш агәышьҭыхрагьы. Гәышьҭыхрас иуԥхьазо, уиоуп, урҭ аҩымҭақәа ирныԥшуеит, аԥсуаа ега мыҟәмабара ирықәшәаргьы, иара автор ихаҵа иеиԥш, агәкаҳара ахьрымамыз, егьырҭ аԥсҭазааратә еибафарақәа зегьы рҟны аиԥш, арҽиареи акультура ашьҭыхреи рҟны ааԥсарак шыҟарымҵоз, иагьшыҟарымҵо.

Ашәаҳәаҩ, адерижиор, акомпозитор Ражден Гәымба инеиҵыху ишәҟәы “Сара сашәа, сара сажәа” ҳәа хыс измоу иагәылоу ихҭыстә нҵамҭақәа рымацара ракәзам. Ара иҟоуп абзазаратә жәабжьқәа рыҟәша, данқәыԥшызтәи иажәеинраалақәа (ашәақәа злыху) рыҟәша, аиумори ажәаԥҟақәеи рыҟәша, иара убасгьы 2005 шықәсазы иҭыҵыз ажурнал «Алашара» № 3 иану ипиеса «Аҵлаҩа» зыхьзу.

Арҭ иҩымҭақәа зегьы рҽахәы рҳәоит, инарҵаулангьы удырхәыцуеит. Рыцҳарас иҟалаз, ари ишәҟәы аҭыҵра дахьымзазакәаны иԥсҭазаара далҵит

Владимир Басариа

А Г Ә А Л А Ш Ә А Р А Қ Ә А

СХӘЫҶРЕИ АИБАШЬРЕИ

Сентиабр мза аԥхьатәи азбжа, 1941 шықәса. Дәрыԥшьтәи абжьаратәи ашкол ф-класск рҽы стәоуп, аҵара сҵоит.

1941 –1945 шықәсҟәа раан аҧьыԥьтәылатәи аибашьра Дузза иҟаз иахҟьаны, егьырҭ Ҳсовет Еидгыла ауаажәларқәа зегьы еишьцәакны ҳзеиԥш аҕа ианиҽагыла, ҳара ҳаԥсуа жәларгьы рабԥьарқәа аашьҭых аибашьра агәҭа иналагылеит. Ҳашкол аиҳабыра классқәа рҽы иаԥхьоз, аррахь ҳәа зықәрақәа аҵанакуаз, нас зықәрақәа маҷызгьы, дара рхатә гәаԥхарала, ҳзеиԥш тәыла, ҳаԥсадгьыл ду аиқәырхара, ахьчара ицон.

Урҭ рахьынтәи афронт аҽы иҭахозгьы рацәаҩын, убас напыда, шьапыда ибжам-еамны ихынҳәуазгьы маҷҩымызт. Азәы аибашьра ахьеилашуаз аҟнытә иаара, шәаԥьҳәаҩык еиԥш, ҳара зегьы ҳгәы хыҵхыҵуа ҳрызԥшын, иҳарҳәарызеишь ҳәагьы ҳрызҽлымхан. Абас, акрызлаз зегьы атәыла аиқәырхара ианазгыла, ианца, ҳара зықәра маҷыз, ҳҵарақәа наҳмыжьыр амуит. Ақыҵа инапыдахаз, ҳанхамҩа еилаҳаз, ҳнапы рыдаҳҟылеит, адгьыл акрықәаарыхра напы аҳаркит. Ҳақәра иақәнамгазозгьы ҟаҳҵон, иаҳзышьҭымхуаз аидара ду ҳаҵалеит. Абыргцәеи, аҳәса еиҵымцәеи ҳрыцымхраар ԥсыхәа ҟамлеит. Ачкәынцәа гәыԥ-гәыԥла ҳаешаны урҭ рутрақәа, рымхурсҭақәа ҳцәаҕәон, илаҳҵауан, ианаамҭоугьы иаҳрашәауан, рҽаҩорақәа ҭаагалауан, азын ахьҭа иамкрацы амҿы рызҳархиауан, рырахә азын рҭыԥ рыцҳархиауан, убас ирфашаз ҟашәалагьы еилаҳархомызт. Убри инаҷыданы аколнхара иамаз арахә, ашьха, нас арха арҳәырҭақәа рахь игауа-иаагауа

ҳархылаԥшуан, ихлаԥшыдахазгьы ҳара ҳамч иалыршаны иаабар акәын. ус ҳшааиуаз апрель 1942 – 43 шықәсақәа рзын, Кавказтәи ҳашьхақәа рҽы алемсаа ааины рхыс быжьқәа ҳаҳауа ианалага, зықьҩыла Ҳсовет ар-уаа арҭ ақәылацәа ирҽагылт, аха ҳара ҳаруаа ишакәзамыз анҵәара иалагеит, ҳа ҳашьхақәа рымаза, амҩақәа анкылс-аакылсырҭақәа ахьырзымдыруаз иахҟьаны иҭахаз рацәаҩхеит.

Алемсаа ҳашьхақәа рҽы заа рҽазықарҵан, аибашьратә позициа ҭыԥқәа ылхны ахысрада ус рымамкәан итәахьан. Убри ақнытә араҟа иаҭаххеит, ҳашьха мҩақәа бзиазаны издыруаз аҭыԥантәи арԥарцәа, арахә рыхьчацәа, ашьха шәарыцаҩцәа. Сара ашәарыцарагьы бзиа избон, аха рыцҳарас иҟалаз, ашәарах еинаала, иԥшзаза ианызбалак ирыцҳашьаны сзеихсуамызт, исызшьуамызт, ус ашьха аԥшзаратә ԥсабара бзиа избон, уи аԥшзара сыхнахуан, енагь уи амазақәа ҭцаауа сагәылан.

Ажәак ала ҳашьха мҩақәа ибзиазаны издыруан. Убри азыҳәан, сара схатә гәаԥхарала, ҳар ҟаԥшь срыцхрааны, ԥшыхәҩык иаҳасабала раԥхьа снагылан амҩақәа дсырбауа салагеит. Уи ала ҳаруаа реибашьраҿы иахьсырманшәалаз рацәазоуп. Шәҩылагьы хырԥашьа змамыз рыԥсҭазаарақәа еиқәсырхеит.

Сара ар маҭәа ҳәа исырҭаз ацынхәрас, ус ашәарыцага маҭәан исшәыз. Иара абџьар искызгьы шәарыцага шәақьын 28-тәи колибр ҳәа изышьҭаз. Хысга патроналагьы 24 ракәын исымазаз. Ар рыҟнытә исымаз, ахара-ааигәа сзырбоз абинокль заҵәык акәын. Ус ҳаибашьраҿы аиааирақәа ҳаманы ҳаауан. Ҳаруаа аиҳараҩык аукраинатә арԥарцәан, зегь иҳаиҳабыз Пиашев ижәлан, дполковникын. Уи ихаҭыԥуаҩ Салионныи ижәлан. Урҭ иааџьоушьаратәы пату сықәырҵон. Зны-зынлагьы дара аруаа налархәны ашәаҳҳәареи акәашареи анымҩаԥаагозгьы ыҟан. Ԥсҳәы агараан исылшаз хҭыск абраҟа иҳәатуп.

1942 шықәса, сентиабр 15 – 16 рзыҳәан, ашьха қыҵа Ԥсҳәы лемсак дыҟамкәа иалызцаз ҳаруаа срылахәын. Уи ақыҵа ахы ақәиҭтәра азыҳәан сара хаҵала ԥшыхәҩык иаҳасабала, даараза ашәарҵарақәа срықәшәазаргьы Анцәа имчала сеиқәхон: Алемсаа ртил аҟнытә ҳаруаа ирзаазгоз амазақәа аибашьраҿы даараза иарманшәалеит. Иара ақыҵа иаланхозгьы ацхыраара ҳарҵеит, ҳдырманшәалеит.

Ус, қәҿиарала сшааиуаз, енак аԥшыхәра сшыҟаз, аҩа игәҵа снанагазаап, сгәысҽанзамкәа алемсқәа срымԥыхьашәан, сытҟәаны рыштаб ахь сыргеит. Араҟа уамашәа избаз, сызкыз ахҩык рахьынтә азәы аԥсшәа иҳәомызт, аха ицәажәашьала издырит дшаԥсуаз, егьи дақырҭуазар ҳәа сыҟоуп, ахҵатәи дысзеилымкааит, ҿиҭуамызт, усшәа дцәыцаԥшуа дрыцуп. Иара сахьааргаз рыштаб аҿгьы, лемсак даасыдгыланы ажәакгьы сеимҳәеит, еиҳаразак ашьха уаан, аԥсуаан исацәажәоз. Урҭ даара еилаҟәаҟәа акәын урысшәала ишцәажәоз, аха аԥсышәак аарӗыцымшәеит. Саргьы ус иаҭахызар акәхап сгәахәын, еилаҟәаҟәашәа акәын урысшәала аҭак шыҟасҵоз. Дара иагьа рундазгьы сзакәыз, срахәыхьчаҩуп акәымзар уаҳа акгьы дысмырдырт. Уаҟа аштаб аҿы избаз алемсаа 100-ҩык иреиҳамызт ҳәоуп ишеилыскаа. Урҭ еиҵак-неиҵакны ԥшыхәра ицон, абжьааԥны ԥсшьара иҟоушәа акәын рхы шымҩаԥыргоз, ишәаҳәон, икәашон, нас агармон хәычқәа рҿыцакны амузыка ԥшзақәа адырҳәон. Сара быншәарахк еиԥш сҭып сакуам, сгәы ҭыԥа ицоит. Ус хьаак змазам азәы еиԥш дәахьыла схы дсырбоит акәымзар, ҩнуҵҟала амца – аԥырҵы сыҵрами. Еимҟьарак, иманшәалоу минуҵҟәак соур сшыҵҟьара сыԥшуп. Ус даргьы уамак исхылампҭшуашәа анызба, ахәбатәи амш ауха, ҵхабжьон аиԥш, ашьышьмахьы зкаҵәара сцошәа

апалата аѡонытцқа сахьрылаиаз сааҵцын, амѡа здыргәышьон, ахра сеаҵан сдәықәлеит, зны-зынла сгәы иаанагоит, урҭ сызыхьчоз, санцозгьы рбазар ҟалап, аха срыцхашьаны исышьҭамлеит ҳәа. Сара ахра сшаҽаз, анаҡә бааԥсы схаԥан, сыла акы амбо сҳәазо сшаауаз, ацаҡьа слаҽҟьан, схы сзымдыруа ахьаа ду соуит, сымҵасзо шырԥазынзагьы сышьҭан. Ус гәаҡрыла ҳар ахьтәаз сааин, ирылшоз ала аҳақьымцәа сыцхрааит, аха счымазара сзалымҵызт, еыла Гәдоуҭаҡа сыѡоны сааргеит. Уи исыхьыз азымхошәа ашыз ҳәа изышьҭоу ачымазара бааԥсы сызцәырҵит. Ус уамак мырҵыкәан, алемсаа ҳашьхақәа рахьынтә иқәырцеит. Сара уа сытҡәаны сызмаз санрыцәца, урҭ рыштаб аҡнытә избаз исаҳаз, ишеилыскааз акы аанмыжькәан ҳкомандир Пиашеви изамполит Салионныи идеилсыркааит. Уи хымԥада ԥхьаҡатәи реибашьра даараза иарманшәалон. Алемсаа рҽы избаз аԥсуаа, иара убас ашьха уаа, алемсаа итҡәаны ирымаз ракәхап, рхы иадырхәон, ашьхамѡақәа ддырбозар акәхарын. Сгәы излаанагауа ала сыҽзаны санрыцәцоз сыркыцәкьар рҭахызар, авчарка ла дуқәагьы рыман, хара срышьҭуамызт. Абас ала уи аамҭа азын аҭагылазаашьақәа иҡаз ирыхҡьаны, ҳара зықәра маҷыз ҳашколқәа рҽы ҳҵара аанҳмыжьыр амуит. 1941 шықәса ииун мзазы аибашьра иалагаз, 1945 шықәса маи 9 рзыҳәан аҵыхәа ԥҵәеит ҳсовет жәларқәа риааирала. Уи амш инаркны, ҳара аҽар 4 – 5 шықәса зҵара нышьҭаҵаны аибашьра иалагылази, ақыҭа нхамѡа усқәа ирҽызи, уажәы ҳқыҭа усқәагьы камыжькәан ҳазыхынҳәит ҳашколқәа рахь ҳҵара напы аҳаркит, зынзак ҳҵарадахаргьы ҳҭахымызт. Ҳарҭ аколнхараҽы аусгьы ҳәеалархәны, нас ҳҵарагьы реилагзара хымԥада иаҳҵәуадаѡын, аха уаҳа аҽа мѡакы ҳамазамызт. Ҳара убасҡантәи аҽар ахәыҷра агьама ҳәа акгьы ҳамбазеит. Ҳхәахәа-жьахәаны усурала, млакрала акәын ҳшаазаз.

Аиашоуми, иарбан усс иҡаҵатәуп ҳәа иааҳадыргылауаз ҟәнаҳшьомызт, ихәынгаҳшьауамызт, иара аашьарагьы ҳамазамызт. Аха ҳара ҳашгәыҷқәоз аиԥш ҳусқәа зыҡамлеит, аибашьра ашьҭахь ҳаԥсҭазаара агәашәқәа акит, ҷыдала аԥсуаа ҳахьынеибаркыз ҳлахьынҵа цәгьахеит, аҧҭа еиқәаҵәа ҳҳаԥеит. Ҳсовет ууажәларра зегьы еидгылан еибашьуан, урҭ ирхәыцуаз ҳԥеиԥш, ҳаԥсадгьыл ду хацәнамырха аиқәырхара акәын. Аҽа шьоукых, ари аамҭа аилаѡеиласрақәа иҡаз рхы иархәаны изҽыз, ирхәыцуаз аҽакын. 1941 шықәса азын алемсаа ҳабашьра ианалага инаркны ауп ақырҭуа политикцәа, Аԥсни аԥсуааи рзыҳәан ирымаз аус еиқәаҵәақәа анагзара ахы андырҷҭәаза. Аибашьцәа рус иаҽын, ашьаарҵәыра иалагылан, дара уи аамҭазы ақырҭуа ҿарацәа рыгәкәа хыҵын, реиҳараѡзак аброн ҳәа ашәҟәқәа рзыҡаҵаны, аибашьрахь изламцашаз рыҵаны, Аԥсны адгьыл хәыҷы ишзахәауаз арҭәра иаҽын. Иахьынхашаз аҭыԥ ԥшзарақәа рҽы аѡынқәа рыздыргылауан, афронтахь иҡаз аихьымзарақәа, азымхарақәа рыгәхьаа мыкзакәан. Ҳаԥсны адгьыл ақырҭуа жәлар рыла ианхырҟьа, иара аԥсуаа ҳбызшәагьы Аԥсны иқәымыѡларц рҭаххеит. Аԥсны адгьыл аныртәыртә аѡбатәи иус хаданы ирымаз аԥсуа бызшәа ахьырҵауаз, ԥхьаҡатәи рызҳарҭа, рҵарадырра, ркультура аԥеиԥш ахыҵхырҭа школқәа адыркит. Аԥсуа школқәа анадыркы, аԥсуа ҵарауаа – арҵаѡцәа, аиҳабыратә ҵараиурҭақәа ирылгахьаз, арҵаѡраҽы адырреи ахәыҷқәа раазараҽи аԥышәа ду змази, ишԥарурыз, ашколахь изымнеиуа рымѡақәа анҧҵәа, арҵаѡра ахаҭыԥан ацәмаҭәа, ажыга аашьҭырхын адгьыл иахеит. Ҳаи-чеи ҳәа зыбжьы аазыргаз, убас ҳзыхҡьазеи, ауаѡы изакәандарақәа абраҡа аҡалара зыхҡьазеи ҳәа иаҽагылаз ҭаркит, идырзит, убас ирацәаѡуп урҭ рахьынтә Аԥсныҡа уаҳа ҿааҳәыра змаузгьы. Ааи, абри еиԥш аамҭа еилаҡьашь, еилгарак змамыз иалиааз среиуоуп иара саргьы.

Хә-класск аҧсышәала, аурыс бызшәа налатҵаны саналга уажәы сааин ф-класск рҽы сдыртәеит, акырҭ бызшәала атҵара утҵароуп ҳәа. Дара ҳарҭацоцәа ирыздыруам аҧсшәа, ма аурысшәа, ҳара зынзакгьы ҳлымҳа иамаҳацт акырҭшәа. Абар, акырҭуа шәкәкәа еидарак ҳарҭеит. Ҳазҧхьаша, иаҳҵаша ҳдырбауеит, аха башоуп. Ацоны ҳааир, ҳани ҳаби ари абызшәа рмаҳазацт ирыздыруам, даеа цьара ҳзызҵаауа ҳәа уацоы дҳамазам, ус ҳцоит ҳаауеит, ацони ашколи, ашколи ацони ҳрыбжьоуп. Уаазхәыцҵәкьар, усҟан дара акырҭцәа аусуцәа аеагеи ажыгеи зкуаз ауаа рҭахымзи, убри аҟнытә ҳапҳастатәра акәын изҽыз. Рполитикагьы хыкәкыс иамаз ҳҵарадахар ҳеагакыоцәахон ауп. Аҧсуа цеицәа аҟәыҽы ҳаибафауа, атҵара ҳҵандаз ҳәа акласскәа рҽы ҳтәоуп, аџьа иафахьоу, ихәахәа-жьахәаны иааҙоу. Ҳара усҟантәи аҽар, заманала иаадыруеит аџьа закәу, нас царадагьы ҳашматәамыз, аха иабаҟоу ҳацыхцыхракәа макьаназын зегьы башан. Акырҭуа рҵацоцәа ҳәа иаҳзааргаз азәы иатқыс егьи деицәоуп, царас изылга ҳаздыруам, ажәак урысшәала ирызҳәауам. Саргьы сахьрыхәаҧшуа даргьы гәаҟуеит, иара ҳара ҳаиҧштҿкьа. Иагьааундазгьы лашәи дагәеи реиҧш ҳаиҽыхауеит, ҳзеилибакааум, арахь афбатәи акласс апрограмма ҳаҽуп. Сыпсы цаны исхашҭуа акы акәым абри сентиабр 27 аены акласс даацоналт география ҳазҭоз ҳарҭацоы. Ҳара атҵацоцәа ишаҳуалыз еиҧш ҳаихатҵгылт иаацоналаз ҳарҭацоы. Нас ҳлатәакәеит инапала шәтәаҳәа ианаҳирба. Ус, минуҭкәак ҳаиҽаҧшуа ҳаштәаз, мыждарақә снапы шьҭысымхуази, ари арҭацоы акы шысҵахыз идырын, днапкьа-шьапкьан ибызшәала акы наиҳәақәеит, саргьы деилыскааит исҳәарц исҵахыз сшақәиҭхаз. Сара сышҧеилимкаари сгәахәын, абри еиҧш азҵаара ҟасҵеит, урысшәала: – Ҳатыр зқәу ҳарҭацоы уара география бзианы иудыруеит, уи ала атҵара ҳурҵоит, суҳәоит исеилыркаа, – абри Амшын еиқәа Асовет Еидгыла

иахьатәу аганахьала иарбан иалкаау, хадара змоу мшынҕба баҕәазақәас иҟоу. Ари ауацо ихы ахьигара изымдыруа дыцонагьежьит, акласс уада дамкуа. Иара хатҵала уацоы еиқәак иакәын, уажәы дшәеит, деиқәатҵәахеит. Саргьы иабасҵахыз азҵаара иҵара, ашьшьыхәа стәамзаауаз сгәахәт, аха башоуп, аума ҟазҵаз сара сакәхеит. Иара ус дшыцонагьежьуаз ишилшоз астол дызхатәоз днадгылан инапқәа лыкәикшан, акласс, ауатҵах ашә иҽаз излеиқәхазеи уҳәаратәы иаартны иоокыдижьлан, дындәылҟьан дцеит. Ҳара ҳарҭацоы ас аныҟаиҵа иҟаҳҵозеи ҳнеиҽаҧшы-ааиҽаҧшуа ҳаштәаз, ашә ааимҧааны иаацоналоит ашкол адиректор, атҵара аҟәша аиҳабы, иара убас хцоык арҭацоцәа рыцны. Иҟалаз ҳәа еилыргак ҟамҵазакәан, қырҭшәала акы неибырҳәақәан, нас сахьгылаз иаасыдгылт еилашәааны. Амзаатә рзааны игылоуп, зынгьы зыжәла нҵәаз, срыпҟома аасгәахәт. Адиректор дыҧхәысын. Сыжәцоа нҭырҳәацаа иаалкын, акласс агәҭа снаган, ухы аатҭнаҟьаратәы дласықәыҕәҕәааны илҳәеит ирацәааны. Уи лҟазшьақәа рыла еилыскааит ашкол сышҵцаз, уаҳа уи ашкол ааигәара анеира сшақәиҭымыз. Ари иҟалаз ақыҵа Дәрыҧшь иаразнак иаарылацоуеит, сабгьы зны ицәысцәахын ари ахҭыс, аха ианиаҳа, ҭынч слаиртәан иҟаз, ишыҟалаз зегьы аниасҳәа, (ҳарҭ аҭаацәа убас ҳаазаны ҳиман, амц аҳәара ҳҟәыган, аиаша акәын иаадыруаз), «иасҳәаз агәра иган ақыҵа, аусҳәарҭаҽ днеины инареиҳәеит. Аха урҭгьы ишәазар акәхап, дзықәгәыҕуаз акгьы аниарымҳәа илшахуаз, сдырзыр, абахҭа сҭашәар атқыс иҳәан, иҽеымҟьацәакәан аоныҟа дааит. Сара саб уахь умцан ҳәа иаҳәара сылымшеит. Схәыҷрала уи аҳәара сақәиҭымызт. Аха адәы сакуамызт, схы знысҟьара сзымдыруа, ари иҽеырҕәҕәаны насгьы са сыла араҟа гхак шыҟам дырны дрылалар, ҳаб даҳцәызуеит, дҭаркуеит ҳәа сышҧшуаз дкара-уараха агәара данаатҵала, сгәы атыпаҽы иааит,

сыԥсы схалт, Анцәа ду сихьчеит дахьҭарымкыз ҳәа. Иаргьы абкы ишыҟаиҵац еиԥш, ахара сыдиҵар иҭахшәа, нас игәы аахьаԥссан, агьаурым уажәы ус ҳахьеилгаз Анцәа иԥьшьоуп. Умшәан, уара аҵара узҵондаз аамҭак ҟалап уабаццакуа макьана уҵкәыноуп, иҳәан, еигәышә аашьҭихын амхҟәа снархылаԥшуеит иҳәан дцеит.

САН ЛҬӘУАРА

Уахык зны аҵых акыр инеихьеит, уаацәшәаратәы ақәа кыдыбганы иауеит, аҩны ахыб ԥнаҽуама уҳәаратәы. Ус санамырцәаза, иҟоу збап ҳәа абарҵа саакәгылеит, (ҳара усҟан иҳазгылан ҩбаны еихагылаз, ҟьырмытла еибаркыз ахыбра – акәаскьа). Уажәы-уажәы адыд, амацәыс иаакылҟьоз, агәара зегьы арлашон. Ус, ҳҭәараҽы аҳаҵла ду игылаз аҵаҟа азәы дыштәаз анызба, ашырҳәа акы аасхарԥаны, итәоу дызусҭада ҳәа снеизар, азәы иласымҵо, даараза бзиа избо сан лоуп. Уаҩы ишизымчҳара длаҳәны, дбаазаны, арахь лылаҭырзкәа лҽаҳәҳәы аҵәуара даҽуп. Сара ари збаз уаҩы ишимбара сеиланаршәеит. Иара ларгьы дахьгәасҭаз даараза илцәымыҵхан, ажәак аҳәаха сымҭакәан: – унан уабаҟаз, арахь узышьҭоузеи, ахьҭа уеоумыркын, аҩныҟа уца, – ҳәа сылкит. Сара уамашәа ибауа, ибҳәауа закәызеи, сан, ара бааныжьны сышԥацауеи, ибыхьзеи, ибыҵалазеи? Баала арахь, – сҳәан ҳаицны абарҵахь ҳаҩхалеит. Ашырҳәа сцан, лҽызлеиҵалкышаз, ибаны иҟаз лымаҭәа лзаазган, наскьашәа лҽеиҵалкит. Уажәы ҳауа, аԥхьа азҵаара ҟазҵарыда ҳәа ҳшеиҽаԥшуаз: – уца ушьҭал, нан, ушьҭал, ахьҭа улаумҵан, – ҳәа саалшьышьын, саргьы ауаҭах ахь сцоит ҳәа налҳәан ҳнеиԥырҵит, уаҳа еилкаак сымазамкәан. Ус, суаҭах ахь, сашьцәа 4-ҩык ахьиаз снеит. Аха сҭынчым, хәыцра шәкы схы-сгәы иҭагьежьуеит. Арахь, сани саби акы еимаркуа смаҳацт, исымбазацт, даараза пату еиқәырҵоит. Иара

ҳаргьы рыхшара ҳабыжьҩык ҳакәзар, ргәы иаҳаргазом, иааҳадырҵо иарбан усзаалак иабаҳаргәыргьари ҳәа ҳаицлабны инаҳагзоит. Нас иарбану абри сан, аҵх лашьца бааԥсы «ацгәы ԥсы игәаҕьны адәахьы ианузкамыжьуа, аҳаҵла аҵаҟа днеины дымҵәуар ҟамлауа, цәгьарас дзықәшәаз еилкаашьас иамоузеи ҳәа сышгәаҟуаз, абасгьы наззбеит. Даараза сиашамызт, иагьсцәыхьамҭан, аха ашьшьыҳәа снеины, сани саби ахьышьҭалоз ауаҭах аҽы ашә схы надкылан сзыршоит.

Абар, гәык-ԥсык ала еизыҟоу еимаркуа сазызыршоит, сан дышҵәуац дҵәуо абасгьы лҳәауеит: уара уабуп, сара сануп, ахшара ссирзақәа ҳхылҵит, Анцәа имчала ицыркьым-илашәым, рықәрақәа ирыҵаркуала рыхшыҩи реилгареи, ԥсабарала реиҽартәышьеи урықәгәыҕратәы иҟоуп. Нас абарҵ ԥхьаҟатәи рԥеиԥш, рыԥсҭазаара уареи сареи иаҳмызбар, уареи сареи ихьааҳамгозар, аҽазәы избараны дыҟоума?

Зҽумҭуазеи, аҭак зыҟоумҵозеи? Иумбазои ҳашколқәа шадыркыз, аԥсышәала иамуазар, урысшәала иамуазар, ақырҭшәа ҳзымдыруазар, ҳабацари, ҳхәыцқәа ҵарадыррак рымазамкәан иҳарлашәуама, абри аҽагеи ацәмаҭәеи рҽы мацара иаанҳажьуама? Уара ибзиазаны иумдыруеи сабшьҭра, сҭынхацәа Севастополь ишыҟоу, Крим ишыҟоу, урҭ иҭабуп ҳәа ргәы аартны ҳрыдыркылауеит, ҳхәыцқәа лашарак дҳарбап, иуааҳтәып, ԥьара ихьзырҳәагаха иҳазгылозаргьы ҳаздыруам! Сара изырҩуагьы сааԥсеит, аха иара сан ацәажәара иаҽызгьы, шьҭа уаҳа налылымшо дааԥсазаап, лцәажәара аанкылан ишыҟаз саб ашьшьыҳәа ибжьы аагеит: – Сара ибасҳәахьеит, еиҭабасҳәахуеит, сани саби урҭ рабацәеи рнышәынҭракәа кажьны ԥьаргьы сцазом, иара сыхшарагьы убас! Ибаҳама, шьҭа иазхауеит уи алацәажәара. – Абас иажәа кьаҽ даналга, саргьы ух гәышьа ҳәа сыԥсы ааивызган, сышьҭыбжь дмырҳазакәан сашьцәа ахьыцәаз сааины снышьҭалт.

СХӘЫҶРА АИДАРАҚӘА

Сара гәкаҳарк ҟамҵакәан, схәыҷра аахыс сызлаазаз, сзышьцылаз ақыҵа нхара снапы асыркит. Аколнхара рырахә ду срыцын, нас ҳколнхараҽы ҳабригада бригадирс иамаз цхыраасыcгьы симан. Сара ашкол санҭырца, уаҟа иаанхаз сасызцәа аҵасцәа зынзак имаҷхеит. Реиҳарасык аколнхарахь рхы дырхеит. Дарараза имаҷсын Аҧсны иалҵны урыстәылаҟа ашколқәа рахь ицаз. Џьара ҭынхак дызмаз азәык-сыцьак ракәымзар егьырҭ уажә ҳабацарыз ақыҵа ҳазынхеит, ус аамҭа цон. Аҧсуа қыҵа хьызқәа, аҧсуа зиасқәа, амсақәа уҳәа рыхьзқәа ҧсахны ақырҭуа хьызқәа рхырҵо иалагеит. Ҳшааиуаз аҧсышәала ацәажәара ҳацәдыршәо аҟынза ҳнаргеит.

Сара урҭқәа зегьы сықәра ишаҵанакуаз ала дарараза игәнызгон, сасызцәеи сареи, нас маҷк иҳаиҳабацәазгьы, џьара акы хышьҭыхрак, еиҭаҳәарак ҟаҳҵар ҳхы агәхьаагьы ҳкуамызт, аха ҳа ҳамшала ҳабацәеи ҳанацәеи иҭаркыр, идырзыр, иршьыр ҳәа ҳшәон. Урҭқәа усҟан, уи аамҭаз зхы аашьҭызхыз рҭакреи рышьреи ирыҧскымҭаҵәҟьан иаҽын.

Сара аколнхара усқәа, махәҽала аидара сызцаз иахаршәаланы изысуан ашәақәа. Урҭ зҳәашазгьы сықәлацәа, сасызцәа рацәан. Дарараза ҧсабарала аҟазара злаз ачкәынцәа, ашәаҳәара, акәашара, убас актиорра злаз ҳееидаҳкылеит. Усҟантәи ҳазҭагылаз агәаҟратә хҭысқәа рыла иҭәын ҳапрограмма – ҳажәеинраалақәа, ҳашәақәа ҳпиесақәа. Урҭ рыла ақыҵақәа ҳрылан, аконцертқәа, ақәгыларақәа мсаҧаагон. Убас ала ҳажәлар игәаҟуазгьы ргәы ашьҭыхра, изҭагылаз раамҭа цәгьа изламҳҳрыз ҳаҽын, ҳазыққәпон, уи иаҽагыланы ҳахьырхәра иаҽызгьы шыҟаз. Зны-зынлагьы иҳапхьаны лахь анҳарҭоз, ҳанацәдыршәозгьы ыҟан. Сара сасызцәа аҽарацәа усҟантәи аамҭа цәгьа иаҳәоз иаҽагылоз апрограмма ала иҭәыз рышәаҳәареи рыкәашареи ирҷыданы еиҿкааны иҳаман Тәанихәытәи абыргцәа рышәаҳәареи рыкәашареи. Еиҿкаан убас аҧсуа жәлар рфольклортә ажәабжьқәа ҟазарыла инеиҭазҳәоз абыргцәа ргәыҧ.

Дәрыҧшь ақыҵа ныҳәарак ма еизара дук аныҟоу, арҭ хатәгәаҧхарала еиҿкааз агәыҧқәа имсаҧаагон аконцертқәа, иқәҳаргылон апиесақәа, ҳгәыҧқәа ирылаз, ирҳәон ажәабжьқәа, ахәаҧшцәагьы гәахәара дула ирыдыркылон. Абри еиҧш ахаҧшьаратә ҟазаратә гәыҧқәа еиҿыркаауа иалагеит Аҧсны араионқәеи ақыҵақәеи рҿгьы. Уи ажәлар агәышьҭыхра рнаҭон, џьара-џьара имшәакәангьы аҧсуаа хацәақәа, убас аҳәса, аҵарауаа Аҧсны иҟаз азакәандарақәа ирҿагылауан. Аҧсуа раионқәа рҿы амчқәа ҟало ианалага, Қарҭтәи аполитикцәа рпрограмма еиқәаҵәа назыгзоз ақырҭуа интеллигенциа аҧсуа еиҳагьы ирықәыҕәго иалагеит. Змаҵура иамырхуазгьы дубарын, адҵа ишәыдыз аамҭақәа ирхыҧеит ишәзынамыгзеит ҳәа, шәусқәа лыҵшәадахо шәаауеит, аа уажәыгьы аҧсуаа Аҧсны рбызшәа шгац игоит, уи азмырхакәан қыҭацыҧхьаза аҧсышәала ашәаҳәарақәеи, акәашарақәеи, адраматә хаҧшьарақәеи еицлабны арҿиара иаҽуп ҳәа. Араҟа аҧсуаа ҳганахьалагьы азәык-сыцьак ракәзаргьы ицәырҵит амҵақьақьацәа, ахы ларҟәцәа, Қарҭаа рполитикцәа рыдҵа ирццакны анагзара иазҿлымхаз аҧсуаа ҳахьынтә. Аха иҳәатәуп аҧсуаа гәтылсацәагьы шыҟалаз. Ауаа ҟәышқәа, аҵарауаа, иара дара ақырҵцәагьы зегьы ҟазшьалеи уасышьалеи иауеиҧшыхыз, мазала ус иҟазгьы алархәны аизарақәа гәыҧ-гәыҧла аҳаблақәа рҿы аиҧыларақәа, аицәажәарақәа мсаҧыргон. Урҭ Қарҭтәи апрограмма иаҽагылон. Ааи, абас ада даҽеа мсакы аабом ҳәа иқәгылон. Адац инаркны шьаҭанкыла аҧсуеи иара Аҧсны зынзаск рныхра ҳәа ақырҭ политикцәа ргәы иҭаз

аҵыхәтәанза инагзаны иахьызмыгзаз, аҧсуааи урҭ рбызшәеи еиқәзырхаз абарҭ аҧсуа аинтеллигенциа маза аполитикатә усқәа имоуаҧнагоз ирыбзоуроуп ҳәа сгәы иаанагоит. Избанзар, урҭ раҧхьаѓа ас мацара ишзымцо агәыҧра рыман, иагьымоуашьеит. Сара усҟан урҭқәа еилыскааua сыѓамызт. Шықәсык аѓара анҵы Дәрыҧшь ақыҵа анапхгаоцәа аҳәара иѓарҵаз ала ашколахь анеира сақәиҵыртәит. Уаѓа ашкол иҵаз аҵаоцәа рашәаҳәареи рыкәашареи ргәыҧ 90-оык рѓынза иназон, ақәҽиара дуззагьы ааҳарҧшит. Апрограмма аҽы иѓаз аиҳарак аҧсуа ашәақәан, иѓан ақырҵуа ашәақәагьы. 1946 шықәса азын имоуаҧысуан, аибашьра ду ашьҭахьтәи ашколтә хаҧшьгаратә сахьаркыратә аолимпиадақәа. Гәдоуҵа араион иааиднакылоз ашколқәа рықәгыларақәа рҽы Дәрыҧшьаа ршколхәыцқәа иргеит актәи аҵыҧ. Аха рыцхарас иѓалаз, Гәдоуҵа араионтә ҵараѓәша аиҳабы Давид Чиковани ауаа рахь уи аѓара имраргамакәа, дара еилатәаз ирхымгакәан Дәрыҧшьтәи абжьаратәи ашкол адиректор Варвара Цулеискҽри хаҵала алахь ҭәҭәаны илырҵеит, ашкол ахор анықәгылоз апрограмма аҽы аиҳарак аҧсуа ашәақәа ахьалаз азыхәан. Уи ҳара ахәыцқәа иабаадыруаз, аха алахь еиқәцара илымаз илзымцәахыкәан, адәахьала уахьлыхәаҧшуаз илнубаалон. Ус Гәдоуҵа араион аҽы аолимпиада имоуаҧысуаз, ажиури итәаз изларызбыз ала актәи аҵыҧ аанызкылаз Дәрыҧшьаа Аҧсны аҳҵны-қалақь Аѓәа иқәгылар акәын. Ҳдиректор Варвара Иван-иҧха Цулеискҽири уиаѓара имырҕьцәакәа ақыҵа анапхгаоцәа алархәны ҳапрограмма мачқ иадамхаргьы ирыҧсахит (арҭ ақыҵа аиҳабцәа алахь ҭәҭәа шлырҵаз ралхәаза акәхап). Дара ақыҵа аиҳабыра, уажәрааназа аҧсуашәақәа еиҳаны иѓазароуп ҳәа игылаз, уажәы уиаѓара иахьнымҳалеит. Аҧсуашәеи ақырҵқәа рашәеи еиѓараны ҳапрограмма ѓаҵан. Аҽазыѓаҵара бзиаза

ҳаманы Аѓәа аҧхынтә театр иҽыцны еиҵашьақәзыргылаз (изыргылазгьы анемеццәа итѓәаны ирымаз ракәын), ҳанықәгылоз аҧсуашәала аҧарда анаадырт сара сакәын итѓәаны иѓаз апартизан игәаѓ ашәа ахкы назгзоз, сашәа абжара снеихьан еиҧш, ажьиури итәаз рахьынтә рыбжьқәа аасоныкоит наѓ аҧарда ашәыркы ҳәа. Уи акәхеит, уа ҳааҽахырцәеит. Иѓалазеи ҳәа азцаара аныѓала аҧсуа ашәақәа роума Гәдоуҵантәи иааажәгаз рҳәан, ҳанааилеибаҵа сара сыҷкәынра сиааин, сгәаан ишаасылшоз шьапыла сыоны Гәымысҵа амоуа҆ыц ала Гәдоуҵаѓа амоуа сыкәлеит. Соызцәагьы сгәазҭаз еихьымза-еиҧымзо исышьҭалт. Гәымсҵа ацҳа҆ыц саақәсны аоадара соуаҽалон аиҧш, ажыо ҳәа вилиус машьынак ианаасывала иаангылт. Ашырҳәа дааҵыцит Ҧлиа Григории Давид-иҧа, уи усҟан Гәдоуҵа араионтә нагзком хантәаоыс дыѓан, даараза бзиагьы сибон. Дшааҵыцыз аиҧш аҽыгә-еыгә дыччо саагәыдикылан, амашьынахь уҵал ҳәа сикит. Сара аҽаҧсра асҵеит, сеихан сыҽимжәан ҧхьаѓа сдәықәлеит. Иара убри аминуҭ ауп исызнымкылакәан сылаҕырзқәагьы ансымпыцқьа. Ус ҳшеибарххоз амашьына дааҵыцит Разанбеи Агрба) ашьҭахь дызлеилыскааз ала, уи ажьиури дыруазәкны дрылатәан). Абар арҭ аоыцьагьы исыхауа, исыҳәауа амашьынахь срыма еихеит уҵатәа ҳәа. Дараза сыҽесырххан, аха рыбызқәа хәшәымзи исиааит, амашьына сҭадыртәеит, инеиҵа-неиҵасуа абри рҳәоит: – уара ҳара уаҳзызырѳ, нас егьирахь уара ишаауҭаху апограмма ѓауҷоит, азәы дуҧырхагахар ҳара ҳаѓоуп, уара умшәакәан уқәгыла ҳәа. Ҳааит афилормониа аҽы. Сдиректоргьы ҧыхьақәа реиҧш акәымкәан дгәыргьатцәа дысҧылеит, «Шьвило чемо, шьвило» ҳәа. Араѓа исҳәароуп Ҧлиа Григории Давид-иҧа дзеиҧшраз, нас иуаоышьаз. Уаоы ҳаракык, иаҳаракра иахәҵоу цәеижьыла деинааланы. Инапқәа-ижәоахырқәа анааиҵихлак ашьха ашьауардын амҵәыжәоақәа ула иаахгылон. Ихы-

иҽы, нас илакҭа ҭбаақәа уанрыхәаԥшуа егьа агәкаҳара умазаргьы уалдыргон, маза мыч дук уларҵон, гәыԥра дула удырҭәуан. Уаҩы ҳалалын, ахәыҷы аду дырнышәон, рызнеишьа дақәшәон. Усҟантәи сара сеилкаара злаҟаз ала, аԥсуа ԥхьагылаҩын, дпатриотын, ажәлар бзиа дырбон, игәрагьы ргон, хаҭала ихаҵгылон, ииҳәозгьы иахыԥомызт. Избахә ҩаҳаракны ирҳәон, гәыԥырҭа дуны дрыман. Разанбеи Агрба сара убасҟан ауп дааигәаны даныздыр. Игыларала дымцхәымкәа, иҵегьы дҳаракындаз уҳәаратәы, уаҩы ҟәымшәышәк, азәы игәы цәҟьар иҭахзамызт, ԥшрала сахьала аԥсуа аинтеллигентра илсны, ихы мҩаԥгашьала культурала дҭәын. Мыцхәы ацәажәара иҭахымызт, уаҩ цәацқьан, изанаат аҽы, артистк иаҳасабала, абаҩхатәра ду злаз азәы, ҭәҭәак ҳәа дрыԥхьазон, уи ахҭыс аамҭаз ажьиури дахьрылатәаз, дызлатәаз зегьы шқырҭқәазгьы мыцхәык иҽеымҟьацәакәан аиашала иара итәы аиргон.

Варвара Иван-иԥа Цулеискери ҳашкол адиректор ԥҳәыс лыкәрагьы маҷымызт, лхы ашла аалаԥсахьан. Ҭара-дыррала, рҵаҩык иаҳасабала дааугәаԥхаратәы дыҟан. Леишәала, ҟазшьала даараза даԥсышәан, культурала аазара лыман, сара дызлеилыскааз ала, цәгьарак азәы изылур лҭахымызт, аха Қарҭаа – аполитикцәа рыдҵа лыман, ианынаалмыгзалак, ақәыҭәҭәара ҭәҭәаны илырҭон, лахьгьы анлырҭозгьы ыҟан. Убри азыҳәа зны-зынла лара илтәышьҭразамыз ҟазшьақәак шьҭылхуан, иаалнумшьаратә агәаарақәа лыдаабалон. Аха, ԥытрак анҵлак, дышиашамыз лдыруазар акәхап, лхы дақәызбон, лылаҭырз ааруама уҳәо аҟнынзагьы даабалон.

Абар аолимпиада амҩаԥгаҩы (Леван Ҷедиа жәлар рартист) ибжьы аагеит ԥыхьа, қырҭшәала, нас урыс бызшәала, – асценаҽ иҟоуп Гәдоуҭа араион Дәрыԥшьтәи абжьаратәи ашкол хәыҷқәа рышәаҳәареи рыкәашареи агәыԥ, Ражден Гәымба напхгара зиҭо, – ҳәа. Сара

сызлақәиҭхаз ала апрограмма аԥсуашәала аиҳарак ҟасҵан, аиашоуми, ҳгәы ишаанамгазауаз ҳдыргәырҭьеит, ибзиазаны ҳрыдыркылеит. Актәи аҭыԥ – Аҟәатәи абжьаратәи ақырҭуа школи, Дәрыԥшьтәи абжьаратәи ашколи еицҳарҭеит. Аԥснытәи аҵара аминистрра ахьзала, егьырҭ ирырҭаз сыздыруам, аха ҳара еилаз ачкәынцәа зегьы иҳаҭәаршьеит аԥсуа маҭәақәа акәымжәы, акаба, азиацккәа уҳәа. Азҭабцәа асценаҽ излақәгылоз ашәҵа маҭәа. Ари ахҭыс Аԥсны зегьы ираҳаит. Гәдоуҭа ҳанааи, араионтә еиҳабыра иаҳзыруит ачара, убас иҳарҭеит аҳамҭақәагьы. Ԥытрак аамҭа анҵы, Аҟәаҟа ааԥхьара ҳаман, аҟәааи ҳареи Аԥсны ахьзала Қарҭ ҳақәгылеит. Қарҭаа изларгәаҕь сеидру Аԥсны аҩбатәи аҭыԥ арҭеит, қарҭаа актәи аҭыԥ, Ачара – ахԥатәи, Ладатәи ауаԥсаа – аԥшьбатәи, иара убас егьырҭгьы араионқәа иқәгылаз рыхәҭақәа рырҭеит.

ҚЬЕҬО ГЕЛАШВИЛИ АҚЫРҬШӘА ШЫСЛЫРҴОЗ

8-тәи акласс аҽы сыштәаз, ҳацәгьамкәан ҳшааиуаз, ақырҭуа ашәақәа ҟаҵала ҳәа, ақырҭуа ажәеинраалақәа сырҭауа иалагеит. Сара уи цәгьас ишьҭысымхит, аиашоуми абызшәа мдырзакәан, ажәеинраала аҵакы цқьа иузымдыруазар, ҳәарада, ашәа алхра дараза иуадаҩуп. Усҟан иара саргьы амузыка ҵараҳәа акгьы сымазамызт, анота захьзызгьы сымбацызт, ус агәаҟразын исыман схатәы ншьанқәак, дыргақәак. Урҭ цәаҳәақәан, амелодиа халозар ҩада ахы сырхон, лада ицозар лада ахы сырхон, ииашаны ианысҵон. Уи инҭкааҵақьан амелодиа санаҳәомызт, аха дараза схы иасырхәон, исыцхрарауан. Сара ақырҭуа ашәақәа исҭахымкәан цасҳәа измыҩуаз ҷьыршьон. Аурокқәа

ҳанрылгалак, сԥызцәа рыԥныҟақәа ицон, сара сааныркылон, нас иаахәлааназа класск аҽы сыртәаны ажәеинраалақәа слырцон апионерцәа рхылаԥшыԥ Қеҭо Гелашвили ҳәа зҕабк. Ԥԥбаҟа ашәа ақырҭшәала иаԥыстцеит, аха уиаҟара уаԥы ибаратәы лыҵшәа смауит, избанзар уи абызшәала афольклор сыздыруамызт. Ари акыр аамҭа сцәагеит иахьсыхәазгьы ҟалеит. Аха аԥны алашьцара сеалак санааилак, дара сашьцәа, аҭаацәара зегьы икараха аусура аҟнытә иааиуан. Сара сахьрыцымхрааузс дааираза сгәы иалан. Сырцаԥцәа ирасҳәеит сҭагылазаашьа зеиԥшраз. Сԥызцәа ашкол ианаурыжьлак сара ҷыдала аурокқәа сырзыҟарцоит ҳәа ҳәала рҳәеит сырцаԥцәа, сара ус иагьынасыгзеит. Шьыжьы акы снацҳан ашколахь саауан, иаалашьцаанза уа сыҟан. Араҟа исҳәароуп уамашәа иубартә пату шсықәырцоз афатә-ажәтә ишаасҭахыз сшыҟаз. Ажәбатәи акласс салгаанза сдиректор мазала акәзаргьы бзиа сызбоз лусура дамырхын, Ҭурцумиа ҳәа лхаҭыԥан азәы дааргеит. Уи сызҿқәаз аниба, изымчҳазар акәхап, араҟа ихынтәны ашкол сҭырцахт.

Ишԥазухуаз сеиҭагьежьит аеагеи ацәмааи рахь. Уи сацәаашьомызт, акрура, адгьыл акрыкәаарыхра бзиа избон. Анхаԥы анхараҽы аԥышәа ду змоу азәы еиԥш суԥхьазаратәы саб исирбахьан, анхара, адгьыл амазақәа маҷымкәан издыруан.

МГЕЛАДЗЕИ ДЕЛБЕИ АҞӘАҞА ИШСЫԤХЬАЗ

Дәрыԥшь ақыҵа қыҵа бзиан. Ақыҵа анаԥхгаԥцәа: Шьааиб Сақәниа, Заурбек Ҭаркьыл, Харитон Арзынба, Грышьа Арзынба, Хьыцкәыр Гәымба, Есон Ԥкьын изхагылаз зымаҵ руаз ажәлари дареи дааираза еизааигәан еилибакааузс, аихаҵгылара патула ирыбжьан, досу дахьгылоу дызҿу иус дырны патула, ламысла инеигзон. Убри азакәхап аибашьра ду ашьҭахь шықәсык-ԥышықәса мҵыцкәан араҟа жәеизаԥык Асовет Еидгыла Аԥьа афырхацәа ҳәа ахьызқәа зыхроузгьы. Ирацәаԥын аусураҽы иалукаашаз. Уажәраанзагьы зыхьзи зыԥшеи бзиаз ақыҵа уажәы хараза ианеиҕьха, ауаа асасцәа дуқәагьы аҽцаауа иалагеит. Асовет напхгаԥцәа рнаԥсгьы инахаран иҟаз аҳәынҵқарцәагьы азаауа иалагеит.

1947, ииун азыхәан абарҭ асоциалисттә ҷьа Афырхацәа ҳрыдныхәалоит ҳәа иааит Аԥснытәи аиҳабыра Қарҭынтәгьы шьоукы рыцны. Ари аныхәа аҽы адҵа исымаз ала, ҳасасцәеи ҳажәлари рҽаԥхьа иқәгылеит аҵаԥцәа рхори, абыргцәа злахәыз ашәаҳәареи акәашареи агәыԥқәа. Ҳконцерт гәахәарыла ианрыдыркыла ашьҭахь Аҟәантәи иаҳҭааз асасцәа Аԥсны обком актәи амазаныҟәгаԥы Акаки Иван-иԥа Мгеладзеи Аԥсны Аминистрцәа Рсовет ахантәаԥы Михаил Константин-иԥа Делбеи гәахәарыла иаасыԥхьан рԥыцьагьы рыбжьараҵәҟьа сдыртәеит, аха аԥхашьара сатәнатәын снапы, сшьапы схы сзымҟажо аҟара сеилаԥаҵеит. Ус, амузыкатә ҵараиурҵа уҵалар уҵахзами ҳәа дсазцаауеит Делба М.К. Сара аҵак исҭаанза А. И. Мгелазе Делба исеиҳәаз инақәирҕәҕәеит: – уиацәажәа, уиацәажәа, ҳицхраап аҵара дҭаҳҵап, нациҵеит. М. К. Делба угәы иаанагозеи ҳәа еиҵах дансазцаа, саргьы аԥхашьара сеамхшәа аарлаҳәа ааи, ааи исҭахуп сҳәеит. Уи аамҭаз Арзынба Грышьа Чагә-иԥа (аколнхара хантәаԥыс дыҟан) дааигәазаны дгылан. Делба М. К. Грышьа ихы наидикылан абри аҷкәын са сахь дԥашәышьҭ сицхрааузс, амузыка ҵара ахьиоуша дҭасцоит аниҳәа, Грышьа Арзынба дамхагәырҕацәан ажәлар аарзырԥны ари ажәа рылеиҳәеит. Ари заҳаз ажәлар ргәы иахәан, напеинҟьарала Делба аҵак ирҭеит, иҵабуп ҳаҷкәын

уицҳраарц ахьуҭаххаз ҳәа. Саргьы сқыҵа гәакьа аҽы аҵара сақәиҭымкәа сҭырцахьан, аха уи араҟа аҳәара абаҭахыз иаҭыҧымызт.

1947 шықәса, август 20 аҽны Аҟәа усызоеи, нас амузыкатә ҵараиурҭа адиректор адырра иаҳҭар аусҟәа ҟаҵоуп ҳәа аҽҳәара исиҭаз ааиааназа агәаҟра саҽуп сымшқәа еиҵыҵит, сыҵхқәа шауам. Ус сшуазыруаз август 20 аены шьыжьза Дәарыҧшьынтәи шьапыла сшыоуаз Гәдоуҭа слеин, Аҟәаҟа ицоз еидара шьҭыхга машьынак соыхәнан, атәарҭагьы амамызт аидара иақәыз сышрывагылаз Аҟәа аҧьармыкьа аҽы иаагылт, амашьынаныҟәцаоы саагара ахә аҧара наиҭаны, ана-ара ҳәа сзыззҵаалак амоа сызқәырҵоз ала, Аҧснытәи Аминистрцәа Рсовет аоны абри ауп ҳәа онеихагыла ҧшзак снадгылеит. Излаоналоз ашә санынадгыла, аҟарулра зуаз, уабацауеи, узусҭада, иуҭахыда ҳәа дансазҵаа, сара сеаариашашәа аоыза Делба Михаил Константин-иҧа иахьа азыҳәан дсыҧхьан, сизааит дсымбаргьы ҟалом, насгьы сара сдәарыҧшьтәуп, уатәи аиҳабырагьы ирдыруеит анысҳәа, лаҧшыла схаҟынтә сшьапынза сааимидан, икъышәгьы аччара анубаалауа. Сҟазшьақәа, сцәажәашьақәа ссиршәа ибазар акәхап. Наҟ иуаҭах ахь днаҳәшәа, уи уажәы дыҟазам, макьана шьыжьуп, сатәамбашәа иҽанынаиха, сара исҳәара сҽамшәо иара иахь шьаҽақәак ныҟасҵан, суҳәоит исоуҳәарц дабанхои, насгьы дызлаауеи ҳәа сизҵааит. Уи ҳара аҳәара азин ҳамазам, абрастәи ауп дызлаауа, аха хара умцакәан абраҟа уааҧшы иҳәеит. Сындәылҟьан, даауеит злеиҳәаз амоа санҧшыло сышгылаз архәара даавҵит иара. Ааи, абар, уасгьы ҭынхасгьы иахьа исымоу нцәахәык еиҧш, саҧхьаҟатәи слахьынҵа знапы иаку даауеит, иоура иҵбаара, иҧшра уҳәа анцәа игәаҧханы иишаз ауаоы. Дысзааигәахацыҧхьаза ишьаҵа ҽыцқәа ишьаз аҷыжь-ҷыжь ҳәа зыбжьы гауаз музыкатә ашәак еиҧш акәын

ишсаҳауаз. Ишәын илеиҵыхыз Китаитә плашьк. Ихан ахылаҧшцәа ирхарҵақәо иреиуоу шлиапак, иплашь иахылҵызшәа ҧшшәыла иеиҧшу. Асцена даақәлан дкәашап уҳәартә, иаашьа ҧшзан, деинаалан. Саргьы сыҧхашьа-ҧхаҵо шьаҽақәак ныҟасҵеит снеиҧыларц, санизааигәахаза шьыжьыбзиа, ҳаҭыр зқәу Михаил Константин-иҧа, сара Дәарыҧшьтәи аҷкәын Гәымба ашәаҳәаоы соуп насҳәеит. Аха сгәы ишаанагақәоз дсымбеит. Деиҳабымзи, жәлар дук дырхылаҧшоымзи хәыцра шәкы деимаркуеит сгәахәт. Исҳәазгьы саргьы даахаҳәаҧшшәа ҟаиҵеит, аха сара сгәы камыжькәа еиҭах снаихьзан цқьа сибап сҳәан сааивагылан, еиҭасҳәахт сахьынтәааз, дышсыҧхьаз сзакәыз. Даасыхәаҧшын, ааи, да, да, помню, помню, дызлаоналоз ашә ҳанаадгыла инапы наирххан «Вот здесь написано часы и дни приема» иҳәан дцеит. Сара арҭқәа анызба, абасгьы ажәақәа ансаҳа, соеит, сыхьшәашәахеит, аҵәоан адгьыл иаларҟаца иадырсыз еиҧш, сахьгылаз сзеиҭамҵуа саанхеит. Арҭқәа зегьы ибоит, иаҳауеит зшьапқәа еивҵаршәны, зееиқәхарпс игыланы ҳаҭырла салам изҭоз аҟарулгьы. Ари аҳәынҵқар наҟ данынаивс иеааирдадан, са сахь аҵәыҵаччара аҭаны, абасгьы нациҵеит: «Вот так и гуляй, сегодня не приемный день». Исымаз схьаа уигьы инаҵцан длақәгәгәеит. Ус иҟасҵахуаз, сшьапқәа исзеихымгоз рыла смеида-гәидаха амоа агәҭа саангылеит. Макьана салҵым, афы саахазшәа сгылоуп. Ҳаи ианаҧьалбеит, ари ауаоы дузза иажәа шпанаимыгзеи, Дәарыҧшь ажәлар рҽаҧхьа ииҳәаз ус еырбашақә акәхап сгәахәит. Аха санхәыц сықәра маҷ, сдырра хәыҷ исанаҳәон, усҟантәи аамҭазын Аҧсны имоаҧысуаз амилаҭҭә политика инамыруазар акәхарын, уи усҵәкьа сынижьуамызт, сҳәан, снеин апарк аҽы ҵлакы аҵаҟа сыштәаз, абраҟа дысгәалашәеит сырҵаоы, агеографиа ҳазҭоз башаза гәнаҳарыла, акгьы схаразамкәан ашкол санҭырцоз амш,

аминуҭ сҭагылазаашьа ишеиԥшхаз иахьатәи амшгьы. Гәаныла, акгьы зқәым азәы сакәзаап ҳәа сышхәыцуаз сыла иаахгылт 1946 шықәсазын Дәрыԥшь илеины схорқәа анырба амузучилишьче ахь ҵоеи ҳәа сазҳәаз Иван Еснаҭ-иԥа Кортуеи (Аԥснытәи жәлар рфольклор ҵоны аметодист) амузучилишьче адиреқтор Шалва Алеқсандр-иԥа Горгадзеи. Арҭ анаасгәалашәа сҵоыгылан, аԥхьа иаасҧылаз сразҵааит, сшәыҳәоит исашәҳәа Иван Кортуа дахьынхо, мамзаргьы амузучильишьче ахьыҟоу ҳәа. Дара еиҷәакны Кортуа дҳаздыруам, аха амузучилишьче ахьгылаз ихаразамзаарын, уи ақәҵәа снықәдырԥшит. Иаразнак сыгәкаҳарақәа сеаарымсхын, хминуҭкгьы амҵа сықәымхеит, амузучилишьче агәашә снадгылт. Сразҟы ҳәа акрыҟазар аброуп сҳәан сшьаҷақәа неихго агәара сынҭалт. Абар абаҳчара иаҵәа иаласоушәа иалыцьцьаауа ахан, ари абаҳчара иаҵәа ҟармаҵысымзар хьажьи ҟәраани ирааирҭам, ирҭыԥым аасгәахәт. Нас ари ахан зыргылаз ихы, игәы, инапы ссирқәа шәаҳәозма уҳәаратәоуп ишеиҷартәу, ишеибарку, ҟазара дула ишҧеилыԥшаау ашәыгақәа, аԥенцьырқәа, ашәқәа, нас еикәыршаны ихагалоу ахаҳә мармалташь иалху амардуан. Абар адирижор инапы ааиҟьар ари ахан асимфониатә бжьы ахылҵып уҳәарын. Ахан разны маҟаҵас иқәҵаны иакәршаз еилыкәшәо снарыԥхьеит анбанқәа Нинуа ҳәа. Зны сгәы иаанагеит ари зыжәла ану музыкантызма, мамзаргьы аҟазара ду злаз азәы иакәзаарын ҳәа. Аха изласаҳаз ала амал ду змаз хәҳахәтыҵ дун: ҧсабаратәла, доуҳала аԥсҭазаара агьама бзиа змаз азәы иакәын ҳәа ихытҳытуаз сгәы исанаҳәон. Сара сакәзар, схы зынза даҽеакала избо сҟалеит. Ус амардуан скыдлан аҵобатәи аихагылахь схалт. Ԥьоукгьы ласывс-ҵасывсуеит, иҷоу дубап, зықәра неихьогьы дыҟоуп. Арҭ сахьрыхәаԥшуа ус адәы иқәу ауаа ԥьара акала иреиԥшымшәоуп ишызбо.

Рцәажәашьа, рныҟәашьа, рых пату ақәҵашьа уҳәа сшанханы сгылоуп. Ус ауаҭахқәа акы, ҵба санрыҵонала, сылаԥш нақәшәеит «адиреқтор» ҳәа ахьаныз. Аҵонылара сеазыҟасҵан, аԥҳәыс итәаз лахь иҟалома сыҵоналар анысҳәа, «аа, иахьа ҳдиреқтор даараза деилахоуп, адкыларатә ԥышәарақәа цауеит», – лҳәеит. Аҳы, ус анакәха ианаамҭаҵәҟьаз сааит аасгәахәын, амазаныҟәгаҵоы ԥҳәыс сеынлыдскылан сатамзааит, аха адиреқтор ихаҭа дсыԥхьан сааит, с-Дәрыԥшьтәуп с-Гәымбоуп анысҳәа, уажәыҵәҟьа лҳәан дныҵоналан минуҭкгьы мҵыцкәан, «аа Гәымба, уҵонал» лҳәан ашәахь сналырԥшит. Саргьы ахьшәҭ ҳәа ашә аасыртын саныҵонала, ари ауаҵо истол дызхатәаз даахыҵын инапқәа рԥаԥа даасҧылт, иҵоыза гәакьак дибазшәа «наконец-то ты пришел, аи молодец, главное и во время» – иҳәеит. Ари иуаҵоышьала сгәаарақәа, сыхьамҭарақәа зегьы ԥшак иагазшәа инасхыҵит. Слаиртәан ақаад бҕьыцк аасиркит, абар иҵоы арзаҳал ҳәа. Аиашоуми зны сааҷахан исҳәара сзымдыруа, аха ари итатара, иуаҵоышьа иаразнак убас санышәеит, наԥьнатә ҳаишьцылазшәа. Иарбан бызшәалоу арзаҳал ҵоҭәу анысҳәа, ааи, урысшәала, урысшәала иҳәеит. Абар аԥхашьара. Изыззарызеи сара арзаҳал аҵора шсылымшоз иасҳәеит. Иара дааччашәа уи шәарҭазам зегьы бзиахоит, иҳәан сҟәаҟәа гәаԥхарала днықәснықәсит. Даасыдтәалан иҳәо сара ианыстцо, сыгхақәагьы ириашо, сара аԥхзы сылҵын аԥхашьара саго, изулак ицхыраарала арзаҳал иҵоны инықәсҵеит. Ара Аҟәа уахьаагыло ҭынха думоума аниҳәа, ааи маҷк инахароуп акәымзар сҳәеит. Уигьы ԥсыхәак азаауп, уажәы арҭ иааугаз уашәақәа, нас ухатә нота ҷыдақәа иумоугьы ҳрыхәаԥшып, уажәы хыхь ухәна ҳәа бҕьыцк акы нанҵаны иаасиҭеит. Уаҟа убжьы, уҟазара иулоу гәарҭап, умшәан сара ибзиазаны уеилкааны усымоуп, амузыка ҵараиурҭа сҭоуп ҳәа иԥхьаза, иҳәеит.

Аҽны ашьыбжь нхыҵааныза, иазәымкәа иҩыцьамкәа арҵаҩцәа сҧыршәеит, амузыкала, абжьы, аритм, убас адирижорра уҳәа дааираза аџьа сдырбеит. Сара сзын уи гәырґьаран, аиашоуми сгәырґьара иамамызт ҳәаак. Ус 5-мшы анҵы аучилишьче иааныахәаз рыхьызқәа ахьаныз, сара сыжәла анызба, уаҟа иҟаз ахәыҷы-аду зегьы срылыҳәҳәоз шәа сгәы ҟалеит. Иара сырҵаҩы агеографиа сзырҵауаз, аамҭала зымшала ашкол сҭырцази, нас М.К. Делбагьы зымшала сбылхьаз сырхыҳәҳәоз шәа сгәы иабеит. Урҭ рхырҽсахьақәагьы сыбла иаахгылт. Исыхҭысқәахьаз ҭынч санрызхәыц, араҟа сара сдырра исымаз ахәыҷала абас еилыскааит «амилаҭ зҵаара аус аҽы аҧсуа, ақырҭуа, аурыс ҳәа аилыхра, зыхҟьауа раҧхьаза иргыланы амдырра, иахьынзахәҭоу акультура амамзаара, ашьыцра, аиҵаҟәаҟәара злоу роуп» ҳәа. Гәыла ацқьара ауаҩы ианимоу, ианимам иара ауаҩрагьы зыҟалом. Убас иҟоу ҧыҵоык рымшала амилаҭ еилыхрагьы ҟалоит. Абарҭ хыхь зыхьз арбақәоу рхырҽасахьақәа рыла иаабоит ауаҩреи ауаҩымреи злоу. Абар урҭқәа зегьы зырҵабыргуа аҟаҵарба, аҽарпштәы, аа, ақырҭуа гәҭылсаҵәкьа иоуми Горгазе Шалва Алеқсандр-иҧа, аучилишьче адиреқтор, ауаҩы ҳалал, дырралеи культуралеи ибеиуоу, иҭәу. Абас иҟоу ауаҩы зегьы драбуп, даазагоуп, дҽырпшыгоуп, иҽуҵааша дааираза ирацәазоуп. Рыцхарас иҟалаз амилаҭқәа реиҽажьреи реибарфареи рҽы Шалва Алеқсандр-иҧа еиҧш иҟоу хыҧхьазарала иахьҳацәмаҷу ауп.

Август 25 ауха амҵәыжәҩа сымамызт акәымзар, сыпрыр ҟаларын. Сгәы сыҵҧрааua сааит ҧхьара ҳәа саб иашьеиҵбы Максим Мамсыр-иҧа Аҟәа ақалақь, Лечкоп аҳабла иахьаҵанакуаз инхоз иҭаацәеи иареи рахь. Арҭ, иҟаз, ишыҟаз сусқәа шыманшәалахаз анрасҳәа дааираза ргәы иахәаны срыдыркылеит. Сҭаца аҧшәма ҧхәыс Қсениа, сашьа ду иҧха Света, сгәырґьара даргьы иргәырґьарахан, дара ишрыхәҭаз уи азгәарҭеит. Урҭ ирыман ҩ-уаҭах хәыҷқәак: руак – рышьҭаларҭа егьирхәы ахьыҟарҵоз. Маҷк аџьа ҳаибарбаргьы агьаурым ара ҳаҩны уҟазароуп уҵара уалгааныза, рҳәеит. Мызкы инеиҳаны уаҟа сыҟан. Рыцхарас иҟалаз, сара сахьдыриаз ауаҭах маҷын, еиҳаракгьы апианино рымазамызт, ироургьы аргыларҭа амамызт. Шәҟәыда аҵара шузымҵо, иаҩызан апианино сымамзаара. Сҵара бжамҿамхо иалагеит. Уи дааираза саргәамҵуан. Ҽнак, адиректор дуҧхьеит рҳәан, снеит икабинет аҽы. Сара сҵараҽы сыманшәалампақәа иаразнак аҳәара сцәуадаҩхеит, аха иара ажәала сытҵааua исирҳәеит сшыҟақәаз. Ҳанеилибакаа ашьҭахь маҷк даақәыпсычҳан, адырра ииҭеит аучилишьче аҩнуҵқатәи аиҽкааратә усқәа знапаҽы иҟаз Ванно Ҷедиа ҳәа азәы. Уи данааи қырҭшәала имазашәа инеицәажәан, изласыцхраашаз акы ишалацәажәо еилыскааит. Ус адиреқтор Шалва Алеқсандр-иҧа ихы аасықәикын уаҵәы ашьыбжьон асаат 15 реиҧш, абри ахаҵа абраҟа дыпшаа уи уусқәа рырманшәалара идуп иҳәеит. Саргьы агәалаҟара сыманы дааираза иҭабуп сҳәан, сындәылҵны сцеит. Уи исаҳаз сарҭынчуазма, насгьы асаат хҧа рҟынза исзычҳауазма адырҩаены асаат ҩба рзын санааи, аучилишьче аҩнуҵқатәи аиҽкааратә маҵуөцәа ирацәамкәан иҟаз уаҭахк абиблиотека ашәкәқәа иҩназ иҩныганы аҿаџьара иргахьан. Адиреқтор ари аус здиҵаз Вано Ҷедиа, ара уааи Гәымба иҳәын санней, 12 метра ҧшьыркца ауаҭах кеикеиуа еилыргоуп, икҽагылоуп скаруаҭ, сиарҭа ҟаҵоуп, сызқәыҩуа астоли асқами хиоуп, уажәы иаханы апианино аҩнагалара иаҽуп. Аа, абри ауаҭах иубо аучилишьче уалгааныза уара иутәуп, ақәҽиара бзиақәа узеиґьасшьоит иҳәан, ацаҧха аасиркит. Уи аминуҭаз сшыҟалаз ажәала аиҭаҳәара цәгьоуп, ари ҧхызума, ма лабҽабоума, макьана цқьа исзеилкаауам, минуҵқәак рышьҭахь Вано Ҷедиа

даасыдгылан, ари аус акәша-мыкәша мыцхәы ацәажәарақәа аҭахзам, ашьшьыҳәа утәаны аус ула. Арҭ исҳәақәо адирекҭор ихаҭала иажәақәа роуп, иҳәан дцеит. Абри абас исызныҟәаз ауаӡы сызлаицхраауаҳәа саргьы салаҟамызт, иаргьы даҳәауа дыҟамызт. Исзыҟаиҵаз аҭакс аҵара сҵап сызбеит, нас амузыка аҧҵараҽы сҟаҵарбақәа шьҭыхны дсыргәырҧьап ҟасҵеит. Уи инаркны ари ауаҭах ҧсшьарҭа уаҭахымхеит, еышәалаҵәкьа снапы асыркит аҵара, сашәақәа раҧҵара, ус актәи акурс, актәи аҵара шықәс абжала исылсыршеит аарлаҳәа акәзаргьы схатә ашәақәеи жәлар рашәақәеи анотатә қьаадқәа аҭаӡора, анҵара.

Ара сшыҟаз, насгьы анота аӡора шсылшоз аниаҳа раҧхьаза акәны дысзааит уи аамҭаз еицырдыруаз аҧсуа фольклор азҟаза, амелодист Иван Алеқсандр-иҧа Лакырба. Ҳанеибадыр, ҳанеилибакаа, ҳаи Анцәа иҧьшьоуп аҧсуак ҳашәақәа анота ақьаадахь иҭазыӡуа дахьҳауз иҳәан, уи инаркны иареи сареи аусура напы аҳаркит. Раҧхьа иргыланы аҧсуа жәлар рашәақәа нота бызшәала анотатә қьаадахь анҵара. Ҩнак ма ӡымш ашәак аҭаӡора ҳанадхалоз ыҟан, избанзар иара саргьы макьаназыҳәан анбан зҵо ахәыҷы сиӡызан. Иван Алеқсандр-иҧа исирбаз, исирҵаз даараза ирацәоуп аҧсуа жәлар рфольклортә ажәабжьқәа, рфольклортә ашәақәа реидкыларақәы. Усҟан иара саргьы исымамзи абыргцәа рхор, уахьынтә издыруазгьы маҷзамызт. Иара иҵегьы инарҭбааны, инарҵауланы уи аганахь ала сдырра хараза ишьақәиргәгәеит. Ҳаи абри ахаҵа абри аҟара зфольклортә дырра ҵаулоу, анота аӡышьа идыруазар бзиан аасгәахәт. Аха усҟан шықәсыла иқәрагьы маҷымызт. Ари инаҷыданы дысзаауа далагеит Иван Еснаҭ-иҧа Кортуа. Уажәрааназа Дәрыҧшь ҳаибадырхьан. Ари ахаҵа даара гәыкала дсылабжьон. Убас исзаауа иалагеит ажәытә ашәақәа ирызҟазаз Иван Кокоскьериа, Михаил Берулаа – аӡнуҵҟатәи аусбарҭаҿ

аус иуан, Џьансыхә Џьыкырба, Гамгиа Грышьа, уҳәа имаҷӡымкәа.

Иван Алеқсандр-иҧа Лакырба ҧытрак ашьҭахь исзааигеит Константин Ковачи убас ақырҭуа композиторцәа Чхиквазе, Баланчивазе ранҵамҭақәа зныз ҳжәытә шәҟәқәа. Араҟа арҭ ранҵамҭақәа реилыргара ҳаналага, џьара-џьара ицәырҵит агхақәа ирымазгьы, аха урҭ даараза аус ду ҳзынрыжьит, еиқәдырхеит ҳажәлар рашәақәа. Араҟа иазгәаҭатәуп иага иҧышәоу композиторзаргьы, аҧсуа ашәақәа убас ухаҿы аагара уадаӡоу мазақәак рыҵаҵәахуп. Дышхәаҷу збаӡохатәра иаззырҳаз, насгьы абаӡохатәра злоу аҧсуаа аҟазацәа рыгәҭа иалаазоу иакәымзар, урҭ аҷыдарақәа ирымоу рхыҵхра ус имариам акоуп. Актәи аҵара ашықәс абжа ҳалганы аӡбатәи аҵара шықәсабжа 1948 шықәса акәын. Март мзазын сахьыҟаз иаҳаны суаҭах ашә днас-насын иҧылаха сымҭакәа ашә аартны дааӡналт уажәраанза ибзиазаны издыруаз, сыздыруаз аҧсуа адраматә театр артист ду Разынбеи Агрба. Азнык азы сгәы сеанзамкәа иааӡналара сааиланырххын, аха сеамсхын, иаргьы сшышанхаз ибан, ҳаи афырхаҵа ууаны аҵара ахьуҵауа даараза сгәы иаахәеит иҳәан, саагәыдикылт. Ҳлеибартәақәан, сыпланкәа, сызәу зегьы анеиликаа, Ражден уара убара адагьы абраҟа иуасҳәар сҭахуп Аҧснытәи ажәлар рашәаҳәареи рыкәашареи ансамбль ахь унеир даараза ишысҭаху. Уи уара уҵараҿы иумыхәозар иуҧырхагам, аусураҿы аҧышәагьы унаҭоит, иҳәеит. Саргьы маҷк саахәыцын ишиҳәаз еиҧзар ҳәа сгәы иаанаган сиқәшаҳатхеит. Сҵара инахаршәаланы уахьгьы сахьзо аусура салагеит, ҟәрышьқәакгьы схашәалон. Разанбеи Агрба усҟан атеатр аҿы иаарылукаашаз артистын, насгьы Аҧснытәи аҳәынҭқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи аҟынгьы хореографс аус иуан, акәашарақәа ықәиргылон. Ансамбль аҿы ирҳәоз аҧсуа шәақәа

маҷын, аха агыруа, ақыртуа ашәақәа сцан, ашәақәа рыхккәа цәырзго, инасыгзо аҟынза снеит. Ахор иалазгьы сыргәаԥхан, патугьы сықәырцоит. Ус сцарагьы сусурагьы сшьақәгыланы, саргьы сгәы алаҟаны сшааиуаз, адырра соуит Аазиз Агрба дуԥхьоит ҳәа. Аазиз уи аамҭаз Аԥсуа драматә театр режиссиор хадас дыҟан, саргьы исеиҳәарызеишь ҳәа схәыцын, уажәшьҭа аԥыхьатәи амшқәа раасҭа сабанза хатцоу, ақалақь сашьцылт, аҳәызцәагьы сырҳаит, амцхә аԥхашьарақәа исымазгьы хәыҷы-хәыҷы исцрыцуеит. Ажәак ала, хар змам арцыск еиԥш, исымаз ала сееилаҳәаны сизнеит. Иаргьы сбара дшаргәырґьаз убаратәы аԥсшәақәа ааибаҳҳәеит. Ражден сара узҿқәоу зегьы здыруеит, дааразагьы сгәы иахәеит уҟазаратә лыцшәақәа, уцара, насгьы ахор аҿы уусура саԥырхагам ианаауҭаху, сеилахоуп ануҳәо мап уцәыскуам усгьы жәамш знык усзааила, ҳтеатр аҿы уартистхар сҭахуп, абри атеатр артистра аганахьалагьы иулоу ԥаҳшәар цәгьа избом, иҳәеит. Сара слак-ҳәакшәа аақасцан, аха ииҳәааз сазыразхеит. Арзаҳал ҳәны атеатр аҿгьы аусура салагеит. Уаҟа шықәсык мцыцкәан, «Люди доброй воли» ҳәа апиеса ҿыц иқәдыргылоз аҟны, автор дысгәалашәом, сара сахьааихьаз ала иаасцәыхьамҭахап уҳәаратәы роль хадак сыдиҵеит. Уи американатәи аофицер ироль акәын. Атекст иагьмаҷымызт, аха иансоу суаҭах аҿы ибзиазаны исцеит, насгьы схала, схатә гәааанагарақәа рыла снапҟьа-шьапҟьо слеиҳәеит. Сеазыҟаҵан саннеи дласыхәаԥш-ҳәасыхәаԥшын уамакгьы иҽесыдмыр-халацәакәаны, ухәмар, баба, аферым ҳәагьы нациҵеит.

Аиашоуми, раԥхьазатәи ацәырцра дааразаа исцәуадаҳәын, нас сашьцылт. Сроль нагзаны асцена саақәцыцыԥхьаза азалахь аинҟьара иаҿын, арахь аԥарда иавагылан згәы хыҵхыҵуа исыхәаԥшуаз срыгәзуан, сгәыдыркылон. Сара саҵкьыс дара гәырҳауан ишԥаиқәҿиари ҳәа. Урҭ лымкаала рыхьызқәа сҳәоит: Минадора Зыхәба, Анна Аргәын – Коношок, Марица Ԥачалиа, Шәарах Ԥачалиа, Леуа Касланзиа, Разынбеи Агрба, Самсон Кобахиа, Михаил Кове – Ақаҳәба, ҳәара аҭахума Аазиз Агрба ирмазашәа игәырґьара ҳәаак амамызт. 10-15-нтә раҟара сықәгылахьан аиԥш, уахык асценаҿы сроль нагзаны, асцена саақәцын аԥарда сшавагылаз, урҭ сырбарҭамызт иахьеицәажәоз абас слымҳа иааҭаст, ари Агәымба ҷкәын иацы иааиз ароль дуқәа наигзоит, ҳара ара ҳшыҟаз ҳажәит хар змам рольк ҳмыхәмарзакәан ҳәа. Уи исаҳаз сахьынеибаркыз убас сеимнадеит, схы ахьызгара сзымдыруа. Ишԥазуаз, сыҽсырґәҕәан акы смаҳазазшәа, сеамхны изулак уи аухатәи сролькәа акы узавымбо қәҿиарала инасыгзеит. Уи акәхеит, уаҳа уи атеатр ахь артистк, актиорк иаҳасаб ала сымнеит. Хыхь зызбахә еиқәысыԥхьазаз, азәазәала ҳәынтәы-хынтәы инеины исмыҳәаз дҟамлеит, аха исымуит, изыхсырҟьаз ҳәагьы акгьы расымҳәеит. Аҵыхәтәаны ианысҟәамҵза, сцареи сусуреи сзеилагзом ҳәа иаҿасыршәит. Аазиз Агрба скаижьуамызт, дсышьҭан, нас иқәдыргылоз аспектаклькәа амузыка рзызыҳәуан. Ус сышнеиуаз иара атеатр иамаз аоркестр адерижорра азызуан сара. Ирзызҳәуаз амузыкақәа, зегь дара роуп, аиаша ауми иҳәатәу, ԥхьаҟа исылҵуам, сшыҟалашаз сыздыруам, аха даараза исгәаԥхон, иагьысҵахын актерк иаҳасабала асценаҿ ахәмарра, аха уигьы илахьынҵазаап, уа саагылт.

К. В. ГЕГЕЧКОРИ АХОР СШАЛИЦАЗ

Атеатр аҽы сгәысеанзамкәан ари аиԥш агәыхь соуит, сеиқәымшәеит, аха абри амузучилишьче салгааназа, ахор сахьалоу акы смыхьындаз ҳәа дааразаа сееиҿкааны, схы пату ақәцаны, џьара вбак смоундаз ҳәа аус зуан. Ҩнак иҳаларҳәеит, ахор Аԥсны араионқәа, еиҳаразак аԥсуа қытақәа рахь аконцертқәа ҳашрылаго. Ари 1951 шықәсазоуп. Амузучилишьче алгаразы, адиплом аиуразы аҵыхәтәантәи аԥышәарақәа сырҿуп. Қәҿиаралагьы саауеит. Араҟа исзаанхазгьы адирижорра ауп. Уи, ҳәарада, бзиагьы избон азын, ибзиазангьы издыруеит. Аԥснытәи ахор сахьаркыратә напхгаҩыс, насгьы дирижор хадас иамаз Гегечкори Кици Виссарион-иԥа, дсыԥхьан икабинет аҽы снеит. Гегечкори К.В. хаҵала уахьихәаԥшуа дааразаа уаҩы ԥшзак иакәын. Иоура, иҵбаара, иԥшра-исахьа аамсҭашәала деиҿартәан. Аха уи зегьы хыхьла акәын. Ҩнуҵҟала ари ауаҩ убри аҟара дҟьашьын, деиҵаҟәаҟәан, дшьыцҩын, дҳарамын, амилаҭ еиҿаижьуан. Заанаҭс имаз иҟазараҿы ибзиазан идыруан ажәытә агыруа ашәақәа, шәаҳәаҩык иаҳасабала бжьыла дмаҷын, дааразаа дазҟазаны иаирҳәон ачамгәыр. Амузыка аганахьала ацара имамызт ус лымҳала игәникылон ашәақәа.

Икабинет аҽы саннеи, абра утәа иҳәан слаиртәан, агастролькәа рахь иаагараны иҟаз апрограмма аҟнытә. Аԥсуа ашәақәа хԥа: Ахрашәа, Озбақь иашәа, Ԥшькьаҿ-иԥа Манча иашәа, насгьы ркәашагас – аԥсуа чарашәа уҵароуп иҳәеит. Сара арҭ ашәақәа схәыҷы аахыс ибзиазаны издыруаз ракәын, изаманоуп исҵап, бзиала ҳәа сындәылҵны сцеит. Арҭ ашәақәа арепетициа аҽазыҟаҵараҿы рҳәара ҳаналага, сара ахапа исҳәози ахор ирҳәози иахьеиқәымшәоз рацәахеит. Иаргьы уи изымдыруазу сыздыруам, аха уи аҟара хьаас ишимамыз анызба, снеир ҟалома, ҳәа икабинет

сныҩналт. Иаргьы игәаҧьны снеира иџьашьашәа даасҿаԥшын, сузызырҩуеит аниҳәа, саргьы абзиара ҟасҵоз џьысымшьеи, ҳаҵыр зқәу Кици Виссарион-иԥа, абри ашәақәа аԥшьбагьы иаҳҳәо, ахор иахьсыцырҳәо џьара-џьара ииашамкәан ирҳәоит, сақәиҵутәуазар, зынзак саатк ала еиқәсыршәоит, сҳәеит. Иҽааирҟасан, агәаара иҿықәкны даасҿаԥшын ҿымҭуа даатәеит. Саргьы избеит исҳәаз шицәымыгхаз. Уи уажәы иҳариашо аамҵа ҳамам, ишыҟоу азхоит уца иҳәан, саргьы исыкәшәацәгьаны сындәылҵит, иаууеи-иаууеи абри абра цәгьарак сзимуааитгьы аасгәахәт. Ус арепитициа ҳаналга, ҩымш ракәын иаанхоз агастролькәа рахь ҳцара, сара ашырҳәа сааин амузучилишьче адиреқтор Шалва Алеқсандр-иԥа стагылазаашьа зегьы аниасҳәа маҷк агәынамзара наҵаны, уца нас, ари аԥышәара иҟаумҵац, агастролькәа шәрылганы шәанаалак ируҵап, нас ҳнауқәныхәо, инаудныхәало адипломгьы уаҳҵап иҳәеит. Уи акәхеит, сцеит агастролькәа рахь. Сара сашәақәагьы ишҧазуаз ус еилаҟәаҟәашәа инасыгзон. Ҩымзы инареиҳаны ҳарҿын аконцертқәа рыҵара. Усҟантәи ҳазҵагылаз аамҵа цәгьа азын, аԥсышәала ацәажәара ианацәшәоз, ииашоу-ииашаму ҳәа иахәаԥшуазма, аԥсуажәлар рашәақәа ашьшьыхәа азра иаҿыз, уажәы ианраҳа ргәыргьара хыҵын, анапеинҟьарала ҩынтәы-хынтәы иахдырҳәон. Сара санааԥсалак, усҟан ахор иалаз ашәаҳәаҩ ҟаза ҳәа изышьҭаз, патугьы зқәыз Владимир Маан исымидон. Убас шәаҳәаҩыс хадара иуа дыҟан Владимир Царгәыш. Хара имгакәангьы ахор ахь аус ура иалагеит аешьцәа Едраҭи, Баграти Багаҭелиаа.

Агастролькәа ҳрылган Аҟәа ҳанааи, ауалафахәы рырҭоит рҳәан акассахь снеит. Исоуаз зынзаск имаҷзан, аха сызлаҟақәаз рыла дааразаа исыцхраауан, исыхәауан. Ахор иалаз зегьы среиҵбымзи, еиҳабыла иоусышьҭуа амардуан сшаҿагылаз сагьааԥсеит, аха саамҵа анааи

снаидгылт аԥара зшауаз акассир Николаи Џьыблазе. Уи акыртуа гәылса, ауаҩы ҳалал, ҳанеибадыр инаркны дааараза пату сыкәиҵон. Ари ара саниба иааџьеишьан «Ражденчик мой, сынок мой, откуда ты появился здесь» ҳәа ҿааиҵит. Саргьы азныказ иҟалаз сзеилымкааит, нас саҿамхшәа, «А что, я тоже хочу зарплату получить» анысҳәа, кыр дшанханы дсыхәаԥшуан, нас иааџьашьашәа, «а, что ты на гастроле был?» – дсызҵааит. Сара исҳәара сзымдыруа, сцәа акы алашәт, аха макьана сеилгам, нас илакәыргәгәашәа: «Даа я был на гастроле ни одного концерта не пропустил, да и все четыре абхаские песни солировал» анысҳәа, уажәраанза иҿаԥха-ҿаччо избахьаз иакәымкәан, иԥштәы ааиԥсахын, априказқәа знырҵало ажурнал аацәыриган, абгьыцқәа еихыхуа, дрыԥхьауа дшааиуаз, аа абар ииун мза 10 рзы, 1951 шықәсазтәи априказ днаԥхьеит: «Ражден Џьгәаҭан-иԥа Гәымба, ансамбль аҟнытә ихы дақәиҵуп, ансамбль иакәнаго алеишәа имам, насгьы бжьыла дахьмаҷу, дахьԥсыҿу азыхәан» ҳәа. Инапгьы аҵаҩуп К.В. Гегечкори иҳәеит. Арик зынза сеиланагазеит. Ааи, агастрольқәа ҳрылагаанза зыҿены сааины икабинет аҿы, мыждарақә аԥсуашәақәа иаҳҳәо џьара-џьара иреиҭәуп, сақәиҵзар исыриашоит ҳәаны санындәылҵ, априказ ҟаиҵазаап самхуп ҳәа. Сара уи иабаздыруаз, исазҳәодаз. Иара Гегечкори К.В. уи аҳәарагьы изымгәаҧит, избанзар сара сцар, нас ашәаҳәаҩы димаур ҳәа дшәеит. Уи акәхеит. Адәылҵырҭа ашә ахьҿаз сақәымшәо, сгачамкхан. Акассир сшеилашәаз аниба дааараза иааицәымыԥханы дҩагылан сызқәтәашаз аскам ааситан снаиртәеит. Қыртшәалагьы дҟәындшәындуа, даҧьуа ажәақәак неиҳәеит. Сара излеилыскааз ала, уи игәара, игәынамзара ажәақәа изкын ахор аиҳабы К.В. Гегечкори. Ус ԥытрак анҵы дсазҵааит: «амш хәмаатки бжаки (суточные) уауазу есымша?» – ҳәа.

Аарлашәа ааи исауан сҳәеит. Убри ашьтахь сгыланы сандәықәла иара иџьыба иааҭихын 30 маат еилаз иҟаԥшьза, дааараза сыҿесыррхеит, аха имукәа сџьыба инҭеиҵеит. Саргьы уаҳа акгьы сымамызт, смида-гәидаха снеин чахыки ашьақари аахәаны суаҭах аҿы сааин иуқәшәира-исыкәшәира ишихигара, сеилаҵәиуа сшеилаз санааԥса акәхап, сынҭаҳәахаа сыцәеит. Ус сҩыза Баграт Аҳмаҭ-иԥа Багаҭелиа ашә днас-насын дааҩналт, деикәаҭәы, деидараха афатә, арыжәтә, убас ашәыр излашьтихзеи абри аҟара уҳәаратәы. Дшааҩналаз аиԥшҵәкьа ԥшрак ҟамцакәан, иааигаз астол ақәҵара даҿуп. Ари саб Аҳмаҭ ухәы ҳәа иузааиҭиит акы ашәеилаҵа, егьи ашәха рҩы, ҩба-ҩба килограмм иреиҵамкәан. Ари арыжәтә сыҭара сани саби даара иазыразымхеит ара Аҟәа иаажәыр, ҳашьыр џьара машәырк ҟаҳҵар ҳәа ишәаны, дара иансырымҭа маза саҳәшьа Аниута амҩахь дсыхьзаны исылҭеит иҳәеит. Аҩы 10 литрак зыкуаз ауалыр хәыҷ азна, егьи литрак аџьаҕь уатка ааигеит. Арҭқәа зегьы сгәы иаахәеит, аха схәыцра, сыхьамҭара сзалымҵуашәа аниба исыхьыз иара иабаидыруаз: – уара Ражден, исҳәар угәы иалумырсын, амцхә ухы аџьа аурбацәоит, хәыҷыкгьы уԥсы ушьалароуп, шьҭа ушьақәгылт убзиоуп, иаарласны адипломгьы урҭоит… Аҳы, шьҭа ухәы сырхиеит, – иҳәеит. Ҳнапқәа зык нарыкәаҳҭәан, астол Анцәа ишиҳәара еиқәшәаз ҳлахатәеит. Ҳазҭахызи, иаҳҭахызи ҳныҳәеит. Аҵыхәтәан абас иахьа аԥсуаа ҳзыргәаҟуа, еиҵыҵрак ҳмауа ҳҟазҵаз ҳәа ҳаҵәцакәа аанкылан, ажәала ауаҩы душьуазар, дузхырҵәозар зегьы ҟаҳҵеит, иаҳҳәеит. Ус ҳаштәаз иагьааҳаршеит. Изаазарызеи арыжәтәгьы хәыҷык ҳханагалт, аха разҟшәа ақалақь ҳаламлазеит. Ҳанкараха, скаруат игылаз аҿы ҳшьапқәа неилаҵаны ҳацәеит.

Адырҩаены мҩышан. Ҳанааԥш ҳамра ҩ-ҵлашәарак ихалахьан. Аҵәа ҳҿалырганы амузучилишьче агәараҿы

акран ҳнатцалан ҳаеҳархьшәашәеит, нас акрыфарагьы ҳтаххеит. Ашәхарҩеи аҧсуа бысҭа ҧхеи роуп еинаало, иҳәан, иаразнак ачуан хәыҷ исымаз ала ахьурзы нақәыргылан, ҳбысҭа ҟалаанза ҳҳәан фырԥьанк-фырԥьанк ауатка аажәит. Хьшәашәакгьы ҳнацҳап, ус ҳшеицәажәоз ҳбысҭагьы тыруа ҭаца бзиак ишылура иааган астол чанахла инықәҳаргылеит, ашәырҩа иарганы. Аԥьма ажьгьы ҳарԥхан, ҩбаҟа цәыца аажәхьан еиԥш, амаза исымаз цәырызгеит. Уи ауха данааи иасымҳәеит, избанзар игәалаҟара бзиан, насгьы ачеиԥьыка иҭаҳԥәа исзаарҭиз, ишахәҭоу пату ақәҵаны, аҧсуатцас аныҳәара азуны, гәырґьачысны иаҳфараны иҟаз илахьеиқә-царахар ҳәа сшәеит. Аха зегьы дарароуп, ари аҩыза иҟалаз, ишыҟалаз имаҳакәан изалшом сҳәан, иаацәырызгеит. Иацымҵакәан, иагмыжькәан иасҳәеит исыхьыз, Кици Гегечкори уамакала дышсхыччаз, сыширгәааз. Ҳаит, иабаиасҳәоз сҳәаратәы сиршәеит, ари ахатца, избац иакәымкәан деилашәазан, Ражден абас иабанза ҳачҳауа, алада ҳарҟьо, аҩада ҳарҟьо, сҭаркааит аҭахызаргьы сыршьааит, дахьыҟазаалак дыԥшааны иахәҭоу ҟасцоит, ма иара, ма сара ҳәа ддәықәлеит, аха изулак игәшәымшәа ҳәауа деиқәсыртәеит. Сааҭк иазынаԥшуа ҳацәцақәа кны ҳгылан, ҳнеиҵа-неиҵасуа Анцәа ишьапы ҳкын, ҳиҳәон, ҳаҕацәа ҳшәиуан. Ашьҭахь Баграт дҩагылан игәы иалырсны иахьа абас иухаразамкуан угәы узырхьыз аамҵа амаа ҳара иаҳқуп ҳәа ишакәым иузныҟәаз, хара имгакуан иаарласны иԥатцашлақәа рыла дыкнарҳауа Анцәа иаҳирбааит. Иара ихаҭыԥан, дшыҳәҳәауа, дшыґьатцәыґьатцәуа дламҳәаны уара унахагыло Анцәа исирбааит. Сара саб ичеиԥьыкала Анцәа суҳәоит, иҳәан иатцәца иааҭыркәкәа ижәит. Сара саб ичеиԥьыкала Анцәа суҳәоит, иҳәан иатцәца иааҭыркәкәа ижәит. Сара арҭ игәыҭшьаагаз, игәыҟатцагаз иажәақәа сдырхатцан атцәца азна аҩы

ааашьҭых абас сҳәоит: «Сара аарла зышьамх инықәгылаз ҷкәынак, ҩынтә-хынтә акгьы схаразамкәан ашкол сҭырцеит, атцара сыдмырцеит, лада-ҩада ҳкыдықшалоит. Схаан исхашҭуам уи амш, амш мыжда раԥхьаза агеографиа ҳазҭоз арцаҩы имшала иара изымдыррала, сара акгьы схаразамкәан, сыпсы аҿҽа иԥжәо атцара соур, сыжәлар срыхәап ҳәа згәы хыҵхыҵуаз сыжәҩа санкны ауама ҟазцаз еиԥш ашкол санҭырцоз. Уажәы абри аҭаҳмада Гегечкори 78 шықәса ирҭагыло, сара сабеиԥырхагаха абас сгәы симырхьыр амуа. Еех! Анцәа ду суҳәоит, абра ҩыцьа ачкәынцәа ҳґәаҟуеит, ацәгьара ҳзызызбауа, ҳара иаҳмыҳәар ҟамлауа аамҵак иаарласны Анцәа иҳаҭ», – сҳәан сатцәца зжәит. Абасала ҳҩыжәра хатцәцак рыла ихҳаркәшеит ари аҽны. Иҵегьы аажәырц ҳҭахын, аха ҳҳәыцрақәа рацәахан, даҽеакала ҳҳы мҩаԥаҳамгарц ԥсыхәа шҳамамыз аабеит. Ҳаԥхьа идцаны иқәҳаргылт ега цьа ҳбаргьы атцара, атцара, еиҵах атцара, нас аҟәышреи ачҳареи ҳамазарц. Убас ала ҳагәқәа еибарґәґәаны ҳанеилабжьа, Багратгьы ихы иқәыршә иуаҭах ахь дцеит.

РАԤХЬАЗАТӘИ САШӘА ШЫҞАЛАЗ

1934-35 шықәсҟәа рзыҳәан ауп Асовет мчы еиднакылоз ареспубликақәа, убас Аҧсынтәылагьы аколнхарақәа еиҿкаахароуп ҳәа иажәабжьны ианырхыҵәаз. Сара сахьиз Дәрыԥшь ақыҭаҿгьы ари анхацәа ҿыц ирызцәырҵыз азцаара маҷ-маҷ рхы азышьҭуа, гәып-гәыпла рееидкыланы анхарақәа ирылагеит. Ари ахҭыс иҟалаз иаргәырґьазгьы дыҟамкәан, аха иаргәааз, агәынамзарақәа зызцәырҵыз еиҳахазар ҳәа сгәы иаанагоит. Избанзар, усҟан иара изаамҵанызаалак аҿы иҟан абеиацәа, нас аґарацәагьы.

Уажәы шәарбанзаалак, шәмазарақәа зегьы еилашәцароуп, шәеиԥшхароуп, шәеиҟарахароуп анырҳәа, ишԥарурыз? Усҟантәи ақыҵа уаа рхы зланыҟәырго ҳәа ирымазаз, абаҳчара – азахәаҵрақәа ракәын. 10-15 десаҵын змазгьы ыҟан, нас арахә аԥсаса 400-500-хы иреиҵамкәан, убас ашьамаҟа 25-30-хы рыман. Ҳәарада, аԥьықәреи рацәаны иаадрыхуан, аха иҳәатәуп, изыхҟьазаалак даараза иҩарызгьы шмаҷоымыз. Абас акрызмази измамзи шәмал еилаҵаны ԥьарак иҟароуп, шәеиҟарахароуп анырҳәа, хыхь ишысҳәаз аиԥш, аиҿагылараҚәа ҟалеит. Аха аҳәынҵқар иԥҟара аус амур ҟалозма, уи иаҿагылақәазгьы ҟалеит. Аха аҳәынҵқар иԥҟара аус амур ҟалозма, уи иаҿагылақәазгьы, аҳәынҵқар иԥҟарақәа еилазго ҳәа иԥхьазаны ирзаарымгоз ҳәа иҟазеи. Иҵаркуан, идырӡуан, зыԥсадгьыл ахь изымхынҳәызгьы шаҟоы уԥхьазарызеи. Убас ала ауаа дыршәауан, ажәлар рыонуҵҟатәи алеишәагьы шьақәдырҕәҕәон. Исгәалашәоит араион аҟнытә аиҳабыра ахылԥҵаҟьараа абԥьарла еиқәныхирыцны, абаҳчара – азахәарҵақәа, ажь рхьыссы, ажьҕрақәа аалышәшәо игылаз, иазар аҿа мызкаҟарала жәатоннала ажь ахьроушаз, уажәы атракторқәа рыла иҵыжәжәаны ианкарыжьуаз. Уи зтәыз анхацәа ирымчгәышьазеи, рнапқәа ргәыҵаԥса маза рылабжышқәа ҵәахуа игылан. Аа, урҭ абаҳчарақәа жәашықәсала анапы зыдкыла ираазоз ахаҵыԥан, ачаижәла алаҵара иалагеит. Ачаигьы иаҳнаҵаз аабеит, аха ажьгьы иаҳнаҵоз еиҵамызт ҳәа сгәы иаанагоит. Ажәак ала, аҵыхәтәан аҳақьымцәа излаҭырҵааз ала, ачаи амалгьы ҳнаҭеит, аха даара аԥырхага дугьы ҳзаанагеит. Еиҳаразак аҳәсақәа, аҳәса хәыҷқәа ачымазара хкы рацәа рызцәырнагеит. «Аԥҳәыс чымазара» иахҟьаны ахшара рирақәа маҷхеит, иара ииуа рахьынтәгьы ачымазарақәа злаҽыз маҷымхеит.

Уи ус шакәу аԥсҭазааращы ирнубаало иҟалеит. Аҳәынҵқар арҵқәа ангәеиҵа, ажәлар аиҿагыларақәа ҟарымҵарц азын, изыхҟьаз уиаҟара иҵәыргамкәан, ачаи қыҭақәа рҿы ахәшәтәырҵақәа дырыгылауа иалагеит. Ишыҟаҵәкьоу ҳалацәажәауазар, маҟҿаҳәаранза ачаи риадла еилачы игылаз, ариадқәа аарлаҳәа уахьрыбжьалоз, ачаи ахаҭабзиара ҳаранакуеит ҳәа арҵәыгақәа асилитр, амониа уҳәа рыҵарԥсон. Иара убас ачаи иарҿиаз аҳәазақәа, ахәаҷа-маҷақәа ачаи азҳара иаԥырхагаз, нас иара ихызхуазгьы даараза ирԥырхагаз ахимиатә хәшәы шҳамқәа рыла индырҵәауан. Хыхь зыхьызқәа еиқәаҳаԥхьазаз ахәшәқәа злачыз, нас ашьыжьтәи азаза зхьыкәкәоз, ашьыжь инаркны иааилашәшәаанза маҟҿаҳәара лахыс еиқәыбааза аус зуаз ичмазаоымхакәан уаҳа ишԥаҟаларыз. Ариаҟара, зқьы гектарла ачаи плантациақәа ираазаз, иҵҳәаны акажьра рзымгәаҧызт, ачаи бҧы хыхга амашьынақәа «Сақарҭвело» ҳәа изышьҭоу ҟарҵеит. Уи, ачаи ахаҭабзиара ланарҟәызаргьы, аҳәса рчымазара аҟынтәи акырза еиқәнархеит. Ииашоуп ари ачаи анхацәа ахашәалахә бзиазангьы ирзаанагеит, аха ачымазарақәа зауз, рчымазарақәа злалдыргашаз ахәшәқәа злаархәашаз аԥара рзымхо аҟнынза инанагазгьы рацәаоохеит. Ааи, абарҵқәа зегьы хаҭала сызлахәыз схәыҷра шықәсқәа раан избаз исаҳаз хҭысқәоуп.

Уажәшьҭа ҳалацәажәап раԥхьазатәи сашәа шыҟалаз. Ииуль мза 1934-35 шықәсқәа рзын ауп, ашоура бааԥсыҵәкьа ҳақәнакын, ашьашәырқәеи азҵачқәеи ҳанырзытрысуаз аамҭазы, 7-8-ҟа шықәса схыҵуазар ҟалап, ацәқәа ашаха рхаҵаны раԥхьа сгылоуп. Саб ацәмаа икуп, иқашәқашәо закы аҟара зызҳахьоу ачаи абжьара арҵәыга хәышәқәа бжьаԥсо цәмаҭәала абаҳара ҳаҷуп. Ашоура иаргәаҟыз ҳацәқәагьы аԥхзы иаган, рыбызқәа ҭырган, ршыкьбжьы

слымҳақәа ҭыршьаан, иаасзымчҳауа аҟнынза сыҟоуп. Иара саргьы сыла аҧхзы зхылаз арбара сахәауам, ус мчылатцәҟьа снеиуеит.

Саб иакәзар, ичҳауеит акәымзар, уажәы-уажәы дҩатцаҳәҳәашәа, ажәытә цәаҕәарашәак амелодиа аацәыригоит. Нас даатҕылан, иҟәныз иаҳәызба ду ала насҭхашәа еилачы игылаз арас хыцәцәаны рыхкәа ааидкыланы иҽаҳәаны амра ҳацәихьчарц, ҳаргьра ҳазнауа иаргьы саргьы иаҳҳаиргылауеит. Ҳаргьцас исхаз аҭырас аза амра цаҳәцаҳә иарканзан, уажәы уи афҩы хааза, амра иаршыз аҧша ҟәанда иҧсеивгаганы исыннадоит. Аха иканзаз аҭырас лахьссын схы-сҽы хнаҩауеит, зны-зынлагьы сахьцатцәҟьо сымбо. Ус ихарамкәан атрышәгьы иасуеит, уажәы-уажәы рыбжьқәагьы сықәдыргауеит сҩызцәа хәыҷқәа ҳаиҧыланы ҳаицыхәмарраны исзыпшыз.

Сабгьы арҭ рыбжьқәа смаҳарц азакәхап ҳаи-чеи ҳәа ацәқәа ибжьы рыкәырго, нас ашәакгьы наиҳәауеит. Ус ҳшааиуаз иара сабгьы ари ашоура баапсы иқәыҕәҕәазаап, ибжьы аасыкәирган, инацәакәа нарыкәкны жәа риадк ачаи сирбауеит, абри ауп иахьа зынза иҟаҳҵараны иҳаду, еиҳа ҳадхалааит аҽа саатбжак, нас анҭ уҩызцәагьы нахьхьи итәаны атыршә иасуагьы урызцап, иааилашәшәааныа ухы уақәиҭуп иҳәоит. Саргьы сыгәкаҳарақәа сеаарымсхын, сеилҟьа-еилҕәыцәза сеаасыриашан, аҳы цәаҧшьи ҿашеи ҳәа сыцәқәа рыхьызқәа наҳәаны, ҳныҟәашәагьы иааубаратәы инацҵаны ҳашнеиуаз, иахьсзаанага ҳәа акгьы сзымдырзо иааснумшьаларатәы схәыч-бжьы иҩеихасцалан иаацәырызгеит сашәа, раҧхьазатәи сашәа ҿыц:

Ҳамра, ҳамза ҳалашара,
Ҳколынхара ҳа ҳҕәаҧхара.

Гәыҧ-гәыҧла ҳаиланхара,
Ашәа азаҳҳәоит ҳаицынхара
О, уа о раида,
Ои, о, уа раида,
О, раида, ораида, раида!
Уа ҳаҳаи, раида уаа!
Ҳасталин ду иҳагымхаша.

Ари сааҭырҟьа сара сымацара сакәым иара сыцәқәагьы арлахҿыхт, иаарласт. Ус аҭырас ҳаргьцас исхарҧаз маза сналаҧшшәа саб снеиҿаҧшызар, агәалаҟара ду инызбаалт. Маза дҧышәырччо, насгьы ари схәыҷы ашәа амелодиа мариамзи, ишсыциҳәоз ажәариадк иҟаҳцараны исирбаз ҳшалгаз ҳәа ҳазгәамҭазакәан ҳалгеит. Иҵегьгьы нацаҳцондаз ҳҳәо ҳҕәалаҟара шыҟаз, саб агәырҕьара ду иҿыкәны абасгьы неиҳәеит: «Афырхаца, афырхаца, даараза аџьа усырбазаргьы, ҳусгьы ҳалгеит, аха урҭқәа зегьы реиҳа сзыргәырҕьаз ашәа ҿыцк, ашәа ҧшзак аҧуҵеит! – иҳәан уи ала ҳацәқәагьы науҳашьҭит.

Ари ашәа шьҭа иахыҵуеит 70 шыкәса инреиҳаны, Аҧсны иахьырымҳәо ҳәа сыздыруам, ажәакәа ирҟәаҵны, амелодиа ркәашаган жәлары ирзынхеит, авторс иамоу дахьырымҳәо еиҳа сгәалаҟара дууп, сҟәырҷаханы ажәлар рҟазара ду сахьалахәхаз ауп Анцәа иџьысшьо.

АҦСУА БЫЗШӘА ҾЫЦ АҦҴАРА ССШАЛАГАЗ

1941-1945 шыкәсҟәа рзыҳәан Аџьынҵьтәылатәи аибашьра дузза еихсыҕьын, Асовет жәларкәа даараза ааха зауз, уажәы ихәахәа-чахәаз, инапыдаз, ишьапыдаз ауаа аҧсҭазаарахь ихынҳәын, ртәыла ду еилабыл еилажьыз аиҭашьақәыргылара ианаҿыз аамҭа азын,

Аҧсны аҧсуа школқәа ҳәа шьҭа иаанхаз сыздырцәом, иакәыршуа школқәахт уҳәаратәы аамҭа хьанҭацәкьа ҳҭагылоуп. Ҳаҧсуа жәлар ринтеллигенциагьы урҭ азакәандарақәа ирҽагылоз иҭаркызи идырзызи рышьҭахь иаанхаз ишҧарурыз аамҭала акәзаргьы изықәшәаз реандраалар акәхеит.

Хә-класск инадыркны, аиҳабыра классқәа рахь иныкәоз, аҵара зҵоз зынзак имаҷхеит, урҭ аҭьырак рҵара ааныржьыр амуит. Избанзар, урҭ ҳаҷқәынцәа зынзак акәыршуа бызшәа ззымдырзоз, аиҳабыратәи акласскәа рпрограмма қыршуа бызшәала иахымсыр амуа ианалага, уаҩы ихы-иҽы изаамгоз аҭагылазаашьа аныкәала, рҵарақәа ааныржьит. Сара уи аамҭазын сықәрала уиакәра сеилкаара абакәаз,аха иахьа усҟантәи ахҭысқәа санрызхәыцлак, аргама иубаратәы икоуп, акәыршуа заманалацәкьа ирдыруан аиҳабыратәи акласскәа рҽы хымҧада ус ишыкалоз, даргьы уи дырны иазнеиуан. Аиҳабыра классқәа рҽы шәҩыла аҵара зҵоз иҵарадахар, иабацари еиуеиҧшым махәҽалатәи аусқәа рҽы иусуҩцәахап ҳәа акәын ирҭахыз. Егьырҭ аиҵбыразатәи акласскәа рҽы итәаз ахәыцқәа анапаҽы раагара мариан, урҭ абызшәагьы ирласны рхаҽы иаарыуан, ииашаҵәкьан ракәыршуатәра иаҽын. Уамашәа иубаша, ҳаҧсуа аинтеллигенциа аҭьырак аныкәыргa, иаанхаз ус илафшәоума ма иатәамбашәа ишалахәмаруаз аума иахьага рымбазакәан рхатәы бызшәа – раҧсшәа нкажьны акәыршуа бызшәа аашьҭырхт. Ари ахҭыс гәынганы ихәыцуаз шьоукгьы рхаҧыцқәа аҽҽа рыҵго, рыгәқәа ирхаҧжәаны ичмазаҩохон, иҧсуан. Абарҭ аамҭақәа, абарҭ ахҭысқәа рыгәҭа салагылан, зегьгьы збауан, исаҳауан, аха исылуршараны икази, сықәра мач ала схәыцуан, агәырҩа-хьаагьы сыман, сҽахәы зҳәауа ҳәа исымаз сашәа хәыцқәа ракәын. Урҭ усҟан ҳазҭагылаз ҳаамҭа цәгьа рныҧшуан, схәыцра иахьынзеилнакаауаз ала еиҽартәан. Анота акәаҵара

ахьсылымшоз амузыка ҵара ахьсымамыз даараза ихьаазгон. Сангәакәза схала исызбеит схатә нота, дырга ншьанқәак. Урҭ снотақәа акырза исмыцхраакәан, аха уахь ала сҵарадара сшыбжанатәуаз збауан. Изыҩуан апиесақәа, ашколхәыцқәа иаҳзышьҭыхшаз, ҳамч зықәхоз. Есымчыбжьа 2-3 ашәа зҩыр акәын. Сашәаҳәацәа ирузомызт, иаҳзааугазеи иҽыцу ҳәа исзыҧшуан. Ҳҟыҵа аиҳабыра Ԥкьын Иасон, Харитон Арзынба, Хьыцкәыр Гәымба, Вера Ҭарба, Герасым Ҭарба, Ҭаркьыл Заурбақь уҳәа рыцхыраарала, лассы-лассы араион ацентраҽы убас ақыҵақәа рахь, ажәлар рҽаҧхьа имҩаҧаагон аконцертқәа, ҳҳәыцра ҳахшыҩ хәыц аҳаракыра иамаз ала ҳажәлар ргәы казмыжьшаз, иагьа ҷьабаацәгьа иҵагылазаргьы, аҧсҭазаарахь ихьазырҧшышаз хҭысла – тематикала иҵәын ҳҧрограммақәа. Абас ҳажәлар ангәакәуаз, рыҩнуҵка имҩаҧаагоз аидеологиатә усқәа, иаацәырган акәымзаргьы, иҳашьклаҧшны аҭакреи, арзреи ҳәа ҳанацәдыршәозгьы маҷзамызт. Сықәра маҷ исанаҳәоз ала акы саҽқәан, аха зегьы акакәын сгәы назомызт, сыцәагьы ҭынчымызт, сара стәалах цәгьаза сгәырҩауан. Схы ззыскра ҳәа сеимдауа сышгәакәуаз, аҧсшәа аҳәара ҳацәшәазар, ҳашәақәа рҳәара ҧхаҳшьазар, арахь рбызшәа ҳнапы акәырша иаҳҟызар, нас ҳабакылнагои абри ҳәа сышхәыцуаз иззбеит аҧсуа бызшәа ҽыцк аҧҵара (уигьы хәыч хшыҩзар акәхап изыхкьо). Ааи, ааи, аиашаҵәкьа уахынла сыцәам, алашара ауҳамахыз, амзаша ҵлакәа ирылхны цәашьҭас иаркны аҩра саҽын, насгьы урҭ сызҽқәоу уаҩы исырдыруамызт. Ҽынла сашьцәа срывагылан аусурагьы саҽуп, аха сыла акы абома, абри сгәы иҵаскыз саргәаҭеиуеит, сгәы цәгьалаза иҵхоит. Саҽуп апрограмма аҧсуа бызшәа ҽыц. Уи макьана саразәк сыда уаҩгьы издыруам, иара избахәуп ҳәагьы сҩызцәагьы ирасымҳәацт. Схала сызлагаз акы шалҵуа агәра згаанза ҳәа исырмазеит.

Абар, сышҧалаго, ахы шҧасыркра, иарбан, ауаҩы иҧсҭазаараҽы раҧхьатәи зыда ҧсыхәа имам иажәақәа. Сара стәала даара аҧьа збеит, аха салагеит абарҭ ажәақәа рыла: уа шьыжьбзиа, уа мшыбзиа, уа хәлабзиа убас убас. Аха ажәа ҽыц аҽы арҭ хыхь еиқәысыҧхьазаз ишҧаҟалои, изырҩуа ишҧаиаҳауеи? Иаҳҳәап аҽырҧштәқәа:

1. Уа мшыбзиа – аҽыц бызшәала – ау аизбашым;
2. Уа хәлыбзиа – аҽыц бызшәала – ау аизбалыхә;
3. Уа шьыжьбзиа – аҽыц бызшәала – ау аизбашьыжь;
4. Амла сакит – аҽыц бызшәала – алма тикас;
5. Азы сыҭ – аҽыц бызшәала – ыза ҭыс;
6. Бышҧаҟоу, бгәы бзиоу? – аҽыц бызшәала – уоҟаҧшыб гәыб оизб;
7. Баала аҩныҟа – аҽыц бызшәала – алааб аҟынҩа;
8. Акрыфара уҭахума – аҽыц бызшәала – арафыка амухаҭу;
9. Ашәаҳәара улоума – аҽыц бызшәала – араҳәашәа амулау;
10. Ашьаҵа узахыма – аҽыц бызшәала – аҵашьа амыхазу.

Убас 500 ажәақәа ҽырҳәала иҵаны иаҳҳәон, ҳаицәажәон. Ҳара 30-ҩык ари ашкол ҽыц ихсыртыз иҭаз, ҳааидгыланы еибаҳҳәоз азәгьы изеилкаауамызт ҳара ҳада. Уи ҽенак ала иауҟалах, 5-6 мзы саҽын аиқәыршәара. Нас аҧсҭазаараҽы урҭ есымша ҳаиқәшәацыҧхьаза ҳаицәажәарақәа рҽы хыхь зхыҧхьазара сҳәаз ажәақәа азҳара, ацлара иаҽын. Саргьы шьҭа иаацәырган исҳәозаргьы сазыҟаҵоуп анысгәахә, адруҳәа саарыҧхьеит сҩызцәа зыда схәарҭамыз, сыҧсҭазаара иабжакыз. Раҧхьаза 20-ҩык ҳаҟазар, уамак мырҵыкәан 30-ҩык ҳҟалеит. Урҭ ирзаазгеит атетрадқәа, акарандашьқәа, апрограмма злаҟаз ала еихша-еихшаны ф-мзы ҳазбашаз ҟаҵан. Ҳара

ҳаиқәшәон есышьыбжьон, сааҭк иадамхаргьы ҳдыррақәа еилҳаргон. Нас уахынла 2- 3 сааҭ ҳаҧхьон. Тәанихәы ашкол хәыҷы игылаз уаҭахк аҽы. Уа иахылаҧшуази ҳареи ҳазлеицәажәаз ала, есымша ҽынла ахәыҷқәа анаҧхьалак ашьҭахь (урҭ қырҭшәан усгьы ирҵоз) ҳара уаҟа ҳшаҧхьоз уаҩы издыруамызт, иара аҟарулгьы ҷьаргьы имҳәарц игәы иҽанаҳҵеит. Сҩызцәеи сареи абри абызшәа ҽыц ҳазыҳаҵҳаҵаны ҩымз рыла ҳаилибакааува аҟнынза ҳаицәажәауан. Ари абызшәа ҽыц иаҷыдангьы изыҩуан апиесақәа, нас хазы ҳҷазыҟаҳҵон аконцерттә программа ҽыцгьы. Ҳәарада аконцертқәагьы мҩаҧаагон, ақыҭақәа рахьынтә ааҧхьарақәа ахьҳарҭоз. Убри инаҷыданы араҟа иаҧшьызгеит абаҭлыкақәа рыла аҧсуа мелодиақәа рарҳәара. Уи Таниа Хьрыҧс Хабыгә-иҧа Москва аҵара ахьиҵознтәи аҩнаҟа данаауаз иааигеит апатефон апластинкақәа ацны (урҭқәа усҟан ҳара иабаадыруаз), уаҟа уамашәа ибаны ҳшазызырҩуаз исаҳаит музыкатә шьҭыбжьқәак «аккомпонименти ҧшзаза. Аамҭақәак рышьҭахь еилыскааит аккомпонимент ҟазҵоз шакәыз, аха сара абаҭлыкақәа ирысуа абыжьқәа ирхылҵуа ауп ҳәа акәын сгәы иаанагоз. Ус ала еиқәсыршәеит 10-баҭлыкак, нас уи ирхылҵуа абыжьқәа еиҧшымхарцаз иша-шаны ирҭасҭәеит азы. Уи иаразнак снапаҽы аира шуадаҩызгьы, даараза иацҳҳәауан аҧсуа ашәақәа «Гәдиса иашәа», «Ахра ашәа», «Аеыбҕаҟазацәа рашәа», «Аҭацаагара ашәа» «Радеда» уҳәа имаҷымкәан. Аха уи ус ҳшааиуаз афортепиано аҧсахуа аҟнынза лшарак ҳзамҭеит, аха изаҳауаз иҵьашьазаны иаҳзызырҩуан, абас ала ҳҳәыҷра ҭынчымызт иҧшааууан.

Ус ҳшааиуаз ари абызшәала ашәақәакгьы аҧысҵан иманшәалангьы еицаҳҳәон. 120 шықәса ирҭагылаз Мыстаф Ашәба, абри ҳаицәажәара аниаҳа асазқәа ирбызшәоуп ҳәа агәра ҳиргон, убас Гапуа Гәымба 118 шықәса ирықәыз, Осман Гәымба 115 шықәса зхыҵуаз

ираҳахьаз ала асазқәа рбызшәа иазааигәоуп ҳәа еиқәышаҳатхеит. Сара ари зхәыцыз ишыҟалатцәкьаз соызцәакәатцәкьагьы ирасым-ҳәазеит. Ус қытацыпхьаза, еизарацыпхьаза ажәлар рацәа ааҳакәшон, нас ари абызшәала ҳамцәажәакәан ҳаурышьтзомызт, даараза азҽлымхара ду атаны иаҳзызырсуан. Ачара-еишәа дуқәа рҽы абри абызшәала аныхәаҽакәа ҳкуан, ашәа хкы рацәала иаххәон. Еиҳаразак атәца аанкылан убасҟан ҳазтагылаз ҳаамта цәгьа, иара иахагылан ҳныртәара иаҽыз рныхәаҽакәа даргьы уа ишҳадтәалоу, ишраҳауаз иаххәоз ажәакәа еилыркаауазтгьы ҳасҳажәижәабасҳыкгьы ҳакнаҳаны ҳаршьуан. Разҟыс иаҳзыҟалаз иаххәоз ҳара еибызхәоз ҳада уасҳы иахьизеилымкааузаз акәын. Уи ала ҳара ҳгәалақәа ҽырҳәала иаҳҟажауан, ҳагәқәа ҳҟычуан, уаҳа иҳалуршоз. Амин, ишәҳәаз Анцәа итабыргитәааит ҳәа ҳнеипырцуан. Иара иахьа, урткәа анысгәалашәауа убарт ҳажәакәа Анцәа иаҳаны ҳрыцхарақәа ҳхихызшәа сгәы иабоит. Сара абартқәа зыҳуа, зны-зынла убас сгәы сдырхьуеит, сылагырзқәа сыблақәа аадыртәуа акнынза снаргоит, убасҟантәи соызцәа. Псабарала, доуҳала абасҳатәра дуззақәа злаз: Абгацьаа Миша, Абгацьаа Андреи, Таниа Володиа, Таниа Шаликәа, Гәымба Акаки, Гәымба Ваниа, Гәымба Грышьа, Тарнаа Леонти, Барцыц Ҳаит, Тәанба Жора, Ҳалуашь Фазылбеи, Анталаа Грышьа, Таниа Чынчор, Тәанба Гыруашьбеи, Гәынба Шалва, Таркьыл Вова, Тарба Жора, Гәымба Милтон, Гәымба Виктор, Гәынба Нааиб, Ҳалуашь Грышьа, Арзынба Шарадын, Гыцба Ладикәа, Закан Лакырба, Шота Гәынба, Виктор Тарба уҳәа убасҟантәи аамтазын амилаттә закәандарақәа иҟаз ирыхҟьаны ацәмааи, ажыгеи, аҽагақәеи ирыдхалеит. Иртахыз, ирыцәнагоз, анапы ахьырмоуз иабзоураны псабарала ирылаз абасҳатәра дуқәа шрымаз ирылапсит, уаҳа ирызцәырымгазакәан. Урт рахьынтә шаҟасҳы: Азиз

Агрба, Леуарсан Касланзиа, Шәарах Пачалиа, Анатоли Ҳагба, Владимир Кокоскьериа, Ардашьыл Асҳзба, Хьыбла Герзмаа, Алиса Гыцба, Амиран Таниа реипш ҳапсуа культура иатцагыларан иҟази, аха аамта амсҳа рнамтеит. Арт зегьы ҳажәлар ртоурых, ркультура аизҳара аҽы дараза ицәыз дуны иҟалеит. Сара хыцәкыла сызлацәажәо қытак ауп, раионк ауп, егьырт апсуа қытақәеи араионкәеи еидукылар, хыхь зыхьызқәа ххәаз рсоызцәа шаҟасҳы рызбахә уҳәарыда. Иахьа урт рахьынтә аҟазара дуқәа уаҳа иаацәырымгазакәан, ирылаз шрымаз рыпстазаарақәа ирылтцит. Сара арт рахьынтә сызларылукаашаз ҳәа акгьы ыҟазам, аха иҟастцаз ахәыцгьы абриаҟара ихаргалт, иҳараркит, нас егьыртгьы иҟартцараны иҟаз абраҟа иацзар ҳкультура абанзаҳаранакуаз, ҳабанзацәырнагоз. Схата сыхтыс хәыцы саназхәыцуа, абарт соызцәа зааза сааныжьны изцазеи, шәацьхәасҳыс, дара рхатақәа ррыцхарақәа еитаҳәасҳыс ҳәа саанрыжьма аасгәахәуеит. Аха уи исыднатцаз ауп еиҳагьы аҟазара ду зтаху, уи сылшома сара ҳәа азтцаара ианагь сапхьа игылоуп.

Ииун мза 1947 шыкәсазы амра шыра ҳакәнацалан, уи амра ацареи ҳареи ҳаиқәпатцәкьауеит ҳауа ииааирыда ҳәа. Сажәасҳык арпарацәа ҳажәсҳахыр неибытатцәкьаны аҽага ҳкуп, ацьыкәреи маҟҽаҳәара исҳахысуа арашәара ҳаҽуп. Ҳеагакәа ркомпонимент, рышьтыбжьыцәкьа угәы шьтнахып уҳәаратәы, псеивгагасгьы иҳацуп ҳашәа «Шәаха амарцьа». Инеимдауа иаххәауеит «Ререшьа». Урт аеагашәакәа, ҳжәытәзатәқәа иаҳзапырцаз иаарываҟәылауа ҳәа ҳҽаруаа иаҳзапымцацт иахьагьы. Абар ҳанацәагьы ашьыбжьон ҳәа ххәы ҟазтцаз ихарамкәан атәа-тла ду зымцәыжәсҳакәа неитцых игылоу ашьашәыра ахьынтә, ртцеира абас ҳеынеидкыланы ҳусушьа ргәы шьтнахуазар акәхап, рхы-рыҽкәа рҽаччо, агәалаҟара ду рыманы, нан шьта иазхоит, шәааи ашьашәырахь, шәхәы

шәмырхьшәашәан, акрышәфап, шәыԥсқәагьы ааиҭашәымкри ҳәа рыбжьқәа игәкза иҳаҳауаз иаҳа-иаҳа ҳархаҵауан ҳусурагьы иацхраауан. Иҳампыҵак иԥаагоз ҳамаҭа ҳанаалга, ҳааигәараза иҟаз Дахәарҭа азиас ҳанҭалан ҳеанҳар-хьшәашәа ааԥсарак змазамыз еиԥш ҳаилкьа-еилгәыцәза, ҳанацәа ҳақәгәыргьо ачыс хаа, афатә-ажәтә иҳарҭаз ҳлахатәауан аиԥшҵәкьа, Тәанихәынтә ауаԥы дкылхәхәа дааит, Ражден Ашәба Мыстафа иҽы Аҟәантәи аҵара-уаа дуззақәа ааины иҟоуп, урымбар ҟамлауа иузыԥшуп ҳәа сазҳәаз. Ари заҳаз зегьы еицҽакны ишгәыргьаз еилкаан. Сарах акыр салаҟазаап аасгәахәын, афатәқәа иқәыз снархас-аархасны акы снацҳаны иахьсыԥхьаз снеит. Мыстаф исасцәа агәараҽы ашьашәыра иҵатәоуп, столкгьы рыгәҭа игылоуп. Уажәы-уажәы рқьаадқәа акы нанырҵауеит. Сара сабардыруаз, аха иара саргьы дара абаздыруаз, сыԥхашьа-ԥхаҵо раиигәашәа сгылоуп, сшааизгьы рдырыр стахуп, аха макьаназы сыԥшуп сырԥырхагам. Ус рызҵаарақәа рҭак ҟазҵаз Мыстаф илаԥш санааҵашәа, ибжьы ааиргеит, аа, абар ҳкомпозитор ҳара араҟатәи ҳарҵаԥо ду дахьгылоу ҳәа сандирба, сықәра иакәнагоз ала ахаҵгылара аасзыҟарҵан ҳааибадырқәеит. Урҭ еицыз ахԥык рахьынтә лымкаала иҽаасырдырны иаасыдгылаз Шалва Денис-иԥа Инал-иԥа иакәын. Уаԥы асакы, ихьыз зласаҳахьаз ала, иҵегьгьы даамаҟны, дааԥаԥаны дыҟазар акәын ҳәа сгәы исанаҳәауеит. Ус дахьааибарку уаԥы ԥшзакы, уаԥы ҟәымшәышәк, акультура злаҽны иаазоу уаԥуп, ҳаи шьыри ианагь сизызырԥландаз уҳәаратәы иаԥсуа бызшәа хааза, еилфаҷаза иуаҳауеит. Саргьы қыҭа арԥыск аԥхашьара сшамахаз гәеиҭазар акәхап, иҽаарҟәымшәышәзаны иҽаасыдикылан ҳхәыҷра аахыс ҳаицушәа аҟара сизааигәаитәеит. Узҽузеи, уабаҟоу, аҵара уҵоума уҳәа макьаназыҳәан сԥишәауеит, дынсыҵс-аасыҵсуа

сыҷкәынра иатҵоу сдырра – саҳаракыра сылаҟәра ҭцаауа дааиуеит. Нас даатҭылан бызшәақәас иудыруазеи аниҳәа, сара аҧсшәа хар амамкәан ишыздыруаз агәра исыргеит. Уаҳа егьырҭ абызшәақәа аниҳәа, сара аурыс бызшәагьы гәаҟрыла хәычқәак здыруеит сҳәеит, урҭқәа ахьаҳҵоз ҳашколқәа рахь аныҟәара саҟәыцны адгьыл сықәаарыхуа анхара сшаҽызгьы иасҳәеит. Иара адырԥеигьых акы сыҵидыраарц шиҭаху мԥашьо, даҽаха-ҽахо, сара ари аҭаҳмада Мыстаф сиҽҵаауеижьҭеи акры аатҵуеит, саацыԥхьаза иахьа акы игәалашәоит, уатҵәых аҽеак игәаларшәо даара иссирзоу аҭоурых ажәабжьқәа рыла сгәы ҟаиҵоит, аха иахьатәи абраҟа саара хыцәкыла уара Ражден иузкуп, иаартынгьы уаҵәыԥхамшьакәан исауҳәароуп, абри асаз бызшәа ҳәа иудыруа ахҭыс иахьуаҳаз, иузырҵаз ҳәа дсазҵаайт. Сара уи сымаза иара изсырҵаз сԥызцәақәатҵәкьагьы ирасымҳәацыз уажәы ари аҵарауаԥ ду иаҳәашьа сақәымшәо сшеилахаз ангәеиҭа, дырԥеигьых иҽаасыдҵазаны умшәан, умшәан иҳәа уи шыҟалатҵәкьаз иҳәеит. Саргьы ишиҭаху сеиликаап сҳәан, иҟалаз ишыҟалаз зегьы аартны иасҳәеит. Уажәрааназа иҽаԥха-ҽаччо, иҟәымшәышәза сыздтәалаз ауаԥы, ааимкьарак аминуҵк ала зынзак дахьынеибаркыз афы иаахазшәа, аҽазә иакәны саԥхьа даагылт, еиҳаразак сахьцалакгьы смаҟа иавҵаз, урҭ сажәақәа зныз атетрад аниба. Ааи, акы иҳәарц иҵахны хәыцрак дышҭанагалаз ангәасҭа, сеынаимаратәны иааркьаҽзаны акәзаргьы иасҳәеит акгьы схаразамкәан ԥынтәы ашкол сыштырцахьаз, нас акласстә журнал аҽы сыжәла Гәымба ахатыԥан Гәымбаризе ҳәа ишыҟарҵаз, уи аҵыхәала саб ацҭәа ду ҟаҵаны дышрылалаз, 4-5 мзы дыргәаҟуа, Гәдоуҭа дго-дааго иани҆кәамҵза, Дәрыԥшь ақыҭа аиҳабыра Гәдоуҭа ицаны Ҧлиа Григори Давид-иԥа дрыцырхы-рааны саб уаҳа акы иарымҳәо ишицрыҵыз. Ус сахьихуаԥшуаз ихы-иҽы ианызбаалон, абри арԥыс акыр

сылшозар сицхраап ҳәа агәтақы шинырыз. Уаҳа мыцхәы мҳәазакәан дыштәаз, даалҵшәа сыжәҩа днықәснықәсын, умшәан зегьгьы бзиахоит, Аҟәаҟа амузыка аҵарахь аҩеира ҳәа угәы иҵоукыз коумыжьын, уаҟа саргьы исылшо ала ацхыраара усҵоит, иҳәеит. Нас иҩызцәа рахь даахәын иныҵакшәа, аинтерес аҵаҵаны иасҳәақәаз рзеиҵеиҳәон сҳәаратәы уажәы-уажәы са сахь рхқәагьы аадырхауан, иаасҿаԥшуан. Ашьҭахь излеилыскааз ала, арҭ еицыз аҭоурых-ҭцааҩцәагьы Хәыхәыт Соломон-иԥа Бҕажәбеи Баграт Петро-иԥа Џьанашьиеи ракәын. Уи атетрад уамашәа ибауа дызхәуаԥшуаз даараза даҳәан игарц, аха са сыда уи шизеилмыргоз агәра анисырга, исызирхынҳәит.

1947 шықәса азын Аҟәатәи амузучилишьче санҵала, аамҵа рацәак имгакәан дыспшааит Шалва Денис-иԥа. Уи даара ҭынха дук иеиԥш дысхылаԥшуан, дсыҙәлымҳан, нас сыдирдырт аҭоурыхҭцааҩцәа дуқәа Гь. А. Ҙизариа, З. В. Ачба (Анчабазе), К. К. Шьаҟрыл, апоет Б. У. Шьынқәба убас егьырҭгьы. Урҭ сара сқәыԥшра аан сеилкаара злаҟаз ала рыхьз-рыԥша, рхырҿы мацараҵәҟьа исарҳәоз, исырҭоз даараза ирацәан.

Абас ала сқәыԥшра агәаҟра иснарҩыз аԥсуа бызшәа ҿыц саҳандаз ҳәа Дәрыԥшь иҩеиз аҵарауаҩ ду Шалуа Денис-иԥеи сареи ҳаибанардырит.

АРТИОМ АЏЫР-ИПА

1949-50 шықәсқәа рзыҳәан ауп, уажәы сызлацәажәарц истаху ахҭыс аныҟала. Ҳара аԥсуаа ҳмилаҭтә ҭагылазаашьа злаҟаз ала, ухы-угәы ахшәаны, ухала уеушьратә акәын ҳаамҵа шыҟаз. Ари ҳазҭагылаз ахлымҙаахра ззымычҳакәа амилаҭ рхьаа урҭ рҿахәы зҳәарц иаагылоз енакгьы инрыжьуамызт. Иҵаркуан, идырзуан, имаҷҩымызт уаҳа рхабарк умаҳазо ибжьазуазгьы. Даара мазала акәзаргьы иҳаҳауан абахҭақәа рҿы ашьаарҵәыра иарганы, аҳәақәа реиԥш, ирҟыжуа рыԥсқәа шырхырхуаз.

Ҳара азәык-ҩыџьак Аҟәа иалаԥсақәаз ҳаибаԥшааны, ҳагәқәа ҭибагон, ҳаицхыраауан, уи ала ҳҵарадырра иазҳарҳауан. Агәаҕьра ҳаман, ҳаԥхьаҟа џьара лахтырак шԥаҟамлари ҳәа ҳаԥшын. Ҳаиқәшәацыԥхьаза ҳҕәынамзарақәа анаҳҳәалак, нас ачҳара, еиҵах ачҳара, акыр зычҳаз акры ибеит, акыр днаскьоит ҳәа ҳнеиԥырҵуан.

Ус, енак аҵара ахьыстҩоз амузучилишьче аҟны дысзааит харантә зызбахә саҳахьаз, аха ҳаизааигәаны исзымдыруаз Артиом Аԥыр-иԥа Амқәаб.

Сахьихуаԥшуаз инызбаалеит изышьҭымхуа хәыцрақәак дышрыҵаз. Цқьа ҳанеилибакаақәа, саргьы сгәы наиҵан иасҳәеит, аучилишьче аҵара ахьыстҩо адиреқтор Георгазе Шалва Александр-иԥа лымкаала дышсхылаԥшуа, дышсыцхрааруа. Иасҳәеит сахьыҩноу ауаҵах, архив иҩоназ ааҩоныганы сара аҵара ҵала ҳәа сшыҩонеиҵазгьы, убас иааилшо ала акы шсыгимыжьуа. Злымҳа кыдҵаны исзызырҩуаз Артиом Аԥыр-иԥа арҭ иаҳақәаз даараза ддыргәырҕьан игәалаҟара шышьҭнахыз инызбаалеит. «Ааи, арҭ ақырҭқәа рахьынтәгьы ауаа цқьақәа ыҟазаап», – иҳәан, даараза дсылабжьеит, сгәы ҟаҵауа. Нас сыззааизгьы абри ауп ҳәа аҳәара дналагеит: – Ражден, узҿу збоит, даараза сгәы иахәеит. Насгьы суҳәоит, уи аҟара имраргамацәакәан, 5-6-ҩык абра Аҟәа иҟоу ашәаҳәацәа ааԥшааны, абри ауаҵахаҿ арепетициақәа ҟаҵауа, 5-6-ҟа аԥсуа ашәақәа шәҵароуп, урҭ рахьынтә ажәытә ашәақәа убас иҿыцу ашәақәакгьы. Шәеаназыҟашәҵалак, абра ауп сахьыҟоу, адырра сышәҭар, нас шәнаганы арадио ашәақәа ахьҭарыҩуа шәҭазыҩуеит, убри ашьҭахь иҟастҵалак аефир ахь ицәырызгоит – аниҳәа, сара ари ихәыцра даараза сгәы иаахәеит, аха?

– Иахьа ҳара ҳмилаҭ шьаҭанкыла аныхра ианаҽу, ҳашколқәа анадыркы, ҳбызшәала ацәажәара ҳанақәиҭым, уи иахырҟьаны ҳауааҷәлар ааҽызҭлак иантаркуа, иандырзуа аамҭазын уара абри изаԥшьугаз ҳабакылнагауа, – ҳәа саниазҵаа, иара иҟалозгьы идыруан азакәхап, дааҭгылан, иԥсгьы аалеивиган, даақәыԥсычҳаит.

– Уи уара уаҵәымшәан сара соуп иаҽу, сара сауп иззбызгьы, бзиарак шыҟамлогьы здыруеит, аха ирҭаху, сзыруааит, – аниҳәа ҧытрак҆ҽысымҭызт, аха нас: – уара Артиом Аԥыр-иԥа, сара ҷкәынак сулабжьо аҟнынза сдырра, саҳаракыра ыҟам, иуасҳәара сыздыруам, шәарҭ ҳаиҳабацәа ҳәа ҳазхәаԥшуа шәгәы еибафоит иаабоит; арахь азәазәала ҳныркәара иаҽуп, ҳашнеиуа еиҳабыда, мҩакы ҳақәызҵо даҳмауа ҳақәхар ҳабакылсуеи? – сҳәеит.

– Ражден, уара уқәра маҷуп, аха ухәыцшьа сгәаԥхоит, шәашәақәа срызԥшуп, – иҳәан бзиала ҳәа дындәылҵны дцеит. Сара ари адҵа исауз насымгзар ҟалозма, ҩымшгьы садымхалт. Ақалақь салагьежьуа испшааит абарҭ ашәаҳәацәа: Владимир Царгәыш, Едраҭи Баграти Багаҭелиаа, Лиова Џьениа, Владимир Маан, Алиоша Џьениа. Саргьы сынрылаҵаны 7-ҩык ҳҟалеит. Есымша арепетициақәа ҟаҵауа, 5-ашәак ҟаҳҵеит. Ажәытә ашәақәа: «Озбақь», «Ахра ашәа», «Гәдиса иашәа», «Азар-аеыбҕаҟазацәа рашәа», ахәбатәи-иҿыцыз “Ачеи хыхцәа рашәа». Ус 12-мшы аеазыҟаҵарақәа ҳанрылга, сара изласыдыз ала Артиом Аԥыр-иԥа дыспшаан, иара иахьсирбаз аҭып аҿы сашәаҳәацәа сыма снеины, арадио знапаҿы иҟаз аиҳабацәа аныҟамыз иакәыршәаны ашәақәа зегьы анаҳҵеит. Уи ашьҭахь арадиодырраҭара аныҟалалоз аамҭа ҳаиҳәан; Аҟәа ақалақь апҵека ахьыҟоу аҿаԥхьа, иахьа Еф. Ешба ибаҟа ахьгылоу аҿы игылан ԥсаҵлак ԥшзаза, убра ихшьын арадио. Иҳаҳәаз аамҭазын араҟа изаҳаз маҷзамкәан

еизеит аԥсуаа, абас 50-ҩык рыҟнынза. Ус, арадио ахьынтә иаагеит «Ицәажәоит Аҟәа. Шәырзызыҩр аԥсуа ашәақәа!» Ҳара ҳгәы аҭып иҵагыломызт иҟаларызеишь ҳәа. Ашәақәа рҳәара ианалага иара дара ақырҵқәагьы иаагыланы иазызырҩуаз, ҳара иҳаиҳазангьы иҟалеит. Аха дарбанзаалак гәаныла иџьаршьеит, уаҳа цҵәак ҟамлакәан ҳаилгеит. Ари ахҵыс Аԥсны зегьы ирылаҵәеит, аԥсуаа ҳзын иагьгәырҕьаран, иагьшәарҭан, ақырҵқәа рзыҳәан ибомбаны ирылаҳҵеит.

Еизаз ауаа анеиԥырц, сара аԥсуаа гәыԥҩык саарыԥхьан, апарк аҿы ҳнатәан, абри асаат ахькыду аҵаҟа 1946 шықәса азыҳәан сҩызцәақәаки сареи ҳазқәшәаз расҳәеит.

Дәрыԥшь аҵара сцон, уаҟа ашкол аҵаҩцәа рыла еиҿкааны исымаз ахор ахьынтә 10-ҩык раҟара, Аԥсны аҳҵны қалақь Аҟәа аабарц ҳҵаххан, аха ҳаазгодаз. Ус, ихьааганы ҳшыҟаз, исаҳаит Дәрыԥшь аколнхара иатәыз аидара мҩангага амашьына Аҟәаҟа уск аҵыхәала иаараны ишыҟаз. Амашьына аныҟәцаҩы дыспшаан, уи Џьота Арзынба иакәын, мап ацәимкит аҳәара иҟасҵаз; Аҟәаҟа ҳааигауа, насгьы ахәылбыеха Дәрыԥшьҟагьы ҳааигауа ҳаицәажәеит. Ҳааигеит Аҟәа агәҭаҵәкьа абри асаат ахькыду. Араҟа сҩызцәеи сареи харак ҳамцакәан ҳаилымшәо, ҭаца бзиак лыбжьы еиҳамызт ҳаицәажәара. Уи аамҭаз арԥарцәак ҳгәарҭан иҳавагьежьуеит, бызшәас иаххәауа рзеилкаауам, ара ҳшатәым, ҳаштәым уаау ҩашьахуазма. Ҳаргьы урҭқәа аабоит, аха макьаназ ҿаҳҵуам. Дара рахьынтә азәы даахадгылан аспычка шәымазар ҳәа дҳазҵааит. Ҳарҭ даараза ҳхы пату ақәцаны иҳамазам, аҭаҭынгьы ҳахазом ҳәа аҭак ҟаҳҵеит. Уи ишьҭахь аеа хҩык ааҳадгылан, шәзусҵцәада, бызшәас ишәҳәозеи ҳәа иҳазҵааит. Ҳара ҳнеиҿаԥшы-ааиҿаԥшын ибзиоу ҳәа акы ргәы ишҭамызгьы ҳцәа иалашәеит, аха иҟаҳҵахуаз, ҳаԥсуацәоуп Гәдауҭатәқәоуп ҳҳәеит. Уи акәхеит, дара

реазыћарцахьан 25-оык ирзынаԥшуа рҭаԛкәымкәа, рлабакәа ћьауа ииааҳалалт.

Ҳаргьы ҳгәы камыжькәан ҳаеҳарҕәҕәан, дара ишырҭахыз аиԥш рнапы аҽы ҳарзаамгеит. 10-15 минуҭ аибапћара ҳаҽын. Уи ахҭыс иакәшәаз лакәцас иҳахуаԥшуан, дара амилициа ҳәа ићазгьы игыланы иԥшуан, џьара шәаагыл зҳәауазҳәагьы азәы дћамлеит. Ҳара ҳганахь ала оыцьа – Миша Абҕаԥьааи Гәымба Грышьеи ус унрыдххылар ззыћамло арԥарцәан, ақырҭқәа 8шь-оык рхы иамыхәо ишьҭыхны иҳалыргахьан. Наћ-наћ еисуаз ҳкарахан уаҳа ҳалымшо, ашьақәа ҳҽашәы ҳкьаҽқәа ԥыжәжәеит, ххәынцәрақәа ҳәа акы нымхеит, ус ҳхала ҳаилгеит, сара зегьы реиҳа саахама сыздыруам, ааигәаза саб напхаца саатк ҳамҭас иситаз иузеидымкылауа иԥыхха иргеит. Аоны слеир саб ишԥаиасҳәари ҳәа ихьаазгеит, аха иҟасцоз ҳаԥсқәа ахьеиқәхаз Анцәа иџьышьоуп. Уи ахҭыс иахьагьы исгәалашәоит; уи аиԥш шаћа уҳәарызеи? Абас акәын ишыћказ ҳара ххәыҷра, ҳаԛкәынра. Игәаћуан ҳанацәа, иаххыхны ҳаазаха рмазакәа ҳабацәа абахҭақәа ирҭыршьаауан.

Ажәакала ҳара ҳаԥсадгьыл аҽы, ҳаҳҭныкалакь аҽы, ҳшьапыкәыргылара ҳакәиҭымкәан, ҳтәым ууаны ҳарԥхьазон. Ааи, абас ахлымзаах ҳхы иҭаԥаны ишыћказгьы, зыԥсадгьыли зыуаажәлари рзыҳәан иҟан афырхацәа, апатриотцәа зхатә ԥсҭазаарақәа ахҭнызцоз. Иахьагьы ҳаиқәзырхаз убас ала иаазаз роуп. Сара ари соызцәеи сареи ҳахҭыс, убас ирацәаны агәнаҳарақәа иҟаз рзеиҭаҳәалатәуп.

АСЦЕНА СШЫҚӘЫРЦАЗ.

1941-1945 шықәсқәа раан имоаԥысуаз Аџьынџьтәылатә еибашьра дузза Асовет Еидгыла ажәларқәа зегьы ирзаанагаз ахлымзаах еиҭаҳәашьак амазам. 30-миллион-оык Асовет еибашьцәа рхы ақәырҵеит рыԥсадгьыл ду аиқәырхара. Иара убас амали, ахыбра дуқәеи еилаћәаћәаса ишеиланажьызгьы, гәкаҳарак ћамцазакәан, риааира амш маи 9 аныҳәа ду иаԥылон.

Иара ҳаргьы Дәрыԥшьтәи абжьаратәи ашкол аҵаоцәа 125-оык злахәыз ари Аиааира амш, атемала ҳпрограмма ћаҵаны, Гәдоуҭа аолимпиада ахьымоаԥыргоз, актәи аҭыԥ Дәрыԥшьаа иранашьан.

Апрограмма х-хәҭакны еиҽартәыз монтажла иҟаҵан.

Актәи ахәҭа: «Аҭћәа иашәа», «Апартизан иашәа».

Аобатәи ахәҭа: «Аиааира ашәа».

Ахԥатәи ахәҭа: Аибашьра еиланарбгаз, атәыла ду аиҭашьақәыргылара иазкыз ашәақәа.

Гәдоуҭа амшын ахықә аћны аҕәы иалхны иҟаҵаз араионтә клуб ду аҽы ауаа иакыз раасҭа хараза еиҳаны адәахьы игылан. Иазызыроуан ҳара ҳпрограмма ҿыц. «Аҭћәа (апартизан) иашәа» назыгзауаз сара сакәын. Исшәын солдаҭ шьнелк, ашьа сарганы, анемецкәа идыргәаћуаз ҳ-Совет солдаҭ дзеиԥшрахарыз еиԥш схәахәа-жьахәаны сыћкан. Асцена аћны сымацара сгәаћашәа сҳәоит, ахор аԥарда ашьҭахь схьаа рхьаатәны исыцдырҕзауеит. Аиааира ҳара ишаҳтәхауагьы агәра сдыргауеит. Сашәа кәыплетк абжа ҳәауа сышнеиуаз аклуб аонытцкала аҕызбыжьқәа, убас зыбжьы зызнымкылакуа рцәыуабыжьқәа слымҳа ианаҳа, иҟалазеи ҳәа азал ахь снаԥшызар, ауаа итәаз, убас игылаз, алаҕырз иаганы аҵәуара ишаҽыз збеит. Иҟасцара сзымдыруа сыҷкәынра, сқәыԥшра сиааин сшанханы, сызҽыз сгәаћашәа сааћәытцын сахьцара

сзымдыруа асцена сшыкәгылаз, аклуб иамаз алоджа ахьынтә, хаҵа нарҳа дук асцена аҽы дааин саагәыдкылан, нас сԥышьҭихын, аԥарда ашьтахьҟа снавагалан, сыгәшәамшәа ҳәауа, дсылабжьауа далагеит. Сахьихуаԥшуа иара ихаҭагьы ибла гәыҭбаакәа ирызнымкыло илаҕырзкәа аара иаҽын. Ус 25 минуҭ, даараза игәы сыҭан, дсылабжьан, сгәалаҟара шьҭыхны, асценаҽ сааган, азал аҽы итәаз ауаа рҭынчны. Ҩыц уи амонтаж ахы инаркны аҵыхәанза инаҳагзеит. Сара акырза сеысҟажеит, аха азал ахьынтә агәынкьбжьы, аҵәуабжькәа ишгац игон, еиҳа-еиҳа ишьҭыԥуан. Уи сара зны сабылуан, нас сархьшәашәон. Ус азал аҽы итәази сареи ҳалаҕырз неилатәо, инасыгзеит урҭ сгәаҟ ашәа акәплетқәа:

«Сыԥсадгьыл иахьа саҵәызуп,
атәым жәԥан сатазуп,
Сгәаҟра рацәоуп изазом,
суаз аҳәаха сырҭазом.

Аеҵә рекарԥсон еимдон,
амзак гәыбзыҕшәа уцәа аҳәон,
Аҟармаҵыс хәыҷ уа ишәаҳәон
Саб иԥхьарцакәушәа сгәы иабон.

Сԥыза иансоуҳәаз аԥса аҵаҟа,
уансылабжьоз афырхаҵаҳәа,
Иуҳәаз уажәа уаҵамхакәан,
Исыцуҳәар иауаз ахәрашәа».

Ҳапрограмма ҳаналга илаҕырзашоз ажәлар ҳақәшеит, ҳаурыжьуазма. Аиааира аазгаз Дәрыԥшьаа ахәыҷқәа ҳакәушәа. «Ажәа ма, ашәа» ианаамҭоу иахьахәҭоу иҳәазар, убас икшоит, ахаан имызуа, иара атәы ҟанаҵауеит. Усҟан, урҭ амшқәа убас ираамҭан, ашәагьы, ажәагьы дара ртәы ҟарҵон. Араҟатәи ҳақәгылара ашьтахь, дысцрыҵуам, хара-хара дсышьҭоуп, ари ахаҵа, асценаҽы сахьцара сзымдыруа саныманшәаламха, сгәыдкылан, сышьҭызхыз.

Абар шьҭа ҳаибадырит:

Руазәы Григори Давид-иԥа Ԥлиа иакәын. Гәдоуҭа араион анагзком ахантәаԥы. Иара ицын Ԥкьын Иасон, Арзынба Грышьа, Виссарион Аиба, Варвара Ҵулеискьери.

Убарҭ ашықәсқәа раан, аибашьрагьы иара атәы ҟанаҵеит, аха аԥсуа жәлар милатк раҳасабала, шьаҭанкыла раныхра иазкны, ақырҭуа политикцәагьы рус иаҽын. Аԥсуа школқәа адыркуан, аԥсуа ақыҭа хьызқәеи, аԥсуаа рыжәлақәеи рыԥсахра иаҽын, аԥсуа газеҭқәеи ажурналқәеи рҭыжьра иаҟәыҵхьан. Аԥсуа ҵарауаа, убас аинтеллигенциа абахҭақәа иҭархәаҽны ирыман. Абарҭқәа реиԥш аускәа анеилашуаз аамҭазын. Ҳара ашкол аҵаԥцәа Маи 9 1945 шықәсазын аныҳәа ду ҳанаԥылоз, ҳапрограмма 80 процент рыҟнынза аԥсуа ашәақәеи акәашарақәеи рыла иеибаркын.

Абарҭқәа рышьтахь, ашкол хәыҷқәа ролимпиада, Аԥсны аҳҵны қалақь Аҟәа имԥаԥысраны иҟаз ҳаладырхәит Дәрыԥшьтәи ашкол актәи аҭыԥ змази, нас Гәдоуҭа ақалақьтә-ақырҭуатә бжьаратә школи.

Ҳара Дәрыԥшьаа, Гәдоуҭа иҳамаз апрограмма шҳамаз ҳааит, акәша-мыкәша ацҭәақәа ҕәгәаны ишыҟазгьы. Аҟәа аолимпиада аҽы иааит Аԥсны араионқәа рахьынтә иреиҕьзақәоу ҳәа иалырхыз ашкол хәыҷқәа рансамблькәа.

Ахәылԥазтәи азеиԥш концерт иалагаанза, ажиури иалахәыз изларыхәҭаз ала, агәыԥқәа ииаз, заа хәаԥшра рзыруан, ирыгу-ирыбзоу рарҳәарацын.

Ус Гәдауҭа араион, Дәрыԥшьаа асценахь шәааи анырҳәа, ҳара ҳпрограмма ҳшазыҟаҵаз ала ҳныкәгылт. Ҳақәгылт х-хәҭакны аибашьра атема ала еиҽартәаз

амонтаж ала. Асцена аҽы сара субауеит, асовет солдаҭ, аҵьамыҭәацәгьа зхыганы иҟоу (апартизан) аҭкәа сакәны. Аҧарда ашьҭахь иубарҭамкәа иҧхьакуп 125-ҩык ашкол хәычқәа. Уи аамҭазын аҭкәа игәаҟашәа аацәырызган асцена саакәлазар, азнык азын ҭынчран, аха исҳәоз сашәа аҧсышәала ишынасыгзоз анеилыркаа, ажьиури еицҟакааны, наҟ аҧарда ашәаркы ҳәа рыбжьқәа аагеит.

Сара сцәа иалашәахьан, Гәдоуҭа ишакәхалак ҳацәцеит, аха ара ари аҩыза шыҟалаз. Абар Гәдоуҭантәи иҳацу аделегациа, Ҧилиа Григори Давид-иҧа еиҳабыс иҳамоугьы, Аҟәатәи ажиурии дареи аимак ҭәҭәазаны ирауит.

Ари апрограмма шьаҭанкыла аибашьра, аиааира атемала ишьақәгылоуп ирҳәар зыҟамлозеи ҳәа хделегациа ангыла, ақыртқәа, ҳара уи атема мап ацәаҳҟзом, аха ирҳәааит зегьы излеилаҳҟааша ҳқырҭ бызшәала ҳәа рышьҭыбыжьқәа ҭәҭәахазо иалагеит. Сара схәычра, сымдырра сиааизаап, сгәаан, азәгьы акы иамҳәазакәан, ишаасылшоз шьапыла афилармониа аҟнытә сеихеит Гәдоуҭаҟа. Аҩадахьала Гәымсҭа ацҳа снықәсны аҩадара снаҽалт, усҟан уи амардара аҽы ажыга, аиха, акьыркьақәа рыла иаҽагыланы ахра ҽаҧҟаны амҩа ылырхуан анемец баандаҩцәа. Арҭ санаарывагыла, иаасгәалашәт, сара асцена аҽы исҳәоз аҭкәа игәаҟашәагьы. Ус иаарыцҳашьашәа сынрыдгылан, урыс бызшәалагьы ажәақәак неимаадеит. Излеилыскааз ала, арҭ араҟа есымша 7-8-ҩык рҟнынза рхала реыршьуеит, нас инаскьа-аскьаны абнарақәа рахь анышә иамардауеит. Уигьы даараза сгәы ааснархьит, ирхароузеи абарҭгьы, иара ҳара ҳтәқәа дара рҽы иҟоугьы абас имгәаҟуеи аасгәахәт. Ус аҭаҭын ҳәа исыҳәан, сара уи абасымахыз, аха инсывсуаз иаасывсуаз, срыҳәо кьылабжак инеиҳаны еизызгаз аҭаҭын иххны иҟаз ишаны ирыстан иҭабуп

ҳәагьы насарҳәан, саргьы сымҩа снықәылт. Уаха Афонҽыц суацәа Смыраа рҽы саангылап ҳәа. 500 метра схалахьан аиҧш машьына «Виллиск» ҩеиуан, ианаасывагыла иаагылан, ҩыџьа ахацәа илахҽыхза ииаҭыҵит: Ҧилиа Григории Давид-иҧеи Агрба Разанбеи Михаил-иҧеи, аҽа қырҭуакгьы дрыцуп, дсыздыруам. Арҭ сбара еигәырҕьан, амашьына сҭаргаларацын иақәыркит. Сара стәала даараза сьҽсырҕәҕәеит аха, ажәа хаала, сгәалаҟара шьҭырхуа, саргьы арҭ реиҧш ауаа дуқәа раҳаҭыр збап саргьы, срыманы афилармониа аҽы ҳааит. Сҩызцәа 125-ҩык ахор иалаз, санырба, ргәырҕьара ҳәаак амамкәан испылеит. Ажиуригьы иалаз, ирзыҟалаз сыздыруам, аха иааины, упраграмма уара ишаауҭаху иҟаҵа, азәгьы дуҧырхагам рымҳәакәан асценахь сымнеит.

Ҧилиа Григории Давид-иҧеи Агрба Розанбеи Михаил-иҧеи, Цулеискьериа Варвара Иван-иҧҳаи, убас Аҧснытәи аобком акомҽареидгыла актәи амазаныҟәгаҩ Ҭодуа Тома Иван-иҧҳаи рыцхыраарала, аконцерттә зал аҽы итәаз зегьы аҧсуаазшәа ҳпрограмма ахы инаркны аҵыхәтәанза «Бисс» ура рҳәо ахә ҳаракы аманы имҩаҧасит.

Абарҭқәа рашьҭахь, Аҧснытәи аҵаратә Министрра ахьзала 125-ҩык аҵаҩцәа аџьшьаратә граммотақәа ҳарҭеит. Ачқәынцәа аҧсуаҵас акомплект ҳзырзахын, иара убас азҕабцәа, ашколтә маҭәақәа рырҭоит ҳамҭас. Аҧсны ахьзала Қарҭка ицоз ашкол хәычқәа 150-ҩык ахьыҟаз Дәрыҧшьынтә ҳалахәын 45-ҩык аҵаҩцәа. Қарҭтәи аолимпиада ахьзалагьы зегьы иҳанашьан адыргатә ҳәынҵәарақәа (азначокқәа), убас аграммотақәагьы.

Аихьзарақәа иҳамаз иақәгәырҕьан, Дәрыҧшь Конџьариа Ҳаџьмеҭ иҩнаҭа ачеиџьыка ду ҳзырхиан. (Канџьариа Валиа лаб). Абраҟа исҳәар сҭахуп, абас аҧсуаа рзыҳәан аамҭа цәгьақәа аныҟаз, уеааурҵасыр

аныҟамлозгьы, иҟан аҧсуа патриотцәа, афырхацәа, зыжәлар рзын, аиашазын, зхы иацәымшәоз, азакәандарақәа иҟаз ирҿагылоз: Ҧилиа Григори Давид-иҧа, Аиба Виссарион Максим-иҧа, Ҭаркьыл Заурбек Маҳҭы-иҧа, Гәымба Хьыцкәыр Рашьыҵ-иҧа, Арзынба Грышьа Шьагә-иҧа, Тәанба Виктор Қьаамын-иҧа, Лакербаиа Иван Ҭамшьыгә-иҧа, Ҭаниа Владимир Дмитри-иҧа, Арзынба Харитон Алҵыкә-иҧа убас ирацәаҳоын.

ЕГЬЫРҴ РЫЛЫМКАА ҶЫДАЛА

Сара араҟа сааҭгылан сихцәажәар сҭахуп, Григории Давид-иҧа Ҧилиа. Уаҳоы ҳаракык, ибла агәы ҭбаақәа ҳалалза, ихы-иҿы разза, анҿимҭуазгьы хәыцра шәкы дшеимаркуа анҧшуа, гәыҕрала дҭәын, ула узиҟәымго деиҿкаан, нцәа хылҵуп уҳәарын. Хаҭала ҷьара гәала дук ушьаҳаны уамазаргьы, ари иажәа, ибла анҭаҧшра ихнамхуаз, згәы шьҭнамхуаз дҟалап ҳәа сыҟам. Ижәҳахыр ҭбаақәа анааиҵихлак, ҳажәҳоан иалоу ҳашьхақәа даархҧрааит уҳәарын, урҭ дшырхылҵыз ҳашьомызт. Иааигәа уҟанаҵ, гәыҕрала уҭәын, мыч дук уҵагылан уарҕәҕәон. Ауаа дырзааигәан еилых димазамызт, ибызшәа хаан; дызҭааз аҭаацәа рҳонаҭа лашон, нцәахәык еиҧш иҧылон, нагарҭак амамкәан аҳаҭыр изыкәын. Ажәлар иашәа иахаҵгылон намгзашьа ҳәагьы амазамызт. Иуеиҳәаз хымҧада инаигзон, иара убри азакәхап, игәра ргон, ргәыҕрагьы идырҳәалон. Сара данызды рыз 14-15 шыкәса срыкәын. Иахьа 80 шыкәса сшырҭагылоугьы сгәы дааҭыҵәом, ихы-иҿы, исахьа сыла ихгылоуп.Сеимдауеит, сыҧшуеит, дааразa ихьаазгоит, ари иҳоызцәа ахацәа ҳаҧсуараҿ имаҷзаны иахьҳазгыло азы.

СЫШҬАРКЫЗ

Авгәст 20, 1947 шыкәса, Аҟәа амузыкатә училишьче саанахәан сгәалаҟазаарагьы бзиоуп. Сентиабр акы ааины аҵарамш сышҧазнеира ҳәа ауп исхәыцуа. Ақалақь Аҟәа исымбацыз збап, хара сымцацәакәан сналс-аалсып сҳәан, ақалақь агәҭа амҳоа сануп. Аҳонеихагылақәа, адәқьанқәа, убас амҳоақәа шеибаркыз сыла сзырҟәыгом омашәа ибауа, ажәлар ракәзар, ҵҳоак рымам, еиҳаразак гыршәоуп бызшәас исаҳауа, иагьа лазундаз, дааразa сгәаҟт, аха ҧсышәак ҷьара иаусаҳахуа. Саргьы макьана азыхәан, қыҭа гәахак аҟнытә иааз ҷкәына азак шсакәу мҳоашьо ауп сшыҟоу. Шьоукы сраахоит, шьоукы срынҧоит, абнаҷьма ақыҭа иалахаз еиҧш, аныҟәашьаҵәкьа сақәшәом. Ус илаҧш сыҵашәазар акәхап, ақалақь аҳонутҵкатәи аусҷәа русбарҭа аҟнытә милиционер-усҵтцааҳоык зынза акгьы схаразамкәан сааникылан снаган сҭеикит. Есымша сирхәацәоит, абар мчыбжьык инеиханы аамҵа цахьеит. Ҽнак сгәы аныҧҵәаза, исзиулак сзиуааит ҳәа сеааргәгәаны, агәаара наҵаны саатҟьеит:

– Измааноузеи уара сара акгьы схаразамкәан абра сҭакны сызурҳәацәозеи? – сҳәеит. Ари аусзбаҳоы сааҭырҟьа уамашәа ибаны, нас уамак иаламҵашәа даатгылан, ус анакәха уаҵәтәи амш уара иутәуп, ҳролькәа ҳаҧсахуеит, уара абра схаҭыҧан уаатәауеит, уусҵтцааҳохоит, сара ухы аҭыҧан снатәауеит сбаандаҳоуп иҳәан дындәылҵны дцеит. Сара исыкәшәацәгьаны сыҟоуп, арахь сышҭаку азәгьы издырзом, сҵарамшгьы ааигәахеит, ауха сауцәахуаз, цәгьала исыршеит. Адырҳоаены аусҵтцааҳоы даа◌ҳоналан, ишиҳәаз еиҧш днеин сара абаандаҳоы сҭыҧаҿы днатәан, аа, баба, иахьа уара уусҵтцааҳоуп, сара сбаандаҳоуп, ажәа умоуп сузызырҳоуеит иҳәеит. Саргьы ишҧазурыз, иацы ишеибаҳҳәаз ала

снеин аусҭцааҩы иҭыпаҽы снатәан, саакәыпсычҳашәа ааҟасҵан, абас сажәа сналагеит.

Ҩбаҟа шыкәса ҵуеит, ҽнак зны Гәдоуҭа ақалакь агәҭа амҩа саныланы сшааиуаз, дахьаакылҟьа сымбазакәан напы-ԥшҩы циган ԥҳәыск даасыкәшан соулышьҭуам, сыхҭалкит унапы сарԥшы ҳәа. Сара ақалакь агәҭа ауаа сыхәаԥшуа сзыкәшәаз ԥхасшьан, снаԥшы-ааԥшуа ишакәхалак наҟ сылԥырҵыр ст̂аххеит. Иагьа лзызундазгьы соулмышьҭит, дысцрымҵит. Ус сгәы анҧҵәаза уаҩы ҳахьибарҭамыз днавазгалап сгәахәын, мааҭ-мааҭ ицоз хԥа сԥшаан сԥьыба иааҭыхны лнапы инаркны, шьҭа сцоит ҳәа сандәыкәла иаулухуаз. Слышьҭуам, дсылаҵәан, сыхаара уара арԥыс ҳалал, арԥыс ԥшза, уажәы усзызырҩырц уҭахзам, аха ԥытк анҵлак, сыԥшаара уашьҭалоит. Усҟан сбарагьы даараза иуцәуадаҩхоит ҳәа лгәы намзо, х-маатк исуҭаз рыла х-ҩык уаҕацәа бааԥсзакәа хара имгакәан инсырҵәауеит лҳәан дынсыдҵын дцеит. Уамак аамҵа мҵыкәан лара ишылҳәаз еиԥшҵәкьа, саҕацәа иреицәазаз акырҭшәа шԥаумҵеи ҳәа сызхәаеуаз амашьынаҷ машәырла дҭахеит, аҩбатәи саҕа имгәа акы ааҭалан, аҳақьым дышԥикоз иԥсы ааихыҵит, ахԥатәи сара сеиԥш дабаҟоу ҳәа ҭып сымҭо иҿхәоз 15 шыкәса иқәцаны арахь ҿааҳәыра имоуа дҭаркит.

Ҳаи анаԥьалбеит акыр сыкәзар, убри аены, убри ациган ҧҳәыс – анап ԥшҩы хмаатк анлыстоз, аеа маатк нацстар иара уаргьы иахьа абраҟа сыргәаҟуа сызмоу сааулымгози сҳәеит. Ишанханы исзызырҩуаз аусҭцааҩгьы дааԥышәарччан, нас дҩагылан сҟәаҟәа днықәс-нықәсын, наҟ уаҳа уесумырбан ҳәа сахьҭакыз ашә аартны снауишьҭит.

СХАГАХАЗ ЏЬШЬА СШЫРНЫҲӘАЗ

1945 шыкәсазы анемец фашистцәа хьымзҕы дула раҵахара ашьҭахь, аҭоурыхҭцааҩцәа излашьакәдыргылаз ала 30 миллионҩык инреиҳаны асовет уаа рхы ақәырҵеит уи аиааира. Мраҭашәарахь Асовет Еидгыла иахьатәыз ареспубликақәа Украина, Беларуссиа, Молдавиа, иара убас Прибалтикатәи ареспубликақәа хԥа, насгьы иара Урыстәыла абжеиҳарак уҳәа иҟәаҟәаса еилажьын. Урҭ ҿыц реиҭашьақәыргылара гәкаҳарак амҭакәан ҩнапыкла иазгылт асовет жәлар неилымхрыда хәыҷи-дуи зегьы. Аԥсны жәларгьы даараза ааха ду рнаҭеит ари аибашьра. Аԥсуа ҷкәынцәа еибашьуаз рахьынтә изымхынҳәыз хараза еиҳауп ихынҳәыз раасҭа. Иара убас Аԥсны аекономикагьы уаҳа царҭак амамкәан икаҳаны иҟан. Ҳарҭ усҟантәи аҷкәынцәа, ҳҟәыԥшреи, ҳаҷкәынреи ирыхәҭаз ҳәа ԥсҭазаарак ҳамбеит. Амлакра, ахьҭакра ыҟан, иҳагын аазара, иара убас ҳҵарадыррақгьы ҳҭагылазаашьа ааузымычҳауа иҟан.

Сани саби рхылҵ 7-ҩык иҟаз сара среиҳабын. Усҟан абри ҟаҵатәуп ҳәа ҳаби ҳани ирҳәаз, аеазны аиҭаҳәара аҭахымызт, аиҳабы аиҵбы аихаҵгылара ҳаман, аилибакаарагьы ыҟан, иааԥьоушьаратә пату еиқәаҳҵон. Сара ҳазхшаз ҳани ҳаби рыҟынтә абри ҟаҵатәуп ҳәа адҵа сауан, нас сеиҵбацәа исҳәо хырԥашьа амазамызт, ҳа ҳус ианаамҭоу анагзара адагьы ҷыдала ҳаицлабны иара ахаҭабзиара даараза ҳацклаԥшуан. Ажәак ала, ҳани ҳаби зҭагылаз аамҭа хьанҭа нас алахьеиқәцара иҟази аидара ду изҵази гәаҭаны леишәалеи круралеи ргәы злаҭаагашаз, излаҳаргәыргьашаз ҳаҿын. Досу ҳақәрақәа ирықәнагазамыз, ирзышьҭымхуаз аускәа наҳагзон. Ачаи плантациа ҿыцқәа рзыҳәан адгьыл ирҵаулазаны агротехника инақәыршәаны жыгала иаажуан, илаҳҵон ачаи жәла, илаҳҵауан аҭаҭын

фидажәла, аиҭаҳатә анҳаулак еиҭаҳҳауан, иаҳрашәауан, еихыхны иҽаҳҳуан, иаҳрыҧхуан, иҳарԥон, иаҳцәаҳәуан нас хаҭабзиарала еилырганы иаҳденгьуан. Убас ҳцәаҕәон, илаҳцон аҧьыкәреи, иаҳрашәауан, иҽаҳҳуан, иҭаагалон аеаԥра. Иҳаман арахә аҧсаса, нас арахә шьамаҟа. Абас анхараҽы ҳани, ҳаби ирҿцааны усҟантәи аҧсҭазаара активлаҵәкьа ҳеалаҳархәуан. Убас ҳашколқәа рҭагылазаашьа даараза ишхәарҭамызгьы ишакәхалак уахьгьы ҳеахьаагзон. Разҟыс иҳамаз иахьа иага ҳааҧсаны ҳкараха ҳаԥоны ҳааиргьы, азыхь – азымҵар ҳәа ааигәаза иҳамаз аҽы зы хьшәашәала ҳеыкәабаны, аапсарак змазам иеиҧш, ҳгәараҽы ҳаатәон. Ашәаҳәара, акәашара, гәышьҭыхгас иҳаман, араҟа реаладырхәуан ахәыҷы-аду ҳгәылацәагьы. Ҳдуцәа ачамгәыри аҧхьарцеи бзианы иадырҳәон. Ҳазхылҵыз шьҭа иазхоуп ацәара анырҳәалак, уи акәхон, ҳгәыргьо аҵх алпха ҳәа ҳнеиԥырҵуан. Афымца лашара усгьы иҳамазамызт, алампа газгьы усҟан измаз даара имаҷзан. Убри аҟнытә шьыжьза ҳаҧсшьара мшы иакәыршәаны аишьцәа, аца-цәа ала иҧаз ҳшәыра рҭмаҟақәа аашьҭыхны, еихалеи ҳәызбалеи ҳееиқәыршәаны ашьха ашьапахьы ҳцаны аҧсара рацәаны иахьыҟаз аҧсаҵла дуқәа ирылҵуаз амза-ша ҳәа изышьҭаз, еихала ихыҵәҵәаны, нас иршьшьаны, иакәнагоз аура аҭаны ҳарҭмаҟқәа иларҭацаны лашарбагас аԥныҟа иаагон. Ус уахык ҳкараха ҳаныцәа, сара сызмыцәеит, алашарбага амза-ша сымоуп, акы аԥра сҭаххеит. Икарахаз сашьцәа ыцәан. Сара иаашаанза амза-ша лашарбага цәашьҭас иаркны аԥра сшаҽыз исыцәшеит, шьҭа шәгыл аусурахь ҳәа анысҳәашаз сара скарахан, ҧсык иеиҧш, изыԥқәаз скьаадқәа сгәыдыҳәҳәала сыцәоуп. Арҭ шьыжьымҵан ҳаҧхьа игылауаз, иахьа ирыхьзеи ҳәа саб ахәыҷқәа ҳахьышьҭаз дааԥналан иҟаз ибеит, егьырҭ сашьцәа ааҧшхьан сара сакәын ацәа изалымҵуаз. Саб ари исыдимбалазацыз аниба, аа, уи шәиҟәаҵ, маҷк игәы

рахәымзар акәхап иҳәан, егьырҭ сашьцәа иман архахь еагакра ицеит. Аус руеит, аха ргәы ҭынчым, исыхьыз рыздыруам. Саб сара сцап снаихылаҧшып ҳәа сахьиаз ауаҭах аҽы ашьшьыҳәа ицәа саҧырхагахарым ҳәа данаакылпҧшуаз аамҭазын сара изԥоыз апеиса абгьыцкәа еидкылан срыҧхьо, нас хазы арҵәааҳәа зны-зынла сыбжьгьы ааҭыго, снапҟьа-шьапҟьо аролькәа сшырҽыз ибеит, аха ҵакыс иамаз иалидыраауаз. Ҳаи, ҳаи ҳәа игәы дҭаҵәуа, ихы ахьигара изымдыруа, сыҷкәын заманахә акрура дасыршьын, дсырчмазаԥоит ҳәа аҟәыдырпацәа, анапҧшыԥцәа, Анцәа иҟнытә адырԥцәа ҳәа иҟаз дрышьҭалан, урҭ неицҽакны, ааи уҷкәын иаарласны ишахәҭоу ала ныҳәаԥдук даааганы данумныҳәа дееихом ҳәа иарҳәаз агәра игеит. Абар 15 мшы инареиҳауп сара ҧыхьа ишыҟасҵалоз аиҧш ҧхьа сааҧшны зегьы шәгыл акрурахьы ҳәа исыргылоит, аха иага лыҟасҵандаз саб ҧьара сишьҭуам даараза сыгәшәа ҳәауа, уара уҧсы шьала, аԥны уҟаз ҳәа дсылабжьаны сааникылоит. Ус 10-мшы анҵы сыҧшызар ҳгәараҽы иҧшзаза игылаз ахьацаҵла ашьапаҽы абшьтәа шкәакәа дузззак бырры ахга иҽаҳәоуп. Усҟан хара аҧсаса ҳаман ирацәангьы, аха ухатәы ҟалазом ҳәа иарҳәазаап, иаахәаны иааигеит. Сара макьаназ ҵакыс иамоу ҳәа акгьы сыздырзом.

Шьыжьуп, амра ҵлакашәара ихалахьеит. Аены хәашоуп, ҳаԥоны усураҳәа азәгьы дҭымҵит, зегьы шаҟьо, аԥны, убас ҳгәара аилыргара иаҽуп. Арҭ зҽу салахәыр сҭахуп сгәаҟуеит, аха акгьы снапы асыркыр ҟалома, зегьы уара уҧсы шьа, ҳара ҳамч зқәымхо акгьы ыҟазам ҳәа саадырхынҳәуеит. Ус сшыҧшуаз уаԥоы ҭаҳмада нарҳак дышлаза, дыҧшзаза ҳгәара иааҭалаз, саб днеиҧылан иныҳәа-ныҧхьо игәыдибакыло ашьашәыр днытадыртәеит. Сышҧшуаз уамак мырҵыкәан инкылшәшәа-аакылшәшәо ҳгәылацәа 30-ԥык инареиҳаны еизан, ҳаҭаҳмада сас идтәалоуп, игәы дырҽыҷьуам. Урҭ уамашәа ибауа сышгылаз, сеиҵбза

Никәала сахьыԥшаз дааин, усҭ уцаҟатәи маҭәа цқьақәа, уаала азымҵарақ уеукәабароуп аниҳәа, саргьы мап сымкыкәан, ҳцан ибзиазаны зыхьла сеыскәабеит. Нас, уаала ҳласыроуп иҳәан аԥны ҳанааи, ҳасас – ҳаҭаҳмада, схы-сҽы, слаққа снеимда-ааимданы сиԥшьеит, ус абшьтәа аарган ахаҽы зәзәаны, аҭаҳмада – аныҳәаԥ, адунеи ажәа хаа, ажәа ҟәыш ыҟазар сыдныҳәало абшьтәа ахәда аҳәызба аацишьит. Уи акәхеит. Акәац ақәаб илҭарҵан иржәит, абыста убас иақәнагаз ачыс дырхиан, еиқәшәаз ҳалалс ироуааит, ирфеит, иржәит. Саргьы ныҳәара сыгырмыжьит, иара даргьы рхы-ргәы рныҳәан, иапсышәамацараха икәата-бҕато рыԥныҟакәа ицеит. Сахьԥшуа избоит хазы дааираза лымкаала аԥсшәа иаҳәо, пату ду иқәҵаны аҭаҳмада – аныҳәаԥ имԥа дықәырҵеит, ԥызакгьы аԥнынза дызгашаз дицырҵеит.

Уи акәхеит. Нас ԥыхьаза сшыҟаз еиԥш зегьы рапҳьаза шьыжьы сгыланы аусурахь сышцалац снагылт. Уажәрааныа зылахь еиқәыз саб, сашьцәа рыла аахыртын, агәырҕьара аарҽықәылт, ус иҵызар ҟалап мызкы аҟара. Ҽнак саб иҭаххарала ҷьма шьтәак ишьын агәаҵәа данахныҳәоз иажәа иналеиҵеит абас: – Ех, Анцәа ду ҳрыцҳашьа, уара уҽаԥхьа ҳзымдырра ҳаҭоумҵан, адгьыл, ажәԥан, азы, амца ҳамазааит, уажәы ааигәаза ҳамдырра иахҟьаны чмазарак ааҳаласын ушьапы кны ҳануҳәа лыԥхала ҳаилургеит, иахьа дырԥегьых ахьхьаԥьҷьаҳәа ҳгәырҕьо ҳашьҭра ҳақәуҵеит, сыхшаа реиҳабы ишьҭра дықәуҵеит. Иныҳәара аанҵәаанза ҽысымҭит, аха абра иаразнак сцәа иалашәеит, арҭ ауаа еизганы аныҳәара иҟарҵаз хыԥәкыла сара ишыстәыз, сара сахь ишхаз, аха акраамҭа саб исызиҭомызт азҵаара. Абри аҟара аԥьа баны, насгьы ахарԥь ҟаимҵар ҟамло изырҟаҵаз, иатәамбашәа уиаҟара ҷакык амҭакәан саниазҵаа, маҷк агәаҽеанҵара ааиныԥшын, ее, дад, Анцәа ҳрыцҳашьа, сара уара ушызбаз, ууаҭахаҽ, уеилашәаны ухы утәзамкәан атәым ажәақәа ҳәауа… еех, саҭоумҵан, сара иахьа абас уеибгаза усзырбаз ҳәа дцәажәон. Иаасгәалашәан ҧытрак исычҳан, аха исҳәеит, саб уара убасҟан ахышә аҟнытә укылԥшны санубоз, сара ауха изԥызаз апиеса «Санчара» ҳәа хыс измаз саԥхьаны аролькәа шыҟалаша ҳәа сыхәмаруан сҳәеит. Даагәаашәа аакаиҵан, дад, Анцәа уиашьапк, Анцәа ицәымҷхо умҳәан иҳәан, сажәа ааҽахиҵәеит.

Сара даараза сархәыцт уи ахҭыс. Ииашоуп адунеи дузза мчык анапаҽы ишыҟоуԥашьазом, уи Анцәа иоума, аллах, иаума адин хаҵара бзиоуп, ауаԥы акы агәра игозароуп уи даазоит, даҟажауеит, иакәым аҟаҵара иламыс инамырҟаҵо дҟалоит, аха ҳарҭ зны-зынла иахҳарҟьацәоит, ҳаццакны ианахәҭоугьы ианахәҭамгьы ҳҳы ҳаргәаҟуеит, ишакәым ҳҽаҳшьаҳауеит. Уи нахыс, иара иахьагьы Анцәа сиашьапкуа исзымдыруа, уара уҟнытә агха сымазар саҭамзааит сҳәауеит.

Ари апиеса «Санчара» ҳәа схәыҷра шықәсҟәа раан изԥызаз усҟан, Дәрыԥшь ашкол аҽы аҵаԥцәа еиҽкааны иҳамаз ахаԥшыгаратә-драматә гәып иқәнаргылеит. Гәдоуҭа араион аклуб аҽы иара убас ақытақәа зегьы рҽы ааԥхьарақәа иҳарҭоз рыла, знык-ԥынтә ҳахьыкәымгылаз, иахьдаҳмырбаз ҳәа ыҟазам. Усҟан 1942 – 1943 шықәсҟәа раан ҳашьхақәа рҽы ицоз аибашьра мышқәа рзы, ари апиеса ҳажәлар иранаҳәоз рацәан. Агәкамҳара, аԥсадгьыл абзиабара, ажәларкәа иазәыкны реидгылара уҳәа ииазага дун. Урҭ рхәыцшьа, рхымԥаԥгашьа уҳәа даеакала ҧхьаҟатәи рҧеиԥшахь иарԥшуан. Апиеса ахаҭа, егьырҭ сԥымҭақәа ибылуаз ирылаблит 1992 – 1993 шықәсҟәа ақырҭқәеи аԥсуааи ҳаибашьра аан. Аха, сара уи апиеса аҟнытә схы сгәаҽы иаанхаз цыԥҵәахак абра исҳәоит.

Кавказ аибашьра аҽы ахәра зауз анемец полковник, ҳнапаҽы данықала, дыхәны аԥсра дшаҽызгьы, Кавказ

ашьха адгьыл инацәкьарақәа аларсны, иара иҧьынҧь-ушәатцәҟьа иҧхьазаны, абри ашәа иҳәон: арныҟәага атемала:

Уажәшьҭа, уажәшьҭа алемсаа иаҳтәхоит,
Кавказ ҧшза ҳнапаҿы иҟалоит,
Ахра ссирқәа саркьан иаҳҿаҷҷоит,
Ахәы ҧшзақәа ҧсшьарҭас иҟаҳҧоит,
Ҳара ҳнаскьауеит ашьапы аҟнынза,
Нас инықәаҳҧоит аихамҩа Берлинынза.

Ус ала иҧсгьы ааихшәауеит. Ари ашәа усҟан изаҳаз иахьагьы изгәалашәауа ирҳәалоит. Абас ала 1942 шықәса 15 – 16 сентиабр азыҳәан алемсаа иҵахаз рацәаҩын, иаанхозгьы рышьҭахьҟа еивас ишааз аиҧш ицон. Ҳашьхақәа ааныжьны иртәымыз атәылақәа ишырхьынҳалоз, иара дара рхатәыцәҟьагьы рцәызит, ирцәеилаҳаит. Аролькәа ихәмаруан: аполковник – Миша Абҕаџьаа, егьырҭ Андреи Абҕаџьаа, Ҷиҷико Смыр, Алиоша Гәбаз, Анатоли Зыхәба, Ҳаиҭ Барцыц, Ваниа Гәымба, Мас Конџьариа, Леонти Тарнаа, Лиосик Чрыгба, Акаки Гәымба, иара саргьы ар ҟаҧшь сырфицарын.

САБДУ ИКРЫМФАРА

Сара сахьиз Дәрыҧшь ақыҵа, қыҵа ҧшзоуп, уи ашьхақәа ршьапы ахьыналаго ишьҭоуп иара. Уахьынаҧшуа ус хчбаба иаҵәак ахчнуп уҳәаратәоуп ишынашьҭу Агәхара ҳәа изышь-ҭоу ашьха. Ашьхақәа ршьапы ахьарку, нас иара инахагылан аҳра руа ашьха еихагылақәа инашьҭу улаҧш узырҟәымго иҧшзоуп. Ажәакала сахьаҵыхыҩ ҟаза дук ишизҭымхра иқәҵоуп, еиҿартәуп. Мрагыларахь иара иаваланы илакьҭо, зны еилыҵуа, ҽеазных еилало еивасны илеиуеит азиасқәа Дахәарҭеи Ааҧсҭеи. Мраҭашәарахь ала х-шьхакны ирылсны еилацырцыруа Дәрыҧшь иавалан илеиуеит Хҧсҭа ҳәа изышьҭоу азиас.

Иара Дәрыҧшь ақыҵа ахьышьҭоуи, аиҿартәышьеи, арҭ азиасқәа иаваланы илеиуеи уанрыхәаҧшуа уртәыртәуеит, ус утҟәаны ушрымоу, убас гәаанагарак узцәырҵуеит, ааи, абар аҧҳәызба ссир зыхцәы жәпақәа ҧаны илакьҭо, еилабзырааua зызқәа ҩычоу илеиҧшуп азуҳәап. Ақыҵа наҟ-ааҟ иавакәашо, иаваҽырбо ашьха ҳаракқәа ирхшьушәа илакьҭо илеиуа арҭ азиасқәа, арҭ ахцәы ҧшзақәа убла хыркуеит.

Агәхара ҳәа изышьҭоу уҩохалар, ақыҵа унаҧсыргәыҵа ианушәа зегьы еилкка иубоит. Иубоит амхурсҭақәа, арха еиужьқәа, арахә рҳәырҵа, амшын цәқәырпа еиҧш ииаҵәҟаҟараза инашьҭу ачаи плантациақәа, убас еиуеиҧшым абаҳчарақәа. Урҭ ирхылҵуа изҩыдоу рыфҩы хааи, раалыҵи ирыбзоуроуп араҟа иқәынхо аџьажәлар ргәалаҟареи рбеиареи, ашәала, напеикәыршала реицынхара. Саргьы салхәдаамызт ари аҧшзареи, аизҳареи реилашыра.

Исхыҵуазар ҟаларын 7-8 шықәса, абарҭ зегьы срызҿлымҳаны санырзызырҩуаз. Еснагь урҭ рымаза, реилкаа сҵахын, сазыҳаҵҳаҵон, ус акәын иагьшыҟаз сықәра зықәраз ахәыҷқәа зегьы. Иара зны-зынлагьы амцхә аласцәарагьы ансызцәырҵуаз ыҟан. Ус иҟан, ус иҟоуп, ахәыҷы ибо иаҳауа даналагалак. Зегьы ҷьеишьауеит, зегьы изҿыцуп, урҭ рымаза аилкаара дарцыхцыхуеит.

Ахәыҷы ихәыҷы шықәсқәа раан, зегьы данрызхәыцуа, зегьы данырхьынҳало аамҵазын, иааигәа иҟазароуп ан, аб, абду, анду уҳәа амҩа иаша дықәызҵаша. Сара 7 - 8 шықәса анысхыҵуаз, 110 шықәса днареиҳаны ихыҵуа дыҟан сабду Мамсыр Хатыгә-иҧа. Уахьихәаҧшуа уаҩы нарҳа дук, ижәҩахырқәа ҟьаҟьаза, агәабзиара

дахашшаауамызт. Дааразаа акыр злазгьы азәы иакәын. Уи ԥызак иеиԥш сыԥхьазаны сигалон, иара иқәлацәа ахьеизалоз Тәанихәы ҳәа иахьашьҭаз, уаҟа ишысҳәахьоу еиԥш еиуеиԥшымыз ажәабжьқәа ирылацәажәалон. Сабду ԥенак дышцәажәоз иажәа иалеиҵеит «амшын» ҳәа акы. Уи илаԥш узахьымгзо аурагьы, аҭбаарагьы, убас аҵауларагьы шыҟаз уамашәа иссирзаны иансзеиҭеиҳәаз, сара ари исаҳаз лакәҵас испхьазан, исурбароуп ҳәа ҭаха имҭо дыхҭаскхит. Иара иажәа инаҵцо абас иҳәеит: «Уи усырбоит хара имгакәа, абрантә жәаԥа верс роуп ибжьоу. Уаҟа иҟоуп Гәдоуҭа ҳәа ақалақь, уа ҳнеир, ԥба-хԥаны еихагылоу иԥьоушьаша аԥын дуқәа убап. Убри ақалақь иаҿыкәыршоуп азы ду, «амшын» ҳәа зыхьз уасҳәазгьы». Ари исаҳаз ала сԥызцәа, сықәлацәа зегьы рхы ҭысҟьеит.

Хара имгакәан сабду урҭқәа ахьыҟоу сшиго иагьшсирбо ҳәа агәра дсыргеит, аха ианба, саҿуп агәаҟра, абылра, сыцәа ҭынчым. Ааи, усҟан сабду есымчыбжьа знык-ԥынтә, ҳгәылацәа ахәыҷқәа еизигалон, ажәабжьқәа иҳаиҳәалоз инарҷыданы еиуеиԥшым ажәытә уаа ирымаз ахәмаррақәа, аицлабрақәа ҳирбалон. Урҭ рахьынтә ҳара бзиа ибаны иҳахәмаруан, аҵәаҟьа асра, ахаҳә аршәра, аиԥхныԥлара, абҕарҵахьы аиқәпара, аҵәыргыла ахыпара, инароуны аԥара, насгьы ашәа ххәон, ҳкәашон. Иаиааиз ашьақәр шәыстоит иҳәон, ҳара усҟантәи ақыҭа хәыҷқәа иабаадыруаз аконфеҭ, ашоколад, аршәы уҳәа машәыршақә ԥьара акы ҟамлозар. Ааи, аицлабрақәа рышьҭахь ҳала ҭырхаха ашьақәр анбаҳаиҭо, насгьы иаиааиз, иаҵахаз, изиҭода, изимҭода ҳәа ҳаԥшуан. Иара сабду иԥхьак иман абжьынҵ быца ала ишшны иԥшзаза иҟаҵаз ауаҭах. Иара ида, имеида умамкәан уахь уԥналар иҭахзамызт. Уаҟа изгылан аҭырқәа иахьынтә мҳаԥыррантә иааигаз шәындыҟәрак уахьынахәаԥшуа еилацырцыруа.

Иаарацәоушьартә ацаԥхақәа ԥба аҿан. Абраҟа иҵәахқәа ахьыҟаз, иҵәахны иман ашьақәр ҟәалҳа дук. Убри сахьахәаԥшуаз хар змамыз ҟабақ иаҟараны избон. Илаҳәан иара ипашәза ишкәакәаз напырбага мпахьшьык. Уи ашьақәр иаармариангьы ԥеытк амхра ауамызт, убри азакәхап, иара ашьақәр иацны илаҳәан ажьаҳәа. Убри ицқьаза иҟаз аихатә жьаҳәа иамырҷҷаны иатцахазгьы иатцамхазгьы ашьақәр еиҟараеиҟараны иҳаиҭон. Сара сыла акы абом, Гәдоуҭеи амшыни рбара хьаа ғәғәаны исзыҟалеит.

Ҳанбацои ҳәа игәы анԥысцәаза, сшьақәр шьҭа уамак нымхеит, инҵәар ҳцоит иҳәеит. Сара сԥызцәа ааганы лассы-лассы ахәмаррақәа, аицлабрақәа хҭаҳкит уи ала ишьақәр ҳаналга, хымшҟа шьыбжьаз, уеазыҟатцала лассы ҳцоит Гәдоуҭаҟа иҳәан, даара имаҟыз ҳажәқәа иаарылукаашаз акы аарылхны иааиган хаз ашаха ахатцаны иҿеиҳәеит. Есымша ҳԥԥыцьагьы ҳаицхырааны акраҿаҳҵон, зыла иаҳкәабон, ахы инаркны ашьапаҟынза ицырцыруа иҟаҳҵон. Хымшы сабду шьаҿак сиԥырҵуамызт сааныжьны дцар ҳәа сшәаны. Шьыжьы, шьыбжьон, хәылбыеха иара иҿы сыҟан, уаҟагьы сыцәон, сыкрыфарагьы убра акәхеит. Аха араҟа ицьасшьашаз хҭыск ҟалеит. Ари ауаԥ уажәрааныза ибзиазаны акрызфоз-акрызжәуаз, уажәы абар иахьа хымшуп зынзак акрыфара даҟәыҵит, хырҵәы зԥак имжәуазар, чаҧьак иҿахьы инеигом. Сара ари хьаазган, иҟалазеи акрыфара узаҟәыҵзеи ҳәа даныхҭаск, уи дад, уара уус алам, уара уаханы иахьынзаулшо ифала ҳәа сажәа аапитцәон.

Абар хаха хымш аанҵәан, аԥшьбатәи амш ашьыжь аҵарақәа еиқәҿырҵуа ианналага, угыл ҳдәыцәлоит иҳәан, ажә ашаха иахаз аанкылан аԥхьа днадгылан иҿынеихеит. Наҟ-ааҟ аҿышәтақәа змаз хәырԥьанкгьы фатәыла иҭәны ихәда инахишьит. Сара сыжәцәеимаақәа ҿыцххараза, итартаруа исышьоуп

среигәырҕьоит. Афырмахьцқәа ҩба заа еиқәсыршәахьаз аашьҭысхын, ажә аҟәаҟәа сныкәс-нықәсуа, амҩа ҳныкәлеит. Са стәала еилкаам хәыцрақәак сеимаркуеит, акы – ажә аҩызцәа ирылганы иганы иахьаҳҭиуа ирыцҳасшьоит, ҩба – сабду шьҭа иԥшьымшуп икрымфара, уи хьаазгоит, ихԥахаз – ҳамҩа хароуп, ҳахьлеиуагьы ҳашԥаманшәалахаришь ҳәа схәыцуеит. Зегьы реиҳа ақалақь Гәдоуҭа алаԥшра, нас амшын абара ауп исҭаху, исаҳақәаз лакәума ма ииашахарыма ҳәа сгәы хыҵхыҵуеит.

Ҳамҩа уардын мҩоуп илакьҭа-лакьҭо, аҵәирҭақәа угәахы аапырҵәома уҳәаратәы ирацәазоуп. Кыргьы ҳныҟәахьеит, аха макьана цқьа илашам. Сыздыруам сара убри аҽены аҟара арбаҕьқәа ргәы алаҟаны акисиҳәа еиқәҽырҭуа. Сармарахь, сарҕьарахь еикәанҭәыла абаҳча иаҵәарақәа рахьынтә илахҿыхза еиуеиԥшым бжьыхкырацәала аԥсаа – аҵарақәа рашәаҳәабжьқәа аамҩуеит. Сгәырҕьара реалархәны сгәалаҟазаара шьҭырхуан. Абарҭқәа зегьы убас сдырласт, сласзахеит сыԥрында аасгәахәуа. Сыжәцәеимаақәагьы иҿыцымзи ианҩа, сшьапқәа аатаҟҟын, исхьааув иалагеит, аха исычҳауеит. Амҩахь ҷьара зык ахьҭатәоу збар ишсышьоу сынҭагылан хәыҷзак исырԥсаар цәгьаза избом, аха иманшәалан усгьы акы збом. Иаарҩарамзи зегьы ҭабеит. Арахь аныҟәара ҭәҭәаны иҟаҳдахьеит, аха макьаназ аҩнеихагылеи амшыни ҳәа акгьы збазом.

Ус амрагьы ааҳақәԥхеит, ҵлак ашәара иҩеиҳаны ажәҩан иагәылалахьеит. Уажәы-уажәы иааҳәны исхылаԥшуаз сабдугьы ааи, ааи, афырхаҵа, афырхаҵа, хәыҷык аҷьа убазаргьы шьҭа ҳааит иҳәан, Гәдоуҭа аҷьармыкьа ҳналалеит. Абрасҡатәи ауаа рацәаҩны исымбацызт. Еиҳаразак адунеи иқәу ауаа зегьы бызшәак ала ицәажәоз ҷьысшьон, араҟа исмаҳазацыз бызшәала реицәажәарақәеи, реилыхашьеи, рхымҩаԥгашьақәеи аҽа дунеик аҿы саама сҳәо сҡарҵеит.

Алагаза еиԥш, сшанханы саагылан арҭ сылаԥш анрыдхала, сабду сыжәҩа ааникылан, арахә ахьырҭиуаз ҳнеит. Уамакгьы дадымхалеит ҳажә илаагаз иҭиит. Нас ҳаицны ҳааин дәкьанк ҳныҩналан, ашьақар ҟәалҳақәа акы, хар змам ҟабаққ иаҟаран, аҩбатәи аҟәалҳа еыҭ аамаҷын. Урҭ ирызкны имаз иарҭмаҟа пашәза инҭеиҵан, насгьы хәбаҟа кьыла зкуаз арҭмаҟкгьы азна ачашыла ааихәан, шьҭа уаала иҳәан, дыццакы-ццакуа сима иҿынеихеит. Аа, абар, иубома ҳәа иара ихаҭагьы иҵьашьауа аҩны еихагыла асаат змаз снаҵаирԥшит. Абранза ихаланы абри аҩны ду зладыр-гылазеи аасгәахәт. Аа, шьҭа уаала амшын ахь иҳәан, шәаԥыҵьаԥла иҩычаз баҳчарак ҳныҵсын, аԥаҩ санықәгыла, сшанхан сааҭгылт. Иара аччара иҿыкәуп, ҿиҭуам. Сара убас гәааанагарак соуит, ари адгьыл еиужь ду уаҩ дыкәзам, аҩнқәагьы убазом. Еиҳаразак аҵлақәа, ашәаԥыҵьаԥ ахьыкәсымбаауаз уамашәа сҟанаҵеит. Ус ԥхьаҟа шьаҿақәак анықасҵа, избеит ҵаҟа шьоукы рыбжақәа хтны ишҭалоз, рыҽшыркәабоз.Убасҟан ауп ацәқәырԥақәагьы ахьарчҳәа аҟәара ишықәпсоз анызба, ишзызгьы анеилыскаа. Уи акәхеит. Аминуҭ азын сыблахаҵ аагьежьы-аагьежьит. Сабду ҿымҭ дсыхәаԥшуан, нас утәа, утәа аниҳәа, саргьы уи даараза сазԥшын, слатәан уамак мырҵыкәан, аҳы шьҭа иахьазын иазхоуп, аҽазны ҳанаауа шаҟа уҭаху иубалап, ҳдәыкәҵа иҳәан сыжәҩа аанкылан сима иҿыҩеихеит. Иара амшын ахьынзасбарҭаз сныҟәон, аха схы-оҿы сышьҭахьҟа ихан, сытҟәаны сызмаз амшын акәын. Ақалақь ҳҩалҵны ҳҿанааҳҳа схәыҷра иазышьҭымхуа хәыцра шәкы срылан. Ҳашҩеиуаз ауп сыжәцәеимаақәа ирыхҟьаны ашьацҳәа иакыз еиԥш сшьапы, ахьаа шамаз аныздыр. Нас ҷьара сынцәыҵатәан, сабду имырбазакуан иаасышьсхын сыласа қалԥадқәа дара аимаақәа инарҭаҵаны, ааҷатә шьацҳәақәа иамаз ааиқәынҳәалан сыжәҩахыр инхысшьит. Ишаҳә-шаҳәуа

амра иарцеиз ауардынмҩа снанылеит. Уамашәа избаз – сабду сызихьзом, убас дласны дныҟәоит. Сара схыԥ-хыԥуа сышишьҭоугьы сызихьзомызт. Скарахан сышишьҭаз 3-4 верс ҟаҳҷан Аԥьра ҳәа иахьашьҭаз Лыхны ақыҵа акалҭаҿ ашьашәырра ихьшәашәаза ҳныцалт. Абраҟа сабду ааныҿасрак ҟамцакәан хәырԥьынла аидара дызцаз нышьҭеиҵан, иаҳәызба ду аҭра иааҭихын, арасра днылалан иахьыцкьақәаз ихыцәцәа-хыцәцәаны иааиган, пату ақәцаны адгьыл ахьыцкьаз инықәиҵеит. Нас ахәырԥьын иҵаз афатә-ажәтә ааҭихын, абраҟа инықәцан афара далагеит. Сара ари аҩыза аҟазшьа сабду идсымбалацызт. Уи даханы икрыфашьа мыршәагас иԥхьазаны сихәаԥшуан. «Дад узызԥшыда акрызумфозеи?» – иҳәоит, аха сара ахәыцрақәа сыкны срымоуп, избан абри хымш, аа, иахьа ԥшьымшуп, абриаҟара иҿызиргәаҟуазеи, абас амла иҿзаиргазеи ҳәа схәыцуеит. Иара дахан акрифоит, хьаҭра хәыҷыкгьы иҵан аҩы еиқәацәа. Саникза саргьы афатәқәа иқәыз маҷхәузма снамцклас-аамцкласшәа исфозшәа сшаҿыз, иара шьҭа изхара ҟалама уҳәаратәы даннеи, са сахь иаасықәҿиҭит акрызумфозеи ҳәа. Нас, иара иҵаххарала ааигәаза иҟаз азыхь аҿынтә изаазган азыхьшәашәа дҩахан игәы иаахәаны ижәит. Ҳаи, аллаҳ, ари Анцәа ду иԥьшьоуп иҳәан, Анцәа иахь дхырхәан дыԥшьеит. Данааиқәтәа, сара иааигәа саагылан даду ишсоуҳәара цакыс иамоузеи хымшы-ԥшьымшы укрымфара, абриаҟара амла аҿаркра, аҿыргәаҟра анысҳәа, иатәамбашәа уи уара уус алам, иҳәеит. Саргьы ԥытрак ҿысымҭызт, аха иамуит, игәаҕьны ирхааны сеиҵаиазцааит. Уажәгьы уиаҟара иаламцашәа, уи азцаара уаҟәыцны акруфар иаҳа иузеиҕьуп иҳәан, днаҳәшәа днатәеит. Саргьы иҟасцахуаз, исымчыз сызцаара аҭак сгәы иҵхоит, аха ус акы снацҳауашәа ныҟасцоит. Иара заманала игәеиҵоит сыгәгьы шыназам. Нас даатгылан, цқьа акруфар, нас иуасҳәоит ҳәа

саниргәыҕ сабду сижьазомызт, араҟагьы сшимжьоз здырын, слаха-лахан акрыфара салагеит. Сыфашьа иаргьы даргәырҕьеит. Сызхара анысфа, сааҭгылан шьҭа сара азцаара сымҭакәан, иара ихала ицәырган ишԥеимҳәари ҳәа акыр сыԥшит, аха сыԥшра башахеит. Сҩагылан, са стәала иааҭырҟьашәа, даду, даду, ахаан мцы соумҳәацт, нас абри амла уҿаркны угәаҟра зыхҟьазеи, цакыс иамоу соуҳәар иҟалозеи ҳәа снеизыԥшит. Ашьшьыҳәа дааҳәын, утәа абанс иҳәан, снаиртәан, нас ҭынч, уара асаби макьана урҭкәа урҳара ахәҭамызт, аха уи хьаас ианук иуасҳәап. Амала, ари ауаа рахь аларцәара, уҩызцәа рахьгьы аҳәара иаԥсам… Сара хымш-ԥшьымш ракәым жәамш акрысымфаргьы хьаас исымазам, Гәдоуҭа ашьышьмахьы ацара сықәшәар ҳәа сшәаноуп акрызысымфоз ҳәа иажәа даалгеит.

ЛАВРЕНТИ БЕРИА ДШЫЗБАЗ

1948 шықәсазын, Аҟәатәи амузучилишьче актәи аҵарашықәс хсмыркәшацкәан абраҟа аҵара ахьыстоз дысзааит аԥсуа фольклорҭцаҩы, аҟаза ду Иван Александр-иԥа Лакырба. Ус иааигәаны исзымдыруаз, аха зусумҭақәа рыла зызбахә саҳахьаз иакәын уи. Уаҩы ҳаракык, иааигны, дахьынеиҿартәу аамсҭашәак, ҭаацәа бзиазак дшырхылҵыз убаратәы ила гәыҭбаақәа разза, ауаҩ қьиа, ауаҩы ҳалал. Иаԥсуа бызшәа дахзызааува ибзиазан иҳәауан. Уи аамҭазын цара-дыррала уззызыркышаз, иҿуцаашаз рацәазаны иланоуп дшызбаз. Аԥсуа жәлар рмузыкатә фольклор аганахьала, уи иааимыздауа ҳәа аԥсуаа ҳганахьала иахьагьы уаҩы дсыздыруам.

Рыцҳарас иҟалаз издыруамызт анотақәа, амузыка

цара ҳәа акгьы имамызт. Уи ианаамҭаз иҵаратәы аҭагылазаашьақәа цәгьамкәан иман, аха уи иқәашьымзаарын, илахьынҵамзаарын. Сахьихәаԥшуаз, инызбаалон уи дараза ишхьааигоз, дшаргәаҟуаз. Ишԥаиурыз, уажәшьҭа азыхәан иқәрагьы маҷымызт, изымдыруа царак аҵара хьшәахьан, еиҳаразак амузыка цара ус унапаҿы имарианы иааугауа акы акәмызт. Ажәак ала, дахыԥахьан. Абриаҟара збаӷохатәра ҳаракыз, илаз анызба, данеилыскаа, иара сара схаҭагьы дараза игәнызгеит амузыка аганахьала дахьҵарадаз. Иара ус дшыҟазгьы, ԥсабарала абаӷохатәра ду имаз иханарҭәаауан уи агха. Дынхон иара ақалақь Аҟәа актәи аԥҵека аӷны аӷбатәи аихагыла иҵегьгьы инеиҵыхындаз уҳәаратәы уаҭахк аҿы. Иара уи ҳанеибадыр аеныҵәҟьа сааимгар имуит иӷныҟа. Ҳахьааиз аԥшәма ԥҳәыс дызмилаҭыз сзеилымкааит, аха дшаԥсуамыз ицкьаны агәра згеит.

Ус иуаҭах акәакь аҿы иҧҿагылаз апианино ааигәа инаиргылт ҳазқәыӷышаз имыцхәымыз столк. Нас иаҳҭахыз анотатә қьаад, акарандашь убас зыда ҳхәарҭамыз, уажәы-уажәы ҳагхақәа злаҳариашоз арезинагь ааҳадигалеит. Сара сасык иеиԥш схы мӷаԥызгоит. Избоит ари ауаӷ шаҟа дгәаҟуа, шаҟа дыццакуа, иидыруа аԥсуажәлар рашәақәа рацәазоуп, урҭ ирыцкьаны нотала анотатә қьаад аҭаӷора дазхьаауеит. Арахь, иара саргьы макьана азыхәан аарла ҳәа акы наныскҵақәоит аҟароуп, иахьынзаҭаху уи анота цара снапаҿы иаасымгацт.

Ус ѳбаҟа саатҭ хԥибашәеит, иҳалақәаз ҳаҳаракыра, ҳалаҟәыра ҳаилибакаақәеит. Иааулак акыр аԥьа аабазаргьы ашәак аҟара анотатә қьаад иҵааӷоит. Уи цкьаны ишаԥсуатәыз ала иахьанаҳҵаз даара лыҵшәа дук аиԥш иԥхьазан даргәырҧьеит. Аха абраҟа, ишысҳәара сыздыруам, ари иԥшәма ԥҳәыс луаҭах

ахьмаҷу аума, дыӷоны ԥҳәысми лыӷоны иҟалҵара ахьырацәоу аума, лмаҵурҭа хәыҷы ахьынтә лчанах быжьқәеи лыҟәынд-шәындрақәеи уҳәа изыхҟьазаалак лыблақәа ирхызбаалт абраҟа ҳааины ҳусура шылгәамԥхаз. Аха ишԥазури, иаалырҟьаны ацашьа сақәымшәо, иара аҳәашьагьы сақәымшәо сшеилашуаз изеыҵызгашаз сыԥшааит. Спианино сызҿатәаз саахыҵын, агәаҽанызаара убас аҭакԥхықәра наҭаны ҿаасҵит: – Саҭамзааит Иван Алеқандр-иԥа, иахьа азыхәан абраҟа иазҳархап, 10 минуҭк роуп исзынхаз, сырҵаӷы дысзыԥшуп – сҳәан. Иара аԥшәма ԥҳәысгьы даара ҳаҭыр дула сынлеихырхәан, сындәылҵны сцеит.

Ҳәарада араҟа иҟалаз зегьы Иван Алеқсандр-иԥа еиликааит, избанзар дахьтәаз ажәак изымхәакәан ус дшанханы дысҿаԥшуан. Еиҳаразакгьы арахь иӷныҟа ҳанаауаз иасҳәахьан, уи аены аучилишьче аҿы аԥхьара ҳәа акгьы шсымамыз. Абар аӷныҟа амӷа сықәуп, аха сышԥақәу, зны-зынлагьы снымӷахҟьома сҳәаратәы исзеилмырго хәыцра бааԥсык салахт. Иҟасҵазеи, сыҷкәынра сиааима, сабанза иашоу, схы амӷаԥгашьа сақәызбоит. Ари ауаӷы, аҟаза ду Анцәа иситаз дысцәызуама, сышҧеиликаари, еиҳаразак сара иӷны сныӷныҵны санца, иԥшәма ԥҳәыси иареи анеизынха, сара сымшала аимак-аиҿак, ацҭәа рылеибахыма ҳәа сшыбылуаз суаҭах аҿы сааит. Изулак ари схы иҵагьежьуаз оеаамхны сышәҟәқәа аацәырзган, сурокқәа рҵара салагеит. Зегьы дара роуп ари ахҭыс ицәырҟьа-цәырасуа схы-сгәы ирҭыҵуам. Ус хә-мыш аатҵхьан аиԥш, ҿыгә-ҿыгә ҳәа суаҭах ашә абжьы ансаҳа, сӷагылан иаасыртызар, шықәса рацәала исымбацыз, дараза игәхьаазгоз ҭынха дузззак иеиԥш, сынилатҵәан даагәыдыскылт сызхьаауаз Иван Алеқсандр-иԥа. Иаргьы сахьихуаԥшуаз иқәра ишақәнагоз ала иеиҟажеит акәымзар, гәаныла сара сеиԥшҵәҟьа акәын дшыҟаз.

Иагьа исырмазоит ҳәа иеирҷәҷәазаргьы зегьы акоуп ибла ҭбаақәа ирхызбаалон акы дшаргәаҟуаз.

Ари амш сабышоуп. Аучилишьче аҽы ԥсшьара мшуп. Иара астудентцәагьы азәык-ԥыԥьак роуп иубауа уаҳа акгьы, иааҳакәыршан ҭынчроуп. Сара ари асас дшааиуаз здыруашәа суаҭах хәыҷ еилырганы, аус ааузар иааураҭәы оеазыҟаҵаны сыҟан. Сара стәала, иԥоны исыхьҟәахьаз зегьы неидхәыцлан сицымцап сҳәан иааҟасымҵаз ҳәа иҟоузеи, аха дырԥоегьых иԥоныҟа симгакәан имуит. Уамашәа идызбалаз, ус ҳҭәоума, амԥа ҳақәума ҳаицәажәарақәа рҽы афольклори амузыкеи зыдҳәаламыз ԥьара акы ааиҽыҵшәомызт. Иԥоны ҳанааи иуаҭах ашә ааиртын, бзиала уаабеит ҳәа длахҽыхза слыԥонеигалт. Саргьы снаԥшы-ааԥшит иԥшәма ԥҳәыс сналеихырхәан аԥсышәак наласҳәарц, аха уаԥы дызбом, дабаҟоу ҳәагьы игәаҧьны сызиазҵаауам. Иара ихаҭагьы акы шԥаимҳәари ҳәа сыԥшын, аха макьана лызбахә ҳәа акгьы иҳәауам.

Уамашәа изба з, ԥыхьа араҟа санцоз астол иқәыз ҳтетрадқәа, ҳусумҭақәа иара сзыкәтәаз аскамҵәҟьагьы уаԥы дакьымсзакәан ишаансыжьыз аиԥшҵәҟьа иҟан. Иара иакәзар, ԥыхьақәа раасҭа длахҽыхуп, нас дааццакшәа ууаи, ууаи, аамҭа баша иҳамгап иҳәан, снаган апианино снаҽаиртәан, иара аԥсуа жәытә ашәақәа еихых-еиҵых абжьқәа ашәаны иҳәауан, сара даараза сизҽлымҳәаны, анота ақьаадахь аҭаԥра саҽуп. Уи амш иаргьы саргьы даараза иҳақәманшәалахеит. 3-4 ашәа, хԥа-хԥа бжьыла еибыҭаз анотахь иҭааԥоит. Саргьы ари рҵаԥы дук иеиԥш сиеигәырҷауеит, аха хаҭала иаргьы сахьихәаԥшуа ҳалҵшәақәа даара агәалаҟара ду ширҭо иныԥшуеит, инубаалоит.

Абас ашьыжь 11 сааҭ аусура иналагаз уажәшьҭа 16 – 17 сааҭ рахь иҟоуп, ҳааԥсара аҵкыс ҳамлакра ҳиааит. Иаргьы уи гәеиҭазар акәхап, ашырҳәа дԥагылан даара напҟазала иҟаҵаз каҵкәыр ԥшзак аашьҭихын, са сахь ихы ааирхан, уара Ражден, саҭоумҵан маҷқ уааныжьны сцоит, аха сааназа угәы умырҽыҷьын ҳәа альбом дук апатреҭқәа рацәазаны изгәылаз уахәаԥшла ҳәа иаасыҭан, иара ҵаҟа дылбааит адәқьанахь афатәқәа раагара ҳәа. Сара иситаз альбом ду сагәылоуп, ҭауади-аамсҭеи рсахьақәа, урҭ реилаҳәашьеи, реиҽартәышьақәеи раамысҭашәареи ссиршәа ибауа сышрыхәаԥшуаз, альбом аҷьырак сахысхьан аиԥш партреҭк саршанхан, сыбла сзаҟәымго саадхалт. Хԥоык арԥарцәа еидгылоуп, сахьрыхәаԥшуа еишьцәоуп уҳәаратәы уамашәаҵәҟьа еиԥшуп. Инасырҳәы-аасыр-ҳәуеит, абас ишԥаҟалеи, ҟалашьас иамоузеи, арахь хазы ицәырҟьа-цәырасуа ашәарагьы сыҵалеит. Абар ԥыԥьа издыруа аешьцәа Михеи Ивани, ижәԥақәа нарыкәиҵан рыгәҭа дгылоуп Лавренти Бериа. Лавренти Бериа уи аамҭазын КПСС анапхгаԥцәа дыруазәкуп, аҭакԥхыкәра ду змоу, зыхьз-зыԥша ҳаракзоу, Иосиф Сталин иарҷьажәԥа ҳәа иԥхьазоу иналукааша азәы иакәны дыҟоуп. КПСС аполитбиуро ачленцәа рсахьақәа дрылԥьԥьааува дрылахәуп. Иара убри алоуп ари асахьаҽы дагьызлаздырызгьы. Аха дырԥоегьых схы сҭахәыцуеит, абарҭ Аилакырбақәа аишьцәа рыгәҭаҽы дышԥаҟалеи, дабаанагеи, насгьы дышԥареиԥшу ҳәа сышгәаҟуаз, сшеилабылуаз, афатә аагара ицаз Иван Алеқсандр-иԥагьы, дшаҟь-шаҟьо данааԥонала, саргьы акы сымбазазшәа, апартреҭ иахьагәылаз инагәылаҵан, альбом насҭхашәа инықәсҵеит. Иара уамак иҽадмырхалацәакәан, ҳаишәа иааигаз ачеиԥьыкала иаахиҟьан, саргьы снапқәа зык нарыкәыстәеит. Утәа-стәа ҳәа ҳаишәа ҳлахатәан мыццакрада, гьама бзиала акрыфара ҳналагт. Иааигаз арыжәтәқәа ауатка (арақы) фырԥьанк-фырԥьанк анаҳк ашьҭахь, ҳԥоыԥьагьы ҳҭәаԥхарала аԥы кәеи-цеиуа хԥа-хԥаҟа ҳажәхьан аиԥш, ари зҳәара цәгьаны исзымҵәахуаз, сгәы иҵхоз, ацәыргашьа сакәымшәо сыштәаз, аа, абыржәы абраҟа

ицәыргазар ахәҭоуп ҳәа аҭып ансоу, сыкрыфарагьы ааиҽаскын, иаацәырызгеит, аҭамзаара шьҭатцо.

– Ҳаҭыр зкәу Иван Алеқсандр-иԥа, афатә аагара уанцоз, абри уахәаԥшла ҳәа альбом исуҭаз, дааразаа иԥьашьахәу асахьақәа срыхәаԥшуа сшааиуаз, потреҭ ҭыхымҭак рылскаан, дааразагьы сарцыхцыхт, нас иуцәуадаҩымзар ажәа устоит Лавренти Бериа шәарҭ аишьцәа шәыбжьара дгылан апатреҭ иҭышәхыз ахҭыс соуҳәар ҟамлари сҳәеит. Ишызбоз днеилашәа дцеит. Уажәрааныа агәалаҟара бзиа змаз, дҽаԥха-ҽаччо иҟәымшәышәза итәаз, иеааириашан, агәеанҵареи аҭакԥхықәреи инубаало, агәынамзара иҽықәны дҩагылан, ҳаи, иблааит уи апатреҭ шаҟантәы ма исҵәахып, ма наҟ амца инақәҵаны изблып ҳәа иақәскхьозеи иҳәан, даҕьуа днеин ишызбоз изгәылаз альбом иаагәылхны наҟ амаҵурҭахь игеит. Иазиуз ҳәагьы акгьы сыздыруам, аха уи агәынамзара изцәырҵыз сара исылаеын, иабасҵахыз изиасҳәазеи ҳәа слеикәашәеит. Гәаныла иаасгәалашәт, ԥыхьа иԥшәма ԥҳәыс лыла сеиқәымшәеит, уажәых ҽыц апартреҭ мыжда саҟаҭәахт. Ус исаҳақәаз хыҩаас иҟасымҵазшәа сыҽесырҕәҕәан, аха агәырҩа сеимдо исыҵалаз сзымҵәахыкәан, адәахьала исныԥшзаап, иара сгәеиҭан, ԥыхьақәа реиԥш иеырқьианы иеырҟәымшәышәзаны дсылаҵәан, сызлахаз сгәынамзарақәа срылган, нас саҵәца ааирҭәит: – Ражден, иахьатәи ала шьҭа аамҭа акыр иаагеит, ҳалҵшәагьы бзиоуп, аус ҳәа акгьы ҟахҵазом, убри аҟнытә акыргьы ҳфап, нас ҳҟьафқәагьы хәычык иҟахҵап иҳәан, аныҳәаҽақәа иҟаиҵаз саргьы ситцамхакәан ижәуа сшааиуаз, сара ԥыхьа азҵаара исҭаз аҭак сшаргәаҟуаз, сшазԥшыз идырызшәа дааҭгылан, сыгәра гауа иеаасыдиҵан дналагеит: – Ражден дад, уара макьана уҧкәыназоуп, ари апартреҭ иубаз ҳҭаҳҵәа рыда шамахамзар азәгьы издырзом. Уара уи аинтерес ду шукыз, аилкаара шуҭаххаз збоит азыҳәан угәы нсырхар

сҭахзам, иуасҳәап иааркьаҽны уи шыҟалаз, амала суҳәоит, абри азбахә иажәоуп ҳәа ишумҳәара ҳәа ихгьы-иԥсгьы иара саргьы снадкыланы даҳҳыкәааит, ҭоуба иуит. Абарҭқәа рышьтахь, саргьы уи ииҳәаз сшахаҵгыло иҕәҕәаҵәҟьаны агәра анисырга, иара ҭынч дналагт ари ахҭыс шыҟалаз:

– Саб Алеқсандр уаҩы қьиак иакәын, аамсҭак иаҳасабала, абри Мархьаул (Гәылрыԥшь араион) ҳәа инашьҭу адгьыл рацәа зҵазкыз иара итәын, даԥшәыман. Араҟа ирацәан анхацәа рахьынтә ари адгьыл иқәаарыхуаз. Урҭ раалыҵ ала ҳаргьы ҳгәы назан, иара иқәаарыхуазгьы рхы аланыҟәыргон. Сара излаздыруа ала, ҽенак зны, агыруа ԥҳәыск, 18-ҟа шықәса зхыҵуаз лызҕаб даалгеит саб иҽы. Дхырхәауа, ҳаҭыр ду зкәу Алеқсандр ухаҵкы, сара сҭаацәара дууп, арҭ схылҵ ишрыхәҭоу рныҟәгара сымч ақәхом, иҟалозар суҳәоит абри сызҕаб илылшауала абра умаҵ лулап, ԥьара разҟык лоуааныа дагьныҟәнагап ҳәа дааныжьны дцеит. Азҕаб есымша, есымза лызҳашьа, лыԥшра-лсахьа улаԥш узылҟәымго дыссирхазеит. Саб ауаҩы қьиа, ауаҩы ҳалал, ауаҩы рыцҳашьаҩы, ари аҩыза злеигәаҕьзеи уҳәап, аха азҕаб лыԥшзара, лыхаара, лхы пату ақәҵашьа дыхнахын ихы дзазымиааикәан дылҭааит, маза длызныҟәеит, ари ахҭыс иаргамахар ҳәа дшәаны дышгәамҵуаз, ус лцәагьы лтәымкәан мацзак акәзаргьы илнубаало дҟалеит. Иҟаиҵахуаз унеишь-уааишь ҳәа зарҳәоз аамсҭа ипату, иаҳаҭыр ланарҟәыр ҳәа дшәан, ихәура иҵаз гыруак Павел Бериа ҳәа, лымкаала зыгәра игауаз дааиԥхьан иҟаз шыҟаз имзакәан зегьы наиаҳәаны оҽухроуп, уара удагьы ԥсыхәа шсымам ҳәа наиеиҳәан, уи ала еинаалан ԥҳәысс дииргеит. Уи аҭакс саб длалагын ҽыц еибагаз Мархьаул инасҭхашәа ирызхашаз, иахьықәынхашаз адгьыл риҭан, изҵаԥхьашаз хыбракгьы рызиргылеит. Ус ишааиуаз ари азҕаб ахшаа длоуит, иагьихьзыртәит Лавренти. Ҳшааиуаз, ҳаргьы маҷ-маҷ

иҳазҳауан, Лавренти дызхылҵыз иан мазала акәзаргьы ҳаидылкылауа далагеит. Иара ҳабгьы уи мап ацәимкит. Абас ала, аиашаҵәҟьа уҵахызар, абрыла Лавренти, Михеи, сареи ҳаишьцәаҳеит. Уи ус шакәу иара Лавренти ихаҵагьы даараза ихьымзԥишьон, даргәаауан, ирмазауан, иаҳаргьы иҵахзамызт. Ус ҳара харала мазала ҳнеиқәыпшуеит, ҳазусҵақәоу аадыруеит ҳәа иажәа кьаҿ даалгеит. Нас даақәыпсычҳан абасгьы нациҵеит: – Ражден иуасҳәаз уаҳаит, ари зынзак имазоу хҵысуп, издыруа ҳәа мачԥзоуп, убри азыҳәан ари ажәа ҳԥоыцьагьы ҳҿы иаанхароуп, – иҳәан, аҵәыца аԥы нҵеиҵәеит. Зыҟекыдҵаны изырԥуаз саргьы сшабан инеишьҵаргылан хпа-хпа цәыца аԥы ыжәны, бзиала ҳәа снеипырҵын суаҵах ахь сцеит. Есымчыбжьа 3-4-нтәы араҟа саауан, аус еицаауан, мызкы инеиҳаны ҳусура ибзиазангьы алҵшәақәа аанарпшит. Уи аамҵазын, саргьы мазала ҿымҵ схәыцуан, абри ипшәма пҳәыс дабацеи ҳәа. Аҵыхәтәан Иван Алеҟсандр-ипа ихала изласеиҳәаз ала уи аҿыхәшәтәырҵаҿы дцаны, мачк лгәы еиҟарам ҳәа аҳақьымцәа драцәажәан, мызкы инреиҳаны уаҟа лҿылыхәышәтәуан, илыхьыз ҳәа акгьы ыҟазамкәан. Уи аамҵаз ҳара ҭынч ҳхы ҳанақәиҵха, иҟаҳҵаз заҟароу умбои ҳәа лафҵас иҳәалон. Убарҵқәа рышьҭахь Иван Алеҟсандр-ипа аусура далагоит Аԥсны жәлар рырҿиамҵа Аԥны аҿы фольклор ҭцааԥыс, еиҿкааԥыс иара убраҟа акәхеит наҟ-наҟтәи ҳаиқәшәарҵа, ҳҟазаратә усқәагьы ахьынаҳагзоз. Абраҟа, сара ҷыдала иазгәасҭар сҭахуп, Аԥсуа жәлар рмузыкатә фольклор инарцауланы адырраҿы Иван Алеҟсандр-ипа хаҵала сара иситаз, аконсерваториа ажәларқәа рфольклорқәа ахьҭырцааура аҟәша аҿы сапхьозаргьы уи аԥыза смоургьы ҟаларын. Идырра, ибаԥохатәра ду аиҳарак изцәырымгазакәан ус ишимаз дзаҵәны дрыцхәхәа иԥсҭазаара дналҵит. Арҭ аишьцәа аԥыцьагьы рылша – Миха Алеҟсандр-ипа иновеллақәа

ԥсра рыҟәымкәан, наунагза ажәлар ирзынхеит, Иван Алеҟсандр-ипа ахаангьы ԥсра зқәым аԥсуаа рыхлымзаах ашәа «Шьышь-нани» ҳзынижьит. Уаҳа абарҭ реипш иҟаз ауаа ссирқәа, рхылҵ дыҟазамкәан рыхьыз наздуҳәалашаз уаԥы дырхылымҵзакәан иниазаа рцашьа дараза игәырхьгоуп.

1948 шыҟәса сентиабр азыҳәан, аԥсуа актиор ду, акәашарақәа рыҟәыргылаԥҟаза Разанбеи Агрба аҳәара ситаз ала, аусура салагоит (сцарагьы еилагзо) Аԥснытәи аҳәынҵқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи рансамбль аҟны шәаҳәаԥыс, кәашаԥыс. Иара убри ашыҟәс азын Аҟәа араион Ешыра аеподром аҿы имԥаԥысуан, Аԥсны иара убас Гыртәыла араионқәа рахьынтә еизаны аҿыбҕаҟазацәа рныҳәа – реицлабра. Абри аныҳәа аены реалархәны аконцерт мԥаԥыргеит Аԥснытәи аҳәынҵқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи ансамбль – Кьҭи Гегечкори инапхгарала. Ари аконцерт аҿы саргьы салахәын, ахор иалаз сахьреиҵбзаз акәхап, ахор иқәгылаз аԥхьатәи ариад аҵыхәаҵәҟьа игылаз сара сакәын. Аконцерт ҳаналга, ари аныҳәа снапаԥшып ҳәа иаҵааз Л. П. Бериа, ансамбль ақәгылара дақәныҳәо сара снапы аанкылан ахор зегьы дреихырхәеит. Абри ашьҭахь 1949 – 50 шыҟәсҟәа рзы Егры ацҳа ҿыц ихырҵаз аиԥызареи аҵынчреи ҳәа ахьыз тәны ианаадыртуаз амш ныҳәа аҿы иеалархәны алента ҟапшь ааԥзыртлаз Л. П. Бериа иакәын. Абраҟагьы абри агәырҕара иалахәын аконцертгьы ҟанаҵеит Аԥснытәи ансамбль. Иара абраагьы Ешыра ишыҟалаҵәҟьаз аипш, Бериа сыжәԥахыр днықәсныкәсны ансамбль ирыдиныҳәалеит рыҟәҿиара. Аха ҷыдала сара сзыҳәан 1951 шыҟәсазы ансамбль ахь уаҳа сзымнеиуа сымԥаҟәа ԥырҵәеит. Изыхҟьазаалак сигәампхеит К. В. Гегечкори. Уи ансамбль салицеит. Амузыка цқьа иуаҳауам, иара убас убыжьгьы ԥсыҽуп ҳәа. Уи азмырхакәан, амузучилишьче санаалгаҵәҟьоз

адиплом исырҭараны иҟазгьы сырымҭеит, мап ацәыркит. Ус аамҭа ашьшьыхәа ицон, Иван Алеқсандр-ипеи сареи ҳшеизыҟац ҳаҟоуп, аусгьы еицаауеит, аха схы-сгәы сахьыҟазаалак сеимырхха сакын абри Иван Алеқсандр-ипа, Лавренти Бериа иҵыхәала исеиҳәаз ахҭыс – ажәабжь маза, сықәра зламаҷыз ала даараза ихьааганы исхәыцуан. Избан абри Лавренти хылпшьҭрала даҧсуан, аҧсуаа дырзааигәан, нас абри 37-тәи ашықәсқәа рзы Аҧсны аҳәынҭқарра аҧсҭы зкыз, иара убас аҵарауаа, аинтеллигенциа ахлымзаах иақәыршәаны, аҳәақәа реиҧш ирҽыжуа, абахҭа аҭзамцқәа ршьа иарганы иаыршьуаз маҷзак адамхаргьы дызрыдымгылеи, дызрыцымхрааи ҳәа агәааанагарақәа сызцәырҵлон. Аха нас аинформациақәа, адырраҭарақәа злаҳамаз ала, урҭ зынза урыцхраар амуа, узнавымсуа ахарақәа рымазаарын ҳәагьы сгәы исанаҳәон. Ус ашықәсқәа еиқәибаҵа ицон, аҧсҭазаарагьы аҽеиҭанакуан. Ҳшааиуаз Сталингьы Бериагьы ирҧсышьахақәаз ҳаҳаит, урҭ рышьҭахь адырраҭарақәа ҿыцзан иаарҳәзаны даҽеакала ицәырҵит. Араҟа ҷыдала Бериа аҧсуаа дшырзыҟаз, дышраҕа бааҧсзаз ааҧшит. Шьаҭанкыла аҧсуаа рнырҵәара гәҭакыс ишимаз зҳәоз афактқәа рацәахеит. Аха дырӡегьых сеилкаарала, цыхәаҧцәарак змазам азҵаара сызцәырҵуеит. Нас, абри ахаҵа Лавренти иан аҧшза лхымӡаҧгашьа, дшыҟалаз ҧхеишьама, нас иира шыҟалаз деиларшәаны ашҳам иланаҵама, аҽҧныҳәақәа ирҵоз деивыргама, ма Сталин, Нестор Апаллон-ипа Лакоба иара Лавренти иаасҭа пату ахьиқәиҵози, убас аҧсуаа рахь имӡахыҵракәеи, насгьы маҷзак адамхаргьы урҭ рахь аҳаҭырқәҵара иҟаиҵозеи шьыцигама, мамзаргьы жәытә-натә аахыс аҧсуаа ҳазмырҽиауаз, ичмазараны иҳалаз ашьыцра мыжда абра ицәырҵма, мамзар иарбан мзызу, ари Лавренти, аҧсуа ижьы имазар ифо аҟнынза дназгазеи,

дзырхагазеи? Ааи, убас, убас иаҳзымдыруа шаҟа маза аҵаҵәахузеи ари еиҵаҟәаҟәоу, еилаҟьашьу аполитика.

Абарҭ хыхь еиқәысыҧхьазаз зегьы анизеиқәыла, адыд афы исма, дыблыма, иара убри ала, аҧсуаа иаарзиуаз зегьы шьоуразма ҳәагьы еиуеиҧшым агәааанагарақәа сызцәырҵлоит иара иахьагьы. Абарҭ ацәаҳәақәа анызӡуа, сыбла даахгылоит Иван Алеқсандр-ипа Лакрба, нас исгәалашәоит Лавренти ихҭыс, иҭоурых ансзеиҭеиҳәоз, ҷьаргьы иумҳәан ҳәа ҭоуба ансируаз. Уи иахьа азыҳәан 55 шықәса раҧхьа исзеиҭеиҳәаз аҭоурых ажәабжьуп. Урҭ изыххәааау, наҟ-ааҟ рыҵкар ҳәа Лавренти ихылпшьҭрақәак рызбахә ҳаҳалоит акәымзар, егьирахь Лакаа рганахь ала азәгьы даанымхазеит.

Сара, аргама ари ахҭыс иалахәыз, агәҭаҵәкьа иалагылаз иҟнытә исаҳаз аҭоурых салацәажәауеит. Исҭахуп ҳажәлар ирдыруазарц ари даараза акрызҵазкуа амазагьы.

АДИПЛОМ ШСЫРЫМҬАЗ

Иахьа шәахьоуп, аҧшьаша аҽены ирысҭоит аҵыхәтәантәи адипломтә адирижиорра аҧышәаратә екзамен. Уи ала ихсыркәшоит Аҟәатәи аҳәынҭқарратә амузыкатә ҵараиурҭа. Аҵыхәтәантәи аҧышәаратә екзамен исзынханы иҟаз ахортә дирижиорра ибзиангьы издыруеит. Аха иабаспырхагоу ҳәа аҽеазыҟаҵара сшаҿыз, аучилишьче амазаныҟәгаӡы ҧхәыс суаҭах ашә днас-насын иаалыртит, иаарласзан оеааиҭаскын ааи абыржәыцәкьа адиректор икабинет аҿы уибарц дузҧшуп, лҳәеит. Лара иҟалазеи ҳәагьы зҵаарак сызлымҭакәан дцеит. Саргьы иаарласзаны аӡбатәи аихагыла сыӡохалан, адиректор икабинет ашә аартны сныӡоналеит. Сдиректор уажәрааназа избац иакәымкәан

икабинет дакуам, деилашәаны дыҩнагьежьуеит. Сшыҩналазгьы ибеит, аха длеиҩеиуеит, ҽиҭуам. Нас сыҽесызнымкылакәа иара иахь схы нарха, Шалва Алеҟсандр-иԥа, иҟалазеи, ԥьаракыр ихәарҭамыз акыр ҟалама, абас уеилазыршәазеи анысҳәа, утәа иҳәан слартәаны иаргьы днеины истол днахатәеит. Ицламҳәа, инапҟәа қәаԥқәаԥуеит, иҵысуеит. Агәаара, агәынамзара иҽыҷәны ҽааиҭит: «иҟалазеи абааԥсы, даараза узаманахәха ушааиуаз абри аҵыхәтәан, аа, абар иахьанза уанааи иузымычҳазеи уезумҟажазеи?» – астол инапы лыҷәиқшеит. Сара аҭак аҟаҵаха сымҭакәан истол даахыҵын, иумҳәо узԥшузеи, кааметс иҟауҵазеи убри ахор аҽы, зегьы рлабаҟәа аашьҭых иушьҭоуп, иара саргьы исышьҭоуп амца сыцраҵо, иҳәеит. Абас анааиҳәа, сара ариаҟара ауаҩы деивызго цәгьарак ҟаҵаны сшыҟамыз здыруан, аха ԥьара цәгьахәыцҩык дсывҵаланы иҟам-ианым акы салаҟоушәа иаҳаз ԥьысшьеит. Аха ансамбль азбахә анцәырига, маҷзак сгәы аҭыԥаҽы иааин, иаргьы игәшәа ҳәааух инҭкааны сзыхҟьаз, иҟаз шыҟаз акакала агәра ирго зегьгьы аниасҳәа, ишызбоз иԥшшәы ааин дааиқәтәеит. Дҩагылан длеиҩеиуа зны-зынлагьы ихы ырҵысуа, хрыжь-хрыжь дқәыԥсычҳауан. Нас даасыдтәалан, срыцҳаишьазар акәхап, дҟәышымзи зегьы еиликааит, са сахь ихы аарханы, ууаҭах аҽы умаҭәа-уҩыҭәа иузышьҭымхуа аидара ҭәҭәаны иҟоума, иахьаҵәкьа иҭарцәтәуп. Убраҟа ԥшьышыҟәса раахыс ушыҩноу анеилыркаа, лахь сырҵоит, ҭаацәа дук са исыхәаԥшуеит, сусура самырхыр алшоит иҳәеит. Сара сҩагылан, Шалва Алеҟсандр-иԥа, иаасзуухьоу азын иахәҭоу ажәа аԥшаара сцәыцәгьоуп, акызаҵәык исҳәо даараза иҭабуп ауп. Абас, сышиашаз, харада, гәнаҳарыла ишсызныҟәаз ахьеилукааз азын сыԥсы ахьынзаҭоу усхашҭуам, иахьаауҭахугьы сыҟоуп. Ауаҭах аҟны еидараҳәа акгьы сымазам сышәкәқәеи скьаадқәеи роуп сҳәеит. Иара

длеиҩеиуа уаха цқьа ухәыц, ԥьаракыр Аҟәатәи ақалақьтә культура аҟәша аиҳабы Қәрдиани, нас Гегечкори, ус уара ушыҟам здыруеит, аха урҽаԥаланы ажәа рымаукхьоума?– дцаауа длаҩеиуеит. Сара аҭак исҭоит: «Шалва Александр-иԥа, сара уара уааздырижьҭеи даараза хәызмазамыз уаҩорала, уҷкәынцәа реиԥш, сыҧхьазаны усыцхрааит, аҵара дырра суҭеит, ауаҩорахь скылугеит, убри аҟнытә уареи, сани, саби шәнеидкыланы сышәныкәуеит, сара имаҷзаргьы ма сызхдырҟьо ҳәа са сганахь ала иаашьҭырхуа ҳәа акы шсымам азын. Сдиректор игәы ԥшааua: – Ражден сара 68 шыкәса срыкәуп аҧсҭазаара иакәнагахашагьы аԥышәа ду сымоуп, акгьы шухарам збоит, аха ишԥазури сзыкәшәаз, иҟоу шыҟоу иуасымҳәар ҟалом, иахьаҵәкьа приказла аучилишьче уанааҭысымца сусура самырхуеит, – иҳәан еиҭах длеиҩеиуеит. Сара схьаа иаргьы ихьаатәны данызба: «– Ҳаҭыр зқәу Шалва Алеҟсандр-иԥа, уара гәнаҳарак ухы иаумҭан, абас ауп ишыҟаҵатәу ҳәа иаасоуҳәо сара сзын иԥҟароуп, – сҳәеит. Иара дааҭгылан урҭ зҽу сара заманалаҵәкьа издыруеит, арахь иаартны ҳәашьа сымам ишԥаҟасҵари. Уи ахорахь сцоит ҳәа ансоуҳәозгьы даарак исҭахцәамызт, аха шьҭа исҳәеит ҳәа мчы ҳамам, сара абас амҩа уқәсҵоит, ууаҭах аҽы уара иуҵкару акы аанмыжькәан, уахаҵәкьа иҭаурцәуеит, нас аԥшьаша асаат 10 рзын, ашьыжь уааины, анахь, арахь уҽдмырбацәакәан, уԥышәаратә екзамен нарыҵан аучилишьче аҟынтә ирласзаны уқәҵны уцароуп. Нас иҭынчрахар ашьшьыҳәа ууаи удипломгьы уманы уцап. Уи ада даҽа ԥсыхәак збом ҳәа сеиҳәеит! Убри ахьуҳәазгьы даараза иҭабуп ҳәа сындәылҵын, иара аухаҵәкьа Баграти Едраҭи Багаҭелиақәа саарыҧхьан, суаҭах ҭарцәны азәы дыҩноназамызшәа икеикеиуа иҟаҵаны, ацаԥха изыхәҭаз инарыҵаны сцеит. Азҭаб иҳәааны итәоу леиԥш, суаҭыруа уи аԥшьашамшы

сазгәаҟуан ианбааиуеи ҳәа. Урҭ аҩымшк сара сзын иҩышықәсахеит. Хәыцра шәкы схы иҭалан абылра саҽуп, иара убасҟан акәхап раҧхьатәи схы ахәы ашла анцәырҵгьы.

Аҧшьаша аҽены, иара адиректор ишааиҳәаз аиҧш, асаат жәаба реиҧш ашьыжь аучилишьче агәар сааҭалан, сшәаҧырҳаҧуа, агәараҽ акалам ҵла игылаз аилачыра скамк аашьҭых шамахамзар уаҩы сахьибарҭамыз снатәеит. Уамак мырҵыкәа аучилишьче агәара ашә аатын, аҕьеҩхәа ианкыдҳала, абжьы саҳан, агәар иҭаладашь ҳәа снаҧшызар, ауасеи ақәыцьмеи анааиҽаҳауа аиҧш, ҳалаҧшқәа ааиқәшәеит Аҟәа акультура еиҳабыс иамаз зыҽкылцан аучилишьче сыҵцара иашьҭаз Акаки Кәырдиании сареи. Уи аминуҭаз сахьгылатцәкьаз жәаметрак иласкьаганы сжызар сҭаххеит, аха иааг. Зны сбылуашәа амца сыцралт, аҽазных атцааршәы сагәыланакызшәа сыхьшәа-шәахеит. Сыҽҧхьак сызҵатәаз атцлақәа снарыхәаҧшын шәарҭ акалам ҵлақәа еилач игылоугьы шәыблааит, акы шәаасмыхәеит аасгәахәт.

Ари ақәыцьма шьҭа адиректор аҽы днеихьазар ҟалап ҳәа сшыҧшуаз, акабинет аҟнытә убас хатца быжьқәак ааҩныҩоит, аха ишпа. Сара сахьгылаз азнык азын сгәы цаны сааҭрысын, аха сеаамсхын, иаша уахь сыхәнеит. Амазаныҟәгаҩы ҧхәыс уҩнамлан, уҩнамлан шылхәоз адиректор икабинет ашә ааимпааны саныҩнала, уажәраанза еиҽашуаз уажәы, арбаҭьқәа еибафоз анааҧсалак еиҧш, имқәацо игылан иаасҽаҧшит. Сара иаалырҟьашәа, сатамзааит сааҩналашьа маҷк ииашамзаргьы ҟалап, аха сыжәла еимакуа шәшеиҽыхауаз ансаҳа сааит. Ухатцкы ҳаҭыр ду зқәу Шалва Алеқсандр-иҧа, сара аучилишьче сышҭцоу соуҳәахьеит, издыруеит. Иахьа араҟа сааира зыхҟьаз еакуп, ҩызак сишьҭоуп абра иахьа дышҧамааири ҳәа сизыҧшуп, сҳәан сааҳәын ашә аартны сындәылҵны

сцеит. Ҭаҟа сахьтәаз аҭыпаҽ сеиҭанеихын стәан, уаҳа рышьҭыбжь ҳәа акгьы смаҳаит, уи ала сдиректор Шалва Алеқсандр-иҧа деиқәсырхеит. Саргьы аучилишьче агәар сааҭыҵын, уамак бжьамызт, аихамҩа сазымхәыцкәан сантәалазаарын, ҧытрак ашьҭахь иангәасҭа, сҩагылан аучилишьче цқьа иахьызбашаз, аевколипт-ҵла игылаз сызқәа надҵан снатәеит. Сышхәыцуаз иаасгәалашәеит раҧхьазатәи амш Аҟәа аучилишьче сҭалоит ҳәа Михаил Константин-иҧа Делба иҽы сшааз, уи сышидикылаз, нас уаантә абра аучилишьче агәашә аартны агәара сышҭалаз, уи ахыбра ҧшъа зҭалаҳаз абаҳча аеҵәара ишалҵьцьаауаз. Ажәак ала абаҳча иаҵәара ҟарматцыск ашәа аҳәо илатәоуп уҳәарын уи уахьахәаҧшуа.

Исгәалашәеит Аҟәа афилармониа асцена сшықәырцахьаз, знымкәа-ҩынтәымкәа Дәрыҧшьтәи абжьаратәи ашкол сышҭырцахьаз, уи сырҵаҩ агеография ҳазҭозгьы сыла даахгылт. Нас уажәгьы иамуит, иаасыцрымҵъо ҩысҭаа мышьҭацәгьақәак сахьцалак икылпшуа исышьҭоума, иарбан мшы мыждоу иахьагьы исызцәырҵыз, аха мап, шаҟа укарыжьуа, шаҟа укыдырҟьо, уеинырҟьо аҟара уҩҩәахоит. Урҭ иуларҵоит мыч ҷыдак уаҩ дызмыхәазо, уаҩы дыззымиааизо, урҭ иудырбоит аҧсҭазаара шаҟа шәыга хкы рацәала еилаҧәоу, урҭ ргьамақәа зеиҧшроу, илаҟәыроу, иҳаракыроу, ҳәынҵәала иҭәу, ма мҩа лашак ииашаза ибахъа иҟоу. Ус аҵла ду сызқәа надҵан сыздтәалаз сымчыдара гәаҭаны, мыч дук сыланаҵазшәа ахьшәҭҳәа сҩагылан амҩа снықәылт саб иашьа дахьынхоз х-километрак ахьыбжьаз. Иаарласъаны, ҷьа мбазакәан сааит. Урҭ уаҟа снеира иазгәаҟуа иазыҧшын, адиплом има дааир ҳиқәныҳәап ҳәа рыстол чеиҷьыкала ихианы игылан. Усҟан агьырҭ рылымкаа дхәыҷымзи зыла ҭраа данбааришь ҳәа амҩа иаҧшыз, саб иашьа иҧха Света (Раиа) санылба дыҩны дыспылан, иудысныҳәалоит ҳәа лнап хәычқәа рхаха лҽаасгәыдлыршәылеит.

Шоколадкгьы ааслыркит. Уажәы исхәыцуа, саб иашьа Мақсаи уи иԥшәма Қсениеи исыдырныхәалашт, сара ишԥасҳәари ҳәа акәын. Амц сымҳәар шамуаз анызба, иара амцгьы ианаамҭоу иахьахәҭоу иҳәазар, хәра бгьыцк иаҳәызоуп, ихәышәтәыгазаап. Сара схәыцра инаркны амц аҳәара, сан илыбзоураны иск!әыган, аха араҟа, сҭагылашьа зеиԥшраз ала, уаҳа даҽеакала азнеишьак сзымԥшааит. Дара гәыргьаҭәа ианаасԥыла, сыдныхәалара иалагаанза снарԥыҳолан, аа, шәымццакын, иахьатәи ала иамуит, иаҳдыруеит, аԥышәаратә екзаменқәа здызкылоз агәыԥ рхантәаҳоы, Аҟәатәи акультура аҟәша аиҳабы Акаки Қәрдиани дычмазаҳохан, иахыдмырԥар амуит, шьҭа ианыҟалауаҳәагьы акгьы ҳарымҳәеит ҳәа ргәы хыҵхыҵра ааиқәсыртәеит. Дара, изызԥшымыз акәымкәан ираҳаз ажәа маҷк рылахь шааиқәнаҭаз ҳашьомызт. Сара, зынзак акы змыхьзаз азәы иеиԥш сеыҟасцеит. Астол ҳаахатәан, ҳгәы иҭаз ишаҳҭахыз ианыҟамла, ҳаишәа-чара даҽеа формак, ԥшрак наҭаны қьафлаҭәҟьа имҳаԥаагеит. Саб иашьа дааччашәа, илафны, ааи абас еиҳагьы еиҕьуп, иахдырԥалааит, иахдырԥацыԥхьаза ҳастол қьаф ҳнарулап аниҳәа, иԥшәма Қсениа дахьтәаз маҷк агәынамзара лҷықәны ҳаи уи Қәрдианизамкәа ичымазара далымгааит, удиплом аабар ҳақәымныхәауазеи, ҳамеигәыргьауазеи нацылҵан, астолахь иаалымгацыз афатәқәа раагара далагеит. Ҳқьафқәа аныҟала Светеи (Света хәыҷы, ашәаҳәара даара дазҽелымҳан) сареи ашәақәак иныҵакшәа акәзаргьы ианаххәа, ҳааигәара ауаҭахқәа ирыҳоназ гәылацәақәакгьы, рчыс арыжәтә надкыланы, ҳгәыргьара нарҭбааны реаладырхәит. Сара уи аамҭаз сшыҟаз аҳәара цәгьоуп, иарбан роль хадас исыхәмаруазгьы аилкаара уадаҳоын. Арахь ицәырҟьацәырасуа, имцаха исылагьежьуан маза иҵәахны исымаз схьаақәеи сгәырҳоақәеи. Иаууеи, ажәла нҵәеит хыхьла, дәахьыла исыцәцәырҵны исныԥшрымашь ҳәа сшәаны афы саахазшәа сааншәасуан, нас сеаалыргашәа сыччареи сыхәмарреи акы узрыдымбало анагзара саҽын. Ус аҵых акыр ианнеи, иаҳҭааз ҳгәылацәагьы рыҳонык!ақәа ицеит, ҳаргьы ҳиарҭақәа рахь ҳнышьҭалеит. Саб иашьеи иԥшәма Қсеиниеи уаҭахла даара ишмаҷызгьы, мал дук, ԥыла дук сыманы сырзааизшәа игәыргьаны еихаччо испылеит, срыдыркылеит. Урҭ зыҳоназ ауаҭах иаман ахәы ҟаҵарҭеи акрыфарҭеи, иахьышьҭалоз иаамаҷушьартә уаҭахки. Дара рыхҳоыкгьы рмаҵурҭа ҳәа ирымаз аҽы шьҭаларҭасгьы рхы алагзаны, сара егьи руаҭах аҽы шьҭаларҭаси сҵатәқәа ахьысҵои ҳәа исзалырхит. Уи ус иахьеиласырхаз сара даараза ихьааны исыман, аха дара зегьы еиҵҽакны, араҟа ҳкажьны даҽеаԥьара уанца зынзак ишы!камло ҳәа агәра сдыргеит. Аха араҟа даҽеа рыцҳарак ҟалеит, ашәарыцаҳоы иабԥьардахаз иеиԥш, сара сҵара зеиԥшраз ала исымамзар ззы!камлоз акы акәын, амузыкатә инструмент – апианино. Уи дара ирымамызт, иҳаургьы руаҭах маҷын, иахьҳаргылаша ҳәа аҭыԥгьы рымамызт. Убри иабзоураны ауп, амузучилишьче адиреқтор Шалва Алеқсандр-иԥа, аучилишьче иаднакылоз ахыбраҽы ауаҭах апианино ҳнаргыланы сзыҳонеиҵазгьы. Уи сара сзыҳәан еиҕьны даҽеак узызбомызт, аха сызлыҵыз, сызшьцылаз саб иашьа иҭаҳцәа рылахь еиқәнаҭеит, еиҳаразак Қсениеи Света хәыҷи. Мызкы ала знык-ҳоынтә схала санымнеилак, иааны сыргалон.

Ҳастол-чара ҳалганы ҳанышьҭалақәа, сара схәыцрақәеи сареи ҳшеибарххоз иагьаашеит. Сара исызбеит уаҵәы ма уаҵәашьҭахь аучилишьче адиректор иҽы снеины, ҭынч снаидтәаланы мҳакы сықәҵа, уара уда ԥсыхәак сымам ҳәа иасҳәарц. Ус иагьы!асҵеит. Ари ахаҵа ҭынха дук иеиԥш схы-сгәы зегьы наиҭаны, саԥхьаҟатәи сҵеиԥш, сыԥсҭазаара, слахьынҵа унапы иануп, усыцхраа ҳәа иасҳәеит. Абри ауаҳ абриаҟара

игәараганы сҽанисҭа акәхап, дзықәтәаз аҟәардә иҽеынеиҵых изқәа надиҵан ихы-иҿы, ибла ҭбаа ҳалалқәа аахыртны деихәлаҧхо даасҿаҧшын, ибласаркьақәа ибла иаамихын, истол даахыҵын длеиҩеиуа икабинет дааҩналеит дҟәынд-шәындуа, ииҳәоз сзеилмырго. Исыдигаларызеишь, исеиҳәарызеишь ҳәа саргьы сшызырҩуоз ҿааиҵит: – «Уажә ааигәаза Қарҭ иҵыҵыз «Ахалгазырда коммунисти» ҳәа агазеҭ аҿы алаҳәара ҟанаҵеит Қырҭтәылатәи жәлар рырҿиаратә ҩнаҿы ҩышықәсатәи ахор дирижиортә кәырсқәа шымҩаҧысуа» Саргьы сыҧсы аасылалан, сҩагылан сатамзааит уажәа сахьаҧылаз, аха, ааи, саргьы акы саҳақәеит, аха ишҧаҟалари убри сара сзын, ишаауҳәо, мҩас сызқәуҵо сазызырҩуеит анысҳәа, иара дааигәазаны даасыдгылан: – «уи уара узлаздыруа ала уаҧхьаҟатәи удырра ашьҭыхреи уусураҿи дааразa ҧыла дуны, ихәарҭоу акы акәны избоит. Убри уаналгалак, иуҭаххар, агәаҧхара уоур, иара аконсерваториагьы ашә шузаартхо удыруазааит» – иҳәан истол днахатәеит, нас инаҵиҵеит: – «Сара иуабжьазго абри акоуп. Зынзак иаҭахым абра аучилишьче ушҭаз, ушҭырцаз, нас лада-ҩада иухьқәаз рҳәара, унеины абас уҳәоит, агазеҭ аҿы алаҳәара иҟашәҵаз абзоурала сышәзааит, амузыка ҵара-дырра аганахь алагьы смаҷзаргьы хәыцқәак здыруеит, сҧышәшәа сеилышәкаа, нас саҧсаны сыжәбозар, аҳәара ҟасҵоит сшәыдышәкыларц ҳәа. Сара даараза агәра ганы сыҟоуп ушрыдыркыло аниҳәа, уаҳа мыцхәы иаамҭагьы сырзрым аҧьагьы исырбарым ҳәа сҩагылан еиҭах даараза иҭабуп сҳәан, агәалаҟара ду сыманы сдиректор икабинет саашоныҵит. Сара уанза исымаз аучилишьче абзиабара акәхап, зынзак аҧырҵра сҵәыхьанҭаны сыҽнадысҵан, снапқәа рыла ихышьшьааua слалбаан акалам ҵла еилачыра агәҭа, аамҭала зны аучилишьче сыҵцара иазгәаҟуаз Қурдиании сареи ҳалаҧшқәа ахьеиқәшәаз иаҵагылаз

асқам снеин снықәтәеит. Ааи абраҟа хьхәрак амамкәан исызбеит Ҡарҭка аҵарахьы ацара, насгьы сызлацоз, сызлаауаз, исфоз изжәуаз уҳәа иаҭахыз аҧара ахьсырҳашазгьы.

АФОН САҲӘШЬАДУ РАФИЛ ЛЫКӘТАҒЬҚӘА

Сара уажәрааназа қыҵа ҷкәынак иахьахәҭоугьы иахьахәҭамгьы иҧхашьа-ҧхаҵо, зҿахәы аҳәара иацәшәоз, уажәы имаҷзаргьы исоуит аҧсҭазаара аҧышәа. Сыҷкәын-зара сааҭысын унеишь-ууаишь ҳәа сарҳәо аҟнынза сыҟоуп. Абарҭқәа анеидысхәыцла ашьҭахь сышиашаз снеит Аҟәа амшын баҕәаза аҿы, уаҟа иахьахәҭаз мыцхә ацәажәара иамыргацәакәан салагоит аусура, махәҿала усҩоык иаҳасабала. Иагьа аԥьа схы иасырбазаргьы, сыҽесыргәаҟзаргьы иааҧсара дууп ҳәа агәхьаа сымкит, избанзар хыкәкыла сызҿыз уи аҵакы ибзиазаны издыруан. Абар 25 мшы рыла исырҳаит 325 маат. Усҟантәи аамҭала ари иҧара дуун. Санхәыц, изаманоуп Қарҭ сцоит, уаҟа сҭынха, суа, ма сыздыруа издыруа ҳәа азәгьы сымазам, сҧара маҷк ацзар цәгьамызт сҳәан, Афон ҿыц аҿы инхоз ҭынха дук дҳаман Смыр Хабыгә ҳәа, уаҟа аҧшәмара луан саб иаҳәшьа, аҽакала иуҳәозар саҳәшьа ду, иагьлыхьзын Рафил. Урҭ 10-15 гектар адгьыл рыҵакны ирыман, уи адгьыл напсыргәыҵак иадамзаргьы баша ишьҭамызт, акрыкәаадрыхуан, рхы иадырхәон. Уи акәхап изыбзоуроу даара ибеиазангьы инхо иҟазҵаз. Урҭ рбаҳчара уныҵалар, қьаадк ианумҵозар иузеиқәыԥхьазомызт ашәыр хкы рацәа ирымаз. Абриаҟара зылшаз ауаҩы дызбандаз, насгьы инапы ссирқәа сынрыхәаҧшындаз уҳәаратәы, иуҭра убас еилффаҷа еилырган, ицқьан абаҳчара. Убас сахьаҭыхыҩ ҟаза дук акьаад ишизанымҵара еиқәшәан.

Ҩада ашьхаҟа шәаԥыцьаԥла иқәԥан, лада идгьыл акалҭ амшын еиқәа ацәқәырԥақәа рыбыз ахьарчҳәа иаақәыршьуан, идгьыл мраҭашәарахь ала ацаҟьа кылпҭәан, уа иаалҟьан иаaиуан уамак иҭбаатыцәмкәан зиаск. Уи «Азхыда» ҳәа иашьҭан. Ацаҟьа иахькылҟьозиамшын иахьналалози ирыбжьан 400 метра, убри аҟара икьаҽын азиас аура ҳәа иамаз. Уи азиас хәыч иҩнра иавсны илеиуаз, нырцәи-аарцәи ишырҭахыз аҳра уа, изсауа иаван аԥшәмацәа иртәыз хыԥхьазарала ирацәаазаз рҟызкәеи ркәатакәеи, нас акәти агәагәышьқәеи. Урҭ уиаҟара азы реарҭацәоумызт азын, рыԥхьарҭа рҳәырҭа хазын. Ирыман ашьамаҟа рацәаны, урҭ ргәарҭырҭа, рырҳәырҭа хазы иҟан.

Аԥшәма Хабыгә гыларала аҽа маҷк адамхаргьы дҩаҳаракындаз уҳәаратәы дыҟан, аха длах-ҽыхын, иааԥьоушьаратәы дласын, деилҟьан, џьара ҭынхак дааины дааидымтәалозар, шамахамзар дтәаны убомызт. Еснагь акы дшаҽу, аҽакы ахь диасуан, круран дызҽыз. Иара иҭаацәагьы, ипа Сааиди ипҳа Сашьеи аашьара рықәмызт, гәыразқәан, иара иеиԥш иҟамзаргьы, иааԥьоушьаратәы рҳәатәы еиқәшәаны пату еиқәырҭон. Оумашәа иубаша, дара-дара еилибакааyа еихаҭгылон. Абриаҟара аџьа рбон, аха азәы саапсеит ҳәа дашшуа уаҳауамызт. Абас ала абарҭ урҽыԥшны ирҽуҭаашаз рацәаазан, анхареи ауаҩреи зҭаху изыҳәан. Араҟа аҽа хәымшҟа саанхар среилаҳаны срылахуан, џьаргьы ацара сҭахымхо рыгәта саанхон. Саҳәшьа ду Рафил тәамҩахәк лымамызт, лҭаацәеи асасцәа иааиуази рхәы аҟаҵара дахашәаломызт. Абарҭ изларылшоузеи уҳәаратәы русурагьы иахьзон, рысасдкыларагьы ишахәҭоу ирбон.

Исгәалашәауеит, маи мзазын 1946 шықәсазы, абраҟа сасраҳәа сааны сыҟан. Хабыгә 200 шьапык инреиҳаны амандарина, убас 100 шьапык апельсин, афеихәуа рацәа. Урҭ ибыбышза ишышәҭыз ишәҭхьан. Агәара

иааҭалеит иԥшьҩыкны џьоукы рпапкақәа кны. Хабыгә ҭаацәала, иара саргьы сынрылакшәа асасцәа ишырԥылоу еиԥш, уа бзиала шәаабеит ҳәа иҽаԥха-ҽаччо инарԥылеит. Абарҵахь шәыҩхала ҳәа ианрыҧхьа, маП, иҭабуп, иахьатәи ала ҳара ҳааишьа аҽакуп рҳәан, ишиашаз амандаринаҭра инҭалеит аԥшәмацәагьы, иара саргьы оумашәа ибаны ҳҳәыцуеит, амандарина макьана аҟалара абаҟоу, уахь иҭырхуазеи ҳәа. Ҳнаԥшызар, азәазәала амандарина ашьапқәа ирыдгыланы ашәҭқәа рыԥхьазара иаҽуп. Ҳаргьы ҳнеиҽаԥшы-ааиҽаԥшын, иаҳҳәара ҳзымдыруа ҳаагьеижьит. Хабыгә азнык азы ишизеилымкааз убаратәы инапқәа лаирха-ҩаирхан, нас илахь ааирҟәыцын, ҳа ҳахь ихы ааирхан, урҭ иааиз аҳәынҭқар ирыдиҵаз ала дара рус иаҽуп. Ааи, ҳара ҳзын урҭ иахьа исасцәа дуқәоуп, рхәы ҟашәҵа иҳәан, дтәозма акы днамҵха-аамҵхо егьирахь ала инашьҭыз абаҳчара днықалт. Саатк мҵыкәан ԥшьшьапык зҵаз рымшьит акәымзар, арбаҕьжьыла, агәагәышьжьыла, нас астол иақәнагоз ачысла астол дырхионеиԥш, асасцәагьы рус иаалган агәара иааҭалт. Аԥшәма дабаҟоу абраҟа абри ақьаад инапы аниҵароуп анырҳәа, аԥшәмагьы абар дахьааиуа шәнапқәа зык нарықәышәтәа ҳәа ишеимаркуаз Хабыгәгьы даарыдгылт. Унеи-снеи, уара-сара ҳәа еиҳабыла инеибарԥшны рнапқәа аарызәзәан, мпахьшьыла иаарбаны, чысла ирхианы игылаз астол дасу иахьихәҭаз лафшәакәзаргьы рышықәсҟәа неибырҳәан, еиҳабыла иахьрыхәҭақәаз инахатәеит. Агәара агәҭа игылоу ахьаца-ҵла аҵаҟа ашәшьыра иҵатәоуп, уантә улаԥш узаҟәымго ахра, ацаҟьа иалҟьан иааиуа азыхь абжьы ссири, ашьха аԥша ирыннадои, убас хкы рацәала ибыбышза ишәҭыз ашәырҵлакәа рфҩы хааи, уажәы ашьхымза ирҭалан ацха ҟазҵо русура ашәа бжьы игои иааидкыланы уанрыхәаԥшлак, ауаҩԥсы иԥсҭазааратәкьа ахьыҟоу аброуми уҳәап. Астол ахь

ууаины ууаҳадтәал ҳәа рыбжькәа аасыкәдыргеит, аха урҭ итәоу сыкәрала ишысхәҭамыз дырны ус инахарамкәа стәан, мазагьы срыхәаԥшуа сырзызырԥуан. Хабыгә ԥшәыматцас астол мԥаԥигон ҭамадак иаҳасабала.

Ус бжара ичахьан еиԥш, дадраа сысасцәа, зцаара ԥхашьарам, шьҭа ҳаилибакаакәап аниҳәа, даргьы инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшын, икәата-бгьато, ани ари, ани ари ҳәа хьызла жәлала еибадыркәеит. Аус абажәуа, сара оҿы сасра шәааира ҵакыс иамоузеи аниҳәа, дара инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшын, иреиҳабыз Ҳагба Махаз Маҳҭыиԥа дналагеит абас: «Ҳара Гәдоуҭа араионтә ҳәынҭқарратә афинансқәа рыҟәша аҿы аус ауеит. Иахьа уара ҳауҭааит аҳәынҭқарра аҟнытә адҵа иҳамаз ала. Умандарина шьапқәа иреиґьыз, иреицәаз, иагәабжьанытәыз ҳәа ԥшь-шьапык иҿаз ашәҭ цырақәа анаҳаԥхьаза, акы 1800 шәҭыц, аԥбатәи 1560 шәҭыц, ахԥатәи, аԥшьбатәи 1500, 1400 шәҭы цыра аныҟала, излагәаҳҭазала, уара иумоуп 200 шьапы амандарина, 100 шьапык апельсин, убас афеихәагьы 50 шьапы. Иара убри алагьы ишьақәгылоит, аҽеаԥора аныҟалалак, иануҭилак, иухашәало аҟнытә шаҟа аҳәынҭқаррахь иалагалатәу». Ԥытраамҭак ацәажәара ааихсыґьит. Хабыгә ишиҵәымґхаз убаратәы иааиныԥшит, нас изаманоуп шәара иахьа шәсасцәоуп, ачеиԥьыка шәахартәаны ԥсуак иҟаимҵац ҟасҵар сҭахым, аха исымҳәаргьы даҽеак ала сшәыԥхьазоу сыздыруам, ари иҿоу ашәҭ 1500 ҳәа ишәыԥхьазаз 25 ԥьара ишаны хәҭак аанхазом, икаԥсоит, нас ишԥеилкаатәу ари ҳара анхацәа ҳзын иҳәеит. Дара еибыҳәаны ари аҭак аҟаҵара рҽазыҟаҵаны итәазшәа, азәк еиԥш уи ҳара иабаадыргәышьо, ҳара адҵа иҳарҭаз ала аус ауеит рҳәеит. Хабыгә сара сыштәаз дгәааны акы иамхаҳәар ҳәа сшәан, аха иара инапы ааиргзан аԥы зҭаз аҵәца аақәихын: – Изаманоуп, изамана, ара сыстол аҿы

аҳәынҭқар иусқәа рызбара ҳара ҳусс иалоузеи, ҳара иаадыруа ҳанхоит, иааҳрыхуеит, иаҳфоит, иааажәуеит, ҳасасгьы патула даабоит, – иҳәан, иааибарччашәа ааҟарҵан, уи азбахә уаҳа ицәыррымгазеит. Хабыгә, унапы аҵаԥ ҳәа иахьидырбаз инапы наҵаиԥшәа ааҟаиҵан, ус рҟьафқәа ҟаҵаны иаԥсышәамацараха игәыдибакыло, асасцәа агәашә инҭыганы иноурышьҭын, ицеит.

Абар уи ахҭыс аныҟаз аахыс иҵит хәышықәса инареиҳаны амандаринақәа усҟан избаз 200 шьапы рахьынтә уажә избо хәшьапык роуп, апельсингьы хшьапык, убас афеихәоагьы. Сара ус сгәы иаанагеит, абарҭ аарԥара бааԥсы, ма аҵаа ғәғәа анрыс иқәнахит ҳәа. Сгәааанагара ус иаанхеит, уи сазҵааратәы аамҭак ма ҭагылазаашьак смоуит. Аха уи ус иаанхом, урҭ ашәырҵлақәа ирыхьыз, аԥхьаԥ, ари ашәҟәы уаԥхьо ушнеиуа иуеилсыркаауеит.

Ааи, иахьа ԥымшуп Аҟәантә Афон-ҽыцқа сҭынхацәа рҽы сасраҳәа сааижьҭеи. Сгәы-схы иҭымҵуа, ихәыцра дуны исыцрымҵуа, сеимырҟьо исылоуп Қартҟа аҵарахьы сцара. Саҳәшьа ду Рафили сареи шамахамзар маза ҳабжьамызт, гәаартыла аицәажәара ҳаман, аха араҟа уажәы Қартҟа ацара сгәы ишҭоу аҳәара сҭахым, иара убас аԥара сышәҭ ҳәа аҳәарагьы ԥхасшьоит, даараза исцәуадаԥын. Ус иабасҵырхагоу, снаԥшы-ааԥшып ҳәа ирывсны ицоз азиас аҟәара снықәлазар, сылаԥш нарықәшәеит, иара аҟәара ахаҳәқәа иаарыламԥашьо, ишкәакәа-шкәакәаза иааԥьоушьаратәы, хыԥхьазаралагьы ирацәаны акәтаґьқәа. Зынгьы ус хаҳәы ԥшзаны ишьҭоума аасгәахәит. Ишьҭыхны санахәаԥш, ишыкәтаґьқәаз ԥашьозма. Снышьҭас-нышьҭасын снапқәа иркуаз, сыманы саан саҳәшьа ду Рафил илсырбеит. Аҟәара кәтаґьла ишҭәыз ансалҳәа, унан сара уаҳәшьа ду уаԥхьа иԥсыша, урҭ ракәу ԥьушьома, иааҳакәыршаны

абна чыԛьқәа рҽы акәытқәа жәаба-жәабала рыкәтаҕьқәа шьҭоуп. Ари уара иааугаз кәата кәтаҕьқәоуп, урҭ аҵара анаарҭаххалак иахьгылаҵәкьоу иҵоит, рхыԥхьазара шьҭа иҳаздыруам, 200 кәата иреиҳазаргьы ҟалап лҳәеит. Сара иааԥьасшьан, нас саҳәшьа ду ариаҟара акәтаҕь ус шәзахәаԥшуазеи, иԥхасҭамхазои анысҳәа, унан уаҳәшьа рыцхҩа, уи зегьы иаадыруеит, иаабоит, аха иҟазҵода, изылшода урҭ рырххара, ишубо еиԥш, арҭ хышьҭыхрак ҟамҵазакәан рбаҳчара, руҭраҟәа ирҭоуп, сара рхәы – рыфатә саҽуп. Аѡнусқәа сырхашәалан, даҽеакы сахьзо сыҟазам. Ажәак ала, зегьы даараза ҳаилахоуп, урҭ акәатақәеи акәытқәеи раха ҳамазам: лҳәеит. Сара ҽымҭ сахьгылаз, сгәы иаанагаз лдырызшәа: «Нан, уаҵәымаашьозар, иулшозар, уара абарҭ акәтаҕьқәа ҟәшәаны Афон ҽыцҟа ига, арантә уамазак бжьазам, 700-800 метра роуп. Уаҟа ираҵәоуп аресторанқәа, акрыфарҭақәа, иганы иузыҭир, мап ҳәа азәыр иуеиҳәоума лҳәеит. Саргьы исҭахыз уи акәын, саалахҽыххан, излаазгозеи, иԥымератәы изҭасыԥсауа сыбҭар ҳәа налаҭаскит. Амаақәа змаз ѡ-каҵкәырк иԥшза-ԥшзаза иааслыркын, аҳаҳаи ҳәа аҟәара снықәлан акәтаҕьқәа рыҟәшәара салагеит. Акаҵкәырқәа исылҭаз ханѡажәа-ханѡажәа кәтаҕь рыла иҭәит, ус шәиѡажәа кәтаҕь зныктәи Афон ҽыц ахь сцарала изгон. Ҽнак ала ѡынтә, хынтә сыбжьысуан, иахьназгоз аресторанқәеи акрыфарҭақәеи шаҟа иаԥсоузеи ҳәа иансаҵаалак, саҳәшьа ду Рафил лыкәтаҕьқәа роуп, ахә лымҳәазеит, шаҟа ақәнашәырго сышәҭ сҳәон. Мчыбжьык ала 350 мааҭ сырҳан инаган саҳәшьаду илыстоит ҳәа лаԥхьа ианнықәысҵа, унан, уара ариаҟара аԥьа зусырбаз иурҳаз сара изгарц аума лҳәан, иагьа лзысундаз илымукәан исырҳаз аасызныжьны, аҽа 150 мааҭгьы сара сҟынтәи иумаз лҳәан иаасылҭеит. Аиашоуми, лара ишакәымыз дқәит ишумсымхуа ҳәа, акәымзар, уиаҟараҵәкьа аԥара

сықәрагьы злаҟазала изгар сҭахымызт. Абар шьҭа сара исыман Аҟәа исырҳаз 325 мааҭ, урҭ уажәы ирыцлеит 500 мааҭ, зегьы ҟалеит 825 мааҭ. Уи аамҭазы ари ԥара дуун. Уажәшьҭа Қарҭ акәым, Ленинград, Москва аҵарахьы сцозаргьы саҵәымшәо сҟалеит. Арҭқәа рышьҭахь, Қарҭ сҵара салганы саазшәа аҟара сгәырҵьара ҳәаак амамызт. Иаарласзаны Аҟәа адәыҷба аанҽасырҭа аҽы сааин еилыскааит Аҟәантә Қарҭка ицоз адәыҷбақәа рымшқәа, насгьы саатла иарбану. Уи аминуҭаз агәалаҟара ду исымаз исанаҳәеит, снеины амагазин аҽы саб, сан, убас саҳәшьцәа ҳамҭақәак рзаасхәап ҳәа. Ус иагьыҟасҵеит. Иаасҳәеит рызегьы рыцԥхьаза ақалԥадқәа, ачабрақәа, ампахьшьқәа, асапын уҳәа сымч зықәхоз кылҷ-мылҷқәак нарыцҵаны. Насгьы еснагь ишырҭахыз здыруан азы 7-килак ашьақәр аасхәеит. Абарҭқәа сыманы аѡны слеира зегьы ргәы иаахәеит, еигәырҵеит, аха зегь реиҳа сан агәырҵьара лныԥшуан. Уи аҽены шоура баапсын. Рынхамѡа усқәагьы уажәгьы уиаҟара изыргәаҟуаз акгьы рымамызт азыҳәан зегьы рыԥсқәа ршьон, аѡны иҟан. Сан ишыҟалҵац еиԥш, слеира иаҵганы ҷыдала астол чеиҷьыкала илырхиеит. Зегьы ҳгәаԥхарала, агәара агәҭа иԥшзаза игылаз ахьацаҵла аҵаҟа ҳастол наргыланы ҳаб иахьихәҭаз ахаҽы днартәаны, ҳара астол ҳаакәшан досу иахьҳахәҭақәаз ҳнатәеит. Ҳаб астол иқәыз ачеиҷьыка бзиа аниба, уара абри ҳамацара иаҳҟар иласымдароуп иҳәан, ҳгәылацәа, саб иқәлацәа Ҭаниа Еснаҭ, Тәанба Маҳмед, Ҳалуашь Ҟасҭеи, Гәымба Хыгә ааиԥхьеит. Арҭ адуцәа астол ианахатәах ҳарҭ ахәыҷқәа, ҳақәрақәа рыла, насгьы ԥсуаҵас иақәнагомызт азыҳәан, инаскьагашәа аҳаҵла ду игылаз аҵаҟа астол ҳаздырхиеит. «Уара Ражден, уаб иѡызцәа данрыԥхьа, иара уаргьы урмыԥхьо уѡызцәа, Анцәа иҷьшьахарала афатә-ажәтә ҳамоуп, – лҳәеит. Иара саргьы исгәалашәаргьы ҟалон, аха снымѡахыҵын сыбжьқәа

нарықәсыргеит Виктор, Мелтон, Иашка Гәымба, Миша Абҕаԥь, Ҳаиҭ Барцыц. Урҭ игәырҕьаҵәа ииаин ҳгәырҕьаратә чеиԥьыка реаладырхәит. Ус ҳшымгәыҕзоз ҳастол чарахеит, сԥызцәа ааигәа исымбацызи сареи ҳанеиқәшәа, ҳшәаҳәеит, ҳкәашеит. Ари заҳаз ҳгәылацәагьы ианакәзаалак ҟазшьас ирымаз ала ркәытқәа, рчашәқәа арыжәтә ацны, ҳгәара иааҵалан, ҳчара хәыҷ азҳаит, ишәаҳәаран, икәашаран. Аамҭа бзиазаны ианаҳҳаага ашьҭахь, иааиз ҳгәылацәагьы рыԥныҟақәа ианца, саб ирмазашәа са сахь ихы аарханы, уара ари аҵара узҭоу уалымгазои, аҽа шаҟа шыкәса угузеи аниҳәа, азнык азын исҳәара сзымдыруа сааҽахан, аха, саб, уи алгара аҽа ԥбаҟа шыкәса агуп, сҳәеит. Иара иаархәанчашәа ибжьы аагеит даакәыԥсычҳан: – Ее баба, аучитл-цара ус имариандаз иара саргьы сҭамлози, – иҳәеит. Усҟантәи аамҭазы заанаҵс иҟаз зегьы реиҳа пату акәырҵон арҵаԥра. Саб сара Аҟәа арҵаԥратә институт сҭоуп ҳәа ауп ишидыруа, амузыка цара иҭахцәамызт азыҳәан иаҳамҳәазеит сахьҭаз, уи здыруаз сан заҵәык лакәын. Ари саб иҽаԥхьа ас маҷзак иадамхаргьы амцҳәара ахьҳахьыз сани сареи маза иаҳгәыркоон, ихьаагон, аха агәра ганы ҳаҟан ҳашнеиуа ҳабгьы ҳаргьы ҳзеигәырҕьаша, акәымзар аҽеакы ҳшаҽымыз. Ауха зегьы анышьҭала ашьҭахь сан астол, ачанах, аҵәца реилыргараҽы схы алархәны сышлыцхраауаз маҷ-маҷ лхаҽы иааго иласҳәеит, сара саазыкәшәакәаз зегьы. Уи зны даргылт, дартәеит, даршышит, дархьшәашәеит. Изласҳәазеи сҳәо аҟынза саргьы сеилашәеит, аха агәра лсыргеит Қарҭтәи сцара шыбзиахо алҵшәа бзиагьы шсызԥшу.

ҚАРҬКА СЫШЦАЗ

Сан Қарҭка сцара уиаҟара дшазыразымыз, шьыжьза ркоагылан, зегьы ахьиакәаз саарылагьежьны бзиала ҳәа аԥсшәакәа нараҳәаны Дәрыԥшьынтә Аҟәа сааит. Адәыҕба ааҧасырҭа акассаҽы снеин, асаат 2 (14 саат) рзын Аҟәа иқәцуаз «Москва – Қарҭ» ҳәа иҟаз адәыҕба сынҵалан, Қарҭ сааит цхыбжьон асаат 01 рзеиԥш. Сабацахуаз, азал еиҵҳәа ду аҽы адәыҕба иазыԥшыз роума, ма ашара иазыԥшыз роума, ауаа ахьтәаз сҭыԥ аалысхит. Сгәы сартәахуазма, сышлеиԥеиуаз, ианааша, маҟҽаҳәаранза сеаааилысхын акран аҟны зыхьла сеилҟьа-еилгәыцәза сеаакасцеит. Нас сыматәакәа аасышәцаны, акалакь ахь иаауаз атроллеи-бускәа ахьаагылоз сааины, срызцааит, сцарц ахьыс-ҵахыз абри еиԥш аԥны абагылоу ҳәа, насгьы иарбан троллеbбусу уахь ицо ҳәа. Уамак џьа схы иамырбазакәангьы исыԥшааит уи Қарҭтәи жәлар рырҽиаратә ԥны ҳәа изышьҭаз. Ашә сшьапы нахызгаанза маҷк саангылан, схы шыдсырбашаз, Аҟәатәи сдиректор Шалва Александр-иԥа дызласылабжьаз ала сгәы сеаанцаны, Анцәа сырманшәала ҳәа снык ԥналт. Раԥхьатәи ауаҵах ашә аномер 7 аҽы ианып аметодист Григол Григолашвили ҳәа. Схы-сҽы аасыԥшьан ашә снас-наст. «Вин брзандебиҭ, мобрзандиҭ» ҳәа хаҵак ибжьы аакныкоит. Ашә аартны схы анынеисырба «Шьеидиҭ, мобрзандиҭ», иҳәан, дԥоагылан аԥсшәакәа ааибыҳәаны ҳанылатәакәа, сара иасҳәеит «Ахалгазырда коммунист» алаҳәара иҟанаҵаз ала Аԥснынтәи сшааз, сшаԥсуазгьы. Санеиликаа, дызҽыз иускәа неиқәиҵо-ааиқәиҵо дырҽуп, џьара дсыцхраар шиҭаху мԥашьо. Иара уакоы ҳаракык иакәын, дааиқәаны, илаҭбаакәа иԥшзаза иҟаз иҵегьы иаадыргәыкуан ибласаркьакәа. Ихахәы ларуны ихәда илыкәсуа иҟан. Дызхатәаз астол анааилирга дԥоагылан,

шьҭа уаала, узгоит адиректор иахь иҳәан, ҳаицны ҳҽынаҳхеит. Хәбаҟа ауаҭахқәа ҳанрывсуан еиԥш, саныԥшы избеит ашә аҽы иҩны иахьҟыдȝз адиректор ҳәа, сыгәгьы аатрысын дысгәалашәеит Аҟәатәи сдиректор. Анаԥьалбеит хәыҷзак иадамхаргьы диеиԥшхандаз аасгәахәит. Ашә ҳанынадгыла иааиртын, иага ҟасцандаз иаԥхьа сыҩнамлакәа имуит, ҳара маҷк иадамхаргьы иаадыруеит аԥсуаа рысасдкылара аниҳәа, сызлаҟазгьы сыцәгьамызт, аха абри ииҳәаз даараза сархаҵеит. Агәыҕрагьы снаҭеит. Адиректоргьы лаԥшыхаала ҳааимидан, аԥсшәақәа анааҳабжьыс «Мишьа, батоно, ари арԥыс Аԥснытәи дааит, даԥсуоуп, ҩышықәсатәи ахор адирижиортә кәырсҟәа иҳамоу дахысыр иҭахуп», – иҳәеит. Адиректор илакҭа, ихы-иҽы ааччан, уи даараза сгәы иаахәеит, ҳара Аԥснытәи уаҩы даҳзаазом, уахьааз ҳаҭыр ақәыслоит. Уи бзиоуп, аха уара араҟа ухы ахьынкыдукыло, иудыруа аҭынхаҵәа ҳәа зәыр думоума ҳәа дсызҵааит. Сара мап, уаҩы дсымам сҳәеит. Ус ала салагеит раԥхьатәи сцәажәара. Уи анаҩс адиректор даалахҽыххан, саазгаз иахь: «Ус анакәха, Григол ухаҵкы, хәыда-ԥсада акрахьырфо, иахьышьҭало агәыԥ рахь ашәҟәы данҵа иҳәеит. Григол даҽаха-ҽахо Мишьа батано, уи агәыԥ ҭәхьеит, ҩыцьаҟагьы мап рцәаҳкхьеит аниҳәа, уи хьаас иҟаумҵан ари асиахь дҭаҩ ҳәа инаидиҵеит. Уи сара актәи сыхьанҭара сҟәаҟәа иқәыз аақәна[ит. Сара сгәанала сускәа маншәалахоит сҳәаратәы избоит, агәалаҟара сымоуп. Адиректор са сахь ирхаашәа, аха даараза инаҵшьны дсазҵааит аҩыза Гәымба агазеҭ алаҳәара иҟанаҵаз уаԥхьеит убас ара иҭалар зҭаху рзын маҭәарқәас зызбахә аҳәаз удыруеит, амузыкала ҵарас узылгахьоузеи, насгьы ахорқәа урхагыланы имаҷзаргьы еиҽукаахьоума ҳәа. Сара саалҵшәа, сԥышәшәа сгәашәҭа, сара саанахәартә сыҟоуп ҳәа сгәыҕуеит сҳәеит.

Адиректоргьы уи сцәажәашьақәа гәахәарыла ишидикылаз иныԥшит, ҷыдала имаз иблакнот ахьынтә бҕьыцк аамихын ажәақәак наниҵан еилаҳәаны иаасиркит, абри ақьаад сызиуҭоит уаха уахьнеиуа ушьҭаларҵеи укрыфарҵеи ахьеиҽқаау аҩны еиҳабыс иамоу Шь. Метревели. Нас сназгаз Григол иахь ихы нарханы, ари ҳасас ашьҭаларҵа ҩны ахьыҟоу ақәшәара аԥьа инарбоит, убри аҟынтә уажәы абра иааираны иҟоу, уахь ицо дрыцҵаны дышьҭы ҳәа иеиҳәеит. Ҳаԥсышәа мацараха ҳааҩныҵит адиректор икабинет. Адиректор ихы-иҽы гьежьза, иааҟәазны, шәагала дкьаҽын, ҳаицәажәарақәа раан уажәы-уажәы хаҽыла, лакҵала иеиԥсахуан. Иус аҽы аԥышәа ду шимаз ҩашьомызт. Лассы-лассгьы аԥсуара, аԥсуа ҵас ҳәа дахыҽхәаны иажәа иалаиҵон. Урҵқәа саҳацыԥхьаза сзеиԥшрахоз уара идыр, схаҵара иацнаҵон. Ус ҳшыҟаз, араионқәа рахьынтә заа иаахьаз азеиԥш шьҭаларҵа аҟынтә иааин зцаарақәак рыман ианалга, уаала рҳәан ҳашьҭибахын ҳнеит азеиԥш шьҭаларҵа аҩны ҳәа изышьҭаз аҽы. Сара адиректор иситаз ақьаад сыманы Метревели ҳәа зыхьз арбаз дыԥшааны истан данаԥхьа, дшыҟаз акәымкәан даалҵшәа, ааи, зеиԥшыҟам, уаала ҳәа иара аҩны ахҧатәи аихагылаҿ ауаҭах аномер 19 ашә ааиртын, ари иреиҕьзоу ҳәа иҳамоу уаҭахуп иҳәан ацаԥха аасиркит. Акрыфаразы аҿҳәарақәа уаҟа, ҵаҟа ашәаҽы иарбоуп, иудысныҳәалоит ақәҿиара бзиақәа уоуааит иҳәан дцеит. Сара суаҭах агәҭаҵәкьа снагылан, кыраамҭа ҽыстуам, нас снаҳәы-ааҳәын лала иааимыздеит. Ажәак ала сара сызлаҟақәоу рыла хараза имцхәуп уҳәаратәы иҟоуп. Ауаҭах ахаҭа 14 ԥшьыркца метра еиҵам, ибзиан ицкьоуп, еилгоуп. Иахьахҭоу игылоуп апианино, акаруаҭ еиқәҟаца, сиарҭа цкьаза, ҩ-сқамк, креслак, сызхатәо, сызқәыҩуа астол, «Саратов» зыхьзу архьшәашәага. Астол иқәгылоуп азы зҭарҵәо аграфина, ҩ-ҵәыцак. Ауаҭах ҩ-ԥенҷьырк амоуп, илашоуп.

Ух гәышьа, сҳәан акресла тата сахьныкәтәаз, сааԥсаны сыԥкамзи сынҭаҳан сыцәеит. Усԥкан 14 саат ԥкалахьан, шьыбжьонын, акыргьы сымфацызт, аха сгәаныла, зегьы, ириааин сеиԥәнартәеит аҭынчра. Сгәы ишаанамгазоз ибзиазан сахьыманшәалахаз, уи амлакрагьы амыцәарагьы, амҩахь сааԥсарагьы зегьы хнаҩеит. Сдасшьа еснагь еилашуаз, еибафоз, сгәамҵракәа анеиԥәтәа зегьы сханаршҭын сҵахәхәа сарцәеит. Уажәы сеилыкка санаадԥш иԥалахьеит 17 саат. Сҩагылан акрыфарҵа ашԥа снеит, аха асаат 18 рыԥнынза ашә аркуп. Аиашоуми амлагьы аасхаԥан сыблахатҵ гьежьуама сҳәо сҵалеит, аха агәхьаагьы сымкит, сеиԥәшәашьа, сыманшәалара сархатҵон. Уи ашьҭахь, сусԥәа ишысҭахыз амҩа иныкәлеит. 4-5 мшы ицон аԥышәарақәа. Араҟа ҽыцк сара исымҵацыз акгьы цәырымҵзеит, избанзар сара заманалатҵәҟьа Аҟәатәи амузучилишьче салгахьан, ақәнамгара сзыԥәшәаз акәымзар. Сара ара исҭахыз Аҟәа сызхәыдартәыз Адиплом аиура акәын. Иага рыла ибзианы аучилишьче салганы сыԥказаргьы, араҟатәи арҵаҩцәа культуралеи, ҵара дырралеи хараза иҳаракын. Араҟа сара еилыскааз, уамашәагьы избаз Қырҭтәыла араионқәа убас акәакьқәа жәлар рмузыкатә фольклортә ҭагылазаашьа хараза еиуеиԥшым мелодиа хкы рацәала еибаркын. Аҧараа, ашәанцәа, агырқәа, ахевсурцәа, амереҭинцәа, агәриеццәа, ауаԥсаа уамашәаза ибеиан урҭ рмилаҭтә фольклорқәа. Абри ауп сара абраҟа иҿыцны ҵатәыс исыднагалаз. Уи хымԥада ибзиангьы дыррала изгеит саԥхьаҟагьы дарараза исыхәеит. Араҟа ҽыц издырит дарарагьы пату сықәырҵон, акомпозиторцәа зыхьыз акырза иназахьаз Григол Кокелазе, Михаил Чиринашвили, Коте Чкәасели, Шалва Мшьвелидзе уҳәа егьырҭгьы. Сҵара иаҧыданы сара абраҟа исҵеит 150 инареиҳаны зынзак еиуеиԥшымыз ақырҭуа жәлар рфольклортәи ҽыц иаԥҵақәаз рашәақәеи. Уажәы-уажәы

дысгәалашәон Аҟәатәи сдиректор Шалва Горгадзе, ҳанеиԥырҵуаз дышсылабжьаз инақәыршәаны, сара араҟа исымҳәеит Аҟәа исхарамкәан иаасыхьқәаз акгьы, иагьабаҳҭахыз.

Актәи ашықәстәи атҵаратә курс саналга, сара сдырра исымази араҟатәи сҵареи анеидыскыла, аҳәара иҟасҵаз ала, ҩышықәса сыздхалараны иҟаз шықәсыкала салган, адипломгьы сырҭеит. Астудентцәа Қырҭтәыла араионқәа, ақалақьқәа рахьынтә араҟа еиқәшәази сареи иаразнак акәымзаргьы маҷ-маҷ ҳаизааигәахан ҳаиҩызцәахеит. Саҳәшьа ду Рафил лкәатақәа рыкәтаҕьқәа рыла исырҳази, нас лара ҷыдала исылҭаз аԥарақәеи рыла зынгьы ԥхынгьы иааснаало ишахәҭаз маҭәала сееиласҳәеит. Урҭ сышәҵаны атеатр ма сасроума сахьцозаалак сгәырҕьо, сгәалаҟазаара далахәын саҳәшьа ду Рафил. Уи сан сызхшаз леиԥш дҿаԥха-ҿаччо сыла даахгылон. Иара сҵара, ма сусура аума еиҵахарак аасоур, умшәан нан ҳәа дсыҵасны сҭылгошәа сгәы иабон. Сахьыҟазаалак сани лареи сыцын, урҭ рылаԥш хаа, гәкаҳарак сырҭомызт.

ҚАРҬЫНТӘ ЧХОРОҴҞӘЫ СЫШЦАЗ

Август 27 1952 шықәса азын, Қарҭтәи жәлар рфольклортә рҿиаратә ҩны азеиԥш зал аҿы 65-ҩык астудентцәа уаҟа аҵара зҵоз ааизырган, арҵаҩцәагьы алархәны, хәҩык астудентцәа саргьы сынрылаҵаны ныҳәак аиԥш иԥхьазаны, ҩышықәсатәи аҵара апрограмма шықәсык ала иназыгзаз ҳәа адипломқәа ахьҳарҭоз арҿиаратә ҩны адиректор Мишьа Чиринашвили ҷыдала сыхьыз иҳәеит. Адныҳәалара ҟаҵо адиплом анаасирк саргьы иҭабуп ҳәа ишахәҭаз аҭак анысҳәа, иара дсырҵааит, Аԥсны хыҟәкыла иарбан

раиону уахьатәу, ашәҟәы уцҵаны уабаҳашьҭри Гагра, Очамчыра, Гәдоуҭа, иҳәан ҳақалақьқәа ааиқәиԥхьазеит. Сара гәаныла схы иааҭысҳәааит «уахь ишԥасҭахым, сыԥсы зегьы уахь ауми иахьыҟоу, аха уажәтәи ала сымоакәа ԥцәоуп». Нас саалҵшәа ҳарҵаоцәа рахь схы нарха, даараза иҭабуп исыдышәкылаз, аха сара иахьа азыҳәан гәаанагарақәак, схатә гәаԥхарала избаны исымоуп, абраҟа инарҭбааны ҳархысит Қырҭтәыла иахьаҵанакуаз акәакьқәа зегьы рахьынтә еиуеиԥшымыз, хәы змазам ибеиаз жәлар рфольклортә рҽиамҭақәа. Убраҟа имаҷзаргьы ҷыдала апрограмма иалаҵаны ҳахысит Аԥсны аԥсуа жәлар рфольклортә рҽиамҭақәагьы, ашәақәа Гәдиса иашәа, ахрашәа, Озбақь иашәа, Азар – аҽыбԥаҟазацәа рашәа. Убри сынтәа раԥхьазакәны рҵага маҭәаны шәпрограмма иахьалашәҵаз азыҳәан уи зырҽиамҭоу ҳаԥсуа жәлар рыхьзала даараза иҭабуп ҳәа шәасҳәоит. Сара абраҟа ҳазхысуаз ҳажәлар рфольклортә мелодиақәа хымԥада зегьы сгәаԥхеит, аха урҭ рахьынтә иалкааны сгәы аҽы иаанхеит агырқәа рлирикатә, рсатиратә мелодиа хаақәа. Убарҭ исгәаԥхаз ажәлар рмелодиақәа иҵегьгьы инарҭбааны, инарҵауланы рыҵҵаара азыҳәан сшәыҳәоит гыртәыла раионк ахь сшәышьҭырц ҳәа аҳәара ҟасҵеит. Арҵаоцәагьы астудентцәагьы иԥьашьаны, гәахәарыла напеинҟьарала исҳәаз иаԥылеит. Нас иарбан ибзиоу, иахьыманшәалоу раионк ҳәа иааимҵаркит. Араионқәа Жәыргьыҵтәи, Цхакаиатәи, Потитәи уҳәа ибзиақәаз зегьы рахьынтә азәазәа маоыԥьала рхаҭарнакцәа аашьҭны араҟа аҵара рҵон раион заҵәык ада, уи даараза раион ҕахоуп, ишьхарԥуп, иузыман-шәаламхар, аусура уцәуадаохар ҳәа ҳацәшәоит акәымзар ҳәа исазҵааит. Сара уи сацәшәазом, ус иҟоу аҟны ажәлар рфольклор еиҳа еиқәырхоуп, ицқьоуп, еилахәашьра амазам анысҳәа, адиректор Мишьа Чиринашвили сажәа даахаҵгылан,

Ражден иуҳәаз ииашаҵәҟьоуп ҳәа гәахәарыла иԥхьазан, Чхороҵҟәытәи араион изыхәҭаз анапхгаоцәа рыхьзала ақьаад сзылоааны исырҵеит. Абас патула, ҳаҭыр дула, аҵараҽы инҭырҳәыцааны аус ҳадуланы, иахәҭаз аҵарадырра ҳаҭаны, наҟ-наҟ аҟазаратә жәлар рфольклор аҭцаареи уи ишахәҭоу ишьҭыхны ажәлар рыларҵәареи, рылаазареи аус аҽы аицхырааратә ускәа ҳабжьаҵаны ҳаиԥырҵит Қарҭтәи жәлар рфольклортә рҽиаратәоны анапхгаоцәеи сареи.

Абарҭқәа рышьҭахь агәалаҟара бзиа сыманы сахьыоназ суаҭах аҽы сааин, сыматәа-соыҭәа ааидыскылан, ираҵәамыз чамаданк инҭаҵаны инасыргылт. Макьана аамҭа сымоуп сҳәан схы нықәсҵан, аха сҭынчым сгәалашәарақәа рацәахеит, хаҽыла еиуеиԥшымыз ауаоԥсы илакҭақәа, акино ажурналтә реклама анунарбо еиԥш, ахаҽсахьақәа рацәаны схаҽы иааиуан. Урҭ рахьынтә шьоукы сдырччон, сдыргәырҕьон, аҿа шьоукых рлабақәа шьҭыхны исышьҭоушәа збон. Зегьы акоуп сзыргәырҕьо, сеилызкаауа еиҳауп мчылагьы иҕәҕәоуп, аԥсҭазаараҽы усгьы ацәгьеи абзиеи еиҽагылоуп, иара цқьа уазхәыцыр урҭқәа аиҽагыларақәа ыҟамызҭгьы ҳзеиԥшрахозгьы здырхуада. Саамҭа анааи соагылан гәаныла иҭабуп суаҭах, спианино, сыстол, сысқам шықәсык сыздкылан сызбаз, сас бзиа дугымхааит ҳәа сындәылҵит. Ацаԥха зыҵатәыз иналыҵан, акраҳҽазҵоз-акраҳзыржәуаз ишрыхәҭаз аԥсшәақәа нараҳәан Қарҭтәи адәыҕба аагыларҵаҽ сааит. Абилеҭқәа ахьырҵиуаз снадгылан, абилеҭ зҵиуаз слазҵааит, сара Чхороҵҟәы араион ацентраҽы сцоит, убрахь ацаразын иарбан дәыҕба аагыларҵоу сылбаар еиҳа сахьыманшәалахо? – ҳәа. Лара иаатырҟьашәа Цхакаиа ма Жәыргьыҵ роыԥьарагьы азеиԥшуп, руа иуҵаху анылҳәа, сышьҭахь игылаз аҧҳәыс Цхакаиа еиҕьуп, саргьы уахьоуп сахьцо ҳәа аасалҳәеит. Абар ари уахь ала раԥхьатәи

сшьаҽоуп, мышьҭа бзиала сҳәан, сбилет ақалақь Цхакаиа ҳәа иаамсхит. Адәыҕба аҭалара ҳаналага, абилеҭкәа еицамҳамхызи, кәпеик аҽы ҳақәшәеит араҟа исыцхрааз лареи лашьцәа ԥыцьеи. Ҳдәыҕба амԥа иқәуп, ҳаргьы макьаназ ҳнеиҽаԥшы-ааиҽаԥшуеит. Сахьрыхәаԥшуа арҭ ҭаацәара бзиак ираазеит уҳәаратәы ргылашьа, ртәашьа, рцәажәашьа, рхымԥаԥгашьала уҳәа иубоит. Аха иагьа идырмазаргьы ргәы иҵхо гәалак шрымоу ԥашьом. Самтредиа аагыларҭа ҳанаадгыла аиаҳәшьа дԥагылан, акәпеи иамаз астол хәыҷ аарыцкьаны ицкьакәакәараза мпахьшьык нықәлыршәын, иара ҳахьыҟаз ҳҭагылазаашьа зеиԥшраз ала, иааԥьоушьаратәы ҳастол чеиԥьыкала илырхиеит. Сара аиашазын акрыфан сыҟан, сымцхәуп, дара ишырҭаху акрырфап сгәахәын акәпеи адәылҵра сеазыскит, аха ибашахеит, иагьа лазундазгьы сцар рымуит срыддыртәалеит. Арыжәтә ҳарцәажәеит, ҳаизааигәанатәит. Ҳанеибадырқәа ашьҭахь сразҵаарц изгәаҕьит, абри адәыҕба ҳанҭалоз маза алахьеиқәҵара ирымаз зыхҟьазеи ҳәа. Азныказын уамашәа ирбан, инеиҽаԥшы-ааиҽаԥшын, мап-чап рҳәан, аха раҳәшьа излеилыскааз ала дреиҳабын, ирыхьыз аҳәара дналагеит: – Абыржәы ԥынтәуп Қарҭ ҳаауеижьҭеи, абри ҳашьа аиҵбы ахьтәы медал имоуп, Лесеҷынтәи абжьаратәи ашкол далгеит, аиашоуми ибзиазангьы идырра ыҟоуп. Ҳахьнеилак аиҳабыра, аиҵбыра азәы мап иҳәазом, уи дышԥаанамхәо, идокументқәеи ҟаҵоуп, аиҽцәажәарақәа рҽы зегьы ддырехәеит ибзианы дышԥазыҟаҵоу ҳәа, дҧьаршьеит, арахь иаанахәаз рыхьызқәа ахьқыду дубазом, – лҳәеит. Иара аиашьа дахьтәаз, агәынамзара усгьы иныԥшын, ихы нытцакшәа бара уаԥы иҳәара бмаҳазои, ԥышықәса ҳаахьеит, рыԥынтәгьы маза иҳарымҳәеи 200 нызқь маатә аԥара шырҭахыз, уи раҳамҭакәан, удипломгьы уаргьы удырра ҳәагьы иумоу башоуп иҳәеит. Зегьы ех-чех ҳәа

ҳаақәыԥсычҳауеит. Сызразҵаазеи, иабасҭахыз ргәалаҟамзаарақәа ирымаз, саргьы инацыстцеит аасгәахәын, нас уи ара Қарҭ амацара акәу ҷьушьома иахьабалак ичмазараны иҳалагәышьоуп, аха уара уҧкәыноуп, угәы коумыжьын ҷьара мрак шԥааузкылымԥхари сҳәеит аҟароуп уаҳа исылуршагәышьоузеи. Ҳахьааз ҳамбазакәан Цхакаиа илыбааua шәылбаа анырҳәа, ҳлалбаан азалқәа акаҽы ҳаатәеит. Сахьтәоу абри арԥыс ихьыз, изыруз сгәаҽы инеин, санхәыц ҳаибаздырқәом акәымзар, шаҟаԥы ирықәнагазамкәа идыргәамҵуазеи, шаҟаԥгьы ирхаразамкәан икыдырҟьозеи, са сымацара сакәымзаап ас иҟоу, сԥызцәагьы маҷымзаап аасгәахәын, дара раaигәара счамадан наргылан, сшәыхәоит шәнахылаԥшла, сара маҷк снаԥшы-ааԥшыр ст̂ахуп ҳәа сындәылҵит.

Автобусқәа ианцо, иахьцо гәаст̂азар, Чхороҵкәы ицо асаат̂ 7 рзоуп, уажә азын иҟоуп 5 саат̂к. Аҽеа ԥ-саат̂к аамҭа ҳамоуп сҳәан адәыҕба аагыларҭа ахан снавс-аавсуа сшааиуаз ахаш ахьыҟарҵоз сааԥналт. Убас гьамафԥы хаак ахылҵуеит, нас иара итәаны изфозгьы рыфашьа анызба, аиашоуми, амлагьы сакуамызт, аха исфандаз аасгәахәт. Санхәыц сызцу нахьхьи ирԥшуа сара рылымкаа акрысфар аԥсуа ҷасла зынзак сиашамызт, еиҳаразак дара рчеиԥьыка сҽарҵахьан. Ахашҟаҵаԥы иҟны снеин шаҟа иаԥсазгьы ааилыскаан, арахь ҷьыбалагьы сауҕәҕәаху, уи ахәԥса исылшаратәы ианызба, ишырымуаз иааганы уи напы хаала, ҟазарала иҟаҵаз ахаш ҳфеит. Ачқәыни сареи 100-100 грамм ауаԥкагьы аажәеит. Ари иҟасҵаз уамак ыҟамзаргьы даараза пату ақәырҵеит. Раҳәшьа даақәыԥсычҳан, иҵабуп иаҳзууз лҳәан, ех шьоукы ҳаибадырфоит акәымзар ҳара ҳаиԥш еилибакааua, еизааигәоу милаҭ ыҟазам, ҳаԥсра, ҳҵәуароума, ҳчароума, ҳееилаҳәашьоума, ҳцәажәашьа, ҳасасдкыларoума,

иарбан ҳазлеиԥшымыз, шьҭа шәаала ҳәа даагылеит. Саргьы сҩеихан сгылара инақәыршәашәа, ибҳәааз сақәшаҳаҭуп, уи ҳаичзырчо ҳәа иҟоу итәымуаандаз, ҳара иҳавагылоу, иҳалииааз роуми ҳәа ҳшалацәажәоз ҳавтобус ҳанҭалан ҳҭыԥқәа рҽы ҳнатәеит. Сара схәыцуа, ари илҳәааз ала, арҭгьы зегьгьы ирҭахымзаап аԥсуаа ҳҽы азакәандарақәа имҩаԥырго аасгәахәт. Ааи, уажәы Чхороцкәы сахьҩеиуазгьы сышԥарыдыркылеи ҳәа ҩнуцкала азҵаарақәа сызцәырҵуа иалагеит. Автобус ҳахьҭоу гыршәамзар акы уаҳауам; ус машәыршәа акыкҩбак ақырҭ бызшәа наларҵоит. Автобус аҽы рбилетқәа номерла досу рҭыԥқәа рдыруа еиқәыршәан, аха дара-дара аиҳабы-аиҵбы ҳәа еихаҵгыланы пату еиқәырҵон. Зықәра дуу автобус ианааҭалалак аиҵбыра ҩагыланы ртәарҭақәа рыҭаны, дара шгылоу 30-40 километр ицон. Рбызшәа акәымзар ҟазшьала аԥсуаа срылазшәа акәын схы шызбоз. Шьоукгьы, ҳара аԥсуаа ишҳамоу аиԥш, рымҩа ахәԥса рхыршәаауан, урҭ ирыдыз-балақәоз сара дараза сгәы ҟарҵон. Лесеҷине ҳәа иахьашьҭаз ҳанҩеи, арҭ қарҭынтә исыцааууаз ақәҽиара уаууаит, уусқәа маншәалахааит ҳәа аԥсшәа саҳәаны ицеит. Лесеҷине аҩахыс 7-8 километр ракәын ибжьаз Чхороцкәынза. Чхороцкә анапхгаҩцәа араион иахьазеиԥшу агәҭа ҳәа иахьашьҭаз сҩеиаанза амҩа еиқәа схыԥшылошәа сахьыкәу исхәыцра маҷума, аха сахьынаԥшлак улаԥш ахьымзо амшын ииаҵәкаҟараза ачаи риадқәа цәқәырпо испылон. Урҭ, аԥшацәгьеи ахьҭеи ирцәырыхьчарц уамашәа ирԥшзаны еиварҳаз икахәхәа-кахәхәааза аԥсаҵла еилачқәа игылаз инеиҟаранеиԥшны улаԥш хыркуан. Џьара-џьарагьы рыбжьқәа хааза иааҩуан ачаи хызхуаз азҕабцәа рашәа. Ус, асаба ыкәырчаа ҳмашьынагьы иара ҳара иакәтәаз ауаагьы абб ҳаганы ҳаерыцкьо ҟоҳ-чоҳ ҳәа ҳлалбааит. Азныказ иаакәнысшьеит, абри аума араион дузза гәҭас иамоу, аҩны хәычқәа ҩ-еихагылак иреиҳаз убазомызт. Аамҭагьы макьана ишьыжьуп. Уамашәа иубаратәы ақалақь иалаз ауаагьы маҷын. Сахьахәаԥшуаз, сқыҭа Дәрыԥшь абанза еиҕьу аасгәхәт. Мрагыларахь ала инеиҵых ҵла хкы рацәала еинҭәыла апарк снытцалан акранла ахьхьаҳәа иааиуаз азы снаҵцалан, сгәы иаахәаны ихьшәашәаза иҟаз азы зжәеит. Снаԥшыаапшын сызбоз ҳәа уаҩы данысымба, хыхьтәи скьаҽ аасшәыснын схы-сҽы сызәзәеит, нас мпахьшьылагьы сҽаасырбан, сыԥсы ааивганы, ақалақь цкьа иахьысбарҭаз ала, аԥша хьшәашәа сындо аҵла аҵаҟа игылаз иауз сқамк снықәтәеит. Вы что приезжий молодой человек, русский нет? – лҳәаан, апарк ԥссауа днасывст зықәра маҷымыз урыс ԥҳәыскгьы. Сара схы аасырҵысит аҟара ауп, уаҳа еилганы илҳәааз аҭак ҳәа акгьы ҟасымҵеит. Деиҭанасывалан: – Сразу видно, вы кого-то ждете? – лҳәеит. Саргьы акы сымҳәазаргьы сиашам сгәахәын – да, даа жду? – сҳәеит. «Ой, здесь обычно все поздно придут, кроме первых. Вы лучше идите к зданию администрации, инасыдылҵазшәа инасалҳәеит. Изакәызеи, мшәан, абри дцо-даауа сзыхҭалкзеи абра сахьтәоу дахыбаауама аасгәахәын, аха сҩагылан уи аиҳабцәа русҳәарҭа ахыбрахь снеин снықәналеит. Раԥхьатәи акабинет ашәаҽы қырҭшәала иануп: «Чхороцкәы араион акомҽареидгыла актәи амазаныкәгаҩ Наҳар Константин-иԥа Лемонҵьава» – ҳәа. Иабасԥырхагоу ҳәа ашә снас-насзар, гыршәала, «мозоҵьиҭ батоно, мозоҵьиҭ» ҳәа ҿааиҭит. Ашә аартны санынықәнала, дшыҟақәааз акәымкәан иҽааиршәшәан дҩагылан, «гамарҵьоба» ҳәа инапы аасиркит, саргьы исыхь сыздыруам «гамарҵьоба» сҳәаратәы салаҟан, аха схы аарҵscуа уаҳа акы анысымҳәаза, аԥшәмара шимоу убаратәы урысшәала, «на каком языке с Вами можно говорить?», – дсызҵааит. Саргьы сеилахарақәа сҽаарымсхын, иарбан бызшәас уара иаҳа

иузыманшәало анысҳәа, «о это очень хорошо, дозоцьиҭ батоно» иҳәан ҳанылеибартәақәа, скьаадқәа згәылаз апапка иаагәылхны истол инықәсҵеит араион ахьзала абгьыци сдипломи неидкыла. Данаҧхьа иҷыкоеиҵых игәалаҡара шышьҭыҵуз убаратәы «уара у-Гәымбоуп, уаҧсуоума?» – дҵааит. «Ааи, усоуп, умоашьеит», анысҳәа, еиҭах инапы аҿааирхан ҿыц аҧсшәа ааибаххәеит. «Вы наш гость, ҳара амузыка азҡаза дҳамазам, уажәыцәкьа» иҳәан аҭел атрубка ааҟәихын уамак еицәажәарала еидымхалакәа атрубка ныкәҵан, смаҵмабақәа дрыхәаҧшуа, уажәы ара дааиуеит араион акультура аҡәша аиҳабы аоыза Валико Лагвилава, иҳәон еиҧш, зыхьз иҳәаз дааоналан, ҳааибадырқәеит. Валико ҳәа иааиз сзакәыз анеиликаа анагзком ҳәа иахьашьҭаз ҳаицны ҳнеит. Уаҡа ҳаибадырт араион анагзком ахантәаоы Хәнтуа Шалва Еснат-иҧеи сареи. Уаоы шәпа-жәпа кьаҿк, дааиқәаны, дахьынеибарку деинаалоуп, имаҵура аҳаракра иахәҵоу ала ахымоаҧгашьа дақәшәаны дызбеит. Илакҵала уаоы ҳалалк уҳәаратәы, саазгаз иааркьаҿны акәзаргьы сиеилдыркаан смаҵмабақәагьы неидыркит. Урҵ дрыҧхьан иҡаз анеиликаа, ари зеиҧш ыҡам, ҳара араҡа шьхарҧык ҳаҧнуп, аспециалистцәа ҳамазам, шамахамзар Қарҵынтә арахь иаазом, ҳажәлар инхоит-инҵуеит, хымҧада ашәаҳәарагьы акәашарагьы рҵахуп анапхгаоы дрымазар, иҳәеит. Нас дааҳәын уара ҳасас абызшәа азыҳәан ушҧаҡоу араҡа ақырҵшәа, насгьы агыршәа удыруазароуп аниҳәа сара аҵакс исҳәеит: – Сзанааҭ амузыка анота ажәларқәа зегьы ирзеиҧшу бызшәоуп, иара ақырҵшәеи агыршәеи ирызхаша аҡарагьы здыруеит. «Убри зеиҧш ыҡам ауп, ииашәаҵәкьан иҳәеит амузыка ашәа зегьы еицырзеиҧшу бызшәоуп», ҳәа ақәшаҳаҵра азиуит. Нас агәаҿанызаара наҵаҵан инеиҿаҧшы-ааиҿаҧшын, ҭелла Родонаиа ҳәа азәы иҧхьан даарган ҳаибадырқәеит.

Дара-дара неиҿаҧшын, акы рҳәар рҵахны сара исаҳар шырҵахымыз рыла ианхызбаала, сааҭгылан саҵамзааит минуҵқәак сындәылҵыр сҵахуп сҳәан, ааи изаманоуп нарҳәан, саргьы еицәажәааит ишырҵаху ҳәа сахьаадәылҵыз дтәоуп ҳанаааиуаз исызгәамҵаз деинааланы, дыҧшзаза зҕабк. Сахьлыхәаҧшыз, дызлеилыскааз ала, ҳазҵаз ахантәаоы иҿы цхыраоыс – мазаныҡәгаоыс аус луеит. Нас уаҡа инасҵхашәа игылаз асқам снықәтәан дцьашьаны сышлыхәаҧшуаз дыҧхашьаҧхаҵо анызба, дрыцҳасшьан, сыла налҡәызган газеҵк саҧхьауашәа инарҳәы-аарҳәуа иааныскылеит.

Уамак мырцыкәан исарҳәашаз анырзба, аоыза Гәымба уааи рҳәан сахьыноналаз, лахьеиқәцараҳәа акы рыдсымбалеит. Анагзком ахантәаоы Шалва Хәнтуа доагылан абри ҳәа, инапы нарханы, араион аҵара аҡәша аиҳабы Варлам Илико-иҧа Родонаиа аусурҭа уиҭоит, уицца рҳәан, иҭабуп бзиала ҳәа нарасҳәан ҳаиҧырҵқәеит. Родонаиеи сареи икабинет аҿы ҳлатәан, ихҧаны абжьаратәи ашколқәа хҧа рҿы аусура сшалагаз зырцабыргышаз ақьаадқәа аасиркын, нас иудсныҳәалоит, ҳазҧшуп уқәҿиарақәа иҳәан ҳнеиҧырҵит. Сшааиуаз акрыфарҵа санаавалоуп иансгәалашәа акрышысымфацыз, амлагьы сшакыз. Макьана азыҳәан сшәом Афонтәи акәтаҕьқәа рыла исырҳаз аҧара сымоуп. Акрыфарҵаҿ слатәан ирҧагьацәамкәан акрысфан, ус стәоуп схәыцуеит.

Арҵ еидибагалан, еизхәыцны исзыруз маҷк адамхаргьы ишиашамыз збеит, ашьха школқәа уаоы иахьиҿахарсҵамыз рахь сахьырышьҭыз аагәнызгеит, аха гәааракгьы аҵасымцеит, гәыбҕан ҳәагьы акы рысымҵеит. Избанзар срыздыруам, макьаназыҳәан сҧыршәароуп, сеилыркаароуп, уи ауп изҿу сҳәан, гәкаҳарак ҡамцакәан акрыфарҵа саадәылҵуан еиҧш, иббаза абб харчыла аидара шьҭыхга машьынак

аансыргылан, Мухәри анысҳәа ухәна рҳәан, ашацаҳәа сԥыхәнан снақәгылт аган сыԥенадҭан. 8-ҟа километр ракәын ибжьаз, ҳанԥеи амашьына аныҟәцаԥы шаҟа аҭахузеи ҳәа спарақәа сыма санынаидгыла, уара избо усасуп акгьы умсхуам иҳәан, саргьы иҭабуп ҳәа сааиԥырҵит. Ашкол ауԥашьахуаз, агәара иазымкуа хәыҷыла иҭәын. Ихәмаруан, ишәаҳәон, аԥсшьара минуҵқәа рыман. Мышьҭабзиала сҳәан, агәара сынҵалан, адиректор икабинет ҳәа оҽынасхеит, лахьхьи араион аиҳабыра рҽы исзымҳәазар сҽахәы араҟа аус аҽы исҳәап ҳәа сгәы алаҟаны. Уамашәа иубаша ақыҭақәа шаҟа ақалақьқәа ирцәыхароу аҟара имырзкәа ирымазаап ҳжәытәцас бзиақәа, аихаҵгылашьа, рцәажәашьа, рысасдкылашьа, рыԥнуҵҟатәи еиҭаҳәашьак змам жәытә аазаратә культура. Ариаҟара сзырҳәаз абра сахьааиз арҵаԥцәеи, дара аҵаԥцәеи, адиректор Коте Ҵурҵумиа драԥгыланы сышрыдыркылаз ауп. Снеира иақәшәеит аҵыхәтәантәи, рыԥныҟақәа роушьҭымҭатәи асаат. Адиректор Коте Ҵурҵумиа гәыпԥык арҵаԥцәа рыгәҭа снаргылан, акласскәа зегьгьы ирылеихәеит, рапҳьа саацәырган сдырбауа, ашәаҳәареи, акәашареи, убас амузыка бзиа избо ааи иахьаҵәҟьа абыржәыцәҟьа аклуб ахь шәнеи ҳәа. Уаҟа еизаз абаԥхатәра злоу, излам ҳәа ара срылалар агәынамзарақәа ҟалон азыҳәан, насгьы ари асистема хатә гәаԥхарала ирҽиагоу акы ауп сҳәан, аҟазара излоу умбар ҟалазом, урҭ ажәҵарақәа реиԥш ԥхьаҟа ицәырҵуеит. Шәԥык ахәыҷқәа асцена иамкуа иԥыкәсыргылан, иҽыцзаз дара ашкол хәыҷқәа ирзыкны, акомпозитор Григол Кокеладзе иаԥиҵаз ашәак аацәырызган ажәакәа зегьы идсыргоит, нас иара ашәа аҵаки изԥымҭаз автори иааркьаҽзаны акәзаргьы саарыхцәажәан дырҵара салагеит. Арҵаԥцәа азәы дагымкәа, адиректор инаиркны ҿымҭ уажәы иҳаҳарызеишь ҳәа азал аҽы итәоуп. Ус актәи абжьы,

аԥбатәи, ахԥатәи абыжьқәа дасу ирҳәашаз анрыласҳәа, дырҵара сшаҽыз дасу диапазонла дызмараз абжьқәа рыла актәи, аԥбатәи, ахԥатәи абыжьқәа еилырганы исыргылеит. Убарҭ ахәыҷқәа убас исзызыргуан, убас исҽаԥшуан, Анцәа дылбааны раԥхьа днагылазшәа. Иахьгылаз иқәацомызт, рыԥсыҵҵәҟьа алагаԥагара снапы иакушәа исызҽлымҳан. Гхақәак амамкәан, аха саатк ала ари ашәа ауаԥы дазызыргоратәы еиқәҳаршәеит, саргьы сааԥсара алҵшәа анаиу ааԥсароуп ҳәа имԥхьазакәан, шәаԥсама анысҳәа, дара еицҽакны мап рҳәеит. Нас даҽеа ашәак ҳалагар шәҭахума анысҳәа, ааи, ҳәа анааиқәҽырҭ азал ахьынтәи адиреқтор иҽысзааигәатәны аԥыза Гәымба уара умааԥсазар, ҳуҳәоит аҽакы, ахәыҷқәа шуҳәо убоит, рыгәнаҳа цәгьоуп ҳәа сеиҳәеит. Изаманоуп сҳәан, ипопулиарыз агыруа жәлар рашәак «Си соуль Бата» ҳәа еиҭаҳәашьак змамыз лирикатә мелодиала иқәцаз, иара саргьы бзиаза избон, дырҵара саналага арҵаԥцәа рыхьзала, адиректор дсыҳәеит, ари ахәыҷқәа рхор арҵаԥцәагьы алахәыр зҭаху рацәаԥуп ушԥахәаԥшуеи аҳәара ҟарҵоит, иҳәеит. Сара гәаныла издырт сышлыҵшәадамхаз. Ҩажәаԥык инарзынаԥшуа хаҵеи ԥҳәыси арҵаԥцәа ахәыҷқәа рхор иналагылт. Нас ари агыруашәа гәыҵшьаага убас инаҳагзеит, уцәазар упҳыз иузалымхуа. Ааи, араҟа хәыҷык аимак-аиҽак ҳауит ари ашәаҽы. Ари ашәа гыртәыла иахьырымҳәоз ҳәа кәакьк убазомызт, аха рыцҳарас иҟалаз, изҳәоз ирыздыруамызт ари акрызхыҵуаз ашәа аҵакы, убри аҟнытә шьоукы иалахәмаруа, лаф ашәаҵас акәын ишынарыгзоз. Сара Қарҭ арҽаиартә ԥны аҽы аҵара аныстоз ажәакәа рцакы, рҭоурых ҵаула инҵтааны акәын арҳәашьа анаҳдырҵоз. Убри аҟнытә сара иааркьаҽны акәзаргьы ирасҳәеит ари ашәа игәыҵшьаагаз аҵакы: Аамҭала, гыртәыла аҳратәра аныҟаз, иҭарыз анхаԥы арԥыс еилҟьак, еиҽартәышьалеи ԥшралеи нхаԥ ҭарк дихылҵит узымҳәо, иара еиԥш

иԥшзаз, еиҽкааз нхаҩ ҕарк иԥҳаи иареи бзиа еибабон, аҭаацәара алалара амш аҽҳәарагьы азгәаҭан. Аха араҟа уаҩы ихы-игәы аҽы изаамгоз аус ҟалеит, аратәи – агыртәылатәи аҳ ари анхаҩы зҕаб лызбахә иаҳахьан. Усҟантәи аҳцәа рԥҟарала аҳ игәаԥхаз анхаҩы зҕаб хатца изҳәаны иҟоу лара ма дзызҳәоу арԥыс ирҭахы-ирҭахым, азҕаб мчыла аҳ дизааргон 3-4 мшы имаҵ луан, иара ишааиҳәо днахыԥар ҟамло. Нас деилаҳәа-еилаца аҩныҟа дауишьҭуан. Ари аиԥш ауаҩымдара иаҽагылоз маҷҩымызт, аха иршьуан, иҭаркуан, хызаарамзар анхацәа рзыҳәан лыҧшәак ҟамлеит. Ус иагьа иҟазаргьы, сара сыԥсы ҭаны ари аҩыза сзычҳауам иҳәан, анхаҩы ҷкәын Бата, изҳәаз азҕаб мчыла дыззааргаз аҳ иԥатцақәа ыршо иқьаф кыдҧа данаалԥылоз аминуҭ азы, дахьаанагаз, дызлааиз уаҩы имырдырзакәа иҟама ааҭиԥаан аҳ имгәацәа ҭырбганы дишьуеит, аха аҟарулцәа иааикәшаз деимырхха днаган дҽарҳәоит убри еиԥш цәҳәырак аҽы, амра цаҳәцаҳәо иахьықәшуаз ҷәҩан гәашьак ладырсын дзымқәацо дԥахны дадҽарҳәалт. Уаҟа амҧ ааихаабыцуа дышҽаҳәаз, дшабаны дыԥсуеит. Игәнаҳахаз изҕаб илҳәамҭан жәлар ирзынхеит ари ашәа. Абас сажәа санаалга, исзызыршуаз снарҽаԥшызар реиҳарашьақ ари ахҭыс абыржәы рыла иаахгылан ирбошәа иаргәырҩеит, зылаҕырз зызнымкылазгьы ҟалеит иара арҧаҩцәа рахьынтәгьы. Абас ала ари ашәа аҧакы дузза шамаз еилымкаазакәан, иалахәмаруа илафашәан ирҳәоз, уажәы игәыҭшьааган, ирхәыцган, иаазагашәаны ишахәҭаз ирҳәо иҟалеит.

Ус ари ашәа шаҳҳәоз иҳамбазакәан иаҳцәылашьцеит. Бзиалаҳәа саарԥырҧын, амҩа санаангыла, уабацауеи шьҭа хәлеитеи ҳәа хәыҷи-дуи иаасыкәшан санырк сара сыҷкәынамзи (22 шыкәса схыҧуан) Чхороҧҟәынза 8 километрак роуп ибжьоу ҳәа сандәыкәла ашкол адиректор Коте Ҷурҧумиа даасыхьзан, абарҭ зыла

ҭхаха ахәыҷы-аду игылоу рыхьзала суҳәоит, уаҳзаангыл уныҟәгара ҳалшоит ҳәа дсыҳәеит. Ииҳәарызеишь ҳәа гәык ала исзыԥшыз ауаа санрылаԥш, сгәы аахьаԥссан саагьежьит. Ахәыҷқәа гәыргьацәан ирзнымкылакәан знапы еинызкьазгьы ҟалеит. Нас адиректор ирылаиҳәеит иахьа ҩашоуп, ҳарҧаҩы ахәаша дауеит, уажәы шәыҩныҟақәа шәца ҳәа. Ус арҧаҩцәеи адиректори насҭхашәа рхы ааиларҧан, ашкол иацәыхарамкәан инхоз Вано ^әарцхава ҳәа рҧаҩык иҩны ҳнарган, ианбадырхиеи уҳәаратәы астол дырхиеит. Сгәанала шьҭа дышьҭалахьан сҳәаратәы ииарҭа дагәылҧны ҳахьтәаз дааҩналт ҭаҳмадак қәрала 90 – 95 шыкәса дреиҧамкәан. Ибҕа маҷк иаахәаны, илабашьа иҿынанҧо, ихы-иҽы аахнаҩауан иԥатца. Ижакьа игәы илыкәсуа ишышлара ишланы ипашәза иқәԥсаны. Санихәаԥш уажәра шкәакәахаааит ҳәа аԥсышәала ирныҳәахьоу азәы иоуп аасгәахәын, иаразнак сҩагылан снеиԥылан аԥсшәа анаааиасҳәа, иара ила ҭхахақәа агәразра ыҧахумаруа даасҿаԥшит. Ааи, ижәбама шәарҭ уаҟа итәакәоу, дызусҭоу сашәҳәаанза еилыскааит иҟазшьала ари арԥыс дшаԥсуоу иҳәан итәарҭа илхны иҟаз аҽы днеины ҳастол даахатәеит. Сара сшихаҧгылаз аниба даасыхәаԥшын, аԥсышәала еилыскааратәы: «Ҳаи Анцәа унаигзааит, уаԥсуара уагымхааит!» – иҳәан нас итәаз ихы нарыкәкны ари аԥсуа иҟаиҧо шәымбазои аниҳәа, дара ҷакыс иамаз рзеилымкаазар акәхап, уамак хыҩаас иҟамҧакәан акрыфара иаҽын. Иара сара даасыхәаԥшны, урҭ уара иҟауҧақәо еилызкаауа маҷҩуп, шьҭа утәа, дад, иҭабуп, иҭабуп, уаԥсуара уагымхааит, иҳәан слаиртәеит.

Саргьы, араҟа сабду Мамсыр исеиҳәахьаз аасгәалашәт: «Баба, сасраҳәа иахьуԥхьаз амла уакуа умнеин, итәоу уршанхар ҟалоит». Абас исеиҳәахьаз аасгәалашәан схы пату ақәҧаны, ԥсуак ишихәҭоу аҳасабала сыҟоуп. Сахьԥшуа аҭаҳмадагьы зҧаарақәак

сиҭар шиҭаху збоит, аха иара иҽеынкыланы дыҟоуп, ҳасас сиԥырхагахарым ҭынч акрифалааит игәахәын. Сара зашхәа уҭоу иашәа ҳәала ҳәа, дара рцасқәагьы сыҽерамарастәуан, аха сара сызлаазаз саԥсуарала аҕьыра аҭаны сааиуан. Ус аамҭа акыр ианаага, аҭаҳмада шьҭа зцаарак исҭаргьы иаамҭоуп анигәахә, дад, ҳәа са сахь ихы аасыдкыланы Аԥсны иарбан раиону, қытоу уахьиз, уахьатәиу ҳәа дсызцааит. Аԥсны акыр дшаланыҟәахьоу удырратә иҽеыҟаҵан данызба, сара бабаду ҳәа ҳаҭыр наиқәцо Гәдоуҭа араионтәуп, Дәрыԥшьтәуп анысҳәа, ахьышәҭҳәа илабашьа нытцакша, ибҕа иахьынзалшоз иааириашан ибла ҭԥхаа сынхыԥшылт. Дәрыԥшьтәуп уҳәама, ааи сабиц, Дәрыԥшь, Лыхны, Ачандара уҳәа жәпакы ақытақәа рахь сныҟәахьан, аԥсуа ичеиҵьыка дарараза пату ақәцаны исфахьан, изыжәхьан ҳәа дсоеихан схы даахан сылахь днагәзит. Иаҵәца аақәихын, ее, Анцәа ду сиҳәоит аԥсуара нагзаны иныҳәазааит иҳәан, шәсоагыл ҳәа итәазгьы соаиргылан, шәара гәыбҕан шәыстауам аԥсуаа рцасқәа ахьшәзымдыруа, урҭ ирҽаҳцааша, ҳаԥстазаараҽы ҳҳы иаҳархәашәа дарараза ирацәоуп, дадраа, шәаҵәцақәа шәсоарыханы, аԥсуара шәнақәныҳәаны ижәжәы иҳәан, иажәа собамтәкәа иныҳәаны раҵәцақәа аатадырцәит. Сара сгылоуп аԥсуаҵас ишахәҭоу, шәтәақәа сҳәан дара, аҳәахагьы сымҭакәан илатәеит. Абар, ассир, иагьа лазундаз дысзыртәом аҭаҳмада. Слаиҽаԥшызар, иԥаҵа-ижакьа ҟәашза илашьҭыз иалкәкәа икаҭәоит илаҕырз.Сара иаразнак еилыскааит ари ауасоы ду Аԥсныҟа, аԥсуаа рзы агәыбылреи, абзиабареи имаз ахьынзаҳаракыз. Азныказ исҳәо сҽамшәо саанхеит. Егьырҭ итәаз ари ихьыз анырба дытҳмадамзи арыжәтә илст ргәахәын, бабаду, бабаду, арыжәтә умжәын иуԥырхагазар, анырҳәа, илабжышқәа ааирыцқьан, нас дааччашәа ихы аасыдикылан даргьы ишраҳауаз усоума шәара

сшеилышәкааз ҳәа агәынамзара наҭан, шьҭа ҳасас ҳаизызырсоып ҳәа длатәеит.

Сара саҵәца аашьҭых, сышгылац сгылоуп абри аҭаҳмада ихәҭоу, ишихәҭоу, апату сызиқәцару ҳәа сеимдо. Сныҳәаҽа сналагт абас: – Дарараза иҭабуп, бабаду, Аԥснытә сас ҷкәынак даҳҭоуп ҳәа ануаҳа, уиахьан, уиарҭа улҵны уааины ҳаҭыр сықәцо сара асаби уахьсыдтәалаз, ишәуамыз, ишәҭынхамыз, ишәзымдырзоз, ачеиҵьыка ахьысзыҟашәцаз. Хаҭала уара, сара усықәгәырҕьацәан иугәалашәеит Аԥснытәи усоызцәа, улаҕырзқәа икаҭәазгьы, ҵәуаразам, уи гәырҕьа лаҕырзуп, ухшара рыла лахь умауааит, угәырҕьацәаны улаҕырз аазгаша аусумҭақәа, ажәабыжь хаақәа уаҳалааит, – сҳәан саҵәца соохан иаатасырцәуан еиԥш, иара дааины дсывагылахьан дырсоегьых сылахь неимда-ааимдо сигәзит, утәа шьҭа ҳәа ҳлеибартәақәеит. Убри инаркны аҭаҳмада, уажәрааназа аныҳәаҽақәа иаҳқыз раан аҵәца баша икьышә наирбаазон акәымзар аҽамсоа зымжәзоз иҳацижәуан аҵыхәтәанза. Ус ҳқьафқәа аныҟала астол ахытрахь схы сырхеит. Аԥсуаа иажәаны ирымоуп, аԥшәма асас даниҭааua, иааишьеи, нас ицашьеи рыла ауп ауасоы ицқьара, ихдырра, ипату, дызлаазо иконуҵҟатәи икультура аҳаракыра злардыруа. Сара иҵагьы исфаргьы, изжәыргьы шсылазоз, шәчеиҵьыка енагь иазҳалааит, пату ақәцаны изфои изжәуеи шәареи шәеигымхааит ҳәа астол санаахыҵ, аҭаҳмадагьы азныказын дара исыдызцалаз дынрыдгылан, аха ишызмузоз аниба, асоызара сзиун астол саахытцын настхашәа снатәеит. Дара итәазгьы уамак рееидмырхалацәакәан астол иссахытцын аҵых алԥха ҳәа досу рыконыҟакәа ицеит. Саргьы агәара снықәс-аақәсын, ԥшак аасныздан, шьҭа ушьҭал ҳәа снарган ауаҭах сдырбан, снышьҭалт. Ан бзиа лыԥшқа дкәабаны, акриҽаҵаны, шьишь-нани ҳәа данлырцәо аиԥшҵәҟьа ихааза, сынҭахәхәа сыцәеит. Сахьиз,

сахьаазаз сыѳоны сыќоушәа аќара. Ус шьыжьза арбаҭьқәа шеиқәҽыртуаз саҳаны сааԥшуеит ауп. Сахьиоу схы снапқәа еиҽаршәны инарыҵастцан, иацтәи раԥхьатәи Чхороцќәтәи сааины амш – шысхызгаз ааиқәысҳасабын, изаманоуп шьҭа иахьатәи аабатәи амш ҳәа сѳагылан, сеааилаҳәаны сахьиаз ауаҭах сааѳонытцын, абарҵа санаақәгыла, избон иццакы-ццакуа ашьыжь хәы аќацара ишаҽыз. Агәара ҭбаа аѳоныргәеиԥш иќьаќьаза ииашан, ашьацра агылара мыцхәымкәа ииаҵәќаќараза иқәын, агәҭа ахьазеиќараҵәќьоу, Дәрыԥшь ҳгәараҽы игылаз ахьацаҵла аасгәаланаршәеит агәара абжа ампыҵак иахьзыстәра сзымдыруа игылаз аҵла дук. Еиҵҳәа игылаз амаҵурҭа абжьынҵ быцала ишшын, нас нышәаԥшьла иршьыхт уҳәаратәы ицәаԥшьза аԥшшәы збон. Уи иацәыхарамкәан акы аахыҵуеит уҳәаратәы ѳбаны еихагылаз аԥьтә ҭәы иалхыз аѳон ду гылан, абри аќара уаҭах рацәа абра ашьха қытәҽы иабаҭахыз уҳәаратәы. Сытаҳмадагьы ус иќазшьазу, ма саҳаҭыр баны дгылама сыздыруам, илаба нытцакшо икәты, ирахә, ишәахә ҳаи-чеи ҳәа дырхылаԥшуан, агәара иҵицауазгьы убарын.

Уажәшьҭа сышгылаз дсырбап, иаамҵоуп ҳәа агәар санаақәла, аҭаҳмада, зықәра неихьаз аԥшәма ԥҳәыс, арҵаѳы Важьа сгылара иазыԥшын сҳәаратәы шьыжьбзиа ҳәа аԥсшәақәа ааибаҳҳәан, ҳнапқәа зык нарықәҭәа ашьыжьхьа ҳнахатәан, сымѳа зеиԥшраз здыруан азыҳәан иаазыркьаҽны иахәҭаз ала акрыфа-акрыжә ҳнеиԥырҵит. Аҭаҳмада агәашә аќнынза сааскьеиган, иаарласны уанҳзымааи аԥсуаҵас ишахәҭаз уҳазныќәымгеит ауп иаанаго ҳәа сгәыдкыла-схыдкыла снауишьҭит. Аҵыхәтәан ииҳәаз сцәа-сда ирҭалан сеимырдон, ари дабанзаќәышу, насгьы иԥстазаара аҽы аԥышәа ду шимаз, избон ауаѳра шигымыз, Аԥсныќа изырухьаз апату ақәҵара ҵѳа змазамыз агәбылра шизцәыртуаз. Ус Мухуртәи ашкол аќнытә х-километрак ахьбжьаз Ҷоҕа ақытан абжьаратәи ашкол аҽы сааит. Уи ақыҭа даараза еиԥшын Дәрыԥшьи Аҷандареи ирыбжьоу ирацәам Арыѳҭа ҳәа изышьҭоу ақыҭа. Уи амѳахәасҭақәа, нас ауардын мѳақәа ҳәа иамаз еилаҵәиуа зны ухалон, нас улбаауан, аќәапа-ҽапарақәа угәы аапырцәазон. Ашкол ахыбра еихагылак иќаз, 10 класск иреиҳазамкәа изцазкуаз иахьыќагылаз ашҭагьы уамак ииашарҭамызт, азбжак гәылгашәа, егьи азбжак хьылаашәа, сара стәала уи аќара сгәаҽы имааит, уаҳа иахьеиґьхаз ҳәа ҭыԥк рԥыхьамшәазар акәхап. Аҧхзы наԥхьаҳәо агәара санынҵала, уаѳы дыќәзамызт иҭынчран, аклассқәа рахьынтә иааиныѳуан аурок мѳаԥызгоз арҵаѳцәа рыбыжьқәа. Мышьҭабзиала сҳәан ахыбра излаѳналоз ашә аартны сныѳналан, наќ-ааќ аклассқәа рыбжьара сшыбжьаз сылаԥш нақәшәеит адиректор ҳәа ахьаныз. Ашәгьы аартын. Снадгылан сыѳналаанза ҳалаԥшқәа ааиқәшәеит аѳнуҵка астол иахатәаз аԥҳәыси сареи. Уи азныказ маҷк самырманшәалазт, аха ларгьы сгәалҭан даасҧылт. Ахымѳаԥгашьалагьы избаратәы иќалеит дышдиректорыз. Аԥсшәақәа ааибаҳҳәан лкабинет аҽы дасу иахьҳахәҭақәаз ҳлатәақәеит. Уаҳзаазгазеи сузызырѳуеит анылҳәа, араион аҵараќәша аиҳабы Варлам Родонаиа инапы зныз абґьыц налсыркын данаҧхьа даасҽаԥшын Гәымба Ражден саҭамыз, аха усзеилкаауам, ухьыз Ражден саҳахьеит, ҳара ҳҽы ирацәоуп уи захьзу, аха Гәымба ҳәа смаҳацт, узмилаҭыз сзеилымкааит лҳәеит. Сара сааҳәыцымыцын, сааччашәа ииашоуп сара сыжәла уиаќара ауаа ирылаҵәартә акгьы сылымшацт, аха макьаназын саԥсуоуп ҳәа налаҭаскит. Абґьыц деиҭалахәаԥшын, изаманоуп, изамана, агыршәеи ақыртшәеи удыруазар акәхап анылҳәа, ааи, уахьала сеиҵазырхауаҳәа акгьы ќалом сҳәеит. Нас дѳагылан маҷк даатгылан, ус анакәха

уаала акласскәа рахь аурокқәа ахьцо, ахор шықало ахәыҷқәа ирылаххәап, удсырбап, удсырдырып лҳәан, классцыҧхьаза ҳрылаланы ирылалҳәеит. Аурокқәа рышьҭахь ашкол клуб хәыҷ аҿы еизеит зҳаби-ҷкәыни. Ианеилсырга 40-ҩык аалысхын, ахор зынзаск изымбазацыз ракәын, ус ирмаҳацзар изакәугьы рыздыруамызт. Раҧхьатәи амшқәа даараза аџьа сдырбеит. Арҭ Ҷоҳааи Мухурааи уамак еицәыхарамызт, аха араҟа иубаратәы иҟан Мухури аасҭа ари ақыҭа хараза игҿаханы, игәыгәҭажьны ишыҟаз. Даргьы саргьы иагьа аџьа еидаабалазаргьы, уи ашықәсан раҧхьаза акәны араионтә школ хәыҷқәа ролимпиадаҿы иқәгылеит, ахпатәи аҭыпгьы ааныркылт. Сара араҟа уамашәа избаз, адиректор ҧҳәыс абри аҟара зцарадырра, зкультура ҳаракыз, ус ҳахьлыхәаҧшуа ҧшреи сахьалеи араионаҿ иаарылукаашаз, абри аиҧш ақыҭа гҿаха, ақыҭа лашьца, мҩалагьы зынзаск иманшәаламыз, иара убра иаланхо азәы иакәымзар, шамахамзар даҽазәы идимкылоз аҿы ааишьас илоузеи ҳәа аҳәара даараза ишысцәыхьамҭазгьы, ҧытрак аус анеицаау, ҳанеишьцыла, нас убри аиҧш аҭагылазаашьа ансоу сгәы иҭаз азцаара лыстеит. Лара даасҿаҧшын, аҳәара шылҭахзамыз уара узыхҟьаз сыздыруам абра уаазгаз, аха сара сҭоурых ҭцааух, Қарҭ аиҳабыратә ҭараҿы аҭоурыхтә факультет салгеит. Изуцәыззарызеи сеиҭауҳәаргьы уара уламыс ауп, Қарҭтәи аполитикцәа Қырҭтәыла араионқәеи ақыҭақәеи ауаа жәытә-натә ршьапы рдац ахьарку, ишырҭахым иалкәкәааны мчыла Аҧсныҟа нхараҳәа иахьдәықәырҵоз, еиҳаразак исзааигәазаз шьоукы ишакәымыз убри аҵыхәала ирызныҟәан, Қарҭгьы, араатәи араион аҿгьы сықәгыланы аҿагылараҟәа ҟасҵеит. Сара зынза уахь имцааит сымхәеит, зхатә гәаҧхарала ицо ракәымзар мчылатәи шиашам ҳәа санаҟәымҵза, аус ахьызуаз самырхын, усурҭада санықәха, даақәыпсычҳан лажәа

даалгеит. Нас даалҵшәа саҭамзааит, аха уара уздырааназа акгьы сҳәомызт, даҽакгьы сгәы иаанагомызт, аха абра смаар ада ҧсыхәа смауит ҳәа аусура уаналага ушбашазамыз збеит, нас иумҳәауа иҟалазеи ҳәа дсыздыруеит. Абри амҩаду аҳәынҵәа уахауа абра умаар ҟамлауа уҟазҵазеи анылҳәа, сылахь саафа-аафан ҳаиҧшыҵәҟьам, аха ҳахьеиҧшугьы ыҟоуп, иахьатәи ала иазхазааит сҳәан сындәылҵны сцеит.

Ахпатәи амш, ахпатәи Наҧичхоутәи абжьаратәи ашкол сазцеит. Уи егьырҭ аҩ-қыҭак раасҭа сымҩа нахаран, исылымшап аасгәахәуа аҟнынза исцәыхьанҭан. Аха аусура саналага, арҵаҩцәеи, дара ашкол хәыҷқәеи схьынҳалан, ҳкоумыжьын ҳәа аҳәара аныҟарҵа, саргьы иаарыцхашьан исызкамыжьт. Ҷоҳеи, Наҧичхоуи мчыбжьык ала знык-знык снеины арепетицақәа ҟасҵар иазҳархо ҳаинаалеит. Сара санахәаҧш, арҭ ах-школк раасҭа Мухуртәи абжьаратәи ашкол еиҳа сеадкыланы снапы асыркит. Избанзар, араҟа аҭагылазаашьақәа еиҳа исзыманшәалан, еиҳаразак абаҩхатәра злаз рацәаҩын, дара арҵаҩцәагьы рхы аладырхәт ари ахор, уи ала араҟа алҵшәагьы шыбзиахоз сымҩашьо агәра згеит. Араҟа ҳаибадырт аҭыпантәи апоет Маманти Квиртиа ҳәа ажәеинраалақәа зыҩуази сареи. 1952 шықәсқәа раан Кореиа ажәлар рҿаҧхьа Америка имҩаҧыргоз азакәандарақәа инарықәырҧшны, Маманти Квиртиа иҩит «Кореиатәи ахҭысқәа» ҳәа ажәеинраалақәа рцикл. Сара уи асценарии ала изҩит ахор ирҳәашаз амузыка. Асценаҿы иубон акореиа – ан гәаҟ лхәыҷқәа имлашьуаз, ирыцхаз ирхылҳәаауаз амыткәма. Нас ахор цәырҵуан, Америка араҟа азакәандарақәа имҩаҧыргоз хыцәнамырха иаҿагылоз рашәа рҳәон 35 минуҭ ицоз ари асцена ақәгылара ахораа ихдыркәшон аиааирала, Кореиа аҳәынҭқар хада Ким ир Сен изкыз ашәа ала. Убри инаҷыданы аконцерттә программа

иалан еиуеиԥшымыз тематика хкы рацәала ашәақәа, ақырҭшәала, агыршәала, иара убас дара ахор иалаз аҳәара иҟарҵаз ала апрограмма иалан аԥсуа шәақәа ҩба: «Гәдиса хаҵа», нас «Ахра ашәа».

АРАИОНТӘ ХОР АХЬ СШЫРГАЗ

Ҽнак ари Мухури ақыҭа анхамҩа усқәа шцо аабоит ҳәа иаҭааит Чхороцқутәи араионтә напхгаҩцәа. Урҭ ақыҭа нхамҩатә усқәа рҭагылазаашьа қәҽиарала ишцоз гәаҭаны ианаагьежьуаз, ақыҭа анапхгаҩцәа рыҳәарала ииаԥхьан ашкол хәычқәа рхортә кружок арепетициа ахьсымаз. Ҳаргьы ҳкараха арепетициа ааххаркәшон аиԥш, ашкол адиректори ақытсовет ахантәаҩы Чиковании, аа, ҳуҳәоит, ахәычқәа ааникыл, иумышьтын араион аиҳабыра ааины иҟоуп, апрограмма ҿыц дҳарбароуп анырхәа, ҳаи, аҽа мызкы аҟара ашьҭахь иааир акәымзи аасгәахәт иагқәаз збон азыҳәан. Аха уигьы заманоуп, аамҭа маҷла иҟасҵазгьы рбааит ҟасҵеит. Ахәычқәа аасыргьежьын амонтажтә программа «Кореиатәи ахҭысқәа» ҳәа ҿыц иҟаҵаз арҭ ҳасасцәа ианырба, Чхороцқәтәи араиком актәи амазаныҟәгаҩ Алиошьа Моргошьиа, араионтә нагзком ахантәаҩы Шьалва Хәнтуа уҳәа ргәыԥ шеицыз асценахь иҩхалан ахәычқәа, иара убас арҵаҩцәагьы злахәыз ахор рыкәҽиара рыдырныхәало, лымкаала, ҷыдала еиҿакны ирехәаны иазаатгылан исыхцәажәеит, ари аиԥш аҟазаратә қәҽиара, аамҭа маҷла иахьсылшаз азыҳәан. Аҵыхәтәан ҳазлеицәажәаз ала, ашкол адиректори сареи уаҵәы асаат 10 реиԥш актәи амазаныҟәгаҩ А. Моргошьиа икабинет аҿы хҟалар акәын.

Адырҩаены ашьыжь асаат 10 реиԥш ҳтәоуп Моргошьиа икабинет аҿы. Араҟа ари аус аҵыхәала

ииааихьан араион акультура аҟәша аиҳабы Валико Лагвилава, араион аҵаратә ҟәша аиҳабы Варлам Родонаиа, араионтә акомҿареидгыла актәи амазаныҟәгаҩы Наҳар Лемонҷьава, араионтә нагзком аиҳабы Шьалва Хәнтуа. Ирызбеит урҭ алархәны Мухуртәи абжьаратәи ашкол ахор иатәу аконцерттә программа ддырбарц араион аинтеллигенциеи, убас иналукааша ақытақәа рҿгьы еиҿкааны иқәгыларацы. Жәамш ҳәа арепетициақәа рымҩаԥгаразыҳәан исыҭаз маҷзан, аха аҭакԥхықәра иҳамаз гәаҭаны досу иҳадыз аусқәа ҳҿырхьаҳагзан, ҳлыҵшәақәагьы ҳдыргәыргьеит. Ари ашколтә хор аҟазара иҵәырнагаз сара хаҵала имаҷысшьон, аха уи аамҭазын араион аҿы иқәҽиаратәу иааза га хҭыс дуны иҟалеит араион центр аклуб аҿы ҩынтәы ҳақәгылара. Нас ақытақәа рахьгьы хә-ԥьара ҳақәгылеит. Иара уи акәхеит, саргьы ԥхьаҟатәи слахьынҵа абраҟа избан. Сарманшәалеит раԥхьазатәи амшқәа раан ашьхарԥқәа рахь санырышьҭуаз аҽынкылара иҟасҵаз, ажәала акәымкәан, усла аҭак ахьыҟасҵаз.

Араион анапхгаҩцәа рыбзоурала ноиабр алагамҭа 1952 ш. азы араҟа еиҿкаан араионтә жәлар рышәаҳәареи рыкәашареи хатә гәаԥхаралатәи ансамбль. Ари ансамбль аҿы араион иахьатцанакуаз ихаразаргьы иацәымаашьазакәан иаауан жәлар рашәақәа здыруаз, насгьы баҩохатәрала, ҟазарыла иназыгзоз. Аркадии Гахариа, Грышьа Чалигава, Вера Чалигава, Ламара Угәлава, Бухәт Чалигава, Акаки Гәлуа, Вано Квирквелиа, Авто Квирквелиа, Ладо Чиковани убас 80-ҩык инареиҳаны иалан. Еиҳаразак ҳапрограммаҿы хадара ааныркылауан агыруа жәлар рашәақәа. Аиашоуми иҳәатәу, урҭ рлирикатә ашәа хаақәа гьамала реиҿартәышьа, ҭоурыхла аҵакы ҵаулақәа змоу схырхын сызхара исызҳәомызт, убас срылаҵәаны бзиа избеит. Иара дара рмелодиақәа

инрықәырԥшны имаҷымкәан ашәақәа аԥысҵеит: «Ачеи хыхцәа рашәа», «Аҽар рашәа», «Ажәлар рҭынч нхара иазкыз ашәа», иара дара ржәытә ашәақәа аус здызулазгьы маҷзам. Есааира араион аҽы сыздыруа издыруа ирацәаӡохон. Ҳаиҿцаарақәагьы лассы-лассы акәхеит, даара – иԥьасшьома сҳәо аҟнынза пату сықәҵара иалагеит. Араион аиҳабыра убас аматҵзуӡцәагьы уажәрааныа инастҳашәа игылаз ӡызас сышьҭырхуа, ҳаҭыр ду сықәырҵо иалагеит. Уамашәа иубаша абри аиԥш аԥҟара ҟарҵеит араион аиҳабыра, 11 колнхара рахьынтә ахор ахь иаауаз азгәаҭаны ауалафахәы колнхарацыԥхьаза ӡышә мааҭ аԥара есымза исырҵон. Сара сықәра шаҟа имаҷызи аԥара ду исоуази сызлаԥхасҭамхаз иахьагьы иԥьасшьауеит. Уажәрааныа школцыԥхьаза 35 мааҭ зауаз, х-школк рахьынтә мызкы 105 мааҭ, уажәгьы скарыжьуам исырҵоит, саргьы мызкала ӡынтәы-хынтәы саархылаԥшуеит.

1953 шықәсазын, «менгрельское дело» ҳәа иҟаз аҵыхәала иҭакыз, ууанза Жәыргьыҭ араион актәи амазаныҟәгаӡыс иҟаз Григории Уту-иԥа Чичибаиа доурышьҭын данааи, актәи Чхороҵкәытәи ачаи фабрика директорс аусура даладыргеит. Сара макьаназыҳәан дабаздыруа, аха даараза ҳаизааигәахараны ҳаҟазаап.

Сара мчыбжьык ала – ашәахьа, ахаша, ахәаша арепетициақәа ҟасҵоит. Репетициацыԥхьаза иҿагмырхакуан заа дааины азал агәҭа аҽыҵәкьа исымбац, исзымдыруа хаҵа ҟасак дтәоит. Ус аамҭалагьы мызкы инеиҳахахьан аиԥш, ари ауаӡ ҟаса ду, арепетициа санаалга ашьшьыҳәа дааин, снапы ааникылан аԥсшәақәа ааибаххәеит. Уццакуама иҳәан, саргьы саҽамхазакәан мап насҳәеит. Нас ууаи абраҟа иҳәан апарк аҽы ҵлак аҵаҟа аҟәардә ҳныкәтәеит. Сахьатәиу, сахьиз, сызусҭоу, акы дшашьҭоу, акы шиҭаху удырратәы саатиҵааит. Нас абра иугәаԥхома, уаагылазар уҭахума аниҳәа, сара сааԥхашьашәа макьаназыҳәан цәгьа исгәаԥхоит, наҟ-наҟ иаҳнарбап сҳәеит. Иара дӡоагылан, иҳәа уԥхамшьакәа иахьала ԥьаракыр аус умоума аниҳәа, сара мап иахьала уара иахьуҳәо сыҟоуп сузызырӡоуеит сҳәеит.

Уаала ачаи фабрика ашҟа ҳцап иҳәан, ачаи фабрика ахыбра ҳныӡоналан, ачаи цехқәа ишеиҿартәақәаз жәпакы сирбеит. Ҳандәылҵын ӡонык ҳнадгылан, аброуп сара иахьа ҭаацәала сахьынхо бзиала уаабеит иҳәан ҳаицны аӡоны ҳныӡоналт. Асас даҳҭоуп аԥсшәа иашәҳәа иҳәан, иԥшәма, иԥа, иԥҳа ҳааибадырқәеит. Уара ишухәҭоу аԥсуаҵас уԥылара ҳалымшар гәыбҕан ҳаумҭан, ҳәа иԥшәма ашьыбжьон ҳәа ирхианы илымаз рхәы астол иаақәылҵеит. Уажәрааныа иҭаацәа срылаазазшәа саргьы мапгьы сымҳәеит, исҳәаратәгьы аҭагылазаашьа сырымҭеит. Астол ҳакәшан ҭаацәакны ҳлатәан, наԥьнатә ҳаишьцылазшәа, ихааза гәаԥхарала акраҳфеит, ӡоба-ӡоба фырԥьан акониакгьы аажәит. Ихыиҿы аахтны дад Ражден Агәымба аԥсуа хаҵа уԥхамшьан, абра уӡонеиԥш иԥхьазаны ууаила иҳәан, иҭаацәагьы уи иақәиршаҳаҭуашәа лаԥшыхаала иааимидеит. Ус ҳандәылҵын ачаи фабрика ашҭа ҳашҭаз, Ражден, араҟа ухатә уаҭах, ма уахьыкәынхо адгьыл умоума ҳәа дсызҵааит. Сара, мап Григори Уту-иԥа, уахьала акгьы салаҟам анысҳәа, иара илахьиԥьамшь инапала иааирҟәыҷын, убригьы ҳазхәыцп, ааи, абраҟа ӡоны хәыҷык узгылазар ибзиамзи ҳәа снықәирԥшит, ачаи фабрика агәара иатәуп уҳәаратәа имцхәымкәа дгьыл ҿацә ԥшзак. Сара снапырҟәыҷуашәа ицәгьамызт, аха уажәы уи аҟаҵарақәа раха сымам насҳәеит. Иара ууалеишь, ууалеишь, иҳәан иара уи адгьыл ҿацә ҳныкәылт. Сахьынаԥшуа избоит азиас ду Мухури ҳәа изышьҭоу еилакьҭо ишцо, арахь араионтә стадион харамкәа иҟьаҟьаза снықәыԥшуеит, ӡада ашьхара уамак набжьам, аҳауацқьа ҳалалза иааиуеит.

Иара уажәы-уажәы иажәагьы ҳәауа саргьы дахьсҽаԥшуаз еиликааит ари аҭыԥ шысгәаԥхаз. Ус бзиала ҳәа ҳаԥсышәа мацараха ҳнеиԥырҧит. Хәбаҟа мшы аатҧуан еиԥш, араион анагзком ахантәаҩы дуԥхьоит рҳәан сахьнеиз, документқәак унапы рыҧаҩы рҳәан, снапқәа рнысҧеит. Иарбан абарҭ снапқәа зҧаҩыз ҳәа қыртшәала иҩыз срыԥхьо саналага, амазаныҟәгаҩ ԥҳәыс, Гәымба иудсныҳәалоит аҩны ахьургылашаз аҭыԥ бзиаҧәҟьа урҭеит лхәеит. Иаразнак иаасгәалашәт ари ас иаармарианы иҟамлоз ацентраҽы адгьыл аҭыԥ аиура зыбзоуроу Григории Уту-иԥа шиакәыз. Адныҳәалара ҟазҧазгьы иҭабуп ҳәа налаҳәаны сындәылҧит. Схәыцуеит: дсыуам, дысҧынхам, нас абри ахаҵа абриаҟара сзиуа гәаԥхарҭас сизҭазеи ҳәа. Еилкаашьак сзамҭауа сшыҟаз, ҽнак анагзком аҟнытә уҭаацәара шаҟаҩы ыҟада ҳәа иансазҧаа сыԥшәмеи сҧеи ҳаҟоуп сҳәеит. Ус аамҭа шҭоз саргьы даараза сгәы алаҟаны аусура саҽуп, аха абри аҩны аргылара уажәы иабасҭахыз ҳәа схәыцуан. Уи аамҭа рацәаны иагауан, хымԥада аԥьабаагьы шацызгьы здыруан. Аиашоуми иҳәатәу, анс акә, арс акә уиаҟара сгәы ақәмызт.

Хәыҷы-хәыҷла убас ҳаилаҧәеит, араион аҽы ицәгьара ибзиара иахьысмыԥхьоз, сахьаладмырхәауаз ҳәа шамахамзар акгьы ыҟамызт, избанзар, қытҧацыԥхьаза ара иаауан. Араион ацентр аусзуҩцәеи убас аҳақьымцәа, арҧаҩцәа, иара амилициа аусзуҩцәа инадыркны ахор иалан. Сара сгәы зырҷәҷәоз, дара гәыкԥсык ала ашәаҳәаратә ҟазара бзиа иахьырбоз акәын. Араион анапхгаҩцәа Алиошьа Моргошьиа, Шьалуа Хәнтуа, Даҭико Џьалаҷәаниа, Наҳар Лемонҵьава, Варлам Родонаиа убас егьырҧгьы реилатәарақәа срыладырхуан. Џьара сасык араион даҭаар, рыстол, рчара, ргәырҧьара еснагь агәҭа салагылан, салахәын, Аԥснынтәи ҳасас ҳәа ҳаҭыр дула испылон. Саргьы уи гәаҭан, аԥсуаҵас, аԥсуак ишихәҭоу схы мҩаԥызгон.

АСТУДОБЕКЕРҚӘА РЫЛА МЧЫЛА АГЫРЦӘА АҨСНЫҞКА ИШААРГОЗ

Араион центр амаҷра акәхап изыхҟьаз, уаҳа ҳабацоз, ашьыжь араионтә центртә парк аҽы ҳаиқәшәалон, иҽыцу ажәабжьк неибаҳҳәалон, нас асаат 9 рышҟа ианнеилак, бзиала ҳәа досу ҳусқәа ҳрызцон. Шьыбжьонла аклуб аҩнутҟа игылаз абиллиард ҳахәмаруан, нас амшбжазтәи акрыфара ҳәа ма дара рыҩнқәа рҽы, ма сара сҽы ҳанеиқәшәалоз рацәазан.

Ишыҟасҵалац аиԥш, ҽнак шьыжьза араион центр аҽы санааи, иара аракәм аҿаԥьарагьы ахаан исымбацыз ҭагылазаашьақәак сгәы сеанзамкәа сыла иабеит: Игылоуп студобекер ҳәа изышьҭоу аидара мҩангагақәа х-машьынак, уаҟа ирыхьчоит аруааул уҳәаратәы, чынла урҭ иреиԥшу сымбацт. Шьоукы наҟ-ааҟ акәакьқәа ирывагылан аҳәса убас ахәыҷқәа. Ачынуаа шьоукы ырбаандааҩны, ишырҭахым мчыла амашьынақәа игылоу ирықәрыжьуеит, абар ҩ-машьынак дырҭәхьеит, ахԥатәи амашьына ус игылоуп. Иҭынчрам, ауаа еилыхауеит, иҟалазеи ҳәа сназызҵаашагьы дманшәаланы уаҩгьы дызбом. Ус снаидгылт ишаҟьшаҟьо иааиуаз Алиоша Маргошиа – апартиа араионтә комитет актәи амазаныҟәгаҩы ичабра аатихын аԥхзы иҽыкәкәоз иширбауаз, игәаҧьны сыбжьы аасыргеит: «Аа, Алиоша, изакәызеи, иҟалазеи, иҟарҵазеи итҟәаны ирго арҭ ауаа цәгьарас? – снаидххылеит. Иара даҽаха-ҽахо, аҳәара ицәыхьамҭаны, нас са сахь ихы аархашәа арҭ цәгьарас акгьы ҟарымҵеит аха, азакәан иранаҳәо ҟарҵом, реацәырҵәахуеит, иҳәеит. Ус истахыз аилкаа сауаанза Қартынтә иаашьтыз чынуаҩык даахавалан еицны акабинет ахь иҩхалеит. Сара макьана еилкаак ҳәа сымазам, сзызҵаарыда издыруа ҳәа сышгылаз Ҷоҕантә ахор иалаз азәы даасыдгылеит. Уигьы дшаҟьашаҟьауеит иазҵааха сауам. Ҳашгылаз маҷк

данаааиқәтәа, сиазҵааит, иҟалазеи уара абырсҟатәи ауаа цәгьарас иҟарҵазеи, изыхдырҟьозеи ҳәа. Дааҳәын, батоно Ражден, абраҟа саб иашьа иԥагьы дрылоуп, арҭ нхацәоуп, цәгьараҳәа ахаангьы акгьы ҟарымҵацт, иҟазҵарангьы згәы иҭоу ракәзам. Дшаҟьа-шаҟьауеит, саргьы хәыҷы-хәыҷла исылсуа иалагеит арҭ рхьаа. Сеырхаҵашәа снаидгылан, нас иумҳәо изыхҟьаз зуҵәахуазеи, изумҳәауазеи анысҳәа, ыы уара иахак ара Ҷоҷа уамак бжьазам ахысбыжьқәа иҟаз умаҳазеи, арҭ ауаа нхарада акгьы иалаҟазам, раб, урҭ рабацәа ахьиз рыѡнқәа руҭра, рбаҳчара иахыкәкәааны Аԥсныҟа нхара шәымцар ҟалом ҳәа ирбаандаѡны мчыла, абџьарла рықәгара иаҿуп. Саб иашьа иԥа данырга иѡны игәара, ибаҳчара ду иахызааит ауп, уаҳа уи аѡнаҭа уаѡы дыҟазам, ҭаҳмадак зхы иамыхәауа иакәымзар иҳәоит. Аԥсуаа аамҭала 1866 – 71 шықәсқәа раан рыдгьыл иахганы Ҭырқәтәылаҟа ианыргоз сназхәыцын, сыла даахгылт Ҷоҷатәи ашкол адиректор ԥҳәыс, уи лажәа гәыҭшьаагақәагьы. Ус амра ҵлак ашәара ихалахьан аиԥш, ф-ѡык раҟара арԥарцәа, уахьынарҿаԥшуа инхацәоуп уҳәаратәы ирбаандаѡны ахԥатәи астудобекер машьына инақәдыртәеит. Араион агәҭа, ацентр иазымкуа ажәлар еизеит алахьеиқәҵареи алаҕырзи иаганы. Ф-ѡык зықәтәаз амашьына иѡыхәнан ажәлар рахь рхы рханы иаақәгылт х-ѡык ахацәа. Абарҭ итҟәаны еизыргаз Аԥсныҟа изго роуп сҳәаратәы азәы қырҭшәала егьи агыршәала, ажәлар рылабжьара иаҿуп. Ахԥатәи даԥсуоуп, уаѡы ҵаҕак, дааԥшьны, иԥаҵақәа ԥсуаҵас иршаны, ҵара дук дшалаҟам убаратәы иоурысшәеи иагыршәеи неилаԥсауа, ихьыз ижәла еилыскааит, аха уажәы дабасҵаху «дадраа» ҳәа иажәа иналеиҵеит, Аԥсны адгьылқәа иреиҕьзоу шәара ишәзыԥшуп, ишәҭахума Амшын еиқәа азааигәара, ишәҭахума ақыҭа беиақәа ашьха иаԥну, адгьыл чашәра, адгьыл зѡыда, аҳауа ҳалал, уаҟа рчеиџьыкақәа рнапы

иқәыргыла ишәзыԥшуп шәашьцәа, шәаҳәшьцәа аԥсуаа гәыразқәа. Уажәы мчылаҳәа иҟашәҵо еижьагоуп, уахь инеины анхара знапы азыркыз, арахь сасраҳәа ԥшзала дмааузар, аара иҵаххазом ҳәа иажәа аахиркәшан амашьынақәа рматор быжьқәа ааган, Аԥсныҟа рхы рха амѡа иныкәлеит.

Қарҭынтә иҟаз ачын уаѡы ихы-игәы назамкәа дгәааны иласыз имашьына дынҭатәан дцеит. Шьҭа сара сзыҳәан зегьгьы еилкааун, аха абри ачын уаѡы дгәааны дызцазеи инапы ҟьаны ҳәа Моргошиа саниазҵаа, ои Ражден, исаумҳәан, сара шьҭа уаҳа сылам, сраион абжаѡык ҕас сышьҭырхт абри аус аҵыхәала, иахьа 60-ѡык Аԥсныҟа иҳашьҭраны иҳадыз аҟнытә 36-ѡык роуп иаҳашьҭыз. Ари ачын уаѡы дзызгәааз аҿа 24-ѡык иаҳзымԥшааз рзоуп иҳәеит. Сара уажәы исхәыцуа, уи аҵыхәала Қарҭ иҳаҳараны иҟоу Анцәа идырп иҳәан, ҳҕәалаҟарақәа каҳаны ҳнеиԥырҵит. Ажәлар еизазгьы маҷ-маҷ имеида-гәеидаха рыѡныкақәа ихынҳәит, Маргошиа иааидгылан иқәмақарны ицазгьы ҟалеит. Саргьы хәыцра шәкы схалан, ѡымшҟа сырчмазаѡны срыман. Аусурагьы сызҭымҵит ари сыла иабази слымҳа иаҳази Чхороҵкәтәи ахҭыс сатәнатәны саман. Уи лассы-лассы аԥҭа еиқәаҵәа зхаҳаз иеиԥш, ихәыцра бааԥсны исхаԥаны сахьцалакгьы исыцрыҵ-зомызт, иара ашәа анысҳәогьы ицәырҟьа-цәырасуа исылагьежьуан, аха исынмырԥшуа иснҵәахуан. Араҟа исымҳәар сиашахом, аԥсуа ҵасла иламысдароуп, аха, сыԥшәма Лили Таиа-иҧха дызхылҵызт лҭаацәара исырҭоз ацхыраара. Урҭ лаԥшхаала, гәыразыла ҳаҭыр ду сыкәҵауа исхылаԥшуан. Араион аҿы сылҵшәақәа, нас аҳаҭыр исыкәыз, даргьы аныехәауа пату ақәырҵон, рыѡны сара сымѡахыҵра дара рзыҳәан гәырҕьаран, чаран, хҭыс дуны ирыҧхьазон. Иагьарааны сѡызцәа 4-5-ѡы сыманы снеиргьы гәырҕьа ччарала испылон, ачеиџьыка уаѡы ишимбац ихааны илырхиауан, санхәа Десиа. Уи

аашьара лыздырзомызт, асас ихәы аҟатцара лалзын икәашаран ишәаҳәаран. Убас дчеиԥьыка уаҵын сабхәа Григолгьы, уи араион аҿы ахәыҟатцаҵцәа рахьынтә иреиҕьзоу ҳәа дыԥхьазан. Араион аҿы асасцәа дуқәа, асас дахьқәа анырҭаалак, сабхәа Григол Чалигава иакәын асасцәа рстол знапы иҵхны, ихааза згьама ҳаракуа чеиԥьыкала изырхиалоз. Убас пату сықәырҵон, иарҕьажәҵангьы исывагылан сабхәындацәагьы Володиа, Ҟамурза, Алиоша, санхәыԥҳацәа Нина, Вера, Ҭина. Чхороцҟә араион аҿы шықәсыла саагыланы сусура хымԥада даргьы ирыбзоуроуп.

1953 шықәса азыҳәан, сусура иалагзаны, сҭалоит Чхороцҟәтәи уахынлатәи абжьаратәи ашкол, уаҟа қырҭ бызшәала сагьалгоит. Уи аттестат аиура даараза ихьааганы сыҟан, избанзар, сқыҵа гәакьа Дәырԥшьтәи абжьаратәи ашкол салдмыргеит, 2-3-нтәы амилаҭ зцааратә политика аҵыхәала сҭырцахьан, лассы-лассы дысгәалашәон сырҵаҵы географиа сызҭоз зымшала акгьы схаразамкәан раԥхьаза ашкол сҭырцаз. Аха урҭқәа рҳәара араҟа иабаҭахыз, иԥьоушьаша, араҟа аҵара ахьаҳҵоз ҳаурокқәа рцашьа уамашәа иубартәы иҟан. Иаагап ҿырԥштәыс, ҳрыԥхьон ароманқәа, аповестқәа, ажәабжьқәа қырҭшәала. Аиҭаҳәарахь ҳаниаслак агыр бызшәала акәын ишеилҳаргоз. Убри аҟнытә хаҵала сара исцәеилаҵашьон иарбану ииашоу исцәыцәгьахон иагыршәоу иқырҭшәоу реилыргара. Убраҟагьы ақырҭшәеи агыршәеи неилаԥсо иааилагәаноуп сшалгазгьы, аха ишԥазурыз аттестат сымамкәан џьара еиҳау аҵараиурҭақәа рахь ашәқәа сзакуан. Убри даараза иԥьабаа дуны исхызгазаргьы исмаур ҟаломызт, сыгәгьы аладууп, иҭабуп ҳәагьы расҳәоит уи адиректор Како Маргошьиа, нас Валико Каҷарава уҳәа арҵаҵцәа. 1953 шықәсазын арахь Аԥсныҟа аара хьаазымгозар уаҳа акы сыгымкәа сшааиуаз, ари адгьыл, аҵоны ргыла ҳәа исырҭаз ус

машәыршәа иаасгәаламшәозар, хыс исымамызт. Уи аҵыхәала дсыԥхьеит ачаи фабрика адиректор Григории Уту-иԥа Чачибаиа. Абар, фбаҟа мзы иреиҳамзар еиҵам арахь сықәымлеижьҭеи. Сааизар, уаала шьҭа иубап адгьыл иузалаҳҳыз иҳәан, ҳаицны ҳнеизар зынзак иаасзымдыруа аҽакала сыла иаахгылт. Сшынханы сыԥшуеит ари лабҽабоу, ма сыла сажьоума ҳәа. Уааи, уааи, уҵонал, усҭ ацаԥхақәа, ухала ашә аарты иҳәан ашыхә-шыхә дыччо сеилахашьа џьашьауа, уара абраҟа мышьҭабзиала уҵоналааит, уҟазараҿы аихьзара дуқәа Анцәа иуаҭәеишьааит ҳәа иара аҵоны сара ишысхатәу зырҵабыргуа ашәҟәгьы аасиркит. Ҧытраамҭак исҳәо оҽамшәо сааихәлахеит, нас саатгылан, аиашоуми сгәы ааԥшқахан, изулак хаҵацас сеыҟажаны сылаҕырз аасмышьҭит. Ҩнуҵҟала агәырҕьара исоузгьы дәахьыла уи аҟара ицәырымгакәа, ҳаи Григори Уту-иԥа, даараза иҭабуп ари аиԥш сгәы сеанзамкәа аҳамҭа ду сыԥсҭазаара ацаԥха сзыркыз ҳәа сажәа мыцхәымкәан, саалгеит. Иаргьы сцоит ҳәа дандәықәла, снеиԥылан, абриаҟара абзиара ҳәаак змазам исзууз уазыразызар ууанҽеас, анысҳәа уиашоуп ус иахәҭоуп уажәыҵҽьа сааиуеит ҳәа дындәықәлеит. Аԥара ҵоа змамыз сара исыман, 10 минуҭк рхы-рҵыхәала хар амамкәан иаасырхиаз астол ҳлахатәеит. Уа иааит ачаи фабрика анџьныр хада Валико Толордавеи уи иуасҭацәеи. Григори Уту-иԥеи ҳареи азәазәала иҳацло ҳшыхәмаруаз ҳшеиқәныҳәоз аҵых даара акырза инаагеит. Адырҩаҽны схы аҭып аҿы иааганы адгьыл иаҵакыз сылҭаԥшызар, шәырҵла хкы рацәала иҭәуп, ааида ҭелла икәыршоуп, аихатә гәашәгьы ҿоуп. Аҵоны, аа, уажәы инықәпраап уҳәаратәы иԥшзоуп. Иамоуп иара ишақәнагахара имцхәцәамкәа х-уаҭахк, абарҵа саркьала ихиоуп, метрак аҟара иҩышьҭыхшәа иқәгылоуп.

Ус хәыҷы-хәыҷы аутра шәырла амандарина,

апельсин, аҳа, атцәа, абҳәа, ажь уҳәа рыла иҭдырҭәааит. Ари Чачибаиа ирыдиҵаз ала иҟарҵеит, Чхороцкәтәи асубтропикатә цитрустә культуратә техникум аҵаҩцәа, астудентцәа, атехникум адиректор Шалва Горбонидзе инапхгарала. Аҵаратә аҧышәара ҳәа абра суҭра аҿы аусурақәа мҩаҧыргон. Ари аиҧш ахҭыс уаҩы изхаҵом, ихаҭалаҵәкьа иблала имбакәа, илымҳала имаҳакәа. Убри инаркны дҭыстцааува салагеит, дызустада абри Чачибаиа ҳәа абра исызцәырҵыз. Уи «Агырқәа рус» ҳәа аҭакра иқәшәаанза дыҟан Гыртәыла иаарылукаашаз араион ду Жәыргьыҭ араиком актәи мазаныҟәгаҩыс. Сара излеилыскааз ала, ари ауаҩы аҟазараҿы хаҭала илаз ҳәа акгьы сзеилымкааит, аха аҟазара иаҿу, иара ҧсабарала излоу данибалак, иааилшо зегьы ҟаиҵоит. Убри ишиҭаху амҩа дықәиҵаанза дицхрааувеит, дишьҭазааувеит. Убас ашәаҳәареи акәашареи инреиҧшны иҧсы рықәиҵоит аспортсменцәа, ашьапылампыл асцәа. Уамакала дрызхьааны дрыцхрааувеит аҿеыбҕа ҟазацәа, иара ибзоураны Жәыргьыҭ иргылан Гыртәыла раионк аҿы уи аиҧш гыламыз атеатр хыбра ду. Уи араион иара уа дыҟанаҵ, Қырҭтәыла иацызгоз раионк ыҟамызт. Аҧстазаараҿы иарбанзаалак ауаҩы инхара, икультура, уи ҧхьаҟатәи иҧстазаара иамоу амҩақәа зегьы рҿы дҧызаны даҧхьагылаҩны дыҟан, абар иара саргьы сразҟы даҵанакын дынцәахәха саҧхьа даагылт сабауцхраари, сабаухәарҭахари ҳәа. Сара абарҭқәа зегьы анеилыскаа аҭак ҳәан уи ахә ашәара салаҟан, аха акгьы уахьала иҟасымҵеит, сара уи зхыҟаиҵаз, иҧсы зыхҭниҵоз аҟазара ус аҿы исырбеит, исырҳаит иаасылшоз акы агмыжькәан, ашәа ҿыц аҧцара, анагзара, иара убас акәашара. Аиашоуми, абар, аҟәатәи амузыкатә училишьче адиректор Шалва Александр-иҧа Горгадзе сшьапы сықәзыргылаз иҩыза агәыраз ара дсызгылеит.

САБ СШИҦШААЗ

Аҩны ансоу иара аҩнуҵкала еилаҳәатәымзи, аҧара меигзарахда исыман, араион аскладқәа рҿы сааимдан, иара суаҭахқәа ирықәшәашаз, ирнаалашаз аҩныматәақәа ааган илыҩнасыргылт, ус пианинокгьы ааганы илыҩнаҳаргылт. Уажәы схы слахәаҧшын, абра наҵьнатә инхо азәы еиҧш суҧхьазаратәы, сынхамҩа, сыҩны-сгәара, сбаҳчара, изҵызгалак, ҧшрак формак наҭаны абра изыхәҭоу ауаа лақәршәаны, чара хымпыҷк ҟастцаратәы салаҟоуп ҳәа, акакала аҿеиқәыршәара саҿуп. Ихарацәоуп акәымзар сызхылҵыз сан, саб, убас Аҧснынтә азәык-ҩыџьак сықәшәаргьы цәгьамызт ҳәа абарҵа сықәтәан сышхәыцуаз, агәара агәашә ахьҿаз асигнал ҟаҵо машьына «Вилиск» аадгылт. Ари Анцәа ибзиараитәааит сҳәан агәашә ахь оҿанаасха, амашьына даатҵуеит ар рфицар уаҩ ҳаракык, ибҕазара амацәаз кылуршәап, иҿеилҟьа-еилҕәыцәаа, илакҵа агәырҕьара мца хылан, инапы ауқәа неиҵых са сахь иҿааихоит. Адунеиаҿы сани саби раамышьҭахь бзиаза избоз Иван Ҭамшьыгә-иҧа Лакрба иакәын. Ҳагәқәа неидҵаны ҳахьаагәыдибакылаз, аиашоуми ҳалаҕырзқәагьы ҳазнымкылт, акыргьы ҳаидхалт, нас ҳагәқәа ааидаҳган, ҳнапқәа еибакуп, дџьашьауа сгәырҕьара ҳәаак амамкәан, уабасзаанага, сабоуҧшаа, уара Анцәа хша, ҳәа адырҩегьых данаагәыдскыла, уиаҟара иналамҵашәа, уаб Џьгәанаҭгьы абна амашьына дҭатәоуп иҳәеит. Абри исеиҳәаз ҵабыргума ҳәа оҿанынасха, сабгьы уиаҟара иналамҵашәа, игәырҕьара натҵәахшәа ҧсуаҵас ус иаҧыми, бла хаала сааимидан, уаҳа аҧсышәак мҳәазакәан, ҳаи аҿеада аброума уахьынхо ҳәа агәар дынҭалт. Ус аҿеа ҩыџьа афицарцәа амашьына иадгылаз, шәааи бзиала шәаабеит ҳәа агәара иааҭазгалт. Агәараҿы ашьашәырҳәа иахьыҵатәашазгьы макьана азыҳәан ҵлакгьы сызгыламызт

азыҳәан аҩын ҽыц абарҵаҽы инасыртәан, рыгәҭатҵәҟьа столк ааргылан, имазеины иҳамаз ала, сыԥшәма рыматҵ луеит. Сара Чхороҵкәы сакуам, сыҩуа салалт, угәырҕьацәаргьы аҽеынкылара аҭахызаап, дхагахама рҳәо, сыздыруаз ас сырбахьазма, ақалақь салоуп. Уамак ахымҵит сысасцәа ирыхәҭаз ала ачареишәа аасырхиеит, ара иақәсыршәеит араион аиҳабыра, ааигәа-сигәа сзыхьзаз суа, сықәла, сҩызцәа, илашеит сыҩны хәычы, илашеит сгәара, раԥхьазатәи акәны ари сгәараҽы, абас сгәыҩеанзамкәан, збара саргәаҟуаз, ауаа иреиҳау ҳәа исымаз рыла гәырҕьарыла сгәареи, сыҩн ҽыци рышәкәа аасыртит. Угәырҕьацәаргьы, угәабзиара иазеицәазаап, ҩеысҟьацәазаап, сааԥсеит, ҩбаҟа ҵәыца аҩы аныжә, ҳаи ажәла нҵәеит сашьыр ииашам сҳәан, сееаныскылт. Сабгьы азнык азы илахь маза еиқәшәа избан, аха арҭ иҟасҵази еиқәсыршәаз ауаа хатәрақәеи аниба, ари ара акы далаҟазаап иҳәан, ихы ҩышьҭых, ибҕа риаша даатәеит. Иара дырехәаны сахьихцәажәо сиашамзаргьы: уаҩы ҳаракык, ԥшзакы, ԥсуаҵас деилаҳәан акәымжәада, ахылпарч ихан, ихҭырԥа шкәакәа ижәҩахыр ихшьын. Ирҳәоз еиликаартә аҭакгьы риҭартә агыршәа иҳәон. Иван Ҭамшьыгә-иԥа араҟа, араион аҟны дырзаалон иара ус аҭакԥхықәра имаз ала дырдыруан, даараза ҳаҭыргьы иқәырҵон. Исхашҭыз Иван Ҭамшьыгә-иԥа Лакрба афицарын. Цхакаиа ақалақь аҽы русбарҭа аштаб ыҟан, уи еиднакылауан Гыртәыла араионқәа жәпакы «Арратә авиациатә контрразведка» еиҳабыс дыҟан. Счара хәычы ирхааны, сара исысасцәоу уаргьы иусасцәоуп, араион напхгаҩыс уҳамоуп, сыстол уара иустолуп, ҳаргәырҕьа, ҳарԥшза сҳәан, араион актәи амазаныҟәгаҩ Алиоша Маргошиа сажәа ҩбамтәкәа инаидикылт аҭаҳмадара. Саб уи маҷк ишицәымыҕхаз инызбаалт, ҳаишәа, ҳчара иагыршәахар ҳәа дшәаны, аха ара бзиарас иҟалаз Маргошьиа Аԥсны, аԥсуаа жәпаҩык дырҭаахьан, аԥсуа

аишәа чара аҵасҟәа хәычқәак идыруан. Лассы-лассы итәааз қәрала саб дреиҳабымзи, ихы наидкылан, наԥьнытә еибадыруазшәа еинышәан, хәмаррала, ччарала аҵых дараза инаргеит. Ус ианахәҭаз аԥсуа ишихәҭаз, Чхороҵкә агәҭа аԥсуара аарԥшуа агәарԥныҳәагьы мҩаԥганы, Чхороҵкәаа рыҩныҟакәа бзиала ҳәа ицеит. Сара сыҩн ҽыц раԥхьаза акәны гәыкала исҭааз сысасцәа риарҭакәа ҟаҵаны иныҵасырԥхьеит. Ари ауха амза аҭәымҭоуп, ажәҩан иаҵәа еилаарцыруа хьтәы какаҷла иқәҵоуп, ашарагьы иагуп ҩбаҟа саат, аха уи ҽынлоушәа, абла ҭааза иарлашоит. Сахьгәырҕьацәаз акәхап сыцәа ҭынчым. Ус агәарахь шьҭыбжьқәак аасаҳан, ашьшьыҳәа сеыԥҵәах, маза снаԥшызар саб длеиҩеиуа агәара дыкәуп, уажәы-уажәы ичабра ааиҽшьуа илаҕырзқәа ирбауеит. Сыкәша-мыкәша зынзак ҭынчроуп, сара уажәы сбылуа ҩ-зҵаарак сеимаркуеит, акы – снаидгыларыма, саб иухьзеи, угәы иамыхәарыз акры убама, угәы нзырхазеи, абас улаҕырз маар амуа аҟнынза уназгазеи? – ҳәа иазҵаара; аҩбатәи – сиҟәаҵып, сиԥырхагахарым, ишиҭаху ҳәа, сышхәыцуаз иара ашьшьыҳәа дааины ииарҭа даннылаиа, сара ахԥатәи хәыцрак сызцәырҵит, иихәыцуазеи, дзыргәыркоозеи дҵәуо аҟынза дназгазеи абри саб ҳәа. Иара ихаҭыԥан сара сгылоушәа санхәыц: Ааи, абри сыҷкәын, дыбзиоуп, инхара-инҵыра, иҩызцәа, аха абарҵкәа, абасҟак даналаҟаз, ианилшоз избан иҩны са сааигәара дзыҟамзеи ҳәа дгәыркоит ҳәа ишьақәсыргылт. Ааи, ааи, уи усоуп, уаҳа даҽакы ыҟамызт. Уи ала сгәы аасырҭынчын, уаҳа сызмыцәакәан соагылан ашьыжьтәи рхәы ҳархиан, Иван Ҭамшьыгә-иԥа аруаа ишырҵасу аиԥш ашырҳәа иҩызцәеи иареи бзиала ҳәа рмашьына инҭатәан аматор абжьы анаага, шәхәы хиоуп шәынсырхазом ҳәа снархьынҳалт. Иарбан уара, крыфароу шәарҭ иаха шәмыцәазеи, шьыжьхәы шәагьанбахьзеи иҳәан,

ишырымуаз иааган иласыртәеит. Сабгьы ашырҳәа даарыдтәалан, илафшәа Ваниа дад, ара иҟоу аҩныҟа данбазгараҳәа сгәырҩоит, уара саргьы сааныжьны уцар уҭахума ҳәа иааибарччакәеит. Акрыфан астол ахыҵра ианналга, сабгьы сцоит ҳәа ддәыкәлеит, сара саб ус ҟаумҵан, арҭ ар уаауп ирлас имцар ҟамлауа рҭагылазаашьақәа ус иҟоуп, уара узырццакызеи уаагыл, 10 –15 мшы уҟаз анысҳәа, Ваниа иара иҩызцәагьы ус исҳәаз ианаадгыла, ҿааиҭит саб: Сара иахьазыҳәан изулак уара усыҧшааит, уажәшьҭа ҳәа иҧьыба дынҭалан иааҭигеит қьаад еилаҳәарак, ианааҧиртла илаҳәан хәба-фба хаҿсахьақәа – апатреҭқәа.

– Абарҭ саб иашьцәа роуп, 40 – шықәса инареиҳауп, ус цәгьарак аҵыхәала, ҳҟыҭа, ҳраион иалҵны абрахь Санакь шыҟаз имаар амуит, иахьыҟазаалак исымҧшаакәа аҩныҟа цашьа сымазам, – иҳәеит. Ҳара ҳнацәақәа рыла ҳаибаҧхьазоит икаҳажьуаҳәа уаҩы дҳамазам, шәыҩныҟақәа шәгьажьы, дад, аҳаиуан еиҧш ҳазхарақәа ҳфоит ҳәа, иахьутәарҭам атәара аҧсуаҵас уазхәыцуазар ламысдароуп, уи ууароуп, ушатәым адырыр угәы уеанзамкәа уқәнацаргьы алшоит, – иҳәан дызлааз Ваниараа рмашьына ала дрыцны дцеит. Саргьы аҧсшәақәа нараҳәо ҳгәыдибакыло, ҳҳыдеибакыло саарҧырҵын, арҭ ажәақәа ицәырҟьа-цәырасуа сда-сшьа иналалт, аха сара сзыҳәан арҭ ажәақәа, сдырхәыцуа сеимырҟьо срымеижьҭеи акраатцуан. Урҭ са сзыҳәан иҿыцмызт, аха аҳақьым ҟаза ачымазаҩ ихьаа еилкааны данихәшәтәуа аиҧш, саб схьаа иаргьы ихьаатәны ибжьы анынақәиргәгәа аминуҭ инаркны ахәыцра исымаз аҟара ацны исылатцәиуа иалагеит аҩныҟа, Аҧсныҟа ҳәа. Ииашоуп ауаҩы игәы ишаанамгара пату сықәырҵоит, аха саб иажәақәа «аҳаиуан азхара ахьаҿарҵаз игҿахауеит» ҳәа исызхымго, иахьа ма уаҵәы изватәханы исыцрымҵуа, исыцрыхауа иалагеит.

НАҦИЧХОУ АҚЫҬАН ЛАКОБА И ПАТРЕҬҚӘА ШЫЗБАЗ

Зынроуп, ианар мзазын аҩны сыштәаз сгәы ҿыҷын, Чхороцҟә ацентрахь саақәлт, уаҳа сагьабацоз. Сшааиуаз араионтә культура аҟәша аиҳабы Валико даасықәшәан, анс-арс ҳәа цакы змазам акы ҳшалацәажәоз, даалҵшәа, Ражден иахь уск умамзар, уааи абиллиард ҳахәмарп иаҵахаз шьыбжьон хәы ирхиауа ҳәа иҳәеит. Изаманоуп сҳәан, абиллиард ахьгылаз ҳнеин ахәмарра ҳалагеит, ахәы ҟаҵара иаргьы дацәшәо дыҟамызт, иара саргьы иахьаауҭаху сыхиан уи аамҭазын, аха ҳҩыцьагьы аинтерес ҳазцәырҵит, аицлабра еицлаброуп ҳауа иаиааиуа ҲҲәан ҭынч ҳамццакзакәан ҳшыхәмаруаз, ҳахьыхәмаруаз ашә аартны иаақналт уажәрааназа ибзиазаны издыруаз Наҧичхоу ақыҭан ҳаҭыр ду зқәу ҩыцьа ахацәа. Урҭ ааиҿасрак ҟамцакәан ҳаҭамзааит, шәызҿугьы аабоит, аха аҩыза Ражден Гәымба, иуҭаху ҩызак даашьҭых, цьара уҳамгар ҟамлауа ҳаҟоуп, уара уҩынгьы ҳаҟан ара ушыҟаз уҭаҳцәа иҳарҳәан ҳаузааит рҳәеит. Аҭакс иҟасцара ҳәа сышхәыцуаз, сҩыза Валико ҿааиҭит (уигьы иара ақыҭа Наҧичхоу ауп), уара ари шәгәы иҭеижьҭеи иахьанза изаажәгазеи ҳәа нареыҧникылеит. Еицыз руазәк, азынра абаҳҧырхагоу авилис еиқәҟаца ҳақәтәоуп, шьамхахьы асы леиргьы ҳагоит, ҳаанагоит иҳәеит. Сара саатгылан шәара ацареи аареи еимашәкуеит, сара уи сақәшаҳаҭхоу сақәшаҳаҭымхоу шәыздырзом, насгьы дарбан сара уажәы лымкаала ауаа сышьҭаҵаны Наҧичхоу исыҧхьаз ҳәа саарыдгылт. О, уи ҲҚыҭаҿы акәым иара ҳраион зегьы еимударгьы қәрала иаҟара зхыцуа азәгьы дҳамазам, убас ихдыррагьы деиқәшәоуп. Чхороцҟәу аҧсуак дааны дыҟоуп ҳәа аниаҳа аахыс, ҭыҧ ҳаиҭом, дысзаажәга ҳәа ҳаикит, насгьы уи ҳара излаҳаҳахьоу ала, аҧсны ирацәаны дныҟәахьеит,

аԥсышәала дцәажәоит рҳәеит. Валикогьы арҭ ирҳәаз инақәырҕәҕәаны иаргьы ацара шиҭахыз збаратәы даақәгылт.

Кыраамҭа ҽымҭ схәыцуан, сцару сымцару, нас дарбан уи аҭаҳмада сызбарц зҭаху, дсыздыруам, сиздыруам ҳәа сшылаиԥеиуаз, Валико, Ражден, мыцхәы ахәыцра аҭахзам, уажәы сабшоуп, амҽышагьы ԥсшьара мшуп, ҳдәықәтца ҳнумырхан, уи аҭаҳмада даараза акры зхысхьоу, насгьы иҟәышу уаԥоуп, ааи, ааи ҳаидшәмырхалацәан, уаагьы ҳԥеира ауаа азыԥшуп иҳәеит, нас зегьы еицҽакны ианырҳәа, саргьы ԥеаарымарастәын изаманоуп, нас ҳнеип, ԥеааиҭаскп, ҫтаацәагьы сахьцо рдыруазааит ҳәа амашьына ҳалҭатәан аԥоны ҳааит. Ԥеааиҭакны ҳцеит Наԥичхоу ақыҭа, араион центри уи ақыҭеи ирбжьоуп аабаҟа километра. Ҳахьԥеиз ииашаҵәҟьаны реырмазеины иҟан ҳԥеира иазԥшны. Аамҭагьы ахәлара аҽазнакуан, асгьы алеира аҭахшәа, иаҭахымшәа уажәы-уажәы иԥаҟьа-ԥаҟьаза бамбаҵас асцыракәак канаԥсон. Сахьынаԥшуаз исбарҭан асоура ду еиҵых игылаз, ахаҽы амаҵурҭа ауп сҳәараҭәы амҽы дуқәа еилажьны амца гәгәаҳәа иахьеиқәыз. Ахәшҭаара жжаза сныеҳәаԥшит. Гәаныла, ҳаамҭа зеиԥшраз ала, убрахь ҳаԥнаргаландаз аасгәахәт. Исыԥхьаз аҭаҳмадагьы, иҭаҳмадара ишақәнагаз ала иҽеибыҭа уаа бзиала иаабаша ҳәа игылаз саарылиԥшаан, саргьы иааишьа ԥеамарастәын, ааигәа еибамбацыз ҭынхацәақәак реиԥш ҳаагәыдибакылт. Аҳы ҳасас ахьҭа илашәымҵан, агәырԥагьы дашәмыргацәан ҳәа са сахь иҽеаасыдкылан: – Дад, аԥсуаа рымца ҳәа сашьҭоуп, иахьеиқәу аматцурҭаҽы ҲҲәы ҳахатәару, хыхь ауаԥьаҟ мцагьы ҳамоуп, уахь ҳахәнару угәы иабаҭаху иҳәан даасҽаԥшит. Сааччашәа, дад ду иҭабуп, иҭабуп ус алаԥшра ахьсуҭаз, аха сара иахьа араҟа сшәысасуп, шәара иахьақәнашәырго сымԥоуп сҳәеит. Игылаз реиҳараԥык, алԥа ҳҽачы ҵаҟа ҳашԥатәауеи, хыхь

шәыхәна рҳәан, ҳԥыхәныргап, азы зҭаз ведрашәа акы кнаҳан, ампахьшьгьы ааигәа ихшьын, арԥарцәа аддыҳәа рнапқәа ааз ә з ә аны илыԥналан иахьаақәшәақәаз илатәеит. Сыҭаҳмадеи сареи ҳаиҽаԥшуа ҳгылоуп, лаԥшхаала сааидгылан, дад, уззыԥшузеи анысҳәа, иара инақәырҕәҕәашәа арҭ уара уԥызцәа зегьы рнапқәа зәзәаны ицаны астол иахатәахьеит, уаргьы унапы зәзәа сузыԥшуп иҳәеит. Сара сааҭгылашәа, ҳаҭыр зқәу дад уара, изласаҳахьоу ала, Аԥсны уныҟәахьеит, аԥсуа ичеиҵьыка уахатәахьеит, излазбо ала аԥсшәагьы уҳәоит, нас сҧушәарц уҭахымзар, схы здыруа сааҟалеижьҭеи иҟасымҵац, аԥсуаҵас исхәҭам абраҟа исурҟаҵома ҳәа анапызәзәарахь дхьарԥшуа саниҳәа, илакҵа хаақәа аатцыҵьҵьан, ҳаи Анцәа унаигзааит, ҳәа анапызәзәара дналагт. Абыржәшьтоуп ушаԥсуаҵәҟьаз аныздыр, иҳәан саргьы даанмырхацәакәан ирласзан снапқәа аазәзәаны ачара аишәа ахьгылаз ҳныԥналт. Сыҭаҳмада, изыззарызеи, хәычык илахь шеиқәыз иҵыздырааит. О, ко, ко рҳәан дара акрыфара иаҽызгьы илаҵкьа-ԥаҵкьан аҭып сырҭо ианалага, аҭаҳмада изалырхыз аҭып аҽы дымтәакәан иҽеаԥсреиҭеит, иагьа лазундазгьы снаганы симыртәар имуит. Иаргьы иҽамаратәны, дҳалалза даасыватәеит. Иара дыԥшуп, саргьы сыԥшуп. Унапы аркы дад ҳәа акрыфара анаасыдиҵа, дад сабаццакуеи уара сузыԥшуп сҳәан, снаихәаԥшит. Ишызбоз илабжышқәа изнымкылакәан иԥаҵа ҟәашза илашьҭыз ицырцыруа илалатәеит. Аҳаҳаи ҳәа иасны акрыфара иаҽызгьы, ари рыҭаҳмада идырбалауа иҟазшьақәа ҷьаршьан рыкрыфара аанкылан ихәаԥшуеит. Иара илабашьа иҽынанҵан иҽааириашан дԥагылан, саргьы ус сихәаԥшуазма сицгылоуп, егьырҭ итәаз лаԥшыла ианааимида, иҟалаз ҳәа рзымдыруа инеиҽаԥшы-ааиҽаԥшын иԥагылт. Иара урҭ ргылара дазԥшын уҳәаратәы, нас дадраа ҳәа дналагт иажәа: – Сара иахьа 95 шықәса среиҳамзар среиҵам, иаҳа иреиҕьзаз

сышқәсқәа, сарԥысра, суаӡра схызгеит Аԥсынра, аӡызцәагьы рацәазаны исыман, еиҭахәашьак амамкәан аԥсуа чеиԥьыка сфахьеит. Аԥсуа уаӡы, даӷеа милаҭк идумбалазо иҵас ҟаиматҟәа срылаԥшхьеит, издыруеит рысасдкылара, рыҳалалра. Исылшом сыҭахмадара сашьаҳаит акәымзар, сцар сҭахуп, избарц сҭахуп, исылаҵәеит исылымҵуа дара рахь исымоу агәыбылра. Иахьа абра дыспоуп абарҭ ауаа ссирзакәа ирхылҵыз арԥыск. Ари ибара мыцхәы саргәырҕьан, гәыбҕан сышәымҭан сылаҕырзкәагьы сызнымкылакәа исымпыҵ-ҟьазар. Сара абри арԥыс иқәра маҷзоуп, аха абра дааганы сҭыпаҽы ишимуаз дсыртәеит, уаха ҳастол, ҳчареишәа дӡахагыланы аԥсуаҵас иаҳзымӡоаԥигарц сҭахуп, – иҳәан даатгылеит. Абри иҳәандаз ҳәа иԥшызшәа ураа, ураа, гаумарԥьос, гагимарԥьос ааилдыргеит. Саргьы ари исыдиҵаз шымариамыз збеит, аԥхзы аасылнахт, аха иамаскыргьы ишамуаз еилкаан азыҳәан, аԥсуаҵас аҵәцақәа неишьҭаргыла аныҳәаҽакәа шьҭыхуа оҽынасхеит. Аԥсуара ишаԥыз аиԥш, аҵәцақәа анаҳкуаз иахьахәҭаз иргыло-иртәо ҭаалымҵәкьа дсыруит.

Ари аиԥш ашьтәа сызшьны ауаа ақәыршәаны схәы аныҟарҵа, ижәтәуп, ифатәуп, аха иҟоуп аԥсуаа рҽы имазазоу, иҵәахзоу ҵас бзиак аӡы мцацәа иара ахьынзаужәуа унеила, нас ииааҳәны иара маза ужьаны, уыргәыбзыҕны ужәра иалагаанза уҽацәыхьчала, ушаԥсуа хаҵоу аарԥшы. Ус иагьсылсыршеит. Ҳчара абжара ҳнеиуан аиԥш, уаа хәлабзиақәа ҳәа иааӡналеит хӡык арԥарцәа, ааи, ари ақыҭа иатәуп иагырқәоуп, Аԥсны аҭакԥхықәрақәа рҽы аус руеит. Срыхәаԥшзар, ҳара ҳаҟнынза рыжәтәла иҟамзаргьы, рқьафқәа шыҟаз ега идырмазаргьы иубаратәы иҟан. Ус даргьы астол иаахатәан, ӡба-ӡба, хԥа-хԥа анаадҳаркы, астол сӡахагылан, аҵәыцақәа рҭәны, азәазәала рныҳәаҽакәа ааныскылап ҳәа, рыхьыз, рыжәлақәа, аус ахьыруқәо еилкаауа астол анапхгара аҭо оҽанаасха, арҭ ирзымбатәбарахазаап, ур-ургьы ааилдырган, аха уаҟа еиқәыркит. Азәы Гагра араион акомҽареидгыла актәи амазаныҟәгаӡы Бичваиа иакәын, аӡбатәи – Очамчыра араион аҵаратә ҟәша аиҳабы Лагвилава, ахԥатәи – Гәлрыԥшь араион ацитрустә совнхара агроном хада Пертахиа. Саргьы арҭ рееилаҳәашьақәеи, рыхәдақәа рхәаруама уҳәаратәы ргалстукқәа ихшьызи рхы мыцхәы иӡышьҭыхцәаны реаныҟарҵа, сара уиаҟара схахьы иаамгазакәан, абасқәа реиԥш санрықәшәалак рхаҵагас исымаз ашәа акәын, дара рахь алоума, ҳа ҳахь алоума ашәаҳәарала уаҟа аиашоуми исыцназгоз ҳәа уаӡы дыҟазамызт. Акеиҳәа Гәдиса иашәа анаацәырызга, дара ахӡык рыда егьырҭ ҟаиматла исыцырҳәеит. Уажәы ари аԥсуашәа анысҳәа цҭәак алырхаанза сгәахәын, ацҭәы аҟаҵаха рымҭакәан иаацәырызгеит агыруашәа «Чқьими араба». Убри ашәа маҷзак иархәыцызшәа, иаалнаргазшәа збеит. Дара аиааныа ҳара ҳаҵәцақәа рааишьала, уи ҳара ҳаиԥшҵәкьа иҳаржәуамызт, аха дрыхныҳәон ҳаҭҳмада. Уи иаԥхьа инықәсыргылт хҵәыцак арҭ ҽыц иҳадтәалаз рныҳәаҽакәа. Иаасырзыр ӡын, ҳаҭаҳмадагьы дналагт абас: – Сара, бабараа, азәы сашьа иԥа, егьырҭ саҳәшьаԥацәа, иахьа абра шәааира лымкаала сгәы иахәеит, Аԥснытәи сысас дахь сиԥхьаны исылшоз ала ихәы иҟасҵаз шәахьақәшәаз. Шәарҭгьы Аԥсныҟа шәыҟоуп, изласаҳауала амаҵура дуқәа шәымоуп. Уи хымԥада сара саргәырҕьауеит. Урҭ уаҟа шәара шәахьыҟоу сара сахьнанамгац ҳәа ҭыпк ыҟазам, урҭ рыпатуақәҵашьа шәақәшәароуп, аԥсуа исасдкылареи, уи иҵас ҟаиматҟәа имоуи шәырха-ҵгыларопуп. Сареи сашьеи Аԥсныҟа ҳцаны аус аауан, ҳрашәон, ҳлаҵон ажь ҳҭаауан, убраҟа ирҳаны иаагаз алоуп шәара аҵара дуқәа шәызларылгаз.

Ари иажәа даҽуп егьи ауаҭах ахь еибарҽыҷуа азәы

дырзынкылауам, сара уи аилаҩынтрақәа саҳауеит. Макьана азыҳәан еилкаа сымам, аҭаҳмада гәыраз ду, егьи ауаҭах ахь иҟоу абыжьқәа хызҩауеит ҳәа акәхап, ибжьы ишааилшоз иҩаҳаракны дадраа исҳәо шәаҳауоу, ҳазҭабцәа, шәара шәреиԥшхааит ҟазшьала, ламысла иҭәу аԥсуа зҭабцәа. Анцәа ду сиҳәоит ҳаҷкәынцәа иҳаазо шәреиԥшхааит уаҩышьала хаҵашьала аԥсуа ҷкәынцәа, ҳәа иажәа алгаха имҭакәа еимыррхо иркыз, иҿерымжәаа дааҩналан аҭаҳмада дипҟоз ԥьысшьеит. Иԥьыба дылҭасын иааҭигеит ирацәазаны хаҿсахьақәак, абарҭ ацәыбзақәа, акаҳԥцәа роума ҳаҳәшьцәа здукыло, нас иарбан уара аԥсуа ҷкәынцәа ҳәа иурехәо, уԥшла Аԥсны иаарласны изеиԥшрахо, насгьы ианбыкәу Аԥсны уцаны акрырҳаны ҳара ашколқәа ҳанрылургахьаз. Ус ауп, ааи, ааи, егьырҭ аҩыцьа ицызгьы идгылан ианаҟәымҵза, арахь зегьы астол иахыҵын ирулак иааиқәыркын, сара аҭаҳмада згәы ҭҟьаз игәшәымшәа ҳәо дласыртәан, маҷк ианааиқәтәа, исзымычҳакәа абас насҳәеит: – Уара, шәарҭ аҵара дуқәа ирылгахьоу ишԥашәзеилымкааува, ауаҩы ихатә ԥьабаала амал ирҳазар, иарбан араҟа шәхы ҭызҟьаз, иара ишәмузозар, уи ииҳәаз агәра жәгарц шәҭахызар, шәлеир ижәбап Ачандара, Хәап, Дәрыԥшь ақыҭақәа ажәытә баҳча дуқәа рҿы абыржәыгьы шәабацәа реиқәақәеи рыжьҭаага амҵәышәқәеи кәлааува иахьхшьу, – сҳәеит. Дызкыз иҿаарымжәаан, астол иқәгылаз аҩы зҭаз абаҭлыкақәа акым, ҩбам иансгәыдиҵалак исывҟьан аҭзы иангьеылоз аҩы кыдхәхәа ицон. Сара, инаԥшуаз абри дхагахама рҳәарын, астол сахьахагылаз ишсылшоз сҩаҵасны иаацәырызгеит Кац дызмыхәаз Уазбақь ахаҵа иашәа. Ууанза астол еицахатәаз абжеиҳараҩык аагьежьын сашәа еицынаҳагзеит. Даргьы иҟалаз рҿамҭакәа акыҩба ашәақәа неишьҭаргыланы иаҳҳәеит, ҳастол еиласрак амыхьзазшәа аҵыхәтәанза иназгзеит. Аҭаҳмада дшанхан уажәы-уажәы иҟаиҵарызеишь ҳәа

дсыхәаԥшуеит. Дҟәынд-шәындуа абасгьы иҳәоит: Абарҭ избац ракәымкәан, абас еилазгазеи, Аԥсны иахьнеиз ишырҭаху иҟоуп, нас еилазгашаз ахәшә ржәыма, иаҳхылымҵыр акәмзи. Ус – ҳаи, дад дукәыхшоуп, убас убас ҳәа са сахь ихы насыдҵаны сгәы алаҟазаара шьҭихуан.

Аҵых акыр инаганы ҳастол ааххаркәшеит. Саргьы, хыхь ишысҳәахьоу еиԥш, аҩы сажәуа сҟалаанза ҳәа сгәы иҭаскыз нагзауа сааиуеит. Ашара шәызбзиахааит, ацх алԥха уаууаит уаха абриаҟара ачеиԥьыка сзыҟазҭаз ҳәа санынаидгыла, иҿаԥсра аиҭеит уаха уцар шызымуа ҳәа ҳаҭаҳмада гәыраз. Саргьы иажәақәа саарызхәыцын саагылт. Сахьынышьҭалаз ауаҭах ҭынчран, ԥьара лашбжьык умаҳауазар уаҳа акгьы. Лассы сызмыцәеит, исхәыцқәаз рацәахеит, ҳастол ахы инаркны ишымҩаԥызгаз, нас ахҭысҟәа иҟалаз, сышрызхәыцуаз иаасгәалашәеит ҵыԥх 1952 шықәсазын, сҩызцәа срыма Гегечкори араион, Дидиҷкони зыхьзыз ақыҭа ачараҿы ҩызараҳәа сахьнаргаз иҟалазгьы. Уаҟагьы ачара ҳшахатәаз Тҟәарчал анагзком аиҳабы ихаҭыԥуаҩы, Аҟәатәи араион араиком ахԥатәи амазаныкәгаҩ, убас Аҟәа ақалақьтә комитет апарат аусзуҩы рыхҩыкгьы иара ҳахьыҟаз Дидиҷкәони ақыҭантәқәоуп. Аԥснытә ачаразыҳәан инеиз роуп. Абри ауха иҳахьыз ахаҭацәкьа убраҟагьы иҟалеит. Арҭ инарҵаулан срызхәыцуа саналага, гәаанагарақәак сызцәырҵуа иалагеит. Избан араҟа Гыртәыла инхо ажәлар сахьнеилак иҿыцәааува пату сықәырҵоит, нас абарҭ инрылҵны Аԥсны инеиз еакала рхы заадырԥшуазеи? Абраҟа макьана сара сзыҳәан еилкаам зцаарақәак цәырҵуа иалагеит. Даараза аҵх сыцәцеит абарҭ сышрызхәыцуаз. Ус санкараха, самхацәеит.

Ихааза ацәа сшалаз, сгәы иаакәҩҩоит еиха шьҭыбжьык. Аиха еиҳа абжьы арҭәҭәацыԥхьаза, саргьы сыцәа салнахуан. Иааигәазаны абжьы ансаҳа, ацәа

саалԥын, сыблакәа, схы-сҽы насырԯәыҷы-аасырԯәыҷын ахышә ахь снаԥшызар, ауаҩы ишьамхы иҩатцаԥсо асы быбышза ишьԥоуп, иԥегьы алеира агәы иԥоуп уҳәаратәы ажәҩангьы еихачуп. Ахышә схы нкылхны, абри аиха ашьԥыбжь абантәаааиуа ҳәа снаԥшызар, сыԥшәма, иахатәи сыԥаҳмада аҳаҳаи ҳәа амҽы ахра даҽуп. Ахьышәҭҳәа сиарԥа саагәылԥын, сеааршәшәаны сеааиласҳәан, суаҭах ашә аартны асы снылалан, сыҭаҳмада снаидгылан, уаа шьыжьбзиа, бзиа ууааит, дад ду, аныскҳәа, ашырҳәа ихы дҩахан, бзиара убааит, аха макьана даараза ишьыжьуп, узгылазеи, сеиха абжьы уаанарԥшызар ԯалап, иҳәеит. Мап, мап, сара шьыжьы агылара сашьцылахьеит, суҳәоит уеиха сара исыркы сҳәан, иара ишимуаз иааимысхын, амҽы шаԯа иҭахыз еиԯәыршәшәаны иахьиҭахызгьы инаганы ишьҭасцеит. Иара иԯасцаз ацхыраара даара пату ақәиԥан, дад сыҷкәын, арахь уаалеи ҳәа, иара хаз ҷыдала имаз дахьышьҭалозтәи ауаҭах аҽы ҳныҩналт. Утәа абра иҳәаан иахьсирбаз снатәеит. Ауаҭах сыблала иааимыздан, ҭаца бзиак луаҭах шеиллыргара ицкьаза еиҿкааны еилыргоуп. Сыҭаҳмада уи аамҭазы дԯәынд-шәындуа, шәындыԯәра дук аартны еилаҳәарақәак рҭыгара даҽуп. Ус ихы аасыдҵан, Ражден дад, сыҷкәынцәа реиԥш усыԥхьазоит, даара ҭаҳмада ҵаулак соуп, уаҵәы иԥсыша соуп, уара узлазбаз ала суҭирым ҳәа сгәы иаанагауеит, абри иахьа азыҳәан ицәыругар узхыршьааua мазақәак усырбоит иҳәан, аилаҳәара иикыз аапиртлан, ари дудыруама, ари дубахьоума ҳәа еиуеиԥшым ахаҽы сахьақәа сырбара далагеит. Арҭ араԯа иҵәахны ишсымоу сыҷкәынцәагьы сҭахцәагьы ирыздырзом иҳәеит. Саргьы, ариаԯара имаза цәырганы сыгәра анига сеынаидскылан издыруаз хаҽсахьақәак аалсхын, абри хаҭала ибара сахьымзеит, аха ихаҽсахьала ԥьара избахьоу портреҭуп Нестор Лакоба иакәзами анысҳәа, аҭаҳмада снеиҽаԥшызар илабжышқәа рыла ила агәы анааҭә акәап, акәап ҳәа акаҭәара иалагеит. Аарла иҽы ааихихын, ааи, баба, ивагылоугьы сашьа иакәын, Тарас Лагвилава ҳәа Аԥсны аиҳабыра рҽы Нестор диарԥьажәҩаны дыԯан, шьҭа иабаԯоу акәымзар иҳәан, иԥегьы ирацәаны ахаҽсахьақәа сирбеит, убригьы Нестор иԥшәма Сариа ԥшза лакәын. Убас ачара игәырғьо ианахатәаз, нас аҵәԯьара кыдҵаны ианхысуаз апортреҭқәа маҷымкәан иԯан. Сара ишанханы арҭ ирыхәаԥшуаз, аҵыхәтәан, сиазҵааит, абарҭ реиԥш иахьа азын ицәыругар ззыԯамлои, узхыршьааua абраԯа ԯалашьас иаиузеи? – ҳәа. Уи шыԯалаз саргьы цқьа исыздырзом, иансҵыхьашәа инхәыцак исҵәахит, усԯан арҭ реиԥш иԯоу змаз иацәшәаны ирблуан, ма ԥьара уаҩы игәы иахьаанамгазо ирҵәахуан. Иара саргьы убасшәоуп ишсыднагала иҳәан, излаҳәаз инылаҳәаны ишәындыԯәра инҭеиҵеит.

Нас даагьежьын саагәыдикылан, дцәажәоит: – Иаха ишакәзамыз аԥьа усырбеит, ишахәҭазамыз ҳузныԯәеит, аха сара, – иҳәан саауижьҭын, инапқәа неиҵых сыжәҩахыр иаақәҵан дысҽаԥшуа: – Уара зынзак уқәра маҷны иаха иааулшаз хаҵаҵас, уқәра иазышьҭымхуаз ачҳареи ауаҩреи иԯауҵаз, аԥсуамзар даҽазәы илшом, – иҳәан еиҭа саагәыдикылт. – Анцәа ауаҩықәра ду уаҭәеишьааит, – ҳәа схы-сҽы ааимданы сигәзит. Нас даақәыԥсычҳан длеиҩеиуеит, акы иҳәар шиҭахәу мҩашьо. Саргьы сыҽнаимарастәын сизааигәаны снагылан, дад ду, урҭқәа хьаас иԯоумҵан, иҷкәынцәоуп, ус иԯамлар акәын, аха ианыԯалахгьы ҳацәгьамкәа ҳаилгеит, зегьы реиҳаза уара уоуп ихьаазгаз, уқәра ду, уааԥсара ду гәаҭаны иухәҭаз аҳаҭыр сзыԯаҵозар ҳәа саҽын, сҳәеит. Сыҭаҳмада ихы рҵысуа, ҽымҭ акыр данылеиҩеи, ихәыцра иеаамхшәа, са сахь иҽааихан: – Дад сыҷкәын, ҳраионаҽы аԥсуа ҷкәынак Гәымба ҳәа дааны дыԯоуп, араион аҽы ахорқәа еиҿкааны имоуп,

ашәахкысгьы изымдыруа агьыҟам анырҳәа инаркны убара сҭахын, уацәажәара сҭахын, уи сартәомызт, сарцәомызт, саргәаҟуан, ааи иҳахьыз акәымзар, сажәаымҭыеха, сыԥсымҭазы уаҩы ишимбац сургәырґьеит, сгәы ҟауҭеит, иара маҷк сҽахазшәагьы сгәы иабеит, – иҳәеит. Ииҳәаз сгәы ааҟанаҵан, иҭабуп, дад ду, сара исыгу рацәазаргьы уара ухы абзиарала уцәажәеит, сара усыԥхьаны, ашьтәа сызшьны, иахәҭаз ауаа сыдыртәаланы, насгьы схы ааздыруеижьҭеи иҟасымҵацыз, сыкәра иатәымыз сурҟаҵеит. Счеиҵьыка ду аԥсуаҵас имҩаԥугароуп ҳәа уаԥшәмара ахьсуҭаз, иахәҭоу, иахьахәҭоу еиҭасҳәаратәы, ацкы аҟаҵара ахьзара Анцәа иситаит ҳәа аԥсшәа нкасырцәеит. Аҭаҳмада сҟәаҟәа днықәс-нықәсын: – Ааи, ааи, уигьы уахьзап, уажәшьҭа, ашьыжь ҳҳәы ҟарцаанза, сгәалакәа аартны иуасҳәар сҭахыуп, – иҳәан, ҿыц ҳаиҭалеидтәалан ацәажәара далагеит: – Ражден, уара ухәыҷуп, аха уеилкааны угәра ганы сымазакәа усырбеит, шьҭа исҳәарц истахуу убри ауп, абри ҳара – са сықәлацәа, сабацәа, урҭ рабацәа аԥсуаа ҷыдала бзиа иаабон, арҭ рысасдкылара, рхымҩаԥгашьа, аԥстазаарақәы ҳара агырқәа аԥсуаа ирҿахҵааз рацәазоуп. Ианакәзаалак Аԥсныҟа, аԥсуаа рахь, ус нык҃әароума, асасра ҳәа амҩахыцроума, мамзаргьы акрырҳароума, махәҿала акруроума насыԥ дус иҳаԥхьазон. Ҳҭаацәагьы ишәомызт, ирҳауамызт мҩамш ҳәа игәырґьо ҳдәықәырцон. Уахь ҳанашьцыла, зхатә гәаԥхарала зынза нхара ҳәа иаагылазгьы рацәаҩуп, убас аҭаацәара иалалазгьы ыҟан, иҳацымхрааузар азәгьы мап иҳәазомызт. Убрахь иҳарҳауаз ала ҳҭаҳцәа еилаҳҳәон, ацара дуқәа дҳарцон, аҩын ҿыцқәа ҳаргылауан. Аԥсышәала иҭабуп акәымзар даҽеакы ихәарҭам ҳабжьазамызт.

– Иажәа даналга, ааи, дад ду, иара ҳара ҳашҟагьы ус акәын ишырдыруаз, аха ҳаазқәылаз аҭыхәтәантәи

ашықәсқәа даҽеакала иҟалеит ҳәа сцәажәара анаанысқыла, дад ду иааицәымыԥхан узаагылазеи гәнамзарак умазаап иҳәеит. Нас инаиҵеит: – Ааи, ааи, избан, нас иҟалазеи абыржәы ҳаазқәылаз, абарҭ ҳаҷкәынцәа инаҳәа-ныԥхьо убрахь Аԥсныҟа иҳашьҭуеит, ҳрылабжьоит, уа шәахьнеиуа аԥсуаа рыпату ақәцашьа шәеақәшәыршәа ҳәа. Шықәсык, ҩышықәса рхыԥны ианааилак иаҳашьҭыз ракәзамкәан еилаганы, рҟазшьақәа рцәажәашьақәа рыԥсахуеит, аԥсуаа рцыхәала ҷьара угәы иаахәаша акы ааре҃ыҵшәом, арахь аԥсуаа иаабац ракәзами сҳәар, абар аргама лабҿаба саԥхьа уахьгылоу, нас ишысҳәара сыздыруам, абарҭ убра иахьлеиуа мазала ҷьара ахәшә рырҭома, ма гызмалрак иаҳмаҳац политикак ала раазара, рырблаҟьара иаҿума, ажәак ала сара Аԥсни аԥсуааи сзымдыруазар аҽеакын, аха уахьала сара излаздыруа иаарҳәны ҳәашьак амазам. Арахь сзыршын ауаа рынхарақәа, раб, рабдуцәа ахьынхоз урҭ рнышәынҭрақәа, рынхамҩа дуқәа ирхыкәкәааны мчыла ирбаандаҩны Аԥсныҟа ралажьра иаҿуп.

Саргьы иҳәашьа саарцхцыхын, ааи, дад, иуҳәо зегьгьы иашоуп, ҷыԥх Чхороҵкәы ацентраҿы сышгылаз сыблала избеит уи ахлымзаахра, мчыла ауаа тҟәаны ишыргоз, аха уи шьоукы даҽеакала иахәаԥшуеит сҳәеит. Иара агәаара натаҵаны уи шьоукы ҳәа уара узҿу, сара излазбо ала, ҳарҭ агырқәеи аԥсуааи ҳаиҿажьроуп, ҳаичырчароуп изҿу. Уи ахы ахьынтәаауагьы хәыҷқәак здыруеит, аха зегьы башахауеит, атәым дгьыл ацәгьара, атәым ҷьабаала ахныҟәгара, уи аамҭалатәи гәырґьароуп иҳәеит. Иҵегьы нациҵар шиҭахыз аҳәаха иамразакәан ҳахьтәаз ауаҭах ашә даадгылан, дад ду, шәхәы хиоуп шәаала ҳәа имоҭа дҳаԥхьеит. Сыҭаҳмадагьы, ааи, дад Ражден сысас ду, цәажәарыла ухы ҭкьаны, амлагьы уасыркызар акәхап иҳәан, саргьы ҩеамаратәны ҳаицны ҳнапқәа зык нарықәтәаны ҳчареишәа ҳаахатәауан

аиԥш, изыԥхьаз гәылацәажәакгьы ааины иааҳадтәалт. Ашьыжьтәи ачара – стол амҩаԥгара сара мап ацәкны, аԥшәма дад ду уара иахьынзахәҭоу хамҩаԥга, уԥшәмара уагымхааит ҳәа сҩагылан, егьырҭ астол иахатәазгьы азәк еиԥш, ҳаҭаҳмада иаԥшәмара идныҳәало ҳастол еиҳабыс далаҳхт. Иаргьы иҿамараитәын, ҳара иахьынзаҳҭахыз, ишаҳҭахыз ачеиҵьыка ҳахатәан, акрыжәреи акрыфареи мацара акәымкәан, ари изырҩуа изыҳәан ишаазагоу ишырҟәышгоу ала агьама бзиа аҭаны ҳаԥсышәа мацараха, бзиалаҳәа ҳахьаадәылҵыз, аҭаҳмада даасыдгылан ибжьы ныҵакшәа, дад Ражден, аԥсуаа рҽы, акрыф-акрыжә рыҩны ианаадәылҵуа, агәараҽы астол наргыланы, сымҩашьозар, гәарԥныҳәа ҳәа акы ҟашәҵалоит, суҳәоит убри абраҟа ишыҟарҵо абарҭ идырба ҳәа дансыҳәа, саргьы уи иихәаз сгәы иаахәан, насгьы иацы аахыс араҟа маҷк адамхаргьы срышьцылан, аԥшәымаҵас сыбжьы аасыргаргьы уаҩы сахҭниҟьарым сҳәан, саарылҵшәа аԥшәмацәа адҵа рыстеит, астол абраҵәҟьа иааганы ишәыргыл, ишахәҭоу ишәырхиа ҳәа. Игылаз ари рзеилымкаазар акәхап инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшит. Аҭаҳмада, ҳаи, дад дукәхшоуп ҳәа сҟәаҟәа ааишьышьын, игылаз рахь ихы рха дадраа ари аԥсуа ҵасуп, аԥсуаа рысас данымҩаԥырго агәарԥныҳәа ҟарҵоит, асас агәара, аҩнра аҭаацәара ныҳәа-ныԥхьа, убас еибаныҳәаны, агәара бзиала ҳәа иныжьны ицоит иҳәан, астол дырхиаанза еаанбзиала ҳәа асы бымбыл ишьҭаз акака ҩба-ҩба неигәыдахҵақәеит. Ус астол ааргән аԥшьшьапык асы илыларҟацаны чеиҵьыкала иаадырҵәит. Уажә еизынхаз Валико, иҩыза Вахо, «Вилисла» ҳаазгаз Нодар, нас иаха иҳадтәалаз 7-ҩык агәылацәеи сареи ҳауп. Егьырҭ ахҩык Аԥснынтә иаҳзааиз ҳалам акәымзар иахьымаара ицааит ҳәоуп зегьгьы мазалакәзаргьы ҳшыҟоу. Ҳарҭ ҳгәыргьауеит, ҳшәаҳәоит, ҳкәашауеит, аха иахьатәи ахҩык Аԥснынтә иааиз рхымҩаԥгашьа имазаны

акәзаргьы ицәырҟьа-цәырасуа ҳцәа-ҳжьы ҳаимдо иҳалагьежьуеит. Аҭаҳмадагьы уи иныԥшуеит. Зны-зынла дыччошәа, нас иаалырҟьаны ихы-иҿы ааиԥсахуеит. Илабашьагьы асы инылаҟшауа хәыцрак дынҭанагалауеит. Шьҭа ацарахьы сеыназыскуан аиԥш, сыҭаҳмада иҵегьгьы ҳаҟазар шиҭаху мҩашьо, даасыдгылан: – Дад Ражден, аԥсуаа рҵасала, суҳәоит абри ачеиҵьыкаҿы маҷк иадамхаргьы уҽааҳа-дырхаланы уҳацәажәарц еиҳаразак абарҭ ишраҳауа, – иҳәеит. Саргьы анҭ иахатәи ацҭәаҟәа ҳханаршҭып насгәахәын, мап ацәымкыкәан сналагт ацәажәара. Аԥсуа стол – ачеиҵьыка иахуҳәааша маҷума. Аха сналагеит иааркьаҿны: – Астол ахь анеираҳәа, анапызәзәара ианыналагауа инаркны ауп аԥсуаа раԥсуара анцәырҵуа анысҳәа, иҟалазеи, сҳәартә ҭынчрахеит, изырҩуеит. Уаҟа ауа-аҭынха, акәла, аҩыза, аиҳабы, аиҵбы, аншьа аиаҳәшьаԥа ҳәа иааԥьоу-шьаратәы аимак-аиҿак ҟарҵоит аԥхьагылара зыхәҭоу ҳәа, убас рхәы ахьхиоу ашәхымс ахыҵраҿгьы, нас иара астол ахатәара аангьы даараза аҽҿлымҳара арҭоит хыхь еиқәысыԥхьазаз аҵасҟәа – ахахьы, аҵыхәахь атәарақәа зыкәшәауа рееилдыргоит. Еиҳаразак аԥсуа ичеиҵьыка-стол иахуҳәааша даараза ирацәазан, урҭ зегьы шәыҟә дук ианзалом, аха сара иалкааны иазгәасҭар сҭахуп астол ианылахатәалак, акрыфара ишалаго атәы: Аԥсуа ичеиҵьыка иахатәоуп рызагьы ҿымҭ изԥшуп аԥшәма. Аԥшәма шьҭа исасцәа зегьы рҭыԥқәа рҿы итәоуп анигәахәлак даақналоит, асасцәа хәыҷгьы-дугьы иааира иахаҵгылоит. Иара аԥшәма ихаҵгыларазы иҵабуп нараҳәауа зегьгьы иртәауеит, нас итәоу рахьтә иааигәара даагылан, иҳәоит абас: – Ҳаҭыр зқәу сысасцәа, ауа, аҭынха, аҩыза, акәла шәеиқәшәара гәыргьароуп, абзиара шәымазааит. Сара иахьа акәты иамчу акәтаҵь ҳәа, исылшоз ала шәхәы сырхиеит. Шәзаасыԥхьазгьы ҵакыс, формас иамоу абриоуп ҳәа

нареиҳәаанза, зегьы ԥшуп, акрыфара ҳәа абранза рнапы адыркзом, убри ашьҭахьгьы, зегьы изԥшуп аиҳабза астол иахатәоу, уи ҽааиҭуеит абас:

– Аԥшәма ииҳәаз шәаҳаит, дадраа, ари гәырґьа чысуп, гәырґьа столуп, ашәа шәҳәар, шәкәашар ҟалоит, шьҭа зегьы еилкаауп, шәнапқәа нашәыркы. Иара инапы аҽанынаирхалак ауп егьырҭгьы инеихьыԥшны адруҳәа акрыфара ишалаго ҳәа сажәа санаалга, саарылазырсоызар, дара итәаз иԥьашьаны иубоу иуаҳау уара, ҳәа иааицәажәақәеит. Аҭаҳмадагьы агәалаҟара ду иманы дааччаны зегьы ираҳартә ижәбама, дадраа, аԥсуара закәу иҳәеит. Астол сахьԥны сҽанынасха, зегьы ҳуҳәоит иҵегьы шҳауҳәара анырҳәа, иаасырзырсоын иахьа издыруа зегьы абра исҳәар, нас даҽазны санаауа исҳәо смоур ҳәа сшәоит, уажәазын шәгәараҭа, шәыҟонра шәагымзааит, абзиала сҳәан, агәарақ ихиану игылаз «ҳ-вилис» ҳанҭатәеит. Асы ԥыҽеуа, иԥҟьасо хәычык ҳанынаскьа сышьҭахьҟа сааԥшызар, аԥшәмацәа зегьы асоныҟа иҟоналахьеит, аҭаҳмада илабашьа инапқәа нхишьын дгыланы дышҳахәаԥшуаз анызба, амашьына сааҭыԥан, дад ду, бзиалаҳәа снапқәа сҟьеит. Аха иҽеимырҵысзеит, ила, илымҳа иагны симбазар, симаҳазар акәхап сҳәан смашьына сылҭатәан сыбыбышла ишәаҳаз ҳамоа цҟьауа ҳҽылаҳхеит Чхоротцкәуаҟа. Амоахь соызцәа зкъаф ыҟаз ашәаҳәареи, убас алафҳәареи изҽыз саргьы зны-зынла схы нарыласырхәуан, аха сызрылҵуамызт, еиуеиԥшымыз ахәыцрақәа схапапон.

СТАЛИНИ ГИТЛЕРИ КӘАШАРАЛА ИЗЫРШАНХАЗ АЧБА ФАЗЫЛБЕИ

1946 шықәсазын Аџьынџьтәылатә еибашьра дузза аан аиааира иазкыз амш ныҳәа ду иазкыз инақәыршәаны Гәдоуҭа араион аҵаоцәа ролимпиада анцоз, араион еиднакылоз ашколкәа зегьы ҽенак ала иахьырзымоаԥигаз иахҟьаны урҭ ашколкәа иша-шаны хымш имоаԥысуан.

Дәрыԥшьаа иҳарҵеит ахҧатәи амш, иара убри алагьы аолимпиада ахыркәшара ҟалон. Гәдоуҭатәи араионтә клуб асцена ҳазлашьцыламыз ала, ҳақәгылараны ҳаныҟаз аҽены шьыжьза ҳлеин, асцена иамаз анкылсырҭа-ааакылсырҭақәа, убас аԥарда шарктәыз, ишарттәыз гәаҭауа аҽазыҟаҵарақәа ҳарҿын. Хаҵа еилҟьакы, ҳахьцо-ҳахьааауа зегьы ҳарбауа ҳамаҵ иуеит, дҳацхраауеит. Сара ари ахаҵа сшынеиҿаԥшыз иаразнак избахьаз азәы шиакәыз сцәа иналашәеит, аха иаба, ианба, ишԥа? Анахь дцан сишьҭоуп, арахь диасын сицрыҵзом, аха иага лазундаз дахьызбаз ҳәа сгәалашәом. Ус даара хәыцрала схы аџьа арбауа сшааиуаз сыкказа сааилшәан, абар ҳахьеиқәшәаз, ҳанеиқәшәаз амш, иахьаҵәҟьа акәушәа, меижьарада иахьсгәалашәа. Иаргьы абар еиҭах сыбла даахгылт, ааи ари иара ихаҭаҵәҟьа иоуп, аха усҟан данызбаз анемеццәа рыр маҭәала деилаҳәан, уажәы аԥсуаҵас деилаҳәоуп, ишәу икьаҿ ахәда еивырԥхаа ахаԥақәа рыла еибаркуп. Иеиқәа акәзар, аԥсуа галифеи еиқәа ҳәа изышьҭаз ицәа иадшәалоу ишьоуп. Ираэны маҟа, изиацка ласқәа, ишьапы иадшәаланы, ишьамхы иоаҵасуа, сахҭан-разныла иҟаҵаз ишьамхы илаҵак маҟаҵас иахоуп. Убас ихылԥарч цәаԥшь ду ихы-иҿы ианаало ихоуп, акәымжәы ишәым акәымзар, егьырахь хыхь, ишысҳәаз еиԥш, иагымкәан аԥсуаҵас деилаҳәоуп. Иеилҟьашьала аа, абыржәы унапқәа ааинуҟьар днықәԥраа дшыкәашара деибыҭоуп. Сара макьаназы

сҭынчым: дызусҭада, ихьзузеи, ижәлоузеи, насгьы ари аклуб аҽы ааишьас иоузеи ҳәа схәыцуеит. Ус иаармариангьы сынзызцааyа ҳәа азәгьы дызбазом. Ааи, нас исҳәап раԥхьатәи ҳаиқәшәара шыҟалаз: 1942 шықәса азын, сентиабр раԥхьатәи амшқәа рзыхәан ауп. Сара ԥшыхәсоык иаҳасабала Ҳар Ҟаԥшь раԥхьа сгыланы, ашьха мсоақәа анысдырбоз аамҭазын, сгәасеанзамкәан анемецҷәа 3-соык сыҭҟәаны саныргоз даԥсуоуп ҳәа ирылыздыраа абри ахаҵа иакәын. Уажәы аибашьра ашьҭахь араҟа, ҳахьеиқәшәаз дызусҭоу аилкаара акырза саргәаҟуан. Аҵыхәтәан дызлеилыскааз ала, ари ауасо Аԥсны раԥхьаза Н. А. Лакоба игәаԥхарала еиҽкааз ашәаҳәареи акәашареи аетнографтә хор далан. Уи аамҭазын иара ицназгоз ҳәа кәашасои шәаҳәасои дыҟазамызт. Изнымкәа, исоынтәымкәа Сталин иҽаԥхьа дшәаҳәахьан, дкәашахьан, аҳамҭақәагьы имаԥымкәан ианаршьахьан. Ажәак ала, Кавказ ажәларқәа ашәаҳәасоцәеи акәашацәеи даарылукаартәы аҟазара злаз азәы иакәын. 1941 – 1945 шықәсқәа раан аибашьра ду далахәын. Аибашьра ианалга, зыԥсы аанхаз рысоныҟақәа рахь ианыгьежьуаз, иаргьы деибгаза исоныҟа дхынҳәит. Уажәы ари араионтә клуб аиҳабыс аус иуеит, аҽарацәа акәашарақәа дирҵауеит, иара акәашарақәагьы ықәиргылоит. Урҭқәа зегьы еилкааyа, аха ихьзузеи, ижәлоузеи ҳәа исцәуадасоыз азцаарақәа сышрызхәыцуаз азәы ибжьы аагеит, аҳы, уажәшьҭа Дәрыԥшьаа шәықәгылара аамҭа ааит асценахь шәнеи ҳәа. Саргьы схәыцрақәа саарылҵын, ахор иалаз сызхагылаз аҵасоцәа асцена иаақәсыргылт.

Раԥхьатәи ҳақәгылара аибашьреи, аиааиреи, нас ҽыц анхареи ирызкыз акәын. Уи х-хәҭакны иҟаз асценатә монтаж аҳасабала еиҽкаан ажәақәеи амузыкеи сара иаԥысҵаз ракәын. Актәи ахәҭаҽы аԥарда аркуп, сара азәык соуп асценаҽы ахәаԥшцәа ирбауа, артә шинелк

сшәуп, схы-сҽы ашәытара иарганы. Иҭҟәаны анемецҷәа ирымоу апартизан игәаҟ ашәа аацәырызгеит:

Сыԥсадгьыл иахьа сацәызуп,
Атәым жәсоан сатазуп.
Сгәаҟра рацәоуп иззазом,
Суаз аҳәаха сырҭазом!..

Ахор асценаҽы иубарҭазам, аха аԥсабара зегьы лаҕырзышуеит уҳәап – исыцдырҕызуеит, исыцгәаҟуеит, сара уи аамҭазын соымцакы ирыбжьахаз сиеиԥшхеит: – арахь ари ахаҵа ашьха сыҭҟәаны сызкыз схы – сгәы дцәырҟьа-цәырасуа далоуп, нас ажәлар рҽаԥхьа даараза сықәра шмаҷугьы аҭакԥхықәра исымоугьы збауеит. Уи актәи акәплет саалган асоабатәи акәплет сналагон еиԥш, азал ахьынтә цәуа-ҕызбыжьқәак аагеит. Саԥхьа ариадқәа рҽы итәаз срыхәаԥшызар, рылаҕырзқәа рзынкылауам игәынкьуа аҵәуара иаҽуп. Иара азал ахьынтәгьы еиҳа-еиҳа ирыцло аҕызбжьқәа саҳауеит. Абар сыҷкәынра сыхьзазаап, адыд-мацәыс саахазшәа, сашәа исҳәоз ааҽахцәеит. Акы самаразамкәан асцена ақәцышьагьы сақәымшәо, хдыррак сымазамкәа сышгылаз, дызлааиз ҳәа акы иахьагьы исыздыруам, асцена даақәлан сааигәдиҳәҳәалан, нас соышьҭихын, ҳаи, сааукәыхшоуп, умшәан, дад, умшәан ҳәа сгәы ҟаҵауа, асцена ашьҭахь сқамк снықәиртәан, азы снаирхәан, иара убас хәшәы таблеткақәакгьы насиржәит. Ух гәышьа, ҳәа сыԥсы ааивганы сыла анаахыст дысхагылоуп Григори Давид-иԥа Ԥлиа, уи дивагылоуп иара иааицрымҵзо соызас имаз Бассарион Аиба. Азал ахьынтә исаҳауеит аима-аиҽак, иузеилмырго абжьы рацәа. Ус 10 -15 минуҭ анҵы Григории Давид-иԥа сыгәшәымшәа ааиҳәан, ҳапрограмма ахы инаркны ҽыц ҳналагт. Иара ҳақәгыларагьы ибзиазаны ихҳаркәшеит, соынтәы

иахдырҳәаз ашәақәагьы рацәоуп. Араҟатәи аклуб аҽы ҳақәгылара ашьҭахь, араион аиҳабыра иҳаларҳәеит ари аконцерт зымбаз, аклуб иамкыз ауаа дарараза ишырацәаҵоыз. Урҭ шәконцерт радиола идырҳатәуп рҳәеит. Уи арадио ҳәа иҟазгьы 100-метрак раҟара акәын ибжьаз. Ус арадио зыдҳәалаз аҵоны аҵобатәи аихагыла рацәак иҭбаамыз уаҭахк аҽы схор иалаз ааизакны илыҵонасыргылан, ҳашәа ҿыцқәа ауаа ирмаҳазацыз микрофонла жәабаҟа ашәа дҳарҳаит. Ауаҭах ахышә саакылпҵшызар, уи аҵоны аҽапҳьа адәы неиҵых иҟаз иамкуа 4-5 нызқьҵоык ауаа гылан, ҳақәгылара ҳаналгагьы аилыҵра рҭахымызт. Ауаа аҳәатәы рызцәырҵын, ргәыргьара ҳәаак амам. Ҳара уи аамҭазын уамас иҟаҳҵаз ҳәа иҟоузеи, аха уажәы ахҭыс исанаҳәо даара ирацәазоуп. Ааи, усҟантәи аамҭазын аибашьра еибашьран, иара атәы ҟанаҵон. Уи ахәрақәеи ахьаа дуқәеи иаҳнаҭоз, еиҵәамзар еиҧымызт усҟантәи аҧсуаа ҳмилаҭтә политика бааҧсы ҳазҭагылаз. Ҳашколқәа ианақырҵшәаха, ҳабызшәа ала ҳцәажәар ҳанаҵәшәоз, ҳашәақәа рҳәара ҳанақәиҭымыз, ҳаҧсуа аинтеллигенциа рныртцәара ианаҽыз, зегьы рыла аҧта еиқәаҵәа ххаҧаны ҳанырхәаҽуаз, уажәы иаалырҟьаны, ргәы реанзамкәан, абас аҧсышәала ашәа ҿыцқәеи, ажәеинраалақәеи, аҧсуаа рыкәашарақәеи ахьаацәырҵыз, ажәлар арҽыхан, агәыҧра ду рызцәырҵын, лахьынҵак ҳамазаап, Анцәа иҧьшьоуп ҳәа игәыргьеит. Ҳарҭ ашкол аҵаоцәа аиаҵәа кыдызпҳааз, аумаза ҟазҵаз ҳакәушәа ҳгәыдкылареи, ҳагәызреи иахәауамызт. Шәҧеиҧш бзиахааит, ақәра ду Анцәа ишәиҭтааит ҳәа аныҳәаҧхьызқәа ҳадыркылауан. Ааилашәшәаымҭаз ҳҟара-уараха Гәдоуҭантә Дәрыҧшь ҳанааи Конҧьариа Ҳаҧьмеҭ, зыпсҭазаара иалҵхьоу аҵарауаҵо Конҧьариа-пҳа Валиа лаб игәар аҽы ҳаишәа-чара рхианы иҟаз кәашарала, шәаҳәарала иаҳҳаагеит, ҳгәыргьогьы ҳаҵонықақәа ҳцеит. Аамҭа аагылозма, амҵа

иқәын ицон, аха сара зегьы акакәын сахьыҟазаалакгьы ари ашьха сытҟәаны сызгаз ахаҵа схәыцра дысзалхуамызт. Азәгьы игәаҕьны иамҳәазакәан ус маза сгәы дышҭаз 1947 – 1948 ш.ш. рзыҳәан Аҧсны зегьы иажәабыжьны иааҳалаҵоит, анемецҵәа рҽы итҟәаны ирымаз, зыпсадгьыл зыпсахыз ҳәа иҧхьазаны иҭаркит ҳәа, иара убас ари хьаас исымаз ирыцҳасшьаз дынрылакны дҭаркит. Ари ахҭыс дарараза ихьааргеит ажәларгьы, аха иҳамчгәышьоузеи, ҳшәан ҿаҳҭуамызт, аҳәынҭқар изакәанқәа ауыс руан. Ус ҳшааиуаз шықәсқәак рышьҭахь аҳәынҭқар иҟаиҵаз амнистиала иаурышьҭит арҭ иҭакыз зегьы. Хыхь макьаназ зыхьыз сымҳәац ахаҵагьы даурышьҭын, иҵонықа дааит.

1956 шықәса алгамҭаз, Аҧснытәи аҳәынҭқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи ансамбль сахьаркыратә напхгаҵоыси дирижиор хадаси аус ахьызуаз скабинет аҽы сыштәаз сгәы сеанзамкәан слеир ҟалома ҳәа ашә аартны дааҵоналт ари ахаҵа енагь схәыцра исзалымхуаз. Азныказын сааилахақәан, аха нас сеааилсырган сҵагылан, уаа бзиала уаабеит, узгаз рымш ааугеит сҳәан, даагәыдыскылеит. Нас ҳлатәақәан ҳнеиҿаҧшуа ҳаҧхьа ажәа цәырызгарыда ҳәа сшыҧшуаз, ари ахаҵа еилҟьа ҭынч дузыртәозма, иаразнак дҵагылан дкәашауашәа длеиҵеиуеит. Абар сахьихәаҧшуа, 10 шықәса раҧхьа Гәдоуҭа араионтә клуб аҽы дшызбаҵәҟьаз деилҟьа-еилгәыцәза дыҟоуп. Иара убасҟан ишәыз, ишьаз ҷьара акы иацымкәан иагымкәан даҧсуа мацараха деибыҭоуп. Уахьихәаҧшуа ари абаандаҵора акәымкәан ҧсшьара дыҟазшәа ауп дшылахҿыхыу, дшеибыҭоу. Ус, дшылаҵеиуаз ҿааиҵуеит: – Аа, Ражден афырхаҵа, сара 10 шықәса раҧхьаҟа Гәдоуҭа араионтә клуб аҽы уашәақәеи, уашәаҳәашьеи, удирижиорреи анызба, ари ҳаҧсуа музыкатә ҟазараҽы дарараза акыр злыҵуа азәы иоуп ҳәа усҟан сгәы иҭаскыз самеижьеит. Гәык-ҧсык ала иудысныҳәалоит иара уара

уқәра маҷзаны ҳаԥсуа милатҭтә ҟазараҽы хадара аанызкыло ҳансамбль анапхгара ахьазууа. Ааи, ари аҭыԥ аҽы ус ааира мариазамызт, ақәҽиара ду Анцәа иуиҭааит, – иҳәеит. Иажәа аанкылашьак амазамкәан игәы иҭҳәааua дшааиуаз, саргьы иҭабуп даараза, ус гәаартыла адныҳәаларақәа исуҭауа рзын, аха сара стәалагьы уара узыҳәан сгәы ҭынчымызт, уажәы ҽыц ҳанеиқәшәа, суҳәоит иаартыцәкьаны ишсоуҳәара уахьыҟаз, ушыҟаз, узыхҟьаз, нас арахь аашьасгьы иууз ҳәа сизцааит. Иара даақәԥсычҳашәа, ее Ражден, узцаара аҭак аҟаҵара ус имариам, хымшгьы аҳәара азхом, ус лахьыԥцас исымазаарын, аха Анцәа иԥьшьоуп иагьа аԥьа збазаргьы сеибганы сааит. Иара абыржәы ҳахьҭакыз, Сабурҭало ҳәа Қарҭ ааигәара аԥсуаа ҳрацәаҳоын, шьыжьы аусура ҳаргон, хәылбыҽхан ҳҭыԥқәа рҽы ҳанаайлак, акы наҳҽарҵауан. Убраҟагьы еиҽкааны исымаз ашәаҳәацәа, акәашацәа злахәыз агәыԥ ҳашәаҳәареи ҳакәашареи ԥсеивгагас иҳаман. Ашәа ззымҳәозгьы изымкәашозгьы иҳакәша итәаны иаҳзызырҳуан гәышьҭыхгас ирыман. Еиҳаразак абри уара иаԥуцаз апартизан игәаҟуаз иашәа, уахык ала 4-5-нтәы ианаҳамҳәоз ыҟамызт. Ҳара ҳгәаҟраҵәкьа зҳәоз уи ашәа акәын. Ус аамҭа цон, иаҳлахьанцоу аабап ҳәа ҳашԥшуаз амнистиа ҳәа акы ҟалан шәоушьҭуп рҳәан зегьы ҳаҳоныҟақәа ҳҳынҳәит. Саргьы, аиаша уасҳәап, схәаҷы-аахысижьҭеи ибзиа-ицәгьа сахьыҟазаалак ари ашәаҳәареи акәашареи сзаҟәымҵит, сахьыҟазаалакгьы исыцуп, ԥсеивгагасгьы исымоу иароуп, – иҳәеит.

Саргьы злымҳа кыдҵан изырҳуазгьы, сцәа иаалашәеит абри абра иааира хыԥәкыс иамаз. Иаргьы ҳамҭакы ҽымҭуа, абри акы шԥеимҳәари ҳәа дышсыхәаԥшуаз, саргьы сгәы даарыцҳанашьан, иара иахь схы нарха, нас уара угәы иузалымхуа аҟазара бзиа иубозар, ари ҳҳор ахь уалаҳҵап сҳәеит. Ишызбоз ихы-иҽы дахьынеибаркыз иеааиԥсахын длашеит,

иеилҟьара аҟара ацлеит, ҳаи сара сгәы иҭаз ҳәашьас иасҵарызеи ҳәа сышгәаҟуаз, уара сеилкааны иахьуҳәаз иҭабуп сыԥсы еивугеит иҳәан, дҳагылан игәалаҟара дуны сааигәыдикылт. Иахьуҭаху сыҟоуп, иаасылшауагьы ҟасҵоит ҳәа иҳәан длатәеит. Саргьы сгәы алаҟаны, қьаад бҕьыцк наисыркын, арзаҳал иҳоыз снапы нақәсҵеит кәашаҳоыс ҳәа иреиҳау ауалафахәгьы иауратәы. Ари аҟаза ду ҳҳор аҽы иааира, ахор иалазгьы аргәырҕьеит. Иара иҟазара ду ҳконцертқәа рҽы даалукаартәы даанарԥшит. Ахәаԥшцәа ҳоынтәы дыдмыркәашакәа доурышьҭуамызт. Иара акәашацәагьы иҽырҵааз маҷымызт, икәашашьақәа рхы иадырхәауа иалагеит. Ус ҳконцертқәа ибзиазаны имҳаԥааго ҳҳор иалаз хәаҷы-хәаҷы иҭышәынтәало иалагеит, ҳмилаҭ еиҽыхарақәа иҳамазгьы маҷ-маҷ ишьақәгылеит. Сара ԥыхьатәи схәыцрақәа шыҟац иаанхеит, абри сымаза сгәы иҭымҵуа иасҳәартә ҭагылазаашьак саундаз ҳәа сышгәаҟуаз, ҿенак Гал араионтә клуб аҽы аконцерт мҳаԥааган, араион аиҳабыра ҳақәгәырҕьан ачеиԥьыка ҳаздырхиеит. Дараза ибзиангьы акрыфа-акрыжә Аҟәаҟа амҳа ҳанаақәла, сара енагь стәарҭаҽы исыватәаз акәашарақәа ықәзыргылоз Сосо Цимақәризе ихаҭыԥан Ачба Фазылбеи сара дсывасыртәеит. Абар, Галынтә амҳа ҳақәуп Аҟәаҟа ҳаауеит, ҳҟьафқәагьы, ҳҕәалаҟарагьы ҳзаманахәха ҳшааиуаз, аа, абыржәеиԥш аҭагылазаашьа уаҳа исоураны сыҟазам сгәы иҵхоз абраҟа амҳа ҳахьықәыз ашьшьыҳәа иаацәырызгеит.

– Ҳаҭыр зқәу Фазылбеи, уара акырза усеиҳабуп, аԥсҭазаарақәы акыр аԥьа збахьоу азәы уоуп. Аибашьра урган, уахьынтә анемеццәа уртҟәан аԥьа удырбеит, уахьынтә уеибганы аԥсадгьыл ахь уҳоныҟа ууаит, уи ашьҭахь анемец итҟәаны имаз, шәыԥсадгьыл шыԥсахит ҳәа шәҭаркын уахьынтәгьы ухы аԥьа арбаны уҭаҳцәа урзааит. Иухароу-иухараму уҳәа зегьрыла уеилыркаауеит, уҭырҵааит, уажәшьҭа урҭ аҳәынҵқарра

ирзымдыруа иҽыцу узцәшәауа ҳәа акгьы умазам. Убри аҟнытә сара акраатцуеит мазак сгәы иҵхауа уасҳәар сҵахыуижьҭеи, уаргьы аиаша сауҳәар ҳәа сгәҕуеит, – сҳәеит. Иара – уажәрааназа зкъаф ыҟаз, згәырҕьара ҳәаак амамыз, зхы-зҽы еихаччоз, иаалырҟьаны уамашәа иааубаратәы иҽеааиԥсахын, дызлаҟакәаз даарылҵын ихы ҩышьҭых са сахь дааҳәын, сузызырҩуеит ҳәа даасҽаԥшит. Арҭқәа инызбаалоз зегьы саадырхәыцын, абас сажәа сналагт: – 1942 шықәса, сентиабр аԥхьатәи амшқәа рыламҭалаз Кавказ ҳашьхақәа рҽы анемеццәеи, Ҳсовет Ари хацәнымырха еиҽагылан ианеибашьуаз аамҭазыҳәан, х-ҩык анемеццәа – аԥшыхәцәа еимдо ишааиуаз зыкәра маҷзаз 16-17 шықәса иреиҳамыз рахәыхьчаҩ ҷкәынак игәы иҽеанзамкәа даанкылан анемеццәа рыштабахь дыргеит. Уа дахьнаргаз уамак дыдмыргәаҟит. Ус, ахәбатәи амш ауха иҽзаны дрыцәцеит, убри атцыхәала иугәалашәозеи, насгьы иара аҷкәын дубар дудыруоу? – сизҵааит. Аҭакс иҟаитцарызеи ҳәа, сышихәаԥшуаз дынцәыҵахәыцшәа иун, ааи, ааи, исгәалашәоит, ишԥасгәаламшәои, ииашаҭацәкьаны урҭ ахҩык еицыз ҳахьынтә азәы дакъырҭуан, сара саԥсыуан, ахԥатәи днемецын. Ус дкылԥшуа дҳацын иара, аҽа немецкгьы хара-хара дҳашьклаԥшуа дҳашьҭан ҳагәрақәа уиаҟарагьы иргацәомызт азыҳәан. Усҟан аҷкәын иаҳҟыз дызлеилаҳҟааз ала, ихьча маҭәақәеи ишьаз аимаақәеи, нас абџьар ҳәа иикызгьы шәарыцага шәакьын, ар рышҟа акгьы дшалаҟамыз, иара ишиҳәаз еиԥш, ирахә гәыԥк ицәызыз дышрышьҭаз агәра анаага, уи аҟара шьклаԥшыра иаҳамҭеит. Ауха данцозгьы иҟазшьақәа рыла игәра сзымгазт, аха имаҳҟыузеи ҳара дабаҳахәауа ҳгәахәын, уи акәхеит. Дцаратәы аҭагылазаашьа аниоу дцеит, ҳаиԥырхагамхазеит. Уи ахҵыс уара иабаудыруеи, иабауаҳаи, еилкаашьас иуоузеи, насгьы узазцаазеи ҳәа саахҵеикит. Кыр аамҭа маза сгәы сҵаччошәа стәан, нас убри аҷкәын иахьа

дуԥылар – дусырбар дудыруоу, ижәла угәалашәару анысҳәа, дааҭгылан иџьашьауа, нас даҽаха-ҽахо исҳәаз аилкаара ацых-цыхра изцәырҵызар акәхап, даалахҽыххан дсырба нас дсырба ҳәа дгьаҵәы-ғьаҵәуа дҩагылеит. Уи ижәлагьы цқьа исгәалашәом, аха ԥсыуа ҭаацәара бзиак рыла аԥсуаҵас аазара змаз азәы шиакәыз ҩашьомызт. Уара уцәажәашьала уи арԥыс абра ааигәаза дыҟазар акәхап, дсырба ҳәа дгәаҟуа, дансазцаа иҟасцахуаз, убри аҷкәын убасҟан ирбаандаҩны ижәгаз сара сакәын сҳәеит. Дышҳазза ииҳәара иҽамшәо даанхеит, нас сара игәаласыршәеит раԥхьа 1946 ш. азын Гәдоуҭа араионтә клуб аҽы дшызбаз дшыздыруаз, аха уи аҵыхәала азәгьы акы шиасымҳәаз, иахьанза маза сгәы ишҭаҵәахыз. Иара арҭқәа иаҳаз уамашәа ибауа зны дгылт, зны дтәеит иҟаитцара издыруам сгәыдикылауеит, схыдикылауеит, ауама саҳауеит, абарҭқәа удыруаны абранза излаучҳазеи ҳәа дуазырит. Ус ҳшааиуаз ҳҟьафқәгьы ыҟамзи, насгьы цәажәарала ҳааԥсазар акәхап, маҷк ҽымҭуа ҳааиқәтәақәеит. Абар шьҭа Очамчыра аҟалакъ ҳалсны Мыкә азиас ацҳа ҳаақәло аиԥш, иара иҭынчра даалҵын, ииҳәашаз маҷызма деиҭаналагт ицәажәара. Ражден, шьҭа иуцәыстәахуа ҳәа акгьы ыҟазам. Сара 1941 шықәса рзыҳәан аибашьрахь иансыҧхьа сцеит. Убраҟа еибашьҩык иаҳасабала патронакгьы ҭысмырҟьеит. Ҩнак ҳгәы ҳҽеанзамкәа анемеццәа ааҳақәшәан шәбаандаҩцәоуп шәабџьар шьҭашәҵа, шәнапы шәҩаха анырҳәа, ҳҭагылазаашьа зеиԥшраз ангәаҳҭа, баша ҳаеыздҳаршьуазеи ххәан, еицыз агәыԥ шьҭыхны анемеццәа ҳаераҳҭеит.

Уа ҳахьыҟазгьы ԥсшьара ҳнаргозма иааҳадмырҟатцоз ҳәа иҟази. Ус сышгәаҟуаз изҙбеит, уаҟа аԥсуааи иара ашьха уааи ашәаҳәареи акәашареи злаз еизганы, аамҭа шҳамамызгьы еиҽыскааит ашәаҳәареи акәашареи ргәыԥ, уи алагьы аԥсеивгара сауит. Дара

анемеццәагьы уажәрааназа алаба ҳаархо ҳзыргәаҟуаз, шьҭа ҳаҭыр хәыцыкгьы сыкәыршо иалагеит. Изуцәыззарызеи Дрогобич ҳәа иахьашьҭау ақалақь аҿы Гитлер иҿаԥхьа изнымкәа-иҩызнтәымкәа сшәаҳәеит, скәашеит, аҳамҭакәагьы санашьан. Ус ҳшааиуаз анемеццәа Кавказ ҳашьхақәа рҿы ианааи ҳара Кавказ ахьынтә уаҟа иҟақәаз ҳаалырхын, анемеццәа шәрыцхраа, амҩақәа дшәырбароуп ҳәа ҳаарышьҭит. Араҟа иҟаҳҵахуазеи, иҳамчызи рхы ҳадырхәауан. Ҳшааиуаз анемеццәа рышьҭахьҟа имгьежьыр амуа ианыҟала, ашьха-уаа еицыз досу дшахәоз ддәыцәлеит, реырцәахит, ахрақәа, абнақәа ҳәераҳҵеит. Иара саргьы аибашьра иалгааназа ҳәа ҷьара сеыԥхьак сыҟан, нас аибашьра ианалга исыхьлак сыхьааит, ислахьынҵоу збап сҳәан, сцәырцын сшааиуаз Гәдоуҭа араионтә клуб аҿы аусура сшаҿыз, ишудыруа аиԥш, еиҭах сыкны сҭаркит. Убри ашьҭахь амнистиа ҳаунашьҭын, иахьа сахьубауа сааины сыҟоуп, наҟ-наҟ испҿеиԥшу здырхуада ҳәа иажәа даалгеит. Уи аамҭазын саргьы слымҳа кыдцан сшизызырҩуаз, маҷк ҳанаатынчха, ҽеакы еилыскаарц исҭахыз зцаарак аҳәара сналагеит: – Ҳаҭыр зкәу Фазылбеи, уаха цәажәарала усыркаразеит, аха абри Лондонҟа аҧсуа кәашацәа иахьшәыԥхьаз шәымцара зыхҟьазеи, иаԥырхагахада, арахь ҳахьызырҩуа еиуеиԥшым ала иахцәажәауеит. Уи ахҭыс шыҟалаз уара ишудыруа еиԥш азәгьы издыруам азыхәан суҳәоит иагьа усыраапсазаргьы убри сеилуркаарц, – сҳәеит. Иара дааччашәа, уи шыҟалаҵәкьаз абас ауп ҳәа дналагеит: – Уажәы уи ахҭыс аныҟалаз ашыкәс цқьа исгәалашәом, аха сареи Гәблиа Алиошеи аапхьара ҳарҵеит Лондонҟа, адунеи жәларбжьаратәи афольклортә кәашара азҟазацәа рфестиваль ахь. Излаҳарҳәаз ала, Ленинград ҳнеит, нас еилаҳкааит уаҵәы шьыжьы аҧба ҳҵалан Лондонҟа ҳашцоз. Асасааирҭа «Асториа» аҿы ашьҭалаҵагьы ҳарҵан ҳшыҟаз, уаҵәынза аамҭа рацәоуп

ҳабацари ҳәа ҳашхәыцуаз, «Асториа» ҵаҟа иамаз аресторан аҿы столк ҳнахатәан, иаҳфашаз-иааҷәшазгьы ааҳарҵан ҳаштәаз, аресторан аҿы аоркестртә музыка хкы рацәала иадырхәон, икәашон, ишәаҳәон. Ҳара ҳаилаҳәашьала азәгьы ҳиеиԥшымызт, акәымжәи аҟамеи ҳагын акәымзар, аҧсуаҵас ҳаилаҳәан (ҳасценатә маҭәақәа ҳчамаданқәа ирҭан хыхь ҳномерқәа рҿы). Арҭ амузыка азырҳәоз ҳгәарҭазар акәхап, ҳашкавказтәқәаз анеилыркаа, иаалырҟьаны илахҿыхза иҟаз аркәашага алезгинка арҳәара иалагеит. Ҳара акы ҳааннакылозма, арахь ҳҟьафқәагьы хәыцык акәзаргьы ишьҭыҵны иҟан, ҳҩаҵҟьан ҳшьацәхартәауа ҳанаакәла, идыдрахеит, азал мацәысит, анапеинҟьара ҳадыргеит, азал иамкуа итәаз ауаа рыстолқәа ирхыҵын рызхара ҳрызбом. Даараза ҳманшәаланы ҳаныкәаша ҳааин ҳстол ҳнахатәеит. Убри инаркны араҟа иҟаз зегьы ҳлаԥшыкәцаны иҳахәаԥшуан, иара аресторан амаҵзыуҩцәагьы ҳлаԥшыкәырҵан, лакҵа хаала пату ҳақәырҵеит. Ҳара ҳахьтәаз ҳганахьшәа астол иахатәоуп х-ҩык. Урҭ рахьынтә – генерал формала деилаҳәоуп азәы, аҩбатәи иԥҳәыс лоуп уҳәаратәы дубоит, ирыдтәалоу ахԥатәи 20-ҟа шыкәса лхыҵуеит, рыԥҳа лакәзар ҟалап ҳәа ҳшыԥшыз форкстрод амузыка арҳәара ианалага, Алиоша идыруан урҭ акәашарақәа, аиашоуми культуралагьы дсеиҳан, аурыс бызшәагьы бзиазаны идыруан, дахьтәаз аҳәыцымцара далагеит, дсазҵаауеит, угәы ишԥаанагои, снеины абри азҕаб итәоу лани лаби шәызҕаб лыцкәашара азин сышәҭ ҳәа срыҳәар ишԥаҟалари ҳәа. Сара исҳәара сзымдыруа аҵак исҭаанза, иара ахьышәҭҳәа днеин даараза ҳаҭырла дреихырхәауа акы нареиҳәан, уи даара ргәы ишаахәаз убаратәы рхы-рӷьәа рыла избоит, азҕабгьы ари инеира дазыԥшызшәа ахьышәҭҳәа дҩагылан лҿааилырган рҩыцьагьы икәашауа иныкәылт. Аиашоуми даараза патула диркәашеит, ус изнымкәа-иҩызнтәымкәа

еицыкәашеит, еинышәеит, кыр шықәса еибадыруазшәа еизааигәахеит. Ус итәаз аҳәара иҟарҵаз ала, ҳара ҳҧоыцьагьы ҳаиҭакәашеит. Сахьыпшуаз ари азҭаб лани лаби Алиоша дыргәаҧхеит уҳәаратәы избоит, иара Алиошагьы абри азҭаб сара дысразҟхароуп ҳәа иҽеаҧсра аиҭеит. Абар акаамеҭ, лада-ҧада ҳгәарҭан, аҧыжәреи акрыфареи ихаҳарҟьацәан, ҳгәы иҭазамкәан арыжәтә ишакәымыз иаҳиааит, иҳалсит.

Ус акәхеит, Лондонҟа аҭба ҳазҭалараны иҟазгьы ҳагхан, ҳиарҭақәа рҽы ҳшыцәаз, ашә иасуа ҳаадырҧшын, ҳҧагылан ашә ааҳартызар ҧоыцьа афицарцәа, ахҧатәи ирыцыз даҳзеилымкааит, рыбжьқәа ҧаҳарак иҳацәҳаит, иҳақәыҕәҕәеит, шәцараны шәахьыҟаз шәзагхазеи ишәхашҭма, адҵа ишәымаз шәазымхәыцт, шәахымыҵгылт рҳәеит. Нас ҳапрограмма еилажәгеит ҳәа иҳақәмақаруа ҳганы ҳҭаркит. Иҟаҳҵоз, иааулак Аҟәаҟа адырра ҟаҳҵан, Николаи Бата-иҧа Ачба днеин ҳҽыхны ҳааигеит. Абас ҳгәы хыҵ-хыҵуа Лондонҟа ацара ҳшазгәаҟуаз Алиоша имшала ҳзымцакәан ҳаанхеит. Сара хаҵала уи даараза сычмазаҧохома сҳәо аҟынза ихьаазгеит. Алиоша иакәзар, уи иҟалаз агәхьаагьы имкит, азҭаб бзиа иибаз, лангьы лабгьы иргәаҧханы еирызҟхан, ҧҳәысс дигеит, дааразагьы пату еиқәырҧон. Абас ҳашцәажәоз Галынтә иҵагьы аҳәатәқәа шҳамаз Аҟәа ҳанааи, амашьына иақәтәаз ҳара-ҳара ашара шәызбзиахааит ҳәа неибыҳәаны ҳаҧонықақәа рахь ҳцеит.

Ари акәашаҧҟаза ду изкны ажәақәак сҳәарц стахыуп.

Иҧшра-исахьа дахьынаибаркыу асцена дазшан, уи икәашашьа, ҳакәашацәа иага реаныршәаргьы, уи иаҳракыра иахьагьы уаҧоы идызбалом. Ицқьаза иҽеилаҳәашьала, омашәа иубаратәы даамысташәан. Ҳакәашацәа абри шәихәаҧшны аҽеилаҳәашьа иҷышәҵаа ҳәа срылабжьон, аха уигьы шьала-дала, шьҭрала иаауазаап, иага рееибырҭаргьы уи исценатә культура аҷынза изнеиуамызт. Уи иҽеилаҳәаны асцена данаақәла дцьашьатәын, абри мыцхәуп ҳәа акы идубаломызт, сахьаҭыхҧоы ҟазак ишизҭымхра деибыҭан, ишәыз зегьы рҭыпқәа рҷы иҟан. Асцена данықәлалак, уажәрааназа иубац иакәымкәан зынза даҽеакала дҟалон. Ихы-иҷы, иблақәа, изара, инапы, ишьапы дахьынеибаркыз кәашара бызшәала имаха-ишьаха ирцәажәон, ауаа ихәаҧшуаз иршанхон, ҳамҭакы изымқәацо инапаҷы итҟәаны иааигон, аамҭа маҷла ирмацәысуан, ҳаи иҵегьгьы дзымкәашеи уҳәаратәы днықәпраа дцон. Сара схаан ҧоынтә дахьыдмыркәашаз ҳәа сгәалашәазом.

1957 шықәса азыҳәан, аҧсуа жәлар рҟазаратә культура адекада Қарҵ имҧоаҧысуан. Фазылбеи иҟазара агазеҭқәеи ажурналқәеи инарҵбааны иахцәажәеит, ахә ҳаракынгьы иршьеит. Иара ус машәыршәа акәымкәан аҟазара знапы алакыз ахатәрақәа, акәашацәа Сухишвили Рамишвили уҳәа егьырҵгьы ахә ҳаракны иахцәажәеит. Убасҟан иагьианашьан Қырҵтәыла ССР аҷы зҽаҧсазтәыз артист ҳәа ахьыз. Иахьагьы Ачба ицәырҵшьа, икәашашьа ҳәа ҳакәашацәа изҷыпшыша, ирҵага маҭәаны иаҳзынижьыз рацәазоуп. Назаза аҧсуа жәлар ҳакәашаратә ҭоурых аҷы ихьыз ҧсра ақәымкәан дазынхеит.

ИВАН ҬАРБЕИ АСЛАН ОҬЫРБЕИ РТЕЛЕГРАММА ШСОУЗ

Сара ианакәзаалак слымҳа азкыдын апочта, аимадара аҟәша, есымша уа сынкыдцаалон, ҷьара Аҧснынтә азәыр акыр сзиҧуама ҳәа. Ааи, ари аҽны исоуит Қарҵтәи арадио аҟәша убас, Қарҵтәи жәлар рырҷиаратә ҧоны адиректор Миша Чиринашвили

рыҟнытә лымкаала ашәҟәы. Араҟа иаҳәон гәыԥоык иаарласны ашәақәа акасетақәа рҭаоора азыҳәан ишааиуа, ҳара урҭ раанра, ашәақәа рҭаоора ҳазхиазарц. Уи аамҭаз ҳаргьы ҳазыҟаҵан уи аиԥш аиԥылара. Аха уажәы еиҳа аҭакԥхықәра ҳаун, ҳапрограмма лымкаала аҿазыҟаҵара ҳалагеит. Араион ацентр аҿы убас аклубқәа ахьыҟаз Лесеҷини, Мухәри уҳәа 4-5-ҟа концертқәа моапаагеит. Қарҭтәи ашәа ҭаоцәа аекспедициагьы ҳзааин, уамак ԥьа адымбалацәакәан ирҭахыз, шаҟа рҭахыз ашәақәа анҵаны ицеит. Ус лассы-лассы Қарҭтәи арадио ала ҳашәақәа ҳаҳауа иалагеит. Ахор иалаз, иара араион анапхгаоцәа, араион уааҽәлар ари ахҭыс даара иргәаԥхеит, ргәы ҟанаҵеит. Иара саргьы сгәалаҟазаара маҷк иацлазаргьы, абаандао еиԥш схы сыԥхьазон, аоныҟантә – Аԥснынтә дырраҭарак ахьсмоуаз, еиҳаразак саб дааны аҿԥныхәа иситаз «аҳаиуан ауп зызхара ахьафаз иаагылауа ҳәа» аниҳәаз инаркны. Аԥыхьақәа раасҭа, сыла акы амбо сҟалан ишԥазури, ишԥаҟасҵари, ус илкажьцәкьаны сцаргьы исзырухьоу абзиарақәа санрызхәыц сеыззыскра сзымдыруа сышгәаҟуаз, ҽенак асаат 12 реиԥш, аԥошьҭамоаԥгаогьы сгәашә даадгылан, аоыза Гәымба ателеграмма, ателеграмма узааит ҳәа лыбжьы аагеит. Уи агәашә аҿы снеины ателеграмма аалымсхаанза, шаҟа схәыцыз, шаҟантәы сшьа-сда сеиҭанакыз аҳәара ус имариам. Гәаныла, ех, Анцәа, абзиара сырҳа ҳәа снапы ихьанҭахаз неиҵых иаалымхны санаԥхьа, аԥхьатәи ажәақәа инадыркны схы-сгәы рҭыԥаҿы иааит. Аоны сыоналаанза 3-4-нтәы саԥхьеит, санаоонала асқам слантәалан ҭынч сыла неиҵых сеиҭаԥхьеит, ари ԥхызума, ма илабҿабоума сҳәо, схы агәра сзымго аҟнынза сеилаԥсеит. Ателеграмма ианыз ҽырҳәала исҵан, ауҭра сынҭалан аиҭаҳәара саҿуп. Уи абас аҳәауеит: «Чхороцқә аимадара аҟәша, хаҭала Ражден Гәымба, аҳәара уаҳҭоит иаарласзаны уаҭаарацы Аҟәа

апартиа Аԥснытәи аобком аҟны. Аслан Оҭырба, Иван Ҭарба». Ауаоы иԥсҭазаараҿы уи аиԥш агәырҵьарақәа даара имаҷны ауп ишиԥыхьашәо, сыоны самкуа ашәқәа, аԥенџьырқәа еинҟьауа сааоналт. Уажәрааныа сбаандаоны, соҽаҳәаны сызмаз адаҷқәа ԥцәҵәазшәа, зынзаск сласзахеит, даеакала схы збошәа сҟалеит. Уажәшьҭа азбара салагеит, арҭ араҟатәи сеиҳабыра ирамҳәазакәан ацара зынзаск ииашахом, аха араҟа амц сымҳәар ауам, зынгьы ианаамҭоу, иахьахәҭоу амц ҳәазар, хәра бгьыцк аиԥш ауаоы иахьихәауагьы ыҟазаап сҳәан, соеаибытан снеит даара ҳаҭырла исзыҟаз араион анагзком ахантәаоы Шьалуа Естат-иԥа Хәнтуа иҿы, избаны исымазгьы насҳәеит: – Сани саби рықәрақәагьы маҷым, ичмазцәоуп ҳәа адырра соуит, иҟалозар 10 – 15-ҟа мшы соушәышьҭыроуп.

Иаргьы ишызбоз иаахьаааиган доагылт, ушԥамцои, џьаракыр цхыраара уҭахызар ҳахиоуп иҳәеит. Уахь шәа шәганахьала акы саҳәо, акы сааннакыло сыҟам сҳәан, икабинет сааонытцын, ақалақь Цхакаиа ицоз амашьына слақәтәан, нас Цхакаиантә Аҟәаҟа иаауаз адәыҕба сылҭалан, адыроаены ашьыжь асаат 8.30 рзын Аԥснытәи аобком ахьыҟаз Ленин ихьз зхыз амоа аҿы сааизар, аиҳабыра макьаназыҳәан имааицызт. Саргьы сгәы аҭып иҭамгыло, исарҳәарызеишь, исаҳарызеишь ҳәа сышгылаз, аобком ахан аоналарҭа ашә соадцаны сышԥшуаз, уажәрааныа маҷк адамхаргьы ус харантә еибадыруаз Аслан Ҭамшьыгә-иԥа Оҭырбеи сареи ҳалаԥшқәа ааиқәшәеит. Хәыцра еидарак дышрымоу инубаалартә иаауаз, сшааибаз еиԥш, гәырҵьара дук ианиаз азәы иеиԥш, ихәыцрақәа наԥхьакны сааидикылан, сыжәоа аанкылан икабинет ахь снеигеит. Иааркьаҿны ҳаицәажәарақәа рышьҭахь уаала, шьҭа иҳәан, Иван Константин-иԥа Ҭарба икабинет ҳнаоналт. Араҟа ҳаилибакаақәеит уҳәаратәы саатк инеиҳаны

ҳаицәажәара ашьҭахь, уаҵәы асаат 11.00 реиԥш абраҟа ҳаиқәшәараны ҳнеиԥырҵит.

Ари ахҭыс ҟалоит август, ма сентиабр 1954 шықәса азыхәан. Усҟан И. К. Ҭарба Аԥснытәи аобком 3-тәи мазаныҟәгаҩыс дыҟан, А.Ҭ. Оҭырба аидеологиатә азеиԥш ҟәша деиҳабын. 1954 шықәса Сталини Бериеи рыԥсрақәа, хаҵала рыҟамзаара иабзоураны Аԥсны аԥсуаа аинтеллигенциа ачалт хьанҭа зхакнаҳаз мацәак иадамхаргьы ихәаз рыбҕақәа ашьшьыхәа идыриашо иҟалеит. Ана-ара аԥсуаа рыбжьқәа уаҳауа, аусурҭа аҭыԥқәа рзылҵуа иалагеит. Саргьы уажәрааназа араҟа иалырцахьазгьы, ҳхәаны ҳхатә бызшәала ҳахьзымеицәажәоз, уажәы схы ҩышьҭысхын ҳаҳҵны қалақь Аҟәа сызхара исзымбо сласҳа, сшаҟь-шаҟьо, агәалаҟара ду сыманы еимыздеит. Ааи, аиашоуми макьана азыхәан испылоз аԥсуаа шмацәыз убаратәы иҟан. Еиҳаразак угәы иаахәашаз, уажәы еиԥш аҩны аихагылақәа рацәаны иҟамызт, аха амҩақәеи, апаркқәеи, иара аҩнқәа игылази ирнубаалон анапы бзиа шрыдкылаз, иахьабалак амшын аҽықәу, убас аԥьармыкьа уҳәа араҟатәи аиҳабыра рыхшыҩ, нас рнапы шадкылаз аныԥшуан. Иара аҽни аухеи исызцәырҵит 2-3-ҟа ашәа ҽыцқәа ртемақәа. Ус, ауха асаат 22.00 рзеиԥш сгәыҫеанзамкәан ҳаиқәшәеит аԥсуа патриот, згәы еибафоз арԥыс, аҽар ргәы ҭызгоз, ԥхьаҟатәи рԥеиԥш дырбауа амҩа иқәызцоз М. Горки ихьз зхәу аинститут рцаҩыс иҟаз, Ленинградтәи амлакра, аблокада ду иалцны иааз Антон Константин-иԥа Адлеибеи сареи. Иааигны, аукы, ибласаркьақәа уажәы-уажәы ичабрала ирбауан. Ашьҭахь аҵых акыр ҳхаагеит Шьаликәа Камкиа, Платон Бебиа, Шаамил Аҩардан, Иван Логәуа уҳәа, фҩык раҟара еицыз. А.К. Адлеиба ҳаиқәшәара деигәырҕеит, ҳаиқәныхәо ҵәыцақәакгьы ҳиркит аресторан аҽы.

Адырҩаены асаат 11 реиԥш иахьсааирҭаз А.Ҭ. Оҭырба

иҽы санааи дааины дыҟан Иван Еснаҭ-иԥа Кортуагьы, уаанзагьы ибзианы издыруаз. Арҭ араҟа уамак ҳееидмырхалацәакәа И. К. Ҭарба иҽы ҳаҩналеит, уи даҳзыԥшын. Ҳшыныҩналатҵәҟьаз аԥсшәақәа ааибаҳҳәан ҳанылатәақәа, И. К. Ҭарба дналагт ацәажәара, аҩыза Раҷден, уара абра иацы ҳанеицәажәа ашьҭахь ҳара, А.Ҭ. Оҭырбеи, И. Л. Кортуеи сареи абас иаҳазбеит, уаргьы уазхәыц, уадгылап ҳәа ҳгәы иаанагоит. Ииашоуп, уи раԥхьатәи амшқәа уаргьы ҳаргьы ишаҳҭахқәоу аиԥш иҟамлар алшоит, аха иагьа аԥьа убаргьы, иагьа ԥынгыла цәгьақәа уԥыларгьы угәы каумыжьроуп, ҳаргьы иҳалшауа ала ҳуцхраауеит, иахьамузогьы ҳувагылоит. Ааи, раԥхьаза иргыланы иахьатәи аамҭазы акрызцазкуа акы акәны иҳаԥхьазоит, ҳҽар зегьы ахьыҟоу ҳинститут аҽы ԥсышәала ашәаҳәареи акәашареи ансамбль аартра. Итәазгьы – Кортуа, Оҭырба, еицҽакны, ааи, Раҷден, ус акәхоит, иагьа ԥьа убаргьы уи ҟауцароуп, рҳәеит. Сара ҽымҭ ус хаҽыла мап шацәысымкуаз деилсыркааит. И. К. Ҭарба иажәа нагзауа, аинститут адиректор Хәрцизе адырра исҭахьеит, дааир ҳара иаҳҳәаша ҳазыхиоуп, ҳаиқәышаҳаҭуп иҳәан, сара сахь ихы аарханы ииҳәарызеишь ҳәа дансыхәаԥш, саргьы сыкәра мацын, аха схы сақәгәыҕрашәа аԥышәа хәычыкгьы сыман азыхәан, ааи, ишәҳәаз саҳаит сақәшаҳаҭуп, иаасылшо зегьы ҟасцоит, схы сеигзом сҳәеит. Ҳаштәаз дааҩналеит хаҵак даԥсышәа мацараха, ихы аиҳарак ашла ааланаԥсахьеит, илакыҵақәа иагьа иргәыкыргьы, цҟьа уанынарыҵаԥшлак ицубаалоит маза ицәахны имоу агәынамзарақәа. Аха усҟан мап икыр илшомызт, аԥсуа зцаара аҭагылазаашьа зеиԥшраз ала. Ажәакала ҳааибадырдырын, ари аинститут адиректор Хәрцизе, сара ишыстахуу, шаҟа репетициа аҭаххо, аиҽкааратә усқәа уҳәа зегьы рҽы ацхыраара шсиҭо иеилыркааны, нас иаргьы саргьы ҳаицны аинститут аҽы ҳааин

иахьабалак алекторцәа алархәны алаҳәарақәа ҟаҳцеит уаҵәы асаат 15 рзыҳәа ашәаҳәареи акәашареи рансамбль иалаларц зҵахыу аинститут аклуб аҽы еизарц. Ус иагьыҟалеит. Адырԥаенеы ашәҟәы реанырҵеит 90-ԥык арԥарцәа убас азҭабцәагьы.

Рапҳьатәи амш, рапҳьатәи арепетициа инаркны, сара адирекциа аҟнытә цхыраара ҳәа акы самыҳәауа арепетициақәа азәы иҽагмырхакәа аусура ҳалагеит. Ауалафахәы ҳәа исауаз зынза имаҷын азын, сара уи ԥьаргьы исмырҳәаҙакәан, ихала, излаилирша, дахьықәԥа здырхуада Антон Адлеиба ибзоурала аинститут иамаз аклуб еиҳабыс сыкәиргылт, усҟан, уи аамҭаз ари даара иуадаԥын аԥсуаа ҳзыҳәан.

Ҳхор арепетициақәа қәҽиарала ишаагоз, иара ақырҭқәа рҽар рыла еиҽкааны ирымаз Владимир Ҭолордова напхгара зиҭоз ахьынтә 10-ԥык инареиҳаны, сара ишызымуаз, иара рнапхгаԥы дақәыршаҳаҭны ҳхор ахь ииасит. Уи моу Аԥснытәи Аҳәынҭқарратә жәлар рышәаҳәареи рыкәашареи рансамбль ахьынтәи, улафахәыда зхатә гәаԥхарала ҳара ҳансамбль ахь ииасыз иреиуоуп Гивии Оҭари аишьцәа Вашаки !ераа, Оҭар Цверава, Гиви Шублазе уҳәа иҵегьгьы. Абар, мызкы инеиҳаны ҳарҿуп аҽазыҟаҵарақәа. Ҩнак сгәы сеанзамкәан И.К. Ҭарбеи, А.Ҭ. Оҭырбеи, И.Е. Кортуеи дызҿу, иҟаиҵо аабап ҳәа иааизаап, сара исбарҭамкәа азалахь итәеит. Сара срепетициа саналга, ахԥыкгьы Ҭарба, Оҭырба, Кортуа асценаҽы иԥхалан ргәы ишаахәаз рнубааларатәы ахор иалаз зегьы ирыдырныхҳәалеит рҟазаратә қәҽиарақәа. Убри ашьҭахь срыманы ицан Ҭарба икабинетаҽы иаартны аицәажәара ҳаман, декабр 5, СССР Аконституциа амш ныҳәа азгәаҭараҽы абри астуденцәа рансамбльгьы ықәгыларцазын. Сара аамҭа маҷла сызхьымзаз, исыгыз здыруан азы, уажәтәи ала шәысҟәаҵ ҳәа аҳәара иҟасҵаз

мчы аимыуит, ишԥасыурыз еисымша 4-5 саат арепетициақәа рыҟаҵара салагеит.

Араҟа иҳәатәны инсыжьыз, Ҭарбеи Оҭырбеи, убас Вл. Ҷь. Кәарҷелиеи рыбзоурала сара ишыстахымыз ансамбль аамҭала зны акгьы уаԥсам ҳәа сахьалырцахьаз ҽыц санынарышьҭ, Киҵи Гегечкори, ои уаама, ууаи, уара ара уаҵахәуп, ҳәа иреиҳазоу ауалафахәгьы сиҭеит. Шьыжьла Киҵи иҽы ашәа сҳәон, ашьыбжьышьҭахь аниститут аҽы 4-5 саат аус зуан.

Абар иааигәазахеит амшныҳәа ҳазԥыларанеы ҳаҟазгьы. Сара аҽар еизызгаз реиҳараԥык араионқәа, ақыҵақәа ирылаазаз ҿаруаан, урҭ рахьынтәи аиҳараԥык сценак аҽы ашәа зымҳәацыз имкәашацыз ракәын. Убри азын ԥынтәҟа ҳақәгылеит аныҳәа аҽны репетициак аҳасабала ҳақәгыларанеы ҳахьыҟаз афилармониа асценаҽы. Араҟа идсырбеит, асцена иамаз аҷыдарақәа ишнеиша, ишааиша, насгьы еиҳаразак азал ахь ауаа ианрылаԥшлак ишымшәаша расҳәеит, асценаҽы культурала рхымԥаԥгашьа дсырбеит. Ари амшныҳәа ахьазгәарҭоз, аконцерттә программа рхы аладырхәт аҟазара знапы алакыз профессионалла иҳаракыз ауаа. Иара ишаԥыз еиԥш, рапҳьа аконцерт ахы аадыртит, саргьы сызлахәыз Аԥснытәи Аҳәынҭқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи рансамбль, ҳаҭыр ду зқәыз адерижиор хада К.В. Гегечкори инапхгарала. Убри ашьҭахь ҳара аинститут астудентцәа ҳақәгыларала аныҳәа аҵыхәа аркын. Ҳконцерттә программа аҽы, арепетициақәа, аҽазыҟаҵарақәа раан Антон Константин-иԥа Адлеиба ибзоурала иалагалан Нестор Аполлон-иԥа Лакоба Аԥсны жәлар изаԥырҵаз ашәа. Ари заҳаз аԥсуа жәлар, хәыҷгьы-дугьы даара гәахәа дус иҟарҵеит, аха аԥсуаа маҵура хәыҷқәак змаз, шәаҟәыҵ зҳәақәаз ҟалеит хәыҷык иацәшәазгьы ҟалеит. Уи аамҭазын ишәымҳәан ҳәагьы ҳарымҳәеит. Ҳәарада ари ахҭыс ақырҭқәа рзыҳәан иааха

дуун, ибҕапҵәаган. Сара ҷыдала дааразаа сицәшәон Антон Константин-иҧа, абри дахырԥьаны мыждарак изыруыр ҳәа. Аха иара иуазма, ҳконцерттә программа Лакоба иашәала иааҳмыртыр оеысшьуеит ҳәа дықәгылт.

– Сара Ленинград аблокада аҽы ирзымшьыз абраԥагьы срызшьуам, – иҳәан дааҳавагылт. Ҳара ахор иалаз аҽарацәа дааҳалҳәҳәон дҳаракны иааигны. Спортсменк иеиҧш деилԥьан, деинаалан, деибытан, шамахамзар дгәырҕьо, дыччо дубазомызт, еснагь ихыиҽы, хәыцра ҵаулак дшамоу анубаалон. Дпатриот дун, аҧсуара дахзызаауан, аҧсышәала акәымзар ҳарҭ аҧсуаа ҳанеидгылоу аҿа бызшәак ҳцәалашәар дааразаа дгәааны дҳақәҕәгәон, ҳагәгьы ҳҽаниҵон. Ус декабр 5 Аконституциа амш ныҳәа ахы аадыртит Аҧснытәи Аҳәынҭқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи рансамбль Киҵи Гегечкори напхгара зиҭоз ала. Машәыршәа акы-ҩба аҧсуа ашәақәак рҳәеит. Саатк иазынаҧшуа ицоз рпрограмма зегьы гыруа, қырҭуа бызшәан. Арҭ рпрограмма ианалга, ҳара аҧсуа студентцәа шәааи асценахь анырҳәа 80-ҩык инреиҳаны асцена иныкәсыргылт. Уи аамҭаз Антон Константин-иҧа азәазәала дҳалабжьо, ҳгәалаԥара шьҭихуан. Аҧарда аатит, саргьы ҩнуҵԥала ашәара исымаз сырмазан, ахор сырҽаччо Лакоба иашәа ахаҭа зҳәоз, аҳәашьа ааргәаларшәаны уи ашәа иааҭдырԥьаз бзарбзан хҭԥьарак аиҧш азал иаарналт. Азныказын азал иамкуа итәаз аашанхеит, аха нас идыды мацәысхан «ура! ура!» ҳәа азал ыҵырхуама уҳәартә еинырԥьеит. Иара обком аиҳабыра қырҭқәан иԥаз, урҭгьы ара азал ахьынтә ирбазираҳаз иахамҵгылар амузаап, игылан урҭгьы кыр аамҭа аинԥьара иаҽын. Ари ахҭыс Аԥәа, иара убас Аҧсны қалақьи қытеи уи ада ҳәатәы рымамызт. Усҟан ҳазҭагылаз аамҭазын ари ашәа аҵак дузза аиуит. Ажәак ала, ҳшәаны ҳбызшәала изымцәажәоз, уажәы ҳҽы

аартны ҳбызшәала ҳцәажәо, ҳшәаҳәо ҳаҧхьаԥатәи ҳҧеиҧш агәашәқәа макьана имазазаргьы иаанартит.

Аконцерт ашьҭахь асценахь иааит Аҧснытәи аобком абиуро ачленцәа Ф.А. Гегешизе дзеиҳабыз (актәи амазаныԥәгақәы), убас ақалақь аҭакпҳыққәрақәа рҽы амаҵурақәа ирылаз ауаа, аҵарауаа. Ҳақәгылара ахәшьара ду арҭеит, ахор иалаз зегьы иҵабуп ҳәа реиҳәеит Ф. А. Гегешизе.

Абарҭқәа зегь рышьҭахь Ҭарбагьы, Оҭырбагьы, Кортуа дрыцны иаасыдгылан, уаҩы иахьибарҭамыз сааныркылан, сара схаан уи аиҧш исымбацыз, исмаҳацыз рыхҩыкгьы игәырҕьацәан рылабжышқәа ааруама уҳәаратәы сгәыдркылт, сыргәызит, абарҭ дрышьҭаххы даакылсын аҧсшәа саҳәаны, сгәыдкыланы дцеит Аԥәатәи амузучилишьче адиректор Шалва Александр-иҧа Горгазе. Оҭырба А.Ҭ. даасыдгылан уаха аҩныԥа узгоит, избанзар уаҵәы Гегешизе асаат 10 рзын дуҧхьеит, ааи, ааи Ражден, ус ауп ус, алоджаҽы ҳахьтәаз, асценаҽы уаниба абри аҳкәын дызусҵада ҳәа данҵаа, дҳаздыруам ҲҲәеит, ус анакәха ишышәтахәу еиҽышәкаа, уаҵәы асаат 10 рзын скабинет аҽы дҟалароуп иҳәеит. Ражден, уара узыҳәан макьана имазоуп, ҳара ҳазҽу ҳагәтыхақәа, урҭ ашьшьыҳәа иҟалауа иаауеит, убри аҟынтә уҧсы ушьароуп, уаҵәтәи амш уҽазыҟауҵароуп, уи амш иаҳәо аҵакы рацәазоуп ҳәа ишызымуаз ауха Аслан Ҭамшьыгә-иҧа иҩныԥа сигеит. Аха дабанхауеи, дагьышҧанхауеи, ажәытә Ҵулукизе ихьз зхыз амҩа, инеиҵых игылоу абарак еихабаа аҽы ҩ-уаҭах хәыҷзақәак имоуп. Иҧшәма Татиана Еснаҭ-иҧҳа Конҵьариа – Оҭырбеи иареи ирыхшаз х-ҩык ахәыҷқәа раазоит. Араԥа абасҵәԥьа иҷарны рынхашьа сызлаҧшыз, уи аминуҭ азын исанаҳәаз даара ирацәазоуп, шаԥа маза, шаԥа хәыцра сызцәырҵзеи убра. Аслан дашьҭамызт ихатә ҧсҭазаара арҧшзара, арбеиара. Уи иҭаҳцәа иблақәа раҵкыс

еиҕьишьоз. изҭагылазгьы, ирыгызгьы ибон, рхәыцқәа рҩызцәа раасҭа иҕарны иеилаҳәааны ашколахь ишцозгьы ибон, аха зегьы ирымоуп ҽҳәарақәак, аамҭақәак ҳәа дахәапшуан. Абыржәоуп ачҳара, ақәпара адырра анаҭаху ԥхьаҟатәи ҳԥеиԥш ҳажәлар ирызкылԥхаз аԥхарра хәыч иҵегьы аеарҭбааразыҳәа акәын дыззықәпоз. Сара усҟантәи аамҭазын аиҽыхарақәа избақәаз рҽагылара зылшоз шамахамзар азәгьы дызбомызт. Аслан Ҭамшьыгә-иԥа убри ишьҭанеиуан, сара сеилкаарала, И. К. Ҭарба, В.Д. Кәарҷелиа, нас дыҕәҕәазаны, ижәҩахыр дуны даарылыҳәҳәо даақәгылт Архип Мирон-иԥа Лабахәуа. Зны-зынла сымацара санхәыцуа избоит шаҟа ицәгьоу, шаҟа аҭахыу аԥсҭазаара аилкаара. Хыхь зызбахә сҳәаз реиԥш ауаа ссирқәа, ауаа хазынақәа реилкаара, сгәанала, аԥсуа дыҟанаҵ ԥсра рыцәзам. Иахьа шьоукы-шьоукы зыԥсы ҭоу зызбахә сҳәаақәаз анышә ишамадоугьы изыԥсахуа маҷҩуп. Ихшареи иԥшәма ссири реалагзаны изыҩназ ауаҭах хәыҷқәа, анызба сгәы сыхьит, аха убас убарҭ еилырган, иԥшзан, уҩналар, урышьцылар аҩныҵра уҭахымхо. Урҭ аҭаацәа ирымаз аазареи азәи-азәи реилибакаашьеи реихьымзарақәа зегьы хнаҩон, иухадыршҭуан. Наԥьнатә ари аҭаацәа срылаазазшәа иаразнак ҳааишьцылт. Ахәыцқәа ашәҟәқәа ирыԥхьеит, ажәеинраалақәа рҳәеит. Татиана Еснаҭ-иԥҳа ҳастол чеиҵьыкала ианаалырхиа, ҭаацәа дук реиԥш ҳаакәшаны ҳлахатәеит. Азныказы иҭынчран, нас ҳастол чараҳтәит. Ус атҳ акыр ианынаскьа, избоит дара рыззегь уаҭахк аҽы риарҭақәа шыҟалҵаз, нас егьи ауаҭах аҽы сара сышьҭаларҭа дшаҽыз анызба, агәырҩа изасыргарызеи, ашьҭаларҭа сымамзар саагыларын, аха уамак ихарамкәан саб иашьа Макса дынхон, уахь акәын сахьцалоз, насгьы даргьы сзыԥшын азыҳәан, сахьцо шсымаз агәра дырганы, ишырымуаз атҳ алԥха шәоуааит сҳәан сындәылҵны сҽынасхеит. Аслан

даасыхьзан тәарҭак аҽы адәаны ҳлатәан даара ажәа ҟәышла даасацәажәеит уаҵәтәи амш аобком актәи амазаныҟәгаҩ. Гегешизе иҽы аиԥылара исымаз аҵыхәала. Иагьааҳазбеит уаҵәы асаат 9 рзын иара Аслан икабинет аҽы ҽыц ҳаиқәшәарацы. Ауха сахьааиз саб иашьа Макса иҭаацәагьы сзыԥшын, урҭгьы аконцерт иахәаԥшуазаарын. Ргәырҕара ҳәаак амам, иааркьаҽны сахьыҟаз, зҽы сыҟаз, акрыфарагьы шысҭахымыз агәра дырганы сахьынышьҭалаз, саапсарақәа сиааизаап, иаразнак сынҭахәхәа сыцәеит. Уаҵәтәи ашьыжьтәи аиԥылара сагымхарцаз асаат узырҽыхауаз «абудильник» ааба рҽы иқәыргыланы иҟасҵахьан, аха уи адагьы сара сцәа иаламзи, шьыжьы санааԥш быжьба ҟалахьан. Ахьышәҭҳәа сҩагылан, ачеиҵьыка хианы иҟан, сҭаца Қсениа акрыҩалҵеит. Аобком аҽы санааи 8.30 саат ракәын иҟаз, аха Аслан дааины икабинет аҽы дтәахьан. Уаҟа снықәналан, еиҭах актәи амазаныҟәгаҩы иҽы азнеишьа аҵыхәала ҳанеицәажәа ашьҭахь И.К. Ҭарба иҽы ҳнеины ҳаилибакаақәан, нас хыхь актәи Гегешьизе исзыԥшыз иҽы снеит. Арԥыс еилҟьак, даауны, ԥшзакы, сахьихәаԥшуаз илакҭақәа аартын, иқәрагьы 35 шықәса дреиҳамызт. Санықәнала, истол даахыҵын даара ҳаҭырла, сахьтәашазгьы снақәирԥшын, ҳлатәақәеит. Ҳҩыцьагьы ирмазашәа блала ҳаилибакаан, нас ҿааиҭит, уабатәиу, узусҭада, ҵарас узылгахьоузеи, насгьы аусқәа абауухьоу, бызшәақәасгьы иудыруазеи ҳәа дсызҵааруан. Асланраа сшазыҟарҵахьаз ала, акы – саԥсыуоуп, с-Дәрыԥшьтәуп, Гәдоуҭа араион аҵара салгеит, Қарҭтәи жәлар рырҽиамҭа аҩны аҽы ҩышықәсатәи ахор дирижиорртәи ҵара сахысит. Издыруеит аԥсуашәақәа, ақыртуа, агырқәа, ашәанцәа, аҷараа, агәриаа, аимереҭинцәа рашәақәа 200 хкы инреиҳаны, иара убас абызшәақәа агыршәа, ақырҭшәа, аԥсшәа, аурысшәа, анемец бызшәагьы имаҷзаны акәзаргьы издыруеит исаҳауеит.

Убри инаҷыданы Қарҭтәи ахор дерижиорратә ҵара саналга, сара схатә гәаԥхарала саашьҭын Чхороцкәа араионаҿ. Араҟа еиҿыскааит ақыҭақәа рҿы ахорқәа, нас хышықәса ирзынаԥшуа дирижиорк иаҳасабала сахагылан араионтә хор ду 90-оык инареиҳаны излахәыз, – саҿын ацәажәара. Арҭқәа еишьҭаргыла еиқәыԥхьазо сааишьаан са сахьихәаԥшуа инызбаалоит алахҿыхра, игәалаҟазаара шышьҭыҵуа. Сажәа саналга дзынтәалаз искәамаҿы ибҕа ааиҵихын, инапқәа рыла ихы-иҿы ааирҟәыцын, ихахә ҳәага иҵьыба иааҭихын, ихахәы ԥхьаҳәо икабинет даасҵналт. Длеиҵеиуеит, саргьы сееимаратәны сҵагылан ииҳәарызеишь ҳәа сышԥшуаз, иҭыпаҿ искәам длантәалан са сахь ихы аарханы, сара иааркьаҿны иуасҳәар сҭахыуп абраҟа уааԥхьара ҵакыс иамоу ҳәа ҿааиҭит. Сара ҿысымҭит, аха ус азҿлымҳара шизызуаз исырдырит. Нас иара абри Аԥснытәи Аҳәынҭқарратә жәлар рыкәашареи рашәаҳәареи ансамбль ахь унагароуп изызкыу уааԥхьара иҳәеит. Маҷк саанҷәасын, нас акы иасҳәарц шыстахыз, иара даасԥыҵолан, иуҳәарц иуҭахәу здыруеит, уи уацәымшәан, уаҟа хымԥада аиҿыхарақәа ҟалашт, аха уара узлазбази уажә узлеилыскаази рыла агәра ганы сыҟоуп уаҟа аусура шулшауа. Егьырахь, сара сганахь ала, ацхыраара уыгсыжьуам аниҳәа, ухаҵкы, Феодор Андреи-иԥа, сара сганахь ала даараза иҭабуп ҳәа уасҳәоит, абриаҟара –ҭоурыхла зԥашәқәа ҵаулоу, ажәлар рфольклортә ҟазара, сара сыгәра ганы исыдышәкылаз аус азы сҳәеит. Иара абраҟа иаасгәалашәеит иара уаҟа уажәы иахагылаз Кици Виссарион-иԥа Гегечкори ацәгьарақәа исзиухьаз, аха араҟа уи аҳәара абаҭахыз, сеааныскылеит. Уи иааԥсара иузеиҭамҳәо ирацәоуп, ажәлар рҿаԥхьа ҳаҭыр дугьы имоуп, иара саргьы даараза дысзааԥсахьеит, уажәы уаҟа снеины иаармарианы аусура алагара хаҭала схы исзақәнаргом, сара сгәанала иара дшыҟоу дыҟазааит:

сахьаркыратә напхгаҵыс, нас дерижиор хадасгьы, сара иара ихаҭа дақәшаҳаҭхозар, ацхырааҵ адерижиор ҳәа снеиуазар уи даара иҳаҭыруп, ипатухауеит сҳәеит.

Гегешизе Ф. А. даагылан иуҳәаз сақәшаҳаҭуп, уи ҳаргьы даараза ҳазхәыцхьеит, аха араҟа иазгәаҭатәуп, ауаҵы дшажәыз, уца шьҭа уаҳҭахым ҳәа аҳәара ҳгәы иҭазам, уи иааԥсара, иҧьабаа ду ҳахцәажәароуп, ныҳәа дук еиԥш ҳаихгәыргьо ҳаҭыр дула ҭынч тәанчара дҳашьҭыроуп. Ааи, аԥсабара азакәанқәа ус ауп ишыҟоу, ишаҳәо, уара уи хьаас иҟаумҵан иҳәан, атрубка аақәихын И. К. Ҭарба диԥхьан дааигеит. Иван Константин-иԥа уызпҧшузеи, иҳадуныҳәалар улшоит, ҳара араҟа ҳаинаалт, ҳаиқәшаҳаҭхеит аниҳәа, Ваниагьы даччашәа ас иаарласну? – ҳәа дҵааит. О, О! Иудысныҳәалоит ҳәа снапы аасымихит. Аха сара маҷк адамхаргьы агәынамзара анснибаала, Ваниа акы иҳәарц иҭахны далагаанза, Гегешизе дааиаԥысын уи даараза игәы назом, Гегечкори тәанчара дахьаҳашьҭуа азын аниҳәа, Ваниагьы иенамариашашәа, аа, уи ус даанҳажьуама, ԥшрак, формак аҳҵоит, ҳиқәныҳәаны ҳаҭыр дула, иааԥсара ныҳәа дук аиԥш имҵаԥаагоит иҳәеит. Иааиуа ахәашазы аполитбиуро азцаарақәа иқәгылоу ируакхароуп рҳәан, саргьы снықәнықцны сцеит.

Сара издыруан ҵаҟа Аслан игәы ҭынчымкәа икабинет аҿы дышсзԥшыз. Уаҟа саннеи, ҳара еибаҳҳәаз зегьы уа дҳадтәаланы иаҳазшәа, уажәазын иудсныҳәалоит ҳәа саагәыдикылт. Ус Кортуа, Лакрба Иван Александр-иԥа, Иван Тусказе ҳахьтәаз иҟоу аилкааразын иаасҵналт. Аслангьы уа мыцхәы мҳәакәан, абиуро сшагымхашаз азы сгәы сеаниҵеит.

ИВАН ҬАРБА АБИУРО АЧЛЕНЦӘА ЗЕГЬЫ ШИҨАГЫЛАЗ

Март 13, 1955 ш. аены снеит иахьсыԥхьаз аобком аҽы, адкыларҭа ауаҭах аҽы стәоуп. Ааи, иан басыԥхьо ҳәа сыштәаз Кици Гегечкоригьы дааины днасҭхашәа днатәеит. Сара стәала, деиҳабымзи, данаасҩнала сҩеихатцгылан, аха уиаҟара ибла сшамбазгьы гәасҭеит. Сгәанала иааԥхьара аҵакы идыруазар акәхарын, 10 минуҭк анҵы аобком абиуро ачленцәа анааиза, Гегечкори Кици Виссарион-иԥеи Гәымба Ражден Џьгәаҭан-иԥеи шәыҩнал анырҳәа, саԥхьа Киҵи днаргыланы ҳныҩналан, Гегешизе Ф.А. абиуро мҩаԥызгоз шәтәаҟәа аниҳәа, ҳаргьы ҳнахара-хараны ҳнатәаҟәеит. Аԥснытәи аобком актәи амазаныҟәагаҩ дҩагылан Кици Виссарион-иԥа иахь ихы нарханы ацәажәара дналагеит абас: Ҳаҭыр ду зқәу Кици Виссарион-иԥа, Аԥсны жәлари, убас Аԥснытәи аобком, хаҭала иара саргьы, даараза ахәшьара ду аҳҭоит уааԥсара, ажәлар рфольклортә ҟазараҽы, уи ԥхьаҟатәи арҽиареи аихаҳареи нас хеигзарак ҟамҵакәан ауаа рыларҵәараҽы аусура иулшаз аус азыхәан. Иахьа қәралагьы убзиаза уҟоуп ансамбль аҽы аусура даараза аԥьабаа ду акәуп, есуаха агастролькәа рымҩаԥгара, 100 – 200 километра ацара-аара даара иуадаҩуп. Убри аҟнытә уара уахьааихьоу уқәреи, нас уԥьабаа дуи анеидаҳҳәыцла, иаазбеит ишахәҭоу аиԥш ҳаҭыр дула ҳуқәныҳәаны, аиубилеитә хәылԥазы ду узыҟаҵаны тәанчара уҳашьҭырц, – иҳәеит. Иара Кици ицәымыӷхан днеиланаршәеит, абиуро ачленцәа аиҳарасык ауу ааилдыргеит. 13-ҩык итәаз рахьынтә азәы заҵәык даԥсуаны дрылатәоуп И. К. Ҭарба. Ари аҭак аҳәара зыхәҭаз ацәажәаха имҭакәа, лымкаала ҷеырқшаны даӷьуа даақәгылт Надежда Иасон-иԥҳа Џьахуа – Аԥснытәи азанаатеидгылақәа Рпрезидиум аиҳабы:

– Избан Кици Виссарион-иԥа иқәгара азҵаара араҟа изыҟалаз – лҳәеит. – Сычмазаҩуп исылшом ҳәа арзаҳал алеигалама, – ҳәа днаҵкьеит. Итәаз аиҳарасык ла лахь адгылара ҟаҵо рбыжьқәа ааиқәдыргеит. Ари азҵаара амца ашыра шрыланаҵаз аниба, дҩагылан: – Ҳаҭыр зқәу абиуро ачленцәа, сара азҵаара зысҵаз аҩыза Кици Гегечкори иакәымзи, шәарҭ иаразнак шәыҵзырҟьазеи, – ҳәа иларықәирҷәҷәеит абиуро ачленцәа. Нас Кици иахь ихы нарха: – Ҳаҭыр зқәу сузызырҩуеит, – аниҳәа, Кици азҵаара иҟази, нас абиуро ачленцәа шидгылази аниба иҽаарҷәҷәаны, сара макьана тәанчара ҳәа ацара сгәы иҵазам, сцозаргьы сара исҵаху аколлектив аҽы исымоуп схы аҭыԥан иааиша, уи аус здыруа сызԥсахша аазаны исымоуп, аха, сара еиҵасҳәахуеит, макьана схы сахашшааува сыҟам, аус шызуц изуеит ҳәа иҽырҟасазан данылатәа, ирҳәарызеишь ҳәа сышԥшуаз И.К. Ҭарба иагьа иеиҟажаргьы харантә иныԥшуан ҩнуҵҟала амца ицралан дышбылуаз. Иҽыҟажо хрыжь-хрыжь иажәаҟәа капануа абас неиҳәеит: – Ҳаҭыр ду зқәу Кици Виссарион-иԥа, уара уқәра, улшара даара пату ақәхҵоит, уқәра иақәнамго аԥьабаа ду уаҵоуп, ауаҩы иқәра аннеилак дзыԥсахуа анықам ауп арыцҳара, ҳара уԥьабаа ҳаҭыр ақәцаны унаҳартәар, ухаҭыԥан уара иудыруа иуаазаз, ҳаргьы иусумҭақәа рыла иаҳгәаԥхаз арԥыск днахаҳаргылар изуцәымҷхазеи, исзеилкаауам.

Дшыҵкьара дтәазшәа, лыбла дуқәа хацаланы итәаз дрызнымкыло дааҵкьан, абар абыржәы дисуама уҳәо даақәгылт хыхь зыхьз ххәахьоу Надежда Иасон-иԥҳа: – Ааит, уара уакәзаап ари азҵаара хадас иамоу, уара уакәзаап ари ирхыц-хыцуа амилаҭҭа политика ала аҵәы алаҵо иашьҭоу, ишықауҵо аабап, – лҳәан даамақарит. Иван Константин-иԥа иахьеиԥш исгәалашәоит иажәаҟәа. Ахантәаҩы иахь ихы нарханы, ҳара амҩаҽы ус змазамкәан еицәажәо реиԥш араҟа ҳаиқәымшәеит, ҳара ареспублика иқәынхо ҳахьԥшуп, аҳәынҵқарра

амаҵ аауеит, быԥҳәысра аҳаҭыр збоит, акәымзар ари амилаҭ ҳәа бажәа иалаҵаны бызлаҵәажәауа рҵаки урҭ рыҵаулара бзеилымкааузар, нас иахьакәзам ҳкылеибагоит ҳәа илақәырҭәҭәазаны данаагыла, Џьахәуа Н. И. дрызнымкыло даатҵкьеит. Сара сахьтәаз, ҳаи, сшьапқәа аапыҵәҵәааит арахь сзаазазеи, азәык иакәын араҟа иаԥсуаны ирылатәаз, уигьы уажәы дааидҳәаланы днаган дҭаркуеит ҳәа сышԥшуаз, лара Џьахәуа илыдгылазгьы ҟалан рыбжьқәа анааҭәҭәаха, абиуро мҩаԥызгоз Ф. А. Гегешизе истол дҩахагылан ишилшоз ала данлықәс аҭьеҩ аахнгеит. Ачернила ҭра иҭҟьаз ацыԥхьқәа абиуро ачленцәа ирықәтәеит, изхьымзаз ҳәа азәгьы дҟамлеит. Иааинумшьаларатәы ибжьы ааҳаракны, иазхоит, шәдәылҵ, иҭашәырцәы акабинет аниҳәа, рызегьы ашырҳәа индәылҟьаны, Кицигьы дрышьҭоуп, саргьы азныказын адәылҵшьа сақәымшәазт, аха аҵыхәа ааидызкылаз сакәны сындәылҵит. Зҽы снеира сзымдыруа ҵаҟа сышгылаз, амазаныҟәгаҩ ԥҳәыс лыбжьы аасыцәлырган, ухал ҳәа анылҳәа, саргьы сынхалт адкыларҭа ауаҭахахь. Сышнеиҵәҟьаз, аҩыза Гәымба иузыԥшуп унеи лҳәан, саргьы сеилаԥаҭарақәа ҩеаарылзган снеит. Итәоуп Гегешизе Ф.А. И.К. Ҭарбеи.

Гегешизе ихы аасыцәикын, аҩ. Гәымба угәы мцазааит, ари ҳара ҳашьцылахьеит, абас ауп араҟа ҳускәа шыҟоу, утәа иҳәан, изхатәаз астол акәымкәан аганахьшәа идуцәамкәа столк снахатәеит. Сышԥшуаз амазаныҟәгаҩ ԥҳәызба дааҩналан, астол ду изхатәалац ачернила иаганы иҟаз лрыцқьан, еиллырган дындәылҵны дцеит. Гегешизе Ф.А. ичабра ааиҽшьуа, Иван Константин-иԥа иахь ҿааиҭит: Уареи сареи иахьа агха дузза ҳауит, Гәымба Ражден иаҭареи Аԥснытәи Аҳәынҭқарратә ашәаҳәареи акәашареи рансамбль иахагылоу иамхреи аобком абиуро ачленцәа рҽаԥхьа иқәыргылатәаымызт. Иамаҳҳуазгьы, иара ҿыц иаҳҭозгьы апартиа иалазам.

Раикомс, ма раисполкомс иҳашьҭуашәа, абиуроу аҽы арҭ аҟазара знапы алаку иабарҭахыз, иҳәеит. Иван Константин-иԥа, ааи, уа уиашоуп, аха ҳара, иахьа араҟа ҳполитикатә зцаарақәа, еиҳаразак амилаҭтә кадрқәа рҭагылазаашьақәа злаҟоу ала, абас иҟаҳамҵар ауамызт ҳармазцаакәа ҳхала иҟаҳцар, ацҭәа алырхуан, ма уара ма сара иаҳгәыдлон, аполитикахь ихьадырԥшуа иалагон, убри азыҳәан иахьа уи ус ишыҟалоз агәра сызгомызт, аха ҳара иахьа аргама иҳамбеи ҳачленцәа закәыз, иахәҵа-иахәҵам иаҳҽагылоз зусҭқәаз, аниҳәа, Гегешизе Ф.А. даатгылан, изҭаху иитаху, иахьиҵахугьы дықәԥалааит, дашшлааит, сара инаҵшьны афициалла адҵа истоит Владимир Џьгәанаҭ-иԥа Кәарҷелиа, Аԥснытәи акультура аминистрра аколлегиа ақәҵара иҟанаҵо ала избахоит. Гегечкори К.В. Аԥснытәи Аҳәынҭқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи еиҳабыс дахьамоу иҵаҳмадара иабзоураны имаҵура дамхзааит, тәанчарахьы дахьцо азын. Аҩ. Гәымба Р. Џь. дахаргылазааит асахьаркыратә напхгаҩыси, дирижиор хадаси хыхь зыхьыз арбоу аҟазаратә гәып ҳәа адҵа ҟаиҵеит аминистр иахь. Ааи, ус иагьыҟалеит март 15, 1955 шықәсазын. Ари аиԥш аусԥҟа ҟалеит Аминистрра ахьзала. Ари аеныҵәҟьа аобком ахьынтә Иван Ҭарба, Аслан Оҭырба, Иван Тусказе аминистрра ахьынтә Владимир Кәарҷелиа, Иасон Дарсаниа злахәыз агәып ааин, ансамбль иалаз зегьы ааизганы аԥҟара иҟаз рыларҳәеит, ирылабжьеит, ансамбль аҩнуҵҟатәи алеишәа акәадара иамазгьы ҭәҭәала иақәызбаны иахцәажәеит. Уи аамҭаз напхгаҩыс аҵып акра акәым, иара ус аԥсыуак шәаҳәаҩык ма кәашаҩык иаҳасабала ансамбль ахь анеира даара иуадаҩын. 15 март, 1955 шықәса инаркны есымша ҽеазыҟаҵаны арепетициақәа рҽы сааиуан, аха арепетициақәа рымҩаԥгара сақәиҵымхеит, Кици Виссарион-иԥа дшааиц дааиуан, арепетициақәагьы мҩаԥигон. Сара сықәра ахьмаҷзаз

азын схы исзақәнамыргеит, иара аԥсуатцасгьы сиашахомызт, ҭаҳмада дуззак сцаны исыхьыз ҳәа сизашшыр. Ус 15-ҟа мшы рышьҭахь Гәымба ансамбль аҿы арепетициа шымҩаԥиго аабап ҳәа иааит Оҭырбеи А.Ҭ. Кәарҷелиа В. Ҧь. Арҭ ари еиԥш ргәы иаанамгазоз аҭагылазаашьа анырба, иаасыԥхьан иансазцаа идеилсыркааит араҟа амилатҭ зцаара шышьҭытцыз, аҿагылараҟәа шыҟарцо, мазала аизараҟәа, аиҿцәажәараҟәа шымҩаԥырго, урҭ дшырхылаԥшуа Надежда Иасон-иԥха мазала акәзаргьы Иван Тусказе дышрызҿлымхау. Абарҭ ахҭысҟәа рышьҭахь изыхәҭаз шьоукы лахь ҭәҭәаны ироуит, Кицигьы ашьшьыхәа тәанчара даатәеит. Саргьы аусура напы насыркын, сшааиуаз аколлектив рыҩнуцҟа гәыԥ-гәыԥла реыршеит, исывагылаз ҟалеит, аҭәы сылазцозгьы маҷымхеит. Сыҟәра маҷын, иара иалаз азәык-ҩыцьак кәашацәаҟәак ракәымзар зегьы среицбын, аха аҟазара аус аҿы дара акыртҟәа рганахь ала аума, ҳара аԥсуаа ҳганахьала аума ҿԥныхәак азәы иситo сыҟамызт уи аамҭазын. Ибзиазан сазыҟаҵан, Қарҭи Чхороцҟәуи исоуз аҵареи аԥышәеи даараза исыхәеит. Уи аамҭазын аԥсуаа ҳәа иалаз хә-процентқгьы ҳаҟамызт. Иагьа аԥьа збаргьы аиҳабыра рахьтә азәы агәырҩа дамыргакәа ҳәа сшааиуаз ҿенак сгәсеанзамкәа Гегешьизе дуԥхьеит рҳәан снеит. Иара агәалаҟара иманы дшыҟаз сиқәшәеит. Илафны иаацәыригеит: – Уара Ражден, ухабарк ыҟазам, ма уусҟәа зынза ибзиоуп, мамзар рыззагьы ыкәуцеит, – иҳәеит. Саргьы ҩеынамаратәшәа, ухаҵкы Фиодор Андреи-иԥа, уанза ҳаҟамзаргьы акы ҳаҿуп анысҳәа аусҟәа ишаҭахыҵәкьоу ишыҟам ицәа иалашәазаап, ихәмаррақәа неихицан, Ражден, уара сара усцәымшәан иҟоу шыҟоу иаартны исаҳәа иҳәеит. Сара ианакәзаалак исцәымҷын, насгьы ҟазшьас исыман абри аиҳабырақәа рҿы снеины ашшрақәа. Аха гәык ала аус дшазыҟаз анызба, иҟаз шыҟаз, сусураҿы

сҭагылазаашьа шыуадыҩуыз иаартны иасҳәеит. Иара убас агылара ицәыхьамҭаны дҩагылан инапкәа леивых-ҩеивых, Ражден, уаргьы қәрала умаҷуп, аха иара саргьы сыкәра маҷуп, сыкәра иазышьҭымхуа аус ду сыдуп. Еиҳаразак Аԥсны амилаҭтә усҟәа рызцаара цкьа иахьызбым иахҟьаны. Араҟа даараза ицәгьоуп аусура, аха угәы каумыжьын, уусураҿы ииашамкәан иааурагыло уреамԥалан, хаала ҩынтәы-хынтәы ираҳәа, имуит ауми, иарбан аамҭазаалак уара узын ари ашә аартуп, ууаины исурҳаит ауп, егьырахь иҟасцо уара уус алам, урҭ рымҩа сара иқәсцап, иҳәан ҳнеиԥырцит. Уи ашьҭахь аконцерттә программа ҿыц ҟасцеит, аконцертҟәа раҳҭо ҳалагеит, злеишәа иазымиааиз изымукәа ицаз рхаҭыԥан аԥсуаа ҟалеит. Ҳконцертҟәа қәҿиарала ицо ауаа уахь анеиразы абилеҭ рмауа аҟынза ҳансамбль аҟазара ахԥша ҳаракхеит.

ЗЫМШАЛА АШКОЛ СҬЫРЦАЗ ДӘРЫԤШЬТӘИ СЫРЦАҨИ САРЕИ ҲШЕИҚӘШӘАЗ

Шьҭа саргьы Аԥсны Аҟәа ақалақь сахьалалозгьы, исеихырхәан ҳаҭыр дула аԥсшәа сарҳәо иалагеит. Ҽнак, ԥсшьара мшык азыҳәан, сԥа еиҳабы Арислан 5 шыкәса ихыцуан, дсыман ақалақь сналсны амшын ҿыкә шыҟаз саавалеит. Аҽены иааузымычҳаратәы ишоуран, аԥсшьацәа Аҟәа иаҭаазгьы узрылымсуа ирацәан. Сԥеи сареи амшын ҿыкәа ҳаваланы ҳшааиуаз, ахәыҷы азы ахьырҭиуаз акиоск аниба, дылсылаԥсны сикит, азы сыржә, азба сакит ҳәа. Сара азы злаасхәоз сымамкәан акәым, аха исыржәыр сҭахымхеит, абриаҟара ауаа еилысуа рахьынтә чмазарак аҵәца иахҟьаны ахәыҷы иахь имиасындаз ҳәа мап скит. Аха иауиухуаз, акиоск ҳнадгылазар, азы зҭиуаз ахылԥа шкәакәа ахәҳахәҭцәа

ирхарҵо длахан иԥышә хәыҷы аакылыҳәҳәоит акәымзар ихы-иҿы зегьы иҵәахит. Саргьы уи лаԥшыкәсҵеит, аха измааноу сзеилкаауам. Акиоск снадгылан сиҳәеит, иҟалозар ахәыҷ иоуп азы зжәуа, аҵәца бзианы изәзәаазааит ҳәа. Иара ҿеышәалаҵәҟьа аҵәца ԥиҿуама сҳәо аҟнынза изәзәаны азна азы инамцхәынгьы азлара наҵаны ахәыҷы инаииркит. Сара сгәы ҭынчым, иҟалазеи, абри ахаҵа ихьзеи, ихы-иҿы абриаҟара изиҵәахуазеи, изысцәыԥхьеикуазеи ҳәа азҿлымҳара ду ҟаҵаны цкьа санихәаԥш, иԥышә иаакылҳәҳәоз ала дыздырт. Аамҭала зны, 1946 шықәса рзын, Дәрыԥшь абжьаратәи ашкол санҭаз, агеографиа ҳазҭоз сырҵаҳоы, ашкол зымшала, зынзак исхаразамкәа сҭырцаз иоуп. Нас иҟасцоз, аиашоуми, даарыцҳасшьан, абри арҵаҳоы азы имҭир ҟамло рыцҳарас дзыкәшәазеи сҳәан, сыбжьы ҳоҭыганы, Гәыгә, ари уара сырҵаҳоы уоума анысҳәа, иара ихы ахьигара изымдыруа дҟалеит. Нас уиаҟара дыхҭамкцәазакәа, иаарԥшқашәа, дхьаазго аҟнынза схы наганы сиазцааит, ҳаҭыр зқәу сырҵаҳоы, иҟалазеи, рыцҳарас узыниазеи, абри акиоск уҵагыланы азы умҭилар ҟамло аҟнынза уаазгазеи ҳәа сиазцааит. Днапырҟәыҷуа, дшьапырҟәыҷуа ихи ижәҳахырқәеи неидыкшало, сара, Ражьден, уҿаԥхьа даараза аҭамзаара шьҭасцоит, амдырра сыхьны сыҟоуп, абра Аҟәа уанызбауа сгәы сыхьуеит, сыԥхашьаны уааигәара сахьзымнеиуазын. Амҳаҿы уанызбалак, ҳаиҿаҳар ҳәа сшәаны сымҳахыцын сеысцәахуеит. Афилармониаҿы уканцертқәа анцо иагьа сеилахазаргьы ибжьасыжьуам срыхәаԥшуеит, урҭ шаҟа агәырҵьара сырҭози, аха сгәырҵьареи, нас агәыхь иснаҭои рыла сылаҵырз анаауагьы маҷым, иара уажәгьы ҳәа акы ацицарц шиҭахыз наҟ днаҳәын ичабрала маза илаҵырзқәа ирбеит. Саргьы, аиашоуми, сгәы ааирԥшааит, минуҵқәак ҿымҭ иԥсы ааивгаха наиҭан, нас иҟәаҟәа снықәс-нықәсшәа ааҟасцан сеиҭаиазцааит, иҟалозар суҳәоит,

исцәыумзакәан исеилыркаа рыцҳарас узықәшәаз анысҳәа, имчыдарақәа даарылҵын, ибла ҳеицыхны даасҿаԥшын, кыр иаԥсоу, ҳаҭыр зқәу Ражден, уаргьы уҳоызцәагьы шәанызбо схы ахьызгара сзымдыруа сеилаԥсоит, хҿыхшьа сымазам, избанзар, шәарҭ ф-класск рҿы шәаԥхьон, сара аа-класск ирылымгацыз, абжьаратәи арҵаҳоратә техникәмқәа ҳрылгазшәа адипломқәа ҳаҭаны, Аԥсныҟа шәцароуп арҵаҳоцәа азхом ҳәан ҳаарышьҭуан. Шәаргьы ишәҳарҵоз ҳаргьы акгьы ҳаздырзомызт, шәыбжьаҳҳит. Аха иара ҳаргьы акы ҳаԥсамкәан ҳабжамҽамхан адәы ҳаакәхеит. Сабацарыз, ишубауа еиԥш, азы сымҭир схы сызныҟәымго саакәхеит иҳәеит. Сара уи ииҳәаз даараза иаагәнызган, иара Гыртәыла сахьыҟакәазгьы аасгәалашәеит. Ишуҳәара, сара Гыртәыла хар амамкәан издыруеит, уара иарбан раиону уахьынтәааз ҳәа саниазцаа, иара даҿамхакәан Чхороҵкәы Ахәҭи ҳәа изышьҭоу акыҭантәуп иҳәеит. Сара сахьгылаз сааччашәа ижәҳахыр снықәс-нықәсын, ус анакәха уареи сареи ҳаиҭоуп, уара Дәрыԥшь са скыҵа абжьаратәи ашкол салумыргазт, аха сара уара ураион Чхороҵкәтәи абжьаратәи ашкол салгеит ҳәа наиасҳәеит. Иара даатгылан, Ражден акыр иаԥсоу, уара урҭкәа зегьы-зегьы здыруан, издыруеижьҭегьы акыр ҵуан, аха уааигәа сыԥхашьаны сызнеиуамызт, шьҭа сыԥсы сшьеит. Иҭабуп уара ахәыҷы азыжәра угәазырԥхаз сукәыхшааит, сытҟәаны сызмаз сгәаҟра салугеит, шьҭа сыла ааиҵых ақалақь саламзаауеи ҳәа даакәыпсычҳаит.

Изаазарызеи ари ахҭыс, сареи сырҵаҳоы Гәыгәи ҳамацара ҳҿы акәымкәан, Аԥсны ахьынзаназаазо инамҽхакны иҟалаз хҭысуп. Уи аамҭазтәи Аԥсны, Қарҭтәи аполитикцәа иазымҳаԥыргоз аҵыхәала, абаҳохатәра ду злаз шаҟаҳоы ашьаҳази, иарлашәызи, иара уи аполитика иаҿагылауазгьы шаҟаҳоы ршьызи, абахҭақәа ирҭандырҵәазеи. Нас схәыцрақәа

саарылҭшәа снапы наисҭан, бзиала, иахьарнахыс уахьсықәшәозаалак уҧхамшьан, уареи сареи араҟа иаҳҳароу ҳәа акгьы ыҟазам ҳәа снеиҧырҭны сцеит.

Ахәыҷы дсыма аҳоныҟа ҳахьаауаз иахьабалак улаҧш хнаҟьо афишақәа кнаҳан, Аҧснытәи Аҳәынҭқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи ансамбль уаҵәашьҭахьтәи аконцерт азы. Уигьы ус мазала акәзаргьы сазхәыцуан, апрограмма аишьҭагылашьа ҽырҳәала иҭысҵаауан, иагу-иабзоу, алаҟәыра-аҳаракыра сазхәыцуан.

Аконцерт аҽены атеатр иҳоналан изырҭәыз раҟара адәахьы ииашхеит. Усҟантәи аамҭазыҳәан уиаҟара аконцертқәа араҟа имҳоаҧысуа иахьыҟамыз, еиҳаразак аҧсышәала ҳахьцәырҵуаз акәхап, ауаа лахҽыхрак абаҳаури ҳәа иҟан.

Аконцерт ҳаналга ашьҭахь, аҽеиҭакха сымҭакәа иаасҧылаз Аслан Оҭырбеи Владимир Кәарҷелиеи иахьсыдырныҳәалоз машәыршәа дрыднагалама сыздыруам зусура иамырххьаз Акаки Қәырдиани аамҭала амузучилишьче зымшала сҭырцаз дысцәнымхо дансыдныҳәала, саргьы иҟазшьақәа ааԥьасшьан, сааччашәа убригьы иааирак ҳәа снаиҧырҵын, суаҭах ахь аҽеиҭакра сцеит. Абас мызкы ахы-аҵыхәала, 1945 шықәса азыҳәан скыҵа Дәрыҧшьтәи абжьаратә школ зымшала сҭырцаз сырҵаҳоы, нас 1951 шықәса азыҳәан, Аҧснытәи Аҳәынҭқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи рансамбль сахьалаз, ари ибжьгьы иаргьы ансамбль аҽеы акгьы даҧсам ҳәа салызцаз Кици Гегечкори, иара убас Аҟәатәи амузыкатә ҵараиурҵа салгара мышкы шагыз саатимцар зҽеызшьуаз Қәырдиани уҳәа ҧырхага ҟазҵази сареи ҳаиҵеиқәшәеит. Абас акәзаап аҧсҭазаара агьама амыҟәмабарақәа иамоу рыешырзымҵәахуа.

АПЛАСТИНКАҚӘА ШАҦАХҴЦАЗ

Ус ҳшааиз сгәыҫеанзамкәан иаалырҟьаны аиҳабыра сыҧхьан исыдырҵеит Москвантәи ҳрыҧхьаны иаагеит, аекспедициа, апаратура алагьы еиқәшәоуп, ҳашәақәа апластинка иануҵароуп рҳәеит. Ари даараза крызҵазкуа хҭыс дууп, аха ҳара ҳазыхиазамеи, ҳазыҟаҵазамеи, насгьы аҧсуа шәақәа ҫашьарак амамкәан апластинкахь аҭаҫра аҧсышәала – аҧсуаа рыла иҟаҵатәуп, ҳара ҳхор макьаназыҳәан иалоу аҧсуаа зынзак имаҷуп, ишҧаҟасҵоит сҳәеит. Ус шакәугьы аадыруеит, аха даара ҳуқәгәыҷуеит, ишуҭаху иҟаҵа, ари Москвантә иаагаз ауааи, иааргаз апаратуреи есымша ахә шәалатәуп, ахарԥьы ду ҳамоуп, аашьарак ҟамҵакәан аус ууроуп ҳәа насыдырҵеит. Абар, аус ду даараза имариамыз сахьақәшәа. Иабасыҧшаауеи, уажәы Аҟәа ақалақь аҿы уи аамҭаз уеизгьы имаҷын иаланхоз аҧсуаа, араионқәа рахьынтә раагара уи ахарԥьы ду амоуп, аиҳаразак аамҭа рацәазаны иаҭахуп. Ус уаҳа даҽеа мҫак анысмоу, Аҟәа ақалақь салалан ҧсуак маҷзак адамхаргьы абжьы зхоу, ашәа зҳәо сыҧшаауан. Ус амилициа русзуоцәа Миша Константин-иҧа Берулаа, Ԥьансыхә Ԥьыкырба, Нелли Ԥьопуа, Нелли Мебониа, Хәыта Аршба, нас ахәҳахәҭра иаҿқәаз Роман Рашьыҭ-иҧа Гәымба, Капитон Берзениа, Ҷиҷико Колбаиа, Ражден Зыхәба, Иван Аиба уҳәа 25-ҫык ауаа, ахаан хорк иалаланы ашәа зымҳәацыз еидыскылан шьыжьы иааганы ашәак-ҫашәак еилагәагәашәа иаадсырҵон, нас ахәылбыеха аплионкақәа ирҭаахоуан. Убас 10-15 мшы даараза аԥьабаа ҳахганы ианаҳҵеит ҳаҧсуа ажәытә ашәақәа. Сара усҟангьы, иара иахьагьы сгәы иалоуп, сгәы сыхьуеит, ҳаҧсуа жәлар рашәа ссирқәа, абас аамҭа маҷла, агха дуқәа рыманы иахьҭаахоуп. Аха усҟан, уи аамҭаз ҳажәлар гәаҟуан, рашәақәа раҳар рҭахын, урҭ ҟазарыла рынагзараҿы рылаҟәыреи рыҳаракыреи

хьаарымгазакуа. Аха усҟанҵәҟьа ус иааиҵан, ус иаҵахызаарын. Аплионкахь иҵааоҟәаз рахьынтә исгәалашәоит «Салуман иашәа», «Гәдиса иашәа», «Инапҳа Кьагәа иашәа», «Данаҟаи иашәа», «Пшькьаҿ-ипа Манча иашәа», «Аиба иашәа», «Озбакь иашәа», «Ахра ашәа», «Ахәра ашәа», «Радеда», «Ачара ашәа». Иҿыцу рахьынтә «Сыпшалас», «Апартизан иашәа», «Анҵица», «Кофҵа шкәакәа» уҳәа оажәеижәабаҟа ашәа. Сара агәыҕра ду сыман, иҟалап аамҵак азы арҭ ашәақәа абас гха дула, агәынамзара зегьы иҳаманы иҵааоыз, ҭынч имыццакзакәан, цкьа иҵцааны, иразаны рҵаора шыҟалоз, уажәазын иҳахьчеит, иаҳмырзит аҟароуп иҳалшаз.

ПАЛБА ШАМИЛ ИЧАРАҾЫ АШӘА ШАПЫСҬАЗ

Ҽнак ииун мзазыҳәан, ачара сымоуп усызнеиҳәа ҳаҵырла дсыпхьеит Апсны, иара убас асовет мчы ахьынза-назаазо еицырдыруаз, аибашьоы, апыроы, Џьырхәа ақыҵан ииз арпыс Шамил Палба. Ари мыцхәы дҳаракымкәан, ихы иҿы аагьежьны уаоы пшзак иакәын. Дахьынеибаркыз деилацалан, еснагь иеиҿкааны аееилаҳәара бзиа ибон, дараза даҧсышәаҳәаоын. Аибашьраҿы уи пыроык иаҳасабала иааирпшыз ахаҵарақәа ҳарҳәон, ишәҟәқәа аҳамҵа дуззақәа имаз. Уи «Афырхаҵа» ҳәа ахьыз иаураны дшыҟаз иҧырхагахеит ижәла – апсуа жәла Палба. Убас шаҟаоы ҳаҷкәынцәа афырхаҵарақәа аарпшны рыжәлақәа ирыхҟьаны аганқәа ирывахазеи. Уи Сталини Бериеи рполитика иабзоуран. Аҟәа ақалақь ажәабатәи апсуа школ ааигәара ауаҵахқәа ахьимаз, ачараҳәа сахьнеиз, саргьы сықәлацәа ахьтәаз, исыхәтоуп ахьысгәахәыз снарылатәеит. Ус, ҳҳәы ҳнапы аҳмыркыцкәан Шамил оызцәақәак иманы сахьтәаз дааин аҳәара ҟарҵеит,

уахьтәоугьы бзиоуп, аха абра аиҳабацәа ахьтәоу утәарҭа ылхны иҟоуп, ууаины утәар ҳҭахуп ҳәа. Уи сара дараза ирымаскит, апхзы сылнахуа аҟынза, аха ирымуит, сааганы аиҳабацәа дуззақәа: Апсны маҟас иамаз, апсуа истол,убас иҵас ахыҵхырҭақәа ҭызцаауа Гьаргь Зизариа, Зураб Анчабазе, Шалуа Инал-ипа, Хәыхәт Бҕажәба, Константин Шьаҟрыл, Арвелод Кәыбраа, убас егьырҭ абыргцәагьы ахьтәаз сладыртәеит, аха апхашьара сиааин азҵра саҿуп. Ус Шамил Палба ихаҵа даагылан, ҳаҵыр ду зқәу иахьа абра исзеизаз сысасцәа, апсуаҵас ҳаиқәшәара ҵакыс иамоу ала сышиашамгьы збоит, аха саргьы шьҭа смаҷзам, қәрала сахьааихьоу ижәбо ауп, иара убас сыпсҭазаараҿы аҧьагьы збахьеит аҟнытә саҵашәҵарым ҳәа сгәы иаанагоит аниҳәа, ҳаузызроуеит ааилдыргеит ажәлар итәазгьы. Убри анаос абраҟа ишәыласҳәар сҭахуп, абри сара счара ихәыҷы-иду аҟны, даашәхагыланы шәыматҷ иурц, шәирпшзарц дараза исҭахуп, сагьшәыҳәоит дыҷкәынзоуп ҳәа дыҟәнышәымшьан, тамадас дшәымоуп Ражден Гәымба иҳәеит. Сара сганахьала сызлаҟаз азымхошәа, зынзак сыбаоқәа еилапсазеит, гәанылагьы абри сгәаҕ имоума аасгәахәт. Аеырххара, мап акра араҟа акгьы шалымҵуаз агәра згеит, аха стәар сызтәом, сгылар сызгылом, арахь сыцлымҳәа еихагылом, аҵәца скын ишаҟьшаҟьоит снапқәа хыцьхыцьуеит. Сарҕьарахь ала итәаз Гьаргь Алықьса-ипа Зизариа сеилататарақәа гәеиҵазаап, саарыцҳашьан, умшәан уара Ражден, ҳуцхраап, ара ҳаҟоуп иҳәан, сгәы ааирҕәгәеит. Аха акгьы сымжәзацкәан арыжәтә сшашьра сашьызшәа акәын схы шызбоз. Нас ҧытк анҵы саахәыцын, акы зымбазац-измаҳазац иеиҧш сыпшқазошәагьы оеыҟасҵарым сҳәан, сызлаҟақәаз оеаарымсхын, апсуа ҵас ишрыхәҵаз аныҳәаҿақәа рҿынасырхеит. Ус хәычы-хәычы салҵуа сшааиуаз аҵаца иаанагаз, аоызара лызуа

илыцныҟәаз рныҳәаҽа укыроуп ҳәа, зынзак схаан изымбазацыз аҵәца ԥшзазак аасдыркит. Егьырҭ ҳаҵәцақәа хараза иаареиҳаума уҳәаратәы иҟан уи. Итәаз зегьы сара исыхәаԥшуазар ҟаларын ииҳәарызеишь ҳәа, аха зегьы рыла хнакын аҵәца аԥшзара акәын еиҳаразак изхәаԥшуаз. Саргьы уажәшьҭа ашәак аацәырызгаргьы сацәымшәауа сҟьафгьы хәыцык иааҟалахьан, еиҳаразак сыздтәалаз аиҳабацәа сыцхраауан, сгәалаҟара шьҭырхуан. Аҵәца нарҳәы-аарҳәуа сахәаԥшуеит, уаҟа лсахьа ануп аузбек ԥҳәызба ԥшзак, лыхцәқәагьы иакымкәа-иҩбамкәа иԥаны илыкәԥсоуп. Ус ибжьы аасыкәиргеит Шалуа Денис-ипа, Ражден, амцхә уи аҵәца иану лсахьа улаԥш адхалацәеит, ҳаузызырҩуеит ҳәа. Сара уи абас анбасеиҳәаришь ҳәа сыԥшызшәа, иаацәырзгеит сашәа, сашәа ҽыц:

«Иԥшзаза быбла сызхыԥшылаз,
Уи сразҟоуп исзыԥшуеит.
Ахәыцрақәа урҭ исырҭаз.
Уу, рада раида, снарҳәауеит.
Уу, ураидара, уа ҳеи ҳоуоу раида раа,
Ахәыцрақәа урҭ исырҭаз
Уоу раида рааида снарҳәауеит».

Иара убраҵәҟьа, араҟа итәаз хәышәоык хаҵеи-ԥҳәыси иаашьҭырхын аҳәара иалагеит ари ҽыц иız ашәа. Ари ашәа иахьа инаргзоит ҳ-Аԥсны иналгангьы бызшәа хкы рацәала. Асимфониатә оркестрқәа ррепертуар иаамԥсахкәан иалаҵан инарыгзауеит Польша, Германиа, Франциа, Англиа уҳәа зехьыңцьара. Абас ала, ари ачараҽы уаҩы ишимбац сцәа сҭыхны аԥьабаагьы сдырбеит, аха хар змамыз ашәакгьы сдырҩоит. Аҟазараҽы, хҭыск ыҟамкәан, ма изхыуҳәааua ҟаҵарбак ула иаахымгылакәан, аҩра цәгьоуп, ус баша угәы

иҵҳәааны иаԥҵоу шамахамзар ԥцыра дук аиузом.

Сара уи аламҭалаз аеҵәа кыдсԥаауамызт, аха исылшоз маҷымызт. Иара аҟазара мацара сҽызар, араҟа изаазарызеи, усҟан аҟазара иакәсырзшаз аамҭа аиҽагыларақәеи, аиҽыхарақәеи уҳәан-сҳәанқәеи исцәыргон. Ус иагьа сыгҽарцалазаргьы, саргьы усцәкьагьы сгәы касыжьуамызт. Уажәы ҭынч санхәыцлак, сызлаҟақәаз рыла, сҭагылазаашьақәа анысгәалашәалак, иара исылшаз ахәҷгьы зласылшазеи аасгәахәуеит.

ХМЕЛЬНИЦКТӘИ АКОНЦЕРТ АҨЫ АИНРАЛ АҨСУАА ДЫШҲАХЦӘАЖӘАЗ

Хмельницктәи амилаҭ рҭоурыхтә зцаараҽы, аҟазара иааннакыло аҭып ҳәаак амазам. Араҟа амилаҭтә еиуеиԥшым рҟазарақәа рҽы иаарылукааша милаҭтә хаҽуп, инарцауланзагьы зԥашәқәа ҕәгәазоу акы акәны иҟоуп ажәлар рфольклортә ҟазара. Ҩырԥшыгас уахьынтә иаагап ажәлар рашәаҳәареи рыкәашарақәеи, иара араҟа иадҳәалоуп амилаҭ рышәцамаҭәақәагьы. Ҳәарада, арҭ хыхь ҳазхцәажәо измам, иалыхәдаау амилаҭ, урҭ бжоуп ҳәа иԥхьазоуп, амилаҭ ыҟоуп рзуҳәо аҟнынза узырхцәажәауам. Убри азыҳәан уи аҟазаара знапы алаку, даараза дахзызаауа илаԥш ахызароуп, иҵицааузароуп, ԥьара машәыршәа акәзаргьы хәашьрак ицәаламшәароуп. Иара иаԥштәым, иара шьала-дала иатәым, иахылҵшьҭрам иацәихьчароуп. Иаагозар ҽырԥштәыс, иара ауаҩԥсгьы сицхраауеит, имч сырҕәгәеит ҳәа иитәым ашьа илауҵар дышԥаҟанаҵои, дышԥеиҭанакуеи. Абас шакәу иазхәыцноуп, ажәлар зҟьы шыкәсала рфольклортә рҽиамҭақәа ишрызнеитәу. Абарҭқәа аҭакԥхыкәрақәа исымаз зегьы срызхәыцуан,

иагьа наҟ-наҟ аҭәы сылаҭо исцрыхауазаргьы, урҭ акы агәхьаа мкыкәан, сара саԥсуа жәлар рфольклортә, иҵаулазоу урҭ рҭоурых иалхәаа иаагоу рашәақәа, рыкәашарақәа, ус снадыххылан акәымкәан цқьа иҭцааны, ираҳаны ишыжәлартәу ацәа рхаҭаны, аус рыдулан.

Егьырҭ амилаҭқәа рахь ралрҭәара сгәы иҵхон, иарбанзаалак ҳшьапы ҳақәгылара хьаас имкҙакәаны ианаҳԥырхагахоз аамҭақәа раангьы.

Ҷыдала иналкааны, насгьы инаҵшьны иазгәаҭаны, агострольтә мҩа ақьаад (маршрутныи лист) аҵҵаны Қарҭынтәи иаҳзааит ҩымзы инареиҳаны Украина ақалақьқәа рахь аконцертқәа ҟашәымҵар ҟалом ҳәа. Сара азныказын еилыскааит ари еиԥш ҳгәы ҳәанзамкәан адҵа иҳарҭазцакыс, хықәкыс иамаз, насгьы уи иаацрымҵзакәан иашьҭаз гәҭыхас ирымаз. Ари еиԥш аус анҳадгыла ишԥаҟасҵарыз, хаҭала сгәы камыжькәан аҽазыҟаҵара салагеит. Иара ахор иалаз аԥсуаа шмаҷызгьы апрограмма аҿы иалазгалт аԥсуа жәлар рашәақәеи рыкәашарақәеи, ҳаамҭа зламаҷыз ала, иааԥьоушьаратәы жәпакы.Уи инаҷыданы иара ҳахьцоз аукраинаа рҿы даараза урҭ бзиа ирбоз рыжәлартә ашәақәеи, убас рыкәашареи аласҵеит. Абраҟа исҳәар сҭахуп, избан абас ҳарцыхцыхны ҽазыҟаҵарак ҳамазамкәан абри еиԥш аҭакԥхықәра дузза змаз амҩа ҳзыққырҵоз, уи сара исҳәаанза аԥхьаҩ еилукаап ҳәа сыҟоуп. Урҭ хықәкыс ирымаз акы – аԥсуа жәлар рфольклортә ҟазара узхәаԥшуа ҳәа акгьы шыҟам, иҩбахаз – аԥсуаа хаҭала ҳәа уаҩы дыҟазам, урҭ ауаа гҿахақәоуп, леишәала нас культуралагьы ԥьара ицәырган узхәаԥшуа ҳәа акгьы рымам, иара убри инаҿыцган, иабарҭаху ари еиԥш ансамбль, иара абриаҟарагьы ахарԥь дузза аҳәынҭқарра ахьынтә измоу. Убас ала зынзак ансамбль ақәгара акәын ҵакыс иамазаз!.. Арҭ ҳаԥхасҭатәра рхы ԥеуа иашьҭаз,

ииаҟарҵоз аҵәылаҵарақәеи ацәгьарақәеи зегьы ҳара иаҳмыхәазар ԥьара ииааҳԥырхагамхеит. Избанзар, ҳдырқәпеит, агәеанызаара ду ҳарҭеит, азныказын ҳгәы ԥыржәеит, ҳҳы ҳдырхьит, ҳадмырцәеит, аха уи аус иаҳнаруз ииаԥьоушьаратәы алҵшәақәа аанарԥшит. Насгьы ари аиԥш аҭакԥхықәра ду змаз агостроль ду, Аԥснытәи Аҳәынҭқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи аашьақәгылеижьҭеи, ари ахҭыс раԥхьазатәи акәны иҟалеит (ааи абри ҟалааныза ансамбль 5-6-ҟа концерт мҩаԥнагахьан Маикоп, Краснодар). Ҳгостроль концертқәа напы аҳаркит Шәача, Севастополь, Крым иара убас Украина иаанаҳмыжьит ақалақь дуқәеи араион хадақәеи, атеатр дуқәа зегь ҳархысит, иҳәатәуп ҳақәгыларақәа зегьы иааԥьоушьаратәы ахә ҳаракы аҭауа гәахәарыла ауп ишаҳԥылаз. Абраҟа иазгәаҭатәуп даараза акыр зҵазкуа зҵааракгьы. Асцена аҟнытәи аконцерт мҩаԥызгоз илҳәон иқәгылоит Аԥснытәи Аҳәынҭқарратә аԥсуа жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи рансамбль ҳәа. Ари имаҷымкәа, ахәаԥшцәа рахьынтә иҵьашьаны иҳазҵаауан аԥсуаа шәабанхои, иарбан шәреспублика, иарбан шәаҳҭныҟалақь ҳәа. Ҳҳор иалаз ақырҭқәа аҭакс иҟарҵоз хаҭала сара сзын еилкааун, аха ҳара аԥсуаа имаҷзан иара ахор иалаз иҳамҳәози ҳара ҳаҳҭныҟалақь Аҟәа – Сухум шакәыз убас ҳақалақьқәа Гагра, Гәдоуҭа, Гәылрыԥшь, Тҟәарчал, Гал, Очамчыра, Афон ҿыц шракәыз. Ари дара изаҳауаз рзын ҿыцбарах ирызцәырҵуан, ари Қырҭтәыла акәзами рҳәон, ҳаргьы, ааи, Сталини Бериеи рыԥсыцәгьара ала Аԥсны зхы иақәиҭыз ҳәынҭқарран ишыҟаз, мчыла Қырҭтәыла иадырҳәалаз акоуп, уажәы автономиак аҳасаб ала ҳаауеит ххәауан. Украинатәи ҳгострольтә концертқәа акакала узыхцәажәаша даараза ирацәоуп, аха сара исҭахуп ҷыдала иналкааны концертқәак, саатгылан акәзаргьы, срыхцәажәарц, иаххәап, ақалақь Одесса

аҟнытәи аконцертқәа. Араҟа раԥхьатәи аконцерт аан ҳоыцьа ҳҳор иалаз ақырҭцәа реаԥсра аҭаны исыхәеит, ҳачмазаҳоцәоуп, ҳахәдақәа ҳахьуеит ҳаушьҭ ҳәа. Сара ари еиԥш амузыкатә культура змоу ақалақь ду аҿы, ҳамчқәа зегьы еидкыланы аконцерт мҳаԥаагар сҭаххеит, аха ишԥаҟасҭоз, излачмазаҳоыз зырҭабыргуаз ақьаад анысдырба иоусышьҭит. Ус Одесса ақалақь афилармониа аконцерт зал ду аҿы ҳақәгылеит.

Аԥарда аартны аконцерт ҳаналага, ҳәарас иаҭахузеи, напеинҟьарала азал аҿы итәаз зегьы ҳԥылеит. Ус аконцерт амҳаԥгаҳоы Милиа Гәымба аԥсышәа номерк азбахә аалхәацыԥхьаза, аконцерттә зал ганкахьынтә гәыԥҳоык иааҟәымҭзакәан, рыбжьқәа ааҭыганы сақарҭвело гаумарԥьос, гаумарԥьос қарҭвелебо, ҳәа ианаҟәымҭза, сара сычҳара хыҵын, уаҳа ианысзымчҳа, цхыраахоыс исымаз Баграт Багаҭелиа, уара маҷк сагхозар, иаауа аномер адерижиорра ҟаҵа ҳәа, скәымжәы рымбартә хыхьала плашьк аасыкәсыршан, абарҭ зыбжьы самыхәоз гәасҵап ҳәа иахьтәаз ааигәара снеит. Ҳачмазцәоуп ҳәа иоусышьҭыз рҳоыцьагьы, нас иахьырыԥшаа здырхуада, аҿаԥшьҳоык раҟара рыжәла рыдыртәаланы, абри еиԥш аилакшаратә ус иаҿын. Азал аҟны иҭәны итәазгьы еицгәарҭан, рыбжьқәагьы уаҳауеит, иҟалозар ҳшәыхәоит ҭынч аконцерт ҳшәырба ҳәа. Изаҳауада, сара араҟа срылалар сыиашамыз гәаҭан, атеатр анапхгаҳоцәа адырра анрысҵа, ирулакь еиқәдыртәеит, аха нас иааины арҭ аилагара ҟазҵо шәара шәашьцәа роуп ҳәагьы аҿыԥныхәа ҳарҭеит. Аконцерт қәҿиарала ҳаналга ашьҭахьгьы ҳҿеахьеиҭаҳкуаз ауаҭахқәа рҿы иаахоналан ишакәымыз рхы мҳаԥырго ианалага, аполициа рыла иҳонаҳамгакәа иамуит. Сара счымазцәа аахьазар збап ҳәа асасааирҵа Одесса руаҭахаҿ сааизар, рыхәдақәа еихаҿаҳәаны, даара игәаҟуа чмазаҳоцәоуп уҳәаратәы реыҟаҵаны ишьҭоуп. Сара

атеатр аҿы ишызбаз аурасҳәахуаз, саақәыԥсычҳаны даара шәычмазаҳоцәа ҭәҭәақәоуп, ахьҭа шәылашәаымҭан, ҷьаргьы ҳцоит ҳәа шәаламгааит сҳәан сындәылҵны сцеит. Ус Одесса асасааирҵа сышьҭаларҵа ауаҭахаҿ сааин сышхәыцуаз аҭел аҵәцәабжьы геит. Аллоу сҳәан сзырҳоызар, ҵаҟантәи асасааирҵа адиректор иҟалозар абранза уааи ҳәа дсыԥхьеит. Иҟалазеишь ҳәа сахьнеиз, адиректор икабинет аҿы итәан ҳоыцьа афицарцәа амилициа рҟынтә. Санырба иҳоагылан аԥсшәақәа анааибаҳҳәа, иахатәи уконцерт даараза иаҳҭәаԥхеит, аха шьоукы ишахәҭамыз ала рхы мҳаԥыргон, уи аконцерт иахәаԥшуазгьы даараза агәынамзара рнаҭеит, уажәы ҳара ҳзааиз, урҭ рахьынтә ԥшьҳоык ҭакны иҳамоуп, рус ҭцаауа ҳшааиуаз акәымкәан, дара изларҳәо ала, иара абри шәансамбль аҟынтәгьы ҳоыцьа рылахәын ҳәа рыжәлақәа аацәырыргеит. Сара азныказы амца аасхҟьеит, аха санхәыц, сеаасыԥсахын, иҵабуп ус ацхыраара иҳашәҭауазы, аха уи аухатәи аконцерт аҿы сара сансамбль иалаз азәгьы дагымкәан зегьы асценаҿы иқәгылан ҳәа иаҿаршәны искит. Уи ансамбль аганахь ала ҟалашьа амам, баша шәымҳахырымкьааит сҳәан ҳнеиԥырҵит. Сара ихәыцра баапсны уи ауха сызмыцәо исызцәырҵит, арҭ аилагацәа, ансамбль ахьынтәгьы ҳоыцьа рылан ҳәа аус шьҭытцыр, афициалтә уаа ирмахәар ҟалашам, уи нас политикала ҳабакылнагои ҳәа сазхәыцит. Ианааша сҳоагылан рҳоыцьагьы ахьышьҭаз азәазәала саарыԥхьан саргьы ишыздыруази, нас амилициагьы ишрышьҭоу нарасҳәан, арзаҳалқәа дырыҳоны Аԥсныҟа шәыҳоныҟакәа шәца ҳәа, ауаҳоы имырдырзакәан, рхатә гәаԥхарала ицазшәа иоусышьҭит. Ари ахҭыс аколлектив рҿы ирыласҳәар, еиҳаразаҳоык – 85-ҳоык дара ақырҭцәа ракәын иҟаз, иахьакәзамыз ҳагон азыҳәан абас еиҕьуп ҳәа ихсыркәшеит. Абас ирмазаны аҵәы шҳаларҵозгьы, даараза иааԥьоушьаратәы ҳконцертқәа қәҿиарала

имҩаԥысит Одесса ақалақь, иара убас Одесса иаҵанакуа акәша-мыкәша аконцерттә залқәа рҽы. Ус ҽенак сышьҭаларҵаҿ сыштәаз ашә инас-насын иааҩналеит ҩыцьа аинтеллигент ԥшра ирымоу улаԥш аахнакратәы хацәаҟәак. Аԥсшәаҟәа анааибаҳҳәа, руазәк акультура ихьыкәкәа ихы аасыдикылан аҩыза Гәымба Ражден Џьгәаҭан-иԥа, ҳааира ҵакыс иамоу уеилыркааны уколлективгьы уаргьы шәхы ҳалашәырхәырц, дарараза иаҳҭахуп ҳәа иажәа даалгеит. Саргьы сааҭхәыцаан, сыҽрамаратәны, ҳаҭыр зқәу сузызырҩуеит, ҳахьшәыхәауа ԥьаракыр акрыҟазар иахьышәҭаху ҳаҟоуп анысҳәа, рҩыцьагьы сҳәашьақәа ргәы ишаахәаз убаратәы, ааи, ааи ҳаргьы ус шуҳәоз агәра ганы ҳаҟан дарараза иҭабуп, абра Одесса ааигәаза имҩаԥысраны иҟоуп адунеи зегьы еицырдыруа, ҳаҭыр ду зқәу аҳақьым афтолмолог аблақәа зыхәшәтәуа, академик 80 шықәса ихыҵра иазкны ахәылбыҽха. Уи иалахәуп адунеи жәлар рхаҭарнакцәа, аҳақьымцәа, академикцәа, аконцерт ду аҽы иалахәуп аҟазара ду аҽы зыхьыз назахьоу артистцәа, шәансамбль аҟнытә абраҟа иалаҳҵар ҳҭахәуп 5 номерк, урҭ аномерқәа ҳара шәконцертқәа ҳанрыхәаԥш иалаҳҳқәаз роуп, ҩба аԥсуа шәақәа «Ахәра ашәа», «Озбақь иашәа», «Ачара ашәа» акәашара ацны, «Аҳәаҟьарала акәашара», «Ажәеиԥшьаа рашәа» акәашара ацны. Издыруада уара даҽеакы ҳадугалозаргьы анырҳәа, сара урҭ иалышәхыз бзиоуп, аха ҳара ҳазлаԥсуаау, нас Аԥснытә ҳазлааз ала, аиубелиар ҳиқәныҳәо аукраин ашәак ҳҳәар сҭахуп сҳәеит. Уи дарараза иҭабуп, ҳасасцәа шшәакәу, шәызусҭцәоу уаҟа ирҳәоит, аха аконцерт иазалху аамҭа ҳацәмаҷуп, иааҳыҧхьаз артистцәа рацәаҩохеит азыҳәан абра ишьақәгылазааит рҳәан убри ала ҳнеиԥырҵит. Аконцерт аҽы адунеи еицырдыруаз артистцәа алахәын. Номерк-номерк ада рымамызт, ҳара ҳансамбль дара

иахәаԥшуаз рзыҳәан иахьҽыцыз, иахьыжәлартәыз азакәхап, хәномерк инарыгзоз рахьынтә ҩынтәы-ҩынтәы инармыгзар ахьырымузгьы ҟалеит. Аконцерт ашьҭахь егьырҭ иалахәыз зегьы реиԥш акәымкәан инаҷыдангьы иҵабуп ҳәа адныҳәалара ҳаҭан аиубилиар Филатов иахьынтәи, иара аиубилеитә аиҿкааратә комиссиа ачленцәа рахьынтәгьы. Аухатәи астолахьгьы ҳнаԥхьан 5-ҩык ансамбль ахьынтә артистцәа. Абас ҳара ҳаҩныҵҟала црасқәак ҳаузаргьы, ҳконцертқәа қәҿиарала имҩаԥганы Одессантә амҩа ҳақәлеит егьырҭ Украинатәи ақалақьқәа рахь. Харков, Киев ирацәаны аконцертқәа ҳаман. Киевтәи аҳәынҭқарратә телехәаԥшрала ҳконцерттә программа Украинатәи ареспублика зегьы идырбан. Убас ҳманшәалаха, мраҭашәарахьтәи ақалақьқәа Ужгород, Чоп, Дрогбич, аԥсшьарҭа ҭыпқәа Трусковецк, Моршино ҳархысын, ақалақь Львов ҳнеит. Араҟатәи аинтеллигенциа ҳара ибзиазан рызбахә ҳаҳахьан, урҭ музыкатә культурала Одесса, Харков убас Киев иеиҵамкәан ишаҳаракыз ала. Убри иабзоураны, ҳаргьы аҭакпҳықәра иҳамаз гәаҭаны ҳконцерттә программа еилыҟәшәаны, ирыцқьаны, ансамбль иалаз зегьы агәаҽанызаара ду рыҭаны, ақалақь аҽы хә-концертк иҳамаз дарараза ахәшьара ду аҭаны имҩаԥысит. Араҟа иазгәасҭар сҭахуп ҳабзиахәха ҳшааиуаз, еицәазаз аҽа ԥынгылак шҳауа. Иҟалаз убри ауп, ҳара ҳартистцәа руалафахәы, убас рымш хәы (ҽнактәи рымшхәы 2 маатки 60 капеии) иҳарҭараны иҟаз, Аԥснытәи афилармониа инанашьҭраны акәын ишыҟаз, абар шьҭа мызкы инеиҳауп иаҳмауижьҭеи. Артистцәа амла иакит. Арҭ уаанза рхазын иаархәахьаз рыматәакәа асаат, ашьаҵа, ашәҵа уҳәа ирымаз рҵиит. Сара иҟасцахуаз, ҳконцертқәа зегьы договорла иҟаҵан, иҳарҳауаз аԥара уахьынтә ишиашоу Аԥснытәи абанк аҽы иҟалар акәын, нас уахьынтәи ҳара ҳахь анашьҭра иагхеит, ҳара ианаҳҭахыз иаҳмоуит. Иара убас

ишыҟазгьы артистцәа уамашәа иубаратәы рхы амхны, иҳахьыз ргәахьы иаамгзакәан, ҳконцертқәа шцац раҳаракыра бзианы ицон. Сара иахьа ма уатцәы Аԥснынтә азәы дышԥамаарири ҳәа сыԥшрақәа, сгәыгракәа анбашаха, ахьымзг ду ҳгеит сҳәан, сеаибытан сизцеит Львовтәи аобком актәи амазаныҟәгаҩ Висоцки, уанза ҳконцерт аҿы дааины иҳадызныхҳәалахьаз иакәын иара. Уахь санцоз ансамбль имҩаԥнагахьан еынлатәи аконцерт, ауха ҭынчран, дасу иахьиҭахыз дцон. Сара асаат 19.00 ҟалахьан Висоцки санизас иҩоны сидикылеит. Аконцерт аҿы сызбахьаз иҭаацәагьы аасыкәшан иԥьашьатәханы исыхәаԥшуеит. Иԥшәма астол аалырхиан, акы ҳашнацҳауаз, Высоцки уиаҟара иаламцашәа, шәышԥаҟоу, шәконцертқәа иахәаԥшыз зегьы иргәаԥхеит, нас аеа шаҟа концерт ҳара ҳҿы ишәымоузеи ҳәа дсызцааит. Сара маҷзак иадамхаргьы ари изцаара аԥсеивгара снаҭан, аҭакс иҭабуп даараза, ҳансамбль убас хшыҩзышьҭра аҭаны уахьазцааз, иҭабуп ҳәа расҳәоит, акультура амацзуцәеи аԥьа ҳадызбалази убас ажәлар ахәаԥшцәагьы, ҳара уиаҟара иҳаракыз ҟазара дук дырбара ҳалымшазаргьы, дара руаҩра, рысасдкылара ҳаргәыргьеит, ҳгәы ҟанацеит, аха сара иахьа абра уҩоны сааины сумыҳәар ҟамло даараза иуадаҩыз ҭагылазаашьак сакәшәеит, агәыграгьы сыманы сузааит, усыцхрааројп сҳәеит. Иара акрыфара дааҟәыцын иеаариашаны иск ам иенадицан, нас иарбан узыкәшәаз, ҳамч зыкәхо акы акәзар мап уцәыскуам иҳәан даасҿаԥшит. Сара агәыгра ду сыманы, саалцшәа, хыхь ишысҳәаз еиԥш, аԥара аус ала ҳшеилахаз иасҳәеит. Иара дҩагылан аҭел зыкәгылаз астол днадтәалан, иахьахәҭаз данцәажәа еиликааит, ҳара ҳконцертқәа рахьынтә иҳарҳауа аԥара, закәанла араҟа, аҭыԥан анапаҿы иҳаур шамуаз. Шәусқәа мачк иманшәаламхеит, аха ԥсыхәак азаауп иҳәан, аҭел

аномерқәа аалиҟәшәан, абранза усзааи ҳәа азәы диԥхьеит. Уамак аамцыкәан, дааҩналт хацә ҳаракык, илакыцақәа уахьрыхәаԥшуа уаҩы бааԥсык уҳәаратәы, уск ацыхәала уиднагаларгьы иацәажәара хьанҭаны. Сара избақәахьаз рыла уи ахацә ҳирманшәалоит ҳәа зынзак схы-сгәы иаанамгеит. Саргьы сҩагылан, иааизи сареи аԥшәма ҳаибаирдырит. Высоцки даагылан, абри Львов ақалақь акинотеатрқәа зегьы дреиҳабуп, азәыр шәыцхрааузазар абри ҳәа даазгеит иҳәеит. Нас иара иахь ихы нарха аусқәа зеиԥшраз инҭкааны иаиеилиркаа, дааҳәыцы-мыцын, ааи сицхраар саргьы исҭахуп, аха аус аҿы ишԥаҟацатәу, насгьы шаҟа маат иҭахузеи ҳәа дцааит. Высоцки иааигаз ихьыз наиҳәан, акы ишыҟацатәу – ақалақь аҿы иҟоу акинотеатрқәа рахьынтә иахьа, уаха аԥара иааиуа абанкахь имышьтыкәан уара иааудукылоит, нас укабинет аҿы шәлатәаны иара абри ҳасас шаҟа маат иҭаху аҿҳәара наҭаны, документла еиқәыршәаны инаиуҭоит. Ааи, шьта иаҳзынхаз абри ауп иҳәан ҳфырцьанқәа ааирҭәын ҳаиқәныхәаны ҳneиԥырцит. Ашә ҳанаахыц дзыԥхьаз ихы наиқәикын, аусқәа шыҟалаз ала уахацәкьа адырра суҭароуп иҳәеит. Амҩа ҳақәуп иусурҭахь ҳаауеит, ҿиҭуам саргьы хәыцрак самоуп ишԥаҟаларишь ҳәа? Сгәанала иаргьы ус акәхап, хәыцрак дакыуп деиларшәо. Ҳаицны икабинет ҳааҩналт, днеин итәарҭаҿы днатәеит, утәа ҳәагьы анҿимц, схала асқам игылаз снықәтәеит, иаргьы дшаҟь-шаҟьо истол дызхатәоу ашә хәычқәа еиниҟьоит, ус иаасгәалашәт раԥхьаза Высоцки иуатах аҿы данааҩнала аамҭаз сгәаанагарақәа зегьы. Абраҟа идызбало салаган, ааи, сҩашьамхеит, Высоцки иакәымкәан иареи сареи ҳамацара ҳаaиднагалазҭгьы, сара снеиҿаԥшыр, сыззааиз иамҳәазакәан, сатамзааит ҳәа сындәылцны сцар ҟаларын. Иара уажәгьы иҟазшьақәа злазбо ала, сатамзааит ҳәа сындәылцны сымцози, аха иабаҟоу уахь

ашьацҳәа сакны самоуп, цашьа сымазам! Нас иҽеызхирҟьаз изымдыруа дшыҟаз, са сахь илакыҵа лашьцақәа ааирхан, шаҟа маатҭ уҵахузеи ҳәа дсызҵааит. Сара саахьаҳә-хьачан, иҟаимҵар шыҟамлауагьы здыруеит азын, саҵамзааит иамуазар, иуцәуадаҳозар уаҟәыҵ ҳәа сҳагылан сандәыцәала, иара иаарԥшқашәа ус гәаҵазамкәа, сара суазҵаауеит имцхәымкәан шаҟа уҵахыҵәҟьоу ҳәа иҳәеит. Сара саҽаха-ҽахо уамакгьы акәым, аха ԥшьбаҟа нызқь стахуп сҳәеит. Иара иҽеаардашәа даасыхәаԥшын, са дызлеилыскааз ала, сара иҵегьы ирацәаны саҳәоз ԥьшьа дшәаны дыҟан. Нас ус анакәха уажәазын уца, уаха асаатҭ 10 реиԥш шәансамбль иатәу амҳәыри нас абланкқәагьы уманы усзааи аниҳәа, сҳагылан, саҵамзааит, угәыуеанзамкәа ауадаҳ уаластцеит сҳәан, сындәылҵны сцеит. Сцеит, аха ансамбль иалоу сьыедсырбома макьаназын, асаатҭ 10 рзын санааи, зегьы хианы астол иқәын, документқәак снапы нарыҵазҳоын, – иҵабуп – сҳәеит, нас ҭаацәала аконцерт ахь аапҳьара исҵеит. Ихәҳоыкны иҵаацәа иманы аконцерт аҽеы дыҟан. Аконцерт ашьҭахь иҵаацәа иманы асценаҽеы дааин, иҵабуп ҳәа иҳадныҳәало, уажәы нахыс акруҵахызар сахьыҟоу удыруеит ҳәа саҳәаны ҳнеиԥырҵит. Убри анаҳос 15-мшы ҵхьан, Венециа ақалақь аҽеы ҳшыҟаз, Аԥснынтә аԥарақәа иманы днеит акультура аминистр ихаҵыԥыҳо Иасон Максим-иԥа Дарсаниа. Абас ала ари ахҵыс ишыҟалаҵәҟьаз аҳәареи аҳореи даара ицәгьоуп. Уи аамҵазы сара аарла абжьаратәи ашкол иалгахьаз сагьышԥалгеи, аусураҽеы ԥышәак сымазамкәан, ахҵысқәа испыҥгылоз сызларылҵыз иахьа санрызхәыцлакь, уамашәақәа схы збоит. Уи аамҵамаҷла сара аҵарагьы ҵарада исоуит, маҷк аиуристрагьы сҵеит.

Иасон Максим-иԥа аԥарақәа аннеига, ҳҵагылазаашьа зынзак аҽеаԥсахит, артистцәа ргәалаҟара иацлеит, ҳконцертқәа раҳаракыра иҵегьы ишьҭыҵит. Саргьы ауал исыҟәыз ԥшьнызқь маатҭ сыманы Львов сцан, даара аԥсшәа аххәааны изтәыз ишҟа исыргьежьит.

Иасон Максим-иԥа ҳымш дҳаман, министрк иаҳасабала даараза ҟәышла дҳалабжьаны Аԥсныҟа дхынҳәит. Ҳара ҳконцертқәа ралгара аҽеаҳажәаҟа мшы агын.

Хынҳажәеижәаҳык ауаа дгьыл харак аҽеы, ҳауаҳҭынха ҳәа уаҳоы дахьыҟазам, нас ҽенактәи амшхәы ҳәа иҳауаз анаҳмоулак ҳзеиԥшрахози, хымԥада уи иеигәырҕьозгьы ыҟан. Иахьа ма уаҵәы артистцәа аԥара рмоур, ацҭәа ҟалар, нас аиқәыбгарагьы уи акәхоит ҳәа икылыԥшуазгьы ыҟан. Араҟа иазгәаҭатәуп 1955 шықәсазы Аԥсны Аҳәынҭқарратә политикатә уадаҳорақәа имҳоаԥысуаз даарак иаҳԥырхаган. Азәык-ҳоыцьак аԥсуаа аҳәынҭқарра аҵакԥхықәратә усқәа рҽы инеизаргьы, макьана азыҳәан уи даараза имаҷын, аус хадарақәа зегьы дара ақыртқәа рнапаҽы иҟан. Иалкааны иаагап Аԥснытәи абиуджьет, убас афинансқәа, урҭ рнеирҵа-рааирҵа зегьы дара иркын. Убри аҟынтә абраҟагьы ирмазашәа акәзаргьы, ҳансамбль еиҵазҟьашаз аусқәа ҟаҵан, аха убригьы Анцәа иҧьшьахарала ҳацәцеит. Иасон Максим-иԥа хәыҷык иадамхаргьы сихцәажәар стахәуп. Хаҵала уи дақыртуан, сара дызлаздыруаз ала даараза аинтеллегентра злаҽны иаазаз уаҳоын, амилаҭ еилых ҳәа имазамызт, уаҳоы иашак, уаҳоы ҳалалк иакәын. Аԥсны аполитикатә ҭагылазаашьа иҟази, иара убас абри ҳансамбль хәыҷы аҟны иҟоу ахҵысқәагьы, иара ҳара ҳаиԥшҵәҟьа ихьааганы дыҟан, аха имчзеи насҵхашәа иқәыҕәҕәоз амчқәа рацәан, акгьы илдыршомызт. Мазала аԥсуаа дахьрыдгылоз иахҟьаны, ихадоу маҵуракгьы ирҵомызт. Ҳара ҳконцертқәа еишьҭагыла ҳшааиуаз, ақалақь Хмельницки ҳәа изышьҭаз ҳаҭааит. Саргьы маҷмаҷ сгәы шьҭыҵуа салагеит. Избанзар, ҳамшхәы ҳауит,

ҳаулафахәгьы назаны иҳарҭеит, иара ҳасонықҵкатәи ацҭәақәагьы хараза имаҷхеит. Ацҭәа ҟазцарц зҭахызгьы уажәшьҭазын изҽыциго ҳәа акгьы иауамызт. Ҳконцертқәа ҟазала раҳаракыра аныҧшуа иалагеит. Хмельницки ақалақь аҽы ҳанааи, араҟа иаҳзыҧшын, асасаирҭаҽы дасу ҳҭыпқәа рҽы ҳҽеналаҳгза, иаразнак еилыскааит уаха аконцерт ахьазгәаҭаз 50 километр шыбжьаз. Насгьы, изларҳәауа ала, араҟа ҷыдала аҽеиҽкаара алеишәа аҭахыуп, избанзар дарараза имазоу иҧхьаку абџьартә техника иаобиектуп, егьырҭ аконцертқәа рылымкаа аҽеиҽкаареи алеишәеи урызҽлымҳазароуп ҳәа агәаҽеанызаара ҭәҭәаны исырҭеит. Адҵа иҳарҭаз ала асаат 17.00 рзын артистцәа зегьы автобусқәа иааиз ирҭалахьан.

Уаҟа ҳахьнеиз атеатр дузза аҽы, зынзак ҭынчран. Уи акәша-мыкәша аиҽкаара напы ҭәҭәаны ишадкылоу аныҧшуан. Ашыр-сырҳәа ар рформа зшәыз илиас-ҷиасуазгьы ирнубаалон аҭакҧхықәра, адҵа дуқәа рынагзарақәа ишырҽыз, убас сахьҧшуаз зегьы чынла иафицарцәан, шамахамзар даҽеазәы дрылубаауамызт.

Ус ҳавтобус даадгылан аҧсшәа ааиҳәан, дарбан шәеиҳабы ҳәа данцаа, сара соуп ҳәа сҷагылан сзыршаҳаҭуаз ақьаадгьы неисырбеит. Егьырҭ абра шәтәаз, ҳара иаарласзаны ҳааиуеит иҳәан ҳаицны атеатр ҳныҷоналт, нас исирбеит асцена, аконцерттә зал ду 1800-ҷык ртәарҭа ҭыпқәа змаз.

Нас артистцәа реахьеиҭаркшаз ауаҭахқәа, убас абри уара уеахьеиҭаукуа ауаҭах ауп иҳәан ацапха аасиркын, нас дааҭгылан абри егьырҭ атеатрқәа раасҭа ҷыдарақәак ҳамоуп, артистцәа ишырҭаху, анахь-арахь ҳәа алеиҷоеирақәа залшазом, шәара шәызқәиҭу асценеи ауаҭахқәеи шәеахьеиҭашәкуеи роуп. Ҳара ус ауп араҟа ҳшыҟоу, сатамзааит, иҳәан ҳаицны артистцәа ахьыҟаз ҳааит. Сара, ари еиҧш аиҽкаара араҟа ишаҭахыз амҷа ҳақәлаанзагьы ирасҳәахьан, аха уажәгьы ирҽыцны ахор

зегьы рхы пату ақәҵаны ишымҷоапыргашаз расҳәеит. Агәаҽеанҵара ду анрысҵа, азәазәала инҭырҳәыцааны, хаҭа-хаҭала изыршаҳаҭуаз ақьаадқәа рыла атеатр ҳаҷоналт. Макьана аҧарда аркуп.

Аконцерт алагара аамҭа анааи, ахор шықәгылац иқәгылан, саргьы напхгаҷоык ишихәҭоу еиҧш, раҧхьа саагылан, азәазәала иааимданы аконцерттә гәалаҟазаара нарыҵаны асцена снықәҵит. Нас аҧарда анааҳарт азал ахьынтә анапеинҟьара бжьы иааиуаз ҽеамаратәны асцена снықәлан агәҭа санааи азалахь сааҳәын иҵабуп ҳәа напеинҟьарала иаҳпылоз среихырхәауан. Ҳконцерттә программа ҳаналага актәи аҟәша ҳаалгон аиҧш, агенерал формала еилаҳәаз хаҵак даасыдгылан, аҳәара ҟаиҵеит аҧарда наҳмышьҭырц, ажәақәак иҳәарц. Аҟәша ҳанаалга, асценахь амҷоа истан агәҭа данааи даагылан абас иажәақәа днарылагеит: «Ҳаҭыр ду зқәу Аҧснытәи иаҳзааз ҳашьцәа аҧсуаа, аҟазара ду знапы алакыу ҳартистцәа, – убас азалахь ихы нарха, – акыр иаҧсоу аофицарцәеи, аинралцәеи. Сара Аџьынҵьтәылатәи аибашьраҽы игәаҟхьоу, ибылхьоу азә соуп. Аҧснытә аҧсуаа рконцерт актәи аномер ианыналага инаркны, сара аибашьра аҽы зылаҧызқ маазоз, ааи, абраҟа сылаҧызқәа сызнымкыло аҟынза снаргеит абарҭ аҧсуашәақәеи акәашарақәеи. Избанзар, сыла иаахгылт аамҭала сполк иалаз 5-ҷоык аҧсуа арҧарцәа, аҧшыхәыҷоцәа, раионла Очамчыра иатәын. Сатамзааит, урҭ рыхьызқәеи рыжәлақәеи ахьысгәала-мшәауа. Урҭ рашәаҳәареи рыкәашареи аполк зегьы ҳарҽыханы ҳаман, лахьеиқәҵарак ҳаур ҟалазомызт, зегьы ирҷоызан, зегьы ирнаалон, рыҧшра-рсахьа убас иааџьоушьаратәы иҟан еилҟьан, еснагь иҽыхан, иарбан дҵак аполк анапхгаҷоцәа ҳахьзала ирауаз аамҭала ишахәҭоу инарыгзон. Ҧшыхәыҷоцәак раҳасабала урҭ изныкымкәа-иҷоынтәымкәа аполк еиқәдырхахьан, афырхаҵарақәа иаадырҧшуаз

иабзоураны аиҳабыра рахьынтә аҳамҭа дуқәа ранашьан… Ус ишааиуаз мраҭашәаратәи Украина Моршино ҳәа иахьашьҭоу, даараза имазаз, иуадаҩыз адҵа ду шынарыгзоз, ҳара ҳ̌полк аиқәырхара азыҳәан, ауаҩ̌ҵсы изын хәы змазамыз рыҵсҭазаарақәа ахҭнырҵеит, – ичабра ааҭиган илаҕырзқәа ааирбан, иҽааиҭакны ибжьы дааҩахеит: Нагзара ақәзааит милаҭ рацәала еилартәоу Асовет жәлар ҳаиашьара, ҳаиҩызара! Нагзара рыкәзааит, хыҵхьазарала имаҷзоуп, аха ироуааит азҳара ду, шәара иахьа иаҳшәырбеит аҵсуа жәлар иҵаулазоу ҭоурыхла акрызҵазкуа рфольклортә культура, наҟ-наҟ ишәзеиҕьаҳшьоит ақәҽиара дуқәа!» – иҳәан, даахҳалагьежьын аҵсшәақәа ааҳаҳәаны дцеит. Азал аҽы итәаз ауааи ахор иалази еицаҳзеиҵшны напеинҟьарала ҳаиҵылеит абри аинрал, ҳгәырҕьареи ҳалаҕырзи неилаҭәо. Абри зегьы зырҵабыргуаз адокументқәа ансамбль архив аҟнытә иныҵаба ицеит, изит.

Аиашоуми, саргьы сылаҕырзқәа сызнымкылауа сееиҭакырҭа ауаҭах аҽы сааин хәыҷык сыҵсы аасшьан, даеа маҭәала сеааиҭакны апрограмма аҩбатәи аҟәша снахәаҵшын, сҩызцәа, сартистцәа рееиҭакрақәа аасырласып, еиҳаразак ргәалаҟазаарақәа шьҭысхып, снарылабжьап ҳәа руаҭахқәа рҽы сааизар, ақырҵқәа зхылоз рыматәақәа инадыркны рыуа-рдац ыҟамкәан иҭацәын. Ари иаанагоузеи ҳәа ҳавтобусқәа ахьгылаз саннеи рхы рыкәае иҭатәоуп. Снарылаҵшын, кыр ҽымҭуа сышгылаз, нас сыбжьы сҩаханы: «Ари шәызҽу иаанагоузеи, ҵакыс иамоузеи анысҳәа, азәы дахьтәаз ус иатәамбашәа, аинрал уцаны уиазцаа, уи аҵсуаа шәоуп ирехәаз, зҟазарагьы шьҭихыз убри азыҳәан, шәара аҵсуаа аҩбатәи аҟәша нашәыгза, ҳара уахь ус ҳамазам, ааи, ааи, ааилдыргеит. Убри аамҭа кьаҽ азын сара сҭагылазаашьа шыҟалаз аиҭаҳәара даараза ицәгьоуп. Нас акы аасмыхьзазшәа сеааилырганы, апарторг Лео Буадзе, апрофсоиуз аиҳабы Елизбар Ҷьоҷьуа, акомҽареидгылаа реиҳабы Тенгиз Давиҭаиа автобус иахьҭатәаз иаарылганы суаҭах аҽы иаазган, амцхәы аҳәара аамҭа ҳамамызт азыҳәан, иааркьаҽзаны абас сналагеит: «Ҳара ҳаҩнуҵҟатәи ацҭәакәа иҳамоу ара атәым дгьыл аҽы ҳааны иаҳзызбом. Саргьы араҟа сыҳәҳәо сшәылалап ҳәа сгәы иҭазам. Шәара ахҩыкгьы заманалатәҟьа ижәдыруеит раҧхьатәи амш, Аҟәантә абрахь амҩа ҳанықәлоз Аҧснытәи аиҳабыра ҳаизганы ишҳалабжьаз лымкаала шәарҭ ахҩыкгьы сыншәыдкыланы аҭакҧхықәра ду иҳадырҵаз. Убри азыҳәан абыржәыцәҟьа аамҭа иҳамоугьы маҷхеит, артистцәа рееиҭакны, аамҭа иаҳзынхаз иалагзаны, асцена ианықәымгыла, сара аҵсуаа фҩык иҟоу ҳәеаидкыланы, аинрал ицәажәаз сааиҧхьоит, асценаҽы саақәгыланы азал ахь итәоу аарзырҩоны иҳахьыз закәу, иара убас аҵсуа жәлар Аҧсны иқәынхо рполитикатә ҭагылазаашьа чҳашьак шамам деилыркааны, протоколла, шәҟәыла ишьҭыхны, аинралцәа рнапқәа даҵарыҩоны иахьахәҭоу ианықәаҳҵалак ҳахькылнаго цқьа шәазхәыц, – сҳәан снарҧырҵит. Ус схы ахьызгара сзымдыруа, атеатр ду сакуама уажәы-уажәы саамҭа сахәаҧшуа, аконцерт алагара ҩ-минуҵк шагыз асценаҽ сааизар, азә дагымкәан рееиҭакны дасу рҭыпқәа рҽы игылоуп. Сара уи аамҭаз схы-сҽы ес минуҭ аеаҵсахуан. Арҭ абас ианызба ирыхәҭаз, иара иатәыз ахаҽы аашьҭысхын, акы ҟамлазазшәа раҧхьа саагылан, зегьы лакҵала иааимыздан, раҧхьатәи аҟәша даараза ибзиан, ари аҩбатәи аҟәша иҵегьы еиҕьхароуп сҳәан, сҭыпахь сыенаваскхьан еиҧш санаарылаҧш, ҩыцьа хыхьтәи ариад иқәгылаз рҟазшьақәа анысгәамҧха, саарыҧхьан хаала ишәасҳәоит, шәықәымгылан, шәыҵсқәа шәшьа ҳәа уаҭахк аҽы инаҧхьаскит. Уи акәхеит. Сгәаарақәа зегьы сханаршҭит сҳәауа аҟынза аҩбатәи аҟәша ибзианы имҩаҧысит. Аконцерт ашьҭахь, арыжәтә

цьбара амцхә аламҵакәан иаҳзырхиан аофицарцәа рчеиҵьыкатә стол.

Абарҭкәа зегьы рышьтахь ҳавтобускәа ҳларҭатәан амҩа ҳақәлеит, ақалақь Хмельницки ҳсасааирҭахь. Зегьы ҳкараха ҳаҟан, аха сара лымкаала исылсзаап, амҩа ҳшықәыз самхацәеит. Мҩа-бжа ҳаайуан еиҧш, амашьына ҳахьақәтәаз имыршәагаха бжьы цәгьак ааҩнҟьеит. Иҟалазеи ҳәа сааҧшызар, Шамил Ҩардани Едраҭ Багаҭелиеи азәы дырххауа дыркуп, иҟама напырцәила иааимырхит. Амашьына ааныскылан ишәыхьзеи еимашәкуазеи ҳәа санразцаа Шамилгьы Едраҭгьы еицҿакны, аа, абар даагәаҳамҭар аҟама уластцоит ҳәа даҿын рҳәеит. Саргьы сеилашәарақәа маза иҵәахшәа, уи башоуп, шәахьыцәаз ҧхыз ижәбеит сҳәан илеиқәсыршшеит, аха сышҧаҟалеи, сан лгара сгаразаргьы башоуп, шьҭа сурцәашт. Ус асасаирҭаҿы ҳанааи, ари ахҭыс уиаҟара ацҭәа алымхкәан, уаҵәы ҭынч еилҳаргап сҳәан, ҳашьҭаларҭақәа рҿы ҳашьҭалеит, аха сзыцәауам ашоура аныҟоу акәыбры иркыз иеиҧш сыхәцәы-ҳәыцәуеит.

Ауха, абар, асаат хҧа ҟалахьан еиҧш сахьыцәаз ауаҭах дыгә-дыгә ҳәа абжьы аагеит. Уарбан ҳәа иаасыртызар амилициа форма рышәцаны хҩык суаҭах ашә илагылоуп, ишыбзиарамыз иаразнак издырит, аха уиаҟара сыҩнуцҟала аилашәара исоуз цәырымгакәан, патула бзиала шәаабеит, шәааи шәыҩнал сҳәан, аха дара уи иақәшаҳаҭымхеит. Уҿеилаҳәа абра ҵьара ҳнеиуеит анырҳәа, сара сеила-шәаны ех инҵәаша аҿа уамак ҟалазаап сҳәан, оеааила-ҳәан санаадәылҵ, еицыз руазәк иршаҳаҭга ақьаад аасирбеит. Уи ианын: «Полковник, начальник милиции города Хмельницк». Сара иҭҟәаны игылоу азәы еиҧш сузызырҩуеит сҳәеит. Иара иҿааирҟасан агәаара илхәхәа, уара уоума абарҭ артистцәа ҳәа Аҧснынтә иҟоу еиҳабыс ирымоу ҳәа дсызцааит. Сара саақәыпсычҳашәа, гәаныла

сыҟамындаз аасгәахәт, аха, мчылашәа, ааи, сара соуп сҳәеит. Нас уаала рҳәан асасааирҭа ҳартистцәа ахьыҩназ уаҭахк аасдырбеит, аха узхәаҧшуеи! Ауаҭахққәа ирыҩнагылаз акаруаткәа, аиарҭа, астол, асқам, аҵәца, ачанах, ашкаф, аҧенҵьыр асаркьақәа абомба ҩнаҳазшәа еилаҧыххаа еилажьуп. Исҳәара оҿамшәо сышгылаз, аначальник ибжьы аагеит аҩыза Гәымба, сатамзааит, аха уара еиҳабыс узмоу артистрас ирылоу макьана акгьы сыздыруам, аха урҭ злазбо ала, иабрагьцәоуп, иқәылацәоуп, мамзар абас убахьоума иҳәан иласықәирҭәҭәеит. Саргьы лассы аҭак сзымҧшааит, нас ухаҵкы аначальник иуҳәаз иахәҭаҵәкьаны исауҳәеит, аха дара абарҭ ахагацәа уажәы иабаҟоу анысҳәа, иара иаалырҟьан рыҧсҟәа ршьоит, иҭакны иҳамоуп иҳәеит. Иара уаҵәкьа илатәан, асасааирҭа аусзуҩы длақәыршаҳаҭны аҧхасҵа иҟарҵаз шәкәыла ишьҭырхит, уи ашәкәы саргьы снапы анысҵеит.

Аначальник ихы аасыдкылан, уахаҵәкьа иахәҭоу ашәкәқәа ҟаҵаны иахьахәҭоу аиҳабыра рахь иҳашьҭуеит, ари аиҧш иҟоу агәыпҏказаратә гастрольтә мҩа пҵәазааит ҳәа аниҳәа, сара сахьгылаз сыбаҩқәа сылышәшәазшәа соеилыпсаа сцеит. Абар ирҭахыз ахьынарыгзаз аасгәахәт. Ус исыдцны кыр инаскьахьан еиҧш, сара идысны игылаз, саалҵшәа сыбжьы нарықәсыргеит, шәаангыл саргьы сшәыццоит ҳәа. Аначальник иаарҧшқашәа, уаха шьҭа уабаҳҭаху, уаҵәы зны улықәыл иҳәан, аха саанымгылакәан рмашьына сынҭатәан срыццеит.

Ҳахьнеиз, аначальник икабинет аҿы ҳоыцьагьы ҳамацара ҳлатәан, сара сзакәыз, нас Аҧсны аполитикатә ҭагылазаашьа шыҟоу, ансамбль иалоу 6-ҩык аҧсуаа шҳакәу, убас агастролькәа ҳанрылага инаркны акакала ахҭысқәа иҟаз акы аанмыжькәа зегьы иасҳәеит, иааҟарҵауа ҵакыс иамазгьы исырдырит. Абыржәы ари

аус аиҳабыра рахь ианца сара сыԥкәыноуп ахаангьы ԥьаргьы аҟазара атцыхәала сзымцо сымоуақәа шыҧцәахо иасҳәан, аҳәара ҟасҵеит аҧхасҵа иҟарҵаз ахә аҧара аколлектив уатцәыҧцәҟьа иахьахәҭоу ишалаагало, дара рус азбара, нас араҟа рҭакра сшақәшаҳаҭым, урҭқәа цәырҵыр хаҭала сара иахьсҧырхагахо шыҟало. Дара иагьа рыхьыргьы акы шхьаарымго, иааҟарҵо зегьы сара сыҧхасҵатәра ишазкыу уи дҵас ишрымоу. Абарҭқәа зегьы уамашәа ибаны исзызырҳуаз аполковник ишызбоз схьаа ихьаатәны доызаны даасывагылт. Иара сара ишаасҳәаз ала дсызныҟәеит. Аҧхасҵа ахә ҳшәеит, дара аҧшьоыкгьы ашьыжь абахҵа иахьҵакыз иааурышьҭын, сара сыкәҵарала аусураҽы рхы иакәиҵтәны Аҧсныҟа амоуа рысҵеит, нас Гегешизе ихьзала ателеграмма аасышьҭит, арҭ аҧшьоык сырмыхәазт уахь иласышьҭит ҳәа. Убас шьоукы-шьоукы ирыдыз адҵақәа алеишәа аилагараҽы хәычык ҳгәы ҳдырхьзаргьы, дара ирыкәымҿиеит, ҳара ҳгастролькәа қәҽиарала ҳрылган, Одесса ҳааины аҕба ҳаатәалан Аҟәа ҳаазхыҵит. Амшынтә баҕәазаҽы аены ауаа еизаз раҟара стадион дук аҽгьы исымбацт. Иаҳҧылоз рыбжеиҳарашьоык шәеибганы шәааау, лыҧсаак дҟамлакәа шәахьааз Анцәа иԥьшьоуп акәын ирҳәоз. Избанзар, ҳгастролькәа рахьынтә мазала ахҭыс баапсҟәа ҳгәыҧ аҽы иҟоушәа иаарыцҳауан, ауаа реилашоынтра иаҽын. Аҟәа ҳанааи уамак мырҵыкәан Гегешизе дсыҧхьан саннеи, икабинет аҽы итәан И. К. Ҭарба, А.Ҭ.Оҭырба, В. Д. Кәарҷелиа. Араҟа иҳәан агастроль алҵшәақәа, уи аус иацхрааууаз, аилагарақәагьы ирҽыз ртәы. Гегешизе ибзоурала, ацәгьара згәы иҵаз, сеилазгоз 15-оык ансамбль ахьынтә рхы иакәиҵтәын урҭ рцынхәрас иаапхьан Аҧсны араионқәа рахьынтә ашәаҳәацәа акәашацәа аҟазара злаз. Абарҭ амшқәа инадыркноуп ансамбль хыкәкыла ишаҧсыуахаз убаратәы ахаҽы цәырҵуа ианалага. Украинатәи ақалақьқәа рҽы аҧсуа шәаҳәареи, убас

акәашареи ргастрольтә концертқәа шымоаҧысыз, аҳаракыра, алаҟәра зҳәаз иеиҧш, изыршаҳаҭыз агазеҭқәеи асахьақәеи, ҷыдала аоымҭақәа ҳазҭази рацәаза ны иҧхьакны иҵәахын, аха гәымцқьақәак рнапаҽы инеин, урҭ убас ҭыпк азырҧшааит уаҳа уаоы иахьимбашаз. Иҟаҳҵари тәым милаҭзар уиаҟара хьаас искуамызт,ҳара ҭоурыхла ианакәзаалак ҳхы ҳаҕоуп. Атәым иус даҽуп, иара ҳаргьы ҳахьрыцхрааууа ыҟоуп. Аеы иазымиааиуа акәадыр иахаратәны дасуан ҳәа, акы анҳахьлак, гәынамзарак анҳаулак ҳара-ҳара ҳшьа ааууеит, нас абнахь ҳаҧшуа, шьоукы зус алазам ирхараҳтәуеит.

Украинатәи ҳконцертқәа ҳрылганы Аҧсны ҳанааи 15-мшы аҧсшьараҳәа иаушьҭын артистцәа. Убри ашьҭахь Аҧсны араионқәеи ақыҭақәеи рахьынтә ажәлар аҳәара иҟарҵоз ала (усҟан ауаа алахҿыхра ианазгәаҟуаз акәымзи), оажәи жәаба концерт дырбан, убас ала ихыркәшан 1955-тәи ашықәс. 1956 шықәсазы ҳколлектив иҵегьгьы прораммала ирбеианы, аеазыҟаҵара бзиазаны иҳаманы, агастролькәа ҳрылагеит Қырҭтәыла, Ермантәыла, Азербаиџьантәыла уҳәа. Убрахь ҳамоахыҵра иабзоураны ҳпрограммаҽы иалан ақырҭқәа, аерманцәа, азербаиџьанцәа рашәаҳәарақәеи рыкәашарақәеи, ибзиазангьы ҳрыдыркылт. 67 концерт инареиҳаны идҳәарбеит, иара абраҟагьы Аҧсны аҧсуаа шықәынхоз аҧсуаа ишырҷьынџьтәылазгьы ззымдыруаз шаҟаоы хыпхьазарала иаҳҧылазеи. Уахьынтә ҳанаагьежь, аапхьара иҳамаз ала, ақалақь Шәача, Маикоп, Краснодар ақалақьқәа рҽы қәҽиара дула имоаҧган 12 – 13 концерт.

АРХИП МИРОН-ИПА ДЫШСЫПХЬАЗ

Август 10, 1956 шықәса аены, абранза усзааи ҳәа дсыпхьеит Архип Мирон-ипа Лабахәуа Апсны Аминистрцәа Рхеидкыла ахантәаҩы. Саргьы, аиашоуми сгәы хыҵ-хыҵуа исеиҳәарызеишь ҳәа икабинет ашә аартны сааҩналазар, иара ашыхә-шыхә дыччо дҩагылан снапы аанкыланы гәык-псык ала саагәыдикылт. Нас гәахәара дула дсыхәапшуа ҿааиҵит: – Иуыдсныҳәалоит, Қырҵтәылатәи ССР зеапсазтәыз ҳәа ахьыз ахьуанаршьаз, аа уамак цуам, Қарҵынтә аҵел иасын исарҳәеит, иаарласынгьы агазеҵқәа ирнылауеит иҳәеит. Саргьы сгәы сеанзамкәан ари еипш ансаҳа, иҵабуп, Архип Мирон-ипа, нас ишпаҟала, ари ҟалашьас иаиузеи ҳәа сизцааит. Иара дааҵгылашәа: – Ааи, ааи, араҟа аиҿагыларақәа шпаҟамыз, уи макьана дыҷкәынцәоуп шәааиҟәаҵ, зҳәазгьы ҟалан, аха итәаз реиҳараҩык уара иуаҵәаршьеит. Аа, уажәшьҭа убри аҵкыс еиҧьу уск ҳпынгылоуп уара узынгьы, еиҳаразак ҳапсуа жәлар рмузыкатә культура пҳьаҟа ашьҭыхра азыҳәангьы, – иҳәан еиҵах дҩагылан сааидирҧәҧәалан, сара араҟа ари акабинет пшза аҿы псшьара смаазеит, уахгьы-еынгьы смыцәакәан, Апсны азыҳәан иаасылшо зегьы ҟасцароуп, еиҳаразак ҳҿар раазара ус даараза ахшыҩазышьттәуп, урҭ аҵара дуқәа ахьроуша ишьҭны, насгьы ҳаргьы қәрала ҳмаҷзам, еиҧьны ҳзыпсахша аҿаруаа ҳаазароуп. Иацы сара Қарҭ ҭелла санцәажәауаз, уара ухьзала ацәажәара ҧәҧәазаны исыман. Сзацәажәауазгьы уидыруазаап, урехәара данаҟәымҵза, сара саагылан аҳәара ҟасцеит, ҳара апсуаа иахьа ипрофессионалу апсуа композитор дҳамазам, нас абри Гәымба ҷкәын, абриаҟара иурехәаз, ҳаргьы ус ауп дшааҳдыруа, сара суҳәоит Қарҭтәи аконсерваториа дҭаларацы иаҵахыу ацхыраарагьы иуҵарацын сҳәеит. Иара абасгьы наиҳәеит: – Ааи, иара

зызбахә ҳамоу амузыкаҵара иҵахызар, аконсерваториа дҭоуп ҳәа ипхьаза.

Нас дҩагылахын: – Ари разҟы думи уара узын, еиҳаразак ҳара апсуа жәлар ҳзын. Ииашоуп ари ансамбль аҿы аамҵала уҟамзаара ҳәарада акыр ианыпшып, аха шықәсырацәала ҳара иаҳҭәзамкәан ианыҟаз иаҳчҳаит, уажәы пшьба-хәба шықәса аҵара ахьынзауҩо, ус уаарыцхраалап, нас аконсерваториа уалганы уанааилак, ҳансамбль иахьа аҟазара иамоу хараза ишьҭымҵуеи, – иҳәеит. Сара сҩагылан: – Ари сара сзы мыцхәы гәыргьароуп, ҳаҵыр ду зқәу Архип Мирон-ипа, сара ари аипш ахҭыс схәыҷаахыс сазыпшын, иахьа хаҵала сгәыргьара ҳәаак амам. Макьана ҳшыҟалаша аҳәара уадаҩуп, аха уара хаҵала сгәахәтәы сахьзар шуҵаху збоит, убри аҟынтә сара убраҟа аҵара салагар ушсмырҧхашьо удыруазааит сҳәеит. Иара Архип Мирон-ипа агәалаҟара ду иманы, уи сара урҭқәа шулшо агәра ганы сыҟамызҭгьы зынзаск салацәажәазомызт, аха уҵара уалгаанза ансамбль збаша ухаҵыпан иҟаҳцашагьы азәы уизхәыцла иҳәан, аамҵала ҳәа икабинет сындәылҵны сцеит. Ус август 20 рзын Қарҭынтәи ууаи ҳәа аапхьара ансоу, ансамбль аҿы аамҵала ҳәа схы аҵыпан аусура иалагеит Баграт Багаҵелиеи Владимир Сиҧинавеи. Сара Қарҭ сахьнеиз аконсерваториа аҵалараан апышәарақәа исыдыз рыҵаны, нас сшаанахәаз афицалла ианеилыскаа, сентиабр 1956 шықәса инаркны ансамбль асахьаркыра напхгаҩыс сахьыҟаз ахьынтә схы сакәиҵтәны иара уа ансамбль аҿы ашәаҳәаҩ – солист ҳәа сахыпхьазалан, апара сауан. Акомпозитортә цара сырцо сазыҟаиҵон, аконсерваториа аректор, апрофессор Иона Иракли-ипа Тускиа. Араҟа иҳәатәуп рапхьатәи аҵара мшқәа даараза аџьа шысдырбаз. Актәи аҵарашықәс азбжатәи аихшьала ахьадырбаз ибзианы алҵшәақәа аасырпшит. Уаҟа рапхьаза акәны азызырҩоцәа идырҳан сапҵамҵа ҿыцқәа ҩоба, акы – амҳаџьырратәи арпыс иашәа, аҩобатәи

– Аҧсны, – ҳаҧсадгьыл иазкыз ашәа. Убарҭ инарҷыданы исызцәырҵит аҧсуа жәлар рфольклор ахьынтә амузыкахь ииазгашаз атемақәа маҷымкәан.

Урҭ рахьынтә напы асыркит ашәарыцаҳцәа аешьцәа хәылпҧиатцәеи шарпыиатцәеи рыхҭыс ахлымзаахтә симфониатә поема. Сара рапхьатәи амшқәа амузыкатә теориа ала аҧсыҽра снып̧шуан, зны-зынлагьы сзаазеи сҳәо санеилашәозгьы ыҟан, аха уамашәа избаз, сырцаҳцәа агәкаҳара сырҭомызт, аҵаратә асаатқәа исымаз инарцҵаны рхы аҧьа арбаны санадырпҳьозгьы рацәан. Ҳәарада, урҭ агәцаракра исырҭоз иабзоураны аамҭа маҷла смузыкатә дырра маҷк иадамхаргьы ишацлаз аасныҧшит. Сара сырҽиаратә усумҭақәа макьаназы уамак шыҟамызгьы аҭыпантәи агазеҭқәа «Зариа Востока», «Ахалгазырда комунисти», убас ателехәапшралагьы сцәырырго иалагеит, лассы-лассы исҽцаауан акорреспондентцәа. Убас Қарҭтәи афилармониа арҽиаратә гәыпқәа рпрограмма аҽы сырҽиамҭақәа цәырҵуа иалагеит. Аамҭақьаҽла уаҟатәи аҳызцәа бзиақәагьы сывагылт. Ус ҳҵара аамҭа ҳаналагалак ҷыдала еиҽкааны иҳаман ашәаҳәаҳцәа ргәып хә-ҳык ҳазлахәыз. Урҭ аҧшьҳыкгьы аконсерваториа ашәаҳәаратә классқәа ирҭан, сашәаҳәашьеи сыбжьи ргәапхан ҳаиҳызцәахеит. Ҳапрограммаҽы иҳаман ақырҭуа жәлар рашәақәа реип̧ш аҧсуа жәлар рашәақәагьы. Иҧьасшьоз, аҧсуашәақәа даараза иазҽлымҳан, ибзиазангьы ирҳәан. «Ахра ашәа», «Гәдиса иашәа», «Аҿҟазацәа рашәа», «Ахәра ашәа» убас бзиа ибаны ирҳәон «Оҭларчоп̧а». Ахәҳык ҳахьынтә Гиви Георгазе иҭынхаз азәы имш ира иап̧ылон. Абраҟа ҳаргьы ҳҳыза ибзоурала аап̧хьара ҳаман. Ари амш ира аҧылараҽы иаап̧хьан Қарҭтәи аиҳабыра зегьы, сгәанала 250-ҳык иреиҵамкәан аишәа чара иахатәан. Сара сзын араҟа рап̧хьатәи мҳахыҵран, 5-6 ҵәыца рышьҭахь ҳара агәып̧ еицыз ашәақәак наххәеит аҧсуа

ашәакгьы налаҵаны. Уи азҽлымҳара арҭан, аҧсуак сышрылатәазгьы аардырит. Аишәачара мҳаҧызгоз слап̧шыҟәҵан лымкаала даара ахцәажәара бзиа сыҭан саҵәцахә итәаз зегьы идиркит. Агәып̧ итәазгьы ргәалаҟара шьҭыҵын ачара ҳшахатәоу убаратәы иҟалеит, нас иара ҳашәақәа ссиршәа инаҳагзеит. Ус, ҳгәалаҟара шьҭыҵуа ҳшааиуаз, аҭамада адырҳоегьых зегьы аарзырҳоны сыхьыз ҳәауа сныҳәаҽа анаашьҭих, сара сахьтәаз исҳәара сзымдыруа, сҳоызцәа санразҵаа столк аҽы азәы ҳоынтә иныҳәаҽа акра иаанагоузеи ҳәа, урҭгьы неиҽап̧шы-ааиҽап̧шын, араҟа зеилымкаарак ҟалеит, п̧хашьаразам уҳоагылан уныҳәаҽа шикхьоу игәаларшәа рҳәеит. Саргьы излаздыруаз ала сдырра хәыч ааизызган, ухаҵкы ҳаҭыр ду зқәу ҳҭамада, абраҟа сара уиаҟара салаҟазамкәан сныҳәаҽа шьҭыххьеит, уажәы ҳоынтә сыхьзала аҵәца ашьҭыхра зыхҟьаз сзеилкаауам анысҳәа, астол иахатәаз зегьы аанҽаст, амҵ ҧыруазар иуаҳаратәы. Аҭамада игәалаҟазаара шьҭыҵуп, ажәлар ииҳәарызеишь ҳәа ҳашҧшуаз, абас ҽааиҵит: – Аҳоыза Ражден Гәымба, уара уиашоуп, аха уажәтәи саҵәца даҽа п̧штәык амоуп, убри аҟнытә уара инуқәырп̧шны саҵәца шьҭыхны срыҟәныҳәар стахуп Аҧсны аҧсуа жәлар. Абри аҵәца лымкаала аанкылара сгәазырп̧хаз убри ауп, аамҭала агырқәа еиханы убрахь Аҧснықа иандәыцәла мап рцәыркыр, нас абрахь рҽаархар ҳара абраҟа уама ҳақәшәараны ҳаҟан, ҳаҧсы ҽышәхит, убри азыҳәан дараза иҭабуп ҳәа шәаҳәо абри аҵәца зегьы еицышҭышәхроуп иҳәан, дшыхәмаруаз аҳәатәы ҳәаны зегьы идиржәит. Араҟа агырқәагьы астол иахатәаз ргәы шыҟалаз здырхуада, аха урҭгьы уи ҏеанрааланы ихәмаруа раҵәцақәа еинҟьауа иржәит. Убри инаркны абри ашәаҳәацәа ҳгәып мызкы ахьтә зны-ҳоынтә ҳаҭырла аап̧хьарақәа ҳарҭо иалагеит аишәачарақәа рахь. Ус маҷ-маҷ Қарҭтәи аинтеллигенциа срылаҵәауа салагеит, убас аиҳабыра, апартиа аҭакп̧хыцәраҽы амаҵ зуаз ауаагьы.

ГЕГЕШИЗЕ СЫШИДИКЫЛАЗ

1957 шықәса март мза 15 рзыҳәан аапҳьаратә шәкәы соуит Қарҭ ақалақь, акомпартиа актәи амазаныҟәгаҩ иҿы снеираны. Сышәкәы исоуз сыманы актәи амазаныҟәгаҩ Гегешизе Ф.А. икабинет аҿы саннеи, инапқәа рхаха даасҵылан, аҵсшәақәа ааибыҳәан ҳанылатәақәа, мыцхәы аамҭа мгацәакәан ҳаицәажәарақәа анахҳаркәша, истол иаақәхны ицқьаз қьаадк аасиҭан, са сыхьзала иҩы арзаҳал иҳәеит. Сара азнык азыҳәан исзеилымкааит, ари зызҳәаз, ус ҳаиҿаҵшуа ҳаштәаз иара дааччашәа узыҵшуазеи иҩола уҭахызар қырҭшәала, урысшәала, иара аҵсышәалагь, исыдыскылоит аниҳәа, сара саҿаха-ҿахо, Андреи Феодр-иҵа, ҭакыс иамоузеи ари ҳәа сизҭааит. Абраҟа аконсерваториа адиректор Иона Ираклии-иҵа Тускиа убас ҵыҭоык ҳҳы неилахҭан иаҳазбеит ауаҭахқәа уаҳҭарцы. Иҩола иҳәан, иаргьы саргьы ҳаицхыраан арзаҳал ҳҩоит. Нас иаасымихын, папка цәаҵшьк инагәылеиҵеит. Маи акы инаркны жәба рҟынза Қарҭ уалҵны харак умцан убри аамҭазы аҩны ҿыц аҿы ауаҭахқәа ахьыршо уалахәуп ҳәа насеиҳәан соуишьҭит. Амҩа сахьыкәу схәыцуеит, арыгьы ус аҵсышәоуп ҳәа салаиҵыригеит акәхап, ауаҭахқәа Қарҭ акәым, иара сықалақь Аҟәа исымамызт аасгәахәит. Ус аамҭа цон. Ҽнак акласс аҿы сыштәаз, ҳахьтәаз ауаҭах ашә ҿыгә-ҿыгә ҳәа абжьы анга, ҳарҵаҩы Леван Пиотр-иҵа Ҷалиашьвили уарбан, уҩнал ҳәа ибжьы наиргеит. Ашә аатцрааны ихы аакылирҳәҳәеит милиционерк, Гәымба Ражден ара дыҟоума ҳәагьы дҵааит. Сара сахьтәаз сыҵсит, хәыцра шәкы сҭанагалт, цәгьарас иҟасцазеи ҳәа. Ҳарҵаҩы Леван Пиотр-иҵа ааи ара дыҟоуп иҳәан, саргьы сҩагылан сыҵшуп. Амилиционер ибжьы аахәанчаны аҩыза Гәымба уҳацныҟәароуп, ҭаҟа ҳаузыҵшуп иҳәан, ашә нкыдижьылеит. Акласс аҿы итәаз ирҳәара рзымдыруа иштәаз сындәылҵын аҵшьбатәи

аихагыла аҟнытә сахьылбаауаз, амардуан аихаҵсақәа сшьапқәа рыцқәымшәо аҟынза сеилашәаноуп сышлыбаауаз. Ҭаҟа санлыбаа, игылоуп амашьына «Авилис» ҳәа изышьҭоу, уаҟа иҭатәоуп ҩыцьа амилиционерцәеи ус зеиҵш маҭәала еилаҳәоу азәи. Амашьына уақәтәа анырҳәа, сахьырго збап сгәахәын сҩақәтәеит. Ус уамак ҳамнеицкәан амилиционер дсазҭаауеит, упаспорт араҟа иумоума ҳәа. Сара мап, уи азеиҵш ҩны суаҭах аҿы иҟоуп, ишцаша амҩагьы расҳәеит. Ааи, ҳахәоык ацәажәара ҳақәиҭымшәа амҩа ҳшыцәыз, суаҭах аҿы ҳанааи, итәаз руазәк уца упаспорт аага иҳәан, спаспорт сыма сааин амашьына сҩақәтәеит. Гәаныла, араҟа исҳәеит ҳәа изҵсоузеи, амилициа рҭыпаҿы ҳнеир сызхдырҟьо еилыскаап сҳәан. Ҳашнеиуаз, Захари Пиотр-иҵа Ҷалиашвили иулицаҿы ҳанааи, сыҵшызар, ауаа рацәаҩны илеивыс-ҩеивысуа, азәы асқам датцоуп, аҿазәы акаруаҭ ирҳәазауеит. Ҳанырзааигәаха, амашьына ааныркылан улбаа, иудаҳныҳәалоит абраҟа ауаҭахқәа ауеит рҳәан, аҩбатәи аихагыла аҿы исзылырхыз ауаҭахқәа рҿы ашә дадгылоуп аофицар-милиционерк. Уи даасҿаҵшын, блала сааимидан, упаспорт сырба аниҳәа инеисыркит. Иара инҭкааны днахәаҵш-аахәаҵшын, аа иудсныҳәалоит, усҭ ацаҵхақәа иҳәан, иаасиркит. Егьи азеиҵш маҭәала еилаҳәаз ипапка ҟьаҟьаза дсыдныҳәалауа снапы ианиҵеит. Ицеит дара зегьы, сара сымацара суаҭах ашә садгылоуп. Нас сыҩналаанза сылбааит, сыхәнеит, снаҵшы-аапшит. Нас аҷараҳәа ашә аасыртын сныҩналт. Аҩны ҿыц аҿы ауаҭах ҿыцқәа исырҭаз аҟны зегьы ҟаҵоуп аҩны маҭәа агуп акәымзар. Араҟа саатк инеиҳаны сыҩнагылан иҵхызу илабҿабоу сзеилмырго. Ус, аеыкәабарҭа авана ахы снықәтәан, аиашоуми хәыцрала Аҵсни Қырҭтәылеи сакәшаны еимыздеит. Исзеилкаауам акы, избан абри Аҵсны инхауа ақырҭқәеи абрахь Қырҭтәыла инхои ҟазшьала

уаҩышьала изеиԥшымзеи? Қарҭ арҽиаратә ҩнаҽы сыԥкан – ауаа хазынақәа, устәи Чхороцԥәы хышықәса инареиҳаны срылан – ешьак иеиԥш пату сықәырҵауан, иара уажәгьы араҟа Қырҭтәыла аҳҭнықалақь аҽгьы ҳаиҭынхаҵәоушәа исывагылоуп. Нас абри Аԥсны иԥалазеи, убраҟа иԥоу ақырҭқәа даҽеа хаз милаҭума, мамзар еилазгаша маза ахәшә ддыржәуама, абри усҟан мацара акәымкәан иара иахьагьы иҭҵаатцәԥьаны издыруа ҳмаҷуп. Нас избан, абас ахымдырра, хара амхәыцра зыԥоу зхәыцра кьаҽу, культурала илашәу, культурала заазара маҷу, Аԥсны реахарԥаны ҳара ҳада уаҩы дҟамлааит ҳәа изгылозеи? Ажәытәуаа рҳәашьала агаза инапала амаҭ идыркуан ҳәа, Қарҭаа шьоукгьы рхы, рыбз аламкәа ҟалашьа шыԥамгьы збоит. Ас ианбанза? Уи сҳәеит ҳәа, иара Аԥсны иԥоу аԥсуаагьы зегьы ҳауеиԥшыху, арҭ ахәымгақәа рполитика ҳавагыланы ашәа рыцызҳәауагьы ыԥоуп.

Исауз суаҭахқәа сгәалаҟазаара харгалан, сцара сызҽыз иҵегьы сазыҳаҵҳаҵеит, мчыбжьык сыздхалашаз ҽнак-ҩымш рыла исымпыҵаманшәалахо иалагеит. Ариаҟара пату ансыԥәырҵа, иансызхәыц, акыр салаҟазар акәхап сҳәан, даара сеанысшәауа салагеит сцара. Акомпозитортә цара аамҭа рацәаны иаҭахын, аконсерваториаҽы иҳазгәаҭаз асааҭқәа анаҳзымха, иара А. М. Баланчивазе дахьынхоз иуаҭах аҽы ҷыдала аҽеазыԥаҵара мҩаԥааго ҳалагеит. Уи хымԥада даараза акомпозиторратә ус аҽы сыбла хнатит, изҩышаз атемақәа рацәаны испҿынгылт. Уаҟа иара ихаҭа иаԥҵамҭақәа инарҷыданы, егьырҭ акомпозиторцәа раԥҵамҭақәа рҩышьа аформа инҭҵааны исирбон, гьамала исылаирҵәон, нас дсазҵаауан, абарҭ иусырбақәаз рахьынтә лымкаала заԥҵамҭа угәы аҽы иаанхазеи ҳәа. Сара ари ашәаҳәара, авокал сазааигәамзи азыҳәан Верди иоперақәа ивокалтә ԥҵамҭақәа иаҳа сгәы аҽы иаанхон азыҳәа иара Андреи

Милитон-иԥа сеилкааны, ҷыдала еиҳа схы аҽы иааиуа азгәаҭаны ҳҵаратә программагьы ус ала еиқәиршәон, уи хымԥада сара хаҭала сарманшәалон.

СМЫР ХАБЫГӘ ИМАНДАРИНАҚӘА АМЕРИКАТӘИ АЖУРНАЛИСТ ДЫШРЫХЦӘАЖӘАЗ

Ус ҳшааиуаз, ҽнак Баланчивазе иуаҭахқәа рҿы аҽеазыԥаҵарақәа ҳшырҿыз, иаалырԥьашәа иҭынхацәақәак иҩны иааин, сааҭыбжак аҟара дрыдымхалар ауамызт, уара Ражден, арҭ сахьынзарацәажәо сааиаанза абарҭ американтә сашьа Ҷьорԥь Баланчин, Америка абалет кәашара раԥхьаза акәны ишьақәзыргылаз, убрантә есымза асалам шәҟәы сзаазҭиуа ижурнал бзиақәа урыхәаԥшла, угәы умырҿыҵьан ҳәа саҳәаны дцеит. Сара англыз бызшәа абаздыруаз, хәыцқәак издыруаз анемец бызшәа акәын. Ус журналк абҵьыцкәа еилырхуа сшааиуаз, издыруаз хаҿсахьак снахәаԥшит, аха агәра сзыгом. Ари ақыҭа нхаҩы Америка дназгодаз аасгәахәт, инасырҳәы-аасырҳәит, ааи издырзо сҭынхак ихаҭацәҟьа иоуп, абаҳчара дҭоуп, хьархь хәыцык иҩыԥракуп, нас еихакгьы икуп… Ус сырҵаҩгьы исасцәа наужьны сахьтәаз данааи, ари избаз ахаҿсахьа зну ажәақәа ирҳәозеи ҳәа сизҵааит. Иара иаасымихын англыз бызшәала даԥхьаны иансзеиҭеига, сара аиашазын сымҩашьазаап. Сышәҟәы аԥхьаҩ иугәаласыршәоит, аамҭала зны 1946 шықәса азыҳәан Афон-ҿыц, саб иаҳәшьа аԥшәмара ахьылуаз аҩнаҭа акәтаҵқәа ҭины аԥара ахьсырҳаз, ҽнак уаҟа сшыԥаз афинагентцәа хҩык ааины амандаринақәа ибыбышза ишәҭыз ашәҭқәа ԥхьазаны, ауал шиқәырҵаз, нас 1951 шықәса рзын Афон сҭынхацәа рҿы санлеи, амандаринақәа ҳәа акгьы

ыҟамкәа ишыҟәзаахьаз збеит. Аха изыхҟьаз ҳәа акгьы сыздырзомызт, аҵаа иашьыма, аарҩара иагама ҳәа сгәы иалан. Уажәы, абар, араҟа американтә иаарышьҭыз ажурнал еилфаҷа иаными. Уаҟа иаҳәоит абас: «Аҧсны АССР, Афон-ҧыц азааигәара инхоз Смар Хабыгә абаҳчара бзианы иман, ашәыр-ақәыр даараза аарыхра дазҟазан, дбеиангьы дынхон, ҽенак игәы иҽеанзамкәа афинансҟәа рыҟәша аҟнынтә изааит иара аусзуҩцәа. Урҭ Хабыгә иуҭра иааҭалан амандаринақәа, апельсинқәа уҳәа шьапыцыҧхьаза шаҟа-шаҟа ашәҭ рҿаз ҧхьазаны, нас урҭ ирыҵанакуаз ауал аниқәшәа, иабааигоз ашәҭ иҿалаз аиҳаразак каҧсеит, излеишәоз анимоу ирахә абжак ҭины иуал ишәеит. Адырҩашыҟәсангьы уи ауал ҧыц имшәар ҟамлеит, ирахә иара убас имал ҭины иуал шәаны иееихит. Нас иҟаиҵахуааз, ахпатәи ашыҟәсан иуал злеишәоз имоур ҳәа дшәаны, ишәырҵлақәа зегьы ршьапы иныҵакны ихиҵәҵәеит. Ари заҳаз афинагентцәа изашшын Хабыгә деиқәҿаҳәа дҭаркит. Иҭаацәа, иҭынхацәа акреилаҵаны ицхраан ирулак абахҭа дҭыргеит».

Абас ала сара Афон-ҧыц аҿы сҭынха Смыр Хабыгә имандаринақәа рыҟамзаара зыхҟьаз уаҟа исзеилымкаазакәан, сгәы ишалаз, аа, абар, Қарҭ сахьааиз, америкаа ржурнал иҟалаз шыҟалаз инҭырфаҷааны исанаҳәеит. Абас ала анхаҩы рыцҳа имазаргьы дыхнарҵәо, имамзаргьы нхашьа имамкәан арыцҳара аныҟаз аамҭақәагьы ыҟан, аха аамҭа шаамҭоу иҟоуп, уи хәарҭамкәан, ихырҵәагангьы иҟазҵо ауаа хәымгақәа роуп.

ҚАРҬТӘИ АКОНСЕРВАТОРИА СҬЫХНЫ СШААРГАЗ

Аконсерваториаҿы қәҿиарала аҵарашықәс, актәи акурс салгара уамак агымкәан, сырҵаҩы – аконсерваториа аректор Иона Иракли-иҧа аранза усзааи иҳәан икабинет аҿы снеит, сахьынаихәаҧшыз игәы акы шалаз убаратәы илахь еиқәын, саргьы самахашәа, иухьзеи иҟалазеи аҳәара сзымгәаҕуа сышихуаҧшуаз, иара аҳәара ицәыхьамҭаны Ражьден уҵараҿы ууаишьа цәгьамкәа иҟоуп, аха шьоукы уҵара иаҧырхагахар рҭахуп, убри аҟнытә даараза ҳазхәыцны уи аус ҳазныҟәароуп иҳәеит. Уи аамҭазы саргьы ииҳәаз ҵакыс иамаз сзеилкаауам, аҭакс иасҳәари ҳәа сышхәыцуаз, иара иааҭырҟьаны ҿааиҭит: – “Уҵара нышьҭаҵаны Аҧсныҟа, ахор узхагылаз ҧыц уахамгылар ҟамло азҵаара ықәгылоуп».

Сара иааԥьашьауа, – избан, Иона Ираклии-иҧа, араҟа саара зыбзоуроу дара Аҧснытәи аиҳабыра роуп, нас уажәы иҿыцны ирызцәыртзеи ҳәа анысҳәа, Ражьден ииашаны иуасҳәоит, абыржәы уҵара шьақәгыланы уааишьала, икажьны уанца уаргьы ҳаргьы иҟаҳҵаз ҳаапсара ду башахауеит. Убри азыҳәан уааи ҳҩыԥьагьы, убри ирызбыз ҳазлалацәажәаша ҳазбып, ҳҿазыҟаҳҵап, абар ҩажәеижәаба минуҭ рыла ЦК партиа аҩбатәи амазаныҟәгаҩ аҩ. Кононов уи аҵыхәала дҳаҧхьоит, уа ҳаҟазароуп. Убри азыҳәан сара дсышьҭуам ҳәа илақәыргәгәаны уаҟа аҳәара азин сымазам, араҟа аус злоу уара уоуп. Дара политикала ургәыбзыгшәа иулабжьо иалагоит, аха уара уажәа ааркьаҿы уахь ацара мап ацәукроуп, уахь санца сааҧсарагьы сырҵаҩцәа рԥьабаагьы башахоит ҳәа иаҿауршәроуп иҳәеит. Ҳаицны Қырҵтәылатәи акомпартиа Ацентр Комитет аҟны ҳаннеи, Иона Ираклии-иҧа уара араҟа адкыларҭа ауаҭах аҿы ууаҧшы, сара сыҩналоит, иҟоу

шыҟоу еилыскаауеит, нас ианаҭаххо уаргьы ҳуҧхьоит иҳәан, аҩбатәи амазаныҟәгаҩ икабинет дныҩналт.

Сара сгәы еилашәа-еилашәо сыштәаз 25-ҟа минуҭ аатцхьан аиҧш, ашә аартны дааҩнытцит Иона Ираклии-иҧа деилашәаны, уаала, уаала, амҩахь иуасҳәап иҟақәоу иҳәан, ҽиҭуам-ҽысҭуам ус алифт ҳанҭалан цаҟа ҳанлыбаа, днеин ЦК-аа рбилеҭ касса аҽы Аҟәаҟа сызлаашаз абилеҭ амхны иаасиркит. Уи аамҭаз иҟалазеи, изакәызеи ҳәа сиазцаартә ҭагылазаашьак спыхьамшәеит, убас деилашәаны дшаҟьон. Ус ҳшеицыз икабинет аҽы ҳанааи, улатәа ҳәа слартәаны, уажәыраанза умцан ҳәа исылабжьоз уажәы даҽа сахьак ала дызбауа сҟалеит. Нас агәаара иҽықәыз иеаамхшәа, Ражьден, уареи сареи ишаазбыз акәымкәан, араҟа умцар ҟамлауа асуқәа ыҟоуп иҳәеит. Сара сҩагылан Иона Ираклии-иҧа иҟалазеи, абыржәы сцара сааҭыхны срымгар ҟамлауа, насгьы уаҟа иҟоупеи сара схаҭыҧан аус зуа, ус цхыраарак рҭахызар ирысҭап акәымзар, аҧыхьа ишаҳҳәаз еиҧш, уахь санца шәааҧсарақәа исыдышәцаз зегьы башахауеит ҳәа сгәы иалырсны саацәажәеит. Иона Ираклии-иҧа уаҩы аукы иааигны, ҧшрала, еиҽартәышьала деинаалан, дарараза ацара ду шимоу иныҧшуан, насгьы аинтеллигентра ацәа ихан, акультуразы иҽуцаашаз рацәаны измаз уаҩын. Саргьы деилыскаан, унапы сануп, уара сызқәуцауа сазыразуп ҳәа иасҳәеит. Иара иеаариашашәа, Ражден, ус акәхоит, уаҳа ҧсыхәак ыҟам иҳәеит. Еиҳаразак иаарласны Аҧснытәи аҟазареи акультуреи знапы алаку рдекада мышқәа Қарҭ имҩаҧысраны иҟоуп, уи ацыхәала Аҧсны ацҭәақәа ицәырцыз политикала иахьакәым ҳкылнагар алшоит иҳәеит. Уаҟа ЦК аҽы изласаҳаз ала, иара ансамбль аҩнуцкагьы ҷыдала ацҭәақәа цәырцит, нас уи инақәыршәаны амилаҭтә зцаарақәа шьҭырхит. Ажәак ала, уца иҟоу еилкаа, арахь ухынҳәратәы аҭагылазаашьақәа убозар, иаразнак амҩа уқәла.

Уаанымхар амуа ианыҟала адекада аҽазыҟацара хымз роуп иазҧцәоу, уи ахҭыс ду ушаалгалак аиҧш, араҟа уаанхоит, уаҳа ҷьаргьы сцоит ҳәа уаламган. Абар шьҭа Аҟәаҟа ицо адәыҕбагьы аамҭа ааиуеит, мҩамш ҳәа насеиҳәан, ҳааиҧырцит. Саргьы исҭахқәаз маҭәақәак, убас амузыка ҩымҭақәакгьы аашьҭысхын, ахәылбыеха адәыҕба сҭалан, адырҩаены ашьыжь Аҟәа сааит. Сышиашаз Аҧснытәи аобком аҽы Иван Константин-иҧа Ҭарба икабинет ашә аартны сныҩналазар, аҧхзы рылеибахын аимак-аиҽак рымоуп А.Т. Оҭырба, В.Д. Кәарҷелиа, И.К. Тусказе, И. Е. Кортуа, А. Ч. Чичба. Сахьынрылаҧшыз сааира зҭахыз, нас сцара ахьаансыжьыз зылахь еиқәнаҵазгьы ҟалеит, аха сааҩналара зҭахымкәа аҽеҧныҳәа сарго иоҽагылазгьы аныҟала, сара сааҭгылан, ансамбль саамхны мчыла, сара исҭахымкәан аҵарахьы уаҩы симышьҭит, иара уажәгьы сара схала арахь аара саҳәо смаазеит, ус агәынамзарақәа са сахь ишәымазар, абзиара шәзыҟалааит сара сгәы аҳәаны сызҽеу сцарахьы сцоит сҳәан, ашә аартны аҩбатәи аихагыла ахьынтә цаҟа сылбаахьан аиҧш, Аслан Ҭамшьыгә-иҧеи Иван Еснаҭ-иҧеи ишызымуаз сдыргьежьит. Ус ҭынч ҳанааидтәала, сара Қарҭ сцара қәҽиарала ишцоз, насгьы ауаҭахқәа шсоуз анысҳәа, дарараза иҵьашьаны исыдырны-ҳәалеит, убас аконсерваториа аректор Иона Ираклии-иҧа Тускиеи сареи ҳаицәажәара хыкәкыс иамаз, Қырҭтәылатәи акомпартиа Ацентр Комитет аҽы ҳшыҟаз сҳәеит. Аҳәара ҟасцеит сара сыда ҧсыхәак шәымамкәан шәыҟам, иҟалозар сцара сахьышәы-мкәкәаан, сышьҭахьҟа исзыҧшуп, амҩа сышәҭ сҳәеит. Итәаз рахьынтә сцара ааныжьра иархәыцызгьы ҟалеит, аха даҽа мҩакы шыҟамыз агәра сдыргеит. Ари ацәажәара ашьҭахь сара аҳәара ҟасцеит адекада аҽазыҟацареи, убас Қарҭ адекада амҩаҧгареи хымзи бжаки шаҭахыз азгәаҭаны, уи ахҭыс ҳшаалгалак, сара

сцарахьы сшыгьежьуаз ала ҳаинааланы ҳаиԥырҵит. Адырԥаены ансамбль аҽы сааин алахәразы еизаз санрыхәаԥш, арҭ рымацара рыла адекада амԥаԥгараҽы ҳажәлар рҟазара аҳаракыра шылаҟәхоз збеит. Ахори акәашацәеи, убас жәлар рмузыкатә инструментқәа зегьи еидкыланы 130 – 140-ԥык иреиҵамкәан ишаҭаххоз агәра дсыргеит. Арҭқәа рышьҭахь араионқәа рахьынтә ауаа реизгара иалагеит Гал, Очамчыра, Гәдоуҭа нас Тҟәарчалынтә аешьцәа Шьакаиаа рҭаацәара алархәны. Ианеидыркыла ашәаҳәацәеи акәашацәеи убас жәлар рмузыкатә инстурментқәа ирызҟазаны иазырҳәауазеи рхыԥхьазара назеит 135-ԥык рыҟнынза. Аиҳабыра зегьы ари аус акәын хыԥәкыс ирымаз. Араионқәа рахьынтә иааргаз рышьҭаларҭа, рыкрыфарҭа уҳәа аиҽкааратә усқәа иахьынзарҽыз, сара адҵа исымаз ала, ашәа ҽыцқәа раҵцара саҽын. Хәымш рыла иагьызԥоит х-ашәак: «Аԥсынра», «Иааирума», «Ԥаҵаиқәаҵәа Кәачала», Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба иажәақәа ирылхны. Убас ҳдекадатә программа аҽы ирацәан ашәа ҽыцқәа, акәашарақәа, аԥсуа жәлар рфольклортә ашәақәа. Усҟантәи Асовет Еидгыла аполитика хадас ишьҭыхны иамаз амилаҵқәа реиԥызара, риашьара, аинтернационалтә аазара рылацәара излазкыз ала, ҳапрограмма иалан аурыс, аукраина, аерман, ақырҭуа ашәақәеи рыкәашарақәеи иахьынзахәҭаз. Егьа ҳааԥсозаргьы, ҳхы нақәҵаны ари аус ду аҿазыҟаҵара ҳаҽын. Ахор иалаз зегьы еиуеиԥшымыз милаҵҭә маҭәала еилаҳәан. Уи хымԥада иазҭыжьын аҳәынҵқар иганахь ала иаҭахыз аԥарагьы. Ус ҳаҿҳәара иамаз аамҵа анааи, ҳцеит Қырҭтәыла аҳҵны-қалақь Қарҭ. Уаҟа, ҳара дааараза аҿазыҟаҵара ду рыманы иаҳԥылеит, бжьымш Қарҭ акәша-мыкәша убас аоператә театр аҽы имԥаԥган аконцерт ду, ҳдекада аҵыхәа хзыркәшаз. Концерт-цыԥхьаза еиҿкаара дула иаҳԥылауан, нас ачеиҵьыка ҳзыҟарҵон. Қарҭ ашьҭахь

аконцертқәа мԥаԥаагеит Баҭым, Қобулеҭи, Қуҭешь уҳәа Қырҭтәыла иалукаашаз ақалақь дуқәа рҽы. Ҳахьнеилак усҟантәи Асоветтә аидеологиатә политика излаҳәоз инақәыршәаны, ҵьара гхак амамкәан напеинҟьарала иаҳԥылауан.

Аԥсны аҳҵны-қалақь Аҟәа ҳанааи ажәлар иаҳзыԥшыз гәахәара дула иаҳԥылеит. Уи иҳамаз апрограмма ала, араионтә центрқәа зегьы ҳархысит. Ҳконцертқәа ҟазарыла рынагзараҽы раҳаракыреи рылаҟәыреи зҳәоз агазеҵқәеи ажурналқәеи дааараза ирацәан. Сара араҟа иазгәасҭар сҭахуп, заанатдырԥык иаҳасаб ала, ҳконцерттә программа аҽы имаҷзаргьы иҟан агхақәа, урҭ ҳамч рыԥхаратәы иҟан, аха аамҵа маҷ иҳамаз ҳаихьнамыгзеит. Дааараза иазҟазоу данахәаԥшуа даназызырԥуа игәеимҵар залшомызт аоркестр арҳәаԥцәа иҵегьгьы аҿазыҟаҵара шрыхәҭаз, аха еиҵасҳәахуеит, аамҵа иҳамаз зынзак имаҷын (аоркестр напхгаԥцәас иаман Иакәб Шамба, Зоиа Аншба).

Абарҭ ахҭысқәа рышьҭахь, сара Аԥсны аиҳабыра рҽаԥхьа иԥәсыргылеит азҵаара, раԥхьаза Қарҭынтә санааргоз ишеибаҳҳәаз ала, лымкаала аусқәа исыдыз санрылга, шьҭа аконсерваториахь срышьҭразын. Аха араҟагьы сара ишыстахыз сеиқәдмыршәеит. Аԥсны аиҳабыра ишьақәдыргалаз аԥҟарала, ари аиԥш ҳаԥсуа жәлар рҟазара ҳарак иахьа иҳамоу, араҟа иааркьаҽны избази изаҳази рҽы иаанымкылакәан, ҳ-Аԥсны, ҳаԥсуа қыҭақәа ҳажәлар рҟазара дырбара, аҟазара аихаҳара аус иахьеиԥш аҭагылазаашьа аманы ахаангьы иҟамлазацт азыҳәан ҳашәаҳәареи ҳакәашареи рансамбль неилшәарак ҟамҵакәан рконцерттә программа дҳарбароуп рҳәеит, Асовет Еидгыла ареспубликақәа рыуаажәлар. Саргьы исҳәо оҽамшәо сырҽаҟәан, аиҳабыра иҟарҵаз аԥҟарала адәыҷба авагонқәа ԥоба иаҳзылырхыз ала Асоветтә республикақәа жәпакы рҽы ҳаԥсуа жәлар рфольклортә

ҟазара дырбан, имоапҵган 70 концерт инареиҳаны. Аиашоуми иҳәатәу, Аҧсни аҧсуааи шыҟаз ззымдыруаз рацәан. Ари еиҧш атәыла ҧшъа шмаҷу иара ҷьынҷьла иқәынхогьы аҧсуаа шракәу дҳардырит. Ҳконцертқәа рлыҧшәақәа зҳәоз республикацыҧхьаза еиуеиҧшымыз агазеҭқәеи ажурналқәеи рацәан.Ҷыдала хаҭа-хаҭала акомпозиторцәа, амузыка ҭцааоцәа, аҵарауаа апресса ала ирыхцәажәоз ирацәазаны ансамбль архив аҿы иҟаз ҧшак иагазшәа ибжьазит, напымцқьақәак иргеит. Убри азыхәан иаҳгәалашәақәо рыла акы ҳмыоуазар, ус ҟаҵарбала инарҭбааны убарҭ ҳрыхцәажәартә изыҟамлеит. Абарҭ ашықәсқәа – 1955 – 1868 шықәсқәа, ансамбль аҭоурых инҭкааны иҟаҵаны иҳамам. Аҧснытәи Аҳәынҭқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи ансамбль арҭ ашықәсқәа рыла аҟазараҿы иаанарҧшыз иабзоураны ансамбль ианашьан Қырҭтәыла апреизидиум ахьзала аҳаҭыртә грамота ансамбль иалаз реиҳараоык иналукааша, аҟазараҿы зхы бзианы иаазырҧшуаз ираҭәашьан еиуеиҧшым аҳәынҭқарратә ҳамҭақәа – иҳәатәуп рыхьзқәа зеаҧсазтәыз артистцәа ҳәа ахьызқәа рыхҵан Қырҭтәыла ССР-и Аҧсны АССР-и рҿы: Баграт Багаҭелиа, Владимир Царгәыш, Венера Ҷьыкырба, Виолетта Маан-ҧҳа, Владимир Маан, Акаки Кове – (Ақаоба), Анатоли Ҳагба, Вера Азынба, Зина Гәынба, Елена Ҷьыкрба, Платон Кобахиа, Алиоша Ҷьениа, Зоиа Аншба, Симон Зарданиа, Константин Чалмаз, Сергеи Чкотуа, Лиуба Ҭарба, Гиви Чахава, Венера Ҵирцхалава, Бабилина Маан-ҧҳа, Зина Миқьиа, Георги Шакаиа, Шамиль Аоардан, Сусана Ҷьениа, Мақсим Хьикәба, Иван Аозба, Владимир Гәблиа, Георги Ҟәруа, Иван Ақырҭаа, Важьа Аланиа уҳәа имаҷоымкәан ҳартистцәа.

АУРЫМҚӘА РЛАҚӘА РҬӘУАРА

Иарбан мзоу цқьа исгәалашәом, ҧхынроуп, 1949 шықәса азын ауп. Аҟәатәи амузыкатә ҵараиурҭа аучилишьче аҿы аҵара сҵоит. Уи аамҭазын Аҧсны аҳҭны қалақь Аҟәа аҵараиурҭақәа рҿы аҵара зҵоз аҧсуаа даараза ҳмаҷоын, усҟантәи амилаҭ-политикатә еилагарақәа иҟаз ирыхҟьаны. Иара сара сыздаз аучилишьче аҿгьы сара азәк сакәын ҧсуас иҟазаз.

Убри азыхәан кьоу-шәоуқәак аҧсуаа араҟа аҵараиурҭақәа ирҭаз ҳахьыҟазаалак ҳаибаҧшааны, ушҧаҟоу-сышҧаҟоу ҳәа аиҧыларакәа моаҧаагон. Ҳара есшьыжьы алекциақәа ҳрылагаанза ҳаиқәшәон Аҟәа амшын аҿыққәаҿ иҧшзаза иқәгылаз асасааирҭа «Риҵа», аҿаҧхьа. Нас ҳаагәыдибакылан, аҧсшәақәа ааибыхәаны, ҳгәалақәа, ҳгәынамзарақәа неибыхәауа, амшын баҕәаза аҿыкә ҳавалан, убас аиьармыкьа шыҟоу ала ҳақәшаны, ақалакь агәҭа асаат зхагылаз аҧҭекаҿы ҳааины ҳагәқәа еибарҕәгәауа, уаҵәынза бзиала ҳәа ҳнеиҧырҵны ҳлекциақәа рахь ҳцалон.

Убасҟан араҟа иҟаз аҧсуаа Шьаликәа Камкиа, Гьаргь Гәблиа, Гьаргь Жанаа уҳәа иагьа ҳаҧстазааратә ҭагылазаашьа уадаозаргьы, ҳагәқәа ҭибагон, досу ҳазҭаз ҳцарақәа рҿы уамашәа иубаратәы аихьзарақәа ҳаман. Ех, нас абас ҳгәаҟуа мацара ҳцаларыма, акаҿы ҳашҧакылымсри ҳәа агәыҕра ду ҳаманы ҧхьаҟа ҳҳәыцуан. Убарҭ, убасҟантәи соызцәа аҧсуаа иара иахьагьы акыр аамҭа шцахьоугьы, анкы илхылҵыз аешьцәа реиҧш ҳахьааиқәшәалак ҳгәыдеибакылоит. Усҟан иаҳҳаагаз азы ами, убас ашықәс хьамҭақәа анаҳгәалашәалак, ҳалабжышқәа ҳала иаахыҳәҳәыло аҟнынза ҳгәыбылракәа еидуп.

Сара уи аамҭаз шьҭаларҭас уаҭах хәыҷык сыонан, иара аҵара ахьыстцоз аучилишьче иатәыз онык аҿы. Ус, есымша ишыҟасҵалац еиҧш, ҽенак шьыжьза соагылан,

аҵарақәагьы амш ашара еигәырҧьаны ашәа ссиршәа ирҳәоит, амшгьы ибзиазан еилгоуп, иара саргьы агәалаҟара бзиа сыманы, сԥызцәа ҳахьеиқәшәало, сагымханадаз ҳәа аучилишьче агәара сааҭыҵын адәыҷба зқәысуаз аихамԥа ацҳа сааҵсын, аботаникатә баҳча шыҟаз, Бараҭашвили ихьз зхыз адәыҷба аагыларҭа аплатформа сазааигәахеит. Ахаан исмаҳацыз, исымбацыз сналаԥшит. Ааи, сааҭгылан, зны ари ԥхызума, ма илабҿабоума, мамзар макьана ацәа салоума аасгәахәт. Сахьынаԥш-ааԥшуа шьоукгьы ашырсырҳәа инасывс-аасывсуеит. Ари сара избо даргьы ирбоит, аха русқәа ирхьымзар ҳәа ишәозаап, иццакыццакуа ииасуеит. Аха сара исыхьыз, сызшьаҳаз сыздыруам, сшанханы сгылоуп. Ааи! Ари сызлаԥшыз, сыла иабо шьҭа ишыԥхызмыз, ишаргамаз збоит. Абар саԥхьа рахәцә иқәтәаны 200-хы инреиҳаны алақәа рылаҷырзқәа хыҳәхәыла иахьеибарҵәуо. Арыцҳара, ахлымзаах иакәшәаз ауаԥсҭы еиԥш амыткәма хаҭацәкьа рҳәауеит. Урҭ иахьтәоу аки-аки еигәтасуам, еибарххом. Уамашәаза иубаратәы абри ауаԥытәыԥса арыцҳара иакәшәаз абас ихы изымԥаԥымгаргьы ҟалап уҳәаратәы рыбжьқәа еиқәыршәа ауаз рҳәошәа, дара-дара еизхәыцны еибарҵәыуоит. Сара сахьгылоу сеилшаауеит, ҳаи анаԥьалбеит, иҟалазеи, ари аԥыза змааноузеи, ҵакыс иамоузеи ҳәа. Нас гәаныла сҿыргәгәа, сшьапқәа ихьанҭахаз неихыгауа раиагәараза саннеи, дара сгәазҭаз алақәагьы са сахь иааҳәит. Рылаҷырзқәа рҿыкьаса, рыбжьқәа ааргәыбзыҷшәа иаарыцҳаушьартә иԥышьҭырхын, иҟалозар, ԥсыхәа амазар уҳацхраа рҳәошәа акәын рыла ҭырхаха ишсыхәаԥшуаз. Иара саргьы сыртәыртәын исызгәамҭазакәан ауп сылаҷырзқәа аҳәҳәыҳәа рыҿшаархаз. Снарывс-аарывсуа, хыхь адәыҷба аагыларҭа ахыбраҿы сыԥхалан, снаԥшы-ааԥшит, аха уаԥы дызбом. Абра хылаԥшԥык дыҟамкәан иҟаларым

сҳәан, азәрыҟазар аброуп ҳәа уаҭахк ашә снас-насын иаасыртызар, ԥыцьа аҟарулцәа рыхәда абжьы иго ааузымчҳартәы наҟ-ааҟ игҿагылоз ацәардаҷәқәа ирыкәианы ицәоуп. Саргьы иааԥьасшьан, ҳаи, изакә гәаҵәақәоузеи ирымоу аасгәахәын сыбжьы нарыкәсыргеит. Даргьы ицәыха-жьыхауа, гырбызшәала «Мугоко, си коч?» иҳәеит руазәык ,егьи қырҭбызшәала «Раа мохда, биҷо? – иҳәеит, дгәамҵ-хамҵуеит дахьыкәиоу. Сара сахьгылаз сшанхан, ԥытрак исҳәара сҿамшәеит. Даргьы хәычы-хәычла ацәа ианалҵ, «Уара иҟалазеи, арҭ алақәа араҟа ишәыкәшаны еибарҵәуо шәымбазои?» – анысҳәа, рԥыԥьагьы хрыжь-хрыжь иатәамбашәа, ааи, урҭ алаԥсра иагаша, абар шьҭа хԥаԥшьба саат иреиҳауп, абра итәаны аҳәҳәара иаҷуижьҭеи. Ԥынтәҟагьы ҳрылахысын, аха иаҳзыкәымцеит, рҳәеит. Сара арҭ реилымгара уамашәа ибауа, еиҭах инҭкааны сразҵааит, ааи, ааи, ишәҳәауа саҳауеит, абарҭ алақәа абри аҟара иабаанагеи, еизызгазеи, рыцҳарас изыкәшәазеи ҳәа. Руазәк исҳәаз агәхьаагьы мкыкәан дзыкәтәаз ацәарҭаҷәы иееиҵых днықәиеит. Егьи иҟалаз сеилыркаа ҳәа саниҟәамҵза: – Ее баба, уара урҭ уи аҟара хьаас изукызеи, арҭ алақәа рыԥшрақәа рылагьы иузымдырзеи? – ибжьгьы дԥахеит, – ааи, абырзенцәеи аҭырқәцәеи рлақәа роуп, аапкыра иагаша! – иҳәеит. Нас дааҳәны ацәарахь ихы анирха, ацәаха имҭо, хәычык саагәааны сыбжьы насыргеит: «Абраҟа изеизеи, еизызгада?» – ҳәа. Иара дааҳәын иҵахшәа-иҵахымшәа ҿааиҵит: – «Уара урҭ зтәыз абырзенцәа адәыҷба иакәжьны Аԥсны иалганы, наҟ уаҳа арахь изхьамԥшуа иахьымаашаз идәыкәырҵеит, арҭ рлақәа адәыҷба иацрыԥсса иашьҭаланы абранза ианааи, абри атунель, адәыҷба анхәыцала, дара абарҭ алышькьынтыр иагаша алақәа шәаны уахь ихәыцамлазаап, уажәы абра еибарҟаауа итәоуп, ҳхы ҭырҟьеит», – иҳәеит.

Сара сахьгылоу афымца сыцрасызшәа абылра салагеит. Схы хәыцра шәкы ҭалан сшеимдырххоз, арҭ агәымбыл џьбарақәа снырԥырҭын, алақәа рхьаа схьаатәны ҁоызцәа ахьсзыԥшыз асасааирҭа «Риҵа» сааин, аиҭахҳәашьа сақәымшәо, избаз-исаҳаз нарасҳәеит. Агәалақәа иҳамаз ҳзымхошәа, аҽа аҟара ҳҳьаақәа инарыцлан, иҟаҳҵахуазеи, ҳашцалац еиԥш, ақалақь ҳналалан, аџьармыкьа шыҟаз ҳҽынаҳҳеит.

Ишдыру еиԥш, абырзенцәа аашьара ззымдырзоз нхацәа-круцәа бзиақәан. Усҟантәи аамҭазын, урҭ ирыман амал ду. Ирызгылан аҁонеихагылақәа, убас ирыман абаҳчара, ауҭра, арахә рацәаны. Урҭ еиҳаразак нхарҭас иахьрымаз Ешыра ақыҭеи, Иашҭхәа ҳәа иахьашьҭоу ашьха акалҭи ракәын. Убас Гәымсҭа азиас наҟ-ааҟ адгьыл чашәра ишьҭаз иқәаарыхуан. Урҭ аџьа ду адбаланы иаадрыхуаз иреиуоуп: аҭаҭын, аџьықәреи, ауҭраҭых, убас хкы рацәала еиуеиԥшымыз ашәырқәа. Иара Аҟәа ақалақь аҽы иаланхозгьы маҷҁымызт, аха еиҳаразак Аҟәатәи аџьырмыкьа акәша-мыкәша рхатә ҁонеихагылақәа ргыланы инхон. Уи зыхҟьозгьы акрыҵира, акраахәара уҳәа ахәаахәҭра ахьрылаз акәхап. Ааи, сажәа маҷк ҵакыс иамаз снавсит, аха аригь сымҳәар ауамызт.

Иеицыз аҁызцәа ус ҳшааиуаз аџьармыкьа ҳаназааигәаха, абар еицәаз ахлымзаах ҳаблаҽы иаацәырҵыз. Аибарҳәҳәара, аҟаара, ахысбжьқәа, аҳәызба еилышьракәа цон. Иҟалазеи анаџьалбеит ҳәа ҳанырзааигәаха, еилымкаашьас иҳамазеи. Абырзенцәа рыҁонқәа, рырахә, рмал ду, рыԥсы ахьынкәкәо иахьцоз ирзымгакуа иаанрыжьыз еимакны агырқәеи, ақырҵқәеи, убас ашәанцәеи аидԥсылара иаҽуп. Уи уамашәа ибауа ҳшааиуаз, бырзенк инижьыз инхамҁа ду, игәара ԥшзаҽы, ажәхьак ҳәа ҭагылоуп аԥа аҵакәашо, асахьа ҭыхыҁ бзиагьы изҭымхыр ҟалап уи ажәхьа аԥшреи аиҽартәышьеи. Араҟа даараза еибаркаран, уаҳа

нарылымшо аҟнынза инеибагахьазаап. Ҳашԥшуаз, ҁыџьа агырқәа ари ажәхьа еимакны еибарԥсуеит, ҳауа изтәхода ҳәа. Иара ажәхьа арҭ штәымуааз гәаҭаны, зынзак ааигәара инанашьҭуам. Ус ишааиуаз арҭ аҁыџьагьы ари еимакны еибарԥсыр, сара исзынхап ари ажәхьа ҳәа, наскьа маза икылԥшуаз ажәхьа зычаргә хшыла иҭәыз, еиқәыцырцыруа зԥа зывакәашоз инақәикит ишәакь. Ҳара ҳшанхан ҳгылоуп ҳихәаԥшуеит. Ҳаи, ижәлахә нҵәааит, ишԥаигәаҭьри, абри еиԥш инцәахшоу арахә дышԥаихсри, уаҁы игәаҵәа изҭазами ҳәа ҳашԥшуаз, ашәакь агәыцәк ирҭаз апатронқәа ныҵирҟьан, ажә рыцҳа ишзалшоз абжьы ҁҭнаган, иҁаԥа-ҁаԥан, аԥа ишахәаԥшуаз агәараҳәа илеиқәаҳаит. Ахш зҭачыз ачыргә акыкақәа аҵәҵәаҳәа ахш ркылҵәраа иаайуан. Ажәхьа еимазкуаз аҁыџьагьы ааҳәын, ахысра ҟазҵаз абас захҳзуузеи ҳәа ианигәдла, ахысра ҟазҵаз даачашәа: «Ыы, хҁык ажәхьак злаҳшозеи, уажәшьҭа акәац еиҟараны иаҳшар ҟалоит!» – иҳәан, еиҵахарак ҟамҵакәан, ахәда аҳәызба аатцыршьын, ажәжәаҳәа, ақәыцьма млашьқәа реиԥш, ацәа ахыхра иналагеит.

Ан бзиа лыхшара лкыка-хшыла ишылаазоз еиԥш, ари ажәхьа, анкы илаҁсуаз, абырзен иҭаацәара, кыка-хшыла изаазоз, абас уаҁыламысдарыла алахьынҵа дырцәгьеит. Ҳара ари ахҭыс аабагәышьоит, аха иҳамчузеи, наҟ ҳаблақәа рԥыраагап ҳҳәан, ҳамҁа ҳнанылан ҳҽынаҳҳазар, абар аҳәызбақәа еилшьуа еибарԥсуеит, абырзен имал еимаркуеит, азәы аҁны ашәқәа дрыхоит, егьи аҁнымаҭәа дахоит. Ус шаҟа хкы рацәа ҳала иабазеи, шаҟагьы уҳәарызеи. Уамашәа ибауа ҳшааиуаз, ҳуазәк абас неиҳәеит: «Уара абри абырзенцәа ртәышьҭра, рмал инрыжьыз аимҵәараҽы агырқәеи, ақырҵқәеи, иара ашәанцәеи рыда егьырҭ амилаҭқәа араҟа инхоз азәгьы рнапы ахьаларымкыз, рнапы шырымҟьашьыз жәбоо», – ҳәа. Аурыс, аерман, аболгар, аестонеццәа иара аԥсуаа зегьы абырзенцәа рхьаа рхьаатәны акәын ишазхәыцуаз, ишыргәырҁоз.

Ааи, аҽны уаҳа ҳлекциақәа рахь ҳауцахуаз, ҳхы ахьаагара ҳзымдыруа, ақалақь ҳшалаз Аҟәатәи ауахәама ҳанаавала, ԥнык аҿы игәаҟуаз азәы ибжьы ҳаҳаит. Иҟалаз еилаҳкаап ҳәа ҳныԥналазар, хатцак дшьаарцәыраха адашьма дыкәжьуп. Ҳара ҳаниба ааи, ааи сшәыҳәоит иҟалозар, ахьаа исымоу цәгьа саргәаҟуеит, мыцхәа смыргәаҟкәа сышәшьы, иҳәеит. Ҳара иаразнак иҟалазеи иухьзеи ххәан, ҳуазәк азы изаагеит, дԥышьтыхны акаруат данынықәҳариа, иара ила аахтны дааҳахәаԥшын, ҳааԥьашьаны, шәара шәызустқәада, шәабатәиқәоу ҳәа дцааит. Ҳазустцәақәаз аниаххәа, илабжышқәа ааирбан, арахь инапқәа ихәазом, ибаԥқәа еилаԥытцәцәоуп, еи бабараа, ҳара абырзенцәа усгьы ҳақәзааит, аха иара шәарҭгьы ҳара ҳаиԥш акгьы шәхаразамкәан, ари аԥыза шәзыԥшуп шәгәышәеаныз иҳәеит. Ух, гәышьа ҳәа иԥсы наихихит. Ҳаргьы ари иҳаиҳәаз ақәҽаҳамҭит, аха ҳцәа-ҳжьы ҳаԥтанырԥсааит. Нас аԥсы акы наиқәыршәны, ҳцан ашьха ашьапахьы иахьҭацәыз дгьылк аҿы, маза алашьцара ҳҽалакны иҭып ҳжын, анышә хьшәашәа днамаҳдеит. Убарҭқәа рышьтахь уамак мырцыкәан, Аԥсны лада-ԥада иажәабжьы иааҳалалт Приморски ҳәа иахьашьҭоу адәыгбақәа раагыларҭаҿы аидара мԥангага авагонтә ешелонқәа хианы ишгылоу, аԥсуаа ҳнеидкыланы, Аԥсны ҳалганы абырзенцәа реиԥш, ҳдәыкәцара ишазхиоу. Аха зразҟы ҳатцанакыз здырхуада, ари ахлымзаах иҟалараны иҟаз, Анцәа иаҳҟәиҟьан, ҳаԥсҟәа неиқәхеит.

Амзақәа, ашықәсқәа еиԥхныԥ ицоит. Сԥызцәеи сареи ҳзаанатқәа ҳаицрыргеит, аха ҳагәқәа шыҟаз, ҳԥызара, ҳабзиеибабара иацымлазар иагымхазеит. Саргьы сыԥстазааратҿы цьара скаҳаит, цьара сеихан сгылеит, убас цьара сдыргәыргьеит, цьарагьы мазала акәзаргьы, сдырцәыуеит. Убарҭқәа урҭымскәан, аԥстазаара гьамас иамоу узеилымкаар алшауеит. Ус сшаауаз, Аԥснытәи

аҳәынҭқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи рансамбль еиҳабыс сахадыргылт. Раԥхьаза акәны, аԥсуа жәлар ркәазара Аԥсны иналганы егьырҭ атәылақәа рҿы идҳарбауа ҳшааиуаз, 1959 шықәса азыҳәан ансамбль аконцертқәа дҳарбарц амԥа ҳақәлеит атәым ҳәынҭқаррақәа Казахсҭан, Ҭаԥьикисҭан, Туркменисҭан уҳәа ихадараз атәылақәа рахь ҳарҭаауан. Ҳара иҳаман чыдала авагонқәа ԥба, ҳафара, ҳиара, ҳтәара уҳәа хымз ирзынаԥшуа убарҭ авагонқәа ҳрыԥнан. Аконцертқәа қәҿиарала ирыҭауа ҳшааиуаз, ҳконцертқәа акы иақәшәеит Казахстан атәыла Џьамбул ҳәа изышьтоу қалақь дук аҿы. Ари ақалақь адәыгба аагыларҭаҿы ҳанааи, ашьыжьра инахысын асаат 12 ҟалахьан. Сара еснагь сгәы сартәауамызт, ҳконцертқәа рымԥаԥгараҿы гхак, зымдыррак ҳмыхьрацын. Ус артистцәа зегьы ааизызган ргәы рҽанысцеит уаха аконцерт мԥаԥаагараны ҳахьыҟоу атеатр аҿы снеины иҟоу еилкааны сааиаанза исзыԥшырц. Атеатр аҿы сахьааиз, иара убас ақалақь сахьалсуазгьы афишақәа дарараза имаҷзаны ауп ишызбаз. Макьаназын агәынамзара сыманы ауп сшыҟоу. Иара атеатр аҿгьы снаԥшыааԥшын, аха уаԥы дызбазом, ашәқәагьы аркыуп. Абилеҭ ҭирҭа акассагьы аркыуп. Арахь уаха аконцерт ҳамоуп. Ас аҭагылазаашьа аасгәамԥхазт, атеатр сакәшауа азәы дабазбари ҳәа сшааиуаз акыр зықәра неихьаз хатцак акруҭахызма, узышьҭада ҳәа аасыққәиҭит. Сеиларшәны сызмаз схәыцрақәа сеаарымхшәа снеизааигәахан сиазцааит араҟа аус ууама ҳәа. Иаргьы иҽаасымаратәны, ааи ааи араҟа аус зуеит, атеатр сахылаԥшуеит иҳәеит. Нас сааццакшәа аҭынчымра наҭаны, сзакәыз, сааишьа наиаҳәан, абилеҭқәа зырымҭиуазеи, афишақәа змаҷузеи, адиректор дабаҟоу ҳәа ажәақәа ниқәсыԥсеит. Иара даҿаха-ҿахо абилеҭқәа зҭиуа абар хымшҟа цуеит дсымбауеижьҭеи, адиректоргьы шьыбжьоншәа снеиуеит ҳәа аҭел

дысзасит иҳәеит. Сара сахьгылаз сааилышшеит, избан абраҟатәи атеатр аусзуӡцәа ҳконцерт аиҿкаараҿы уиаҟара хьаас изырымкызеи сгәахәын, иаразнак уаҳа ацәажәаха имҭакәа, адиректор иӡоны аҭел аномер ҳәа сзыҳәаз ансиҭа иаарласзаны сиацәажәеит адиректор. Саҭамзааит, сҳәашьа хәыцык иманшәаламзаргьы, аха иаарласзаны араҟа атеатр аҿы уанымааи ҳускәа еиим ҳәа наиаҳәаны, аҭак ҳәа сазымпшзакәан атрубка нықәсцеит. Аиашазын 130-ӡык артистцәа ҳахьыҟоу концертк маншәаламкәа ианыҟала дааираза ианыпшуеит ҳфинанстә ҭагылазаашьа. Ус сышгылаз аамҭа уамак имгацәакәан, уаа мшыбзиа ҳәа, адиректор ихаҭа даасыдгылеит. Икабинет ахь ҳнеин ҳааибадырқәан, сгәы змырҭынчуазгьы наиасҳәеит. Абилеҭқәа шырымҭиуа, афишақәа ракәзар ақалақь аҿы имаҷзаны ишарбоу сҳәеит. Аҭакс иситарызеишь ҳәа сышихәаҧшуаз, ҭынч итәаз илакҭақәа, ихы-иҿы агәалаҟазаара аныҧшуа иҿы ааихыхны ииҳәарызеишь ҳәа сышихәаҧшуаз, сара абраҟа аус зуеижьҭеи 21 шықәса ҭуеит, аха абри шәара шәконцерт азыҳәан иҟалаз аӡоыза сымбацт, исмаҳацт, абилеҭқәа зҭиуа апҳәыс дааин уамашәа ибауа абас налҳәеит, х-ӡык ахацәа акасса иаадгылан атеатр иакуаз 300 билеҭ рыхә апара аасыҭан абилеҭқәа аасымхын иргеит, иара убас дааираза иансыҳәа иаанхаз афишақәагьы рыстеит. Арахь ақалақь иаланхо ауаа ҭаха ҳарҭом, абилеҭ зҭахқәоу рацәаӡозоуп иҳәан, инапқәа ларха-ӡархо, абас ауп ҳускәа шыҟоу, шәбилеҭқәа зегьы ҭиуп. Шәара шәгәы рҭынчны аконцерт бзиазан аарпшра ауп ишәуалу иҳәан, иажәа даалгеит. Сыпсы ааивызган, схәыцуа сиазцааит ишпаҟалеи абри аӡоыза ҳәа. Иаргьы иџьашьауа, исыздыруам иуасҳәара аниҳәа, сӡоагылан бзиала хәылбыеханза ҳәа снеиҧыртцит. Амӡа сахьықәу схәыцуеит абарҭ ҳконцерт билеҭқәа абас инеидкыланы

ргара шпаҟалеи, кавказаа ахьыҟоу ар рацәа ахьыҟаз иргазар ҳәа ада уаҳа даеакы схахьы иааиуам.

Адәыҕба аагыларҭа аҟнытә атеатр ахь ҳаазгараны иҟаз автобусқәа аамҭала ҳахьрзымгаз иахҟьаны 10 минуҭк ҳконцерт алагара ҳагханы ҳааит.

Атеатр акәша-мыкәша адәахьы азәгьы дыҟамкәан, зегьы рҭыпқәа рҿы итәахьан. Асцена аҧарда аркуп, ирласзан артистцәа рысценатә маҭәа рышәцаны, асцена ианаакәгыла, аҧардагьы аадыртит. Сара макьана сцәырымҵзацт, азал ахьынтә анапы аинҟьабжьқәа, ус абжьқәа исаҳауази рыла идыды-мацәысуаз ҷьысшьеит. Макьана аҧарда сахьцәыҵагылоу исаҳауеит: «Нагзара ақәзааит Аҧсынра, аҧсуаа ҳашьцәа ҳшәыкәыхшоуп» ҳәа. Сара ари иҟалаз макьаназ исзеилкаауам, абарҭ аҟазахцәа абасҟак иаҳҿынцәаауа иҟазцазеи сгәахәуеит сахьгылоу. Шьҭа иаамҭоуп асценахь сцәырцра ансгәахә асцена снықәлазар, уажәрааныа иҟаз анапеинҟьарақәа раҟара рыцлан, хараза ишьҭыҵит. Идыдрахеит. Сара убас сҟалеит сыхдырра сцәызуама сҳәауа аҟнынза. Асцена агәҭа саннеи, сааҳәын азал ахь игәырҕауаз рнапеинҟьарала аҭакс, даара патула среихырхәеит, аха иаҟәыҵуам, нас ахор ахьықәгылаз, ирыстаз адыргала урҭгьы еинҟьарала иаҳпылаз иреихырхәуеит.

Ашьҭахь ахор рахь сааҳәын, урҭ ирҳәараны иҟаз ашәа актәи, аӡобатәи, ахпатәи абыжьқәа наргәаласыршәан, дерижиорк иаҳасаб ала снапы надсырбеит. Аха иааг, иануҭаху уҧсуоу, рҿык ааихырымхзеит, азәгьы сара дсыхәаҧшзом, рызегь азал ахьоуп рхы-рыпсы нкыдцан иахьҧшуа. Измааноу ҳәа макьаназыҳәан акгьы сзеилкаауам. Схор ахьықәгылаз ҧытӡык рылаҕырзқәа шаауаз анызба, иҟасцоз, азал ахь иҟалаз еилыскаап ҳәа сааҳәызар, абри ашьыжь азаза зықәпсоу ашьацра ашьыжьтәи амра ашәахәа аанарыкәпхо ишеилацырцыруа еиҧш, азал аҿы итәаз рылаҕырзқәа ирҿыкәкәоз, афымца лашара анырҿаапха,

еилыбзырааua иарцырцырит. Урҭ сышрыхәаԥшуаз, бырзен бызшәалеи убас аԥсуа бызшәалеи ирҳәоз ражәа гәыҭшьаагақәа слымҳа ианаҳа ауп, схы-сгәы, сцәа-сжьы сеиларшуа санеимырда. Иара убасҟан ауп 1949 шықәса азын Аҟәатәи адәыҕба аагыларҭа Бараҭашвили ҳәа зыхьзыз аҭыԥаҿ 200-хы алақәа иеибарҵәыуази, абырзенцәа иахырцаз рмал, рыѡнқәа еимакны еибарԥсуази рхырҿсахьақәа сыбла ианаахгыла. Араҟа ари ахҭыс иҟалаз хаҭала далахәны зыблала изымбаз, иаламԥшыз, ажәала ихаҿы анагара даараза иуадаѡуп. Сара хаҭала ҳконцерттә программа шынаҳагзазгьы цқьа исгәалашәом, уи еиҭаҳәашьак амам, ажәакала ҳашәаҳәареи ҳакәашареи, ҳалаҕырзи неилатәо ауп ҳконцерт ҳшалгаз. Абарҭқәа рышьтахь, асцена иқәгылаз артистцәеи азал ахь итәази еиусышьҭын, ҳартистцәа рахьынтәи, иара убас абырзенцәа рахьынтәи еиҭынхацәаз, еибадыруаз рацәаѡхеит. Шықәсы рацәала, аишьцәа еицәызны иҟаз, абар, иахьа ҿыц еиниазшәа акәын арҭ гәыла-ԥсыла ишеилатцәоз. Саатқи бжаки инреиҳаны иаҳзеиҟәыгомызт, ҳарԥырхагахаргьы ламысдаран, игәнаҳаран. Ус ҳшеилаз, абырзенцәа рхатарнакк, еидкыланы измаз, нцәахәык иеиԥш зегьы зхәаԥшуаз, Анастасиади Евстафи Георги-иԥа ҳәа ауп дшысгәалашәауа, ибжьы дѡахан ҿааиҭит, уажәшьта ҳашьцәа аԥсуаа иаҳҭоу аԥьа дҳәарбарым, иааԥсаны иҟоуп, амлагьы иакызар ҟалоит ҳәа. Акрыфаразы аишәа-чарахь дҳаԥхьеит. Аишәа-чараҿы ҳахьнеиз арҭ иеицыз зегьы ҳакуамызт уи аресторан-еиххәа ду иҟаз, азал иамкыз рҭыԥ, ртәарҭа ҟатцан адәахьала.

Ԥыҭрак анҵы ашьтахь, ҳара излаҳарҳәаз ала, арҭ абырзенцәа Џьамбул ақалақь аҿы инхоз зынзак имаҷзан, ҳара ҳконцерттә рекламақәа араҟа ианхыршь, ари ақалақь иаланхоз абырзенцәа ианырба, Ҟазахстан ареспублика инахара-аахараны иалаԥсаны инхоз зегьы

адырра роуит, аԥсуаа Аԥснынтәи иианы Џьамбул ақалақь аҿы аконцерт рымоуп ҳәа. Убри аҟнытә араҟа иазгәаҭатәуп, аконцерт аасҵагьы, ҳашьцәа аԥсуаа аабоит ҳәа ишааз 300-400 километр аҟнынза Џьамбул ақалақь иацәыхараны инхозгьы. Сара иџьашьахәтәны избаз аишәа иқәыз зегьы аԥсуа чеиџьыкала акәын ишырхиаз: абысҵа, аҟәыдеиларшәшәа, аџьыка инаркны. Сара ари аишәа аиқәыршәашьа санахәаԥш ауп еиҳагьы сгәы ԥшааны, сылаҕырзқәа сызнымкыло иандәыкәла, сыгәгьы абас сҵацәажәон: «Ҳаи, алахьынҵацәгьақәа, абриаҟара ирыхәҭазамкәан аџьамыҕәацәгьақәа зхызгаз, абрысҟак рхы аџьа задырбазеи, ахарԥь ду изаҵалазеи, рыгәнаҳа ҳарцәгьеит», – аха, рхы-рӷқәа санрыхәаԥш ирнызбаалон, урҭ ргәырҕьара ҳәаак шамамыз, рхы ҳахҭнырҵозаргьы агәхьаа шырымкуаз. Араҟа ҳшәаҳәеит ҳкәашеит, ҳаибарҵәыуеит. Уи ахҭыс кинокамерак ала иҭыхзар, аҭоурых ду ианымҵуа иҟалон, аха усҟантәи аамҭазын, ҳҭагылазаашьа зеиԥшраз ала, урҭқәа ҳалшауа ҳаҟамызт.

Ҳаишәа-чара анҵәамҭаз дара абырзенцәа рԥыза, Анастасиади Евстафи Георги-иԥа игәалаҟара бзиазаны ҳааирзырѡын ибжьы ааиргеит. Бырзен бызшәала ѡбаҟа ажәа наиҳәан, уамашәа иубаша абриаҟара ауаа зызхара изеибамбоз, зызхара изымеицәажәоз, зышьҭбжь рацәаз, уажәы амҵ ԥыруазар амҵәыжәѡа хәыҷзақәа рыбжьы уаҳаратәы иаагылан, рызегьы иазыҟаҵазма уҳәаратәы рцәашьқәа аацәырырган иаркыз афымца лашара наҟ инырцәаны, цәашьыла иаадырлашеит аресторан азал ду. Сара уахәама дуззак аҿы ҳнанагазшәа сгәы иаанагт. Уаѡы ишимбац ҭынчроуп. Нас ибжьы ҳалалза, зыкәра инеихьаз бырзенк, бырзен бызшәала дцәажәон, егьырҭ имырдауан, убас 4-5 минуҭ ари ахҭыс цон. Ианалга, ианҭынчраха сара сиазцааит, арҭ ажәақәа ҵакыс ирымоузеи ҳәа. Исывагылаз Стилиди Сократ Иван-иԥа ари азҵаара

исҭаз еиҳәеит, аҳалал ҟазҵоз абырг. Уи еиҭах даақәгылан ииҳәахьаз аҵакы ҳаиҳәеит абас: «Ҳара абырзенцәа, ахаангьы ауаҩы ҳицымхрааузар ҳаиҧырхагазамызт. Ҳахьыҟәнхоз, аҧсуаа рыдгьыл Аҧсынра, ҳаргьы ҳаҧсадгьыл еиҧш ҳаҧсы адкылан иаабон. Милаҭ еилых ҟамҵакәан иқәынхоз зегьы ҳрашьцәан, иҳаҳәшьцәан, еиҳаразак аҧсуаа. Ҳарҭ ҳгәыргьара акакәын, ҳалахь еиқәҵарагьы акакәны иаҳзеиҧшын, аха ҳара абырзенцәа, абас иаҳхаразамкәан, цәгьахәыцла агәнаҳара дузҙа ҳҭазыргылаз, иаарласны рхаҭақәа ҳазҭагылоу арыцҳара аҩыза Анцәа иакәиршәааит, Анцәа ду ҳрыцҳашьа. Ҳаҧсадгьыл Аҧсны, ҳхәыцра-ҳдура ҳахьаазаз, ҳабацәа анышә иахьамадоу ашҟа иаарласны амҩа ҳзылх.

Ҳашьцәа аҧсуааи иара убас, ҳара ҳрыцҳара хьаазгои ҳареи ҳаиқәыршәа, ҳаицнырха, – иҳәан иажәа хьамҭақәа даарылган, аухатәи ҳаиқәшәара, убас ҳчара дугьы убри ала иаахҳаркәшеит. Ҷыдала сара сзыҳәан сыҧсы ҭанаҵы хашҭра ақәымкәан исзыҟалеит ари ахҭыс.

Аухатәи ҳчара ашьҭахь, аҵх акырза инаганы ҳвагонқәа рҽы ҳанааи, зегьы ҳаизызырҩуан, цҭәа хәыцқәак ыҟамкәан, аха ҳаҩнуҵҟала иаҳзымзбоз, ҳамч зқәымхоз акгьы ҳамазамызт. Ииашоуп, авагонқәа рҽы, ҳаҩнқәа рҽеиҧш, ҳаҧсҭазаара уиаҟара иауееихыз, аха ҳгәы зҟычуаз, изыргәгәоз, ҳҟазара акәын. Уи адунеи ҳакәнаршон, иаҳнарбон атәылақәа, ақалақь ҽыцқәа, урҭ рконцерттә театр дуқәа, нас милаҭла ауаарацәа, урҭ рыҧсҭазаашьа, убас иҳарҳауан аҩызцәа бзиақәа. Ҳаргьы ҳмилаҭтә ҟазара изымбацыз, измаҳацыз идҳарбон, ирылаҳарҵәон. Уи, ҳара иагьа аҧьа аабаргьы, хәызмазам акы акәны иаҳҧхьазон.

Ҳамҩа хан Ташкентҟа Узбекистан ареспубликахь, ҳвагонқәагьы уахь ицоз адәыҕба иацрарҳәахьан, ус снаҧшы-ааҧшуа сышгылаз, иахатәи ҳчара иалахәыз

бырзен хаҵак даасыдгылеит дыҧхашьа-ҧхаҵо. Саргьы иҟазшьақәа анызба даарыцҳасшьан, сеиамаратәны, аҧхашьара дытҟәаны дызмаз даалсхын, сузызырҩуеит акруҭахызма ҳәа сеизааигәатәны снаидгылт. Сахьихәаҧшуаз ихы-иҿы, илакҭақәа рыла еилыскааит, ииҳәарц, дзыҳәарц иитахыз, иаргьы гәыкала сшизнеиз аниба аҧхашьара дыкны дызмаз иеаамхны, ааи аказын суҳәар сҭахын, иҳәеит. Уааи арахь авагонахь сҳәан, исзалхыз акәпеи аҿы ҳнатәеит. Сара игәиеаныстцеит ҳдәықәлара шааигәахо азы, ҳаамҭа шмаҷзоу наиаҳәаны. Иара днапырҟәҷуа иажәа дналагеит абас: «Сара суасҭоуп, аҵла, аҕәы сазҟазоуп, сеимаазахҩуп убас ахаҵа, аҧҳәыс рыматәа азахра сазыманшәалоуп, убарҭ инарҷыданы иарбан уск иаасыдуҵозаалак акы сацәаашьом, уара иахьаауҳәауа сыхиоуп, ааи акы еиҧшымкәан суҳәоит угәыҧ аҿы судкыл, иара убас Аҧсны сырба, Аҧсныҟа сга». Ари уаҳа имырххацәакәан изаманоуп, изамана ҳәа иҟәаҟәа снықәс-нықәсын, амала ҳдәықәлара шьҭа уамак агым уеахьыгза анысҳәа, иара изышьҭымхзоз еидара дузҙак даҵан наҟ инкаижьызшәа, убас дласхеит, убас дгәыргьеит ибла еихашьшьы иҟазгьы ишаҧшаҧуа иаалаша-лашеит. Ааи, ааи сара абас шуҳәоз здыруазшәа абар сыматәа-сҩыҭәа сееиқәыршәаны сааит, иҳәеит. Уаала, уаала сҳәан, дсыман снеин авагонаҿ дахьиашаз, иҭыҧ исырбеит.

Аамҭа маҷымкәан ицеит, агастрольтә концертқәа ҳанрылга Аҧсныҟа ҳхынҳәит, иаргьы уамашәа иубаратәы уаҩышьала, ҟазшьала дыҟоуп, ииаидаҳҵо цкьаза иҟаҵо дауеит. Саргьы дрыцҳашьаны аусура мыцхәгьы идыскыломызт. Аха иара иҟаҵатәуп ҳәа иибаз еилфаҷа иҟаиҵон. Ишдыру еиҧш, ҳара ҳартистцәа, лымкаала акәашацәа, рыкәашага шьаҵақәа лассы-лассы идырхауеит, аеазыҟаҵарақәа раан. Убас асцена матәа зҭаҳҵоз аиашьык дуқәа рылбаагара, рыхәныгара иахҟьаны иҧеуан, иажәуан, нас артистцәа рсценатә

маҭәақәа лассы-лассы иқәыршәтәын, изахтәын. Абарҭқәа рҽы ари ахатца даараза дматҭәахәны дҳаднагалт. Иаргьы иуаҩышьала зегьы даҳзааигәахт, даараза даҳнышәеит. Саргьы лассы-лассы сихылаҧшуан. Ҳара ҳганахьала ҧьара гәынамзарак имоундаз ҳәа сизҽлымҳан. Аамҭак анҳамоу, мҩа харак ҳанықәу сааиҧхьаны, авагон аҽтәи сыҧхьарҭаҽы дааганы азҵаарақәа иҭауа дсырцәажәалон. Еиҳаразак Аҧснынтә иахцаны Казахсҭанҟа ианыргоз рыхҭысқәа, рҭагылазаашьақәа исырҳәон.

Абар уи ииҳәо: Ҳара, ишыжәдыруа еиҧш, Аҧсны ҳалганы Ҟазахсҭанҟа амҩа ҳақәыргалт ииуль 19, 1949 шықәса рзын. Ҳадгьыл, ҳмал, ҳауа-ҳҭынха ҳашрыхьҵәуоз, ҳажәҩахыр иаашьҭнахыз фатәқәаки маҭәа хәычқәаки ҳаманы, ҳазҭарҵаз адәыҷба аидара мҩаҧгага аешолонқәа рҽы аиарҭа акәым атәарҭақәатцәкьа ҭшәазаны акәын ишыҟаз. Ҳаштәоу ихәлон-ишон. Убас 20-мшы инреиҳаны амҩа ҳақәын. Инҵәеит ҳафатә-ҳажәтә, арахь ашоура бааҧсыҵәкьа ҳҭанакит, аҳауа ҳзымхо аҟнынза ҳнеит. Ус, ари аҭагылазаашьа ззымчҳаз, ачымазарақәа рызцәырҵит, аҧсра иалагт ҳауаажәлар, еиҳаразак аҭаҳмадацәеи аҧшқацәеи. Аҧсцәа рацәахауа ианалага, аешелонқәа рҽы урҭ рааныжьра ашоура бааҧсы иҟаз иаҳнаруамызт, ицәоушәа ианаҳҵәахуазгьы ыҟан. 45 – 48 % рҟынза ашоура анхалалак, аҧсы авагонқәа рҽы дузааныжьуамызт.

Гәып-гәыпла ҳеаҳшан, адәыҷба аагыларҭақәа рҽы, еиҳаразак уахынла ҳаҧсцәа ишакәхалак аҭыпқәа рзыҧшааны аҧсыжрақәа ҟаҳҵауан. Имҩашьартә аҧсы ихьыз, ижәла нарбауа ншьанқәак, дыргақәак нарыҵаны ҳнарҧырҵуан. Аамҭала зны ҳшьапы ҳзықәгылар ҳаҧсыбаҩқәа еизаагап ҳәа ҳагәқәа хҟычуан.

Раҧхьатәи ҳаҧсцәа хҵас ала иаҳҵәуеит, ҳалаҭырз аара иаҟәыҵуамызт. Иаҳҧьабеит, аха, нас, ҳаҧсцәа

рацәахо ианалага, ҳашьцылазар акәхап, аҵәыуарагьы ҳалымшо, ҳалаҭырзгьы ҭабазаап, уигьы аагылт. Амҩан иҳазхомызт азы, иара убас афатә, ҳнеиҭазҳәоз ҳаиҳабацәа иқәпеит, иҳәҳәеит, аха ирылуршозеи. Абҧьарла еиқәныҳ ҳазгоз ируазма, шаҟаҩгьы нҳалганы иршьыз рхыҧхьазара здырхуада. Иҳаршәап иалаҳабжьап ҳәа ҳара агәаҟцәа ҳала ишабоз, ҳалаапшыра ҳаиҳабацәа ҳәа ҳазхәаҧшуаз изымқәацо иҽаҳәаны уама рзааргон. Урҭ ҳара ҳахь рхы нарха, шәымшәан, шәгәы камҳааит ҳәа ишҽыжуаз рыҧсқәа нархыҵуан. Ус ҳамч ҳалзааны ҳшааиуаз, ҳдәыҷба ҳаазгоз аагылт, ҳазҭаз аешолонқәа рышәқәа аадыртит. Абраҟоуп шәынхарҭа ҳәа ҳныкәдырҧшит аҧшатлакәи аҧслымзи ахьеибафауа, аҳаскьынҵәкьа ахьзымаауа ацәҳәыра. Ҳара агәаҟцәа ҳнеиҽаҧшы-ааиҽаҧшын, иаадыргәшьеит арҭ араҟа ҳзааргаз, ари ацәҳәырашҽ аҧшацәгьеи аҧслымз хәшырби ҳахнаҩап, ҳаннарҵәап ҳәа шакәыз. Аешолонқәа рҽы, раҧхьатәи амшқәа рзын ҳҭәарҭақәа ҭшәазҭгьы, уажәшьҭа уҽеиҵых ушьҭалозаргьы аҭыпқәа ҟалеит, убри аҟара аҧсцәа амҩахь анышә иамаадеит.

Абҧьар ҧынҵала ҳаилацалан ҳаазгаз реиҳабык ибжьы ааҳақәиргеит, шьҭа аешолонқәа шәырҭыц, иҭашәырцәы, урҭ иахьынтәааз ицароуп ҳәа. Ҳара уажәшьҭа иаҳшаҭо ҳәа иҟоузеи, аешолонқәа раҧхьа ҳашьҭалт, ҳазагьы ҳазәыкны ҳашәшьы, ма ишәаҳҭом ҳәа. Ари заҳаз афицер ду иҧьеишьан, иҽырцәгьазаны избан ҳәа дҳаихсырц иҭахыума уҳәаратәы дааҳҽагылт. Ҳара уажәшьҭа аҧсра хьаас измазамыз, ҳаиҵҽакны аешолонқәа ирҭоу ахымхәацәа, аҭаҳмадацәа, аҧшқацәа убас ачымазцәа хыцакырҭак ҳамазам, аамҭала акәзаргьы иаҳзыншәыжь, ҧьара хыцакырҭақәак ҟаҳҵааныза анаҳҳәа, гәаныла шәеилаблааит рҳәозар акәхап, рнапқәа наҟьаны ҳешолонқәа ҳазныжьны ицеит.

Чмазарак уамшьаҳарц, угәы бзиазар, ауаҩы шаҟа дкыдырҟьо, деибадырфо аҟара дыҕәҕәахозаап. Анцәагьы урыцҳашьаны дуцхрауазар акәхап. Ҳара зшьамхы инанагоз, ҳгәы камыжькәан ҳаихеит, шьоукы ицаны азы ааргеит, шьоукых афатә, убас ачымазцәа рзыхәан ирыхәашаз ахәшәқәа рыҧшааит. Ҳазегь ҳхьаа акакәны, азәк еиҧш ҳаидгылеит. Мызкы ала иҳазхаша ақьалақәа ҳаргылеит. Анцәа имчала ақәагьы ҳазлеиуа иалагеит. Хәыҷгьы дугьы ҳаицхырааны инахараны азиасҟәа иҳавырҩны ицоз, километрала ажрақәа алданы ҳутрақәа рахь азы мҩахаагеит. Азин ақәеи ауаҩы инапы анаиу, ари адгьыл цәҳәыра аҧсы ҭалан ашьацра ықәҳәҳәы иааит. Ирызҳаит еиҭаҳҳаз ашәырҧлақәа, азахәа. Ауҭраҭых ҟаҳҧеит. Иара убас, ҳзаазашаз ашьамаҟа рацәаны ианаҳҧеит. Араҟатәи аҧшацәгьеи аҧслымз хәшырби ҭахак анҳарымҭаза иааҳақәыршаны ҩ-цәаҳәакны иалданы, ари адгьыл ианаалашаз, здацқәа адгьыл иаларҟаца игылоз, ҧша ҭәҕәазак асыргьы иазыҧымхуаз аҧиаақәа – аҧлақәа, ирыжәпаны еиҭаҳҳаит. Анапы анрыдаҳкыла, рымахәқәа еилашьшьы иҕәҕәаза иангыла, ҳанзмырхоз, аҧхасҭа ҭәҕәа ҳазҭоз аҧшацәгьа ааннакылеит. Арахә рацәа ианаҳҧаз ахшхырҧәы ирымаххуаз инаҷыданы, ауац иҳарҭоз ҳутрақәа ирылаҳарҧәон, иааԥьоушьаратәы аҽаҩрагьы ҳарҭон. Абас ала адгьыл ҧсыс ишаххаз дырны, ҳахзызааны агәи анапи анадҳкыла, иаргьы ҳаазеит. Ҳшааиуаз, ҳҟьала хәыҷқәа рҭыҧан ҳаицхырааны иара аратәи аҧслымз ҳацырхырааны абжакы хәшәтәырҭас иҟаҳҧеит. Инхаз аешолонқәа рҽы ахәыҷқәа ахьаҧхьашаз акласскәа ааҳартит. Убас ҳхылҧ зыкәра 17 – 18 шыкәса зхыҧуаз, аҧара зҧарц зҭахыз, ацхыраара рыҭаны ақалақь дуқәа рахь иҳашьҭит, еиуеиҧшымыз азанаатқәа ахьроушаз. Ус иҳазгылеит ҳхатәы аҳақьымцәа, анԥьнырцәа, ахыбра ргылаҩцәа, аҧара-уаа, нас ақалақькәа рахьгьы аҭакҧхыкәра змоу аматҧурақәа ааныркылеит. Хәыҷы-

хәыҷла Ҟазахсҭантәи ареспублика милатрацәала еиланхоз ҳаргьы ҳхәыдамкәан ҳаерылаҳархәт. Ҳҽахәы зҳәоз – ҳаиҭазҳәогьы ауаа ҳауа ҳалагеит. Аиашазын иагьа ԥьамыҕәацәгьа ҳхаагазаргьы, ҳагәкамҳареи ҳацәыккреи ҳаиқәнархеит. Аиашазын уажәы ҳшьапы ҳақәгылт, ҳаҧсҭазаара цәгьамкәа ҳшьақәгылт, аха зегьы дара роуп егьа рыла ҳабзиазан ҟаларгьы ҳазегь азәк еиҧш Аҧсныҟа, Аҧсныҟа ауп ҳгәы-ҳаҧсы ахьыҟоу, есымша ҳала ихгылоу, ҳацәа-ҳаҧхыз иалоу – иҳәан даатгылеит. Саргьы сшанхан, иажәақәа сыртәыртәын, ашьацҳәа сакызшәа ауп сшизызырҩуа. Ус блала ашьшьыҳәашәа дааиҧхьысшьшьан, сагьиазҵааит: – Уара излауҳәауала шәарҭ азин шәоур ҧшра ҟамҵакәан Аҧсныҟа амҩа шәықәлоит, ус аума?» – ҳәа. Иара агәыргьара изцәырҵын, ааи, ааи, иахьатәҟьа амҩа ҳақәлоит, егьа аԥьабаа аабазаргьы, анхамҩақәа ҳарҽиазаргьы. Урҭ ҳгәабылра рыдымкәан, аха рызегь наҟ инаҧхьакны амҩа ҳақәлоит иҳәеит. Иҵегьы иҳәарц шиҭахыз дааныскылеит. Избанзар убри убасҟак игәыиҧсы аҭаны еиҭеиҳәон, сахьихәаҧшуаз уажәы-уажәы деилашәон иҧштәы аеаҧсахуан, иҽы ҭабауан. Дызлацәажәоз ахҭыс акыр шахыҵуазгьы, аа, абыржәы далагыланы абылра даҽушәа акәын дшызбоз. Дырҩегьых хрыжь-хрыжь дкәыпсычҳауа ҿааиҭит: – «Ари ахҭыс сызлацәажәо анагзара ус имариам, шәҟәы дуззакгьы иангалом, шьҭа угәы ҧысҵәазаргьы ҟалап, иахьа азыҳәан абра саангылауеит», аниҳәа, саргьы иҵегьы сизызырҩлар сҭахын, иара убас азҵаарақәа исҭашазгьы шсымаз абраҟа ҳазлацәажәоз ааххаркәшеит.

Аҟәа ҳанааи, ансамбль иамаз ашәҵаматәа ахьышьҭаҳҵоз, ауаҭахқәа руак аҽы иаргьы ишьҭаларҭа бзианы иаҳҧшаан, иуалафахәгьы дныҟәзгашаз аҟара ҟаҳҧеит. Ус ҳшыҟаз, ҽнак дааин сусурҭа уаҭах аҽы дсыҳәеит, иҟалозар хымшҟа соушьҭ, Гагра ақалақь

аҟынза сцар сҭахуп ҳәа. Ааи, изаманоуп уоусышьҭып, аха иҟоуцозеи Гагра, иумада анысҳәа, иара ааи, уаҟа сгәылацәа аерманцәа шыҟоу збап, насгьы, схәчрасдура, сахьааза, сааԥсара дузза зыдҳәалоу сыԥнрасгәара хәыҷ снықәыԥшыр сҭахыуп иҳәеит. «Изаманоуп хымшы ҳәа узыҳәаз усҭоит уца», – сҳәан доусыжьит.

Иаргьы дгәырҕьан, иҭабуп ҳәа насеиҳәан, суаҭах дындәылҵцын, дцеит. Иара данца ашьҭахь саахәыцын: «Ҳаи абри уца ҳәа доусышьҭит, аха дахьлеиуа, иԥнраигәара атәым дшықәынхо анибалак, нас ишԥеибабои, иакәым акы имыхьындаз. Анцәа дихьчааит», – аасгәахәт.

– Хымш ҵит, ԥшьымшгьы ҵит, аха дыҟам, ахәбатәи амш азын данысымба, иара зыхьз иҳәаз амԥа, аерманцәа зыхьз сирҳахьаз аасгәаларшәан сцеит Гаграҟа. Сахьааиз, зыхьз иҳәаз амԥагьы сыԥшааит. Аерманцәа ҳәа зиҳәаз рҽы сааин сразҵаайт, абарҭ аԥымш-хымш рыла абраҟа бырзенк Алеко зыхьзыз Мачкалиди ҳәа азәыр дышәзааима, азәыр жәбама ҳәа.

Аерманцәа азҵаара ирысҭаз, шырцәымҕхаз убаратәы рылахь анааиқәырҵа, сара араҟа ихәарҭамыз акы шыҟалаз сцәа иалашәан, сааццакшәа иҟалазеи, зҽышәымҭуазеи, ишәҳәа иҟалаз анысҳәа, дара хаҵеи ԥҳәыси инеиҽаԥшы-ааиҽаԥшын, ахаҵа ибжьы аатиган: «Ааи, ааи, ара дыҟан уи ахаҵа, аха уажә азыҳәан дыҟам иԥсҭазаара далҵит» – иҳәеит.

Сара ари исаҳаз сцәа-сжьы сыԥҭнарԥсаайт, ишԥа, дышԥаԥси ишәымҳәои, ишԥаҟалеи ҳәа саныҕаҵәыҕьаҵәы, аԥшәма даақәыԥсычҳан са сахь ихы аарханы, уара ари ахаҵа ирыцҳахаз дузааигәазма, дуҭынхазма ҳәа дсызҵаайт. Сааццакшәа, ааи, ааи дысзааигәан, аха нас ишышәҳәара иԥсышьахазеи, насгьы анышә дабамажәдеи ҳәа санҵаа, аԥшәма хрыжьхрыжь иажәа дналагт: «Арҭи ҳареи ҳаицынхоижьҭеи дааираза акрааҵуан, иара иабшьҭрагьы абра, абри аҭыԥ

аҽы акәын иахьынхоз. Круцәан, аашьарак рыздырзомызт, ҭынхацәак реиԥш ҳрыхәаԥшуан. Даара игәылацәа бзиақәаны иҳаман, аха ҳшааиуаз иҟалаз уара иудыруеит, ианахырца, ақырҭқәа ааин уажә инхарҭаҽ инхауеит. Амцхә аҳәара заҭахузеи, ари ахәаша ԥшьымшҟа ҵуеит ара данааи, длықәԥшԥықәԥшын, нас сара сыԥны дааин, ҳгәыдибакылт, ҳаибарҵәыуеит. Аицәажәаха ҳамҭакәан иара дҵааит, абра сыԥнра-сгәарашҽ иахьа инхо иҟазшьоузеи, иуаԥышьоузеи, нас уажәы снеины, ҽыц сыԥнра-сгәарашҽ иаԥшәымахаз сшьамхышлан сиҳәар, ааи, саатбжак иадамхаргьы сгәара сахьиз, сахьаазаз сшьапы нықәсыргылар сҭахуп сақәиҵзаайт сҳәар, уара угәы иаанагоузеи, слаишьҭру ҳәа дсызҵаайт. Сара иаразнак ааи, ааи, хымԥада улаишьҭуеит, ушԥалеимышьҭуеи, уи ус ихәарҭам ҳәа акгьы идсымбалацт ҳәа игәы аасырҕәҕәан, уаҳа аицәажәаха ҳамҭакәан иаргьы уахь иԥнра-игәарахь иҽынеихеит. Саргьы иҟасҵара сзымдыруа ԥ-мцакы срыбжьахан, сыԥшәма лгәы лҿаныҫҵеит, бара ари ҳасас, иԥны днеины дааиаанза чеиҷьыкак ҳзырхиа ҳәа. Уигьы лматҵурҭахь лҿыналхеит, сара аԥенҷьыр ахышә садгыланы сыԥшуеит абарҭ реиԥыларақәа шԥаҟаларишь ҳәа. Иара дышиашаз игәашә ахьҽаз днадгылан, аԥшәма ҳәа ибжьы анирга, ԥыцьа ахәыҷқәа аԥны иаадәылҵцын, агәашә иаадгылаз иҽы иааин, акы ааибырҳәан, нас ахәыҷқәа агәашә зларкыз ацаԥха аадыртын, зынза ирымбацыз, ирзымдырзоз агәарахь дынҭаргалт. Сара сахьԥшуаз излазбаз ала, аԥшәмацәа усура ицахьазаарын. Иара дышиашаз агәара агәҭа даннеи, даагылан, ԥытрак дгылан, лаԥшыла еимидеит игәара, иԥнра зегьы. Нас длышьамхышлан адгьыл дагәзит, иҽеиҵых дықәиеит, зны-ҽыцха, нас ажәԥан ахь игәы рханы, убас лада-ԥада дбылгьеит, ихы-иҽы ыкәишьуан адгьыл ашьацра. Ус дԥагылан, агәара иакәыршан игылаз ашәырҵлақәа

инапқәа рыла ишьышьуан, игәыдикылон. Убас ҩынтәы-хынтәы агәара дакәшан, нас днеины аҳаҵла игылаз ашьапаҿы атәарҭа иҟаз днықәтәан, днаԥшы-ааԥшуеит. Деиҵаҩагылан ахьхьаҳәа акран даадгылан иҩнапык рыла азы изынкылоз ала ихы-иҿы ааирбаазеит, ҿамҩақәакгьы днахәа-нахәан ижәит. Сара сахьгылоу, ари иааҟаиҵо зегьы сеиларган сытҟәаны срымоуп. Сахьгылоу зны саарыхьҭшьуеит, зных амца сыцралазшәа сеилшаауеит. Ахәыҷқәа ракәзар, аҩны аган ҏеадҵан ицәыԥԥшны ихәаԥшуеит, зынзаск иԥьаршьоит иҟаиҵақәо, маҷкгьы рыгәқәа ҭрысын, ашәара шрымоу убаратәы иҟоуп. Сышԥшуаз ахәыҷқәа ааидгылан ажәақәак наиарҳәан, иара ражәа ҩбамтәкәа даареихырхәан, агәашә шыҟаз иҿылеихеит. Аандақәа, ашәыртлақәа инапқәа рыхьшьуа, блала зегьы еимдо, агәара дынҭытцны амшын шыҟаз иҿылеихеит. Саргьы азныказ иҟалаз сзеилымкааит, ари арахь дмааизакәан дышԥацои сгәахәын. Сыԥшәма ифатә аҟаҵара иаҿыз сыбжьы нылыкәсырган, сахьцоз налаҳәаны, акы аасхарԥашәа абарҵа санаакәгыла, иара деиҵагьежьын дааин игәашә днадгылан, ишьышьуа игәыдикыло изхара изымбо, аԥырҵра ицәыуадаҩоны, дышгылаз инапқәа зларԥсны иикыз игәашә длахьырҩын ашьшьыхәа длаваҳаит. Саргьы даараза иаасцәымыҕхан, сыԥшәмагьы сыбжьы налыкәсырган, ҳаишьҭалан, ҳаибарыҩоны дахьышьҭаз ҳанааи, изнапык ала игәашә ашьаҵа ҕәгәазаны икын, егьи инапала адгьыл ашьацра иузаҟәымго инацәкьарақәа аларԥсны икын.

Саргьы хәыҷык сыбжьы сҩахашәа, ҳаи ухаҵами уеырҕәгәа анаасҳәа, ила ҭырхаха аарла даасҿаԥшит аҟароуп, иԥсы неихыҵит, – иҳәан дааҵгылеит. Саргьы ари ииҳәоз, уаҳа ҿымҭ сазызырҩуан, сцәа сҭамзо, ҩнуҵҟала аибафара, абылра саҿын, аха исылуршаран иҟоузеи. Ус ицәажәоз аԥшәма иажәа деиҵаналагеит: «Сымацара сымч иқәхозма, иаразнак сгәылацәа, аерманцәа саарыԥхьан, аԥсы даашьҭаҳҳын, абра, сыҩоны дышьҭаҵаны уахыки-енаки даҵасырԥхьеит. Нас ԥыҵҩык иара дыздырқәоз ҳааизибаган, ԥсык анышә дшарҭо аиԥш днаганы, абра ҩаҟтәирахь ҵлак ашьапаҿы даажит». Сара сахьтәаз саакәыԥсычҳан сҩагылан, аԥшәма сиҳәеит иҟалозар, усыраа ԥсоит, аха анышә дахьамажәдаз сганы исырба анысҳәа, дҩагылан ҳаицны дахьжыз ҳаннеи, сҵынха дук иеиԥш снеихагылан дысцәуеит. Уиаҟароуп, саахынҳәны Аҟәаҟа сааит. Араҟа сахьааиз ахор иалаз зегьы ааизызган, иҟалаз ишыҟалаз анрасҳәа зегьы азәк иеиԥш дхьаарган, илеины иԥсыжра инахагылан дырцәуеит.

Шықәсык анааҵ, цәашьык инышәынҭра инықәсырԥхап, исабаԥроуп ҳәа сахьлеиз, иԥсыжра абаҟоу, иқәцкьааны, иара аҵып аҿыцәкьа нхарҭас иҟаҵаны, ҩндукгьы ҕьазҕьазуа иқәдыргылахьан. Саргьы иҟасцахуаз Аҟәаҟа сааит. Зны схыԥшылеит Амшын Еиқәа, уи ҭынчрак амам, агыгцәа ргыла, ацәқәырԥақәа гәааны аҟәара иасуеит. Уи сааҟәыцын, сааҳәын Аԥсны аԥсабара аԥшзара сыбла хыркуеит, убас утҟәаны узтәызтәуа ашьха ҳаракқәа срыхәаԥшуеит. Сааҳәыхын, амшын схыԥшылоит. Ааи, ааи абыржәы сыла иабошәа сгәы ыҟоуп, аԥсызқәа амшын иҵоу, еиҳа амч змоу, иара аҵкьыс мчыла имаҷу аанкыланы ишыпаҵпаҵуа аҟырҟы илбааданы иафоит.Абна илоу агыгшәыгқәагьы еиҳа мычла иҕәҕәоу, мычла икәадоу аанкылан, ишҟыжуа иафоит. Иара убас ауп ишыҟоу ажәҩан иалоу аԥсаатәгьы.

Ааи нас, абри ҳара ауаҩы ҳәа ишаны ари адгьыл ԥшза иқәзцаз Анцәа иаҳԥсыхәоузеи, арҵ хыхь зызбахә сҳәаз ҳреиԥшханы ҳаибафо ҳалагар ҳабакылсуеи? Изтәахода ари аԥсабара, адгьыл ԥшза, мшын зыла адунеи ҭәуама, ма ԥшьшьапык зцоу гыгшәыгла. Ааи, мап аҳәоит сгәааанагара. Ҳара ауаа ҳәа Анцәа иишаз, хараза даҿакала ҳшоуп. Хшыҩлагьы, ҟазшьалагьы, ҳхы

мҩаԥгашьалагьы, арҭ ԥыхьа зызбахә сҳәаз ҳаузрыдкылом. Аха ҳарҭгьы маԥьанарақәак ҳамоуп. Ауаҩԥсы, ауаҩԥсы ижьы ифом, аха ҳаибашьуеит, адгьыл еимаҳкуеит, убас ҳаимактә рацәоуп. Ҳарҭ, ауаа ҳәа Анцәа иишаз, егьырҭ зыԥсы ҭаны адунеи иқәу ҳазлареиԥшымхаз адырреи ахшыҩи рыла ауп. Аамҭала иҟазар ҟаларын ауаа анеибафозгьы, аха аԥсҭазаара иамаз аԥышәала, иара аԥсҭазаара амҩа ду идеилнаркааит, абри адунеи дузза, ажәҩан, адгьыл, амра, амза хылаԥшрак, хылаԥшҩык дрымамкәан ишыҟамлаз. Убри аҟнытә ауаа хәыҷы-хәыҷла рыԥсҭазаара иранаҳәоз ала ишьҭырхит адинхаҵарақәа. Уи шьоукы Анцәа рҳәоит, аҽа шьоукых Аллаҳ рҳәоит. Уи ала реырҟажеит, рыԥсыцәгьарақәа, реиҕыҕрақәа даара хараза еиқәнакит. Хәыҷы-хәыҷла иҟалеит аныхақәа, ажьирақәа, аҳаԥшьақәа, ауахәамақәа. Ауаа ари адунеи дузза еибаркны изку иаҳҳылаԥшхәу ҳәа ахныҳәарақәа ирылагеит. Уи ала рхы-рыԥсы рҟажон, рхылпҵ аламыс, ауаҩра рылараазон. Иара убри акәхап иахьа миллиардла цәеи-жьылеи еиуеиԥшым милаҭ рацәала ауаа адунеи реицыкәынхара зыцьшьоугьы. Аха, зегьы дара роуп, уи адинхаҵара адунеи иқәынхо ауаа еиқәзырхаз зегьы еиԥшны ирыламҽеит. Ирзеилымкаацт иахьагьы. Имаҷзаргьы иҟақәоуп ауаа гыгшәыгҵас зхы мҩаԥызго. Урҭ цәгьахәыц ихәыцуа, икылпҵшуа, ишьыцуа атәым дгьыл иабашьуеит, ауаҩы имал дахыршьаауеит, аԥшзара иаҵашьыцны иршьуеит, ирбылуеит. Сара хаҭала даараза агәра ганы сыҟоуп, ииашоуп ҳәагьы исыԥхьазоит абри ҳабацәа дузззақәа иаҳзынрыжьыз ажәа ҟәышқәа: «Атәым иԥьабаала, атәым имал ала игәырҕьаны ишәаҳәаз, икәашаз, уи аамҭалатәи ибашазоу гәырҕьароуп» ҳәа. Уи игәырҕьара, дышнеиуа иигәырҕьаз аҟара 10 – 15 рыла инеиҳаны еицәоу ахлымзаах дақәнаршәоит, шьаҭанкыла дыхнарҵәазаргьы алшоит, уаҳагьы дзымҕьацо. Ааи,

ааи, уи зырҵабыргуа аргама иаабо, иҳаҳауа ахҭысқәа мачҳам. Нас абарҭ иахьагьы ауаҩы иԥьабаала ирҳаз дахьыкәкәааны изгауа, изфауа ишәаҳәо, икәашо уи ала ичо, абас иабанзаҟаларишь ҳәа сышхәыцуаз, сшааз сызгәамҭазакәан Аҟәа ақалақь саалалт.

Саргьы абас сзыркараз схәыцрақәа, аамҭала акәзаргьы сеаарымсхын, снапы злакыз, сҟазаратә ускәа снарылагеит.

Ирҳәоит иажәаны ҭоурых змам, хҭыск иахылымҵыз ажәабжьгьы ыҟам, иара ашәагьы ус ада ҿиашьа амазам ҳәа. Хымԥада, уи узнавымсуа ииашоуп. Саргьы избоз исаҳауаз рацәазоуп, урҭ ирылсхыз ашәақәагьы мачҳам. Убарҭ рахьынтә иҟоуп игәаҟуаз иашәа, ихҵәаз рашәа, игәырҕьаз рашәа, тәым имал ала иччоз рашәа уҳәа имачымкәан. Сҩымҭақәа ажәлар, ижәлартәны ирылсын ус ирзынхеит. Уи сара сзыхәан еиҳау ҳамҭак ыҟазам. Сара уи аамҭазын, Аԥснытәи аҳәынҵқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи имҩаԥнагоз аус, агастрольтә концертқәа, рҵакы даараза иҕәҕәазан, аԥсуа милаҭ рҿы инахарантәи ацәырҵрақәеи раан. Иара усҟантәи аамҭазын Аԥсны, аԥсуа ихы-иҿы аацәырызго ҳәа иҳамазаз аԥсуа театри ансамбли ракәын. Ҳшааиуаз ҳаамҭақәагьы даҽакала реырԥсахуан, хара имхәыцуаз аполитикцәагьы рееиҭаркуан, ажәларгьы мач-мач аԥсҭазаарахь еихеит. Иаҳҭахы-иаҳҭахым, Ҳсовет мчы еиднакылоз ажәларқәа зегьы милаҭ еилых ҟамҵакәан еишьцәаҵас еибабон. Рыцәгьа-рыбзиа еицырзеиԥшын. Амилаҭ мачқәа ҳахьынтә гәынамзарак ҟаларгьы, ҳахьашшуаз, ҳҳы ахьеиҭаххәоз ыҟан. Ҳара аԥсуаагьы хәыҷык акәзаргьы ҳабҕақәа ааиҵаххын, ус ҳшааиуаз абырзенцәа Аԥсны аамҭала мчыла иқәырцазгьы Аԥсныҟа ҳаԥсадгьыл ҳәа ихынҳәит. Аамҭала зыҩнқәа змал кажьны ицаз арахь ианыхынҳә, рхатә ҩнқәа ақыртқәа ахьыҩналахьаз ҿыц иаазхәозгьы мачҩымызт, ауал ду рыцәҵаны акәзаргьы иаархәон.

Аҧсны милаҭрацәала еиланхоз даараза еинышәан, рыцәгьа-рыбзиа еилахәны, изаманахәха ишааиуаз, Асовет мчы дузза иахагылаз, зыхшыԥ кьаҿыз, зхатә ус еиҳа иалкааны иазхәыцуаз, убас ажәлар рҭагылазаашьа иазымхәыцыз рыбзоурала, ажәларқәа еишьцәахаз ргәы ишаанамгазоз Асовет мычра еиладырбгеит. Адунеи иқәынхоз зегьы рлымҳа кыдҭан иззызырԥуаз аҳәынҵқарра, атәыла дузза, адгьылҵысра бааҧсза азцәырҵызшәа еилаҳаит. Уажәрааназа еишьцәаз амилаҭ жәларқәа, еиҕацәартәын, абҧьар шьҭыхны дара-дара анибарҵәара иалагеит. Амилаҭ дуқәа, амилаҭ хәыцқәа иатәамбакәан ишакәымыз ирықәыҕәгәеит. Ааи, абар 1992 шықәсазын, Аҧсны милаҭрацәала иқәынхоз ажәлар згәырҕьареи зхьааи еиԥызшоз еиҕацәахеит. Ақырҭуа политикцәа ишыҟарҵац еиҧш, илалаган рыжәлар зырхагашаз ахәшә рыларҵан, абҧьарла еиқәныхаҧсуаа ирыжәлеит, шьаҭанкыла рықәхра хыкәкыс икны. Нас Аҧсны ақырҭқәа рыда егьырҭ милаҭк изҿымҭуа иҟарҵарц гәҭакыс ирыман. Аха арҭ аполитикцәа даараза ргәы иажьеит. Ҧшьмиллионк иҟаз ақырҭқәа абҧьарла ирықәлеит хыҧхьазарала имаԛыз Аҧсуаа. Ааи, даараза уацәшәаратәы иҟан арҭ ҧшьмиллионк иҟаз рҿагылара, аха иҟалаз убри ауп, Аҧсни нас иара изтәыцәкьан иқәынхоз аҧсуааи уаԥы изымчҳауа ақырҭ политикцәа ирзааргахьаз аҧьамыҕәацәгьа иргәааны иахьамаз акәхап, рычҳара хыҵын, зынза ҳаршьыргьы ҳаршьааит, азәы идамхаргьы ҳаҧсы ҭаны, ҳ-Аҧсны ақырҭқәа ираҳҭом ҳәа, хәыцгьы-дугьы хацәнамырха ирҿагылт. Арҭ реиҿагыларала, реибашьрала иҟалаз ашьаарҵәыра ду ашьҭыбжь инахарангьы атәылақәа изаҳаз иҟаз, шыҟаз цқьа иҭырҵааит. Аҧсуаа ирхаразамкәан, рмаԛра рхы иархәаны рыдгьыл хәыҷ рымырхырц ишаҿыз еилызкааз абҧьар аашьҭыхны зхатәгәаҧхарала иааз ашьаарҵәыра иалагылаз аҧсуаа ирԥызцәа ҕәҕәакәаны инарывагылт.

Уамашәа иубаша, Аҧсны иқәынхоз ақырҭқәа ақырҭ – политикцәа иҟарҵоз хараза ишиашамыз еилызкааз абҧьар аашьҭырхын, аҧсуаа шәиашоуп ҳәа инарывагылаз маԛԥзам. Иахьа урҭ рахьынтә, «Аҧсны афырхаҵа» ҳәа ахьыз 7-8-ԥык ақырҭуа милаҭ иранашьоуп. Аҧсуаа риашара гәаҭаны, наҟ-ааҟ рымчқәа шеиҟарамыз азгәаҭаны, рабҧьар аашьҭых аҧсуаа ҳашьцәа ҳәа инарывагылт Кавказтәи ажәларқәа азәырԥы, убас Аладахьтәи Урыстәылантәи аурысқәа, аказакцәа. Шықәсык инеиҳаны ари ашьаарҵәыра еибашьра цон. Ааи, ианакәзаалак ақәылаԥы дхәыцуеит, сқәылара маншәалахар даараза ибзиоуп ҳәа. Аха иқәымҿиаргьы ишьҭахьҟа даахынҳәуеит. Изқәылауа иихәыцраны иҟоузеи, уи акоуп мԥас имоу: ма сыҧсыроуп, мамзаргьы сыҧсадгьыл сыхьчароуп, уаҳа царҭа сымазам. Ааи, абасҵәкьоуп абраагьы иҟалаз. Ажәакала ақырҭқәа иаҵахошәа анырба, реиҳараԥык еивасын, иахьынтәааз рыԥныкақәа еихеит. Урҭ рахьынтә шәԥыла иҵахази араҟа инхоны зыԥнра, змал кажьны ицази санрызхәыцлак, сыблақәа иаарыхгылоит 1949 шықәсазы адәыгба аагыларҭа, Бараҭашьвили ҳәа изышьҭаз аҿы, 200-хы инреиҳаны абырзенцәа рлақәа рылаҕырзқәа, нас Ҷьамбул ақалақь аҿы, аконцерт ашьҭахь ачара ду иҳаздырхиаз аҿы, зықьԥыла ацәашьқәа аркны Анцәа ианиашьапкуаз. Урҭ рашәиҧхьз абар лабҿаба ишаргамахаз. «Атәым имал ала агәырҕьара, уи аамҭалатәи гәырҕьароуп. Ушнеиуа, 10 – 15-нтәы иугаз еиҳаны ицәгьараны иухугоит, иара шьаҭанкыла умҿиазо ухнарҵәазаргьы ҟалоит». Абарҭқәа хыхь сызхцәажәаз ахҭысқәа инрықәырпшны акәзаргьы, сааҭгылан срыхцәажәар стахыуп, иара ҳарҭ аҧсуаа иахьа, зегьы ауеидыскылахуа, аха ҳаазқәлаз ҳҳымԥаҧгашьақәа. Ииашоуп, иахьа ақырҭқәеи ҳареи, изыхҟьазгьы цқьаза иаадыруеит, аиҕара ҕәҕәазаны иҳабжьалт, наҟгьы-ааҟгьы ашьа ҕәҕәазаны икаҭәеит,

ҳҭоурых адаќьақәа рҽы ахаан иамбацыз ахҭыс хлымзаах ду, аибашьра, ашьаарҵәыра ҳала иаахгылт. Ари абиԥарала лассы аамҭа имыцәо аиҕара ҳабжьалт. Аха сара исҳәарц исҭахыу аҽакыуп. Аҕа дануоу, уи ҕатцас ишахәҭоу уиԥыла, уиҽагыл, уԥсадгьыл азыҳәан афырхаҵара аарԥшы. Амала, имал ицәганы, уи иԥьабаа зду иѡны ала угәырҕьо, имашьынала укәашо, ушәаҳәо уҭаацәа алаумаазан. Аҭоурых ҭцааѡцәа дузззақәа иара иахьагьы цқьа ирзеилымкаацт, аԥсуаа Аԥсны иқәынхоижьҭеи шаќа шықәса ҵуа, убас иҵаулоуп, ҳәарада, ари аԥсуа иԥьынԥь дгьыл. Атәым уаа ҳамчымхарақәа рхы иархәаны, иааингьы иқәынхахьеит. Убригьы иаҳҳылаԥшхәу дмыццакзакуан иахьирхәуеит. Ааи, ааи, ҳаазқәылаз ирацәамзаргьы ԥыҭѡык ҳаԥсҟәа ҳәаак амамкәан ицәгьахан, зынзаск иҳахәҭазақәам ҳарҽуп. Атәым мал еимакны шаќаѡы ҳнибарҵәахьада, амашьынақәа «трофеиные» ҳәа изышьҭоу ҳҕәырҕьо ҳшақәтәоу, хәѡы-фѡыла шаќаѡы ҳанҵәахьада, аѡнқәа ҳзыѡналаз шаќаѡы ҳрыѡныԥсаахьада. Ҳаԥсы ишакәым ицәгьахан, аҽааанкылашьа ҳақәшәазом. Егьа умҳәан, арҭ зтәыз, хәыҷла-дула зҧьабаа адыз уахгьы-еынгьы рцәашьқәа аркны ашәира иаҽуп, ашәиԥхьыз ццакзом, уи аамҭала иара атәы ҟанаҵоит. Ихашәымҵозар, хыхь имаҷымкәан аҽырԥшыгақәа шәзызхәыцша аарԥшуп ҳәа сгәы иаанагоит. Мамзар, уажәы ҳаашьала, ҳаԥсыцәгьареи ҳҳымѡаԥгашьеи рыла иаҳҳылаԥшхәу цәымҕыс ҳҳы иаҳҭоит. Уи дымццакзакәан иус ҟаиҵоит, угәеанзамкәан икылкааны дуқәызбоит. Абасала, ҳара ҳҳала ҳнибарҵәауа ҳ-Аԥсны ҳәа ҳазхзызаауа ҭаҳарцәыр, иҳарыбжар алшоит. Нас ҳа ҳхатыԥан иқәнагалауа зусҵәахуа здырхуада. Убри аќнытә ҳахқәа ҳнапқәа нрыцаргәаны, цқьа инарҵаулан ҳаахәыцп. Ҳабацәа иахьанза ҳазлеиқәдырхаз ҳдинхаҵарақәа камыжькәан иаашьҭаҳхып, ажьырныҳәарҭақәа, аҳаԥшьақәа, аныхақәа, убас ауахәамақәа акыр ҳабжьозар убарҭ ҳаидыркыларoуп, ҳаиқәдырхароуп.

МОСКВА ЧАИКОВСКИ ИХЬЗ ЗХУ АКОНСЕРВАТОРИА СЫШҬАЛАЗ

Сҵара анагзара уахгьы-еынгьы сгәы иҵхон. Аԥсны аиҳабырагьы нагарҭак амамкәан ргәы ԥысҵәеит, иќалозар сшәыҳәоит сҵара салшәырга ҳәа. Аха аҳәарақәа иќасҵаз башахеит, урҭгьы ганкахьала урызхәыцыр ииашагәышьоуп, аҳәара иќасҵоз аҭаксгьы исырҭоз абри ауп: «Ҳара иахьатәи амш ала, ҳаԥсуажәлар анҭыҵ-ааҭыҵ рыхьыз зларҳәауа, ҳаиҭазҳәауа ҳәа иҳамоу ѡба заҵәык ҳаԥсуа театри, абри ҳажәлар рашәаҳәареи рыкәашареи ансамбль заҵәыки роуп. Урҭ хылаԥшрада ианаанха ҳмилаҭ рхы-рҽы ҳццәызит ауп иаанаго. Убри аќнытә, уара уҵара ҳаргьы хьаас иҳамоуп, аха иааумыздаша азәык-ѡыцьак ирыдамхаргьы, уҵара уалгаанза ансамбль напхгара азҭаша азыќаҵа», – рҳәеит. Уи ада ԥсыхәакгьы шыќамыз ангәасҭа, амузыка аганахьала уаарыќәгәыҕратәы иќаз сеиҵбацәа маҷ-маҷ разыќаҵара салагеит. Урҭ Баграт Багаҭелиа, Иван Ақырҭаа, Алиоша Џьениа, аҵыхәтәаны убарҭ иаарывагылаз, Уасил Царгәыш роуп. Абарҭ рымацара ансамбль анапхгара рылшо ианалага, 1986 шықәса авгәст мза азы апартиа Аԥснытәи аобком актәи мазаныќәгаѡыс иќаз Кобахиа Валериан Осман-иԥа иҽы аҳәара ду иќасҵаз ала, сара сақәиҭхеит хьаа дус исымаз сҵара анагзара. Қарҭ акәымкәан, сцеит Москваќа. Уи аамҭазыҳәан, уаќа сара сназыдгылауаҳәа азәгьы дсымазамызт, ус ԥшыхәрашәа сцеит. Сахьаагылашаз сасааирҭак сыԥшаан, нас снаԥшы-ааԥшуа ақалақь сшалаз амѡа Нежданов иаҳәа захьзыз санылан сышнеиуаз ѡны еихагыла дузззак снадгылт. Актәи аихагыла аҭзы аҽы икыдыз аѡыра абасгьы аҳәон: «Асоветә Еидгылатәи акомпозиторцәа рхеидкыла». Уи инавакны икнаҳаз аѡыра иануп: «Асовет жәлар рфольклортә музыкатә хеидкыла» ҳәа.

Разҟы сымазар абраҟоуп сшьапы ахьсыргылаша сҳәан, аҩныларҭа ашә аартны сыхраа-зрарауа, аҭызқәеи ашәқәа иркыдыз аҩырақәеи срыԥхьауа сышнеиуаз снанагеит Асовет жәлар рфольклортә музыка аҟәша аҿы. Амазаныҟәгаҩы ԥҳәыс лазыразрала сныҩналт адиректор икабинет. Абраҟа ҳаибадырит ари адиректор Солодухо Иаков Семион-иԥеи сареи, уахьихәаԥшуа қәрала дмаҷымкәан, уаҩы асакы, культурала аазара зныԥшуаз, снеира дазыԥшызшәа, сас дук еиԥш сыԥхьазаны лакҭа хаала сааидикылт. Саргьы маҷ-маҷ сҟаҭәаны сызмаз сыԥхашьара сеаамсхын, ҭынч сиацәажәо оеисырдырт. Арҭқәа рашьҭахь счамадан иҭаз сашәақәа зныз акасетақәа аацәырызган, иара убас нота ҩырақәакгьы неисырбеит. Узусҭада, уабатәиу ҳәагьы зҵааракгьы сиҭомызт. Анотақәа дрыԥхьо дшааиуаз, иаалырҟьашәа ус иҳәоит: «Сара ақырҭуа ашәақәа маҷымкәан снапы иҵсыжьхьеит, аха арҭ ашәақәа избауа зынзаск урҭ иреиԥшзам, нас милатс, жәларыс изтәышьҭрада арҭ исурбақәо?» Саргьы абри еиԥш азҵаара анбасоуришь ҳәа иԥшуаз, сыԥсы ааивызган исҳәарыз маҷызма, ҭынч сааҭгылан, ари аиԥш аҭагылазаашьа ансоу Аԥсны шыҟаз, уа инхауа аԥсуажәлар рҭагылазаашьа иааркьаҿны акәзаргьы аҭоурыхтә хҭысқәа еиликааратәы иасҳәеит. Агәра исыргеит уаҟа иахьазыҳәан милатла инхо ақырҭқәа шреиҳау, убас аурыс, аерман уҳәа шықәынхоз, аха ҷьынҷьла аԥсуа жәлар ишыртәу, аҳҭны-қалақь Аҟәа шакәу, ҳхатәы бызшәа шҳамоу, иара убас ҳажәлар иҵаулазоу рҭоурых, рфольклортә аҳәамҭақәа, рмузыка шыҟоу. Арҭ исҳәақәоз кыр аамҭа ҿымҭ ихы са сахь икыдҵан дшызырҩуаз, ҿааиҭит: «Ааи урҭқәа здыруеит, Аԥсны, Аҟәа, Гагра, Афон-ҿыц ԥсшьарагьы сцалоит, аха уажәы иуҳәақәаз хатала исыздыруамызт, ҳара ишаадыруа, Қырҭтәыла иаҵанакуа Ачара, Шәантәыла, Гыртәыла, Аԥсынтәыла, Имереҭиа уҳәа убас арҭ зегьы

қырҭцәоуп ҳәауп. Сара сзын ари ҿыцбароуп. Абра стәаны Асовет жәларқәа зегьы рфольклортә ҳәамҭақәеи рашәақәеи сахьрызҿлымҳау, иахьанза аԥсуа жәлар рфольклор ахьысзымдыруаз зынзак сиашазам, игха дуны схы иадыскылоит», – иҳәеит. Абар шьҭа аусура иарбаз амш нҵәеит, саргьы уаҳа наҭахымкәан сгәалаҟара ҳаракуп, аха сыздызкылаз иусурамш зегьы шсықәирзыз насгьы дшааԥсаз збауеит. Аиԥырҵшьа ҳақәымшәошәа ҳаштәаз, иара дҩагылан ҳаҭырла са сахь ихы аарханы, ари избаз-исаҳаз сара сымацара оҿы иаанхаргьы сҭахзам, убри аҟнытә, уаҵәы асаат ҩба рзыҳәан, акомпозиторцәа Реидгыла Асовет ачленцәа Москва иаланхо адырра рыҭаны еизызгоит. Исҭахыуп абарҭ избаз-исаҳаз ашәақәеи анотақәеи убарҭгьы ирдыруазарц иҳәан, ҭелла диԥхьан дааигеит ауаҩы-аҟаза. Акасетақәа исымаз иҭаны, уаҵәы иаарыуа акомпозиторцәа магнитофонла идырҳа ҳәа адҵа иитеит. Убри ала уи аҽены ҳаиԥырҵит.

Сара уи аамҭаз издыруан Москва ГИТС ҳәа аҵараиурҭа дышҭаз Алықьса Аргәын. Убри аҽены исыԥшааит аинститут ахьыҟаз, иара убас Алықьса иҭел аномергьы. Уи адырра исҭаз ала адырҩаҽены асаат ҩба рзы иҟалараны иҟаз акомпозиторцәа реилатәара иҽалаирхәт. Сара уи ауха асасааирҭа «Минск» аҿы ишсыршаз аиҭаҳәара дараза иуадаҩуп.

Адырҩаҽены сгәы хытхыҭуа асаат ҩба аҟалара акыршагызьы, еизараны иахьыҟаз ахыбра ду, ацәыз зауз еиԥш, савагьежьуеит. Исхәыцра маҷума, акы – зыхьыз адунеи иахыҵәахьоу абри аҟара ауаа еизганы идсырҳауа сашәақәа шԥарыдыркылари, сара сзыҳәан схы агәхьаа скрым, аха жәларык рыхьзала сықәгылоит, урҭ раҳаракра, реиҭаҳәара сылшарыма уҳәа, азҵаарақәа рацәахашт. Аурыс бызшәазгьы сыԥсыҽуп, рҭакқәа ишахәҭоу, исзызырҩуа маҷк иадамхаргьы еилыркааua аҟнынза исылшарыма? Иҩбахаз – Алықьса

дзымааикәан сымацара сиаҭымханы срылахар ҳәа сшуазыруаз Алықьса дҳашҳашуа даасыдгылан иашьак еиԥш саагәдикылт. Сгәы ҟаҵо. Ус ҳшеицәажәоз, асаат ҩба азыҳәан азәк еиԥш, радиола, телехәаԥшрала, ма газеҭ-журналла рызбахә смаҳацзар, ахаан исымбазацыз хаҿыла исымдыруаз ауаа хатәра дуқәа, амузыка иахьазызырҩуаз ауаҭах аҿы иааиқәша илатәеит. Иаков Семион-иԥа Салодухо сыхьыз аниҳәа, сҩагылеит. Иара реиқәшәара иналкааны ҵакыс иамаз нараҳәауа сыдирдырит. Алықьсеи сареи хазшәа ҳееидҵацәҟьан, ҳажәҩахырқәа еицәажәауама уҳәаратәы ҳтәоуп, раԥхьатәи ашәа «Озбакь иашәа» акәын. Уи арҳәара иналагаанза иааркьаҿны 2-3 ажәала аҵакы расҳәеит, иара егьырҭ ашәақәагьы убас рҵакы сҳәауан. Сара араҟа ашәақәа зынҵаны акасетақәа ирыстаз ирнын 70 ашәа рҟнынза. Убраҟа ҳажәлар рашәақәа инрықәырԥшны инагзан сара схатәы ашәақәагьы. Абар ҩ-сааҭки бжаки ҵит, сашәақәа ирзызырҩуеит. Сара сахьтәаз сыскәам самкуашәа аҳәыцымыцра салагеит. Алықьса схы наидыскылан, уара Алықьса ҳаамҭа рацәаны ицеит, абарҭ ахатәарақәа абра иззызырҩуа акгьы ыҟазамкәан, ус иамаԥхашьаны итәазар, баша раамҭа зырцәаагарызеи? – сҳәеит. Изырҩуаз сгәарҭан азҵаара ҟарҵеит иҟалазеи, дзыргәамҵуазеи ҳкомпозитор ҳәа. Алықьса дҩагылан, аҳәашьа иенақәыршәаны иреиҳәеит иасҳәаз. Злымҳа кыдҵан изырҩуаз дара еицҿакны, уи иара хьаас иҟаимҵааит, аанкылара анаҭахыу ҳара ҳацәыԥхашьазом, араҟа ҳара ҳлымҳа иамаҳазац ашәақәа, гармониала урҭ еиҿартәны, формала амелодиа ссирзақәа ҳаҳауеит», – рҳәеит. Саргьы арҭқәа ансаҳа, акы салаҟазаап сҳәан, уажәырааназа еиҵаланы итәаз, сызқәтәаз асқамгьы ҭынчхеит, сыбԥагьы аасыриашан, лакҭалагьы итәаз мазашәа акәзаргьы иааимыздеит. Уи нахыс ари ашәақәа иаазыркьаҿны

рҵакқәа исҳәазгьы ҭынч мшәарыда инеиҵых-ааиҵых реиҭаҳәара салагеит.

Ажәак ала, 70 ашәа ԥшьсаатк рҟынза ҳарзызырҩоны ҳаналга, итәаз акомпозиторцәа азәазәала, ираҳаз, иззызырҩуаз инарҭбааны ахцәажәара азыҟарҵеит. Сара сҩымҭақәа хазы ҷыдала иахцәажәан, композиторк еиԥш сыԥхьазаны иагыз-иабзаз, аҳаракыра, алаҟәра уҳәа аххәаа аилыргара сзыҟарҵеит. Нас иааҭгылан, даараза аԥьшьара ду азуны ирыхцәажәеит аԥсуа жәлар рфольклортә ашәақәа.

Абарҭқәа рышьтахь азҵаара сырҭеит: «Аҩыза Гәымба, иахьа абра ҳаззызырҩыз аҧҵамҭақәа хымԥада иаҳгәаԥхеит, аха уара ҷыдала хыкәкыс иумоузеи, цхыраарас иуаҳҭарц иуҭахәузеи, апластинкақәа ранҵара уҭахыу ишәҟәны иҭыжьзар уҭахыу?» – ҳәа. Сара сҩагылан, ари аҩыза аҭагылазаашьа ус имарианы уаҩы иԥыхьашәоума, рҳәашьақәа, насгьы гәык ала рыҽесыҭаны сыхцәажәашьа сгәы аадыртын, абасгьы насҳәеит:

«Аамҭа рацәаны ишәцәызгеит, амцхә шәсыраапсеит, даараза иҭабуп. Сара исҵахыҵәҟьоу, абра ицәгьа-ибзиа шәыззызырҩыз саҧҵамҭақәа, композиторк иаҳасабала акры сыланы сыжәбозар, аҳәара шәыстоит Москватәи аконсерваториа П. И. Чаиковски ихьз зху сҵаларатәы иҟашәҵа, хыкәкысгьы исымоу убри ауп» – анысҳәа, адруҳәа рыбжьқәа аасыкәырҵеит, уара аконсерваториа уалымгазаци, уи аҵара умоушәоуп уаҧҵамҭақәа шаабаз, ус уҳәаратәы ирныԥшуп, – рҳәеит. Ааи, сара ииашаны аҩбатәи акәырс хсыркәшеит Қарҭтәи аҳәынҭқарратә Консерваториа аҿы, аха сара схала избоит сҩымҭақәа, сырҿиамҭақәа рыла амузыкатә ҵара аҿы иахьа издыруа зынзак ишмаҷу, насгьы сара даара сазхьаауеит убри амузыкатә ҵара, инхарҵәааны алгара. Убри азыҳәан еиҭах аҳәара шәыстоит шәсыраапсоит, аха, анысҳәа,

даара еицҽакны аконсерватория аҽы рцаоцәас иҟоу зегьы абра ҳтәоуп, уи мариоуп, хьаас иҟаумҵан рҳәан, убри ала ҳнеиԥырҵит. Абраҟатәи акомпозиторцәа реилацәажәара аҽы ираҳаз, дара ирҳәаз зегьы протоколла иоыны документ ҟаҵарбага дуны ишьҭырхит. Араҟа Алықьса Аргәын иааркьаҽны акәзаргьы сара схәыҷра инаркны сырҽиара ус, сҵоурых иҽазыҟаҵаны дааизшәа, сызлаҟаз хараза иацҵаны, гәык ала дсыхцәажәеит. Аизара ашьҭахь Алықьсагьы саргьы апротокол ишьҭырхыз ҳанаԥхьа, аилатәара иалахәын абарҭ ауаа: Хачатуриан Арам Ильиа-иԥа, Свиридов Георги Уасил-иԥа, Кабалевски Дмитрии Борис-иԥа, Колмановски Едуард Савель-иԥа, Френкель Иан Абрам-иԥа, Пахмутова Александра Николаи-иԥҳа, Холминов Александр Николаи-иԥа, Шьчедрин Радион Константин-иԥа, Флиарковскии Никита Георги-иԥа, Ешпаи Андреи Иаков-иԥа, Богословскии Никита Владимир-иԥа, Солодухо Иаков Семион-иԥа, Чаиковски Борис Алеқсандр-иԥа. Ҳалатәара ашьҭахь Солодухо Иаков Семион-иԥа, Алықьсагьы саргьы икабинет ахь ҳнеиԥхьан, иахьатәи амш хҵыс дуны исыԥхьазоит, хымԥада наҟ-наҟ алҵшәагьы ҟаларуп иҳәеит. Нас сара ихы аасыдҵаны инапы аасиркит дсыдныҳәалауа. «Ааи, ари апротокол кьыԥхьны уаҵәы аоыза Хренников Тихон Николаи-иԥа иаԥхьа иныкәсҵоит. Уара уеагмырхакәан асаат 14 рзын абра уааироуп ҳаицны ҳнеирц азы», – иҳәан, ус ҳнеиԥырҵит. Алықьса игәырҕьара ҳәаак амам, нас саагәыдикылан, ари амш ҳа ҳзыҳәан ҭоурых дуны ишаанхо удыруазааит, ҳаԥсуа музыкатә культура азынгьы убас иҳәеит. Адыроаены Саладухо И. С. иҽы санааи ихы-иҽы агәырҕьара аҽыкәны даасԥылеит. «Сара уара уааира сазымԥшкәан снеин, Хренников Т.Н. инарҭбааны иасҳәеит иацтәи ҳаилацәажәара, иара убас апротоколгьы сыштәаз даԥхьеит. Уажәы уара убара дазԥшуп «уманшәалахааит», – ҳәа амоа снықәиҵеит.

Т.Н. Хренников идкыларҭа акабинет санынаонала, аԥҳәыс итәаз аԥсшәа анласҳәа, са сахь ҿаалҭит: «уара Аԥснынтә иааны иҟоу Гәымба уакәзами?» Ааи, схаҭацәкьа соуп анысҳәа, лара доагылан Хренников Т.Н. икабинет ашә аалыртын: – Аа, уонала дузыԥшуп, лҳәеит. Саргьы гәаныла Анцәа сиашьапкуа снынаналазар, иара астол дызхатәаз даахыҵын наԥынатә ҳаибадыруазшәа, гәыразыла снапы ааникылан, утәа ҳәа асҟам даазыхаз снықәтәеит. Сахьихәаԥшуа сускәа бзиахап сҳәаратәы ҟазшьала дызбоит. Уаоы кьаҽк, иҵегьы иоура иацындаз уҳәаратәы, дахьеибыҵоу деилаҟаца, ихы-иҽы гьежьны, илакҵа ҳалалза, культурала деикәаҭәы, иажәа дналагаанза сахьихәаԥшуаз абас ауп дшеилыскаа. Макьаназыҳәан апротокол ирҵаз нарҳәы-аарҳәуа дахәаԥшуеит, нас ихы доахан гәаԥхарала: – Аԥснынтә, амра тәыла, ашәҵқәа рбаҳча аҟнынтә сасра уаҳзааит, – иҳәеит. Саргьы ҿымҭ, хаҽыла ус шакәыз агәра исыргеит, нас инаҵцеит иажәа: – Сара 25 шықәса ҵуеит абра аус зуеижьҭеи, аха абри аиԥш апротокол сымбацт. Акомпозиторцәа зегьы еицҽакны идырехәаз, издгылаз саргьы садгылаоуп, суцхраар сҵахыуп, – иҳәан, аҭел атрубка аакәихын дцәажәауеит. Макьана сыхьыз ҳәа акы имҳәацт, аха исаҳауеит ииҳәо зегьы сара ишсызкыу. Итрубка ныкәцан, абыржәы сиацәажәауан аконсерватория аректор Свешников Александр Уасил-иԥа, иҳәан аконверт аасиркит. Убраҟа иагәылан ашәҟәы, Асовет Еидгыла акомпозиторцәа рхеидкыла ишьҭнахыз ақәцара зныз. Аконсерватория аректор Свешников А. У. хшыоызышьҭра азуны аконсерватория ахь сызлаидикылашаз атәы аҳәон уи. Сара ари ашәҟәы нцәахәык аиԥш иԥхьазаны, аконсерватория аҽы сахьааиз, ԥынгыларак ҳәа смоузакәан, уонал аректор дузыԥшуп ҳәа икабинет снынарҵеит. Дызхатәаз астол ду снадгылан ҳаҭырла аԥсшәа наиасҳәаанза сизгәамҭазеит. Иара нота партитурақәак дрыхәаԥшуан,

сыбжьы аниаҳа, илаԥш урҭ анотақәа иаарԥҟәиган, ибла саркьа ҭбаақәа днарцәыцыԥшшәа даасыхәаԥшын, бзиара убааит, сузызырԥуеит аниҳәа, сара сахзызаауа искыз ахьынтәааз наиаҳәауа инеисыркит. Длахәаԥш-ԥахәаԥшын данаԥхьа, ааи, ааи, узбахәқәа саҳахьеит, улатәа, иҳәан асқам саахан, астол инеиҵых игылаз снахатәеит. Иара зҵаарала акыр саахҭеикын, урҭ рҭакқәа сманшәалан ианыҟасҵа, адырра иҟаиҵаз ала х-ԥык арҵаԥцәа ааԥналан, сышәкәы иназгаз дырзаԥхьеит. Сзакәызгьы нареиҳәан, иахәҭоу амузыкатә ԥышәарақәа дырхыжьны, алҵшәақәагьы иаарласны исзаажәга ҳәа раҳәаны ҳнауишьҭит. Сара усҟан ари ахаҵа уаԥы хьшәашәак, уаԥы еилаԥак иакәзар, ишԥаҟаларишь сусқәа ҳәа сгәы нҭыблаауа сындәылҵит. Ус 7-8 мшы еиуеиԥшымыз амузыкатә ԥышәарақәа рыла даараза аԥьа сдырбеит, аха иахабалак гәынамзарак ҳәа азәгьы акы идсымбалеит. Аҵыхәтәан иудаҳныҳәалоит, шьҭа уаанахәт, рҳәан иаҭахқәоу адокументқәа ҳәа еиқәырԥхьазаз еиқәыршәаны ианрысҭа, ҽенак аацхьан еиԥш аректор дуԥхьеит рҳәеит. Икабинет аҽы снеизар, аԥыхьатәи ҳаиқәшәара еиԥш акәымкәан, ари ауаԥ дԥасхаҵгылан, ихы-иҽи илакҭақәеи ҳалалза аԥсшәа аасеиҳәеит. Нас маҷк иеырхьшәашәан, ааи, абар, аԥышәарақәа иудыз зегьы ибзианы иаутеит, аха азакәан излаҳәо ала, уара аконсерваториахь удкылара азин сымазам иҳәеит. Ари исаҳаз афымца заахаз еиԥш сеиланаԥсеит, сҽы ааихыхны сзыхҟьазеи ҳәа аҳәара сылымшо. Сшеилашәазаз ангәеиҭа, срыцҳаишьазар акәхап, ус лакҭа хаала иеаасыдикылан, «мап, мап, умшәан, угәы каумыжьын, ԥьара ԥсыхәак узыҟаҳҵап, аха уаргьы иара ҳаргьы агха ҳауит, заанаҵы иуҳәар акәымзи 43 шықәса шыухыцыз», – иҳәан даасҽаԥшит. Сара ари исаҳаз ссиршәа иԥхьазаны, сеааилҟьашәа, нас иҟалазеи 43 шықәса схыцуазар анысҳәа, иара акыр иҽымҭра ашьҭахь «ааи, умбои,

еиҳаутәи аҵараиурҭақәа рҽы иҟалоит, ари ашықәс уиаҟара иахәаԥшзом, аха амузыкатә ҟазараҟны даҽеак ала иахәаԥшуеит, азакәанқәагьы азышьҭыхуп. Ус иагьа рыла иҟазаргьы, акомпозиторцәа Рхеидкыла ишьҭырхыз ақәҵара, иара саргьы хымԥада садгылоит. Иҟалауа аабап, – иҳәеит. Сгәы ҭыԥауа, икабинет сындәылҵын сышиашаз ақалақь аҭелқәа ахьеиларсыз сааин, Аҟәаҟа аҭел сасуеит, – Валериан Осман-иԥа Кобахиа иахь. Анцәа иԥьшьарала аригьы икабинет аҽы дтәан. Телефонла иҟаз шыҟаз зегьы аниасҳәа, иаргьы исцраланы сызбылуаз сымца ацыԥхьқәа инырзаап, ибжьы дԥахан: – умшәан, умшәан, уи иухыҵуа ашықәс акәзар изхдырҟьо, сара суцхраауеит. Уахь Москваҟа снеира 10-мшы агыуп, аха уаҵәыцәҟьа уа сҟалоит, сҭыԥ ылсхуеит асасааирҭа «Москва» аҟны иҳәеит. Уи аамҭазы Валериан Осман-иԥа Асовет Еидгыла жәлар рдепутат ҳәа дыҟан. Реизара 10-мшы шагыз сара сус аҵыхәала зааза днеит. Валериан Осман-иԥа дышнеиызцәҟьа, саргьы сизыԥшын, ҳашиашаз Тихон Николаи-иԥа Хренников иҽы ҳнеин, еибадырт, убас аконсерваториа аректор Свешников Александр Уасил-иԥагьы даргьы еицәажәан, рхы неиларҵан, ашәкәы рԥоит Асовет Еидгыла акультура аминистр Е. Фурцева лахь. Убри инаҷыдан, Валериан Осман-иԥа саанамхәар ҳәа агәҭынчымра изцәырҵит. КПСС асекретариат аҽтәи руазәк илымҳаҽы инаганы, Фурцева хьаҳә-чаҳәрак ҟалымҵарцазы лгәы лҽанырҵеит. Абас ала сара схьаа иара Валериан Осман-иԥагьы ихьаатәны ауп сара Москватәи аҳәынҵқарратә Консерватория Чаиковски ихьыз зхыу, раԥхьатәи аԥсыуаны ари амузыкатә ҵараиурҭа ду сышҭалаз.

Сара аҟазараҽы ихәычы-иду исылшаз сылзыршаз дыруазәкыуп Валериан Осман-иԥа, ауаԥы ҳалал, ауаԥы гәыраз, аапсара ззымдыруаз, зхи зҭаҳцәеи ирыгыжьны аҽар ирыцхраауаз, заԥсуара цҟьаны зыжәлар ирыдыз,

урҭ гәыкала избоз апатриотцәа рыгәҭа игылаз. Ихьыу-хьыууа сцәа-сжьы иалоуп, иҟаиҵашаз, илшашаз дарараза ишырацәаз, қәра маҷла, ижәлар дахьрыԥхаз. Араҟа исҳәароуп, сара аконсерватория санҭала, сҭаҳцәеи сареи хныҟәгарыла ауадаҩорақәа санырҭагыла, гәкала иҵара дахьаагзап ҳәа исыцхрарауаз аԥсуа патриотцәа рыхьызқәа: Баграт Уасил-иԥа Шьынқәба, Аслан Ҭамшьыгә-иԥа Оҭырба, Ҭемыр Мамед-иԥа Кецба, Сократ Николаи-иԥа Аланиа, Владимир Дмитри-иԥа Ҭаниа, Григори Шьагә-иԥа Арзынба, Иван Гамсараҭ-иԥа Амҷба, Михаил Ҭемыр-иԥа Бгажәба, Владимир Џьгәанаҭ-иԥа Кәарҷелиа, Леонти Гагәлиа, Меҵьыҭ Шьаақьыр-иԥа Хәарцкиа, Иван Константин-иԥа Ҭарба убас ирацәаҩоны. Ааи, абас ала уҭаҳмадоуп 43 шықәса зхыҵуа уҵара жәанызқьла аԥара ақәырзны, нас уаналгалак уажәоуп тәанчара уцоит, баша аԥарагьы уқәҳарзуа, уаргьы аҧьабаа ду ухы изаурбозеи ҳәа аҽԥныхәа сызҭозгьы шыҟаз аконсерватория акомпозиторта ҟәша аҿы аҵара салгеит. Сара саҵкыс шықәсыла еиҵбақәаз аҵара сзырҵоз апрофессорцәагьы маҷоымызт. Сара сықәреи, нас сҵара сазыҳаҵҳаҵауа сгәы аҭынчымреи гәаҭаны дарараза ҳаҭыр ду сықәырҵон. Ҷыдала аҽазыҟаҵарақәа рацәазаны исырҭон, аамҭа исықәнагаз кырза иаццаны садырԥхьон, дарараза аҧьа сыдырбалон абарҭ сырҵаҩоцәа: Арам Илиа-иԥа Хачатуриан, Владимир Георгии-иԥа Фере, Феодор Феодор-иԥа Миулер, Девиль Амаиак-иԥа Арутиунов, Татиана Николаи-иԥҳа Феодорова. Убас есымза знык, знык сылҵшәақәа ԥышәарак аҳасабала еилдыргон, ацхыраарагьы сырҭон Дмитрии Дмитрии-иԥа Шостокович, Тихон Николаи-иԥа Хренников. Урҭ дарараза иҧьашьаны аԥсуа жәлар рфольклортә музыка афармеи аиҿартәышьеи азҿлымҳара азыруан. Аиашоуми иҳәатәу раԥхьатәи аҵара ашықәс дарараза иҩәҩааны аҧьа снарбеит. Зны-зынлагьы абрахь сзаазеи,

иабасҵахыз сҳәо аҟнынза сангәамҵуазгьы ыҟан. Аха – исхәыцқәоз рацәахеит, акы Аԥсны аиҳабыра аҧьа зсырбаз сыла иаахгылон, ҩба – иара аконсерваториа сҭазцаз апрофессорцәагьы рҿаԥхьа аҽеырҩәҩаара шаҭахыз агәкаҳара шаҭахымыз сгәы исанаҳәон.

АКОНСЕРВАТОРИА АРЕҚТОР ИХОР АРЕПЕТИЦИАҚӘА РАХЬ СЫШНЕИԤХЬАЗ

Аҟәатәи амузучилишьчеи Қарҵтәи аконсерваториеи исырҭаз аҵарадырра, араҟатәи аҵаратә ԥышәарақәа рҭагылазаашьа ангәасҵа урҭ хәыки-шьхаки шрыбжьаз, саргьы сҵарадыррагьы зынзаск ишылаҟәыз збауан. Сара сызлатәаз ҳгәыԥ астудентцәа зегьы жәаа, зежә шықәса иреиҳаз уаҩы дыҟамызт, насгьы дарараза аҽазыҟаҵара ду змаз ракәын. Зны-зынла амузыка иадҳәало азҵаарақәа реилыргараҽы схы ԥхасшьо, сызҿымҵуа санаанхозгьы ыҟан. Аха даҽа ганк ала хараза сахьреиҧьызгьы шԥаҟамыз, уи сара аусураҽы аԥышәа дуқәа исымаз ракәын. Ашәа аԥҵара, ахорқәа рызнеишьа, аус рыдулашьа уҳәа сызлаҧьаршьозгьы маҷымызт. Зегьы акакәын ахәыҷқәа сахьрылатәаз мазала акәзаргьы сҿаҳәаны, схы рацәасшьо, зҵаарак ҟасҵар сҭахызаргьы саҵәыԥхашьаны ус санаанхалозгьы рацәан. Ус актәи аҵарашықәс алгаратә ԥышәарақәа рҿы, агәыԥ сызлатәаз хараза саарылукаартә, зегьы сеицгәарҭо аҟнынза арҿиаратә ԥҵамҭа бзиақәа цәырзгеит. Урҭ ҷыдала апрограмма иалаҵан, аконсерваториа иҭаз астудентцәа акомпозиторцәа иреиҧьыу раԥҵамҭақәа рыла еиҿкааз аконцерт аҿы. Араҟа астудентцәа адныҳәаларақәа исырҭоз инарҷыданы иара аконсерваториа арҵаҩоцәа убас аректор Свешников Александр Уасил-иԥа ихаҭа иансыдырныҳәала инаркны маҷзак иадамхаргьы

агәышьҭыцра, агәалаҟазаара сауа салагеит. Иара арцаԥцәагьы сгәарҭан, рыесаҟаратәны, ргәы сазаааигәатәны срыдкылан исацәажәо, ҳаҭырла сырбо иалагеит. Аконсерваториа аректор Свешников А.У. ҷыдала анапхгара азиуан адунеи иакәшахьаз, еицырдыруаз аурыстә академиатә хор ду. Уи арепетициа анымԥаԥигоз аҽазыҟацаратә азал ду имаз ахь шамахамзар дарбанызаалак дыԥналар, диԥырхагахар ҟалашьа амамызт. Ҽнак дсыԥхьан икабинет аҿы саннеи иаасиркит қьаадк иԥшзаза сахьаркырала иаԥцаз. Абри аҽазыҟацарақәа санырҿу азалахь уаланеиуеит, убригьы ицараны, иԥышәа дуны иузыҟалоит иҳәеит. Уи инаркны саԥхьаратәи ссаатқәа ирҷыданы, ари ахортә-еазыҟацарақәа анимоу гәахәа дус иҟацаны снеины азал ахьынтә сихәаԥшуан, сизызырԥуан, дааразагьы сара сырҿиаратә, саԥцамҭатә усураҿы иаалукааша акәны исыхәеит. Ари ахаца аҟазаратә дыррала, культурала иҭәыз, ус баша иацәажәарагьы цара дуун. Аконсерваториа даректорын, нас ари ахор ду сахьаркыратә напхгаԥыси, дерижиор хадаси дыҟан иԥсҭазаара далцаанза. Усҟан ихыцуан 85 шыкәса. Свешников Александр Уасил-иԥа ианакәзаалак сара сзын иԥсы ҭоуп, уи ихы-иҿы сахьа лассы-лассы сыла ихгылоуп. Уаԥы ҳаракык, аамсҭашәала деиҿартәын, ихы-иҿы, ила ҭбаақәа енагь иҳалалын, илахҿыхын, иразын. Егарааны дубаргьы хәыцра шәкы дытҟәаны дрыман, илакыца илахь ҭбаақәа аҟәышра рнубаалон. Абас дшыҟазгьы, зцаарак уман унидххыларгьы, иара сеилахоуп ҳәа акәымкәан, ихәыцрақәа напхьакны дшеибакыу уара уахь иеирхон, узцаара аҭыԥ иқәицааназа дҭынчымызт. Абас иагьа аԥьа збазаргьы актәи ацарашықәс маншәаларыла салганы аԥбатәи ацарашықәса саназнеи, аректори сырцаԥцәа-апрофессорцәеи рхы неиларцан, сара сзыҳәан ҷыдала сналкааны, астудентцәа аҿарацәа сахьрылаз

саарылганы исыздырхиеит еилацалаз амузыкатә консерваториатә программа. Уи иаанагон ҷыдала сналкааны хаҭала аус сыдулара, аҵара сырҵара, спрограмма иаларымҵеит амузыка иадҳәаламыз амаҭәарқәа. Убри инаҷыданы, сара сахьыԥназ астудентцәа рзеиԥш нхарҭаҿы уажәрааназа х-ԥык ҳаицыԥназҭгьы уажәы исзалырхит иманшәалаз, илашаз, иҭбааз ауаҭах, уҵара уалгаанза уара иутәуп ҳәа ацаԥхагьы аасдыркит.

АҞӘАНТӘ АТЕЛЕГРАММА МОСКВА ИШСОУЗ

Сара егьырҭ астудентцәа сызлареиԥшымыз, сықәра ахьдууз акәын. Аҟазараҿы уамак саарылукааратәгьы сыҟамызт, аха абри аиԥш, гәык ала реысзааигәатәны исзеиҿыркааз аус, аиашоуми сҭагылазаашьа шьаҭанкыла иарманшәалеит. Амузыкатә программа аконсерваториа иаҵанакуаз хышықәсеи бжаки рыла салгеит. Иара убра сшыҟаз Асовет Еидгыла акомпозиторцәа рхеидкыла ахь саларыԥхьазеит. Убасҟан, раԥхьаза акәны анотақәа рҭыжьырҭа «Советски композитор» иҭнажьит сашәақәа реизга ашәҟәы. Ажәак ала, араҟа иара аҵара умҵазозаргьы арҭ ауаа хатәрақәа, рцәажәашьа, рныҟәашьа, раԥсшәа ҳәашьа, раамсҭашәара, рҟәышра уахьалаԥшуа, насгьы иара Москва атеатрқәеи урҭ рфишақәеи рымацара, акы злазамгьы, ҳаиуанк иакәымзар, ддырхәыцуеит, ауаԥырахьы, акультурахь дкылыргоит. Абас ала, акультура ду иалахәыз, уи адацқәа еихазҳауаз ауаа ссирзақәа иҵегьгьы срыландаз, иҵегьгьы сырзааигәандаз ҳәа сшыҟаз, апартиа Аԥснытәи обком актәи амазаныҟәгаԥ Валериан Осман-иԥа Кобахиа иҟнытә исоуит ателеграмма. Уи иаҳәон: «Ҳаҭыр зқәу Ражден, иудысныҳәалоит ақәҿиара, уажәы Аԥсны жәлар

еышәалатцәҟьа ҳәазыҟатцаны ҳапылар ҳҭахуп Гәлиа Д. И. ишәышықәса атцра, уара хымпада уеалаурхәроуп уаҳзааи». Ус акәхеит. Москва ҿыц иссоызцәахаз, зегьы бзиала ҳәа нараҳәаны, Аҧсны санааи, ииашатцәҟьаны культура хәышҭаарас иҟаз зегьы, убас ипрофессионалцәазгьы, ипрофессионалцәамызгьы, ҳаҧсуа литература ашьатаркоы, ҳашәҟәыссоы ду иира амш 100-шықәса ахыҵра еышәалатцәҟьа реазыҟарҵон. Дмитри Иосиф-иҧа илитературатә рҿиамҭақәа ирылпҵшааны дасу илшауала аеазыҟатцарақәа ирҿын. Сара аус здызулашаз алысххьан, аха аиҳабыра ҷыдала уазхәыц ҳәа исыдырҵеит Дмитри Иосиф-иҧа иссымҭа ажәеинраала «Апартиа» ҳәа хыс измаз. Уи ажәеинраала усҟантәи аамҭа азыҳәан иажәеин-раалақәа ирылукааша, милатә бызшәа рацәала еиҭазгаз ажәеинраалан. Иҟаумҵар ҟалом ҳәа аиҳабыра рыла ауассоы адҵа аниаулак, иагьа аҧьа ибаргьы, уи аус идырҵаз игәы аҿы имааизар, иааҧсара лҵшәадахауеит. Аха сара, ари аиҳабыра исыдырҵааныза, сгәы иатахны иалнаххьан азыҳәан, аус адуларағьы сманшәалахеит, иагьалысхит х-хәҭакны еилаз акантата, ахор еилаҧсоу, насгьы асимфониатә оркестр еицынарыгзашаз. Аконсерваториа хыркәшаны саналга аҧхьатәи сырҿиамҭа акәны иҟалеит ари. Аҧсны милатә рацәала иқәынхоз зегьы, Дмитри Гәлиа имшныҳәа, хҭыс дуны, иныҳәа дузззаны иаҧылеит. Араҟа раҧхьаза акәны ари аҧҵамҭа – акантата ҳажәлар идырҳан, ипрофессионалцәазгьы иара убас амузыка абзиабассоцәагьы дааразаа иҳаракны ахәшьара арҵеит. Иара убас хара имгакәан, уи аамҭазын Қырҵтәылеи Аҧсынтәылеи аешьцәа ҳәа ианеибабоз акәын, Қырҵтәыла аҳҭны-қалақь, Қарҵ имсоаҧыргон Гәлиа Д. И. иира 100-шықәса атцра иазкыз амш ныҳәа. Абраҟагьы Анатоли Ҳагба напхгара зиҭоз Аҧснытәи ахор еилатца дуи Қарҵтәи асимфониатә оркестри иеицынарыгзеит ари акантата, Қарҵтәи

акомпозиторцәеи, иара убас амузыка азыгырсоцәеи даара ахәшьара ду арҵеит. Сгәдкылауа исыдырныҳәалауан Оҭар Ҭаҟҭаҟашвили, Андреи Баланчивазе, Реваз Лагизе, Сулхан Цинцадзе, Алексеи Маҷавариани, Шьоҭа Милорава иара убас еицырдыруа амузыкаҭцаассоцәа Гиви Орџьоникизе, Аполлон Цулукидзе, Светлана Қецба, Мери Ҳашба профессионалла аилырга азуны аҧсуа жәлар рмузыкатә культура аҿы рҿиамҭа дуны ишаланагалаз ала иахцәажәеит. Хара имгакәан, Аҧсны аиҳабыра ақәцара иҟарцаз ала, ари акантатеи иара убас Д. И. Гәлиа илитературатә рҿиамҭақәа рыла иапысцахьаз аҧҵамҭақәа: «Сыхаара сыпсадгьыл», «Атәым жәсоан атцаҟа», «Ачара ашәа», уҳәа аоркестр ирызкны иапысцақәаз реизга ахьзала исанашьан аҳәынҵқарратә премиа Гәлиа ихьыз зхыу.

В. О. КОБАХИЕИ САРЕИ ҲАИЦӘАЖӘАРА

Абас ала, Дмитри Гәлиа изкыз аныҳәа анаҳҳаага, хатала Валериан Кобахиа дсыпхьан сылҵшәақәа сыдныҳәалауа, иеырҟәымшәышәны, ҟәышла ихы аасыдцаны, уара Ражден уцара уалгаанза, узлаадыруаз ҳахыехәон, ҳуеигәырҷьон, уажәшьҭа уара удырра, укультура аҳаракыра иақәнагоит ҳәа исыпхьазоит Аҧсны акультура аминистрра уахагыларц. Уи хымпада ҳ-Аҧсны ҳажәлар рҟазаратә культура хараза ианыҧшып, ишьҭнахып ҳәа иажәа даалгеит. Сара саатгылан: «Ҳатыр зқәу Валериан Осман-иҧа, уара хатала даараза уааҧсара сыдуп, дааразагьы иҭабуп ҳәа уасҳәауеит абас сҳаракны уахьсыхцәажәо, насгьы исыдукылаз аматцуразын. Аха араҟа иҟоуп аеа ҭагылазаашьақәак, акультура аминистрра иаартны уахәаҧшуазар аиҿкааратә матцзуроуп. Уи уахгьы-еынгьы тәамсоахәык

ҟамҭакәан Аҧсны иҟоу акультуратә хәышҭаарақәа убаларoуп, урҭ ирыгыу-ирыбзоу ҟауҵаларoуп, ус иҟоу аус збаша маҷоымкәан иҳамоуп. Сара дырӡегьых иҭабуп ҳәа уасҳәоит уи агәрагара ду исуҭаз азы. Хымҧада уи амаҵзура сылшоит, аха сара, хаҭала уаргьы, убас сырҵаӡцәагьы аҧьа шәырбаны адырра исоуз схы иасырхәароуп.

Иахьынзасылшо аҟазаратә культура шьҭысхроуп, еиуеиҧшым арҿиамҭақәа аҧысҵароуп, ибеиазоу ҳаҧсуа жәлар рфольклортә музыкатә культура имырзкәан ашәҟәқәа ирҭаӡтәуп, еихаҳатәуп. Урҭ Аҧсны анҭыҵгьы рцәыргара аҭахыуп. Арҭқәа зегьы ирҭахыуп ҵыхәаҧҵәарак змазам аамҭа, убри азыҳәан акультура министрс санықала абарҭ еиқәысыҧхьазақәаз рырҿиареи ҿыц аҧҵамҭақәа ҳәа хыдҵас исымоу хаҭала анагзареи сырцәыхҟьоит, ҳажәларгьы иҵәыз дуны ирзыҟалоит. Сара сзыҳәан еиҳау ҳамҭа ыҟазам ҳмилаҭ ркультура ҿыц аҧҵамҭақәа рыла реихаҳареи урҭ Аҧсны аҳәаақәа инарҭыганы егьырҭ ажәларқәа рыларҵәареи рыда сҳәеит. Абас ала зхы сыдкыла исылабжьоз агәра анисырга, иаргьы ус шакәыз анеиликаа, дӡагылан сгәыдкылауа, ақәҿиара дуқәа узеиҧьасшьауеит иҳәан гәыблыла ҳнеидыҵит. Иара убас Аҧснытәи аҳәынҭқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи ансамбль аҵарахьы сцаанза сызхагылаз ашҟа снагара рҭахын. Аха абраҟагьы, хыхь ишысҳәаз еиҧш, урҭ агәра дсыргеит, аамҭа шысзымхоз, сыгәтакы анагзара сшалхәдаахоз. Абарҭқәа рышьтахь схатә гәаҧхарала аусура салагоит Аҧснытәи аҳәынҭқарратә филармониа аҟны иеиҿкааз аҟазаратә коллективқәа рсахьаркыратә напхгаӡоыси, амузыкатә арҿиаратә еилак ахантәаӡоыси. Араҟа еиднакылон еиуеиҧшым аҟазаратә жанрқәа знапы рылакыз 600-ӡоык инреиҳаны. Урҭ ишәаҳәацәан, икәашацәан амузыкатә оркестрқәа ирызҟазан, аинструментқәа рынагзараҿы аҟазацәа дуқәан,

аҧышәа ду змаз артистцәан. Абар сгәы иҵхоз, сгәы иҵаз сырҿиамҭатә усура ахы ахьпты. Арҭ абаӡохатәра змаз артистцәа ирзыӡтәын, идырҵатәын, ҟазарала иҳаракыу аҧҵамҭақәа, ҳажәлар рфольклортә беиа иалхыу убас иҿыцу аҧҵамҭақәа. Абас аиҧш аҭагылазаашьа ансоу, хымҧада сара сҵарадырра, сылшара зегьы дара ирзыскит. Изӡоит асимфониатә ӡоымҭақәа 10-15 рҟнынза: араториа, акантатақәа, афортепиано азы, нас аорҵан инструмент иазкны аӡоымҭақәа, еиуеиҧшымыз авокалтә ашәақәа, ҳаҧсуа жәлар рцәа-ржьы зныҧшуа. Арҭ агәыҧқәа зегьы ахылаҧшра ду рытан, еиуеиҧшым амузыкатә аҧҵамҭақәа рылагьы еиқәыршәан, аиашоуми, иааԥьоушьаратәы аҟазара дугьы аадырҧшуан. Уи зыбзоуроу афилармониа аусзуӡоцәа хадақәа адиректор Константин Чалмаз, алитература аҟәша аиҳабы адраматург Шьоҭа Чкадуа, афилармониаҿы арежиссиор хадас иамаз Никәала Чиковани уҳәа роуп. Ҳара ахадараҿы иҟаз профессионалла хуск҃әа дырны, ҟазарала ҳҳәатәы еиқәыршәаны ҳаилибакаароуп изыбзоуроу ари алҵшәа. Уи аамҭазын ҳфилормониа аҟазараҿы алҵшәақәа иамази, иара убас егьырҭ еиуеиҧшымыз алеишәа, афинанс уҳәа рҟны унахыҽхәаратә иамаз аусқәеи азгәаҭаны, СССР акультура Аминистрра иаҵанакуаз афилармониақәа рылҵшәақәа анеихыршьала, Аҧснытәи аҳәынҭқарратә филармониа, иреиҷьзақәоу ҳәа ирҧхьазаз рахьынтә ахәбатәи аҭып ааннакылт. Ари аҵакы даараза акры зҳәауа, ҭоурых хҭысны иҟалеит. Убри аамҭазын, Аҧсны автономиак аҳасабала иҟаз, егьырҭ Асовет Еидгыла ареспублика дуқәа рҟазаратә культурақәа излаехәоз излараҟарамыз ҳәа акгьы ыҟамызт. Ҳаҧсуа ҟазаратә культура убриаҟара иҳаракны ахы аанарҧшит.

ҲКУЛЬТУРА АШЬҬЫҵРА ИШАҨАГЫЛОЗ

Ари еиԥш амилаҭ маҷ ркультура, рҟазара ашьҭыҵра Қарҭтәи ԥыҭԝык аполитикцәа агәынамзара знаҭаз ҟалеит. Ари сара схәыҷра, ақыҵа школ аҿы аҵара анысҵауаз инаркны издыруан. Қарҭынтәи гәыԥԝык Аԥсни аԥсуа милаҭи ихәарҭам блаҵыхәала ишрыхәаԥшуаз еилкаан, аха урҭ рыгәҭакы дара ақырҭуа жәларгьы реиҳараԝык адгыломызт. Убри азыҳәан макьана азын лыҵшәа ҳәа уамак рымамызт. Хаҭала сара арҭ ақырҭқәа сырзааигәазан издыруан. Қарҭ ԝышықәса аконсерваториа санҭаз исырҳаит ақырҭуа ҿарацәа, аҟазара ду знапы алакыз ақырҭуа композиторцәа. Иарбан еизароума, убас ичароума иахьабалак рыгәҭа салан, срылахәын. Иара убас Қырҭтәыла араионқәа Чхороцҟәы, Жәыргьыҭ, Гегечкори, Санаки уҳәа шықәсы рацәала аҟазаратә гәыԥқәа рҿы аус зухьан, рыцәгьа-рыбзиа рыгәҭа салагылон, срызҿлымҳан, хаҭала даара ҳаҭыргьы сықәырҵон.

Абарҭқәа зегьы анеидысхәыцлалакь, сара исҳәар сылшоит, ари амилаҭ лахҿыхыуп, ирылоуп анхара, анҵыра, ишәаҳәаԝоцәоуп, икәашаԝоцәоуп еснагь аԥсуаа реиԥш асас изыԥшын, ибара иазхьаауан, ичеиҷьыка уаан, аԥсҭазаара зҿыҳәҳәы иҟаз ууаны избеит ҳәа. Убри анаԝос иԥьоушьаша, рашәа, ражәа илахҿыхза Аԥсныҟа рҿы аарханы ҳгәылацәа, ҳашьцәа гәакьақәа ҳәа раҵәцақәа ԝаҳарак аԥсуаа рныҳәаҿа ркуан. Абарҭқәа зегьы лабҿаба избаз, исаҳауаз ааидкыла санрыз-хәыцлак сара излаздыруаз ала адунеи ахаангьы арҭ абԥьар аашьҭыхны аԥсуа жәлар иаҳгәыдлоит, ҳаршьуеит ҳәа сыгәгьы-сыхгьы исарҳәауамызт. Аха гәыԥԝык Қарҭынтәи аполитикцәа, уахгьы-еынгьы имыцәазакәан аус руит, ақырҭуа ҿарацәа амц раҳәауа рхы-ргәы ҭҟәаны, изырхагашаз ашҳам рылаҵаны, аԥсуа

жәлар гыгшәыгқәаҵәҟьоушәаҵәҟьа ирбауа иҟаҵаны, ирбар ҟамло, ираҕацәа бааԥсқәаны, иахьаарыкә-шәозаалак инырҵәатәуп ҳәа ажәала ирҟаҭәеит. Ари аиԥш аус иаарласны иҟалаз акы акәзам. Арҭ хара имхәыцуаз аполитикцәа шықәсы рацәала имтәа-имыцәа еиҿыркааит аиҵаҟәаҟәарақәа. Абас ала Қарҭынтәи гәыԥԝык аполитикцәа шәышықәсала, мазала, аԥсуа жәлар шьаҭанкыла рықәхра иазхәыцуан. Аҵыхәтәаны ирылдыршеит ԝ-милаҭк, аигәылацәа, аишьцәа ҳәа еибабоз, абԥьар аашьҭыхны еибамшьыр ҟамлауа. Арҭ аԝ-милаҭк ԥашә рацәала еизааигәан, еиуацәан. Ақырҭуа ҭыԥха аԥсуа игәараҭа аҿы анра луан, аԥсуа ҵеицәа лаазон, иара аԥсуа ҭыԥха ақырҭуа иԝонаҭа аԥшәма ԥҳәыс ҳәа анра лылыршаны ақырҭуа ҵеицәа лаазон, урҭ ирыҵаркуа андуцәа, абдуцәа, аишьцәа, аиҳәшьцәа, хыԥхьазара рацәала амоҭацәа уахгьы-еынгьы напеикәырша еибабоз, иахьа еибабар ҟамлауа, шаҟаԝы гәырԝадула илаҕырзышоузеи? Зхьааи згәырҕьареи еилахәыз, еицеиԝызшоз, иахьа политикцәақәак ирыхҟьаны абԥьарла инибарҵәо, рнышәынҵракәа ирхаҵәуозеи. Шаҟаԝгьы рхы-рҿы амшын ҙеиԥш иҵаау рылаҕырҙ иарԝажьхахьоузеи? Шаҟаԝгьы алафҳәареи аччареи рхашҭхьоузеи. Абри аиԥш агәнаҳара, ахлымҙаахра зыжәлар ирзаазгаз ақырҭуа политик фашистцәа ԥыҭԝык иахьа урыхәаԥшуазар, акы ҟазымҵазаз, харак змазам реиԥш агәалаҟара ду рыманы, иҿырбо адунеи аҿы ақалақь дуқәа ирылоуп. Иаархәеит, идыргылеит аԝынқәа, анапхаҵақәа реиԥш уажәы-уажәы иԥсахуа ирыланыҟәоит еиуеиԥшым зхаҭара ҳаракзоу амашьынақәа. Акрызхыҵуа ажәаԥҟоуп: «Ажәлар рыгәнаҳа иаҵалаз, хара изгом, урҭ рышәиԥхьыз адгьыл ҵысреи, азхыҵреи убас амцеи иреицәоуп». Саргьы агәыҕра сымоуп уи ус ишыҟало. Абри аиԥш, зхатәы ԥсҭазаара мацара ада егьырҭ ажәларқәа еиҿажьны

ршьа икаҭәо иалахәмаруа, иалакәашо, ирзышҳамхааит аҳауа, азы, адгьыл, афатә-ажәтә. Иагьа саҳаргьы, иагьа сарҳәаргьы зынзак схахьы исзаамгоз, абар аргама сыла иахьаахгыла. Авгәст 14, 1992 шықәса, аҽны шьыбжьон алаапк рыцҳазшәа абԥьар хкыс иҟоу зегьы шьҭыхны Аԥсны, хықәкыла аԥсуаа ирыжәлеит иныркәауа. Абзарбзан хкҟәеи автомат хысеишьҭаԥсақәеи убас хыԥхьазарала атанккәа Аҟәа иалагьежьуа, амца ацрарцо ианалага, сыԥшқацәа-смаҭацәа арҭ ахысбжьқәа идыршәаҟьаз, даара аԥьа адбаланы, изулак мазала Аҟәа иалганы Шәачаҟа исышьҭит. Сареи сыԥшәмеи ҳасԥны ҳаанхеит. Қырҭқәак хагахазаргьы, урҭ рмилаҭ, ринтеллигенциа ирылоуп аҵара уаа дуқәа, ауаа ҟәышқәа, абри еиԥш ахымдырра еиқәдыртәап ҳәа сыԥшын. Аха сгәааанагаракәа зегьы башахеит. Аӷырҭқәа рыпап ду, рынцәа хатҳасыцәкьа амитингқәа рҽы аԥсуаа шнырцәатәу ҳәа дықәгылон. Уи агәнаҳаракәа иҟаиҵоз ракәхап, Ԥсоуи Егри азиасҟәа рҽы Анцәа диашьапкуа ус дшыбжьаз, уамак ихымҵкәан иԥсы ихәлашәан иаалырҟьаны иԥсҭазаара далҵит.

ИСАҬӘАСЫМШЬАЗ АПАЛТА

Ииун мза, 1983 шықәса азыҳәан, ақалақь Киев аҟнытә аҭел дысзасуеит Борис Быдгарец ҳәа амузыка арҳәаҳәы ҟаза дук. Уи аҳәара ҟаиҵоит гәыԥҳәык ашәаҳәацәеи аестрадатә музыка азҟазацәеи сыманы Аԥснытәа снеир сҭахыуп ҳәа. Аԥхынра аԥсшьаҳәцәа ианраамҭоу культурак аҳасабала рымаҵ аауп, шәфилармониа ахьҙала иҳәеит. Саргьы саназхәыц усҟантәи аамҭазыҳәан Аԥсны ҵҳәак рымамкәан еиуеиԥшым атәылақәа рахьынтә, хыԥхьазара рацәала аԥсшьацәа аҭаауан. Ҳреторанкәеи ҳаԥсшьарҭа ҳанкәеи рҽы акультура аганахь ала урҭ иаҳзаауаз ҳасасцәа рымаҵ аураҽы, афилармониа иаҵакны иамаз аоркестрқәеи ашәаҳәацәеи ҳанеихьымзозгьы ыҟан. Убри азыҳәан шәаҳзааи, бзиала шәаабеит ҳәа, аҭак исҭаз ала, Киевтәи агәыԥ еицны иаҳзааит. Саргьы рконцерттә программа санахәаԥш, рҟазаратә ҳаракыра гәаҭаны иахьрыхәҭаз Пицунда аресторан аҽы аусура иаласыргеит. Ҳахьыҟоу атәыла хәыҷ Аԥсны шакәу, аԥсуаа шракәыу араҟа изыԥсадгьылу аԥсшьацәа излардыршаз, идеилзыркаашаз аԥсуа ашәақәагьы убас акәашарақәа иахьынзаҭахыз апрограмма иалаагалт. Арҭ русура бзиа иабзоураны, афилармониа акассахь иаларгалт ахашәалахәгьы маҷымкәан. Аԥхынра аԥсшьара аамҭа шаанҵәаз аиԥшҵәкьа, арҭ Киевҟа рыҩныҟакәа ицеит. Ус ҩажәаҟа мшы аатцуаны аиԥш, аԥошьҭа аҟнытә исауеит апосилка зласоушаз дыргатә қьаадк. Сара ари аинтерес ду саун, сазыҳаҵҳаҵан, иҟоу збап ҳәа аԥошьҭа аҽы снеины скьаад идсырбаз ала, еилаҳәара дук аасдыркит. Уаҟа иаухсыртыхуаз, сласзаны аҩны сааин аилаҳәара исауыз аахсыртызар, палтак даараза пату ақәцаны, ақьаад цқьа иакәыршаз иаалсхын, иааиҵыхны слахәаԥшызар, аиашоуми агәалаҟазаара ду исымаз даараза иаабжьысит. Избан сара абриаҟара срыцҳахама, аԥсҭазаара бзиахә исымаз рдыруан, абри аиԥш иҟоу апалта сара ишсаҭәамыз ишсшәысымҵоз шԥарзеилымкааи сгәахәт. Мамзаргьы иаашәмышьҭыр ҟалом ҳәа азәыр икыма. Сара уи аамҭазын Анцәа ишиҳәара сеиқәшәоуп. Иарбан шәҵа хкыс исымам, насгьы шаҟа палта сымоузеи. Излаҳәаз иныла ҳәаны ԥьара ҭыԥк азыспшаап ҳәа сшаҽыз конверткгьы аагәылшәан иаахыртны саԥхьазар абас аҳәоит: «Ҳаҭыр ду зқәу, ҳкомпозитор ду, абзиара иаҳзууз хашҭра ақәым. Агәыԥ еицыз даара акырза ҳныҟәеит, ҳаимдеит, ақалақь Киев ҳалагьежьт, аха нас абри апалта даараза иаҳҭәаԥхан,

абра ҳаагылт, ҳамҭасгьы иуаҳҭоит, ԥшзала иурхааит, гәык ала иузыӄоу Гәыдгарец игәыԥ иалоу». Сара ари сзыԥхьаз еиҳагьы сеиланаршәеит. Ари апалта сҭаҳцәарахьгьы азәы имбандаз ҳәа иаразнак излаҳәаз еиҭах инылаҳәаны шьҭа иабазгари, иабаҭыԥстәри ҳәа сышхәыцуаз исымаз «с-Волга» машьынақәа ҩба ахьыҵагылаз снеин агараж ашә аасыртит. Санеимда, убра агәам-сами, апокришкақәеи ахьеилажьыз инрыласыжьт, ус адәахьгьы анкажьра сзымгәаҕыкәан. Иара афилармониа аҿы аӄарулцәа, ма амашьына ныӄәцаҩцәа азәы инаистәргьы ҟамлауазаи, аха усгьы сзыӄамҵеит. Дара ари аиԥш аҳамҭа бзиахә сзаазышьҭыз, ишсгәамԥхаз аурасҳәахуаз. Даараза иҭабуп ҳәа рзысцҳаит. Ус ҳшааиуаз аамҭа рацәангьы ицеит, иара абри апалта, убра агараж аҿы ишыӄазгьы зынза исхашҭит.

Авгәст 14, 1992 шыӄәса азын, аԥсуаа зынзаск ҳгәы ҳәеанзамкәан, ақыртқәа абџьар ххыс иӄаз рыла рееибыҭаны Аԥсны иақәлеит. Саргьы сыӄалақь Аҟәа ааныжьра ԥсрак аиԥш иԥхьазаны акыргьы сеааныскылан, аха ауаа рыхшаара рыманы, акыр рымазар икажьны иалҵны Гәдоуҭа ма Шәача, мамзаргьы Урыстәыла ақалақьқәа рахь иандәыӄәла, саргьы схылҵи урҭ рхылҵи аашьтыхны, аҩны акыр сымазар илкажьны цәгьыԥсышьала даараза ирмазаны, сылахь цәгьаза ишеиӄәыз снықәҵны сцеит. 1993 шыӄәса сентиабр анҵәамҭазы аибашьра иалгеит. Аԥсуаа ашьа каҭәаны аиааира ргеит. Аха уи аиааира шаӄаҩы рхы-рыԥсы ақәырҵазеи. Ҳаргьы ахҵәацәа ҳәа иӄаз ҳхы-ҳцыхәа узеилмырго, Гәдоуҭа, убас Урыстәыла иалаԥсаҟьазгьы ҳаԥсҟәа аарла ишыӄаз, ҳасабицәа ҳаманы ҳрыцҳахәха, ҳмида-гәидаха ҳанхарҭақәа рахь ҳгьежьит. Аҟәа инаркны мрагыларахьтәи Аԥсны, ҳақалақьқәеи ққыҭақәеи алҩа рылшәшәо еилабылны ишьҭан. Ҳанхарҭақәа, ҳаҩынқәа ирыҩназ заа иҩныганы нас

иӄәаҟәаса еиларыжьхьан. Изаазарызеи ари аибашьра иааԥьоушьаратәы ахаҿқәа цәырнагеит. Шьоукы хацәнамырха рыԥсадгьыл рыхьчауан, уи аамҭаз аҿашьоукых маза амал арҳара, аҕьычрақәа ирҿын. Ааи шьоукы ахаан ирымбазацыз днарбеит иарбеиеит еиҭаҳәашьак амамкәан. Зхы пату ақәызҵоз, зыԥсадгьыл хәычы ахьаа зхьаатәны игәырҩоз, зхәы иаҭәҳәаны изфоз, аҳәынҭқар изакәан ҳныӄәнагап, мҩакы ҳашҧақәнамҵари ҳәа злымхақәа кыдҵаны изырҩуаз ауаа даараза иҭархан, рхы рымхацәгьаханы, реырзеиҭамҳәо иӄалаз акырза еиҳахеит. Иара саргьы убарҭ ахагәахшәацәа рыгәҭаҵәӄьа снагылт.

Ус азынра ааиааныза иахьынзаԥхарраз, ҳцәа-ҳжьы аахызҩауаз изеиԥшразаалак маҭәа шәҵақәак рыла иаҳҳаагеит. Аха, абар, ахырзаман, азынра анаҳзааи, хаҭала сара хыхь иаасхасырԥоз, иаасшәыстоз ҳәа изеиԥшразаалак акы сымамкәан саақәхеит. Ус иӄасҵарызеи ҳәа сышхәыцуаз, акгьы иаԥсам ҳәа икасыжьхьаз сшьаҵақәа шеилысыԥшаауаз, сгәы сеанзамкәан еилаҳәара дук агәам илажьыз иаалзган, слахәаԥшын, аха илаҳәоу закәу ҳәа макьана еилкаак сымамкәан, алашарахь иаатҵганы иааԥсыртлазар, аа, абар, ари аиԥш гәырҵьара збахьада, Киевтәи амузыкант Борис Гәыдгарец иныҳәа-ныԥхьаны ҳамҭас исзааишьҭыз, исаҭәасымшьаз апалта. Ус адәахьы иаацәырызган, ахшьыга инхысшьын, сызхара исзыбома, акакала хәыц-хәыц еимыздауеит, аџьыбақәа, амаҕрақәа, аҳәынҵәрқәа уҳәа ҷьара ишакәым быбыцк ақәшәар зуама. Иара ари агараж иҵагылаз смашьынақәа исцәыргазгьы аасханаршҭуама сҳәо аӄнынза снанагт. Аҩны иаазган иаасышәҵаны асаркьа сланԥшылазар, абар аҳәынҭқар, абар аҳ ду, сеиԥшгьы дабаӄоу. Абарҭқәа рышьҭахь, гәаныла Анцәа сиашьапкит, абри раԥхьа иансоуз сыццакшәа зымдыррак ҟасҵазар сатамзааит ҳәа.

Насгьы, адәахьы анкажьреи, убас, акы иаҧсазам ҳәа ҩеа ҷьара азәы иҭара сылзмыршазгьы Анцәа ду уакәхап, уара уҟнытә агхақәа сымоуп, убас инарҵаулан сымхәыцра саҭамзааит ҳәа сеааиқәсыртәеит. Абар ари апалта иахьа 1993 шықәса инаркны 2001 шықәса ҳарҵалеит, исшәуп сахзызааua, егьырҭ иаасшәыстцақәахьоу зегьы реиҳа иара снаалауашәа сыгәгьы иабауеит. Ааи, ааи, ус иагьыҟалаҵәҟьеит.

Абас ала апалта исаҭәасымшьаз, спалтақәа зегьы иреиғьхан иара иахьанзагьы салаҩырбо адәы сықәын. Иахьа, абжьааҧнык еиҧшымкәан сбеиоуп, сыбзиоуп ҳәа умыццакын, уагьымгәырғьацәан, аццакреи амхәыцреи урҭ ианрыхәҭоу, иахьрыхәҭоу раамҭақәа ирыҟәыршәаны ианузымҩаҧымга, уаргазоит, уарлашәуеит.

АИБАШЬРА ААН АҞӘА СШАЛҬЫЗ

Аибашьра цоит. Аҧсуаа Аҟәа иалахаз, рыҩнқәа ирыҩныганы, абнақәа рахь иганы рышьра иаҩуп. Рыҩнқәа ирыҩноу амал ҩныганы, афурақәа рыла, Қырҭтәылаҟа агара иаҩуп, ирзымгозгьы мцала ирбылуеит. Ҽнак зны афилармониа аҟнытә адырра соуит, уааины документқәак унапы рыҵаумҩыр ҟалом ҳәа. Схала ацара сыҧшәма илҭахымызт, сгәыла агыруа Квацабаиа Мурман сиҳәан, афилармониа аҩы ҳаицнеит. Ҧыхьа аус ахьызуаз акәын, документқәак снапқәа рыҵаҩны, Мурмангьы саргьы аҩныҟа ҳәа ҳшааиуаз ақалақь совет ахан аҧхьаҵәҟьа сеимлагәа сааныркылт. Уца ҳаҧхьа угыланы рҳәеит. Сара сҩыза дабацеи ҳәа блала сеимдеит, аха уаҳа дсымбеит, ддыршәзар акәхап арыцҳа. Срыманы абри ажәабатәи аҧсуа школа ҳнавалон еиҧш, қырҭ арҧырцәақәак, ар

маҭәала еилаҳәаз ааҳҧылан, сара сыкны сызгози дареи даараза аҧьа еидбаланы, аимак-аиҿак ҟаҵаны сызгауаз саарымырхит. Сара излазбаз ала, сахьынхоз здыруаз шьоукы ракәхап, аҩны сааганы Ражден ухы гәаҭа ҳәа агәеанызаара насыҵаны ицеит. Сара урҭ амҩа ҳахьықәыз зҵаарак рысҵо, ажәак расҳәо сзыҟамлеит, аха хәыҷык агәыҕра соуит, абарҭ иҳақәлаз зегьы ҳаҵацәаны иҟамзаап ҳәа.

Сара сахьынхоз Лакоба имҩа 91 аҩнаҿы инхон амилаҭ еилаҧса, аерман, абырзен, аурыс, дара ақырҵқәа неиҳаны, аиашоуми иҳәатәу, шаҟантәы ҳаршьраны ҳаҧсҟәа еиқәдырхахьази урҭ ақырҵқәа иҳацынхоз. Аицхыраарагьы ҳабжьан. Сгәы сеанзамкәа, ҳгәараҿы игылаз аҵла ҳаракы аҵаҟа сышгылаз, излааиз ҳәа акы сымбазакәан, сааидҳәалан срыма ицоит Амаиак араионахь ала. Уамашәа иубаша абарҭ саныркуаз ҳгәара аҟнытә азәгьы сгәеимҭазеит. Абар ауараш зауад ҳаавалон еиҧш, Маиакынтә ҩыцьа-ҩыцьала ақырҵқәа аматациклқәа ирықәтәаны ианааҳавагыла, урҭ ҩ-матациклк ыҟан, ииаанҿасын сызгоз ирыҳәан срымхны, амотоцикл сақәыртәаны аҩны сааргеит. Амҩахь убас исызҵааит: «уара Гәымба Ражьден, ҳара ҳуздыруам, аха ҳара ибзиазаны уаадыруеит, арҭ узмаҳхыз уахьыргоз удыруама!» – ҳәа. Сара ҿымҭ сырҿаҧшуан. Нас руазәк убас иеиҳәеит: “Уахь иргаз шьҭахьтәы аашьа имазам, дзаазом». Ҽынла ууаҭах уҩнымҵын, зегьы иреиғьуп Аҟәа уалҵны узцар ҳәа агәеанызаара сыҵаны ицеит. Сыҧшәмагьы сахьцоз лыздыруамызт, уабаҟаз ҳәагьы акыр сыхҵалкын, аха акы змыхьзаз азәы еиҧш сеыҟаҵаны, аҭак ҳәа еилганы акгьы ласымҳәеит. Сеилашәарақәа зегьы, адәахьы иснумбаало сеыҟажаны исҵәахит. Убас ари аҩны ҳзыҩназ ахьынтә руаҭахқәа ирыҩныганы иргауа ианалага, саргьы иҟасҵозеи, еиҳа-еиҳа ишшәарҭахоз анызба, сыҧшәмеи сареи еибаҳҳәеит лара ҳгәылара данцо, ашә иҿоу аҵәҵәа абжьы

шҳаргашаз. Уи аҵыхәала имаҷымкәан аҽазыҟа-ҵарақәагьы ҟаҳҵеит, лара агәыларантә ма агәара ахьынтә аҩныҟа данаауа аҵәҵәа абжьы лыргоит, абас ала «ту-ту-ту, пауза, ту-ту-ту» пауза нас дыркоегьых «ту-ту-ту», иара саргьы агәарахьынтә ауаҭах ахь санааиуа убас ҟасҵоит. Ус ҳшааиуаз, ҽенак зны сыԥшәма лгәы анҽыҷ ҳганаҽы инхоз аерман ԥҳәыс Асиа Аслиан ҵәажәара ҳәа длызцеит. Сара уи аамҭазын схы ахьызгара сзымдыруа сшыҟаз, сышәкәкәа иаарылсхын саԥхьауеит, акомпозитор Верди иоперақәа реизга зныз нотатә клавирла еиқәшәаз ашәҟәы ду акәын. Уи, Шекспир иҩымҭақәа рыла аопера злихыз «Отелло» сыхнахын сшаԥхьоз, ауаҭах ашәахь аҵәҵәа абжьы аагеит, саргьы уи аҟара зхәыцрак ҟамҵакәан, снеины ашә аартны, сышәкәы сзыԥхьоз сыла ааҟәымгазакәан сшаԥхьоз сааины сахьтәаз аԥхьара сҽеуп. Маҷк схы аамхшәа сыбжьы аасыргеит, бара агәылара ҵәажәара бахьцаз жәабыжь ҽыцс иаабгазеи ҳәа. Схы ҩышьҭысхызар, саԥхьа дгылоуп хаҵа аукы, зеиԥш маҭәалагьы даараза деинаалан деилаҳәоуп, дахьынеибыҭоу аинтеллигентра иныԥшуп. Сара ас сгәыҩеанзамкәан, иаалырҟьаны сзықәшәаз, азнык азын имцаны инасыхҟьеит. Нас сыҽсырҕәҕәан, акы иақәымшәазац азәы еиԥш ҩеаамхны, ҩоагылан, «уаа бзиала уаабеит» ҳәа дзықәтәашаз сқамк саахан, ҳаиҽаԥшуа ҳнатәеит. Ҳшеиҽаԥшуаз, иаргьы иааишьа маҷк ишыманшәаламхаз гәаҭаны, аҭамзаара ихы инадҵаны, абраҟа сыззааиз абри ауп ҳәа ацәажәара дналагт: – Сара саарышьҭит Аҟәа ақалақь акомендант аиҳабы Хаиндрава дызхагылоу агәыԥ. Ҳара иаадыруеит уара хаҭала Чхоротҟәы абжьаратәи ашкол қырҭшәала ушалгаз, уаҟа кыр шықәса ахор еиҽкааны ишумаз, ақырҭуа бызшәагьы бзианы ишудыруа, иара убас аурысшәагьы аԥсшәагьы шудыруа. Убартқәа анеилаҳҟаа, агәыԥ еилаз иаазбеит, уара мап ҳцәумкын,

абарҭ ақьаадқәа ирну рҵакы акы ауп х-бызшәакны ателехәаԥшра ала уқәгыланы иаҳзеиҭоуҳәарц. Ус ҩнуҵҟала сшеилашәаз ауисырдырхуаз, слахәаԥшызар, машьынкала икьыԥхьуп. Аԥсышәала иҩыз аалсхын саԥхьазар, ари убас еиҽкааны ҵакыла иҩуп аԥсышәа бызшәала аҵара ду змаз азәы иакәымзар ас аҩра даараза иуадаҩуп. Х-бызшәак рыла иҩуп рызегьы рҵакы, ирҳәо акоуп.

Сара ари схала изҩызшәа, сгәаанагара сҳәауашәа, авторс иамоу сара схаҭа сакәушәоуп ишеиҽартәу. Абасгьы иалагауеит: «Сара, Ражден Гәымба, саԥсыуоуп, скомпозиторуп, Аԥсны аҳәынҭқарратә филармониа аҽы аҟазаратә коллективқәа зегьы напхгара рзызуеит. Иахьа даҽеа аамҭанык еиԥшымкәан Аԥсны ҳаԥсуа жәлар рҟазаратә культура ҳаракзоуп, иааԥьоушьаратә аҭагылазаашьа бзиақәа рымоуп. Ҳара ҳмилаҭ хәыҷы иамоуп еиуеиԥшым аҟазаратә гәыԥқәа, егьырҭ Асовет Еидгыла ареспублика дуқәа ҳанрываҟәалауа. Иаагап: асимфониатә оркестр ду, ахортә капелла ду, акәашаратә ансамбль «Шьараҭын», Аԥснытәи жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи ансамбль, аԥсуа жәлар рмузыкатә инструментқәа еидызкылауа агәыԥ «Гәында», убас аҵара лашаратә училишьче, амузыкатә училишьче, аԥсуа драматә театр уҳәа». Хьызҳәала еиқәыԥхьазо, урҭ ақәҽиара ду ирымоу ҳәауа, сшааиуаз абас ицоит ацәаҳәақәа: «Абарҭқәа зегьы зыбзоуроу, Қарҵтәи аиҳабыра гәык-ԥсык ала хшыҩзышьҭра ду аҭаны аус ахьадырулауа ауп. Урҭ хыкәкыла иазҽлымҳауп аԥсуа жәлар рҟазаратә культура есааирагьы ԥхьаҟа аизҳара, азыргара. Абас ала ҳара аԥсуаа гәыкала иаҳзыҟоу ақырҭқәа иҭабуп ҳәа раҳәара, Аԥсны иахагылоу аиҳабыра Қарҵаа Аԥсны азыҳәан иҟашәҵо аполитика иашам ҳәа рҽагылара, сара композиторк иаҳасаб ала ииашам ҳәа исыԥхьазоит». Убас, убас наҟ иацу рацәоуп.

Арҭқәа санрыԥхьа, иҟасҵахуаз, ус дәахьыла сгәы иаахәазшәа агәра иргауа, абасгьы насҳәеит: – Сара, ииашоуп лассы-лассы ателехәаԥшрақәа рҽы сцәырҵлоит, аха абгьыц саԥхьо, насгьы, сара истәым ажәақәа рыла ақәгылара сцәыхьамҭоуп. Убри анаѳс, арҭ ахбызшәак рыла иҟоу текст мшәарада ҽырҳәала иҵаны ҭынч ауаа иазызырѳуа ргәаҽы инагазар сҭахуп. Убри аҟнытә аамҭа кьаҽ исалагзом, насгьы сара ари аҟазара снапы злалакыу ала, араҟа ари атекст иацысташа, иҵегьгьы инарҭбааны сызлацәажәаша рацәоуп. Убри аҟнытә сышәмырццакын 10-15 мшы сымазароуп» анысҳәа дақәшаҳаҭхеит. Иҭел аномер ааныжьны ушааиқәшәалак аҭел усзас, сузыԥшуп иҳәан аԥсшәақәа ааибаххәан дцеит.

Сара схы знысҟьара сзымдыруа суаҭахқәа саарыѳнахеит. Ари иану ателехәаԥшрала иҳәааны, нас иарбан ԥстазаароу исымоу ҳәа шәхәцрак сеимаркуеит. Иагьысызбеит аамҭа исымоу ала Аҟәа салҵрацы. Дагыруан, аха игәра згон, ари зны афилармониа аҽы сызгаз Мурман Квацабаиа. Аҭел сизаст аранза ууаи ҳәа. Уамак ҳабжьамызт, сыѳны дааит иухьзеи ҳәа. Сара иҟаз, сзыниаз ауиасҳәахуаз, ус ауаҭахқәа сгәы рыдыҵҵәалеит 2-3 мшы ракәзаргьы уара ууаҭахқәа рахь сузымгари ҳәа иасҳәеит. Иара сажәа ѳбамтәкәа, уаала иҳәан иуаҭахқәа рахь сигеит. Уи аԥшәма дақьрҭуан, лыгәра угаратәы дыҟан. Сахьааиз, ирымаз ала астол аадырхиан, акранаҳфа, аброуп уиарҭа иҳәан уаҭахк аҽы сааныжьны иара егьи ауаҭах ахь дцеит. Сара ауха сауыцәахуаз, абылра саҽуп, ус аҵых абжаиҳара инеихьан, арҭ хаҵеиԥҳәыси иааҟәымҵзакәа ажәала аимак-аиҽак ҭәҭәаны ироуит.

Сара разҟыс исымаз ақырҭшәа, убас агыршәа саҳауан. Нас ианаҟәымҵза иҟалазеи ҳәа слымҳа кыдҵан сзырѳызар, сара сакәзаап еимаркуа. Лара илҳәоит: «уара Мурман, ари а-Гәымба уара уеиԥш саргьы ҳаҭыр

иқәсҵоит, пату зқәу азәы иоуп, аха абра дааганы дышҳамоу, аполициа иаардырыр, иудыруазааит иаргьы дыршьуеит, аха ҳаргьы ҳакнаҳаны ҳшырбылуа». Иара Мурман игәынқь-бжьы акәымзар уаҳа аҭак ҟаиҵоны акгьы смаҳаит. Ус ауха даргьы анааԥсақәа ицәазар акәхап. Сара сзыҳәан уазырран, гәаҟран сызҽыз. Ашьыжь сѳагылан, дара раԥхьа сгылазаап, нас ауаҭах аҽы слеиѳеиуа, дара гылаанза ҳәа сшыԥшыз, даргьы ѳагылан шьыжьбзиақәа ааибаххәан, астол аадырхиеит. Акы снацҳазшәа дсырбеит арахь ауыха исаҳақәаз ҳәа акы рдыруа, уи сныԥшуа ҳәа иҟасымҵеит. Нас Мурман иԥшәма ауаҭах лындәылҵра инақәыршәаны, ауха сгәы иҵаскыз иасҳәеит. Уара, Мурман, уԥшәмагьы уаргьы дараҙа иҵабуп ҳәа шәасҳәоит, иахьа ҳаамҭа зеиԥшроу ала акы агәхьаа мыкзакәан абас сахьшәыдышәкылаз. Аха сара амдырра ҭәҭәаны иҟасҵеит, сыԥшәма ҭакәажәык лымацара аѳны дааныжьны сара сыхҵәаны саазшәа сҟалеит, сҳәан сдәықәлеит. Иара даара дысхьынҳалт, иԥшәмагьы длыԥхьаны дааигеит. Абас рѳыцьагьы схьынҳалт уаагыл ҳәа, аха иҵабуп ҳәа нараҳәаны сыѳныҟа сааит.

Сахьааиз сыԥшәма, уахь Мурманраа рахь сцара уиаҟара иазыразымызгьы, лгәы ааҭынчхан, алахьеиқәҵара илымазгьы маҷк иналхыҵит. Сара исҵәахуеит, акәымзар абылра сшаҽыц саҽуп. Адырѳаены шьоукы суаҭах ашә инас-насын, иаасыртызар 5-ѳык арԥарцәа сышә илагылоуп равтоматқәа рыхәда ихшьны. Азәы дахьгылаз иатәамбашәа умашьына «Волга» ҳҭахыуп ацаԥхақәа ҳаҭ иҳәеит. Азнык азы сыршьыргьы сыршьааит, ишсылшо сиҽасып ҳәа сшаҽыз, сыԥшәма сааигәа игылаз иснылбаалеит сгәы иҵаз, наҟ дысгәҭасшәа, шәысҵеит, нан, абар амашьына ацаԥхақәа ҳәа инарылҭеит. Сара избоит, дара еицәхасуа смашьына ҽыц агараж ишҭырго. Убри аламҭалаз дара ахәѳык

еицыз рахьынтә азәы даатцаҕаны ус уахьихәапҵшуа акыр илоуп уҳәаратәы иҟаз, маза дцәытцыпҵшны дсыхәапҵшуан. Нас агараж иҩназ дынрыдгылан, иреиҳәа здырхуада, ацыпҳакәа аасытан агәар инҭытцуан аипҵш, ари арпҵыс са сахь шьаҽакәак ааҟаитцан агыршәала: «Бизиа Ражден, сара сыугәалашәом, аха сара ибзиазаны уздыруеит, Чхоротцкәы амузыка, нас ашәаҳәареи акәашареи сурҵон, умашьына уажәтәи ала иаанҳажьуеит, аха псыхәак азуы, иҳәан дцеит. Ари ахҭыс сыпҵшәмагьы, иара сгәылацәагьы омашәа ибауа, ицьашьауа ирҳәара рзымдыруа еиҽапҵшит, сара сахьгылоу смашьанагьы сыла иабом, арахь саамта, 10-15 мшы ҳәа ателехәапҵшра ахь исымоу еисымша исгәытцхоуп, бналашьас иҟастцарызеи ҳәа сгәаҟуеит. Ус сгәатеиуа сшыҟаз дысгәалашәеит Апсны акультура аминистр актәи ихатыпаҩыс иҟаз ақырҭуа Шьота Абутизе. Уи ителефон аномер пшааны, иаарласны Аҟәа салымтцыр ҟамлауа сшыҟаз аниасҳәа, иаргьы хымпада ус шатахыз ала агәра сиргеит. Аха цхыраацәас Аҟәа салгара аус аҽы исыдигалаз ауаа сгәампхеит, урт рыгәра агара уадаҩын. Атцыхәтәан даараза данхәыц ихьыз иҳәеит Дато Григории-ипа Пилиа. Абри дыумыцхрааузар, уаха уаҩы дсыздыруам иҳәан, уи ителефонгьы аномер аасиҭан, уицрымтцын, уи идагьы псыхәа умам аниҳәа, ҳаицәажәара атцыхәа аапахцәеит. Ари ауаҩы иппшаара, ақалақь салалан усгьы иҟаломызт, аха телефонла даара аџьа адызбалт. Дсыпшаан, абасгьы еибаххәеит: Уатцәашьтахь, ноиабр хпа, Аҟәа аҕбақәа рбаҕәаза аҽы шьыжьза инаркны ауаа Аҟәа иалыргараны иҟоу – аурыс милат ртаацәара аҕба рақәыртәара иалагоит, уаргьы асаат 8 рзын шьыжьы убри абаҕәаза аҽапҳьа амагазин игыло аҽы угылаз, сара аҕба уталаратәы сылсыршауеит иҳәеит. Ноиабр хпа 1992 ш. ашьыжь асаат 7.30 минут рзын, сыпшәмеи сареи ҳаҩны ҳааҩнытцын, маза-маза, ҳаезауа ари

амагазин аҽапҳьа ҳаагылеит. Араҟа ҳара ҳазлапшыз ажәала аитаҳәашьа амам, ҟароуп, ҳәҳәароуп, иааҟәымтцзакәа автоматкәа рыла хысроуп изҽу. Ус машәыршақә акәзаргьы шаҟаҩы ршьыз, ирхәыз узыпҳьазоума, иахьабалак ашьа кашуп. Зхы еилагам азәы арт ара рхы шымҩапырго днаскьаны дрыхәапшуазар, зхы еиқәшәо ҳәа азәгьы дибом, арҩышьыга рыларцазшәоуп, абра алаапккәа еиҽашуашәоуп ишеилоу. Сыпшәмеи сареи ҳнеиҽапшызар, ҳаи арахь ҳзышьтазеи, иҳахьлак ҳаҩны ҳаҟандаз ааҳгәахәит, аха шьта азыхәан, пхьаҟагьы шьтахьҟагьы ҳзымкәацо ҳамҩақәа шәаҳауп. Абар, Дато Григори-ипа ииҳәаз асаат ааба ҟалеит, 30 минут жәба рахь аус ауеит, аха иара ихата, ҳгәы хытхыта ҳзызпшу дыҟам. Ус уамак мцыцкәан, абаандаҩцәа зламҩапырго машьына еиқәацәак ҳахьгылаз иамариашашәа иаагылан, урыс фицарк амашьына ныҟәцаҩ иватәаз, даатытцын, еикәша игылаз дрылапшуа дшааиуаз, даасыдгылан ихы аасыдкылан ибжьы аармаҷзан уара у-Гәымбоума ҳәа дсазцааит. Сара азныказ снеилашәкәа сцеит, ари амыжда ара дабасызцәырци сгәахән. Мап, мап ҳәа сеынеипырзгеит. Аҿа минуткәак рышьтахь деитаасыдгылан, уара Ражден Гәымба акомпозитор уакәзами ҳәа деитансазцаа сара, сеилашәан дсыдызгалазеи ҳәа сеицәыстцәахуа салагеит. Хара снеипырцын, Дато дызбар ҳәа снапшы-аапшуа ауаа еилагьежьуаз срылан сышнеиуаз, сгәы сеанзамкәан, даараза бзиа издыруаз, патугьы еиқәахцон уажәы ари аҕбақәа аиҳабыс дыҟоуп – дақырҭуоуп Сергеи Начкьебиа ҳәа сҩызак дызбеит. Сааиқәгәыгын сиҳәеит, усыцхраа, абри аҕба сталаратәы ҳәа. Иара дызлазбаз ала пыхьа издыруаз иакәымкәан, уи аҟара саламцакәан дынсыдцны дцеит. Саргьы иҟазшьақәа рыла иаасцәаымгхеит, аха исурҟацои. Ҩ-минуткгьы мцыкәан, х-ҩыкны аруаа, автоматла еиқәных иаасыдгылан, ажәак

аҳәахагьы сымҭакәан, сбаандаԥҵәны срыма рҽынархеит, аресторан «Нарҭаа» ҳәа изышьҭоу амҩала. Арҭ сахьырго сыԥшәма илбазар ҳәа снаԥшызар, лара лыԥсы маҷхан ацемент дыкәҳахьан. Сара хаҭала аԥсра сацәымшәеит, аха ишыздыруаз сыцламҳәа аус амуа идысит. Еиҳараҵак сшьапқәа хьанҭахан, аарла еихыгауа ауп сышнеиуа. Сааҭгылан акы нарасҳәап ҳәа сааҳәымҭазы излақшаз сыздыруам, аха убас ҩнапҟьарак саахеит, сыла ацҳьқәа аатцачын, сыхдырра сцәызын, сыбҕаҕан сцаны «Нарҭаа» агәара злакыз снадҳалт.

Маҷзак схы здырратә санаақала, избоит, сара сыкны саазгози аҿа х-ҩык аруааи, хаҭала изымбац еиҿагыланы аисраҵәҟьа иаҿуп. Ашьа рҽибахуеит. Қыртшәалагьы исаҳауеит, доушәышьҭ, шәиҟәаҵ ҳәа ахьырҳәауагьы. Саазгоз рахьынтә аҙәы ихы дамыхәауа ашьа иҿыкьасауа дышьҭоуп, аҩбатәи сара ишәсырбап ҳәа дгәааны дцеит, ахԥатәи ихабар ҳәа акы сзеилымкааит. Арҭ исыцхраарацы иааиз, сыздҳалаз ааида саадырган, сшьапы саақәдыргылан, Ражден ҳара уара уаадыруеижьҭеи акыр аатцуеит, иҟоу умбазои, узышьҭоузеи арахь анырҳәа, рыгәра зган сзышьҭаз аартны ирасҳәеит. Ԥыхьаза сахьгылаз санаарга, сыԥшәма, сара хьаас исымаз, ерманцәак азы лҿархәхәауа дыркуп. Сыԥсы шҭаз анылба, маҷк дызлаҟаз даалҵит. Абар шьҭа асаат жәаба инареиҳауп. Ара амагазин аҿаԥхьа ааба рзын шәыҟазароуп зҳәаз Даҭо Григории-иԥа сзижьазеи, сгәаҕс имазеи, сызхирҟьазеи ҳәа снаԥшы-ааԥшуа сышгылаз, уиаҟара иҿыцымкәан иҟаз амашьына «Москвич» ҳәа изышьҭоу аасывагылан, аарла ихы аакылирҳәҳәан, ибжьы ҭымгацәакәан, Ражден уара абри абаандаԥцәа рмашьына иақәтәоу аурыс фицар ииҳәо ҟаҵа, амашьына уақәтәа ҳәаны, иаразнак дласҙаны дцеит. Саргьы уажәшьҭоуп ианеилыскаа, афицар

даасыдгыланы уара Гәымба уакәзами ҳәа дансыҵааууаз ҵакыс иамаз. Абаандаԥцәа рмашьына иахьгылоу игылоуп, снаԥшызар иара афицаргьы днаԥшы-ааԥшуа, исаатгьы днахәаԥшуа дышгылаз, снаидгылан схырхәауа сатаумҵан, ҳзеилибамкаазт, сара амдырра сыхьит, узышьҭоу Агәымба сара соуп анысҳәа, ааи абар абыржәыцәҟьа адәықәлара сгәы иҵан ҳәа даасыкәмакарын, сыжәԥа сынҭарс сааникылан, амашьына ашьҭахь, аихатә сақьқәа рыла еиҿаԥсаны иаркыз ааиртын, иԥызаки иареи, баандаԥык еиԥш ишакәымызгьы инсыгәҭасын илашьцаҟаҟараза иҟаз амашьына сынҭарыжьт. Лассгьы схьаа мтәауа, сыхгьы аҭыпаҿы имааиуа, ус сышкажьыз, амашьына агәыргәырҳәа аҿынанахеит. Сара иара уажәгьы знапаҿы сыҟоу излахьынҵоу ҳәа акгьы сыздыруам. Ԥытк ҳанынаскьа, амашьына аԥонуҵка лашьцамзи акы убауа иҟазамызт, ҟәынд-шәынд ҳәа шьоукы араҟа ишҭатәазгьы агәра згеит. Саргьы маҷзак схьаақәа ааиқәтәан, схы сԥахан стәоуп, исхәыцра маҷума, ус ахьараҳәа аихақәа еиҿаԥсаз аамырхын, аҳы!.. Шәылбаа шьҭа ҳәа, дҳаҵаҳәҳәан, ҳлалбаан ҳааԥшызар, амшын ҕба аҭаларҭа амардуан аҧхьаҵәҟьа сгылоуп. Афицар ҳаазгаз иасҳәара сҽамшәо снаидгылан, ухаҵкы афицар, иҟалазеи сара ахаан амилициа ирымкзацыз, абас сырбаандаԥоны абра сааумгар уаҳа ҟалашьа амазамзи анысҳәа, иара даақәыҕәҕәашәа, ари амашьына лымкаала абаандаԥцәа зламԥаԥырго ауп, иаанкылангьы аҭаԥшра, аимдара азин уаԥы имазам азыҳәан ауп абас ҳузныкәара зыхкьаз. Хьаа хәыцқәак уоузар иучҳап, уца шьҭа урыстәыла уатәуп, абылра уалызгеит иҳәан, имашьына дԥакәтәан шьҭахьтәы дцеит.

АҒБА СЫШҬАЛАЗ

Сара аҕбахь ахалара сгәы ақәымкәан, сгьежьып сыԥоныҟа, сыршьыргьы сыршьааит, ԥьара сынцәыҵарҵап ҳәа сышхәыцуаз, санынаԥш аҕба амардуан даҽаланы ашыр-шырҳәа дылбаауеит, зхызҿсахьа телехәаԥшрала избахьоу, Аҟәа ақалақь акомендант хада Хаиндрава, ауаԥы гәымбыл ԥьбара ҳәа зызбахә саҳахьаз. Сара хаҵала ас иааигәаны дсымбацызт, аха иара иԥшышьақәа рыла еилыскааит сшидырыз. Нас лаԥшыла схы-сшьапы сааимидан, дышгәааз мԥашьо, уаҳа акы мҳәазакәан инапы абҕьааҳәа иҟьаны дцеит. Саргьы гәаныла азы шцо уцааит сҳәан, смеида-гәидаха амардуан сыԥохалан, ауаа ахьеилагылаз снарылагылт Аҟәа салаԥшуа. Уи аминуҵ шаҟа сгәалашәазеи, аха зегьы реиҳа сыбла иаахгылт, аамҵала ҳажәлар рыхәшҵаарақәа, рыԥсадгьыл анышә ҟәырҷахақәа рчабрақәа ирылаҳәаны амшын ихылан, аҵырқәа иҕбақәа ирықәтәан амыткәма ҳәауа, илаҕырзышо ианцоз. Нас имаҷымкәан ҳажәлар, ирхыргахьаз ахлымзаахрақәа, зегьы акоуп имызит, еиқәхеит ажәлар иара абыржәыгьы Анцәа дҳахәап ҳәа агәыҕра сеиларшуа, сцәа-сжьы еимдо аԥоызара сызнауа исылан, исыцын. Ҳазҵаз аҕба аибашьыга еидара мԥаԥгаган, аха ушьапы ахьургылауа умауа уааԥсырала иҵәын. Хыхь иаартыз, даараза инеиҵыхыз, иҵбааз адашьма иқәтәан, иқәиан, дасу дзықәшәаз иҽамаратәны. Ус амшын агәы еиԥоыреео амԥа ҳныкәылеит. Адырра иҳауз ала, ахҵәацәа зегьы Шәача ақалақь аҽы ҳазхыҵыр акәын. Аха Шәача ахҵәацәа рыла нагарҵа амамкәан иҵәит рҳәан, ԥаха-ԥоымш амшын агәы ҳахгылан. Убас мышцәгьак ҵысит, ақәа, асы, аԥша цәгьа, ҵагыларҵак ҳамамкәан адашьма ихтыз ҳақәнакын, анацәа, аҵаҳмадацәа, аԥшқацәа змаз, аԥсра аҽынза инанагеит. Ҳаи, ажәла нҵәеит, ари иаҳхылаԥшхәу Анцәагьы дҳаҕахама, ҳаицәымыҕхама

уҳәаратәы ҳҟалеит. Шәача мап анаҳҵәырк, ҳаҕба дәықәлеит Новороссиискҟа. Сара аахала аахақәа исымази, нас сҷаҷақәа уанзагьы исыхьуази, ари ахьҵа иҟалази сеиҵарцалан, шьыри сыԥсындаз наҟ сҵынчымхози сҳәауа ауп сшыҟоу. Ус аԥсрахьы схы анха, иснҵәахуа, иԥхасшьауа ҳәа иҟоузеи сгәахәын, уажәы-уажәы иҳавагьежьуаз амариакцәа руазәк сааиԥхьан, свизитка сызлаҟақәаз зҳәауаз неисыркит, шәкапитан исызиҵа, сшаԥсыуоугьы ишәырдыр ҳәа. Хәбаҟа минуҵ ҵхьан аиԥш, арҵ амариакцәа аԥоыза Гәымба умаҵәақәа абаҟоу, уаала ҳәа сааидкыланы, сара сыбҕа сзеиҵымхуа сцыркьы-цыркьуа снаргеит акапитан – аҕба акомандир Александр Феодосов ҳәа захьзыз иҿы. Сара сшеилаҳәазы амшын сааҵыргазшәа сеиқәбааза, сеиҵахьччои саниба, иаразнак ихатә палата – дахьтәаз, дахьиауаз иԥхаза сныԥонаргалан, исшәқәаз зегьы аасшәырхын, амариакцәа рформа ала сыԥхаза сааиларҳәеит. Ихәшәуп ҳәагьы хәшәы цырақәакгьы насдыржәит, ибаазаз сышәцақәа иахьбашаз ихыршьит. Акомандир Александр Феодосов икабинети ииарҵеи сара исызныжьны, иара еаԥьара ԥхьараҳәа дцеит. Насгьы агәаҽеанҵара сиҵеит, араҟа иԥхьакыуп, иҵәахтәуп ҳара ҳар рабԥьар, суҳәоит иааиуа деилымкаакәан ашә ааумыртын ҳәа. Саатк аҟара анҵы, саргьы хәыҷык сгәаҟракәа анеиқәтәа, абар хымшы ирықәуп ачаҕьа сымфеижьҭеи, амлагьы сзымчҳауа аҟынза иаасыцрыхеит. Аха араҟа иара амаҵ зуа рыда, егьырҵ ауаа – ахҵәацәа дара акыр рымамзар, ада уаҳа крыфарҵа ҳәа акгьы ыҟазам. Цытрак сгәы сыцхо сыштәаз, азәы ашә днас-наст. Сара акомандир иҟнытә саашьҭуп ашә аарты ҳәа аниҳәа, сԥагылан цқьа данеилыскаа ашә аасыртызар, ари акомандир ихәы ауп иузааиҵиит акрыфа ҳәа астол инықәцаны дцеит. Аԥсыз акилька ҳәа изышьҭоу ԥшьцырак, ԥаҵәцак ачаи, ԥ-часак, ҭынч сахәаԥшуа, инҵәар ҳәа сшәаны акәын

ишысфоз. Аиашоуми уи сыԥсгьы ааивнагеит, ахәапа-ҳәагьы сарцәеит. Ус акомандири сареи кыр шықәса ҳаицызшәа, аҩызара ҳабжьалт. Фырԥьанкәакгьы анаажә, ишакәхалак ашәакгьы ҳнарҳәеит, иара аԥсра иаҳәугьы дҟрым-ҽрымуа мелодиак аниҳәауагьы ыҟоуп.

Новороссиск ҳахьнеиз, хаха хымшы амшын ҳахгылоуп. Адырра ҟарцеит ахцәацәа рыдыркылар иахьыргауа ҳәа акгьы шрымам. Нас аҳәара иҟасцаз ала амотросцәа маза излаҩналоз излаҩныцуаз ала сдәылган, Новороссиск ақалақь ахь сцәырцит. Уи аамҭаз, сахзызааува ицәахны исымоуп 25 мааҭ зацәык. Абаҕәаза саадцын сшааиуаз таксистк дахьгылаз снаидгылан, абрантә Шәачанза таксила ацара шаҟа иаԥсоузеи ҳәа саниазцаа, уи акыргьы бжьоуп 400 мааҭ рҟынза иаԥсоуп, уара иаҳа иузеиҕьуп абрантә Тҟәаԥс узнеир, уантә Шәачаҟа аелектричкақәа бжьоуп, иаҳа уманшәалахауеит иҳәеит. Саргьы сҭагылазаашьақәа рыла, ара баша аамҭа сымгап ҳәа снаидцын шьаҽақәак нықасцахьан аиԥш, иара ибжьы аасықәиргеит, саҭамзааит, аха уара уаԥснытәзами ҳәа дсазцааит. Саргьы сгәы аахьаԥссашәа сааҳәын, ааи саԥснытәуп, хаҭала ақалақь Аҟәа сынхауан, сҳәеит. Иара ҽымҭ дсыхәаԥшуан, илшозар ацхыраара сиҭарц шиҭахыу убаратәы. Ус, ҽымҭ дышгылаз, илаҕырзкәа ицәахыр иҭахны изымцәахыкәа ила иаахгылт. Нас, ааи, уаԥсыуазар ҟалап аниҳәа, ааи усоуп умҩашьеит сҳәеит саргьы. Иара иҿаасыдикылан, ус иҳәоит, сара сбырзенуп сахьиз Аҟәоуп, Иашҭхәа ҳәа иахьашьҭаз ҳанхауан, 1949 шықәса рзын, убра иаԥшәымаз ақыртқәа, ҳхыртәааны ҟазахсҭанҟа ицаз среиуоуп. Уажәы абраҟа сынхоит, сҭаацәа абри амашьына рныҟәауа иаланыҟәызгауеит. Уара узыҳәан схы сеигзом, абылтәы ахә сызшәа сара узгоит иҳәеит. Уигьы шсылымшоз агәра анига, ус акәзар ууаи смашьына уҭатәа узлацаша умҩа сырманшәалоит ҳәа 8

километрак ахьыбжьаз амалаҳәа сааигеит, абраҟа автобусқәа есс-сааҭ ибжьоуп рыхәгьы мыцхәым ҳәан дцеит. Саргьы иҭабуп ҳәа наиаҳәаны сҽынасхан автовокзал аҽы ауаа еилажьыз цәгьала срылсны акасса снадгылан Тҟәаԥс, ма Шәача абилеҭ сҭахыуп анысҳәа, ҳара ҩымштәи ҳҭихьеит, иҳамазам абилеҭ ҳәа аасарҳәеит. Уи сыблахаҵ ааиланаргьежьын, ных акгьы сылшауам, сҳәан снеин ачеи ахьыржәуаз булкак ача нас хаҵәцак ачеи еицызжәит. Исзынхеит 19 мааҭ. Ус акыр аамҭа сышхәыцуаз, сҩагылан автовакзал аначальник икабинет ашә снас-насны снығналт. Аԥсшәақәа ааибаҳҳәан, свизитка наисыркын, иаазыркьаҽы сҭагылазаашьақәа шхәарҭамыз наиасҳәеит. Иара даасҿаԥшын акгьы мҳәазакәа, атрубка аақәхны абас иҳәоит, убра сара срезерв аҟнытә Тҟәаԥс абыржәы ицо абилеҭ сызиҭа. Нас қьаад бгьыцк, ианицаз сзеилмыргауа, исыман акасса аҽы снеин иналсыркит. Аԥара шсымам азбахә ԥьаргьы исымҳәацт. Акассир ԥҳәыс мҩамш ҳәа абилеҭ ааслыркит, сара исҳәо оҽамшәо сшеилахаз, сшеилаԥсаз ангәалҭа, уара уи аҟара умгәамҵын ари абилеҭ аначальник хәыда-ԥсыда иузыҟаиҵеит лҳәеит. Цқьа уазхәыцыр, уамазак акәзамызт, аха сара сзыкәшәаны сыҟаз ала, ари хәызмазам уаҩра дуны исыԥхьазеит. 4-5 сааҭ сыкәхоит азы амла сакыр сҳәан абуфеҭ снадгылан, жәа-мааҭк аалсхын хазы инасцәахит, егьырҭ 9 мааҭк рыла афатә аасхәан Анцәа дсыцхраан, сгәыргьаҵәа Тҟәаԥс сааит. Уантә аелектричка сҩакәтәан абилеҭ ахә аԥараҳәагьы азәгьы дсыдымгылакәан Шәача сааит. Илашьцахан, смаҭацәа ахьыҩноу адресҳәагьы иналкааны дыррак ҳәа сымазамызт. Акызаҵәык издыруаз урҭ ахьыҩноу аԥшәма ижәла, ихьыз, иабхьз ракәын, иара араионгьы ахьз здыруан. Смаҭацәа ргәеисыбжьы саҳауа, раиагәара санааи исымԥшаар сзымчҳауа, аха ишԥазури, атакси скыр ԥарала зынзак сеиқәшәам ҳәа сышхәыцуаз схы

ииааҭашәеит, абри аԥшәма, схәыцқәа зҟны иҟоу дахьынхо ақалақьтә милициа рҽы снеир ишԥарзымдырри ҳәа. Сахьнеиз, хыԥьараҟа акабинетқәа рҽы сызҵаара башахеит. Сгәырҩауа, схы сзықәымкуа сышгылаз хаҵа шаҭлаҟьак чынлагьы дполковникуп, ус иатәамбашәа уара ахаҵа иуҭахузеи, узышьҭада, акыр ухьма ҳәа дсазҵааит. Сара сеынаимаратәны сахьынтәааз, сзышьҭоугьы иааркьаҽны инаиасҳәеит. Иаарласшәа, сара дсызԥшызшәа, уыҩнал арахь ҳәа икабинет ашә ааиртын, ҳныҩналт. Сахьихәаԥшуа, уаҩы ҳалалк, амилициа рҽы аус ахьиуа дазаарыцҳаушьаратәы, аинтеллигентрала акы узивымбо деикәаҭәы дыҟоуп. Ус дахьцәажәо дысзеилыргом, даурысума, дерманума, дукраинума. Аха зны-зынла ихы мҩаԥгашьала абра Кавказ ажәларқәа маҷк дрыцкарума ҳәа еилгарак сымамкәа сыштәаз, иара дааҭгылан, ҳара амилициа рҽы аус зуа раԥхьа ҳназдгылауа удокументқәа ҳәа ҳиазҵаауеит. Уахь ала исурбозеи иҳәеит. Сара сеицамхазакәа спаспорт наисыркит, уа иагәылан свизиткагьы. Арт еилырго дшааиуаз, ашырҳәа дҩагылан ари уара Ражден Гәымба акомпозитор уоума ҳәа астол даахыцын, саагәдикылан уаҩы ишимбац аԥсшәа сеиҳәеит. Уара иуҭаху зегьы ҟасҵоит, умоҭацәагьы уахаҵәҟьа иахьыҟоу уақәсыршәоит наиҳәан, икабинет дындәылҵын, уамак днымхакәан дааҩналт смоҭацәа ахьыҟаз аԥшәма иадрес иманы. Сара ҿымҭ стәоуп, макьаназыҳәан исзеилкаауам ари ахаҵа абриаҟара ҳаҭыр сыҟәызҵо дзакәу, дыстынхоума, сиҭынхоума, сахьхәыцра сыздырам. Ус, шьҭа сиазҵааратәгьы ҭагылазаашьак сақәиршәом. Маҷзак ҳанааиқәтәақәа, саргьы шьҭа иаамҭоуп сгәахәын, игәаҒьны сыбжьы аасыргеит, ухаҵкы, сара абриаҟара салаҟазамкәан, аҳаҭыр ду сыҟәцо абас сызбаз, саҭамзааит, аха уеилыскаар сҭахуп, ишсоуҳәара узласзыҟоу анысҳәа, иара аеыгә-еыгә дыччо сара сыжәла Багишвили Нодар

Евгени-иԥа соуп, саб абра Шәача диит, иара саргьы. Аамҭала саб Шәача ақалақь аҽы апартиа актәи амазаныҟәгаҩысгьы аус иухьан, егьырахь уара Ражден Гәымба уканцертқәа рацәаны избахьеит, абра Шәача иара Аҟәа, убас Қарҭгьы. Ишамахамзар столк аҽы ԥсуеи қырҭуеи уздыруа уныҳәаҽа аанымкылакәа ҳамгылацт ҳәа сырехәара даҟәыцуам. Нас исеиф ааиртын ицәыригеит рыжәтәс иуҭаху зегьы. Аха сара исхысқәахьази уажәы сшыҟоуи рыла 50 грамм зжәыргьы сынхышәҭуа аҟнынза сымч маҷын. Акыр исыдикылан, аха саргьы мап скит. Ԥагьашақә акәымкәан, иаргьы уи нахыс исыдимцалакәан ҭынч ацәажәарахь ҳҳы ҳархеит. Аԥсны имҩаԥысуаз ақырҭцәеи аԥсуааи – аигәылацәа, аиуацәа, аешьцәа еиҽагыланы реибашьра, илаҒырзқәа ааруама уҳәауа аҟнынза игәы иалырсны акәын дшахцәажәоз. Саргьы аԥхьазын, маҷк сееасҟажан, ауаҩы цқьа деилымкаазакәан сеаартыцәҟьаны сеыҟасымҵеит уи ауха азыҳәан. Аиԥш мышьҭа бзиара абаҟоу, сызшаз дсыдигалазаап ҳәа сгәыргьон. Нас иахьыстахыз, смоҭацәа ахьыҟаз иара дсыццар иҭаххан, аха сара аԥьа исырбарым сгәахәын, имашьына аныҟәцаҩ саашьҭихын смоҭацәа ахьыҩназ сааганы дцеит.

АСЫ СЫЛАТӘАНЫ СЫШҴӘУОЗ

Схәыцқәа руаҭах ашә саннас-нас, руазәк уарбан ҳәа ибжьы аагеит. Сыхьыз анысҳәа, ашә аалыртит. Ауаҭах 10 квадраттә метр-ԥшьыркца аҽы адашьма иқәианы ицәан быжьҩы уаа, хәыцгьы дугьы. Ушьапы ахьынаургыло ҳәа ҭыԥк ыҟамызт. Азныказы ицәазааит иаасмырԥшып сгәахәын, аха сгәы иазымчҳазт ианаасырԥш, зегьы еивасны сгәыдкылара иахәомызт.

Мақк ҳанааиқәтәақәа, ахәыҷқәа бабаду, иаҳзааугазеи ача, апечение уҳәа афатәқәа еиқәырпҳьазо иналагеит. Сара исҳәараны иҟазеи, исырҭынчып сҳәан, уаха шьҭа амагазинқәа рышәқәа аркуп, уатцәы ԥшзала иҳазшааит, сара шәара шаҟа шәҭаху шәзаазгоит ҳәа, изулак исырҭынчит, исырцәеит. Нас уажә сааиуеит ашә ацаԥха ашәмыркын ҳәа сындәылҵит. Уеимаа иҩахысуа асы шьҭан Шәача. Сахьаадәылҵыҵәҟьаз тәарҭак ыҟан, снеин снықәтәан, избази, ишыҟақәази, исаҳази, сара сызлаҟақәази санрызхәыц, убас сгәынкьуа, сгәы аҭып иҭамгыло сцәуеит, сылаҕырз икаҭәоз баҭлыкак иҭаҭәозҭгьы литрак аҵкыс еиҳахаргьы ҟаларын. Убри ауха, убас сылаҕырз ааua, сгәынкьуа сымҵәуазҭгьы, сгәы-схы еиҟәжәон, сыпсыр алшон. Ҭынч уаҩы дыспыркагамхакәа сгәы аартны иахьынзасҭахыз сцәыуара хымпада сыпсы еиқәнархеит. Ауха ус слеиҩеиуа, арра иҟоу аҟарулра зуа азәы еиԥш, аасыршеит. Адырҩаены снаҵаа-аацааua излеилыскаақәаз ала, аԥшәма зыҩны ҳаҩноу даараза иаҳзааигәоу ҭынхазаап, аха Шәача егьа рыла убеиазаргьы быжьҩы-ааҩы рныҟәгара даараза иуадаҩуп. Иара, арҭ ахәыҷқәа аҟәантәи Шәача ианизлеи, иуаҭах хәыҷаҿ илшауаз инамцхәынгьы афатә-ажәтә рыгижьуамызт. Даараза иҭабуп, ари аиԥш агәыҭбаара, агәыҳалалра ахәыҷқәа ирзууз, Анцәа ду сиҳәоит ибзираханы иуԥигалааит дад Рафаель Чақмачоглы, ууаҩреи, уламыс дуи рыла аамҭа ҳазҭагылаз еилкааны, асабицәа гәнаҳақәа уахьырхаҵгылаз. Абраҟа иҳәатәуп, сԥа Радион ианхәа Роза Конԥьариа-ԥҳа лааԥсара ду. Аиашазын, уи хаҭала урҭ ахәыҷқәа рзын иаалылшаз аиҭаҳәара ус имариам, иара убри акәхап иаалырҟьан лыпсҭазаарагьы дзалҵыз. Уахгьы еынгьы дмыцәа, ааԥсарак агәхьаа мкзакәан дышрышьҭаз, уаҳа лылымшазт лыпсҭазаара далҵит лықәра шмаҷзаз. Ус саргьы уаҳа сабацахуаз араҟа ари ауаҭах аҿы кәакьк

сзырԥшааит. Сахьынзаҟоу исхашҭрым сҭаца Фаридеи уи лаҳәшьеиҵбы Франсуазаи рҟәышра, реилгара, изҭагылаз аамҭа гәаҭаны рхымҩаԥгашьа. Араҟа смоҭацәеи сареи ахҵәацәа ҳәа ҳаԥхьазаны ҳшыҟаз анеилыркаа, аԥсуаа Шәачатәи ауараш зауад аҿы аус зуаз, даараза ацхыраара дузза сырҭеит. Ҳаҭыр ду рықәҵо рыхьызқәа сҳәауеит Борис Пиотр-иԥа Сангәлиа – ауараш зауад адиректор, Иура Шьоҭа-иԥа Арԥьениа, Ҭарба, Гегиа, Тәанба, Сангәлиаа гәыпҩык арԥарцәа. Убас Багишвили Нодар Евгении-иԥа, иара иахьагьы, уаҵәгьы даара пату еиқәаҳҵо, ҳаиҩызцәа бзиақәаны ҳаҟоуп. Иахьа абарҭ ацәаҳәақәа анызыҩуа январ 10, 2001-тәи ашықәс ҳанҭала, сара исхыҵуеит 75 шықәса, ари иагьырацәам, аха иагьмачҳам. Арҭ ашықәсқәа рыла сара сыпсҭазаарақәы хкыс исымбацыз ҳәа акгьы ыҟазам: амлакра, ахьҭакра, ачымазарақәа, акаҳара, агылара, ирацәаны аԥсрақәа уҳәа шаҟа угәалашәарызеи. Аха сара хаҭала сызқәшәахьоу ацәгьарақәа зегьы рылымкаа иреицәоу ҳәа исыԥхьазауеит ухылҵ, рхылҵ умоҭацәа ула ишабо амла иакны ишыканзо, аҩара ишаҿу, ахәыҷра иацу ахәмарра, аччара ирылхәдааны, имчыдаханы икаткато иааудгыланы даду амла ҳакит, акраҳҿаҵа ҳәа анырҳәо, уара уи аамҭазын акы умазамкәаны умчыданы, иарбанзаалак акы уалаҟазамкәан, ухы ахькыдуҟьара узымдыруа, уеушьыр дара ишырмыхәауагьы убауа уаныҟала. Ааи, абри ауп аԥсрааиҭаԥсра. Убри ауп сгәы-схы аҟны исхамшҭуа иаанхаз. Аеакы, уи Аҟәа саналаха, аҩны аҩныҵра уақәиҭым, удәылҵыр укны ургоит анырҳәа, 12-мшы ачағьа ацкар смоуит, разҟыс исоуз 20-ҟа килограмм ашьақар сыман, иааиԥмырҟьазакәа, азала ирзытҵны ажәра саҿын. Ажәаха мшазын ача уфароуп ҳәа иансырҭа, агьамагьы акала избеит, ус ифатәуп ҳәа мақк сфеит акәымзар, сааилаҳауа сазхьааua сыҟамызт. Аиашазы, аԥхьатәи 3-4 мшы ача смоур сеилагома аҟнынза сыҟан, уи нахыс

сашьцылазаап, сшьақар сыҷнахуан. Шәача сахьыҡаз имаҷзаргьы иҳауаз адырратарақәа рыла издыруеит ашьаарцәыра еибашьра шцо Гәмыста азиас ахықәан.

ВЛАДИМИР АРУШЬАН-ИПА КАСЛАНЗИА ИПА ЗАЦӘ ДИХАГЫЛАНЫ ДЦӘАЖӘАУЕИТ

Ҳара ахцәацәа адырра ҳауит, Гагра ақалақь ахь ацара шьта ишәарцам ҳәа. Ҳаргьы уи ҳаргәаҡуан. Иаразнак схәыцқәа сыманы Гагра санааи, ахцәацәа Гагратәи апансионат «энергетик» ашҡоуп иахьшәзылху анырҳәа сышиашаз, иара адиректор Заур Алықьса-ипа Лакоба икабинет снықоналеит. Снеира дазпшызшәа, ашырҳәа искам даахыцын, игәы пшааua, илағырзқәа рбауа сгәыдикылт, схыдикылт. Схәыцқәа сцакыра хәқоы-фқоык шыҡаз аниасҳәа, акотеджқәа иреиғьзаз, х-уатахкны иҡаз уқонал абра ҳәа ацапхақәа аасиркит. Макьаназын араҡа азәыцыпхьаза енак 300 грамм ача, нас ачаи мҳацәк азна ашьақари шҳауаз ҳаларҳәеит. Апансионат иамкуа ууапсырала иҭәуп Ҭҡәарчал, Очамчыра, убас Аҡәантәи иааз ахцәацәа рыла.

Ааи рапхьатәи амшқәа араҡа, Шәача ҳазлаҡаз аасҭа акырза иуадақын, аха ууаажәлар рыгәта, ухатәы бызшәа аҷҳаҳәа иуаҳауа, урҭ ргәырғьара, рхьаа, рылағырз уаналахәу, еиҳаразак упсадгьыл, уабацәа урҭ рабацәа иахьырцьынцьу ушьапы аныкәгылоу аамҭазын даеакала уҡалоит. Фырхацара чыдарақәак узцәырцуеит, агәыҭра ду урҭоит, сыжәлар, сыпсадгьыл сабарыхәари ҳәа иулымшауагьы уеанушәоит, уацалоит. Ҳабдуцәа ахьамадоу иара аҳатгәынкәагьы ицасуа шәымшәан, шәгәы кашәмыжьын пхьаҡа шәеихала рҳәошәа угәы иаанагоит, улымҳа иаҳауеит.

Есышьыжьы апансионат ахан ду аҿапхьа агәараҿы еизоит абцьарла еиқәных ҳапсуа рпарцәа, урҭ рыпсадгьыл гәакьа ахақәиттәра азыхәан рхы-рыпсы иеигзом, рлакҭақәа ирытцубаалоит ргәымшәара рфырхацара. Ҳаргьы аҭаҳмадацәагьы ҳасабицәа ҳгәыдкыланы, ҳхырхәауа ҳрықәныхәауеит Анцәа илапш хаа шәхызааит ҳәа. Анцәа ду ҳиашьапкуа ҳшьамхышлан ҳадгьыл ҳагәзуеит ххы-ҳҿы пшьауа. Ҳара атәым имал, идгьыл ахаангьы ҳазықәпомызт, ҳашьтамызт, нас ҳадгьыл хәычы ҳахумбаан ҳрыцхәуп, ҳарпарцәа аиааира дыргауа, машәырда еиқәырханы, рыпсадгьыл аҿы тынч инхо, инцуа, Анцәа умчала алшара рыта ҳәа игәыдкыла-хыдкыла рхацара мқоа Гәымстаҡа идәыкәаҳцон. Ҳаргьы аҭаҳмада хымхәацәагьы иҡаҳцозеи, ҳагәқәа тынчмызт, ацәара закәыз усгьы иаҳхашҭхьан. Есуаха, еоены 4-5-қоык ҳарпарцәа шьны иааргон. Аамта цацыпхьаза ацәуара ҳашьцылан ҳзымцәыуа, ҳалағырзқәацәкьа зымааua ҳаблақәа табеит, уи алағырз цаа ххы ҳаҿқәа аблын иаркчит, иарқежьит. Уахык ацхыбжьон, аҳәса рытцәаабжь игаз, араҡа инхоз зегьы ҳаизнагеит. Иҡалахзеи, уажәы изаахада ҳәа ҳшыпшуаз Владимир Арушьан-ипа Касланзиа 19 шықәса зхытцуаз ипазацә дҡәаҡәан даргеит. Аб ипа днаихагылан, ажәлар еизаз абас реиҳәоит: – Спазацә ипсадгьыл, иуаажәлар рхақәитра азыхәан дахьеибашьуаз дтахазар, сара уи еиҳау фырхацара сыздыруам.

Сара сахьгылаз сшьапқәа хьанҭахан сырзеиҭамгеит, ус харантә снеиҿапшит ауп, снеины сызидмышшылт. Абас аҿырпштәқәа шаҡа уҳәарызеи. Аибашьраҿы ашьа каҭәароуп, иҳалшаран иҡазеи. Убас ацәыз ҳауцыпхьаза, алпсаа дҡалацыпхьаза, ҳҿар ҳауаажәлар хәычгьы ҭаҳмадагьы имцаха рцәа-ржьы иалалауан. Еиҳа-еиҳа ахацарахь игылон, ашьаурахьы еихон. Иара убри акәхап 100-нызқьоык апсуаа, 4 миллионк иҡаз ақыртқәа ирҿагыланы аиааирагьы дзыргаз. Ирҳәауеит, ақәылаф

имоуп ҩлаԥшырак ҳәа, акы – саиааир даараза ибзиоуп. Аҩбатәи – исыҟәымҷиаргьы, сыҩныҟа сгьежьып, сахьцо сымоуп. Егьи изҟәылауа лаԥшыра заҵәык ауп имоу. Уи дхәыцуеит: ма сыԥсыроуп ма саиааироуп, даҽеакы ҳәа сахьцо сымазам. Абра ақырҭуеи аԥсуеи реибашьраҷы абри ахаҭоуп иҟалаз, дасу рыдгьылқәа, рыҩнқәа рҷы иаанхеит.

Абар 10 – 25-мшы инреиҳауп, исырҭаз суаҭахқәа рҷы смоҭацәеи сареи ҳаҩноуп. Схы сзыҩнакуам, исылшара, иҟасҵара ҳәагьы акы еилкааны схы-сгәахьы акы ааиуа збауам. Сыҭаҳмадара, сыҟәра агәхьаа скуамызт, абиԥар аашьҭыхны ҳарԥарцәа ашьа илагылоу рааигәара сыҟазар сҭахуп. Аха ачымазара сгәы иҭоу снаруам, сыблақәа схьаауеит «Глаукома» ҳәа ихәарҭамыз чмазарак сызцәырҵын. Ус сшааиуаз, даара хәымариала иныкәсзахьаз пианинок аасхәан, ҳазҭагылаз аибашьра хлымзаах ахҭысқәа рыла ашәақәа раԥҵара салагеит. Иагьызҩоит аибашьра иалагыланы ахаҵара аазырԥшуаз ирызкны 10 – 13 ашәа ҷыцқәа. Убас хаҵарыла зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз ирызкны имаҷымкәан аԥҵамҭақәа ҟасҵеит. Абраҟа раԥхьаза акәны ҳаибадырит апоетесса Белла Барцыц-ԥҳаи сареи. Ҳара ҳаибадырра иабзоураны арҷиамҭа ҷыцқәа аԥахҵеит. Ари аҟазара ҷыда злаз аԥҳәыс ҟәыш, аԥҳәыс маашьа, аԥсуарагьы апатриотра злаҽены иҟаз, лнапы иаҩуан иааԥьоушьаратәы, ухы-угәы ааимнадаратәы иҟаз ажәеинраалақәа, убас ажәабжьқәа аибашьра хлымзаах ҳазлагылаз атемала. Аамҭала зны, Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба иажәеинраалақәа сытҟәаны сызмаз, ашәақәа сзыршуаз, исзырҳәоз лҩымҭақәа рыдскылома сҳәараҭәы даасывагылт Белла Барцыц. Ари лажәеинраалақәа иргәылызбааун аԥсадгьыл абзиабара, уи ала ҳажәлар раазара, ҳаԥсуара, ҳдац, ҳҵас, ҳҭоурых, ҳаидгылара. Уи лажәеинраалақәа ирыҵацәахын рхатәы мелодиақәа, дара рҷеихәы

зҳәашаз. Ишдыру еиԥш, акомпозитор ажәеинраала аҵакы, амазақәа, иара ахатәы мелодиа иамоу еилымкаазакәа иаԥиҵо ашәа шамахамзар анҵырагьы маҷхоит. Барцыц Белла лажәеинраалақәа рыла иаԥысҵеит имаҷымкәа ашәақәа, урҭ ироуит иназыгзозгьы, иара убас азызырҩцәагьы. Урҭ иреиуоуп: «Аԥсцәаҵәҟьа рыбаҩқәа цысит», «Счымазара ахәшәқәа касыжьт», «Ихҵәаз асаз ҷкәын иуаз ашәа». Аибашьцәа ирызкын: «Шәнеибац, шәнеибац», акантата «Ешыратәи аибашьра», «Кавказ ажәларқәа шәахь» уҳәа егьырҭгьы. Белла лыԥшәма Иасон Сиҷинаа рыжәла «Баснык иԥацәа» ҳәа жәытәла ирышьҭан. Гарԥ ҳәа иахьашьҭоу ашьха акалҭ иадыз қытан. Иара абраҟа ауп рынхамҩа адацқәа ахьеибаркыз. Аԥсуаҵас ачеиҷьыка ҳәаак ахьамамыз гәараҭан. 4-5-ҩы аешьцәагьы ашьха уаан адауаԥшьқәа реиԥш еидгылан. Ҭаацәала аиҷыцрақәа аныҟала, шьоукы Гагра, егьырҭ аҿаԥьара иахьынхозаалак, еиҷыҵит акәымзар, ишеишьцәаз, рхәыҷра аҟнытә изхылҵыз ирыларааза абзиабара, аиҷцаара, реихаҵгылара иацымлазар иагымхазеит. Ишдыру еиԥш, Аԥсны иҟалаз аибашьра ауаа даараза иарҩарит, иҵнашәааит, аблакада ҳәа амацәаз иантарк амлакра ҟалеит, ишакәзамыз иҷанаҳәеит, аԥьа днарбеит. Аҩныҟа ууаи ҳәа асас, аҩыза иаԥхьарагьы уадаҩны иҟалеит. Аха сара излазбаз ала, ари аҭаацәарашҷы ауаа штәаз итәан, сас дагны исымбеит. Уахгьы-еынгьы анхара ианаамҭоу абарҭ даара рҽкьаны адгьыл аус адырулауан, раарыхрагьы маҷымкәан иҟан. Сара стәала, дара аҭаацәара ирызхашаз 10–15-нтәы инаҵцаны иаадрыхуан асас ихәы ҳәа. Ажәытәқәагьы ус иҟан, иара иахьагьы еихаҳаны иааргоит уи аԥсуа ҵас ду. Убри азакәхап арҭ абиԥарала инхацәа дуқәоуп, ичеиҷьыка ууп ҳәа ҳаҭыр дула рыхьз зырҳәауагьы. Шаҟантәы, иҳамоу, Анцәа иҳаиҵаз ала ҳчеиҷьыка хиоуп ҳәа аҭел иасны, ҳнеиаанза рхәы иакьымскәаны

иаҳзыԥшны итәаз. Абри нахыс араҟа – Гагра иҟаз ашәҟәыҩцәа, акомпозиторцәа Иасони Беллеи рҽы тәарҭас, гыларҭас, ажәеинраалакҩеи амузыкеи реилыргарҭас акәны иҟалеит. Шамиль Ԥлиа, Ольга Ԥлиа, Павел Логәуа, Валери Дауҭиа, Баграт Багателиа, иара убас ашәаҳәаҩцәагьы Леонид Ванача, Алыкьса Кокоскҽриа уҳәа филармониа хәыҷык аиԥш рҽиаратә хәшҭааранеы иҟалеит урҭ рҩоны. Арҭ зегьы рахьынтә сара сакәын зҭыԥ иахыҵны, акыр сымазар икажьны ахцәаҩы ҳәа иҟаз. Убри аҟнытә хыхь зыхьыз сҳәаз ауаа ҳалалкәа смоҭацәеи сареи иҳарҭоз ацхыраара ажәала еиҭаҳәашьакгьы амазам. Абраҟа ҭаацәала даараза иҭабуп ҳәа расҳәоит Иван Михаил-иԥа Григолиа иҭаацәеи иареи. Ԥсоу аԥшаҳәа, Сальме ҳәа иахьашьҭоу дынхоит. Уи ҭаацәала, даара ҭынха дуззак еиԥш, схьаа ихьаатәны дсывагылт. Убас Аҩызба Сократ иҭаацәа, Валери Дауҭиа иҭаацәа, Зурик Сергегиа иҭаацәа, Дбар Тониа лҭаацәара, Самвел Дашчиан иҭаацәара уҳәа ацхыраара ду сырҭон. Руслан Назбеи-иԥа Иазычба схылаԥшыдаимтәит сырҽиара ус аҽы, аҭагылазаашьа бзиа сыҭара илшеит. Ахҭәацәа рахьынтә ирацәан аҭаҳмада хымхәацәа, аԥшқацәа змаз анацәа. Арҭ амлакреи ахьҭеи уҳәа еибаргәаҟуаз рхьаа ду, ррыцҳара азгәаҭаны Гагра ақалақь аҽы аиԥш ақыҭақәа рахьынтәигьы иааԥьоушьаратәы ацхыраара ду ҟарҵон, афатә-ажәтә рыгрыжьуамызт. Рмашьынақәа рыла ашәыр-қәыр апансионат аҽаԥхьа меигзарахда иқәырҵон, досу шаҟа иҭахыз ифон-ижәуан. Гграа ахҭәацәа, агәаҟцәа ирҭааз, рхьаа рхьаатәны ирылшоз зегьы ҟарҵон, рҽаԥа рзеиҩыршон.

Араҟа еиҽкаахеит арҽиаратә гәыԥ «Асазқәа» ҳәа хьзыс иаҭаны Шамиль Ԥлиа деиҳабын уи, убас араион анапхгара акультура аҟәша аиҳабы Тенгиз Габниа уҳәа рыхшыҩ еилаҵаны игәаҟуаз ажәлар рыгәҭа иалагылан. Имҩаԥыргон аизарақәа, аиҽцәажәарақәа, лассы-лассы

ауаа рҽаԥхьа иқәгылон артистцәа, имҩаԥыргон аконцертқәа Баграт Багаҭелиа инапхгарала. Ирыԥхьон ажәеинраалакәа Белла Барцыц леиҽкаарала. Абасала ауаа игәаҟәуаз агәкаҳара рмоурацы араион амаҵзуҩцәа ирылшоз зегьы ҟарҵон. Ари аамҭа цәгьа иахҟьаны ауаа игәаҟуаз рхы-ргәы ахшәаны, реызныркьара рзымдыруа ианеилагьежьуаз, ихәшәны, ихәра бҕьыцны ирзыҟалт арҭ арҽиаратә гәыԥқәа. Ажәакала ауаа реилибакаара, рхәыцра акы акәны аԥсҭазаарахь ихьадырԥшуан.

Абри еиԥш Аԥсни аԥсуа жәлари азәы иҽы ҳаиаанза ҳәа хаҵәнамырха ашьа илагылан ианеибашьуаз, Кавказ ажәларқәа еигәныҩит, рыбжьқәа еиқәдыргеит. Гәыԥ-гәыԥла абџьарла еиқәных, имҩадаз ашьхақәеи ахра бааԥсқәеи, азынгьы аԥхынгьы рзеиԥшны аџьамыҕәаҵәгьа рыхганы иахькылсуаз Гагра акәын. Арҭ агәымшәақәа хшаҭарак ҟамҵазакәан, аԥсуаа ашьа каршуа еибашьуаз инарывагылт, рхатә ԥсадгьыл аҟара иԥхьазаны. Убасҟан ауп сара ицкьаны агәра анызга, ақырҭполитикцәа рхы дырны аибашьра иааҟәыцны рыԥсадгьыл ахь имцар, реиҳарашьақ рыбашқәа абраҟа Аԥсны ишаанхоз. Иара Едуард Шевардназегьы, амацәаз ахы данҵарцала, дшьамхышлан аурысҕәа, ҷыдала Борис Ельцин иахь аҳәара ҟаиҵеит, сыԥсы еиқәырха, аԥсуаа амҩа сырҭаанит, аҩныҟа сцоит ҳәа. Иара ус иагьыҟалеит. Рыуаажәлар реиҳарашьақ рыбашқәа Аԥсны иаанхеит, егьырҭ, ажьақәа реиԥш, еивасны Егры ирны рыҩныҟақәа рыԥсы ргеит. Аибашьра аҵакы, амазақәа здыруаз аԥсуа еибашьцәа, аԥшыхәыҩцәа излаарыцҳауаз ала, Аҟәа ақалақь ақырҭқәа ирымпыҵакны ирымаз аҟны абџьар хкыс иҟаз зегьы рыла иаакәыршаны, абаагәара еиԥш иҭакны, уашьы дызҭамлауа ихьчан. Аха аԥсуаа рыԥсадгьыл ахь абзиабара ирымаз, уи агәаҕьра ду ирнаҭаз, афырхаҵара ирызцәырнагаз аиааин, ақырҭқәа ргәы рҭынчны ҳбаагәара ҳәа изыкәгәыҕуазгьы ибашахт, уи хҵыстрак аиԥшгьы ирымԥхьазеит аԥсуа еибашьцәа.

Хымԥада, абԥьар ада узхәарҭоузеи, аха аус злоу иара зку ракәхап. Абасала Шеварнадзе иқәылацәеи иареи рхаԥыцқәа хны, рнаԥхыцқәа аларԥаны иркыз Аҟәа ақалақь иакәԥсыз ақәԥсит, иаанхазгьы ирԥхашьагаха Егры азы ирны ицеит.

АҞӘА АБЫЛРА ИАЦӘЫНХАЗ АЛҨА АЛШӘШӘО ИШЫЗБАЗ

Аҟәа ахы ишақәиҭхаз анааҳаларҳәа, ахҭәацәа ирзымычҳаит, ирацәаҩуп шьапыла Гагрантә Аҟәаҟа идәықәлаз. Аныҟәара злымшауаз ҳашгәаҟуаз ангәарҭа Гагра ақалақь аиҳабыра Руслан Иазычба дызхагылаз машьынала ҳаиқәдыршәеит. Гәмыста ацҳа ҳаақәсны Ачадара ҳанаалала, Аҟәа ирблыз ахыбрақәа рбылфҩы ҳаргыломызт. Ана-ара аҩны ссирқәа, аханқәа ахьгылаз алҨа рылшәшәа ицон. Ари ҳазлаԥшыз ахлымзаахра згәы-зыԥсы иазымчҳакәа зылшарақәа маҷны икаҳауаз среиуахеит иара сара схаҭагьы. Аҳақьымцәа ҳалагьежьуа агәрқәа ҳалаҵо, убас ахәшәқәеиази ҳҿархәхәауа ҳшьапқәа ҳрықәдыргылон. Сыла иабон, аԥсуаа иара егьырҭ ашьха уааи гәыԥ-гәыԥла абԥьарла еиқәныхшьапыла, машьынала, атанккәа еивас ишцоз, Егрыҟа рхы рханы, ақырҭ еибашьцәа рыцкар ҳадгьыл аҿы иаанымхарц. Хәбаҟа мшы Аҟәа саанхеит сычмазаҩханы, суаҭахқәа ақырҭ еибашьцәа зыҩналаз иҟәаҟәаса еилажьын адашьма иқәын инеиҵыхыз аҩн хыбга еихатә ҭанақьык. Сышәҟәқәа, сархив абри аҭанақьы иақәжьны ирбылуан, уи алагьы рыедырԥхозаарын. Ашәқәа ҽамызт, ахышәқәа ҽамызт, аҭзамцқәа абԥьар хыҵкьара иарганы иҟан. Сеимдан азы злазжәышаз иреицәаз аҵәыцакгьы сымбеит. Ауаҭахқәа игазго азы рыҩноуп, абԥьар хыла икылҵәҵәаз азы трубақәа азы рылҵәраа иааиуеит. Сышәҟәқәеи

снапҩыратә аԥҵамҭақәеи рахьынтә иалсԥшааз ҳәа даараза имаҷуп. Аамҭала Аҟәа ааныжьны сымцар аныҟамла, аамҭа маҷла, схы иахьаанага здырхуада, сашәақәа иҵытцны иҟази, нас еиҳа аԥьабаа здызбалахьаз инапылаҩыраз аԥҵамҭақәеи слалаган, автор Гәымба ҳәа сыхьзқәа ахьаныз иианыхны, еицырдыруаз ақырҭуа компазиторцәа Баланчивазе, Лагизе, Маҷавариани уҳәа рыхьзқәа рынҵаны еиқәысҵаз, инархәы-аарҳәшәа иқәын акәымзар ԥырхага ҳәа акгьы рмоуит. Ҳаи, иара егьырҭ соымҭақәагьы абас рызузар еиқәымхози аасгәахәт, аха уажәы азын уи ииасхьоу аамҭан. Ԥытраамҭак ашьҭахь сгәы аарҷәҷәашәа сықалақь сналалан, срыхәаԥшуеит зегьы. Сыла иаахгылеит, Аҟәа цәгьаԥсышьала салҵны санцозтәи ахҭысқәа. Нас, аурыс иҷба хыхь санхала, иҷьазҷьазуа Аҟәа ссир, уи ахан ԥшзақәа, убла хызкуаз аԥсабаратә ԥшзара, иахьа изеиԥшрахазеи, иара аԥсабараҵәкьа алахь еиқәҵа аҵәыуара иаҿуп. Азәык-ҩыцьак иаасҧылозгьы, аиҿаԥшра, аицәажәара ҳгәы алаҟамкәан ҳнеивысуан. Зны сгәы акаҳарақәа саарылҵшәа, аибашьра еибашьроуп, ҳарԥаргьы ирацәаҩны рхы ақәырҵеит, ҳаҳҵны қалақьгьы еимгәаблы иҟалеит, аха хьаас иҳамаз ахақәиҭра ҳауит ҳәа саахәыцуан. Ҳаԥхьаҟа ҳаиҵагылап, арҭқәа зегьы ршьапы иқәгылап ҳәа гәыҷрала сааикәаҭәуан. Хәыҷык сшьапы снанаго-саанаго санықала, дсыԥшааит Иван Назеретиан. Аибашьра ҟалаанза сара Аԥсны акомпазитарцәа рхеидкыла ахантәаҩы Светлана Кецба, лхаҭыԥуаҩыс сыҟан, аусгьы зуан. Назаретиан Иван мазаныҟәгаҩыс аус ҳациуан. Иара, ҳархив ахьыҵәахызи, ҳара ҳҳыцакырҭа ҳуаҭахқәеи рцаԥхақәа иара иман. Ҳҩыцьагьы ҳааит ҳкомпозиторцәа раԥҵамҭақәа еидкылан иахьыԥхьакыз. Ахыбра абзарбзан ахы ихнашәан, ақәазы аналаҭәа акы узалымго даара аԥхасҭа ду ҳнаҭеит. Уи ҳара ҳзын ицәыз

дуун, ихьааганы ҳаадәылҵын, ҳцеит ҳҳыҵакырҵа ауаҵах ахь (ари амузыкатә ҵараиурҵа ахыбра аҽы акәын иахьыҡаз). Абраҡа ауаҵах ашә анааҳарт, ҳусумҵақәа зегьы ҧырхагак рымамкәан, досу рҵыпқәа рҽы иҡан. Уи маҷзак ҳгәы ааргәгәон. Уажәы азын ҳҵагылазаашьа еилкааун. Акомпазиторцәа ҳхантәаҩы Светлана Прокоф-ипҳа Кецба Аҧсны далҵны Қарҵка дцеит. Уи лара лполитикатә хәыцшьа, хаҵала гәаанагарас илымаз, ҳара инҵкааны иҳаздыруам ҳагьзалацәажәом, аха акы издыруа аҧсуаа драҕоуп ҳәа сызҳәом. Уи иахьа араҡа Аҧсны лыҡамзаара иахҡьаны, сара лхаҵыпҳуаҩыс иҡоу, аҵакпхықәрақәа зласыду ала, абас сахәаҧшит: иахьа ишаабо еиҧш, Аҡәа еилаблуп, мрагыларахьтәи араионқәа иҡәыбаса еилоуп, ҳажәлар аиааира ргеит, аха ашәы ршәуп, илаҕырзышоит, убри аҡынтә ҳаапеиҧшып, ҳаааиқәтәақәап, маҷк иадамхаргьы ҭынчрахап, ҩба-хпа мза рышьҭахь ҳкомпозиторцәагьы ҳаарыпхьап, аибашьра ашьҭахьтәи ҳҵагылазаашьа ааибыҳәаны ҳкомпозиторцәа Реидгыла ҿыц иахагылашагьы алаҳхып ҳәа. Абарҵқәа рышьҭахь саргьы Гагрантә ҩынтәка-хынтәка Аҡәа сааит, аха егьа сеамысхыргьы, уи раҧхьатәи аибашьра ашьҭахьтәи амш ҳаҳҵны қалақь Аҡәа еилаҡәаҡәаса алҩа алшәшәо сызлаҧшыз иснаҵаз агәыхь сзалҵуамызт. Сырчмазыҩны саман. Лымкаала сара схаҿы исзаагомызт, абри Аҡәа, иара убас Гагра исаҳауази сыбла избоз. Шьоукы, уааҧсырала инҵәаз рҵынхацәа алаҕырз иагеит, ашәы ршәуп. Ана-ара аҳәса еиқәараха рнышәынҵракәа ирхаҵәуеит. Аҿа шьоукых, рнапқәа ргәыцаҧса ауаз рҳәоит – рыҩны-ргәара, рыпсы злаҵаз еилаблуп, хыцакырҵаҳәа акгьы рымазам. Аҿа аҧсуа фырхацәақәакгьы абҧьарла еиқәных, ҳиааира ду шьаарҵәырала иаагаз ҳцәмызындаз, еиқәҳархап ҳәа Егры азиас аҳәаахьы амҩа иқәуп. Абри аамҵазы, абри аиҧш арыцҳара, ахылмзаах ҳанҵагылаз, ауаҩы ихаҿы изаамгауа, ублала

иумбакәа иузхамҵаша ала иаарнумшьаларатәы рхы мҩаҧыргоит аҿа гәыпҩык. Урҭ тәахак рымам, агәаҡра ҳзықәшәазгьы зынза хьаасгьы ирымазам, уахгьы-ҿынгьы еивасны амал аимҵәара иаҿуп.

ОЗГАН КОНСТАНТИН, ҚАРҴТӘИ АПРОКУРОР РАЗМАЗЕ ДҴЕИҚЫРЦ ШИҴАХЫЗ

Саргьы смоҵацәагьы Гагра апансианат «Енергетик» ҳаҡоуп, азымхарақәа, аихьымзарақәа даараза ҳдыргәаҡуеит. Ҳаҳҵны-қалақь ҳаҕа дықәцан, ахы ианақәиҵха, Аҧсны аҳәынҵқарратә напхгаҩцәагьы уажәшьҭа гәкаҳарак ҡамҵакәан, еилаблу ҳаҳҵны-қалақь Аҡәа, иазыхынҳәит. Еилаблыз аҳәынҵқарратә маҵуратә ханқәа рҽы ишакәхалак ҏеамаратәны аусурақәа ирылагеит. Убарҵ рахьынтә фырхацак ҩбаҡа ажәа изысҳәар сҭахуп. Уи иқәра шмаҷзаз, иуаажәлар рымаҵ аураҿы иааирпшыз ауаҩра, аламыс иабзоураны бзиаза деицырбо дҡалеит. Иара ари аибашьратә хлымзаахра ҳаналагылазгьы аашьарак ҡамҵакәан, зхатә ҧсҭазаареи, зҭаацәареи ирыгыжьны зыхшыҩи зылшареи зегьы зыжәлари зыпсадгьыли ирзызкыз, аҧхьагылаҩцәа дыруазәкуп Константин Константин-ипа Озган. Уи егьырҵ ҳфырхацәа дызлареиҧшым ҳәа акгьы ыҡазам, аха ажәлар ахьааидтәалозаалак ихьыз ҳәауа ахәшьара ду ирҵоит, зны-зынлагьы «Қарҵаа змыхәаз Озган ахаҵа ҳәа» иашәангьы изырҳәалоит. Аамҵала зны, Асовет Еидгыла еиламҳацызт, схатә уск аҵыхәала снанагт Қарҵ, Қырҵтәыла апрокурор хада Аполон Размазе ҳәа иҡаз икабинет аҿы. Сара сыззнеиз аус ҳшалацәажәоз, иара даақәыпсычҳашәа дҩагылан даараза агәаара аҵаҵаны ҿааиҵит. Саргьы ихы насықәкны: – Абри Озган ҳәа Гәдоуҵа иҡоу дудыруазар акәхап, уи даараза аҧсуаа

дышәҽынҵәааауашәа, ишәԥырхагоу, иара ҳаргьы иаҳԥырхагоу аусҟәа дырҽуп, иаарласынгьы дҭаҳамкыр ҟалом, аа убома, абар, иара иҩызцәакәакгьы х-ҩык ахьану.

Дызхатәаз астол асаркьа иаҵаз ақьаад бгьыц снахәаирԥшит. Сара уи аамҭа азын, сыҩнуҵҟала аилашәара исызцәырҵыз дәахьыла исмырдырит, аха ус сшеилаблуаз, сыччашәа бзиала ҳәа иаҳәаны сындәылҵит.

Абарҵкәа зегьы ансгәалашәа, аибашьра ашьҭахь иахьа абра Аҟәа сааны дымбакәа, аԥсышәак иамҳәакәа сцар иашам сҳәан, снеит иааиаҭәаумшьартә иҟаз кабинет хәыцык аҽы. Аҭызкәа рҽы бзарбзан хҭыԥкәакгьы анубаалоит. Ааи, ари ауаҩы нырҳа ду избахьаз ибжа ыҟазам, даараза иҿиԥсахт: игуп, илакҭакәа ирыҵубаалоит аԥьабаа дузза шихигахьаз, аха иҿеиҭом, иҿамихуеит, илакҭакәа хаауп, иеилҟьара иацымзар иагым. Сааҭыбжак аҟара ҳахьынзеицәажәоз, икабинет аҽы иааиз 10-ҩык инареиҳауп. Урҭ аибашьра ихнарҵәаз, аибашьцәа анапыдакәа, аҳәса еиҭымцәа алаҕырз иарҩажьыз ашәы маҭәа реарганы, ихырхәаны иҳәоит ацхыраара ҳаҭ ҳәа. Измыхәаауа ҳәа иҟоузеи афатә, ажәтә, ачымазара хәшәкәа, убас иҩныдахазгьы маҷмызт. Урҭ рахьынтәгьы, гәыбҕанс ирымоузеи, зыбжьы ҩышьҭыхны агәынамзара аҵаҵаны иаҕьуазгьы дубарын. Абԥьар зхы-згәы ҭнаҟьазгьы маҷызма. Сара ус наскьашәа стәоуп, сихәаԥшуеит, дарбанзаалак иааиз зегьы дырхаҵгыланы, рхьаа ихьаатәны зыда ԥсыхәа амам ала ацхыраара рыҭо игәыдкыла-хыдкыла, еилыхра ҟамҵазакәа зегьы изеиԥшны ргәалаҟарақәа шьҭыхуа, ԥсышәа хаала идәыкәиҵон. Сара сахьтәаз иԥьасшьон, ԥьара ааԥсарак, ма гәамҵрак идсымбалт, излаилшозеи, илазҵазеи, зегьы рызнеишьа дақәшәаны абри аҟара ачҳара, аҽыҟажара ҳәа сшанханы сихәаԥшуан. Саргьы арҭ зегьы ирылаԥшуаз гәаныла ҳаи, анцәа иԥьашьоуп,

иахьа азыҳәан егьа аԥьа аабозаргьы, абас акәхап егьырҭ, ххәынҭқарра, ҳажәлар рыматҵ зуа, инеиԥшны иахьа рыжәлар зҭагылоу, рхьаа рхьаатәны, имаашьакәаны, иаарылшо зегьы рыла рыжәлар ирхаҵгыланы аус шыруа ҳәа агәалаҟара ду сыманы, бзиала ҳәа наиаҳәаны Гагра смоҭацәа рҽы сааит.

АШЬЫЦРА ИААУНАМЫРҞАҴО ҲӘА ИҞОУЗЕИ?

Гагра сшыҟаз аԥсуа телехәаҵшрала адырра ҟарҵеит, иҟан Аԥснытәи акомпозиторцәа рхеидкыла пленум ҳәа. Ари апленум аҽы иалыркааит акомпозитор-цәа рхеидкыла ахантәаҩыс Кәасҭа Ченгелиа, ихаҭыԥуаҩыс Тото Аԥьапуа, мазаныҟәгаҩыс Тото иԥшәма Аԥьапуа – Ԥарулава ҳәа. Сара азныказын ари адырраҭара ҵакыс иамаз сзеилымкааит, избанзар, иҟоуп аустав – аԥҟара, убарҭ инарыкәыршәаны, ҳаизаны, саргьы уааназа хантәаҩыс иҟаз лхаҭыԥуаҩы зласакәыз ала, хԥаҟа шыкәсагьы аус зухьан, аԥҟара излаҳәоз инакәыршәаны, слыҵшәакәа реихшьала ҟаҵаны, иҳагу-иҳабзоу нараҳәаны, нас ҽыц алхракәа мҩаԥганы ахантәаҩцәа алаҳҳып ҳәа сгәы иҭан, аха дара зыцәшәаз сыздыруам, рхала иаазбаны ҭаацәашәала маза имҩаԥыргеит.

Хаҭала сара, раԥхьа сыхьыз анықәдыргылауазгьы, ҩынтә-хынтә мап ҳәауа сакәгылахьан, аха абжьыҭираҽы, мап ҳәа сыҙҽыз башахеит, ахантәаҩы ихаҭыԥуаҩы ҳәа сҟарымҵар рымуит. Сара схәыҷра инаркны азәы симыцхрааузар, ԥьара цәгьарак аҟаҵара зынза истәышьҭрам, иссҟәыгоуп. Аха иара абри аҟазара иаҽқәоу азәык-ҩыԥьак иаасыцрыҵуам, иара ахаангьы рлабақәа ҟьауа исышьҭоуп, сара уи заманала еилкааны сыҟоуп. Зны-зынлагьы ирыцхасшьоит, аха ишԥаҟахҵари зегьы ҳнеиԥшны, ҳаиҟарангьы ҳзизом. Абар аҽырԥштәы:

ҳаҳҭны-қалақь Аҟәа ақырҭқәа рнапы аҽы иҟоуп, ицоит ишьаарҵәыроу аибашьра. Ҽнак Гагрантә Гәдоуҭанза машьынала иаауаз азәы сааигеит. Гәдоуҭа ақалақь агәҭа еикәшаны игылоуп гәыпҵоык Аҧснытәи Аҳәынҭқарратә ауниверситет аректор, убас апрофессорцәа. Арҭ ргәырҽанзамкәа санырба, уамашәа сбаны исыкәшеит, сгәыдыркылоит, Аҟәа алҵшьас иҟауҵазеи, ҳара излаҳаҳаз ала, уара Аҧснытәи акультура аминистррақы, аминистр ихаҭыҧуаҵыс ауст ууеит, Шевардназеи уареи аиҵызцәа реиҧш шәеимадоуп ҳәа ауп, – рҳәеит.

Сара ари исаҳаз, ацынхәрас сахьгылаз сыпсны сыҵазар сҭаххеит, аха иануҭаху уҧсуоу. Ус аарлашәа, сыпсы сыхәлашәан, исзеивымго, сшьапқәа ракәзар, сара истәзамкәан исыҵагылошәа ауп сшыҟалаз. Изулак сҽы ааихысхын, нас сшәыҳәоит, ишпа, ианба, ишпашәаҳаи, насгьы изҳәамҭада? – ҳәа срызҵааит. Дара ҧыҵоык реаарҟажеит аҳәара рцәымҩны, аха ари аҵакы шбашамыз, насгьы, сара цқьа исзааигәаз схәычра-сдура здыруаз иаагәнырган, абри иоуп иҳазҳәаз, рҳәеит. Уи аамҭазыҵәкьа, зыцәгьа уҳәауа ушә дылагылоуп ҳәа, иара ҳахьгылаз даавалт. Сара схы знысҟьара сзымдыруа сышгылаз, иара иахь сҽынасхеит, «ара ууаи, ара» ҳәа. Иара иаразнак ицәа иалашәазар акәхап, ааи нас саахәмарны акы насҳәазар уамак ҟалама иҳәан, иаарласны амҵа ааҵиҵәан, Гәдоуҭа акәльтуратә Ахан шыҟаз ала дцеит. Сара сшанхан, сеилашәарақәа игылаз ирбазар акәхап, ажәа ҧхала, ажәа ҟәышла исылабжьан, шьоукгьы уи иахьа даабама ус ицәажәашьоуп рҳәеит, аеа шьоукых, ари аиҧш ажәа шҳам ауаҵы игәы иҭам ихы иҭам инарҟаҵар алшоит рҳәеит. Инсылабжьа-аасылабжьан, ииҳәаз, изырҳәаз иара дзеиҧшраз ала дцәажәеит анырҳәа саргьы ичҳаны сеыҟажаны, иапсам ас иҟоу иҽы аеыҟьашьра сҳәан, снарҧырҵны сцеит. Изхысҳәаауа ас иҟоу ауаа

ианакәзаалак, дара маҷзаргьы, иҟоуп, урҭ аус рыцура акәым, раагәа атәарагьы иаҭахуп агәаҽанызаара, срылацәажәаргьы сҭахым. Сара арҭ ажәақәа араҟа лымкаала инаҵшьны изасырбо убри ауп, ҳаҧхьаҟа ҳажәлар рҧеиҧш иаҵагылараны иҟоу ҳара ҳзыпсахуа иҳазгылауа, ргәырҽанызаарац ауп.

Уи аамҭазын сеилахарақәа, сымчымхарақәа гәаҭаны, сара сҳәарада, ҷыдала ацхыраара сызҭоз иреиуоуп Виачеслав Миха-иҧа Цыгәба, Руслан Назбеи-иҧа Иазычба, Озган Константин Константин-иҧа, Валерии Шалва-иҧа Аршба, Генади Леонид-иҧа Гагәлиа, Владимир Таҷ-иҧа Мқанба уҳәа азәыроы. Урҭ ацхыраара исырҭоз сыҷнахуан, аха еиҳаразак сыргәалашәаны иахьсылабжьоз даараза агәышьтыхра ду снаҭон. Сыръиара мҵа усгьы схасыршҭуамызт, лассы-лассы сазхьаҧшны аус адызулон, аха зегьы акакәын смаҭацәеи сареи аизымхарақәа рацәаны иахьҳҧынгылоз азыҳәан, махәҽала адгьыл сыкәнымхар ҟамлауа санықала, снеит Гагра араион хадас иамаз Руслан Иазычба иҽы. Уи сызнеиз аҵакы аниасҳәа, исыдигалаз ақырҭқәа рынхарҭа, рыҵоны еихагыла, аиашоуми сгәы сзадымкылт, сзыҵонамлеит. Нас иахьҭацәыз, зхы иақәиҭыз дгьылк аҧшаара салаган, сахьнеилак уаҵы дынхазом, абна рхысны иҟоуп. «Заниато» ҳәа агәашәқәа ирнуп. Изулак Ҧсахара ақыҭаҽы исыҧшааит уаҵы иитахымыз, ихыблааны иҟаз нхарҭак. Слалаган аандала икәсыршеит. Ҟәрышьқәак неидкыланы иаасхәт аеага, ажыга, аигәышә, аиха уҳәа анхара маругақәас иаҭахыз еидкыланы. Адгьыл аус адулара салагеит. Аибашьра ахьаақәа, агәырҵақәа исырҭаз акәхап ачымазарақәа сыркит, сҷаҷақәа, сымаха-сышьаха ҧсыҽхеит, аблахаҵгьежьра сызҵысит, еиҳаразак алахь чмазара глаукома ҳәа изышьҭоу соуит, зны-зынла саҧхьа игылоу дсымбо аҟынза сылақәа ианрыгхақәоз ыҟан. Ашәырҵлақәа амандарина, апельсин уҳәа срыҵаианы

акәын ршьапқәа шысрашәоз ахәшә таблеткақәа сцьыба иҭатцаны. Уажәы-уажәы сыпҵсы анааилахәауа изжәуан урҭ. Саныхәыцуыз инаркны саб Џьгәанатҭ исирҵахьан ауҭратҭых азнеишьа, аарыхшьа. Уи араҟа даараза исыхәеит. Иагьа аџьа збазаргьы аарыхра бзиа спылеит, уи ҭаацәала ҳшьапы ҳақәнаргылеит. Ахәыцы-аду уи ауҭра даараза бзиа ибаны ҳҭагьежьуа, акы ҳцәагымхандаз ҳәа аус адааулон. Ус ҳшааиуаз шьоукы суҭра рыбла хнахын, изакәанзамкәан адгьыл амцхә укит ҳәа абжакы сымырхит. Саргьы урҭ сырҿагылан рақәпара схы исзақәнамыргеит, иаҳзынхаз ҳазҳархап ҳәа сеааныскылеит. Урҭ уаа еиқәымшәақәак ракәын, смоҭацәа џьара иакәым рзырур ҳәа сшәаны саангылт. Хымпада уи ҭаацәала агәыхь ду ҳнаҭеит, ҳныҟәнагап ҳәа уахгьы-еынгьы аџьабаа ду здаабалоз абас пшак иагазшәа иахьҳцәыргаз. Уи аамҭазын џьара унеины уахьашшуаз ҳәагьы акы ыҟамызт, зегьы еибаршәон, узшьуаз дуздырзомызт, ауаа рхы иаужьын, азакәандарақәа рхы иархәаны иаарҭаху ҟазцоз рацәаҳоын.

СҬЫНХАК ИЧАРАХЬ ДЫШСЫПҲЬАЗ

Ҽнак зны сгәамҭрақәа хыцын, схы ахьызгара сзымдыруа сшыҟаз суаҭах аҿы дааит сҭынхак. Уи аамҭала Аҟәа аҵара аниҵоз сҭаҳцәа реипш дыпҳьазаны аҳоны дсыман, иаҳфоз иаажәуаз дҳалахәын. Х-уаҭахк исымаз, саргьы исызхомызт композиторк иаҳасабала, аха дҭынхоуп, сицхраап сгәахәын, уаҭахк исҭеит. Ари иааира азныказын даараза сгәы иаахәеит, ҳаи, ари ҳаапсарақәа идыз игәалашәан, ҳҭагылазаашьа хьанҭа гәаҭаны сабаицхрауеи ҳәа дааит ҳгәахәын. Сыпшәмагьы аҧыхьақәа реипш астол иқәлҵо аулымаху, ус аҧхашьара дамахан ауаҭахқәа дышрыҳонагьежьуаз, иара ҳасасгьы игәеиҭазаап сара сзыҳәан ачеиџьыка ҳәа акы шәаламган, амла сакзом, насгьы аццакра сымоуп сыззааиз, абри ҳәа иажәа дналагт абас: Сара уаҵәы сыҳонаҭаҿы, суа, сҭынха, убас сықәлацәа срыпҳьауеит ачара сымоуп, убраҟа уалахәызарц даараза исҭахуп, суҳәоит уҽақәыршәа ҳәа насаҳәаны дындәылҵны дцеит.

Сыпшәмеи сареи иаҳҳәара ҳзымдыруа, ҳаиҿапшуа ҳааидхалт. Сара слеиҳоеиуа суаҭах сыҳоноуп, схәыцуеит: ҵакыс иамоузеи абри ахаҵа дызҿу? Иахьа ҳауаажәлар ашьаарҵәыра ианылагылоу, иааҳакәыршаны ауау ҳәауа ауаа анҵәуо, ахәыцқәа-адуцәа амла ианаргәаҟуа, абри ауаа рацәа еизганы ачара ду иуа дызлаҟалазеи ҳәа ахәыцра ҭаха снаҭом. Уи агәалаҟазаара уажә иабаҟоу. Ажәак ала, дахьсыпҳьаз сцарым ҳәа иззбеит. Сыпшәмагьы уиаҟара ақәҿылҭуам. Аха хәыцык аамҭа анца, ҳанааҭынчхақәа дааин сгәамҵрақәа ирнышәаша ажәала, иахьупҳьаз уца уара, аҳоны уҳонахацәеит, ауаа унарылапшп, ажәабжьк уаҳап, угәы ааухаурштып ҳәа сыматәақәа ааган сышәцара даналага, саргьы уаҳа илымамкыкәа ачарахь сцеит, 15 маат сцьыба иҭоуп. Абар сааит иахьсыпҳьаз агәараҭаҿы. Уаа хәышәҳоык еизахьеит, имаац иааираны иҟоугьы шаҟаҳоы. Агәар сшынҭалаз аипш, иаразнак згәалаҟара ҳәаак амамыз апшәма даасҧылан сгәыдкыло ашьапа ауаа дыртәараны иахьыҟоу снытцеигалан исирбоит 500-ҳоык ртәарҭа, насгьы рапҳьа ачара-аишәа ианаахатәо, иаармариан хьшәашәак афырҵьан ала ауатка аныржәлак изнацҳаша афатә. Сара азныказын сабаанага аасгәахәт: ари пҳызу ма илабҿабоу? Нас саақәпсычҳан, исгәалашәо салагт сара композиторк иаҳасабала атәылақәа маҷымкәан сырхысхьеит, избахьеит ачарақәа, еиуеипшым чеиџьыкала ихиоу, аха ари аҳоыза астол хианы исгәалашәом џьаргьы, афатә ххқәа иқәу, нас иааимгац рыхьызқәа рхыпҳьазара тетрадк ианзалом.

Уи ашьапа уамашәа ибауа ҳшыҵаз, ҳаатҵцын агәара аганахьшәа еиҿкааза инароузан игылаз аказарма ҳнадгылт. Уи ашә иҿаз 2-3 цапҳа дуқәа ааиртын ҳныҵапшызар, ушьапы аргыларҵа аҵып амамкәан ипахәза иҵәуп. Иара апшәма дкәашома уҳәаратәы гәырґьарыла деикәаҵәуп. Сара сызлапшыз, аҳәынҵқарра иатәу шьҭаҵарҵа дук аҿы иоонамзар ҟалап иоонажьу амаҵәа, хкыс иуҵаху аоонымаҵәа, ароиаль, апианино, ателевизор, ауаа рышәца маҵәа еилажьуп, еилыргашьакгьы рымам. Абарҵқәа рышьҭахь, сара хаҵала, оонуҵҟала аилашәара исоуз имырдырзакәан, ҳанаадәылҵ сиазҵааит, афырхаца уара, абас уееибыҵан уҟоуп ҳәа сыҟамызт, аха сара еилыскаарц стахуп, абри иахьа ауаа рацәа еизганы ачара ду узҿу ҵакыс иамоу, ухшаара рахьынтә пҳәыс аагароума, ма хаҵацароуа? – ҳәа. Иара дапшәырччаны иҿаасыдикылан, ҳаи сааукәхшааит уи Анцәа иҳәар иҟалап, аха иахьазын сыҙаб аиҵбы илымшиироуп, 10 шықәса лхыҵит, иҳәеит. Азҙаб хәычы даасыпшаан, астол ачеиҷьыка ахьыкәыз снадгылан 50 грамм зкуаз азна ауаткала азҙаб дныҳәаны, 15 маат исымаз рахьынтә 10 маатк ҳамҭас иналыҵаны, сгәы еиҟарам ҳәа апшәма ишимуаз игәара сынҭыҵын, егьи ахәмаатк ала машьынак соакәтәан амла сеиқәыцәауа аоонызт. Аоонызт исымҳәеит арҭ избакәаз зегьы, ус аоонызт ҳазлашьцылаз ала акы снацҳаит. Сыпшәма акы сгәы ишалаз, сшеикәанаргьежьуаз лбон, аха иухьзеи ҳәа сынкҿацалангьы ажәала сыхҭалымкит. Сара сакәзар, ахәыцрақәа сеимаркуеит; «Ааи, абриаҟара амал ду иааигаз, ахҵәацәа, арыцхақәа иртәыми, иара сара исцәыргазгьы, ари ишьҭаҵарҵаҟны иҵәахызар иудыруеи?» Атәым имал шаҟа шәипхьыз ацузеи?..

Апсыцәгьара иахылҵуеит агра бааҧсқәа анапхыцәгьара, ууаора, уламыс зегьы арцәауеит, уан улыцәґьычуеит, уаб уицәґьычуеит, угәылацәа рбоура,

рыкәтыпхьарҵа уҭанагалоит, ауаа рахьынтәгьы ихьз бааҧсны, ихьыз ҷыданы, ицәапҿыганы ухылҵ урҭ рхылҵ ирынхалоит. Абарҵқәа зегьы, апсыцәгьара злаҿыз, уи ҵасс ишьҭызхыз ила аш хнаҵауеит, даҟаҭәоит, иара иатцкьыс иаиааины ишаҵаху илахәмаруеит.

Агәаҟцәа ҳәа иҳашьҭан, зыоны-згәара зцәызны Гагра апансионат «Енергетик» ҳәа изышьҭоу аҿы зхы ыҵазкыз. Мчыбжьык ала знык акәын ахҵәацәа рхәы ҳәа ианҳарҵоз. Ишысҳәахьоу еипш, азәыцыпхьаза енак иҳазпҵәан хышә грамм ача, 25 грамм ашьақар. Амчыбжьтәи аҿҳәара анааи, сарҭмаҟқәа аашьҭысхын, ахәы ахьҳарҵоз адәқьан аҿы снеин, исырҭаран иҟаз амчыбжьтәи ахәы сыманы суаҭахқәа рҿы саооналон аипшҵәҟьа даасыдгылт, уажә ааигәаза ачарахь исыпхьаны сызгаз стынха ду ҳәа испхьазоз ауаоы. Саргьы сызлаҟақәаз саарылҵшәа, уаа бзиала уаабеит, аеа чарак ҳзуухуама ҳәа лафшәа инасҳәеит. Иарах дкаты-шәатуа, ааи диадиа Ражден, жәахатәи счараҿы акруфар, акружәыр стахын, аха учымазара упырхагахт ҳәа дышцәажәоз, ауаҭах аҿы ҳнатәақәеит. Саргьы сгәырґьаҵәа сыҟоуп уажә азын ача, ашьақар иара убас сыздыруаз хәша хәачыкгьы ситан. Сыпшәма иааҳалҭаз ала акраҳфеит. Сара гәахәарыла акрысфеит, иара иҭахы-иҭахымшәоуп ишифа, уахь ала ҳрыцҳарақәа ибоит, аха ажәак ауиҳәахуа. Ҳакрыфара ҳаналга, сыбґа нкыдҵашәа сиазҵааит бзиароу уаҳзаазгаз, ажәабжь ҿыцс иаҳзааугазеи ҳәа. Иара дахьтәаз, даара инарҵаулан дхәыцуа, диадиа Ражден, уара уҟнытә, схәычра инаркны, аинститут санҭаз сыфара, сыжәра, сиара, инаркны ацхыраара исуҭахьоу схашҭраны сыҟазам. Иара иахьагьы абра сузааит еиҭах усыцхраарацын. Сара ари исаҳаз ҷьашьауа ҧытрак ҿыстуам, гәаныла схәыцуеит, ардәына идыркәыкәыз еипш цәгьала адәы икәу сара, ари амал ду хәцәахьы иалатәоу, истауа исымоузеи ҳәа. Нас сааиқәтәашәа ҿаастит: Уара абеиа ду, иумам арбан, сара

сызлауцхраар иусҭартә исымоуи? – ҳәа. Уара, диадиа Ражден, уаҳаҭыр дууп, ажәлар зегьы бзиа урбоит, иара ҳаиҳабырагьы дарараза уаҳаҭыр баны пату уқәырҵоит, иарауҳәауагьы иахатҵгылоит, ааа? Иажәа иацитҵар шиҭахыз снаиҧылан, ааи макьана азыҳәан ус сааиуеит, аха абри уара уззаиз сырҳа, сымч зықәхо акы акәзар суцхрарауеит сҳәеит. Иара дҩагылан, сахьтәаз дараины схы ааидикылан, ҧинатҵас иеыргызмалны «дналагеит: амцхә аҧьа усырбарым, аамҭагьы уцәызгом, иааркьаҽны трофеиные ҳәа изышьҭоу амашьынакәа быжьбаҟа сымоуп, убарҭ сыхьыз ала ашәҟәқәа рҭаҩраҽы усыцхраа, сымацара салагар акыр сымазар зегьы дара иргоит», – ҳәа иажәа даалгеит. Сара саахәыцын, абарҭ рахьынтә акы сара, иахьа имашьынадахаз ишҧасимҭари сгәахәын, ааи изаманоуп, излауала суцхраап, убарҭ умашьынакәа ухьзала ашәҟәы иҭарыҩратәы срыҳәап, аха сара иахьа сшыҟалаз убоит, убарҭ умашьынакәа иреицәоу акы сара исыҭ анысҳәа, ишызбоз ихы-иҽы ааилашәан, изаманоуп уатҵәы сааиуеит ҳәа насаҳәаны дындәылҧны дцеит, уаҳа ихабаргьы ҟамлеит. Саргьы дҭынхоуп ҳәа уаҳа сизхьампшит. Аамҭақәа акыр анца исаҳақәеит арыцҳарақәа дышрықәшәаз, имал ду ахьыҧәахыз ашьҭатцарҭа – аказарма, афымца ашашәа инашьҭыз аиҽымкаара иахҟьаны, акы изалымгзакәан илеимгәаблы ицеит. Илеивых ҩеивыхуа дзықәтәаз амашьынакәагьы иҧыххаа игеит. Урҭ амашәырқәа ирыхҟьаны иҧшәма ҧҳәыс дшьапызатҵәхеит, иҧа аиҳабы арҳәцәа рмал ахьыршоз рҳәатәы еиқәымшәазт иҧсҭазаара далҧцит, амширазы ачара ззиуазгьы, илхароузеи илдыруазеи, аха ашәиҧхьыз лықәшәазаап, дычмазаҩхеит дыбжамҽамхеит, иара аҧшәмагьы иеиқәа изымпсахуа ачымазарақәа илаҽын, ох гәышьа, ҳәа илабашьа нытцақшо адәы даақәхеит.

АФОН-ҨЫЦ САҲӘШЬА ЛИДА СЫШЛЫДЫЛКЫЛАЗ, УАЖӘ ГАГРАҞА СЫШЦАЗ

Аибашьра атцыхәа аҧцәарахьы иааиуеит уҳәаратәы аинформациатә дыррацарақәа агәыҧра ҳарҭоит. Арахь аблокада ҳәа абахҭа иҭаку реиҧш ҳҭаркын, ҳаҧсҭазаара цәгьахан, ҳачҳарагьы атыгә аҽы инеины иҟоуп. Аха аиааира, ахақәиҭра ҳгәы шьҭыхны ҳамоуп. Афон-ҨЫЦ аҟнынзагьы абзарбзан хқәа ааиуеит, Гәмыста мрагыларахь ала ақыртқәа анхыслак, Афон-ҨЫЦ иалаҳауеит ҳәа ҳаҳауеит. Сара Афон-ҨЫЦ аҽы исзынхон сашьцәа Бориси Котики, насгьы саҳәшьа аитцбы Лида Ҭраҧшьаа рҽы аҧшәмара луан. Ишыҟақәоу збап ҳәа сцеит. Сахьнеиз, дарараза ргәы иахәаны сырбеит. Уеизгьы уахгьы-еынгьы Аҟәантә абзарбзан быжьқәа ухы аатырҟьо иҟан, дара сыззнеиз уажәшьҭа ҳашьцылеит ҳәа агәхьаа мкыкәан акәын рхы шымҩаҧыргоз. Хымшҟа анцы саҳәшьа лҽы Ҭраҧшьаа рыҩны сара снеира иабзоураны ачеиҧьыка ҟарцеит, агәылацәагьы 2-3-ҩык рчеиҧьыка рыма сбара иааит, насгьы имгәаҟуази ажәабыжькгьы ҳаҳап ҟарцеит. Уи аамҭазын ҳҭагылазаашьақәа злаҟаз ала ҳастол уахәаҧшуазар, дарараза фатәыла-жәтәыла ихиан, аха уи иахәҭаз, иақәнагаз агәы азәгьы иҳазҭамызт. Ччарада, гәыргьарада, ҳаидашшыло, ҳгылан Анцәа ҳиашьапкуа атцых акырза инаганы, досу рыҩнқәа рахь ицеит. Адырҩаены саҳәшьа Лида, сашьцәа Котик, Борис, Борис иҧшәма Ева артмаҟқәа рҭәны афатә-ажәтә сзеиқәдыршәеит Гаграҟа смаҭацәа ирзызгарцаз, аха сара агәамбзиара исымаз иахҟьаны исзышьҭымхит, убри ацынхәрас ҟәрышьқәак еилатцаны исырҭеит ҳамҭакы иузхап ҳәа.

Ашьыжь асаат 11 реиҧш азеиҧш мҩаҽы сларган машьынак Гәдоуҭаҟа ицоз сақәдыртәан, бзиалаҳәа ҳнеиҧырҵит. Аацы амҩахыҵырҭаҽ ҳлеиуан еиҧш хатцаки

13 шықәса зхыҵуа зҕабки гылан, рнапқәа ҩышьҭырхит амашьына ааныркыларц. Амашьына аныҟацаҩы иахьтәаша аҭыпҕьы имоуп, аха аагылара шиҭахымыз сиҳәан дааныскылан, арҭ аҩыцьагьы ақәҳартәеит. Ахатца даасывадыртәеит, азҕаб хәычгьы ҳапҳьашәа днатәеит. Ари ахатца даараза иааигәазаны издыруа, Аҟәа ақалақь аҿы шықәса рацәала аматцурақәа збахьоу, аҳаҭыр, апату дузза зқәырҵо хатцоуп. Уажә сахьихәапҳшуа, избац иакәзамкәан, даараза изааигәоу пҫык дихагылоушәа илахь еиқәуп. Иухьзеи ҳәагьы игәаҕьны сызиазҵаауам, избанзар, аибашьра зегьы ахьаақәа ҳнаҭан, ҳалахьқәа еиқәуп, ушпаҟоу сышпаҟоу ҳәа ҳаизцаазом. Азҕаб хәыч сахьлыхәапҳшуа «ух-чух» лҳәоит, лыпҫы лылшәшәоит, аха лҿамылхуеит, лҿырҕәҕәашәа дтәоуп. Ҳашлеиуаз ацыхәтәаншәа изгәаҕьын сиазҵааит ихьыз насҳәан, уара ҳара иахьа зегьы абылра ҳаҿуп, аха ишпаҟаҳцари излауала ҳҿаҳҟажароуп, ҳаҿҳарҕәҕәароуп, арҭ ҳхәычқәа рпеипшгьы гәаҳтозароуп, саҭамзааит, аха абасҟак улахь зеиқәузеи, иҟалозар исоуҳәароуп ҳәа. Иара ила ааицыхны даасҿапшын, иажәа дналагт абас: – Ех, Ражден, Ражден, адунеи аҿы агәаҟреи арыцҳареи рҿы акәзаап ауаҩи ауаҩи, аешьеи аеҳәашьеи изакәқәоу ахьеилукаауа. Саргьы азыҩра сеамаратәны, слымҳақәа кыдҵа сизызыҩуеит. Азәы иҿы ицәырган иуҳәауа иҟам, сара сзыкәшәаз, аха уара даара иааигәазаны узлаздыруа ала, иуасҳәап хьаас исымоу, нас сыгәгьы маҷк адамхаргьы иааиқәтәап, – дцәажәауеит иара. – Сара ишудыруа еипш, Аҟәа аматцурала аҭакпхықәра дуқәа рҿы аус зуан аибашьра ҳалалааназа, маллагьы зегьгьы среиҕьымызт, аха сыбзиан. Сахьиз Аацы ақыҭоуп, анхара бзиа рымоуп саб, сан, сашьцәа. Саргьы аҩны аргылараҿы срыцхраауан, убас ашәцаматәа рыгсыжьуамызт. Ақыҭа уаа ианакәзаалак ирҭаху ашьақар, асапын, ачашыла, абрынцьуҳәа сара сганахь

ала акы рыгсыжьуамызт. Ишудыруа аибашьра аныҟала, схылҵ аашьҭысхын Шәачаҟа сцеит смазара зегьы кажьны. Абар, уи аахыс фымзы ирықәуп, саб, сан, сашьцәа срымбеижьҭеи. Убри азыҳәан иацы Шәачантә Гәдоуҭанза шьоукы ҳааргеит, сызҕаби сареи ҳаицуп. Иахьа ашарпазы Гәдоуҭантә амла ҳшакуаз шьапыла Аацы сани, саби, сашьцәеи сара сахьизи ҳгәараҭа санааҭала, ихырқәақәауа аҵла ашьашәыр иҵатәаз сан ҳанылба иҟалҵауаз улала иумбакәан аиҭаҳәара даара иуадаҩуп. Уи дхагахазшәа агәара, адгьыл ашьацра гәыдкыло, игәзуа, аҵлақәаҵәкьа агәар иқәгылаз са сахь дааиааназа игәыдкыло рыгәзра даҿуп, ажәҩан ахь лхы шьҭыхны ех абри сыпсы шҭаз исзырбаз лҳәон. Уи илҿыҵуаз ажәақәа, нас амҵәыжәҩақәа лымамызт акәымзар, абар ажәҩан ахь дхалан дпыруама уҳәауа дҟалеит. Сызҕаби сареи ҳнеины сан шьҭа иазхоуп, Анцәа иҧьашьоуп ҳаибганы абра ҳабзааит ххәан, ҳгәыдеибакылан ҳшеибарҵәуаз, сара анхша-абхша сашьа аиҵбы, аутра ахьынтә иеага има агәар дааҭалт аҟыр-ҟыр дыччауа. Азнык азын сара сшанхан исҳәара сзымдыруа сгылоуп. Арахь сан сызҕаби сареи ҳаулышьҭуам дҳалапсны ҳалкуп. Ус уи аҟара гәы аҵазамкәан Анцәа иҧьшьоуп шәыпсқәа ахьеиқәхаз, зегьы ақалақь, ацқьара, апшзара, аҿеилаҳәара шәханагаланы ақыҭа ныжьны шәымцози, уажәы амлакра шәанақәшәа ауп арахь шәандәықәла, аа иубома снапкәа амса ирыҵажьу ҳәа исырбауа дшыбажә-гәалеиуаз абаҳчара иенеиҵеит.

Сан арҭ ииҳәоз ажәақәа акы лаҳауамызт, илаҳауагьы дыҟамызт. Сашьа иҧшәма сҭаца мчылашәа лхы-лҿы аалырччашәа, гәаҵазамкәан ҳаагәыдылкылашәа ҟалҵан, зус еилахазаз азә иеипш, наҟ лҿынапхьалкит. Сара сахьгылаз афымца саахазшәа сҩеит, сҿы сзеихымхуа иҭабеит. Сан агәаҟ дыҩуа агәар нас аматцурҭа еимырҟьо дықәуп, лнапы злыркра лыздыруам,

амца еиқәылҭан ахьурзы ақәлыргылт, акәты, агәагәшь еидцала дрышьҭоуп илызкуам, лыбжьы гауеит, уаҩы шәыҟазами, шәабацеи шәсыцхраа ҳәа. Сара ази амлеи идыргәаҟуаз, иарбанзаалак акы сҭахымкәа инсыхҟьеит. Сызҭаб хәыҷы иҟалаз лзеилкаауам, дшанханы дгылоуп днаҧшы-ааҧшуа. Сара ибылуа игылаз, сеаамхшәа сан баангыл, быжәқәоу збоит, аха ҳара даараза ҳаццакуеит, ҳазхьымзар ҟамлауа усқәак ҳамоуп, хьаас ҳҟабымҭан, амлагьы ҳакзом, ус саакыдгылт шәшыҟақәоу збоит ҳәа сҳәан, лара лҽшылшьуаз, ҳашхьылжәжәаауаз ҳдәықәлеит. Уажәраанза амла, азы ҳәа ҭып сызымҭоз сызҭабгьы ҽылҭуам, иҟалаз ҳәа лзеилыргом. Ус саб, сан сахьиз сахьаазаз агәара ныжьны абас ала ҳаауеит. Ражден, арҭқәа азәы иҽы иуҳәауа иҟазам, аха сара даараза ибзианы уздыруеит азыҳәаны ауп гәаартыла сызуацәажәаз.

Саргьы арҭ ажәа хьанҭақәа исаҳақәаз саадыргәыршоан, «ех-чех» ҳәа ажәақәак наиасҳәап, игәы сырҷәҷәап ҳәа сгәы ишҭаз, иарах даасҧыҩлан абас иҳәоит: – Ҳара аешьцәа абрыла анрыла даара аазара бзиа ҳаман, ҳаихатҵгылон, ҳаицхыраауан, инаҧшуаз иааԥьаршьауа пату еиқәцара ҳабжьан. Абасҵәкьа ҳҟалоит ҳәа ԥхыз избаргьы ихасҵазомызт. Иҧсы изеивымго агәынқьра даҽуп дахьцәажәо. Сара, иаагәаҷьшәа, уи ус хьаас иҟаумҵан, иҟалап уашьа арыжәтә иижәыз инарҳәазар, ма даҽеакала дгәамҵны данеиҟарамыз уақәшәазар, ҳаамҭақәа шубо иҟоуп анысҳәа, иара ҽааиҭит: – Ех, Ражден, – уи зыхҟьатәкьаз здыргәышьеит, аха шьҭа аҳәара иаҧсам ҳәа дааҽахеит. Сара, злымҳақәа кыдҵаны изызыршоуаз, саазыҳатҳатцан иарбану нас мазас абраҟа иатцоу ҳәа данхҭаск, иара ашьшьыҳәа абас иҳәоит: – Ҳара аешьцәа абас бзиа еибабоз, еиҽынҵәаауаз, изуцәызззарызеи ҳанҭаацәараха, еижәламыз аҳәсақәа анаага инаркны, аешьцәа ҳахьынтә ҳара аазара бзиа иҳамаз нкажьны шьоукы ҳаҳәсақәа злааҙаз ахь ҳаиасит. Апҳәыс имыждоу, ҳаҭоу диднагалеит. Уи данузыцәгьаха, иҟалымҵара иҟоузеи. Ажәак ала ари сҭаца лыҧшәма лнапы аҽы даалган, иашьа гәакьа ила дамбауа дҟалҵеит

Ус ҳшеицәажәоз ҳзықәтәаз амашьына Гәдоуҭа ақалақь агәҭатцәкьа иаангылан, ҳаргьы ҳлалбаан, ҳҽынаххеит Гәдоуҭантәи ача баба зырҭа афрына шыҟаз чахык шпаҳмоури ҳәа. Араҟа ари афрына амилициа акәшаны игылоуп, уаа 600-оык иреиҵам ача аахәара иазгәаҟуа иавагьежьуа. Ҳаи, Анцәа ҳрыцҳаишьааит, ауаа шҧагәаҟуеи, ари избауала ача ҳзамымхыр ҳәа сшәоит, уареи сареи иаҳчҳап, аха ари азҭаб хәыҷы амла даҳцәагауеит насҳәан, ҳааскьашәа еилагьежьуаз ҳрыхәаҧшуа ҳашгылаз, амилициа рформа ишәуп хатцак дааҳадгылан, Ражден ҳәа сыхьз ааиҳәеит. Уи мазашәа иҽаасыдикылан, абра абри ачазырҭа афрына адиректор Ладариа Жора, икабинет аҟнытә шәибан, сааишьҭит арҭмаҟқәа шәымазар чахык-чахык, ирмазаны ишәзаазгарц иҳәеит. Сахьгылаз, сгәы оышьҭыхшәа, ҳаи, Анцәа иԥьшьоуп, ари агәаҟра иҟалаз ҳаламыс зынзак иарзыз ԥьысшьан, аха иубома ԥыҵоык макьана имырзкәа ииаргоит, Анцәа илҧха иауааит сҳәан, арҭмаҟқәа наиаҳҭан, уамак мырцыкәан ачазырҭа маза иамаз амоала дааины иааҳиркит. Арҭмаҟқәа ирылаҳәаны иаадуны игьежь-гьежьза иҟаз чахык-чахык, афрына уажә ишаатырхыз моашьо ишаҳә-шаҳәуа. Аҧара сыман, идысгалан, аха имгеит. Даараза иҭабуп ҳәа уи Ладариа иҳазиаҳәа ххәеит, уаҳа акы ҳаимырҟатцеит. Ус, Гаграҟа ҳцоит ҳәа Лыхны аваларҭаҽ амоа хада ҳанаангыла, сааҧшызар, иҳашьҭалан иааиуаз азҭаб хәыҷы абри аҟара ача, абри ахәыҷы излалфазеи уҳәаратәы илфахьан, иццегьгьы афара даҽын. Ҳашгылаз, Ҧсоу аҳәаахь ицоз исыжәлантәыз бҧьарла еилаҳәаз аполковник – Иаков Дамеи-ипа Гәымба дызқәтәаз амашьына ҳоақәтәан, сара Гагра саагылт,

дара Ԥсоуҟа ицеит. Абас ала бзиала ҳәа ҳнеиԥырҵит сԝыза зхы-згәы ахшәаны иҟази сареи. Суаҵахқәа рҽы сааиаанза исхәыцуаз сԝыза иакәын. Сара, Анцәа иԥьшьоуп сашьцәеи саҳәшьцәеи уажә азын ҳҵаацәараханы хазы-хазы ҳаҟоуп, аха ҳҳәыҷра инаркны ҳани ҳаби иҳалараазаз абзиабара, аихатҵгылара шҳамац иҳамоуп. Уи ҳалзыршаз иаҳҳылаԥшхәу ухьышьаргәыҵа сакәахшоуп, ҳаԝысҵаахә даҳзумырцәгьан, цәгьарас иҟоу ҳарцәыхьча ҳәа гәаныла схы сҵацәажәо сыԝоны сааит. Суаҵах ашә аҵәҵәабжьы анаасырга, ашә аалыртит сыԥшәма.

– Оо, ианаамҭаҵәҟьаз уақәшәаноуп ушааз, Џьырхәантәи уаҳәшьцәа Натеи Ольчкеи, рхацәа Агыцбақәа Вовеи Володиеи рыцны ҳҳәы рыманы ииаин иаҳҵоуп, – лҳәеит. Саргьы сгәалаҟара иацлан, ашырхәа иахьтәаз сааԝналан, абар аибашьра иналагеижьҭеи 6-мзы ирықәуп ҳаибамбеижьҭеи, ҳгәыдибакылт, ҳгәыргьацәан ҳалаҕырзқәагьы лаҳҷыкәкәеит. Ачеиԥьыка ааигәа изымбацыз ҳастол уажәы ашьапқәа ирзышьҭымхуа иҵәуп. Аԥьмажьы, ашәишәи, ашәха, ачашә, аԝы, ауатка зегьы улаԥш рыхьзома, астол иамкызгьы абарҵахь иԥхьакуп. Ҳара инеимда-ааимдо ҳаицәажәарақәа рышьҭахь, сара исҳәеит Афон-ҩыц сшыҟаз, нас амԝахь сшаауаз испылаз, уи игәалақәа уҳәа. Сцәажәон ҳара Анцәа имч ала ҳахьынеибарку уи ҳҟәыгоуп ҳәа. Уажәынахысгьы иагьа абааԥсырақәа ҳԥынгыларгьы ҳашкеибамыжьуа ҳәа хәыҷла дула ҳаибаныҳәан, саргьы сгәыргьо, даргьы ргәы алаҟаны лассы-лассы ҳшеиқәшәалаша анеибаҳҳәа рыԝонықақәа ицеит.

ГАГРАНТӘ ГӘДОУҬА «НАРҬАА» РХОР АХЬ СШААРГАЗ

Аамҭа цацыԥхьаза апансионат «Енергетик» сшыԝоназ анраҳа, сҭынхацәа Џьырхәантә, Дәрыԥшьынтә, Калдахәарантә, убас Пицунда аҳаблантә лассы-лассы исҵааyа иалагеит, ацхыраарагьы сырҵауеит. Саргьы маҷ-маҷ сгәалаҟазаара шьҭыҵуеит, аԥсҭазаара сгәаҳәауа сырҽиаратә усқәагьы срызхьаԥшуа салагеит. 1994 шықәса ииуль мза анҵәамҭаз ишоуроуп, амрагьы цаҳә цаҳәо адгьыл аршын, ушьапы хтны узықәымгыло аҟнынза иҟалахьеит. Џьара-џьарагьы ишабаны иахьеиҟәԥоугьы убап. Арахә, ауаапсыра ашьашәырақәа рерырҭан, амра ашыра реацәырхьчоит. Саргьы уи аҽны аопера «Абаҭаа Беслан» ҳәа хыс измоу шықәсык иназыԥшуа зыԝора саҽыз аашьҭысхын Гагра асасааирҭа «Абхазиа» ҳәа амшын аҽыкә иқәгылаз снавалан, амшын аҟәара иахьазааигәаз ҵлак мыцхәы иҳаракымкәан изаҵәны игылаз аҵаҟа, қәтәарҭа скамкгьы ҟаҵаны иаҵакын, саргьы уаԝы дахьспырхагамхоз акәын иахьыстахыз, снеингьы снатәеит. Угәы иаахәартә амшынгьы ԥша ҟәандак сыннадоит. Уажәраанзагьы абраҟа сааны сзымтәазеи аасгәахәт. Уи аамҭазын, Аԥсны аибашьра аныҟаз ԥсшьара изымааз иааны иҟаз ана-ара реахьыркәабоз збауан. Дара ауԝашьахуаз, амра зқәымԥхацыз ракәын, амра ицәиааланы реырбылуан. Саргьы сопера нарҳәы-аарҳәауа сахәаԥшуеит. Шаҟа сахәаԥшуа аҟара ицәырҵуеит ацҵатәқәа убас иахьацрыхтәу. Усоуп аҟазара, маҷ-маҷ иара ахала игәылҵуеит, аҽарыцқьоит. Зны-зынлагьы сатәнатәуазаарын, сахьтәоу схаршҭны сыбжьы ԝышьҭых иашәаны иансамхаҳәозгьы ыҟан. Џьара-џьарагьы адерижиорра азызуан снапқәа ҟьауа, сызбауаз хеиқәымшәак дтәоуп ҳәа сзырҳәауазаргьы ҟаларын. Сзықәтәаз асқам аун, аҽа ԝыԥьаҟа ртәарҭақәа аман.

Сара уи сахыбаазшәа, маҭәакәак нықәысҵеит, шьоукы ааины итәар испырхагахоит ҳәа сшәаны. Азәы сибарҳәагьы сшәахуеит. Хазы амшын цәқәырпақәа ахьхьа-хьхьаҳәа аҟәара зеаахьызшьуазгьы, рнапқәа ачамгәыр иаҿыршьуашәа, ирхылҵуаз ашьҭыбжьқәа ашәа ҿыцқәак сзааргауеит. Уи аамҭаз схы иҭамкәан, сгәы иҭамкәан, схәыҷра инаркны сыпсҭазаара зыдҳәалаз соыза гәакьа Барцыц Ҳаиҭ Кадыр-ипа соыцьа қәрала имаҷымыз еицны, аҿыгә-ҿыгә иччо сапхьа иаагылт. Еицқәоу зегьы издырқәо роуп. Саргьы сытҟәаны сызмаз сопера напхьаскын, соагылан ҳаагәыдибакылақәеит. Ҳушьҭоуп, уҭахцәа рҿы ҳаҟан, нас абраҟа ушыҟаз ҳарҳәан ҳаузааит рҳәеит. Сара соызцәа ааигәа исымбацыз среигәырҵьан, аоныҟа ҳәа даараза сеысҟьан, аха ирмузеит, ҳаззаиз абри ауп ҳәа аконверт иҭаз қьаад бҵьыцк аасдыркит. Ари иоуеит Гәдоуҭа араион ахада Саид Радион-ипа Ҭаркьыл. Ашәҟәы абас аҳәоит: «Гәдоуҭатәи аҭаҳмадацәа злахәу ахор «Нарҭаа» ҳәа зыхьзу, изныкымкәа, иоынтәымкәа аҳәара ҟарцоит, иара саргьы ҷыдала суҳәоит ииун оба асаат 12 рзын, Гәдоуҭатәи акультура Аонаҿы уеҳақәуршәарц. Апснытәи акәльтура аминистр ао. Кьасоу Золотинцка-ипа Ҳагба ҷыдала ҳаизара далахәхоит. Гәык ала иузыҟоу Саид Ҭаркьыл!». Дара иааизгьы аҭак шпаҟасцари ҳәа ипшуп. Саргьы исҳәара сзымдыруа маҷк сааихәлахеит, сыгәгьы абасшәа аҳәоит: «Иахьа Апсны лада-оада ашьаарцәыра ианылагылоу, ианылаҕырзышо, иарбан шәаҳәароу-кәашароу!» Аеазных даеакала схәыцуеит. Абарҭқәа рышьҭахь саалҵшәа, зыесыдцаны итәаз Ҳаиҭ ишьамхы снапы нықәсцан; «Даараза иҭабуп сахьшәгәалашәаз, аха иаапҵәаны ишәасҳәауеит, шәгәы иалшәмырсын уи азы агәалаҟареи агәабзиареи сымам, аиашоуми исылымшар ҳәа сшәоит», – сҳәеит. Дара исзызроуаз еицҿакны ҳара абарҭ иубогьы убас ауп ҳшыҟоу,

мчыбжьык знык-оынтә ҳааиқәшәалоит, ҳнеицәажәоит, ҳагәқәагьы ааҳҳаҳаршҭуеит. Улеироуп ҧхашьароуп, араион аҭаҳмадацәеи иара араион ахадеи ҳаузыпшуп рҳәан, иццакы-ццакуа бзиала уаҟа ҳаузыпшуп ҳәа насаҳәаны ицеит. Саргьы сынкахәыцуа сопера аасоыҵраскын, аоныҟа сааит. Иун 2, 1994 ш. азын шьыжьза соагылан схәыцуеит: «Сымцар даҳҳамҵгылт, ҳатәеимбеит рҳәашт. – Сцап, аха сгәабзиара ишамуа нараҳәаны шьҭахьҟа аоныҟа саап», – ҳәа сахьлеиз аҭаҳмадцәа убас аиҳабырагьы азәы дагымкәан еизаны исзыпшын. Аиза-раҿы дааразаа срыҳәеит исылшом ҳәа, аха исҳәаз зегьы башахт. Рыззегьы аҳәара иҟарҵаз ала аусура салагеит. Ҳамч зықәхашаз апрограммагьы шьҭыхны, аеазыҟаҵарақәа ҳрылагеит. Ҳашәаҳәабжьқәа заҳауаз шьоукгьы, абарҭ ҳаҭаҳмадцәа Ражден дынрыдкыланы рхы еиқәшәазами ҳәа ҳзырҳәауан, избанзар, иааҳакәыршаны ҵәуабжьымзар мыткәамамзар аеакы уаҳауамызт. Аха ҳарҭ аҭаҳмадцәа: Ҭырбеи Шамба, Тышькәа Ахба, Гьаргь Гәынба, Уасил Ҳагба, Дыгәра Шониа убас егьырҭгьы ҳазҿыз шиашаз агәра аагеит. Ахәра зауз ахәрашәала дырхәышәтәуеит, ииаҭымхаз, аибашьра ихнарҵәаз – афырхаҵа иашәа иҭахуп, ажәа ҟәыш, ажәа ҧха иҭахуп. Ҳажәлар алаҕырз иароажьыз, ахәыцреи агәыроа баапси ирылахаз уи зынза иамахаз алгатәуп, апсҭазаарахь иргьежьтәуп. Ҳапсуа жәлар цәгьарас ирхырымгац иарбану, убри азакәхап ҳҳәытә ашәақәа реиҳаразак ахацәа-рхацәа-афырхацәа ирызку ашәақәа рыла иҭәуп. Иара уажәгьы, изаҳамҳәарызеи, ҳфырхацәа, зыжәлари зыпсадгьыли рзыҳәан зхы иамеигзауа ыҟоуп. Абас ҳагьрылагеит ҳконцертқәа. Апсны ақыҭақәеи араионтә центрқәеи лассы-лассы ҳарҵаауан, аклубқәа ирымкуа ауаа ҳзызыроуан. Уажәрааназа шьоукы хара имхәыцуаз, абарҭ ҳаҭаҳмадацәа рхы еилагама ҳзызҳәозгьы, аконцертқәа рҿы адагьы ҳрепетициақәа рыҿгьы ииаины

иаҳзызырԥуа иалагеит. Урҭ рахьтә имаԥзам ҳхор иалалазгьы. Ус ҳшааиуаз, ақалақь Шәача аиҳабыреи уаҟа инхоз аԥсуааи аҳәара иҟарҵаз ала Шәача атеатрқәа иреиғьзоу зал дук аҿы ирытан аконцерт. Азал тәарҭак амамкәан иҭәын. Урыстәыла иара убас СНГ – ԥыхьатәи Асовет респбуликақәа рахьынтә араҟа иааны зыԥсы зшьауаз, ҳконцерт иахәаԥшуаз, уажәы-уажәы асценахь ихаланы иҳадныҳәалауан, абри аҟара аибашьра зхыганы, нас згәы камыжькәан абас зкультура ҳарак иахзызааua, ԥхьаҟа еихазҳауа нагзара шәымазааит, шәымшәан ҳшәыдгылоит, рҳәон. Аблокада ҳҭакны ҳзыргәаҟуазгьы ирыԥәызбон. Усҟантәи ҳконцерт телехәаԥшрала лада-ԥада Кавказ ажәларқәа идырбан, имаԥымкәан агазеҭқәа рҿы иарбан. Убри ашьҭахь аапхьара ҳаман Москва 850 шыԥәса ахыҵра аныҳәа аҿгьы, иара убас Маикоп, Черкесск, Нальчик, Краснодар уҳәа ақалақьқәа рахь. Рыцҳарас иҟалаз, ҳара аҟәрышь ҳамамызт. Аблокада иҭакыз ҳтәыла аиҳабырагьы ари даараза ихьааргеит, иазыҳаҵҳаҵан, аха урҭгьы мчыдахеит. Араҟа исҳәароуп, ахор иалазгьы сара рнапхгаԥгьы ауалафахәы ҳәа акгьы шҳамамыз. Аҭаҳмадацәеи сареи, ҳашәаҳәареи ҳакәашареи ҳалабжышқәа неилатәауа акәын ҳшааиуаз. Ҳара ҳазҿыз уи аамҭазы аҵакы даара амехак аман ҳажәлар игәаҟуаз рзы, иара ҳаргьы ԥсеивгахас иҳамаз убри акәын. Ҳара ҳақәԥон, мчыла ҳхы ацәаагон, ажәларгьы ргәы ҳарҭәҭәауан, аха зегь акоуп, иаҳҵәахуашәа ҟаҳҵон акәымзар, аихьымзарақәа, амлакрақәа ҳалаӡены ҳаҟан.

Ҽнак зны арепетициақәа ҳахьырҿыз даҳзааит – ҳконцерт азбахә заҳахьаз, даараза амал змаз немецк. Уи Аԥсны жәлар зҭагылаз агәаҟра ҭцааны ацхыраара ду аиҭон. Иара аҳәара иҟаиҵаз ала, ҳконцерттә программа ахы инаркны аҵыхәанза ирбан. Аконцерт программа аниба, илабжышқәа хыҳәҳәыла ҳаҭаҳмадцәа

азәазәала игәыдкыла-хыдкылауа, даара ҭынха дук еиԥш аԥсшәа реиҳәеит. Сара даасыдгылан, ақәҿиара иҳамаз сыдиныҳәалеит.

– Сара сынхоит Берлин, уаҟа амал исымоугьы маԥым, убри аҟынтә иагьа ахарԥь соургьы, шәара шәгәыԥ еицу, убрахь шәганы 20-25 концерт шәсырҟаҵоит, шәконцертқәа рахьынтә иаанаго аԥарагьы шәара ишәтәуп, шәхы иашәырхәап. Убарҭқәа реиҿкааразын, сара шәҟәыла ишьҭыхны исҭахуп шаҟаԥы шәыҟоу, амаҭәа-аԥыҭәа ишәыгу-ишәыбзоу, убас шәпаспортқәа, – иҳәеит.

Ари ҳара ҳзыҳәан хҭыс дуун, игәыргьара дуун. Ҽышәалаҵәҟьа аҿазыҟаҵара ҳалагеит. Ибзиангьы ҳҿазыҟаҳҵеит, аха ҳгәыргьарақәа зегьы башахеит.

Ԥсуақәак зхатә ԥсҭазаара ада уаҳа акгьы зымхәыцуаз, ари ҳасас амал ду имоуп ҳәа анеилыркаа, иарҳәа закәуи ҳәашьасгьы иарҭази здырхуада, ҳара дааҳҟәыганы дара даарыдкыланы, даараза ибзианы рхы дадырхәуеит. Уи имырхуаз аԥарала идыргылеит рхатә аԥны еихагылақәа, иаархәуеит еиуеиԥшымыз амаркала зыхә ҳаракзаз арныҟәага машьынақәа. Убас, ҭаацәала, ҭынхала ашәҵа маҭәала ҵԥак амамкәан рееиқәдыршәеит, Москва, Санкт-Петербург, Шәача уҳәа ақалақьқәа рҿы ауаҭах сиирзақәа аархәеит аҭыԥ ҳаракқәа рнапхгаԥоцәа. Ажәак ала Аԥсынра, ҳаԥсуара ҳәа иацәнымхауашәа збадақь иасуаз, амал ааирҭақәа рҿы инахагылан, егьырҭ аҳәынҭқаррақәа рҟынтәи ҳажәлар игәаҟуаз аҳалалтә цхыраарақәа ирзаарҭиуаз еимҵәаны иргон, рхы иадырхәон. Урҭ рацәаԥсымзаргьы убас иҟаз, хара имхәыцуаз, анапымцқьақәа ҳаиҵарҟьон. Изхысҳәаауа, ҳажәлар арыцҳара, агәаҟра ианҭагылаз, абарҭ рыцҳауп ҳәа, нхыҵ-аахыҵ ажәларқәа афатә-ажәтә иаҳзаарышьҭуаз, иззауаз рахь инамгзакәан, маза иҭьычны зхы иазырхәаз ыҟан, иара аиҳабыра ҳәа иҟазгьы азәык-ԥыцьак ракәымзар, егьырҭ ари иалахәын

еибаҟьашьын. Арҭ реиԥш иҟоу ауаа ианакәзаалак даара ишәарҭоуп, аԥсадгьыли иара амилаҭи рзын. Урҭ аҽагылара ҕәҕәа рыҭатәуп.

ИАПОНИА ҚЫҬАК АҼЫ СЫШҚЬАЛАХЬАЗ

Декабр мза, 1987 шықәсазы СССР акультура Аминистрра иҟанаҵаз ақәҵарала, Асовет Еидгыла ареспубликақәа рахьынтә иналукааша акультура азҟазаҵәа, аусзуӧцәа 460-ӧык Иапониаҟа иахьырышьҭуаз саргьы ааԥхьара исауз ала снеит Москва. Москвантә ҳаирпланла 9 сааҭк ирзынаԥшуа ҳԥыруан, ҳагьнанагт ақалақь Хабаровск, нас дәыҕбала ҳаргеит ақалақь Находка иналукааша аҕбақәа рбаҕәаза ду аҽы. Декабр 6, 17 сааҭ рзын Черненко ихьыз зхыз амшын ҕба ду ҳанҭаргалан Иапониаҟа ҳҳы рха аокиан ҳанхылеит. Декабр 7 рзыҳәан ҳаҕба ҳнанагт Иапониа Ногосаки ҳәа изышьҭаз ақалақь аҽы. Араҟа иҟалеит Иапониа рхаҭарнакцәеи ҳара ҳгәып ҳаидныҳәалартә, ҳаиԥыларатә митинг. Апрограммаҽы ишазгәаҭаз ала, иҟаҵан инеиҵыхыз аконцерт. Асовет республикақәа ргәыԥқәа азәы дагымкәан акы-ӧба номер рмилаҭ ашәақәеи акәашарақәеи нарыгзеит.

Агәыԥқәа еицыз хыԥхьазарала Қарҭтәи агәып реиҳан. Урҭ ирыман иналукаашаз ашәаҳәацәа, акәашацәа, иара убас аҧкәынцәа рашәаҳәаратә хор 40-ӧык еидызкылоз. Иапониатәи ахәаԥшцәа ари еиуеиԥшымыз милаҭ рацәала еиқәыршәаз аҟазаратә программа дарааза иргәаԥхеит. Иара саргьы саргәыргьеит ари аконцерт ҟазарыла инагзаз, аха даҽеакала саназхәыц сцәа-сжьы сахьынеибаркыз сеимнадон агәыхь бааԥсыҵәҟьа, сылаҕырзқәа ааруама уҳәауа аҟнынза снанагеит. Избан еицыз зегьы рмилаҭ бызшәала ишәаҳәоит-икәашоит, нас сара сзаҵәыкны аиаҭым еиԥш сышԥарылахеи, смаазандаз сҳәауа схы сақәгәамҵит. Қарҭаа 50 ӧык инреиҳаны араҟа рҽаналадырхәуаз, хә-ӧык рыдамхаргьы Аԥснынтә иҟазар, ашәак ма кәашарак аԥсышәала инаҳмыгзои сгәахәын сыла акы амбо сҟалеит. Ари ихьаазгаз аус аилкаара азыҳәан агәып анапхгара азҭоз санразҵаа, абасгьы сарҳәеит, уара ҷыдала абрахь ааԥхьара уҭоуп СССР акомпозиторцәа рхеидкыла аҟынтә, егьирахь Қырҭтәыла 50-ӧык рҽахьаладырхәыз аԥсуаа араҟа раламырхәра зыхҟьаз ҳара иҳаздыруам. Ари ҳара аԥсуаа ҳзыҳәан иауҽыцхыз ҳазышьцылаз акәын, аха сгәы камыжькәан араҟатәи агәып еицыз реиҳабыра ақәыршаҳаҭны, ҳаԥхьаҟатәи аконцерт иҟалараны иҟаз апрограмма оеаласырхәт.

Аҕба аҽы еиҽкааз аестрадатә оркестр анагзаӧцәеи сареи ҳаибадырын аԥсуа ашәақәа ӧба ҳаибарҵеит. Акы «Ауардын хьча иашәа», аӧбатәи – ҳаԥсуа жәлар рашәа – «Ахрашәа». Араҟа уамашәа иубаша, дара аоркестр арҳәаӧцәа аԥсшәа шырзымдыруазгьы, арҭ ашәақәа ргәааԥхазар акәхап, иаԥсыуааушәаҵәҟьа акәын ишынаргзоз. Есымша арепетициақәа ҳарҽын, аконцерт ду иҳаураны иҟаз ҳҽазыҟаҳҵон. Декабр 9 рзыҳәан ақалақь Нагасаки ааныжьны ақалақь Когасима аҽы ҳааит. Араҟа иаҳдырбеит адгьыл ҿацәк Сакәрадҵимо зыхьзу ииаҟәымҵзакәан адгьыл ахьыҵысуаз 3-4 балл. Аратәи ауаа ашьцылазаап, уи агәхьаагьы рымамызт, аха ҳара ҳзыҳәан ҳаблахаҵ аргьежьуан, дарааза иаҳныԥшуан, ҳәарада ашәарагьы ҳаман. Иаакәыршан амцабзқәа цәыргуан, еснагь алӧа хачылан. Ари уамак инацәыхарамкәан иаман аԥсшьарҭа ҭыԥқәа, еиуеиԥшымыз азыршқәа ахьаайуаз акурорт ҭып Ибусуки ҳәа иахьашьҭаз, 100-ӧыла ауаа еиуеиԥшымыз рчымазарақәа ахьырхәшәтәуаз.

Абрантә декабр 11 рзыҳәан ҳаҕба аадгылт ақалақь Кобе абаҕәаза. Уантәи машьынала иаҳдырбеит ақалақь Киото, 794 шықәса инаркны 1868 шықәсанза Иапониа

ҳҭны-қалақьс иамаз. Араҟа иаҳдырбеит ижәытәзатәиу аргыларақәа Хьеиан, Сандзиу-Сангено абаҟақәа, ахрамқәа У1, У11, Х111 ашәышықәсақәа ирхаану.

Декабр 15 рзыҳәан ҳаҕба аадгылт ақалақь Нагоиа, араҟа иаҳдырбеит аҧсшьарҭа тыҧқәа, апарк ду, убас аботаникатә баҳча Хичасиама зыхьзыз.

Декабр 16 ҳааиуеит Иапониа аҳҭны-қалақь Токио, хәҭак аҿы инхоит 12 миллион егьи ахәҭаҿы 6 миллионк. Араҟа аҧшыхәырҭатә башниа ҳарак аҿы ҳахәнырган Иапониа аҳҭны-қалақь Токио ҳнапсыргәыҵа иқәгылоушәа иаҳдырбеит, убас сиршәа еибаркыз ахәҳахәҭратә центр Гинза ҳәа изышьҭоу. Убри ашьҭахь атеатр ду Такаразука ҳәа зыхьзу аҿы иаҳдырбеит иапониатәи артистцәа рмилаҭтәҟазара ду. Еиҭаҳәашьак амамкәан иҧшзоуп, ицкьоуп ари ақалақь.

Ус ҳшааиуаз ареспубликақәа рахьынтә еицыз агәыпқәа рыешаны хаз-хазы иандәықәла, сара сымцхәхазшәа санықала, енак шьыжьза аҕба иамаз акрыфарҭаҿы снеин аены исфашаз схәы аарымысхын, нас адәыҕба аагыларҭаҿы снеин игылаз дәыҕбак иахьцозаалак сагааит ҳәа сынҭатәеит. Хҧаҟа саат цхьеит иқәпраа ицоит. Аа, шьҭа иазхоит сгәахәын аагыларҭак аҿы сылбаан шьапыла оҿынасхеит. Хҧаҟа километр снеихьан сыпшызар, қыҭоуп сҳәаратәы избоит, амоа сахьықәу саныхынҳәуа исцәымоашьарацы лаҧшыла дыргақәакгьы ҟасцауеит. Ус амоа тшәақәа, ахатә оны хәычқәа ссиршәа ибауа сышнеиуаз, иманшәалаз тыпк аҿы акрысфеит. Амш ишоуран азакәхап азыржәтә ҳәа исымазгьы сымцәеит. Иара сыфатәгьы исызгәамҭакәан иаанцәеит Ааи, уажәшьҭа сышьҭахьҟа сгьежьында сҳәауа аамҭагьы ааиуеит, аха сабацауеи, сахьцауа ҳәа сзымдыруа сыблахаҵ гьежьит, ақыҭа алҧшьа сақәымшәо салахеит, арахь ахәларахь ахы хеит. Акыргьы саашәан сшааиуаз иҧшзаза игылаз оны хәычык агәашә снадгыланы аҵәцәа абжьы ансырга,

ҧҳәыс кьаҿк лшьапқәа наа-нааза, илҳәауа сзеилкаауам даасыдгылт. Саргьы снапҟьа-шьапҟьеит, бжьыла ҳзеилибамкаауа ҳашгылаз лхаҵа иакәхап сҳәаратәы азәы даахадгылт. Сара сыҽдсырдырп сгәахәын иа русскии, русс, советскии ҳәа суазырт, аха зегьы башоуп, аурыс советски ҳәа исҳәазгьы рзеилымкааит, ирмаҳазацт сҳәаратәы ауп ишызбауа. Нас иҟасцахуаз, изулак азы шысҭахыз дсырдырын, аҧҳәыс дцан анышәаҧшь иалхыз ерызк азна азы излазжәуазгьы надкылан исзаалган иахьынзасҭахыз изжәит, иаанхаз атермус исымаз иҭасҭәеит. Сырҧырцыр уаҳа уаоы дсыкәымшәар ҳәагьы сшәоит. Ус аон хәыҷы ирызгылаз санахәаҧш, ахыб иаакәыршаны каробка ҵас иҟаҵоу анышә ҭаҧсазаап, уамашәа иубаратәы амандарина шьапқәа раҳаракыра мыцхәымкәаны иаакәыршаны иҭагылоуп. Иара амандаринагьы шьҭа иааҽухратәы иҟалахьеит. Ргәашә санынадгыла инаркны исаҳауеит кәараҷҷа бжьык, аха ааигәа-сигәа зык ыиасуа избазом. Нас снапҟьа-шьапҟьо абри азы зыбжьы гауа абаҟоу ҳәа исҭахыз анеилдсыркаа, ахаҵа днаскьашәа кнопкак днагәҭасын ахәсхәа уҳәа аутраҭых ииаҵәааза, иқашәқашәо изқәыз адгьыл ашьшьыҳәа иоышьтыцын, шьҭа уааи ҳәа инапы аасирбеит. Снеины сылҭаҧшызар ассир сналаҧшит, азыжь цкьакәакәараза, иахьиасуа аҷҳаҳәа абжьы гауеит, нас аҧсыз хкырацәала иҳәалмышьуа азнаҵәкьа изса-зсауа иҭоуп. Арҭқәа зегьы ҷьасшьауеит, уамшәааза избауеит, аха ишҧазури, сабацауа, арахь уааи анырымҳәа, иҟасцахуазеи исҭахшәа-исҭахымшәа саарҧырцын сшааиуаз онык аҿы оыцьа арҧарцәа рмашьына шырзәзәоз снарыдгылт. Снапҟьа-шьапҟьо иҟасымцаз ҳәа иҟоузеи, аха сырзеилкаауам, исзеилкаауам. Ус рмашьына ирызәзәоз аадырбан, уақәтәа ҳәа напыла иансдырба, исыхьлак сыхьааит ҳәа сынҭатәеит. 20 километр ҳныҟәахьан аиҧш иаагылан, слалбаарган амилициа ахьтәаз

снықонаргалт. Амилициа анызба, маҷк адамхаргьы сгәы ааҭынчхан, нас сџьыба иааҭыхны идсырбеит сзакәыз зыршаҳаҭуаз адокументқәа. Сышрыхәаԥшуаз рҟазшьақәа рыла исыцхраарацы шырҭахыз гәасҭеит.

Телефонла цәажәарақәак рышьҭахь, сназгаз ачкәынцәа рмашьына сынҭадыртәан, амҩа ҳақәылт. Сара ҿаҳа-дагәак еиԥш сыҟоуп, гәаныла иахьырҭаху сыргааит ҳәа. Хԥаҟа саат рышьҭахь, сызгоз рмашьына ааныркылан, уҭыц ҳәа ансдырба, сшәаԥырҳаԥуа саатыцзар, сыҕба «Черненко» ицәыггаза снахәаԥшит. Ааи, сыԥсгьы ааивызгеит, аха абарҭ 300 – 400 километр машьынала саазгаз, ирԥсыхәоузеи, ирысҭарызеи, аԥара ҳәа исымоу зынзаск имаҷуп, ацәыргара иаԥсам, иԥхасшьоит. Ус, иаразнак исгәалашәеит ирысҭашаз. Аа, момент, момент сҳәан сыматәакәа исымаз рмашьына аҿы иааныжьны, уажәыцәкьа сааиуеит ҳәа снарԥырҭын сахьышьҭалоз скаиута аҿы исымаз х-баҭликак аермантә кониак аазган абри рысҭар ицәгьам ҳәа ирыдызгалеит. Иагьа лазундазгьы ирымгеит. Азәы ивизитка ситеит, саргьы свизитка рысҭеит аҟароуп ус ҳаԥсышәа мацараха ԥьара гәынамзарак ҳәагьы акы рыдсымбалакәан ҳнеиԥырҭит. Саргьы исҳәара сзымдыруа саагьежьит, нас исырҭаз авизитка наган дасырԥхьеит аиапон бызшәа здыруаз. Уи исеилиркааит, ари амашьынақәа аремонт ахьырзыруа, насгьы амашьына аматәаахәқәа ахьырҭиуа магазинк дшеиҳабыз. Нас аратәи агәыԥ аиҳабыра сыцырхырааны арҭ ачкәынцәа иҟарҵаз аҳаҭыр ду ақәцаны аиапон бызшәала ҳаиҳабыра рыхьзала, ҷыдала сара исзыруз даараза иҭабуп аххәааны, радрес ала ашәҟәы рзаҳашьҭит, насгьы Асовет Еидгыла атәыла ду аҿы арҭ ачкәынцәа нанагозар хаҭала сара адырра сырҭартә садресгьы асырбеит, сырԥыларацы.

Абарҭқәа рышьҭахь, сара излеилыскааз ала, аелектричка сызҭалаз саатк ала 200 – 250 километр ҟанатцозаап, насгьы араҟа рымҩақәа злабзиоу ала рмашьына ласқәагьы 150 – 200 километр саатк ала иныҟәоит. Ажәак ала урҭ ачкәынцәа 500-ҟа километр исызныҟәеит, срыздыруам исыздыруам, аԥсуамзар азәы илымшарыз ҟарҵеит.

Исҳәарц исҭаху, араҟа қытоума, ақалақь аума иааԥьоушьартә еиҿкаауп, ицқьоуп, нас дгьылк ус рхы иадмырхәо ҳәа напсыргәыцакгьы убауам. Дара хаҭала уаа цқьақәоуп, уаа ҟәымшәышәқәоуп, ауаҩԥсы инаалашьа иақәшәауеит. Адгьыл ахьрыцәмачу азакәхап, даараза ахәгьы ҳаракзоуп. Ҽынла ақалақь аҿы уаҩы дубазом, зегьы аус руеит, асаат 18 инаркны ауп рықалақьқәа андырҭәуа, ианҿыхо.

Абас абарҭ исыхьқәаз, рышьҭахь харак сауцахуаз, Токио игылаз ҳдәыгба ааигәа-сигәа снаиааиуеит. 20 доллар исзынхаз рыла ахәыҷқәа хәмаргақәак, гәаларшәагас ирзаасхәарызеишь ҳәа Токио магазин дук аҿы сшыҩназ, сгәы сеанзамкәан, хаҵак здравствуи, землиак, иҳәан, сҟәаҟәа днықәсит. Саргьы сааҳәын, ҷытраамҭак ҷымҭуа, сыблала ихы-ишьапы дааимыздан, «здравствуи» сҳәеит. Дшоурысыз ауҩашьахуаз, аха ҳара агәыԥ еицыз дышҳацымыз здырит. Нас дааччашәа, Ражден Джгәанатович Гумба ҳәа жәытә-натә ҳаибадыруашәа иҿанаасымареитәы, иҿанаасыдикыла, саргьы схы агәра сымго, абри асас сыздырыз дышԥасгәаламшәои ҳәа ихьаазгеит. Макьана еилкаарак ҳәа сымамкәа сшанханы сышгылаз, иара сшеилахаз гәеиҭазар акәхап, дырҩагьых уважаемый композитор, сара угәы иалумырсын, аха шьыжьы аахыс хара-хара сухәаԥшуеит, ишԥаҟасцари сусура, сзаанаҭ ус ауп ишыҟоу, иҳәан дҿаԥха-ҿаччо дсыхәаԥшуеит. Нас иџьыба иааҭигеит спортреҷ, убас ҭаацәала ахәыҷы-аду ҳазныз еиқәкаца иҟаз қьаадк. Арҭқәа рышьҭахь сара сзын шьҭа еилкаауп, аха ԥьара ишакәым схы мҩаԥызгама, ихәарҭамыз акы сыдибалама ҳәагьы схәыцуеит. Иара еиҭах аԥшәмара ихы азкуа, абра уалаԥшаауеит, ԥьара

акыр ааухәар уҭахызар, иахьуҭаху сыхиоуп, суцхрааyеит иҳәеит. Сара арҭ иажәақәа еиҳа-еиҳа агәаҽеанызаара сырҭауеит, цьара иакәым акы оҽыцымшәандаз ҳәагьы аҽынкылара сымоуп. Аха зегьы акоуп, абас аамҭа маҷла ихы цәыригеит, игәра сымгар ҟамлауа. Уи акәхеит: иаартны иасҳәеит амашьынақәа шсымоу, сышкомпозитору, аҧарагьы сшазрыцҳамыз, ибзиангьы сшынхо, аха ҳарҭ Асовет уаа, аҽа тәылак ахь ҳанцо 85 доллар инареиҳаны иҳамазар зыҟамлаз сзеилкааyам, акы змазам аччиацәа реиҧш ҳхы ҧхашьауа ақалақьқәа ҳрылоуп, театрк аҽы ҳазнеиуам, ресторанк аҽы ҳазнеиуам анысҳәа иара исырҳақәаз игәы иалырсны: – Ҳаҭыр зқәу Ражден, ари уара угәы иалоу, изҳәауа ауаа дааираза ирацәоуп, убас иахьыҟоу зегьы ргәы назамкәа иалацәажәауеит. Аха ишҧаҟаҳҷари, ҳаапшып, иҟало аабап, уажәтәи ала уара иуҭаху саҳәа, салаҟоуп, суцхрааyеит, иҳәан имаҟа иадҳәалаз мобильныи телефон илымҳа инадҷан акы неиҳәеит. Са сахь дааҳәшәа, сыҧшәма иаарласзаны дааyеит, нас ҳусҟәа ҳрылагап, сара араҟа Асовет ахаҭарнакцәа ахьыҟоу амаҷ зуеит, аҽа 7-8 мзы роуп исзынхаз, нас сыҷҳәара ааyеит. Урыстәылаҟа снеиуеит, ус даара бзиа избоит Гагра, Афон, азиа Риҵа, хымҧада уахь снеиуеит, усыҧшаayеит иҳәан, ҳашгылаз, ҧҳәыс ҽак дыҧшзаза дааҳадгылеит. Ари дудыруаз сыҧшәма лоуп ҳәа ҳааибаирдырын, ҳнеины рмашьына ҳалҭатәан, абас 100 километрак раҟара ҳанныҟәа ҳаагылан, магазин дуззак ҳныҩналт. Дара рхала са сҳәарада арҭмаҟ дуззак аархәан, сҭаацәа азәазәала ашьаҵа, убас ашәҷамаҭәа, са сгәанала 400– 500 доллар еиҳамзар еиҷамкәан аҧара сызнырхит. Абарҭқәа рышьҭахь блакнотк аацәыриган иааҳхәаз зегьы акакала еиқәыҧхьазо иаништеит, ари иумырзын, Находка ҳәа иахьашьҭоу атаможни аҽы идурбоит, иабааyгеи ҳәа акгьы уарҳәазом. Сара сҟынтә ҳамҭас ишyсҭаз абра иаҳәоит иҳәан, нас снаган

крыфарҭак аҽы имыцхәымкәа амала ибзианы акраҳфеит. Нас сахьыҟаз аҧба аҽы саaганы ицеит, бзиала Аҧсны ҳаиқәшәааназа ҳәа. Сара иҭабуп акәымзар уаҳа акы симырҟаҷеит, ивизитка исиҭаз иахьагьы исымоуп, Витали Галошин иакәын иара. Рыцҳарас иҟалаз, иара иҿҳәара аамҭа анааи, уаҟа Иапониа дааныркылт корреспондентк иаҳасабала, уаҳагьы ҳзеиқәымшәеит. Агәыҧра сымоуп ҳаиқәшәап ҳәа.

Арҭқәа зегьы дааираза ибзиоуп, аха сара сгәы иҷхауа уаҷәы ҳашьҭахьҟа амҩа ҳақәлоит, Иапониатәи артистцәеи ҳгәыҧ иалоу артистцәеи ҳаиҧырҵратә аконцерт ду аҽы сышҧаҟалари ҳәа сгәаҟуеит, сыла акы абом. Абар, ҳаззыҧшыз аконцерт иалагеит. Акы аҷкыс егьи еиҧьны иқәгыло ишааиуаз ажәахатәи аномер сара сакәын, сызаҵәра гәаҭаны сырманшәала ҳәа Анцәа сиашьапкуа саақәгылт. Аоркестргьы сгәы шьҭнахуеит. Раҧхьа иаҳҳәоит «Ауардын ашәа», сшымгәыҧзоз ибзиахазеит, нас аҧсуа жәлар рашәа «Ахрашәа» сара хаҭала сыжәлар сшәыкәыхшахааит абри еиҧш ашәа заҧцамҭоу ҳәа сышгылаз сналагт ахапа аҳәара. Ашәа ҳәаны ҳаналга ҳаурмышьҭит, аҩынтә раан ианаҳҳәоз итәаз зегьы иахаҵгылт ари ашәа, убри алагьы сгәы сыртынчит. Зегьы хырхәауа аҧсшәа саҳәара иалагеит. Уажәшьҭа сзаҵәымкәа еицыз саарылыҳәҳәома сҳәаратәы сҟалеит. СССР аҟынтәи ари агәыҧ напхгара азызуа Л. Кононова ҳәа иҟаз, снапаҽы ислыркит адныҳәаларатә грамота, иара убас ҷыдала аҳамҭа. Убри ала исҳәарц стахуп, аҧсуак уарбанзаалак, уахьыҟазаалак сзаҵәуп ҳәа ухы ҧхьаумкын, ухы лаумырҟәын, уара узырызгаша ужәлар иурҭахьеит, уи ацәыргашьа, аиҭаҳәашьа ухы узақәыршәар.

АНСАМБЛЬ «НАРҬАА» ШЫШЬАҚӘГЫЛАЗ

Дәрыԥшь ақыҵа, Тәанихәы аҳабла ҳәа иахьашьҭоу ԥсабарала дараза иԥшзарҭа ҭыԥуп. Ари ахәы ԥшза аҽы усҟан иқәгылаз аҭәаҵла аҳаракыреи, убас амахәқәа мҵәыжәоаҵас реынеиҵых ашәшьыра иҟарҵази рымҵан напҟазала иҟаҵаз атәарҭақәагьы ыҟан. Абрантә унапсыргәыҵа ианушәа иубарҭан ақыҵақәа Ачандара, Аацы, Ҟәланырхәа, азиасҟәа Аапсҭа, Дахәарҭа, иара убас агаҽахь амшынгьы ухыԥшылон. Абраҟа иртәарҭан, иреизарҭан, Тәанихәы акәша-мыкәша инхоз ауаа, еиҳаразак абыргцәа 100 – 125 шықәса зхыҵуаз. Урҭ араҟа рыԥсы ршьауан, ирҳәон иҵаулазоу; ижәытәзоу ажәабыжьқәа, ирҳәон ажәытә ашәақәа; иааԥьошьаратәы инеимда ааимдо иадырҳәон, идырцәажәон аҧхьарца, аҽырпын. Ажәабжьқәеи ашәақәеи рҳәарадагьы урҭ ҭоурыхла изыхҟьаз, изынԥаз убас иарбан шықәсоу ианықалаз уҳәа реилыргараҽы аимак-аиҽак анрауазгьы маҷмызт.

1933 – 1934 шықәсақәа рзыхәан ауп. Саргьы быжьбаҟа шықәса схыҵуан. Сабду Мамсыр 115 шықәса ирҭагылаз, абарҭ аҭаҳмадцәа ахьеизоз симаны даауан. Абар, абыржәы сыреаԥшуашәоуп сгәы шыҟоу Мыстафа Ашәба, Гапуа Гәымба, Осман Гәымба, Осман Тәанба, Бажә Тәанба, Маадан Сақаниа, Камидаҭ Сақаниа, Маҳмед Тәанба, Хәаҭхәаҭ Ҳалуашь, Шьыгә Ҳалуашь, Кәыҷа Тәанба, Даҳаир Ҭаниа, Еснаҭ Таниа, Шьыгә Абԥаџьаа, Рашьыҭ Гәымба, Махаз Тәанба, Арыҵтантә даҳзаауан Хәыхә Гамсаниа, Ачандарантә даауан Алиас Гәымба. Абарҭ зегьы убас иԥшзан, ицқьан, илахҽыхын, иџьоушьашаз, абриаҟара шырхыҵуазгьы шамахамзар зегьы рхаԥыцқәа неилшәарак рымамызт. Нас игәасҭаз, мышкы ада рыбжьамзаргьы, аиҵбы дҵагылан аиҳабы атәарҭа иитон, иара аицәажәараҽгьы еиҽаԥало акәымкәан, еиҳабыла, еиҵбыла аизызырҵора,

аихаҵгылара рыман. Ржакьақәа иҟәаш-ҟәашза, рышлара рнаало, иара сахьаҭыхҵоы ҟазак ишизҭымхра еиҽартәын.

Сара иахьа арҭ ацәаҳәақәа анызыҵуа исхыҵуеит 77 шықәса, уи аахысижьҭеи иҵит 70 шықәса. Арҭ ашықәсқәа рыла сара аҵарадырра ахьсоушаз Аҟәа, Қарҭ, Москва ақалақьқәа рҽы сызҳауан, аха урҭ аҭаҳмадацәа исырҭаз, ирҽыстцааз, ауаҵроума, акультура аума, уи аҵыза ԥьаргьы исымбеит, исмаҳаит. Убас, ҵарак рымазамкәан, араион иналҵынгьы ԥьара акы шырымбацызгьы, ԥсабаратәла, доуҳала, ԥсуаҵас аазара ирымаз ԥьашьахәын, еиҭаҳәашьак амазам.

Саргьы раԥхьазатәи амшқәа раан, аԥхашьара иамаханы имқәацазо итәаз, уажәшьҭа хәычы-хәычы срышьцылан, имазаны акәзаргьы ирҽыстцааз ашәақәа рҳәара салагеит. Ус сышнеиуаз сымшәакәан сыбжьгьы сҵаханы ашәақәа рыцҳәара саналага, даргьы сеицгәарҭан, ашәақәа рхапа сдырҳәауа иалагеит. Урҭ усҟан рашәаҳәашьа зынзак аеакала иҟан (ҳара иахьа шьоукы-шьоукы ашәа анаҳҳәо ҳаибарҟаауа, ҳахәда адақәа ҧыҵәцәома уҳәартә икылганы ишаҳҳәо акәымкәан), урҭ рыбжьқәа, абри ашьха, ахрақәа иргәылҵны иаауашәа, агьама бзиаза аҭаны акәын ишыҟаз. Угәаҵанза инеины, уцәа-ужьы, удақәа зегьы еимдауа ирылсуан, ахаҵара шәоума, илафашәоума ирҳәозаалак, иара ашәа аҵакы иақәнагоз абжьы ахарҵон. Уи аамҭазын аԥхьарца абжьгьы хадара анауаз ыҟан. Зны иҵәаа-ҵәаауан, аеазныхгьы иқьыз-қьызуа хҭысқәак уанаҳәон, ицәажәахаҭан. Ирхәыцган, ирҟәышган, апсҭазаарахь ухьанарԥшуан, агәалаҟазаара ду унаҭон. Ажәеи ашәеи иузеиҟәымго еимадан, ихаибарҭәаауан, иҵибагон, урҭ ирзызырҵуа мчы ҷыдарақәак изцәырыргон. Сара, абарҭқәа зегьы ирылаԥшыз, ирылахәыз, зны-зынла ихьаазгоит, иҵаулазангьы сдырхәыцуеит, избан абарҭ ҳжәытәқәа,

ассирзакәа ирымаз, алеишәа, аламыс, аҵас бзиазакәа, дара адунеи анырԥсахуаз ирыманы ицама, мамзар ҳара аҽар урҭ ирыԥцагылаз абарҭ аҟазшьа бзиакәа, аԥсуаҵас ҩнуҵҟалатәи акультура абеиара дузза ирымаз ҳара ҳахь измиаси, изҳаламҽызеи, ҳаԥстазаара иаԥызан илашарбаганы изыҟамлазеи ҳәа.

1933 – 1935 шықәсқәа рзын ауп анхацәа рхы еидкыла, гәыԥ-гәыԥла аколнхарақәа ианрылага. Усҟан Дәрыԥшь 5-6 колнхарақәа ыҟан. Иара ҳара ҳколнхарагьы раԥхьа иахьзын «Тәанихәы», нас аҽарҭбаан «Аспа» ҳәа ахьзыртәеит. Усбарҭаны, аконтора ҳәа еизарҭас иҟарцеит Хәаҭхәаҭ Ҳалуашь игәараҭа аҩнеихагыла изгылаз аҽы. Абраҟоуп саргьы, арҭ аҭаҳмадцәа раԥхьа саадыргылан, дерижиорк иаҳасабала напхгаҩыс саныҟала. Амш анбзиоу агәараҽы аҵла ду игылаз аҵаҟа арепетициақәа мҩаԥаагон, ақәа анлеиуа аҩнеихагыла абарҵаҽы. Ҽнак арепетициа ҳшаҽыз, ҳгәы ҳҽеанзамкәан, ҳаибарц даҳзааит Барцыц Грышьа Кадыр-иԥа. Уи усҟан Аҟәа Платон Ԥанцулаиа ихор далан, дкәашаҩын, дшәаҳәаҩын, ҳаи шьыри Анцәа дигәаԥханы дышԥеишеи уҳәаратәы, ссиршәа деиҿартәын, деинаалан, хәычгьы-дугьы аҳәара иҟаҳҵаз ала дҳаркәашеит, дыблахкыганы ҳиргәырґьеит (иара аибашьра ду ахьынтә дзымхынҳәит). Убри Грышьа исирбаз алоуп ишеилыскаа ахор иалаз абыжьқәа еихшаны ишыргылатәыз, ҳарҭ ҳапрограмма аҽы ирацәан ҵакыла еиуеиԥшымыз ажәытә ашәақәеи акәашарақәеи. Уи аамҭазын арҭ сыҭаҳмадцәа инарҷыданы исыман Дәрыԥшь ашкол иҭаз аҵаҩцәа рыла еиҿкааз ахоргьы. Ус ҳшаауаз, Дәрыԥшь уажәрааназа 5-6 аколнхаратә гәыԥқәа ыҟазҭгьы уажәы ҩбаны иҟалеит, акы Тәанихәы, егьи Бгардәы ҳәа изышьҭаз. Нас аҩколнхарак рҽеидырҵан иакхеит, иагьахьзыртәеит «Дәрыԥшь» ҳәа.

1941–1945 шықәсқәа Аԥьынԥьтәылатәи аибашьра

дузза иҟаз даараза ҳашәеит, иааҳныԥшуа ҳаиҵанакҟьеит. Аибашьра ашьҭахь 1946–1947 шықәсқәа рзын Дәрыԥшьтәи аколнхацәа, аусураҽы иаадырԥшыз аихьзара дуқәа ирыбзоураны 11-ҩык Асовет Еидгыла аԥьа Афырхацәа ҳәа ахьз дуқәа ранашьан. Урҭ ирзыҩтәын ашәақәа, иагьаԥысҵеит 10 инареиҳаны ашәа ҿыцқәа: «Дәрыԥшь ақыҭа», «Аԥсадгьыл азы ашәа», «Ҭемыр Ҭарба извено рашәа», «Мариа Арзынба», «Сониа Сақаниа», «Ачарашәа». Нас ҩнаҭацыԥхьаза хҩыхҩы арԥарцәа-аешьцәа иҭахаз рашәақәа: «Арзынба Шьрын иԥацәа», Таниа Хабыгә иԥацәа», «Тарба Сиҭ иԥацәа», «Кецба Гыць иԥацәа» уҳәа егьыртгьы. Усҟан апионинотьы сымбацызт, анотаҳәагьы сыздырзомызт, сашәақәа схатә дыргақәак, ншьанқәак рыла акәын ақьаад ишаныҵоз.

1946 шықәса азыҳәан Дәрыԥшь дааит Кортуа Иван Еснаҭ-иԥа. Уи иаҳзааигеит афишақәа, Аԥснытәи аԥсуа ҳәынҭқарратә драматә театр араҟа иааны иқәгылараны ишыҟоу зҳәауаз. Арҭ раара, аибашьра ашьҭахь аԥхьазатәи акәын, ныҳәа дуззак аиԥш иԥхьазаны, аҽазыҟаҵара ҳалагеит. Артистцәа аҟәантә раара анраҳа, Дәрыԥшь ақыҭа амацара акәымкәан, Ԥьырхәа, Аԥьамҽыґра, Аҷандара уҳәа Дәрыԥшь ашҭа иамкуа ауаа еизеит.

Дәрыԥшь ақыҭа аиҳабацәа Ҭаркьыл Заурбақь, Грышьа Арзынба, Ԥкьын Иасон, Харитон Арзынба, Гьарасма Ҭарба излархәаз ала, артистцәа рықәгылара аамҭа аааианза ашкол аҵаҩцәа рхори, аҭаҳмадцәа рхори абарҭ рҽаԥхьа иқәыргыланы аконцерт дурбароуп ҳәа адҵа соуит. Ишырхәаз иагьыҟалеит, ҳара ҳашьҭахь иқәгылеит Аҟәатәи ҳартистцәа.

Ҳәарада, аибашьра иафахьаз, алаґырз иабылхьаз ажәлар рзыҳәан ари амш ныҳәа дуззак аиԥш имҩаԥысит. Иара абраҟоуп Кортуа Иван Еснаҭ-иԥа даасыдгылан ҳақәгыларақәа сыдныҳәало, сыҭаҳмадцәа ҭцаауа,

рыхьыз рыжәлақәа ақьаад иантцаны иахьигаз. Убас хаз цыдалагьы, азәазәала рацәажәарақәа мсоапигеит. 1947 шықәса азыхәан сытахмадцәа Аҟәаҟа дрыпхьан, зегьытцәкьа зымцеит, аха гәыпсоык изцеит. Егьырт, Апсны араионқәа рахьынтәгьы дзыпхьахьазгьы неидкылан, рапхьаза акәны Аҟәа еиҿикааит Апснытәи жәлар рытахмадцәа рхеидкыла «Нартаа» ҳәа иахьа зызбахә бзиазаны ирхәо ахор Иван Кортуа ари аипш иҟаз аиҿкаара агәапхара ахьизцәырцыз Дәрыпшь арт атахмадцәа рықәгылара аниба ашьтахь ауп. Абас ала, ансамбль «Нартаа» тоурыхла рышьақәгылара ахы ахьцасыз Дәрыпшьтәи атахмадцәа рахьынтә ауп. Ус шакәу иара Кортуа ихатагьы иҳәалон ҳахьеиқәшәало. Иара саргьы пхьаҟатәи сҟазаратә мсоа ахы ахьпнартыз абраҟа Дәрыпшь ауп.

АҚАЛАҚЬ ЧЕРҚЬЕССК САШЬЦӘЕИ САРЕИ ҲШЕИПЫЛАЗ

Аибашьра ашьтахь ус сшааиуаз гәапхарас Анцәа иситеит абри Асоадахьтәи Кавказ Черкьескҟа ацара. Араҟа ишынхоз здыруан ҳхылцшьтра – ҳашьцәа а-Гәымбақәа, аха иахьынхақәатцәкьоз ҳәа иналкааны акгьы сыздырзомызт. Аамтала зны, Асовет Еидгыла еилаҳаанза, сара хатала пстазаарала хар сымамкәан сеиқәшәаны саныҟаз, абарт зызбахә сымоу Аҟәа сасра ҳәа изнымкәа истаахьан, сара иртахыз аҿы ацхыраарақәагьы рыстахьан. Ажәакала ишыҟақәоу збап сҳәан, иара паралагьы сышмачызгьы, Анцәа сихьчап ҳәа амсоа сықәлан снеит ак. Черкьесск ҳәа изышьтоу аҿы. Ацла иалҟьаз цаҟа адгьыл данықәҳа, амат ицҳауан ҳәа, ақалақь аҿы снеира иақәыршәаны идыдын имацәысит, амш баапсытцәкьа спылеит. Амсоақәа

узырнымлауа асоарқәа хытцит, сара слаҳәит, схы-сшьапы инаркны сеилабаазоуп. Сшуазыруаз, асасааирта Черкьеск аҿы сааит, акасса снадгылан, тыпкны иҟоу уатахк сыта ҳәа санлыҳәа, сажәа собамтәкәа иааслыркит шаҟа шәатәу аршаҳатга ақьаад.Слахәапшызар, уахык ашьталарта иапсоуп 170 маат, ари сара исылшо сыҟазам, ишпазури ҳәа сышгылаз, сара исзымдыруаз шьоукы аасықәшәеит о Ражден, ушпаҟоу ҳәа сгәыдкыло. Ҳанеилибакаақәа урт апснытәқәан, Мата Цьапуа ҳәа еибагак дрыцуп, скьаад искыз аасымихын, иаҳәоз апара налитеит акассир. Шьта уаала рхәан, ауатах исзылырхыз ашә ааҳартын, ҳнысонал ҳнатәақәеит. Дара аресторанахь рхәан, сара сеапсра астан мап скит. Нас Мата дындәылҟьан, уамак днымхацәакәан, иартмаҟқәа ртәны афатә, арыжәтә ааиган, аишәа еицаҟьашәа игылаз иныкәитцан, акраҳфеит, акраажәит. Убри ашьтахь сзышьтаз, хыкәкыла абра сыззааз сашьцәа рызбахәқәа нарасҳәан, дара ирдырқәозгьы ҟалеит, иузеилаҳкаауеит ҳәа индәылтцны ицеит. Ауатах исыртаз, уаҳа царта сымамызт акәымзар, иааузымычҳауа еилататан. Сара сеансраалан сышиаз, асаат 23. 00 инахысуан аипш, сахьиаз ашә-ҿыгә-ҿыгә ҳәа абжьы аагеит. Шәысонал, ашә аартуп, анысҳәа, ашә аартны иаасоналт сара хыкәкыла сзышьтаз сашьцәеи саҳәашьцәеи. Колиа, Марьенат, Олег ирзышьтымхуа изтцаз афатә-ажәтә астол иныкәырцан, саргьы сгәы алаҟазаара шьтытцын ссоагылан сееиласҳәеит. Ҳашцәажәауаз, Марьенат суатах шеилататаз анылба, ара дышпаанҳажьуеи лхәан, сеидкыланы рысоныҟа сааргеит. Араҟа ишыспылаз аитаҳәара цыхәа пцәашьак амам. Ажәак ала сшьапы сыкәдыргылт, сыпсы тарцеит. Наҟ-ааҟ еиқәырытын, адыррақәа ҟарцан, ртынхацәа еизыргеит, азәазәала рысонқәа рҿы снаганы, иахәтоу ауаа ақәыршәаны, ҳашьа ду даҳзааит ҳәа ачарақәа сзыруит. Абар, шьта 10-мшы ирыкәуп. Шьта асоныҟа ҳәа

срыҳәауа салагеит. Арҭ сара акы срыҳәауа, арыцхара ҳазҭагылоу ҳәа акы сахашшауа иҟасымҵеит. Дара ус еилкааны ирыман Аԥсны ҳашгәаҟуаз, ҳҭагылазаашьақәа зегьы раҳауан, ирдыруан. Сара ишызымуаз сеиларҳәеит, ашәҵа, ашьаҵа, ахәыҷы-аду рыматәа, исзеиҭамгауа аҟынза афатә-ажәтә, убас ԥарала сеикәаҭәы Черкьесскынтә Невинноминск ҳәа иахьашьҭоу ақалақь адәыгьба аагыларҭа аҿы сагаан, Адлерынза сызлаашаз абилеҭ сзамырхын, ҳшеибагәзуаз, ҳагәқәа шеихьҵәуоз адәыгьба бзиала ҳәа ҳааиднагеит. Ари амш инаркны, ҳара ҭаацәала ҳшьапы ҳақәгылт, ихалшәшәаны иҟаз ҳаԥсҳәагьы хәыҷы-хәыҷы иҭалеит. Арҭ, убарҭ амшқәа инадыркны инеиҭакуа Аԥсныҟа иаҳзааура иалагеит. Иҳагрмыжьт афатә-арыжәтә, убас ашәҵаматәа, иара иахьагьы, абарҭ ацәаҳәақәа анызыҵуа февраль 8, 2001 шықәса налаҵаны. Абасала, Черкьесскҟа ацара сгәазырԥхаз ҳазшаз Анцәа ду, ҭаацәала ҳаԥсҳәа еиқәирхеит. Иахьыҟазаалак срыкәыхшахааит ҳаҳәшьцәа, ҳашьцәа, арҭ аамҭала Лыхны Гәымбаа рызҭачы акәша-мыкәша инхоз ракәын. Дара изларҳәо ала 1866-70 шықәсҳәа абрантә убрахь Черкьесскҟа ицаз роуп, аха ашьа аус ауит, баша ирҳәом аиашьа, аиаҳәшьа иахьыҟазаалак еицәызшьа рымам, иагьа шықәса царгьы агәаҟра, арыцхара аҿы ршьа еиднакылоит, иҭибагауеит, рхьаа рцырзеиԥшхауеит ҳәа. Иҭабуп уи амш, убрахь ацара сгәазырԥхаз иаҳҳылаԥшхәу Анцәа ду. Урҭ ҳашьцәа, ҳаҳәшьцәа рахьынтә иҟоуп аҵара уаа, аҳақьымцәа, аинрал Миха Рамазан-иԥа Гәымба ажәлар рус азбаҵ Олег Мамед-иԥа Гәымба, аҵарауаҵ, Черкьеск аҵараиурҭа аинститут аректор Марҷьенаҭ Мамед-иԥа Гәымба, убас егьырҭгьы. Уамашәа иубаша, дара рыжәлагьы иахзызаауа имԥсахзакәан иааргауеит, шьоукы ишыҟарҵақәо реиԥш акәымкәан. Абас ала, ашьа ҳаиднакылт, ҳаибаԥшааит. Абраҟа исымҳәар сиашахом,

аамҭала зны Дәрыԥшь ақытан ишынхоз абазинқәа Хәранов Алықьса Адам-иԥа, уи иашьеиҵбы ахьерург-аҳақьым Леуа Адам-иԥа Хәранов. Алықьсеи сареи Дәрыԥшь класск аҿы аҵара еицаҳҵауан, лымкаала абзиабара, аҵызара ҳабжьан. Иара, абра Черкьесск ҳанеиқәшәа, араҟа сгәыдызкылоз сашьцәа дызлареиԥшым ҳәа акы сызҳәазом, иситеит ацхыраара ҳақьым дук иаҳасабала, сара ахьаақәа рацәаны измаз сыхәшәтәраҿы, иааилимыршаз ҳәа акы ыҟам, сшьапы сықәиргылеит. Зны-зынлагьы сылымкаа шьыбжьхьа ифазомызт, убри дааиваҟәалауа ацхыраара сзыруит Олег Адилгери-иԥа Етлухов, Абидов Муҳадин Михаил-иԥа ақыҭа Ԥсыж администрациа ахада, Кишмахов Магомеҭ Хаджи-Бекир-иԥа, Бурых Иван Константин-иԥа, Екба Заудин Азиз-иԥа, Шхаева Фатима Кәрмам Али-иԥҳа, Гәымба Михаил Рамазан-иԥа – Ставропольти аҿацә Качубеитәи араионтә жәлар русызбарҭа ахантәаҵы Аинрал, Олег Мамед-иԥа Гәымба – Андроповтәи араионтә жәлар русзбарҭа ахантәаҵы ихаҭыԥуаҵы, Маҳадин Шебзухов, Марита Гәым-ԥҳа, Алик Лиау, Валери Гәымба, Николаи Мамед-иԥа Гәымба уҳәа ирацәаҵоны.

Хыхь зызбахәқәа еиқәысыԥхьазаз, сара ҷыдала Аԥсны аибашьра ихнарҵәаз азәы еиԥш сыԥхьазаны, уи аамҭазын ҭаацәала сыпсҭазааратә ҭагылазаашьа гәаҭаны гәыкала исыцхрааз уаҵуп, уи азыхәа сара ҭаацәала даараза иҭабуп ҳәа расҳәоит.

Араҟа сара лымкаала инаҵшьны иазгәасҭар сҭахауп, схы здыруа сҟалеижьҭеи инаркны хаҭала избаз, исаҳаз, шаҳаҭра ззызуа хҭыс дуқәак. Шәышықәсала ақыртуа политикцәа ргәы иҵхо измырцәоз, иагьа ҟарҵаргьы макьана илҵшәадаз, аҵыхәтәанза ирзынамгзаз, аԥсуаа шьаҭанкыла рныртәаратә зҵаара, иазхоуп шьҭа, аҵыхәа ԥҵәазааит ҳәа авгәст 14, 1992 шықәса азын, Аԥсни аԥсуа жәлари ирыжәыртцеит абџьар ҿыц хкы рацәала

еибыҭаз, 10-15 шықәса ашьауға зықәцаны Қарҭ абахҭақәа ирҭакыз абаандаҩцәа 300-ҩык инреиҳаны. Цәгьарамзар акы ззымдырзоз ахагақәа, адҵа ирымаз ала, аҧсуа жәлар хәыҷгьы-дугьы шьаҭанкыла рнырҵәара акәын. Ажәак ала, Аҧсны аҧсуаадахарц, нас қырҭуамзар азәы араҟа иҵыҧымхо аҟаҵара ргәы иҵан. Аҧсуа жәлар рнырҵәара арманшәалара иазкны, 1990 шықәса азын Қарҭынтә иҟаҵан аус ҧҟа, уи аус ҧҟа инақәыршәаны Аҧсны иқәынхоз аҧсуаа зегьы азәы даанмыжькәан ирымхын рышәарыцага абџьарқәа, ҽыц ашәҟәы иҵаҩтәуп ҳәа ҽыҵгас иаҵаны. Ааи, абас ала, уи аамҭаз аҧсуаа зынзак иабџьардаз, ргәыреанзамкәан, ари еиҧш ахлымзаах анырзыҟала, ишҧарурыз, ишьҭырхит аиха, аигәышә, алаба убас иаарҧыхьашәоз зегьы. Уажәрааназа аиашьа ҳәа ирҧхьазоз данраҷаха, хаҵәнамырха иҽагылеит, рџьыњџь, рыҧсадгьыл хәыҷы аиқәырхаразы.

Ари ахҭыс, ари ашьаарҵәыра, ари ахлымзаах аҵәаабжь заҳауаз, Нарҭаа дуззақәа рхылҵшьҭра Кавказтәи ажәларқәа, аладахьтәи Урыстәыла иқәынхоз иара убас ҳџьыњџь уаа Ҭырқәтәылантәи Сириантә, аҧсуаа ирхарамкәан изҭагылаз арыцҳара гәаҭаны, рхатә гәаҧхарала, рабџьарқәа аашьҭыхны, зыҧсадгьыл хаҵәнамырха изыхьчоз рхьаа рхьаатәны инарывагылт ашьа каҭәо. Аҧсны ицоз аибашьра – ашьаарҵәыра аныҟала, ҭаҳмадеи хәыҷи зшьамхы инанагоз еихеит урыстәыла аҽацәқәеи ақалақьқәеи рахь, рыҧшқацәа аибашьра иацәырыхьчарц. Саргьы ҭаҳмадак, смоҭацәа абзарбзан хысбжьқәа идыршәахьаз сыманы, хҵәаҩык иаҳасабала Шәача сшыҟаз, ақалақь Черкьесск снанагеит. Хаҭала сара араҟа Черкьесск инхоз сашьцәа Агәымбақәа сшырбаз, сышрыдыркылаз атәы салацәажәахьеит азыҳәан уажәы ҩынтәны аиҭаҳәара аҭахым.

Ааи, араҟа инхоз аҟарачқәа, абазинцәа,

ачеркьесскәа, аурысқәа неилыхрада, гәаартыла Аҧснынтә ахҵәацәа инеиз рзыҳәан адкылара иҟарҵаз, аешьеи аиаҳәшьеи рҽы акәымзар ҿазә ила изалшом. Згәы каҳаны алаҕырзи агәырҩареи иарҩахьаз ахҵәацәа, уажә иҽыхеит, ргәалаҟарақәа шьҭыҵит. Арҭ иахьанза изеибамдыруаз еибамбацыз, арыцҳара еиднакылан, ахьаа иҟалаз рзеиҧшхеит, рылаҕырзи ргәынкьбыжьқәеи игәыҭшьаган акәын ишыҟаз. Ус инеилаҵәан, игәыдеибакыло, ихыдеибакыло, ҩыџьа-ҩыџьала, х-ҩы-х-ҩыла досу рыҩныҟақәа иша-шаны иргеит. Жәытәнатә аахыс еиҵаацәараз реиҧш инеилаҵәеит. Аиашоуми иҳәатәу, иара араҟа инхоз, ахҵәацәа здызкылазгьы, қьаф дула иауҟахыз, аха ирымаз, излаҟаз акы наҧхьамккуан рҽаҵахәы рзеиҩыршон, шәҵа маҭәала еиларҳәазгьы маҷыҩзам. Ҳашьцәа ажәларқәеи ҳара аҧсуааи Асовет Еидгыла аныҟазгьы, ирацәамзаргьы ҳәынҵқар политикцәак, еиҳаразак қырҭтәыла аганахь ала ҳаиҽцаар, ҳаибабар рҭахцәамызт. Нарҭаа рхылҵшьҭра Кавказ ажәларқәа ҳееидаҳкылар, ҳамч еибыҭан ҳаҕәҕәахар ҳәа ишәон. Уи ала Кавказ иқәынхоз ажәларқәа рҽы аҳра, ақәыҕәҕәара ирылшоз рцәызуан азы ирҭахымызт. Ус егьа иҟазаргьы, ҷьара азәык-ҩыџьак инеиҭа-неиҭасуа еибабараҟәак ыҟан. Ааи, уи зыхҟьазеи ҳәы сзызхәыцуаз, сызмырцәоз аргама ишсаҳаз, ишызбаз, ианакәзаалак ажәларқәа, амилаҭқәа имаҷума, идуума ирымоуп рхатә патриотцәа, раҧхьагылаҩцәа, амилаҭ еиҭазҳәо, ирыхзызаауа еиқәзырхо. Абар, Нхыҵ-Кавказтәи ҳашьцәа афырхацәа зыхьз ҳәатәқәоу рахьтә ҧыҵҩык.

19 Элтухов Олег Адыр Гери-ипа, – Председатель национального Совета, Генеральный директор Акционерного общества «Апсны», Д.Э.Н., профессор академик РАТ, как с официальной трибуны так и стрибуны митингов и собраний, страниц газет и журналов, телеграмм, петиции и возвании,

отстаивал и защищал интересы Абхазии. Во многом успех проделанной работы определил тот факт, что рядом с ним находились люди, которые у них называют «Совестью Абазинского народа». Это заслуженные врачи Россиской Федерации, депутат народного собрания Карачаева-Черкесской республики, главный врач Черкесской Госполиклиники Хуранов Алексей Адамович.

Ныне пенсионер, а в недавном прошлом депутат Верховного Совета СССР, кавалер высших наград государства, председатель знаменитого колхоза им. В.И. Ленина – Молхозов Р.М.

Абарҭ зызбахә сҳәаз аԥхьагылацәа ирарҭьажәоуаны, уахгьы-еынгьы ааԥсарак ҟамҵакәан, зыцәа иагжьны, згәабзиара иагжьны, зҭаацәарагьы ирыгжьны Аԥсны ҳазлацхрааша ҳәа еиҵагылаз иреиуоуп:

1. Дзутов Х. – Генеральный директор К.Ч., Б?Н.Т.

2. Клычев С. – директор К.Ч. республики, республиканского театра, заслуженный артист РФ и заслуженный артист Республики Абхазия.

3. Кимкетов Н. – заведующий кафедрой кчти – профессор.

4. Аджиев Д. – Председатель ГК КЧР по телевидению и радиовещанию, заслуж. работник культуры Россиской Федерации.

5. Лагучев Д. – народный поэт К.Ч.Р.

6. Мисходжев А. – Председатель Г.К. ДМСФ КЧР, заслуж. работник культуры РФ и КЧР.

7. Озова П. – заслуженный артист РФ и заслуженный артист Республики Абхазия.

8. Тхаицухов Б. – народный писатель КЧР.

9. Физиков Д. – Генеральный директор агрофирмы «Юбилейная», депутат народного Собрания КЧР, заслуженный работник сельского хозяйства.

10. Хужев Р. – писатель, редактор газеты «Абазашта», заслуженный работник культуры РФ.

11. Чикатуев М. – народный поэт КЧР и др.

Арҭ иҟарҵаз, иахьагьы иҟарҵо ахаангьы ҧсразра ақәым, имажәо ианагь иҽыцу ҭоурыхтә хҭыс дуззоуп.

Иахьа ҳаԥсуа жәлар рахьтә арҭ ҳашьцәа – ҳфырхацәа рыхьзқәа здыруа ыҟамкәан, аха иззымдыруа рацәаҳзоуп. Убри аҟынтә хыхь зыхьзқәа арбоу иҵегьы инарҭбааны рхаҭақәа нҵааны шәҟәны иҭыжьзар, дарараза хәы змазам акоуп ҳәа исыԥхьазоит. Иҭоурых дууп иахьа, уаҵәы, наҟ-наҟ ҳҧеиԥш-ҳҧар еиҵагылараны иҟоу рзыҳәан. Урҭ аазагоуп, ирҟәышгоуп, ирхәыцгоуп, ҳажәларқәа иашьарала еидызкылауа маҭәар дууп.

Иара ҳ-Аԥсны аҳәынҭқарра аганахь алагьы, арҭ афырхацәа аҳаҭыртә ншьанқәак раҭәашьазар ахәҭоуп ҳәагьы сгәы иаанагоит.

Абарҭ имҳаԥыргоз, аҵак дузза змоу аусқәа ирыбзоураны, иахьа даҽа аамҭанык еиԥшымкәа ашьха жәларқәеи ҳареи ҳаибабарақәа, ҳаиҧцаарақәа, макьаназын ҧынгыларақәак ыҟазаргьы, иааԥьоушьаратәы рыҽдырҭбааит. Ҳаиашьаратә ҧашәқәа ҿыц ишьақәгылауа, жәҳахырла рееибырҭо азҳара иаҧуп, ҳҟазаратә культура амҵәыжәҳақәа реышьҭырхуеит. Лассы-лассы напеикәыршарала еиҧцаауеит ҳашәаҳәаҳцәа, ҳакәашацәа, ҳашәҟәыҳцәа, ҳсахьаҭыхцәа, аспорт аҟазацәа, иара убас еиуеиԥшым наукала иҭәу ҳҵарауаа, ақыҭа нхамҳатә усзуҳцәа, аҳәынҭқарратә ус аҧы хшыҳала иҭәу аполитикцәа. Арҭ имҳаԥысуа акрызҵазкуа ахҭыс дуқәа, макьана азыҳәан ирыгуп урҭ ишрыхәҭоу инарҭбааны агазеҭқәеи, ажурналқәеи, арадио-телехәаԥшралеи ауаажәларра рыларҵәара.

Абарҭ иналукааша иаԥхьагылаҳцәаны ирызгылт араҟатәи ҳажәлар. Урҭ рнапхгарала иааиԥмырҟьазакәан

имҩаԥысуаз, даараҙа акыр зҵазкуаз аизара дуқәа, амитингқәа рҽы излацәажәоз, ргазеҵқәа, ржурналқәа ирҳәоз акы акәын. Ирҳәон Аԥсны ахҵысқәа, ҳашьцәа аԥсуа жәлар зҵагылоу ргәаҟрақәа. Инарҵбааны ргәаҵанҙа инаган ирҳәон, аҟарачқәеи, ачыркьесқәеи, абазинқәеи, аԥсуааи жәытәла ишеишьцәаз – еихылҵык шракәу. Абри еиԥшҵакыла ҳәаак змамкәан имҩаԥыргоз акәхап, араҟатәи ажәларқәа ргәы аҵанҙа ҳнаганы бзиа ҳадзырбазгьы. Иаартын агәыҳалалратә акассақәа, миллионла аҧара аарышьҭуан Ҳаԥсадгьыл зыхьчауаз рахь ауаа имлашьуаз рахь. Аԥснынтәи инеиуаз ахҵәацәа ҷыдала ацхыраара рыҭан, ҩыцьала, хҩыла иша-шаны рыҩныҟақәа рахь иргон, аешьеи аеҳәшьеи реиԥш ирбон, Аԥсны ахьчаразы арахь амҩа иқәлаз ранацәеи рабацәеи иныҳәа-ныԥхьо рыҷкәынцәа амҩа иқәырцон, шәца, шәашьцәа ашьа иалагылоу шәрывагыл, шәрыцхраа ҳәа. Абар ҳашьа афырхаҵа Маҳамед Кьылба, Диев Ҳасан, Агиров Альберт, Аргәынов Олег, Муса Дуров, Владимир Кишмахов, Мухамед Шхагошев, Ҷьамал Балотчиев, Салим Вартилов, Жужев Али, Кетеривов Алим, Кидакоев Али, Мижаев Радик, Рубаев Ефрем убас егьырҭгьы. Арҭ зегьы иранашьоуп аҳәынҭқарратә ҳамҭа дуззақәа, арҭ хашҭра зқәым, иҷыркԥшыгоу хацәакәоуп, урҭ рыла иаазатәуп ҳҵеирагьы.

75 ШЫҚӘСА СХЫҴРА ИАЗКНЫ АИУБИЛЕИҚӘА ШЫМҨАԤЫРГАЗ

Гәдоуҭа араион акультуратә Аҩны Витали Дасаниа ихьз зху аҟны абар шьҭа 1994 шықәса раахыс, ҽыц ишьақәҳаргылаз х-абиԥарак еидызкыло ашәаҳәареи акәашареи ргәыԥ аҷы аус зуеит, сахьаркыратә напхгаҩыс. Қәралагьы смаҷымкәан, иара убас сгәабзиарагьы сара ишыстахуи исыцымныҟәошәа анызба, Аҟәантә Гәдоуҭа, Гәдуоуҭантә Аҟәа, ацара-аарақәа ансцәыхьанҵаха саагылар ахәҭоуп сгәахәын, аха сызхагылаз агәыԥ иалаз хәыҷгьы-дугьы еиццакны ус ҳаанумыжьын ҳәа аҳәара ҟарҵеит. Саргьы ари аҟара сыздааԥсалахьоу сгәабылрагьы рыдхалан, сшьапқәа сахьынзанаргауа аус еицааулап сҳәан саагылт. Иара ҳаԥхашьашәа ҽаҳҭуамызт акәымзар, аҧьабааԥсаҳәа акгьы ҳаузомызт. Саид Жагәа-иԥа Ҭаркьыл дызхагылаз араион аиҳабырагьы гәыбҕан сызрыҭазом – иахьааргауа ҳәа акгьы рымазамызт

Аԥсны 1992 – 1993 шықәсҟәа рзын иҟаз аибашьра ду Гәдоуҭа ақалақь, Анцәа иҧьшьахарала ааха ҳәа акгьы аимузеит, аха шьоукы зхатә ԥсҭазаарада хьаа рымазамкәа инарҵбааны имхәыцуаз, зыԥсыцәгьара зиааиз ақалақь аҭынхадара рхы иархәаны еинырхт, еимырцәеит. Иара ари акультура Аҩны злеиқәхаз уамашәаҙа иубап. Уи аиқәырхара изҧьшьоу Леонид Арзамеҭ-иԥа Гәымба ҩызцәақәак наидкылан уахгьы-ҽынгьы цәамҩак ҟамҵакәан ирылшаз ауп. Уажәы ари ахыбра иаацало зегьы дааразаиҭабуп ҳәа иарҳәауеит. Избанзар, ари аҩнаҿоуп иахьа араион иатәу хәыҷгьы-дугьы реизарақәеи реиԥыларақәеи ахьымҩаԥыргауа. Адиреқтор Леонид Гәымба ибзоуралоуп ари ахыбра аҵаҟа еиуеиԥшым арҽиаратә гәыԥқәа реиҿкаарагьы. Уи алҵшәа, культура ҳаракыла ҳҳәыҷы-ҳду раазара ус аҿы аҳаракыра иамоу, иахьа ҳазҭагылоу аибашьра ашьҭахьтәи аамҭазын иааҧьоушьаратәы иҟоуп.

Иахьа шәоыла ақалақь, иара убас араион иатцанакуа ахәыҷқәа, џьара ихәарҭам, ииаазагам моак ахь рхы мхарцазын, абраҟоуп хҿыхырҭан, ааза га ҭыпҵны иахьырзыҟалаз. Досу доуҳала, ҵсабаратәла илоу аҟазара ахьцәырҵуаз акы акәны иҟалеит.

Аибашьра ашьҭахьцәҟьа, Ҵсоу аҳәаа анықәсра дааразаиануадаоыз, Гәдоуҭа араион ахада Ҭаркьыл Саид Жәагәа-ипа ицхыраарала, х-абипарак 100-оык едызкылауаз ари агәыпҵ ду иқәгылт Шәача аконцерттә залқәа иреиҕьыз «Светлана» атеатр аҿы. Араҟатәи ҳконцерт иахәаҧшуан Шәачаа рнаосгьы аҧсшьацәагьы, аҧыхьатәи Асовет Еидгыла ареспубликақәа рахьынтәгьы ирацәаоны. Аибашьра ду иааирала иалгаз, ҳақәгылара аҿы ҳашәақәеи ҳакәашарақәеи ирныҧшуан, ирҳәауан, ҳара аҧсуаа ҳаҧсадгьыл хәыҷ абзиабара иҳамаз ҳфырхацара, ҳалахҿыхра. Уи ҳконцерт ацаки аҳаракыра иамази еиҭарҳәеит ирацәаны агазеҭқәеи ажурналқәеи, иара убас Шәачатәи ателехәаҧшрала оынтәы-хынтәы идырбан ахәаҧшцәа. Убри анаос Шәачатәи афилармониа, Маиҟәаҧ, Черкесск ақалақьқәа рахьынтә иҳауит аа ҧхьарақәа, аха ҧарала ацхыраара ахьаҳмауз иахҟьаны џьаргьы ҳзымцакәан ҳаанхеит.

Хыхь исҳәаахьеит, аха иҵегьы инаҵшьны исҳәар сҭахуп. Аибашьра ашьҭахь Аҧсны аҳҵны-қалақь Аҟәа, иара убас араионқәа, угәы ааудырхьратәы еилабылны иҟан, урҭ рахьынтә Гәдоуҭа ақалақь аибашьра иацәынханы иҟазгьы урҭ излареиҧшымыз маҷзан, арҳәцәа, аимҵәацәа рнапы иадыргахьан.

Аҧсны еиқәдырхеит гәык-ҵсык ала зыҧсадгьыли зыжәлари рзыҳәан иҟаз, имаҷыозам зхы нақәызҵазгьы. Нас урҭ арҳәцәа, хшыола имаҷзаз, хыҧхьазарала имаҷзаргьы, рхымоаҧгашьала ҳаҭацәа ақырҭқәа иқәаҳцази дареи еиоырго, излареиҧшым зынзак имаҷзоуп. Ҳшааиуаз аибашьра ашьҭахь амшқәа наскьацыҧхьаза, ҳажәларгьы рыхәрақәа, рхьаақәа

хәыҷы-хәыҷла инаҧхьацо, аҧсҭазаарахь рхы дырхеит. Аҧсны араионқәа рҿгьы аиҭакрақәа ҟалеит. Дасу иаҳа измарақәаз аусқәа инархагылт. Ажәак ала Гәдоуҭа администрациа ахада Таркьыл Саид араион азыхәан иааилшаз зегьы ҟаиҵеит, аха ақалақь иара убас араион зегьы аҭагылазаашьа даараза иуадаоны иаанхеит. Аҧсны аиҳабыра, нас араион аинтеллигенциа ҭынч хшыола еилибакаан, ари имариазамыз аус хьанҭа идыргалеит иаргьы дақәшаҳаҭхеит ари араион иаазаз, аҳәынҭқарратә усқәа рҿы аҧышәа ду змаз Шамба Лев Нурбеи-ипа. Аиашазын араионаа зегьы рыла ҭырхаха ихәаҧшуан, ари араион иаазаз, аҳәынҭқарратә усқәа рҿы аҧышәа ду змаз Шамба Лев Нурбеи-ипа. Аиашазын араионаа зегьы рыла ҭырхаха ихәаҧшуан, ари зеилыргара цәгьаны еилажьу ақалақь еилыргашьас иаиҭозеи ҳәа. Абар, уи аусурақәа рҿы аҧышәа имаз ихы иаирхәазар акәхап, аамҭа маҷла ақалақь ахаҿсахьа маҷ-маҷ аҿаҧсахуа иалагеит. Раҧхьа иргыланы избеит иқәигарц ақалақьи апаркқәеи амоақәеи хкаарас измаз арахә. Џьара-џьара ириашеит ақалақь моақәа. Инапыдаз, ихалаҧшыдаз аҵиаа анапы анроу, рыҧсқәа ҭалан ирызҳаит, ииаҵәахеит. Уахьҭамлоз, ажәлар зыда ҵсыхәа рымамыз рыҭирҭа – рыкраахәарҭа ақалақьтә џьармыкьа ахаҿра еиҕьхеит. Ақалақь аҿы афымца зыхшьыз иажәхьаз, агәашә дуқәа, ма иҵхны иахьыргахьаз аҭыпқәа ишьақәгылт, алашара ҟалеит. Ақалақь уаа азгьы рауа иалагеит. Абас ала еилашьых зылахь еиқәны игылаз ақалақь иаҭахыз анапы анаиу ҿыц ишәҭит, иҿыхеит. Ааи, макьаназ иагу рацәазоуп аҧара амамзаара иахҟьаны, аха ахәра змаз ақалақь ахьаа зыртәашаз ахәшә анаиу аҭагылазаашьа еиҕьхеит. Ауаагьы рықалақь ргәы ақәлан уахь ицәырҵуа иалагеит. Убас, хәыҷы-хәыҷла акәзаргьы аҧсшьаоцәагьы аҭаауа иалагеит. Ари, хымҧада азәы имацара илымшазеит, ари аус еицырзеиҧшуп ҳәа

иԥхьазатәуп араион аҭагылазаашьа зхьааз, уи арԥшзара гәык ала изҭахны, ражәа акакәны еивагылаз зегьы. Иаҳҳәап, Ԥкин Иура, Возба Даур, Чакветазе Сергеи, Иура Кәарцхиа, Гәыгәыца Ԥьыкырба, араион иазгәакьоу ақыҭа ахантәаҩцәа, Ладариа Миха, Лиосик Колбаиа, Павел Ҭаркьыл, Гәымба Аслан, Камлиа Золотинска, Гәынба Виктор, аԥсҭазаара аԥыҳәа ду змоу абыргцәа Ҳақыбеи Аиба, Семион Гезердаа, Иван Шамба убас егьырҭгьы.

Абас аус еилаԥаҵа, зеилыргара цәгьоу аҿоуп ауаҩы ихәыцшьа, иԥшышьа, игәаҭьра зегь рыла дахьеилукаауа. Ишдыру еиԥш, аԥсабараҿы ауаҩы иԥсҭазаара шәыга хкы рацәала еибаркуп, убарҭ ашәыгақәа рахьынтә акы иануцәагха, ма уанзахыламԥш, акы шузымхоу ухала убаратәы иааунырԥшуеит. Абас ала араион дузза хыԥхьазарала еиуеиԥшым инымҵәазо аусқәа деимаркуа даныркуа аамҭазын, ари аҟазара, акультура ахьгьы аамҭа азыԥшааны ихы ааирхеит хыхь зызбахә ххәаахьаз араион ахада Лев Нурбеи-иԥа Шамба. Лассы-лассы ҳәазыҟаҵарақәа рҿы дааины даҳзызырҩуан, дҳалабжьауан, ҳҭиҵааруан, ҳгәалаҟазаара шьҭихуан.

Ауаҩы иԥсҭазаараҿы, аҟазара роль хадарас иааннакыло инарҵаулан ишидыруаз агәра ҳнаргеит, ҳгәы ҳәанзамкәан, 10 шықәсала уалафахәыда аус зуаз агәыԥ анапхгаҩцәеи, зхатә гәаԥхарала, бзиа ибаны иаауази, есымза, имаҷзаргьы ауалафахәы рауа анилирша. Абас аибашьра ашьҭахьтәи аизымхарақәа, аилахара дуқәа аныҟоу аамҭазын, ари аиԥш агәцаракра, ахылаԥшра араион аиҳабыра рахьтә ианыҟала, ҳара уажәраанза игәыгәҭажьыз, аҟазара знапы алакыз ҳгәалаҟазаара хараза иазҳаит. Ҳапрограммагьы аҽарҭбааит, убас артистцәа рысценатә хдырреи рашәақәеи, рыкәашареи ҟазарыла рынагзаратә культура уаҩы ибаратәы аҽышьҭнахит.

Иара убри инаркноуп ҳгәыԥ рконцертқәа рымҩа анаартха. Аԥсны аҳҭны-қалақь Аҟәа, нас араионқәеи ҩынтәы, хынтәы ҳахьықәгылақәазгьы ыҟоуп. Ҳакәашацәа Руслан Дбар инапхгара зиҭоз лассы-лассы ааԥхьара рауа иалагт Шәача, Краснодар, Маикоп, Черкьесск, Нальчик ақалақьқәа рахь. Аҟәа убас егьырҭ араионқәа рҿы иарбан ныҳәаазаалак, убас аиԥыларақәа зегьы ҳрылахәуп, ҟазара ҳаракыла ҳконцертқәа дҳарбауеит. Арҭқәа зегьы баша уштәоу рхала иҟалазом ухы аԥьабаа ду аумырбакәан. Уахгьы-еынгьы умхәыцкәан, уцәа иагыжьуа, угәабзиарагьы иаацрамскәан ҟалашьа амазам. Мамзар, иабааугари ариаҟара ахарԥь, артистцәа реилаҳәара, руалафахәы, рмашьына, ррекламa уҳәа.

Сара – композиторк, дирижорк, ашәаҳәаҩык, акәашаҩык, рҿиаратә усзуҩык иаҳасабала, схәыҷра инаркны сҭагылазаашьақәа зеиԥшраз уанахәаԥшлак, исылшаз ахәыҷы хар амам ҳәа азуҳәаратәы схы збауеит. Уара урҿира, уҟазара, уааԥсара хыкәкыла изыдҳәалоу ужәлар роуп, иара ахәшьарагьы азҭо урҭ роуп. 50 нас 60 шыкәсқәа санырҭагылазгьы, ажәлар, аинтеллигенциа, иара убас Аԥсны аиҳабырагьы, аныҳәақәа узыҟаҳҵоит ҳәа рыбжьқәа сыкәдырган, аха сара, шәаангыл аҽазны ҳәа иахызгауан. Ус 70 шыкәса анысхыҵ, Аԥсны аибашьра ицоз иакәшәан, смоҭацәа сыманы Гагра хҵәаҩык иаҳасабала апансионат «Енергетик» ҳәа изышьҭаз аҿы сыҩноуп. Убри аламҭалаз Гагра иҟаз аинтеллигенциа ҳааидибакылан «Асазаа» ҳәа арҿиаратә гәыԥ еиҿаҳҡааит. Шамиль Ԥлиа хантәаҩыс ҳәа далаҳҳит. Ари иалахәыз Белла Барцыц-ԥҳа, Валери Дауҭиа, Павел Логәуа, Ольга Ԥлиа-ԥҳа, Баграт Багаҭелиа мап ҳәа сшырҿагылаз, сиубилеи амҩаԥгара аус шьҭырхит. Гагра араион ахада Руслан Иазыԥьбагьы гәахәас иҟаҵаны дрывагылт, дрыцхрааит. Сиубилеи мҩаԥаргеит апансионат «Енергетик» иамаз

аконцерттә зал 700-ҩык инреиҳаны изкуаз аҟны иамкуа ауаагьы еизеит. Усҟантәи аибашьра ашыкьымҭаз ҳҭагылазаашьа шуадаҩызгьы, еиҿкааны имҩаԥыргеит, ахцәажәарақәа ҟарҵеит, аҳамҭакәа сыдыргалеит, нас аконцерт ҳдырбеит Гәдоуҭатәи ахор, Гагратәи ахор, ирыԥхьеит ажәеинраалакәа. Абарҭкәа рышьҭахь иҟаҵан аишәа-чара. Ари аиҿкааразҿы иҭабуп изысҳәоит Иван Михаил-иԥа Григолиа ацәшьтәа ҳзаазгаз, сашьцәа Витали, Едик Гәымба Пицундатәқәа ирылдыршеит арыжәтә, афатә, ҳастолгьы дахаҵгыланы имҩаԥигеит ҳажәлар рыматҵ уаҩы – ргәахәа ду Озган Константин Константин-иԥа. Аиубилеи ахы инаркны иаҳәоз ҳажәлар игәаҟуаз ргәы ашьҭыхра, разәыкра, рычҳара, азәи-азәи реихаҵгылара, реицхыраара акәын. Ари ахҭыс заҳаз сҟыҵа гәакьа, суааҿлар Дәрыԥшьаагьы Гәдоуҭа араион ахада Саид Ҭаркьыл араион акультуратә ҟәша аиҳабы Гәыгәыца Џьыкыр-ԥҳа, Дәрыԥшь ақыҵа ахада Павел Ҭаркьыл реиҿкарала араҟатәи аклуб иамкуа еизази сареи гәаартыла ҳаидныҳәалеит. Аҭыԥантәи ахори Гәдоуҭатәи ахори рымчала еизаз идырбан тематикала узырхәыцшаз аконцерт. Абарҭкәа зегьы рышьҭахь схәыҷра-сдура рыдҳәалоу, сҩыза гәакьа Барцыц Ҳаиҭ Кадыр-иԥа иҩоны игәараҭаҿ ачара ду ҳазирхеит.

Абарҭкәа зегьы хаҵала сгәалаҟазаара шьҭырхуан, аибашьра иснаҵаз ахьаакәа хнаҽуан, сырҿиаратә ус аҿгьы схәыцшьақәагьы аҽак ала иҟалеит.

Декабр мза, 2001 шықәсазын ауп. Араион акультура аҟәша аиҳабы Гәыгәыца Џьыкыр-ԥҳа дааин, Ражден Џьгәаҭан-иԥа, иахьа асаат 14 рзын араион ахада икабинет аҿы аилацәажәара иалахәхо аҳәара ҟарҵауеит убранза урызнеирацы ҳәа салҳәеит. Саргьы изаманоуп сҳәан, срепетициа саалган, снеизар, рыззегь ҩагылан гәык-ԥсык ала исыдныҳәало, 75 шықәса схыҵра аиубилеи иазкны избны ишьҭырххьаз аус сеилдыр-

кааит. Уаҟа инарҵбааны далацәажәан еиҵеиҳәеит араион ахада Лев Нурбеи-иԥа Шамба. Досу хыкәкыла идыз адҵақәа рырҵеит. Аиашазын сара сганахь ала ари аиԥш аус ду сагьалаҟамызт, сыгәгьы иҵамызт, аха шьҭа, араион дузза рхаҭарнакцәа рхы иадҵаны ишьҭырхыз аус мап сзацәымкит. Еиҿыркааит аапхьаратә билеҵкәа ссахьа анҵаны, еиқәдыршәеит ареклама ирԥшзаны, далырхит иналкаан ахцәажәара ҟазҵашаз (Гә. Џьыкырба). Аԥсны иара убас анҭыҵгьы изыхәҭоу рахь адыррақәа ҟарҵеит. Сара хыкәкыла исыдырҵеит, схәыҷра шыкәсҟәа раан Дәрыԥшь ашкол санҭазтәи ашәақәа иаԥысҵаз, раҧхьаза ажәлар сызлараҳаз амелодиақәа реиҭашьақәыргылара. Ус иагьыҟалеит, досу идыз гәык-ԥсык ала инаигзеит. Аиубилеи мҩаԥыргеит, Гәдоуҭа ароионтәи аклуб аҿы. Аԥсны аҳәынҵқарратә еиҳабыра, аинтеллигенциа араионҟәа рахьынтә аделегациақәа, арҭ зегьы азәазәала са сахь рхы аарханы ирҳәоз ажәа ԥхақәеи, рҳамҭакәа гәык-ԥсык ала исыдыргалози, азал ахьынтә агәырҧьа шьҭыбжьқәеи, анапеинҟьарақәеи схаргалан, амҵәыжәҩақәа сырҵан сҧыруама, ажәҩан ахь схалома сҳәауа аҟынза снаргеит. Саапсара хәыҷы, сыжәлар ргәаҵанза инеизаап, ирыхәаша акы сылшазаап сҳәан гәаныла сгәырҧьара ҳәаак амазам. 50 – 55 шықәсҟәа раҧхьа изыҩхьаз, схәыҷра ашәақәа рызкын ҳҷьынҷь тәыла ду аиқәырхара азыхәан зхы ақәызҵаз ҳарԥарцәа – ҳфырхацәа, убас аибашьра ашьҭахьтәи аҧьа аветеранцәа. Урҭ ашықәсҟәа згәалашәоз уажәы арҭ ашәақәа ҿыц еиҭанраҳа иргәаланаршәеит усҟантәи ашықәс баапсҟәа, ашықәс хьанҵақәа иаҳҳаагаз. Абас акәзааит ашәа-ажәа ауаҩы дшеимнадо, дшархәыцуа, дагьшаазо.

Сани саби рыпсҭазаарақәа ирылҵижьҭеи 10-ҟа шықәса ҵуан. Абҕархыҷә ҳахьынхоз ҳаҩнра-ҳҕәараҭа ус ҳаахылаԥшуан ауп, анапы агын, хымԥада уи аныԥшуан.

Сиубилеи 40-ҟа мшы шагыз Лев Нурбеи-иԥа даасыдгылан, уаала узхылҵыз рыѳнра-ргәара ҳныкәыԥшып ҳәа иансыдигала, мап сымҳәеит, ҳаиццеит. Араҟа ҳнеизар, аѳнкәа ахԥагьы гылоуп, уажәрааназа асасцәа иахьыртәарҭаз, иахьрыԥсшьарҭаз уажәы инапыдахан, схы ашьҭыхра сцәуадаѳны, сахьныкәԥшыз, иаасгәаламшәазҳәа акгьы ҟамлеит, сахьынеибаркыз агәыхь саун сааикәаеит. Сыѳнутҟатәи аилашыра исызцәырҵыз, адәахьалагьы исныԥшзар акәхап, Леуа даасыдгылан схьаа ихьаатәны, саагәыдикылан иааҭырҟьашәа абраҵәкьа умшныхҳәа ачара ду ҟаҳҵароуп иҳәеит. Дынсыдҟьан, аѳны-агәара дааҭагьежьын, ҳазланеиз амѳа аѳар иашәахьазгьы аагәаҭаны абасгьы неиҳәеит: – Хымш рыла, амѳа, агәара, аѳынкәа, ԥыхьаза ишызбахьаз аиԥшыҵәкьа иԥшзаза иҟаларoуп!..

Саргьы сгәы аасыҵасын, сашьцәа, суа, сгәылацәа срыԥхьеит. Абҕархыкә ақыҭа анапхгаѳцәа Ладариа Миша, Колбаиа Лиосик рнапхгарала, зылахь еиқәышьшьы игылаз саб игәараҭа аԥсы ҭалан иҿыхеит. Ус араион клуб ахьынтә амашьынақәа еицрашьшьы саб игәара ҳанынҵала, сани саби рыԥсҟәа ҭаны ԥыхьаза рнапқәа еиҵых икәашо иаҳԥылауашәа акәын сҭагылазаашьа шыҟаз. Ҳгәылацәа Гамсониаа, Шамаа, Багаҭелиаа гәыцкьала, напыхаала иҳаздырхиаз ҳчеиҷьыка илахатәеит 500-ѳык инреиҳаны асасцәа – Аԥсны аиҳабыра, араионқәа рахьынтә аделегациақәа. Абҕархыкәаа ишьаҵәхартәны икәашауа акәын ҳасасцәа рымаҵ шыруаз. Аишәа-чара даараза пату ақәҵаны имѳаԥигеит Виачеслав Миха-иԥа Цыгәба.

Араҟа акызаҵәык сыԥсы ахьынзаҭоу сгәы ихьааны иазынхаз, сымш ныҳәа сыдиныҳәаларц, уанза игәы шихьуазгьы сѳыза гәакьа сидныҳәалоит ҳәа дахьнеиз, иаалырҟьаны иԥсҭазаара далхәдахеит, Аԥсны ауааажәлар бзиа еицырбоз ҳҳәыцра инаркны бзиаза избоз Ҷьениа Виктор Камидаҭ-иԥа. Дзыԥхаз иԥшәма

Софа Агәмаа, убас ихылҵшьҭра, иашьцәа рҿаԥхьа схырхәауа, Анцәа сиҳәоит ари аѳыза рҟәыгазааит. Иара игәҭакы дызхьымзаз аусҟәа еихаҳаны рынагзара шәылшааит.

Абарҭқәа рышьҭахь Аԥсны аиҳабыра иҟарҵаз ақәҵарала, сымш-ныҳәа инарҭбааны иазгәарҭеит Очамчыра араион аҟны. Ари амш еиҿкааны амѳаԥгараҿы даараза ахаҵгылара азиуит, араион администрациа ахада Хьрыԥс Аԥьапуа. Араҟа аконцерт аҿы иқәгылт Гәдоуҭаа, иара араион еиҿкааны иамоу ашаҳәареи акәашареи рансамбль Ферызба Шьоҭа анапхгара зиҭо. Аиубилеи сыдныҳәараҿы иалахәын Галтәи, Тҟәарчалтәи, Гәдоуҭа, Аҟәа, Гагра араионтә хаҭарнакцәа. Аԥсуаҵас гьама бзиала иаҳзырхиан ачеиҷьыка.

Апрель 15, 2001 шықәсазын, Аԥсны аҳҭны қалақь Аҟәа аҳәынҵқарратә филармониа аҿы имѳаԥыст сиубилеитә мышныҳәа. Араҟа ари аус аиҿкааратә комиссиа иалахәын усҟантәи Аԥсны апремиер министр ихаҭыԥуаѳ Владимир Константин-иԥа Занҭариа – акомиссиа ахантәаѳы, Аԥсны акультура аминистр Леонид Шамиль-иԥа Енықь, Аҟәа ақалақь администрациа ахада Леонид Ирадион-иԥа Шамба, Аԥсны афинанстә Министр Лили Тагәшь-иԥҳа Бганба убас 10-ѳык аҭакԥыкәра здыз ауаа. Ари аиубилеи ашҟа аапхьара рыҭан Аԥсны араион ахадацәа рделе-гациақәа, Аҟәа ақалақь аинтеллигенциа арҿиаратә усзуѳцәа, аҵарауаа. Атеатр ақалақь аинтеллигенциа арҿиаратә усзуѳцәа, аҵара уаа. Атеатр 100-ѳык зҭазоз, тәарҭак амамкәан иҭәын. Аиубилеи ааиртит, аиубилеитә комиссиа ахантәаѳы Владимир Занҭариа. Уи ажәа литауеит ажәахә зеазыкаҵцахьаз, аҵарауаѳы аестетикатә философиатә наукақәа ркандидат Аида Григори-иԥҳа Ашьхаруа, иқәгыланы ицәажәеит аиубилеи иазкны сышәҟәы ҿыц иҭыҵыз автор апоетесса Белла Барцыц, апоет Платон

Бебиа, апоет – Аԥсны ашәҟәҭыжьырҭа адиректор Терент Ҷаниа, Аҟәа ақалақь администрациа ахада Леонид Лолуа, АГУ апроректор Олег Шамба, апоетесса Нелли Тарба, Черкьесск ақалақь аделегациа раԥхьагылаӡо, аекономикатә наукақәа рдоктор Етлухов Олег Адил-Гери-иԥа, убас арионқәа рахьынтәгьы ирацәаӡоны. Ирацәан Нхыҵ-Кавказ ареспубликақәа рахьынтә ииаз адныҳәаларатә телеграммақәа. Москвантә иааз асасцәа рахьтә дықәгылеит Евгении Пиотр-иԥа Нереслов. Ари аиубилеи иалахәыз зегьы напеинҟьарала иаԥылеит Адунеи зегьы еицырдыруа акомпозитор Тихон Николаи-иԥа Хренников иааишьҭыз адныҳәаларатә телеграмма.

Аиубилеи рҽеалархәны Аԥсны иреиҕьзақәоу арҿиаратә коллективқәа рықәгыларақәа рҿы иаадырԥшит аҟазара ду. Уаҟа ирҳәауан еиуеиԥшым смузыкатә аԥцамҭақәа, ахортә, аестрадатә, аинструменттә уҳәа ахәаԥшцәа гәахәарыла ашәақәа рыдыркылеит, ажәытә ираҳахьази, нас ҽыц иаԥыстаз сӡоымҭақәагьы. Ақалақь Аҟәа администрациа аиҳабы Леонид Лолуа ихатә гәаԥхарала еиҿкааз ачеиԥьыка ахь иааԥхьан 500-ӡоык инреиҳаны аиубилеитә ныҳәа иаҭааз. Араҟа ирылаҳәан Аԥсны апрезидент иԥҟарала исанашьаз аорден «Ахьз-аԥша» шсауз. Ари ахҭыс инарҭбааны иарбан аҭыԥантәи агазеҭқәа зегьы рҿы. Сааԥсара, сырҿиара рзы абри аҟара инарҭбааны сиубилеи ахьымӡаԥыргазтәи ахҭыс иахаҵгыланы, иахәҭазгьы аԥара азоурышьҭит Аԥсны аиҳабыра Ҷьергениа Анри Миха-иԥа, апрезидент Владислав Григори-иԥа Арзынба, апрезидент ихаҭыԥуаӡо Валери Шалва-иԥа Аршба. Сышәҟәы аҭыжьра азын иаҭахыз ахарԥь азыҟаиҵеит Озган Константин Константин-иԥа. Иҭабуп ҳәа расҳәоит зегьы, аха лымкаала ирасҳәоит Гәдоуҭаа, раԥхьаза ари ахы аазыртыз. Ииашоуп ари аныҳәа хықәкыла сара сакәын иарбаз, аха ииаидкыланы,

ариаҟара инарҭбааны Аԥсны араионқәа рҿы анагара аҵакы, амехак даараза иҭәҭәан. Аибашьра ашьҭахь згәы каҳан иҟаз ажәлар арҿыхеит, еиднакылт, аԥсҭазаарахь ихьанарԥшит, ԥхьаҟатәи ҳԥеиԥш иаҵагылараны иҟоу аҿыр рзыҳәа ирхәыцгахеит, ииаазагахеит. Уажәшьҭа 80 шықәса схыҵааназа бзиала ҳәа шәасҳәоит зегьы, ишәзеиҧасшьоит агәабзиара, агәалаҟара, еибашьрада ҭынч анхара, ҭынч арҿиара, ҭынч аибаазара.

САРА 75 ШЫҚӘСА СХЫҴРА ИАЗКНЫ

Очамчыратәи Акультура ахан аҿы имӡаԥгаз аилатәараҿ П.Б. Тапагәуа иҟәгылара.

Исгәалашәоит сара Ражден иуазашәақәагьы, илаф ашәақәа, Аԥсны аԥсуааи аԥсабареи ирызку иӡоымҭа ҟаиматҭқәа. Зегьы реиҳа исхамышҭуа «Шьардаамҭоуп».

ХХ-тәи ашәышықәса 60-тәи ашықәсқәа рзы Қарҭ имӡаԥысуан Аԥсуаа ркультура адекада. Уи иалахәыз Тинеи Жореи Коҕониаа изларҳәаз ала, уи адекада мӡаԥысит даара уаӡо деигәырҕьартә, ахыркәшамҭаз аресторанаҿ иҟаз аиқәшәараҿы Ражден иаацәырганы иҳәоит иашәа «Шьардаамҭа». Уи шанахеит, аулица иаҧыланы инеиуаз ираҳаз рызхамҵеит, рыла иадырбар рҭаххеит, аха изыӡнамлеит аресторан, аԥенҵьырқәа рыла ари ашәа зҳәо даабандаз ҳәа иԥшуан.

Аԥсны аамҭа баапс ианҭагылаз, аԥсышәала уцәажәар аныҟамлоз, ушәаҳәар, укәашар анамуаз, Аԥсны еиҿкаан ашәаҳәареи акәашареи рансамбль Ражден напхгара ззиуаз. Исгәалашәоит убри аамҭаз ажәлар рҟны абас рҳәон: «Укәашозар Вова Гәыблиа еиԥш укәаша, ушәаҳәозар Ражден еиԥш».

Абри иахьатәи ҳаиқәшәара ззку Ражден аниакәха, ҳажәақәеи ҳлафқәеи зегьы иара изкызароуп. Ҷьгьарда

ақыҭан инхоз хаҵак шьыжьык ишәақь аашьҭыхны дынҭыҵит шәарыцараҳәа. Ардәынақәа дреиԥазо дышнеиуаз Сергеи Уасил-иԥа дааиԥылт. «Узышьҭоузеи?» – ҳәа дҵаауеит Сергеи. «Сзышьҭоузеи умбои ардәынақәа сшьуеит», – ҳәа аҭак ҟаиҵоит ашәарыцаԥо. «Ҳаи уара абзиа ианиаша, ардәына шԥоушьуеи, ашәа аҳәоитеи», – ҳәа наиаҭеикуеит Сергеи. «Ашәа аҳәакәым Гәымба ихор иалазаргьы исымшьыр ҟалом, сыхьурзы кнаҳан сааит», – ҳәа аҭак ҟаиҵеит ашәарыцаԥо.

Аԥснытәи Аԥьынԥьтәылатәи еибашьра ашьҭахь акәын. Гәдоуҭа имԥаԥысит аамҭа кьаҿла Ражден Ԥьгәанаҭ-иԥа еиҿикааз аконцерт. Уи аконцерт ашьҭахь Ражден ирҭоит азҵаара: «Абриаҟара ирласны излеиқәуршәеи абри аԥыза ансамбль ҟаимаҭ?» – ҳәа . «Иахьа ҳ-Аԥсны абри аԥыза ансамбль ҟаимаҭ?» – ҳәа. «Иахьа ҳ-Аԥсны зҭагыло амҭазы досу иара дызмаро аус ҟаиҵозар зегьы бзиахоит», – ҳәа аҭак ҟаиҵоит Ражден.

Ражден Гәымба ишәаҳәареи икомпозиторреи ртәы ҳәоуп, идыруп, сара иазгәасҭарц сҭахуп аҿакы. Уи асцена данаақәло, узыршано, ухәы-ужьы қақаза изыргыло, узыргәырҵауа идерижиорроуп. Сшәыҳәоит уи шәыхшыԥо азышәышьҭырц, иахьа 75 шықәса зхыҵуа Ражден Ԥьгәаҭан-иԥа инапқәа заҟа иласу нас иқәыԥшраан ишыҟаз.

Абжьуаа рхаҭарнакцәеи, араион ахадареи, Аизареи рыхьзала сақәиҭзааит ишәыдысныҳәаларц шәыцкәынра 75 шықәса ахыҵреи, иахьа ҳ-Аԥснытәи ҳорденқәа ируаку «Ахьз-Аԥша» шәанашьареи.

Уҭәымҭа уҭагылоуп, Ражден! Уаԥхьаҟа иуԥораны иҟоу уашәақәа ирҭыслааит аҳәаақәа, иқәыԥлааит Аԥсынра. Угәараҭа иҭалалааит агәырҵара, агәалаҟара, убжьы хаа агымзааит Аԥсынра.

Ражден! Аԥсуаа ҳҵас ала угәараҭаҿ иаaиуа ауаԥы, имаҷзаргьы, ҳамҭа хәыцык ирҭоит «ҳалаигәалашәалап», – ҳәа. Нас ишәыдышәкыларц сҭахуп Абжьуаа ҳахьзала абри аҳамҭа хәыҷы.

Аԥснытәи Аҳәынҭқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи рансамбль аҭоурых аҟнытә иаазыркьаҿны ажәақәак.

Сахьаркыратә напхгаԥыси дерижиор хадаси ҳәа сызхагылаз Аԥснытәи Аҳәынҭқарратә жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи рансамбль, ииуль мза 1963 шықәса рзын, аконцерттә гастролькәа мԥаԥаагон қырҭтәыла ақалақьқәеи араионқәеи жәпакы рҿы. Ус мрагыларахьтәи қырҭтәыла иахьаҵанакуаз ҳалсны, мраҭашәарахьтәи, агыртәыла ақалақьқәеи араионқәеи дараҙа угәы иаахәаратәы ҳконцертқәа ҟазара ҳаракыла имԥаԥгауа ҳшаaиуаз, ақалақь Ԥоҭи ҳақәгылараны ҳахьааиз, ҳконцерт алагарагьы саатк аҟара агуп, ахәаԥшцәа еизазгьы рацәаҙоуп, абилеҭқәа зегьы ҭиуп, 2000-ԥык зыкуаз аԥхынтәи атеатр иазымкызгьы авагьежьуеит. Уи асцена ақәгыларазы аҿазыҟаҵарақәа ҳшырҿыз, Аҟәантәи дкылхха ауаԥы днеит (Ҷкадуа Валодиа) Аԥснытәи акультура Аминистрра аҟнытә ашәҟәы иманы. Уи ақьаад иҳазнеигаз аартны саԥхьазар, абасгьы аҳәоит: «Аԥыза Гәымба, хьаҳә-чаҳәрак ҟамҵакәан абри ашәҟәы шаауоулак, аконцертқәа иаанхаз уаарҟәаҵны, ансамбль уманы Аҟәаҟа угьежьыроуп, уанымгьежь уусқәа еицәахар алшауеит». Сара иаразнак сцәа иалашәеит, ари уажә избама, сзышьццылахьаз акәын, цәгьа хәыҷ ихәыцуаз гәыԥык, Аԥсны сыҟамзаара рхы иархәаны еиҳараҙак аиҳабыра анықамыз иакәыршәаны исыцрымҵуаз шьоукы акультура аминистр иусбарҭаҿы аԥхзы рхы иалхҵәҟьаны ицәгьаҳәеит. Аха саназхәыц, арҭ ацәгьаҳәацәа усгьы изышьцылаз акәын, нас акультура аминистргьы ихатәы ҳәа гәаанагарақәак имазар ахәҭамзи, аха иаҵкыс иаиааизар акәхап сгәахәт. Ари исаҳаз хымԥада саргәааит, аха сгәаарақәа снықшуа

оеыҟасымҵеит, аконцерт иаԥырха-гахар ҳәа сшәаны. Сгәаара саиааины, агәалаҟара шьҭыхны ахор раԥхьа саагылан иааԥьоушьаратәы ибзиазаны ахәаԥшцәа ҳконцерт дсырбеит. Ҳашәақәеи ҳакәашарақәеи ѡынтәы-ѡынтәы иаҳдырҳәақәаз рацәазоуп. Ҳконцерт ҳаналга, ҳмашьынақәа ҳларықәтәан ҳааит Аҟәа. Адырѡаены снеит аминистр иҿы, гәаҟрас, цәгьарас иҟалазеи, ибзиазаны ицоз ҳконцертқәа ҳаарҟәаҵны ҳмаар ҟамло ҳәа сиазҵааит. Аа, априказ, аминистрра аколлегиа иазбыз ала уусура уамхуп иҳәеит, даараза пату зқәыстоз, иаргьы убас исзыҟаз аминистр Владимир Кәарҷелиа. Исҳәахуаз, аха акы аамҳәазакәан сцара иашахомызт азыҳәан, сааҵгылашәа абасгьы насҳәеит: – «Ари уажәшьҭа ихынтәуп, ацәгьаҳәацәа рыла сусура самхуа сауеижьҭеи, нас ԥыҵрак ашьҭахь, аҳәара ҟаҵо мчыла сшәыргьежьуеижьҭеи. Убри аҟнытә уареи сареи патугьы ҳабжьоуп, аха иудыруазааит, уажәы нахыс шәсыҳәеит ҳәа, уаҳа ари ансамбль ахь сшымгьежьуа». Абри ашьҭахь сындәылҵны сцеит. Ус Аҟәатәи акультуратә ҵараиурҵа аҿы аус зуан, уи инахаршәаланы Гәдоуҭатәи араионтә напхгаѡцәа, хаҵала Аланиа Сократ Николаи-иԥа аҳәара иҟарҵаз ала, араҟа еиҿыскааит Гәдоуҭатәи араионтә хор, 80-ѡык инреиҳаны излахәыз. Ари ахор аҟазаратә лыҵшәақәагьы дараза ибзиахеит.

1965 шықәса азыҳәан, Аҟәантә Гәдоуҭа илеит акомиссиа А.Ҭ. Оҭырба хадас дызмаз. Урҭ реазыҟарҵон апрограмма Лыхны 1866 шықәсазтәи аԥсуа жәлар аурыс ҳәынҵқар имѡаԥигоз азакәандарақәа ирҿагыланы имѡаԥыргоз аҭоурыхтә хҭыс ду 100-шықәса ахыҵра иазкны. Арҭ еицыз Лыхны ашҭа иѡеины, ашҭа аҭыԥқәа гәаҭаны, нас аҭоурых шыѡтәу цқьа иахәаԥшны ишыҟарҵашаз ақәҵара анышьҭырх, игьежьны Гәдоуҭа илеит. Араион актәи амазаныҟәгаѡ Аланиа Сократ Николаи-иԥа иҟаиҵаз аҳәарала, араионтәи акультура аѡоны аҟны сара ахор еизганы арепетициа сахьаҿыз иааѡналт. Араҟа идҳарҳаит арҭ ирмаҳазацыз ашәа ҿыцқәа. Ҳрепетициа ҳанаалга, Аслан Оҭырбеи Владимир Кәарҷелиеи асценахь иѡхалан ахор ирыдырныҳәалеит рыҚәҿиарақәа. Владимир Кәарҷелиа дааин хаз ҷыдала сара саагәыдикылан, зны зымдыррак сыхьзаргьы иҳариашеит, хара имгакәан аминистрраҿы унеироуп, иҳәеит. Уи акәхеит ишысымуаз, уамак Гәдоуҭа сааныр мыжьт, уажәы ансамбль ахь сеиҭадырхынҳәит. Араҟа сшааиз, иарзнак концертмеистырс убас дерижиорс аус зуаз, Уасил Царгәыш ҳааивагыланы апрограмма арӗыцра ҳалагеит. Изѡоит ашәа ҿыцқәа, иара убас жәлар рмелодиақәа инрықәырԥшны иаԥысҵеит араториа «Саҭбеи», нас «Ауардын ашәа», «Бара боуми», «Ԥаҵеиқәаҵәа Қәачала» уҳәа убас егьырҭ акомпозиторцәа рашәақәагьы. Абарҭ зегьы инапы иҵхны ахор идирҵон Уасил Царгәыш. Ус апрограмма ҿыц ала агастролькәа ҳрылгеит, ибзиазан ирыдыркылауан ахәаԥшцәагьы. Саргьы сгәы алаҟаны сшааиуаз, арҭ ацәгьаҳәацәа иаасыцрымҵзакәан исышьҭалахт. Иагьаԥьара хәарҭа ыҟазар – зегьы рҟны иакәым схырҳәаауа, сгәалаҟара бжьырхуа иалагеит. Аиҳабырагьы сыцхраауеит, урҭ урзымхәыцын ҳәа исылабжьауеит, аха аҟазара снапы амкуа, сгәы ахдыршәо аҟнынза снаргеит. Урҭ ацәгьахәыццәа итәым милаҭзар агәхьаагьы скуазма, даеакала знеишьақәак ҳмыԥшааузеи, аха уара утәқәа, иахьеи-уахеи угәыдызкыло, акыруцызфо, акруцызжәуа, алаҿы иуҿынҵәаауашәа, арахь маза ицәгьаҳәауа уанҵыршәааua иҟоуҵараны иҟоузеи. Ари ҵыхәаԥҵәарак анамоуза, сгәы анԥҵәаза снеит Валериан Кобахиа иҿы. Ари ауаѡыраз, усҟан Аԥсны аобком актәи амазаныҟәгаѡыс дыҟан, хаҵала дараза пату сыкәиҵон, саргьы сҟазарала уи аҭак ҟасҵауан. Ари ахаҵа мыцхәы аԥьа исырбахьан ансамбль ахьынтә соуишьҭырц, аха

аҳәарақәа иҟасҵоз зегьы башахон. Уажәы ишҧаҟасҵари, санхәыц исызбеит арҭ ацәгьаҳәацәа ртәы сааҟәыцны, абасгьы сиҳәеит: –«Валериан Осман-ипа, уара ууаҧсара дуны исыдуп, сыбзиахаргьы шуҭаху здыруеит, убри азын маҧ сцәукып ҳәа сгәы иаанагом, Москватәи аконсерваториахь сҵара иацысҵарц сҭахуп». Иаргьы аҵакы ду еилкааны дақәшаҳаҭхеит аҳәара иҟасҵаз. Авгәст 5, 1968 шыкәса рзын, сцеит Москваҟа, сагьҭалоит Москватәи аҳәынҭқарратә консерваториа П. И. Чаиковски ихьыз зху. 1971 шыкәса рзыҳәан сҵара саналга сааит Аҟәа. Усҟан Аҧснытәи акультура министрс дыҟан Иван Шьааб-ипа Кецба. Уи даагылан дсылаҳәаҵан сикит, уара уаара зегьы ҳазҧшын, ансамбль ахь угьежьыроуп ҳәа. Аха сара хьаҳә-чаҳәрак ҟамҵакәан маҧ скит. Уи ансамбль сцәымгны акәзам, уажәшьҭа иҧшьынтәны уахь неишьа сымазам сҳәан, ус ашәақәак рзызымҵуазар уаҳа уахь сымнеит.

1971 шыкәса сентиабр мза инаркны 1992 шыкәсанза, сахьаркыратә напхгаҵыси, иара убас амузыкатә еилазаара аиҳабыси Аҧснытәи аҳәынҭқарратә филармониаҿы аус зуан. Ус аамҭа шьҭхысаа ицоит, ауаҵы дажәуеит, ҳара шьоукы ҳаҧсахуеит, аҿа шьоукых ҳара ҳрыҧсахуеит, ус ауп, уи аҧсҭазаара ҧҟарас иамоуп.

Саргьы сҟазараҿы сааҧсара ихәыцы-иду, исылшаз аҧсуа культуратә ҭоурых иалазгалт. Уажәы аҵарауаа – аҭоурыхҭцаақцәа аҳәара сырҭеит ансамбль аҿы еиҳабыс аус анууазтәи ахҟьа-ҧҟьақәа рархьыв ҳзуҧшаароуп ҳәа. Ишәҟәны, иҭоурыхны иҭҳажьразын иаҳҭахуп, ииазагахап рҳәеит. Арҭ зыҳәаз иҧшааны ирыҫтап ҳәа даараза схы аԥьа арбаны аимадара иҟасҵаз зегьы башахеит. 1968 шыкәса рзын ансамбль иамаз аҭоурыхтә архив еицҿакны иахьыҵәахыз, саргьы ансамбль ахьынтә схы санаурыжь аконсерваториахь санцоз, уаҟа иара ансамбль ахьынтә исымаз адокументқәа ишаҧыз аиҧш еиқәыршәаны, апапкақәа

рыла еиҿкааны ансамбль ҿыц иахагылаз ирзынсыжьит. Уажәы аҭоурыхҭцаақцәа ари архьыв аус адуланы аҭыжьра анырҭахха, урҭ адокументқәа еиуеиҧшым ареспубликақәа, атәылақәа рҿынтә ҳгастролькәа, ҳаҧсуа ҟазаратә культура ахәшьара ду зҳәоз ҳдокументқәа сыҧсы аиҧш испхьазоз, иагьа лазундаз рыцкара ҳәа акгьы сымбеит. Уамашәа иубаша! Иара сара ансамбль санахагылаз амшқәеи ашықәсқәеи зыршаҳаҭуаз аусшәҟәқәа роуп изыз, зынзак иҧсыз, егьырҭ зегьы ҧырхагак рымазамкәан еиқәхеит. Уажәы ансамбль иахагылоу Уасил Царгәыш, хьаас исымаз аниасҳәа, уамакала сиргәыргьеит, уара узышьҭоу архьыв аҿы избахьеит, уи хьаас иҟаумҵан, уаҵәыцәкьа унеи иусҵоит иҳәеит. Рыцхарас иҟалаз уаҟа саннеи, иагьа иҳаркшандаз уи архьыв аҟнытә иалаххыз партреҭ заҵәык ауп. Ахор зегьы ҳаилартәаны иахьҭыхыз, сара сахьрылатәаз инадкылан маркатылла ихырффан. Уасилгьы ари даргәаан, ҩ-саатк инреиҳаны дыҧшааит, аҧхзы илихит, аха иааҧсара лыҵшәадахеит. Уажәшьҭа сара схала сыҧшаалар акәхеит, урҭ аҟаҵарбақәа сгәалашәарақәа рыла еидысымкылар ҧсыхәак ҟамлеит. Усҟантәи аамҭазын, ахор иалаз рахьынтә зыҧсҭазаарақәа ирылҵхьоу рацәаҩзоуп. Иаанхақәаз ҧшааua, урҭ иргәалашәақәо, нас агазеҭқәа апатреҭқәа зну рыла афактқәа акакала еиҧшьуа реизгара саҿуп. Абас ала, сааҧсара хәыцы, ажәлар ирзыскыз аҟазаратә ҭоурых сгәалашәарақәа рыла изыҩлап, ус ислахьынҵахеит. Зны-зынла санхәыцуа, абарҭ аҧсуаа ҳазмырҿиауа акы ҳамоуп, уи «ашьыцра» ауп. Уи ыҟанаҵы, ҳажәлар рыҧсны хәыцаҿы ишырҭахыу инхоинҵуа алыршара уадаҩуп, аиаҭым хәыцы знапы рхаха сыздызкылауада ҳәа данеимдауа еиҧшхеит, иахьа ҳмилаҭ реидымгылара, реиҵашьыцра (зегьыҵәҟьа ус иҟамзаргьы) иахҟьаны ҳаздызкылауада атәым ҳәынҭқаррақәа ҳархьынҳалоуп. Убри аҟнытә сара сгәы

иаланы сызлацәажәауа, ҷыдала схы амацара ада уаҳа аҽеакы амҳәауазҭгьы агәхьаагьы скɜомызт. Сара усыхәаԥшуазар ҟәарҷах хәыҷɜак ауп сзаҟароу (урҭ аҟәырҷахқәа роуми адугьы злыԥуа), аха изаҟаразаалак ари зтәу ажәлар ирҭоурыхны иахьырцәызыз ауп сгәы иалоу, сзырчмазаɔуагьы. Убри аҟнытә иагьа аԥьа збаргьы уи аҭоурых хәыҷы, сцәажәара неиҵых сцәыргеит, аха сара сызхаану, сыла иабаз, слымҳа иаҳаз, гәыла-ԥсыла сызлахәыз изɔыроуп иара шыҟаҵәҟьоу. Шьоукы-шьоукы аҭоурыхҭцаɔцәа раԥцамҵақәа рҽы иуԥылалоит иҳәан, исҳәан ҳәа, нас иҟазгьы иҟамызгьы анҵауа, иара ишиамариахаша ала, азәы иааидхны егьи инаидҵауа. Еиҳаразак иузымчҳауа, иара иахьатәи аҭоурых иахаану, изырҽиамҭоу ауаа рыԥсҟәа шҭоугьы рҭоурыхқәа анеиларгауа маҷзам. Нас иҵаулазоу, ҳа ҳазхааным ҳажәлар рҭоурых анырыɔуа ҳгәааанагарақәа зеиԥшрахоузеи, ҳашҧаҟалои. Убри аҟнытә аҭоурых шҭоурыху аиқәырхара, ҳәаа змазам ԥьабаа дууп. Уи иаҭахуп напыцкьала уахɜызаауа, ҳапхьаҟа ҳԥеиԥш иатцаргыланы иҟоу агәра ргаратәы рызныжьра. Сара сҭоурыхҭцаɔɔым, аха ԥсабаратәла иара сзаҟаразаалак сҟәарҷаханы салоуп, убри азыхәан изыɔуа ахәыҷы ишыҟаҵәҟьоу аҟаларуп исҭаху иара убри ауп сызмырҭынчуагьы. Издыруада абарҭқәа ианысҵауа ԥьаракыр, азәы ус акәым абас ҳәа сыриашара зылшауа дҟалар, даараза иҭабуп ҳәа иасҳәауеит. Уи аҭоурых ариашауеит, иацхраауеит акәымзар иапырхагазам. Иҟоуп, апсҭазаарақәеы аҟазара знапы алаку шьоукы-шьоукы, рырҽиамҭақәа рыла уиаҟара зхы иақәымгәыҷуа. Урҭ енагьы иццакцәаны рхатә ҭоурыхқәа рыԥсҟәа ахьынзаҭоу ирымҳәар, ианырымҵар, рыцәа ҭынчым игәаҟуеит. Избанзар, рыԥсҭазаарақәа ианрылҵуа, иара рырҽиам-ҭақәагьы шрыцԥсуа рбагәышьауеит. Аха иҟоуп аҽа шьоукых, иара уи ахьызгьы зынзак зхахьы иаазымгазо, хыɔɔаасгьы

измазам, аха адунеи аниԥсахлак ашьҭахь зырҽиамҭақәа рыла зыхьзи зыжәлеи цәырҵуа, уи иапҵамҭақәа имҵәыжɔɔаны иатцагылауеит, иҽахәы ҳәауа адунеи дахьыргзауеит, уи ала ԥсра иқәымкәан, наунагза ажәлар дырзынхауеит. Уи хыхь ҳзыхцәажәоз, зҟазара иақәымгәыҷуаз дузидкылом. Иара ашьыцра мыждагьы ахы ахьцәырҵуа абраҟоуп. Ашьыцра иунамырҟатцара иҟоузеи, Нарҭаа дуззақәа рашьеиҵбы Сасрыҟәа дахьреиҷьхаз иҵашьыцны дыршьит. Ашьыцра зыхҟьацәҟьо узлоу узацлабуа рҽы умчыдахароуп уатцахароуп.

1948 – 1955 шықәсҟәа раан ансамбль аҽы зны самырхуа, аҽазных саларҵо, ашәақәа рыхкы сҳәауа, асолист ҳәа сыҟан. Убри анаɔɔс, март мза 15, 1955 шықәса инаркны 1968 шықәсанза ансамбль аҽы сахьаркыратә напхгаɔɔыси дирижиор хадаси ҳәа сыҟан.

Аконсерваториақәа: Қарҭ, Москва атцара анысҵозгьы, ансамбль сахыԥхьазалан. Ажәакала 1948 – 1968 шықәсҟәа (20ш) араҟа еиуеиԥшымыз аҭакԥхықәра змаз адҵақәа насыгзауан. Абарҭ ашықәсҟәа ракәымзар, ансамбль егьырҭ ашықәсҟәа аҭоурых зегьы еилфаҷа еиқәхо, абри сара санахагылаз сыхьз зҳәауа, еиҳаразак ансамбль аҭоурых иадҳәалаз, акгьы ыҟамкәан аҭоурых иаалхны арзра уаназхыцлак, шәхәыцрак уеимакуа, ицәырҟьа-цәырасуа иулалауеит. Абарҭ ацәаҳәақәа ирыԥхьо абри еиԥш агәааанагара изцәырҵыр алшауеит: дарбану, дызусҭада, нас абри аиԥш ажәлар рҟазара неиҵых изҳәоз напымыцкьала иазныҟәаз? – ҳәа. Ааи, сара абарҭ ацәаҳәақәа авторс ирымоу, хаҭала урҭқәа сзымдыруазар, хараза еиҷыгәышьамзи, аха!..

Ари азҵаара, агәыхь ҳазҭо, ачымазара ҳзаазго, ҳажәлар рыԥсҭазаара иапырхагоу, еиҵазҟьо аҳәара саналага, иааркьаҽзан акәзаргьы хыхь исҳәахьоу инацсымҵар амуа саатгылт.

1992 – 1993 шықәсҟәа раан ақырҭқәа ҳадгьыл Аԥсны

ҳахыршьаарацын ианҳақәла, ҳаԥсуа жәлар, хҭәареи, гәаҟреи убас хлымзаахрас иҟоу зегьы зхызгахьоу, араҟа ҳҭоурых иамбазацыз афырхаҵарақәа аарԥшуа аиааира ду ҳдыргеит. Ари ҳиааира аамҭанык еиԥшымкәа ҳажәлар еиднакылап ҳәа агәыԥра иҳамаз, ҳара ишаҳҭахқәаз изыҟамлеит. Абар дырԥеегьых аиҿыхара, аиҿагылара, ауаԥы иитәугьы иитәымгьы рхьынҳалара, убас шаҟа уҳәарызеи. Абар, иара ашьыцра мыждагьы ахыҵхырҵа, ҳмилаҭ жәлар, ҳҳәынҭқарра ԥхьаҟа измышьҭуа, ҳҭызшәаауа.

Ҳаԥсуа жәлар рмилаҭҭа лашарбага, ашьха зыхь аиԥш ҳаԥсуа бызшәа ицқьаза иахьҳаҳауаз ҳҳәынҭқарратә драматә театр иалаз, уара-сара ҳәа аиҳабыра еимакуа илеиҿагылан, ҳтеатр иахьа идагәахт, уахь анеира ҳажәлар ргәы ахдыршәеит.

Ҳашәҟәыԥҵоцәа иаҳа рнапы еикәырша ианеидгылашаз, еиҟарауаахан реимак-реиҿак еиԥонашеит. Иара ҳажәлар рашәаҳәареи рыкәашареи, ҳаԥсуа жәлар рхы-рҿы, рҵас, рқьабз, рфольклортә музыкатә культура адунеи иахыҵәахьаз, абар 4-5 шыкәса инареиҳауп, иҟоу иҟаму ҳзымдыруеижьҭеи, ашьҭабжьык ҳәа ҳаҳазом. Убас ҳаԥсуа жәлар рыԥсҭазаара аизырҳара амԥаҿы иаҿагылакәо рацәазоуп.

Абарҵқәа зегьы дасу ианраамҭааз ишахәҭаз иаҿагылашаз, ииаанызкылашаз ахьырмоуз иабзоураны иахьа абжьааԥнык еиԥшымкәан ашьыцра ажәԥакәа еиҵнахын, аҳра ауеит. Уи ҳажәлари ҳҳәынҭқарреи ҵшәааua амчымхарахь ҳама ицоит. Ари шаҟа ҳҿанаҳәозеи, ҳарлашәуазеи, аха ҳақәԥаларoуп, ҳаиааирoуп уаҳа аҿа мԥакы ҳамазам. Сара араҟа сызлацәажәаз, хаҵала зыгәҭа салагылоу, аҟазара еиднакылауа аҭаацәара ҳаԥонуҵкатәи ҳҭагылазаашьа ауп.

Араҟа аҵарауаа, аҭоурыхҭҵааԥоцәа убас ахшыԥ дуқәа

реынеилаҵаны, рыбжьгьы ҭәҭәазаны иақәдыргароуп, иақәызбароуп, ари аҿкы ажәлар ацәыз дузза рзаазго. Наҟ-наҟ уи шьаҭанкыла инҵҵааны, иахәҭоу иаҿагылаша амчрақәа азыԥшааны, нас еацәыхьчашьас иамоугьы азгәарҭап ҳәа агәыԥра дуззаны исымоуп.

Ашьыцра, цәгьара хкыс иҟоу зегьы ирхыҵхырҭоуп.

КАЧУБЕЕВСК ИНХО САШЬА МИХАИЛ ИԤОНЫ СЫШНАНАГАЗ

Февраль 28, 2002 шыкәса рзын, Ареспублика Аԥсны аиҳабыра ақәҵара иҟарҵаз ала, иазгәарҭон 75 шыкәса схыҵра иазкыз аиубилеитә хәылԥазы. Ари ахҭыс иазкны аҳарԥь, убас аиҿкааратә ус дуқәа иҟарҵаз саԥырхагахарым сгәахәын, даараза ахьаа ҭәҭәа шсымаз дмырдырзакәан, аиубилеитә хәылԥазқәа зегьы схызгеит. Аиубилеитә еиԥылараҟәа раԥхьа ахы аҳаркит ақалақь Гагра, нас сахьиз сахьаазаз сқыҵа гәакьа Дәрыԥшь, убас Гәдоуҵа, Гәылрыԥшь, Очамчыра ақалақьқәа рҿы.

Аҵыхәтәан ари аиԥылараҟәа хыркәшан Аԥсны ахҭнықалақь Аҟәа, аҳәынҭқарратә филормониа ахыбра аҿы. Ари аҵыхәтәантәи аиубилеитә хәылԥазы ашҟа ҷыдала ааԥхьара рыҵан, Аԥсны анҵыҵгьы Кавказ ареспубликаҟәеи, Урыстәыла ақалақьқәа Москва, Санкт-Петербург, Краснодар, Шәача, Ставрополь уҳәа изыхәҭаз ауаа жәпаԥык. Арҭ рахьынтә хыԥхьазара рацәала иаарылукаартә гәырҵәыла исыдныҳәалауа испылеит Черкесск ақалақь аҟнынтә иааз асасцәа, еиҳабысгьы дрыцын, адныҳәаларатә ажәагьы сзыҟаиҵеит аҵарауаԥы, академик, хыкәкыла заапсара рацәаны исыдыз, патугьы зқәысҵоз Олег Адыл-гери-ипа Етлухов. Арҭ еицыз агәыԥ рҿы дрылан сашьа – аинрал

Михаил Рамазан-иԥа Гәымба. Иара убас егьырҭ ақалақьқәа рахьынтәгьы избақәо зегьы бзиазоуп, сдыргәырҧоит, аха ихьаа дуны исзыԓалеит схәыцра инаркны сгәы исзалымхуа, ҳызас исымоу Алеҳсеи Адам-иԥа Хәранов дахьрылсымбааз. Иаразнак ихәарҭамыз акы шыԓалаз сцәа иналашәан, сагьразҵааит – дычмазаҳхама, иԓалазеи, ихьзеи, дзымаазеи ҳәа. Олег дахьгылаз дааҳәыцмыцын, аҳәара ицәыхьамҭаны, абасгьы ҿааиҭит: – Ражден ухаҵкы абри умшыҳәа аԥылара абарҭ еицу зегьы абрахь аара иазыҳаҵҳаҵоз Алеҳсеи Адам-иԥа иакәын, аха иаргьы ҳаргьы ҳгәыҳәанзамкәан иаалырԓьан иашьа аиҵбы иԥсҭазаара далҵит, нас ишԥаиурыз, иара уаԓа длаҒырзышо даангылт, ҳара амҳоа ҳақәиҵеит, шәахьнеиуа сашьа Ражьден сзыхԓьаз наиаҳәан, сцымхәрасгьы даагәыдышәкыл ҳәа адҵа ҳаҭан, – иҳәеит.

Саргьы ари исаҳаз сгәы иалсит, иара ус ачымазара сеикәарҿы сызкызгьы сзымхозшәа аригьы ласыԛәыҒәгәеит. Ишԥаԓаҳҵари, адунеи ус ишоуп. Аԥсабара иара ахатәы закәанқәа ԓанаҵоит, ҳара араԓа ҳбашоуп, иҳамчгәышьоузеи ххәан ҳагәқәа ааҳԓычеит. Ус ахәылԥазтәи ҳаиԥыларақәа ҳанрылга, 500-ҳоык инреиҳаны асасцәа иаҳзаази ҳареи аишәа-чара иаҳзырхианы иԓаз ҳнахадыртәеит. Сара счымазара еицәамзар еиҒьзам, маза исҵәахуеит ҳәа саҿуп, аха сҿаҳәаҵәԓьаны сакуп, аҿаҵа сфар ԓалазом, иара ус зык снахәашәа срыдтәалоуп, сыблахаҵ гьежьуеит, сшынкаҳара сыԓоуп. Еиқәшәаз ауаа гәырҒьауеит, ишәаҳәоит, икәашоит. Аныҳәаҿақәа неимда-ааимдо, ҳастол-ачара аԥшра аҭаҵәԓьаны ҳшааиуаз, сааигәаза исыдтәалаз сашьа Миха, маза сзыргәамҵуаз счымазара сыҵидырзаап, ихы аасыдикылан, ҭынч ҿааиҭит. – Уара сашьа Ражден, иухьзеи акруфом, акружәуам, улахь еиқәшәа избауеит, арахь ауаа уқәгәырҒьауеит, урныҳәауеит, ргәырҒьара ҳәаак амазам, уԓазшьақәа сгәаԥхазом.

Саргьы саахәыцын, ачара, агәырҒьара иҳамоу шьҭа аҵыхәа аԥҵәарахьы инеит, сшыԓақәоу сҳәар акгьы иаԥырхагам сгәахәын, имзакәан сҭагылазаашьақәа зеиԥшраз зегьы иасҳәеит. Ари сашьа иаҳаз дшызбоз дааиланаршәан, насҭха итәаз иҳоыза Олег Етлухов иеиҳәеит иԓаз шыԓаз. Абарҭқәа рышьҭахь уаҳа зыԥшрак амҭакәан, адырҳоаеныҵәԓьа Аԥснынтә амҳоа ҳақәлеит Черкьесскԓа. Уа ҳназааныа сашьа Миха амҳоа ҳшықәыз иҭаҳцәа ҭелла адырра ириҭахьаз ала ачеиҵьыка ду ԓаҵаны ҳнеира иазԥшын. Уи дынхоит ақалақь Качубеевск. Ус, ҳнеихагыла ссирзак агәашә ҳанаадгыла, сашьа Миха инхарҭа акәзаап, бзиала уаабеит сысас сашьа Ражден иҳәан, аҳонду ҳлыҳнаргалан, азалқәа иреиҳаз аԓны 40-ҳоык ҳреиҵамкәан ачеиҵьыка иаҳзырхиаз ҳнахатәеит. Сашьа Миха араԓа дзыԥхьаны исыдиртәаларц иааигаз рахьынтә иԓан хықәкыла еиуеиԥшымыз аҳақьымцәагьы. Урҭ Миха иреиҳәахьан счымазара зеиԥшраз, убри аԓнытә досу дызмараз ала снеимда-ааимдо сангәарҭа, ҳасас ухаҵкы ҳара ҳзыцәшәо ҳәа акгьы удаабалом рҳәеит. Ари ҳҳоыза Михаил иԓаиҵаз ачеиҵьыка, хықәкыла уара ҳасас Ражден уоуп изызку, ҳара излаҳалшауа ала аҳоызара узаауеит, угәы ҳарҿыҒьуам, ачара-аишәа ишахәҭоу еицымҳоаԥаагароуп, убри, убас ҳахәмарроуп, ҳшәаҳәароуп, ҳкәашароуп ҳәа иаасыдтәалт анырҳәа. Саргьы иԓасҵахуааз, ари аиԥш ачеиҵьыка неиҵых, насгьы са сымшала еиқәшәаз рылахь еиқәыслҵарым сгәахәын, счымазарақәа сааргәылҵын, агәырҒьара иҳамаз аԥшра аашьҭысхын сыԓараԓаратәны сынрылатәеит. Уи акәхеит 300 – 400 грамм раԓара ауатка ҿьбара исҭахы-исҭахым сҿеанрааланы иансыдыскыла, слахҿыххан иара ашәақәагьы нарыцысҳәеит. Ус ҳастол бзиахә убас ҳаҭыр зқәыз ауаа

иаднагалазгьы дааразаатцых наганы ҳашгәырҕьоз патула иааххаркәшеит.

Адырсоаены изыхәҭаз ҳаицны ақалақь Черкьесск иҳазпшыз Алексеи Адам-ипа Хәранов иҽы ҳанааи, уи хшыҟақәаз анеиликаа, араҟа аҳақьымцәа рхада иара иакәымзи, счымазара иахәап зигәахәуаз зегьы дрыпхьан еизигеит. Урҭ дааразааҳақьым ус аҽы апышәа-дырра ду змаз ракәын. Аҭыхәтәан еицҽакны аихшьаала иҟарҵаз ала иҳаилдыркааит сара счымазара ҳәызбада псыхәа шамамыз. Абарҭқәа рышьтахь иатахыз аҳақьымтә шәҟәықәа сыцҵаны Ставрополь, ирдыруаз апышәа ду змаз, аҳақьымтә техникалагьы еиқәшәаз аҳақьым Толчанов Пиотр Николаи-ипа иҽы сганы сышьтарцеит. Араҟа дааразаҳаҭырла исызныҟәеит, исыҵагылт, рҳақьымтә ҟазара, рпышәара акы сыгырмыжьт, аха егьа ларундаз мызкы ахы-аҭыхәеи рыла соынтәы апҟара сықәымшәар амуит. Ажәак ала, сызлеиқәхаз сара сакәым дара аҳақьымцәагьы дааразаиҧьаршьеит. Арыцхара, амчымхара акәзаап ауасои ауасои еибазырдыруа еидызкылауа.

1992 шыкәса азыхәан, Аҟәантә ахҵәацәа срыланы Черкьесск санааи, идсырбаз аҧьабаа ду азмырхакәан, абар иара дырсоегьых ачымазара схапан, санашьаҳа хеигзарак ҟамцакәан, аамта рацәа сыкәырзны, рус, рхы, рҭаҳцәа зегьы ирыгжьны, есымчыбжьа соынтәы-хынтәы афатә-ажәтә убас ахәшә Черкьесскынтә Ставрополь ахәшәтәырҭаҽы сахьышьтаз исызлеиуан. Сшьапы саакәгылаанза иаасхымцыз абарҭ ауаа роуп: Миха уи ипшәма Альбина, Агәымбақәа, Олег Етлухов, Алексеи Хәранов, Николаи уи ипшәма Раиа Агәымбақәа, Марьиенаҭ уи лаҳәшьа Марита Агәымбақәа, Олег уи ипшәма Оксана Гәымба, Башьар Гәымба, Роман Капов (Қапба).

Арҭ азәазәала ааҧсареи ахарҧьи исзыҟарҵаз еиҭаҳәашьак сзаҭазом. Абар уажәшьта схала соагылан

слеисоеиуеит, хар сымам ҳәа схы збо сыҟоуп. Аҳақьымцәагьы ргәы алаҟаны иҵегьгьы уҳамазароуп шырҳәоз, сашьа Миха ари ахәшәтәырҭа шьта угәы зынзак иҭаҧцәеит иазхоуп иҳәан, сааҭиган исоны иуадакәа зегьы иреиҧьыз акы аҽы сышьҭеиҵеит. Уи хазы исзыкәиргылт ателевизор, ателефон. Ианаамҭаз аҳақьымцәа сдырбауа, ахәрақәа исымаз ианаамҭоу иахмырпакәан амедехәшьцәа иҽарҳәауан. Убас соажәа мшы исоны хәшәтәырҭас иситан оеысхәышәтәуан. Сара счымазара зеиҧшраз ала, сбара даара иуадасоын, есымша сиарҭа, сышәҵа маҭәа еиҭактәын, ачымазасоы ихәы ҳәа ҷыдала афатә хкы рацәа сзыҟарцон. Абарҭ ауаа, сыбзиарак ҳәа акы рзымдырзо абриаҟара ауадасо изаласцазеи ҳәа схы-сгәы срыкәгәамцуан. Сара уаҟа исыцыз спа Радионгьы шьта иазхоуп шәгәы пахҵәазеит ҳәа Аҟәаҟа сааигарц дааразаиҽеиҟьан, аха дара хатцеиҧхәыси Михеи Альбинеи ирымуит. 20-мшы рыконуцкала ҷыдала Миха ипшәма Альбина лысабицәа хәычқәа лҽеырхаршәаланы, дысхатцгыланы иаалылшаз ҷьашьатәуп. Ишпасҳәари дааразаилзыҟоу лаб дызхылцыз иакәушәа сныҟәылгеит, сылбеит. Иара сычкәынгьы саргьы ҳасоны ҳаҟоушәа аҟара гәаартыла ҳарбеит. Абарҭ 1966 шыкәса азын Апснынтә, убрахь нхара ицаз роуп. Аибашьрақәеи уи иахылцуаз ахлымзаахрақәеи, нас акы иалаҟазамкәан ахҵәарақәа иҟақәази ирыхҟьаны шәышықәсала еицәызны иҟаз, иахьа ҳабацәа иҳалаз ашьа ҳапшааит, ҳааиднакылт.

Иахьатәи ҳаибабара иахҟьаны, ҳара иҳазгәатазом акәымзар, урҭ ҳазхылцыз, шәышықәсала анышә иамадоу рыбасоқәа цысызаргьы ҟалоит. Рыпсқәа ҳауаҵас ҳаимдауа, иҳакәыхшауа, ҳгәыдкыло иаххагьежьуазаргьы алшоит. Убри аҟнытә иахьа ҳгәы ҳеанзамкәан ҳаибабара ҭоурыхтә хтыс дууп. Ҳара иахьа иахьынзаҳалшо ххылц, урҭ рхылц ирылаазатәуп, аешьаратәи аеҳәшьаратәи гәыбылра. «Аҵла зырҭәгәауа

аԥашәқәа, адацқәа роуп» рҳәоит. Насгьы ҳахьыӷазаалак ҳаибаԥшаап, еибаҳҭап ҳжәоахырқәа, иара убри алагьы иҳарҭәҭәап ҳаиашьаратә ԥашәқәагьы. Ауаоы ипсҭазаараҽы хәы змазам акоуп ауаореи аламыси. Урҭ зхылҵуа адырреи аӷәышреи роуп, урҭ аҷыдарақәа ҳрылхәдамзааит. Нас иааҳакәыршаны зыгәҭа ҳаланхо амилат жәлақәа рҽы иҳалшааит изҽыԥшыша, иаҳҽырҵааша ауаореи, аламыси, ауаоы ӷазшьа бзиақәеи. Урҭ ус унадыххылан иузаахәом, иузыҭиуам. Ус ԥсабарала Анцәа иулеиҵозароуп, аха иара уаргьы ус аиԥш агәаԥхара умазароуп, уазхиазароуп.

Урҭқәа рыхә-рыԥса ҷьаргьы ишыӷам схы здыруа саныӷала аахыс издыруан, аха сара хаҭала, ҷыдала аибашьра иахӷьаны ахҵәареи амчымхареи санырхаанха ауп аиашьеи аиаҳәшьеи, иара убас аоызара зыԥсаз аныздыр.

АШЬЫЦРА МЧЫДАРОУП, ҬАХАРОУП!

Дыӷан ҳәынҭқаррак аиҳабы ӷәышрала, дыррала имаҷымыз. Дызхагылаз итәылагьы дахзызааува, иԥсы аиԥш бзиа ибон, патугьы ақәиҵон. Итәылаҿтәи аҽацәқәа рахьынтә ауаа иман, здырреи зӷәышреи ҳаракыз, зыжәлар рҽгьы ҳаҭыр ду зқәыз, иарбан зҵааразаалак еиҳаразак аҳәынҭқарра иатәны избатәу аус еилахарада еилзыргашаз. Аха аҳәынҭқар иман убарҭ ирҷыданы, уаоы изымдыруаз гәыԥк, уи агәыԥ убасӷак имазан, иара аҳәынҭқар изааигәазақәазгьы ирыздыруамызт. Агәыԥ иалан хыԥхьазарала 5-оык ахацәа, зеилӷьареи здырреи рыла итәыз, аҳәынҭқар ҷыдала зыгәра игоз, хаҭалагьы дзықәгәыгуаз.

Уи агәыԥ аҳәынҭқар изааргон иара атәылаҽ нас анҭыҵгьы иҟоу имариамыз еиуеиԥшым амазақәеи

ажәабжьқәеи. Уи аонуҵҟатәи анҭыҵтәи аҳәынҭқар иусқәа дарараза иарманшәалон. Избанзар, иарбан еилатәаразаалак аҽы заа идыруан иҳәатәыз, ишҳәатәызгьы. Уи алагьы итәыла иара убас анҭыҵгьы ипату, иаҳаҭыр ҳаракын. Аҳәынҭқар арҭ ахәоык имаз зегьы неиоымсрада еиԥшны ишибозгьы агәра диргон, аха урҭ рыӷнытә егьырҭ зынза ирзымдырзо, азәы еиҳа далкааны диман, мазалагьы еиқәшәалон. Уаҵәы ма уаҵәашьтахь арҭ аҳәынҭқар иҽы уск иалаҵәажәараны иҟазар, енак ма оымш шыбжьоу, ари иалкааны имази иареи еиқәшәаны азәгьы имырдырзакәан уаҵәы ирзбараны иҟоу зегьы высырҭак амамкәан ирзбауан. Нас адыроаены ахәоык ааилатәон аҳәынҭқар иҽаԥшуа. Убас досу ргәаанагарақәа рҳәауан, аимак-аиҽак рыман, аҳәынҭқар ҳаиҳа игәаԥхарыдашь ҳәагьы рыхшыоқәа анеиқәдырԥозгьы маҷмызт. Ари иалкааны имаз ахаҵагьы егьырҭ даарылубааува иеыӷамҵакәан дреиԥшны аус иеалаирхәуан. Ус иманшәалаха ишааиуаз, ахәоык руазәк, абри аҳәынҭқар иалкаан имаз, акы дырны, ма иаҳаны акәымкәан ус гәаныла длаԥшықәҵан дшьыцигон, дызлақәигара ҳәа хәыцра бааԥсык дҭанагалт. Ифом, ижәуам, ицәагьы ҭынчым иагьизбауеит акгьы узахымҳәааува мцыла еиҽартәыз ацәгьа. Ари «аоҫтаа» иизбыз актиорк иаҳасабала, днапӷьа-шьапӷьо цәажәарала, режиссиорк дықәиргылазшәа, оыҫтаарас иҟоу зегьы аҵаҵаны, дарбан ихәаԥшуазаалак даршанхо арепетициақәа дырҽын. Царҭа амамкәан агәра игартә, ӷазара дула иеаназыӷаиҵа, усымбар ӷалом ҳәа аҳәынҭқар иҽы маза днеит. Ари ауао аҳәынҭқар иҽаԥхьа убас ироль хада наигзеит, убас қәҽиарала дыхәмарт, аҳәынҭқар дузза хшыола, чҳарала иара убас ҳаҭырла итәыз убас диҟаҭәеит, дитәитәит, ажәакала Иаго Отелло дузза «дышираапкыз» аиԥшҵәкьа. Ацәгьаҳәаоы иусқәа шиқәҽиаз аниба, аҳәынҭқар днеихагылан сара гәык-ԥсык

ала иузыҟоу азәы соуп, исҳәаазгьы уаҳаит, уажәы ухшыҩ ду савасны иҟауҵаша ишыҟауҵаша ҳәа акгьы сызуаҳәауам иҳәан, дындәылҵны дцеит.

Зхала зуадаҽы иаанхаз хәыцра шәкы деимаркуеит. Ари игәы зызҭынчыз, зызбахә хәарҭамкәа иаҳаз, зегьы реиҳа лымкаала зыгәра игауаз, абас дышпаҟалеи ҳәа длеиҩеиуеит, иуада дакуам, ахагара изаама уҳәаратәы аҟаҽыҳәа деибафауеит. Уи зны маха-маха деимҽыжәжәаны дишьуеит, зных дибылуеит иҧсы аиҧш иифхьазоз ауаҩы. Абыржәы абра димазар, ақәыцьма млашьы ауаса ажьы анафауа аиҧш, ижьы еимыжәжәаны ифап уҳәаратәы.

Ус дшааиуаз, дааҧсазаргьы ҟалап, хәаҷы-хәаҷы иҽыҟажо иҽааиқәикын, ух гәышьа ҳәа ҭынч ахәыцра далагеит, нас даалҵын, ихы-иҽы аарҟәыҷуа дҩықәтәан, аа, мап, мап уи дагьысшьуам, дагьызбылуам, ус дааилгеит, амала ҧыхьақәа реиҧш игәра ганы саҧхьа дсыртәаларым ҳәа избеит. Аамҭа аагылауазма ицоит. Аҳәынҵқар иааубаратәы ажәлар рҽы имаз ахьзи иаҳаҭыр дуи алаҟәра иалагеит. Аилатәарақәа рҽы, итәыла убас анҭыцгьы, уажәрааназа зыкәгыларақәа, зажәа ҟәышқәа хҭыс рацәала иҭәыз, азырҩцәа зыршанхоз, уажәы урҭқәа зегьы дрылхәдахан, ииҳәо иҧыхьамшәо, аҳәашьагьы дақәымшәо дҟалеит. Хаҭала ихьыз, игәалаҟарақәа имаз маҷ-маҷ акаҳара ишалагаз ангәеиҭа, саҧхьаҟа ҧсыхәас исымоузеи ҳәа даараза ихы аҧьа анаирба, хьаҳә-хьачрада избеит, абри ацәгьа иаҳаз ахамҵакәан, дзызгәааз зегьы реиҳа зыгәра игоз ауаҩы мазала дааҧхьан диацәажәарц. Ус иагьыҟаиҵеит. Ҩыц абар иахьа еиқәшәазшәа еидтәалан кыр аамҭа ҽымҭ, инеиҽаҧшы-ааиҽаҧшуа, нас аҳәынҵқар иаарҧшқашәа абас наиҳәеит: – «Уара, суазҵаауеит ишуҳәара, ҧыхьеи уажәи ҳускәа раашьа анбеиҷьыз, ишпаубои?». Азҵаара зауз ахаҵа, ари азҵаара иауз аҭак иҽазыҟаҵаны дааизшәа изаманоуп ҳәа дналагт

иажәабжь: – «Уара, ҳаҭыр ду зқәу сҳәынҵқар ду, уара удырра, уҟәышра, сараҵлаҳәыстак акы ацыстцо сыҟазам, зегьы иҳалшауала умаҵ аура ҳаҽуп. Сара хаҭала, ҷьара исзеилымкааура ҳәа гхак сымазар, иаартны исоуҳәар, уара узыҳәан иаҭахызар минуҵкгьы сыпсы абра иҵысхуеит». Аҳәынҵқар арҭ иаҳаз ажәақәа ддырхәыцын игәы ииааҳәыма уҳәаратәы ҧыхьатәи иҟазшьақәа ааирҧшуа далагеит. «Мап, мап, усҟак аҳәара аҭахым, уареи сареи абас ҳааидымтәалеижьҭеи иҵуа удыруеит, убри аҟнытә ааигәа ажәабжь ҽыцк уара уҟнытә исмаҳазацт, уажәақәа рыла еснагь сгәы ҭәҭәан, насгьы ҵабыргымзар хәашьрак рыламызт, убри аҟнытә суҳәоит исмаҳаҵ, сзырхәыцша ажәабыжьк соуҳәарц», – уи ауаҩ днеиҽаҧшит.

Хәыҷык иадамхаргьы абри сгәы икаҳаз шьҭых ҳәа аниҳәа, азҵаара зауыз ахаҵа изаманоуп ҳәа дналагт иажәабжь:

– Дыҟан ҳҽацәаҽ еицырдыруаз, уаҩоралагьы, ламыслагьы еиқәшәаз хаҵа дук. Ҷыдала иҧсҭазаараҽы ашәарыцара бзиа избоз. Иман иара зыгәра игоз, дызлашәарыцоз амаҵуар лақәа хәба, иара убас абԥьарлагьы деибытан. Уи лассы-лассы шәарыцара дцалон, иааԥьоушьаратәы имаҵуар – лақәа аус руан, иҳәатәгьы иахыҧауамызт. Иахьыманшәалоу ҭыпк аҽы днагылауан, илақәа иара дахьгылоу ашәарах аарцон. Ус ԥьабаа ихы иамырбазакәан дхысны ашәарах дуқәа лаишьҭуан. Ашәарыцаҩы илақәа рыхәбагьы еилихуамызт, бзиа ибон, аха урҭ руак мазала акәзаргьы ҷыдала еиҳа пату изақәын, еиҷьишьон. Зны амшқәа даара ицәгьахан ианааилга, (мышцәгьа ашьҭахь ашәарыцара маншәалоуп рҳәоит) ашәарыцара иҽазыҟаиҵон, шәарыцара ҳәа дцеит. Уаҟа ишыҟаиҵац аиҧш, ахра ианыҩаҽала еиҳа иахьиманшәалахашаз ҭыпк алхны дныҚәтәан, ила-маҵуарқәа ибжьы анрыҚәирга, урҭ ианакәзаалак раҧхьа игылаз уажәгьы

аԥхьа игыланы ишнеуаз, иара иашьҭахь иааиуаз ала иаашьыцнаган ишалшоз ашьҭахьтәи ашьапы илацхҵан иааԥнатцәеит. Ахьаа зауыз ала иҟанатцахуааз иҵәаатцәаауа, иҳәазо ҷыаргьы изымцо иаатәеит. Ицхаз алагьы, акы ҟазымҵазаз еиԥш, егьырҭ алақәа инарышьҭалан еимдауеит, иакәшеит, дааразаа реырҟьеит, аха лыҵшәа ҳәа уи аҽены акгьы рзыҟамҵакәан игьежьит. Ашәарыцаѡ днаԥшы-ааԥшит, аха ибом илақәа иреиґьыз. Ишԥаиурыз, деилашәаны ахьыз ҳәауа изладәықәлаз амѡахәасҭала дышнеиуаз, иаргьы ҟоу-цәыуа ашьапы рҳәазо иааиԥылт. Ари збаз ашәарыцаѡ, иара ихаҭатцәкьа ихьт уҳәаратәы аҟара игәхьааигеит. Иара ала данаба, агәыґра ду аиун усыцхраа аҳәошәа иґызит илаґырзышеит. Иарах уи игәыдикылт-ихыдикылт ус еибаргәыбзыґуа, ҷьара ишьҭихуа, ҷьара ишьҭеиҵауа аѡоны иааиган, иаразнак ԥшра ҟамҵакәан абаѡ ԥҵәара иазҟаза аҳақьым дааиган, ишахәҭоу ала ашьапы еиқәыршәаны иҽеиҳәеит. Ашәарыцаѡ ари хьаа дуны изыҟалан, ашәарыцарагьы шьҭа игәы ақәым, есымша иааиԥмырҟьазакәан дахылапшуеит. Ус уамашәа ибартә ҟазшьақәак адибало далагеит ари ала. Аԥшәма дабацыԥхьаза, иара иацхаз ала ахьтәоу ахь ахы нарханы ишуа иуыууа, аҵәыуара иалагон. Ари аԥшәма даараза иҷьеишьан, ѡыстаарак абраҟа ишыҟоу ибоит, аха иҟастцарызеи ҳәа дышхәыцуаз, уамак аамҭа мгацәакәан, аҳақьым дааиган диҳәеит, абри ала игәаҟуа иахьыз сзеилкаа, ашьапы ԥызҵәазеи, акы ааханы, ма ҷьара хаҳәык ибжьашәаны иԥҵәама ҳәа. Аҳақьымгьы ари ала зшьапы ԥҵәаз даара инҭкааны данахәаԥш, иҟалаз еиликаан, аԥшәма иахь ихы наирхан ари хаԥыцуп иԥызҵәаз иҳәеит. Наҟ-ааҟ ѡба-ѡба хаԥыц рҭыԥқәа ануп аниҳәа, аԥшәма ашәарыцаѡ иаразнак аҳақьым идиҵеит, слақәа рыԥшьбагьы рхаԥыцқәа гәоуҭароуп ҳәа. Х-лак рҽы ари иақәшәоз ҳәа акгьы имбеит, аԥшьбатәи ала инастхашәа итәан, аҳақьым днеины ахаԥыцқәа

гәеиҭазар, ҵаҟатәиқәа ѡбеи хыхьтәиқәагьы ѡбеи ишаатцшәара иҵагылан, арыцхара иақәшәаз ала ашьапы ахьԥҵәаз ианыз ахаԥыц ҭыԥқәа ирҭашәо. Нас аҳақьымгьы ари митәшәа ибауа аԥшәма днеиҽаԥшын, ааи, абри ала ауп ицхаз, ашьапы ԥҵәара ҟазҵаз, иҳәеит. Аԥшәма амзаатә ззааз иеиԥш ишәақь аакниԥаан, исшьуеит ҳәа инақәикын дгылоуп. Ишәақь инацәа аҵакны иишьырц ииҭахыз алагьы иҽаԥшуеит, изцәажәауам, аҽахәы аҳәара алшом акәымзар, ус ауаѡԥсы ашьра зыкәшәаз иеиԥш иҳәазауа, икьыз-қьызуа иалагеит. Алаҭбаақәа ирзымкуа лаґырзыла иаатәын, сумшьын иҟалозар, уара узластцауа ҳәа азәгьы дсымазам, сзыхҟьаз цқьа еилкаа ҳәа, адгьыл аҽеанҵа ирыцхахәха ашәақь ахы иҵаԥшуа аҽаанахеит. Иаргьы ишәақь аҵхарҭа инацәа зҽаршәыз ҷыстцысуа, ижәла нымҵәеит абри аихсра игәаґьру ҳәа ҳашԥшуа, игәы аахьаԥссан, иикыз ишәақьгьы наԥхьеикын, нас ҽымҭзакәан, абас игәы даатацәажәеит: «Ех, ех!» Абригьы сара сызҭахыз акы акәын, хаҭала иҵегьгьы алшаны ахы снарбар аҭахгәышьан, аха урҭқәа аналымша, аицлабраҽы ианатцаха, ашьыцра мыжда абар иахькылнага. Иааидкылан ақәызбара зыхәҭоу са схаҭа сакәхап аргама егьырҭ ирбо-ираҳауа, лымкаала ари бзиа ибаны амцхэ пату ахьақәсцацәоз ауп изыхҟьаз». Абас игәы иҭиҳәаауаз иажәа аахиркәшеит ацәажәаѡы, ичабра ааиҽишьын, рацәак мырҵыкәан, сҳәынҵқар ухатцкы цәажәарыла ухы ҭысҟьазар ҟалап, аха иахьазын исҳәарц исылшаз абри ауп ҳәа дааиқәтәеит.

Ари заҳаз, зхы кыдҵаны изырѡуаз аҳәынҵқар иҽизымҟажазт, изнымкылаз илаґырзқәагьы аахыҳәхәыло дѡагылан, дзыԥхьан иааигаз иҽы днеин зегьы еилкааун, сымдырра, сеилымгара, сымҟәышра сиааит, саҭоумҵан ҳәа дгәыдкыло-дхыдкыло, еибагәзуа ишгылаз, ацәгьаршѡы – ашьыцѡы абарҭ зыԥсы еихәлаз еиҟәызҟьаз, маза ашә аҟнытә иаакылпшымҭаз

рыхԥыкгьы рылаԥшқәа ааиқәшәеит. Арҭ аԥыцьагьы шгылац реерларԥс игылан. Ашьыцԥы, уажәы ԥынтәны дшаҵахаз агәра анига, уаҳа аҽа мԥакы имамызт, дцеит итәыла уаҳа дазхьамԥшуа.

ТӘАНИХӘЫ

Абар, 75 шықәса инареиҳауп раԥхьаза акәны сыла ианабаз Тәанихәытәи сыҵаҳмадацәа. Урҭ сара сзыҳәан енагь иҿоуп, иԥшзоуп «Ахәрашәа» иаԥызоуп ԥсра зқәым. Убасҟан иреиҳабыз ихыҵуан 120 шықәса, иреиҵбыз 100 шықәса. Шаҟа шықәса ҳабжьысхьоу ала ҳаихашҭқәеит уҳәаргьы ҟалон. Аха, о, мап, урҭ иахьахьы сымш ашара иацгылоит, сыцәазар, сыԥхыз иаалымҵзо иалоуп. Ашықәсқәа ирыцлацыԥхьаза, иаҳа-иаҳа исзааигәахоит. Ажәак аԥҵара сгәаԥхацыԥхьаза сыбла иаахгылоит, иаасыкәшан илатәоит, еиҳабы-еиҵбыла апату еиқәҵо, ржакьақәа неибанеиԥшны ихәҵыш-хәҵышза, цәгьашәа еинааланы. Рлабашьа хҷашьақәа ныҵарсны итәоуп, иԥшуп иқәацом иарбан ашәас иаҳирҳәарызеишь ҳәа. Урҭ иҵаулазоу, рҭоурыхтә ԥсҭазаара иахылҵыз ашәақәеи аҳәамҭа ҟәышқәеи рыла иаазоуп.. Раԥхьа снагылан, ашәақәа дара ирҿыстцааз андсырҳәауа, убас изырԥуеит азәы илаԥш схигар ҟалома ԥьара.

Ианаҭаху исеиҵбацәоушәа рхы аадырԥшуеит, зынгьы ресаҟаратәны алафгьы рҳәалоит, ԥьара сгәы нхар ҳәа ишәаны рықәрақәа ԥхьаркуан, исдырбазомызт. Саргьы цәгьаза иԥьасшьон абарҭ адуззақәа, сара сабиак оҿы иаадырԥшуаз апату еиқәҵареи аихаҵгылареи, ԥсабаратәла аазара ду ирымаз иахзызааua ишазныҟәоз, ишныҟәыргоз. Схәычра инаркны, ииаԥыстцо сашәақәа, ржәытә ашәақәа шьаҭас ирымоуп, дара злахәымыз ҳәа акгьы сымазам. Аа, дара рхаҭақәа ирҳәошәа сгәы иҵаԥуеит, иахьагьы, уаҵәгьы, иара убас есымша.

Зны-зынла схы сазҵааyеит, сзакәхарыз сара композиторк иаҳасабала, абарҭ Тәанихәатәи сыҵаҳмадцәа-бырлашқәа сырхьымзазҭгьы? Иарбан изеиԥшрахоз сажәақәа, сашәақәа, иара схаҭагьы сзеиԥшрахоз уаԥышьала? Ааи! Сахьцалак, сахьыҟазаалак, исыцрымҵуа исыцуп урҭ Нарҭаа рхылҵшьҭра рхарҿсахьақәа рыхьызқәа Мыстафа, Гапуа, Хыгә, Ҳабыгә, Хатыгә, Сеидыҟ, Уаҳаид, Мамсыр, Маадан, Чагә, Мачагәа, Алиас, Бажә, Махаз, Кәыча, Хәаҭхәаҭ. Изакәытә ҷыышьахәузеи Тәанихәатәи сыҵаҳмадацәа, иахьагьы исызԥшны итәоушәа, уахгьы-еынгьы сыбла ихгылоуп. Саргьы иахьа дара срыкәлахарц рацәак сыгым 80 шықәса сырҵоуп. Сара сқәыԥшзара инаркны абарҭ ҳбыргцәа ҟәышқәа рфольклортә аԥҵамҭақәа ҷыдала сара ишеилыскааз еиҭасҳәахыр сҭахуп исҳәахьоу инацҵаны. Иахьатәи ауаԥы, ҳжәытәқәа рҭоурыхтә ԥсҭазаара шаҟа игәцаракны, инарҵауланы дазааигәаны иҭитцааyа аҟара, иара ихаҭала ихәыцшьа, ихымԥаԥгашьа, идунеиқәԥшылара зынза даҽеакхауеит, даҽеа аазарак ирҵоит, уи ихьыԥшны аазара зауагьы ҟалоит.

Араҟа ауаԥы изцәыргцуеит абзиабара, ауаԥра, аламыс, апатуеиқәцара, аамсҭашәала аихаҵгылара, Аԥсадгьыл абзиабара, аиԥызара, афырхаҵара анхара-анҵыра ԥшза, ашәаԥыцьаԥ рыхшьаара акәымкәан, дахзызаayа аиқәырхара, аихаҳара. Ажәа ҟәыш, аҟазара ҳарак, ианакәызаалак ауаԥи-ауаԥи, иара убас амилаҭқәеи еизааигәанатәуеит, реилибакаарақәа ҳаракхоит иара убри алагьы реиҕыҕрақәа, реибашьрақәа хнаҽуеит. Ҳжәытәқәа, зхала ицәажәо шәҟәқәоуп, зхала ицәажәо ицәыргақәҵоу музеиқәоуп. Ари аиԥш аԥсҭазаара иахылҵыз аԥышәа ду, иахьа ишахәҭоу анапы адкылазам, уажәазын иҟаҵоу мачқәак ыҟазаргьы, даараза иԥсыҽуп ҳәа исыԥхьазоит.

Ари хәы змазам аҟәышра, аазага избан иара аҟазара

знапы алаку ҳҽы мацара изаанкылатәу. Ԥынгылак амоуа ес-саатҭ, есымша изрылартцәатәымзеи, абри ала изаазатәымзеи ҳажәлар, еиҳаразак ҳхылтц, ҳҽарацәа – ԥхьаҟатәи ҳԥеиԥшқәа, ҳаԥсадгьыл алахьынтца иатцагылараны иҟоу. Сара сҟазаратә усура иацстцарц, еихасҳарц, сырҭалеит атцараиурҭа дуқәа: Аҟәа, Қарҭ, Москва аконсерваториақәа. Уаҟа атцара сдырцон, амузыкатә царадыррала адунеи зыхьыз ахыцәахьаз. Ҳәарада имаҷзам урҭ исырҭаз атцарадыррагьы, аха иаартыцәҟьан гәыкала исҳәоит, ишәасҳәап Тәанихәатәи сыҭаҳмадацәа-бырлашқәа исырҭаз аҩыза цьаргьы исымбеит, исмаҳаит, иара шәҟәык аҽгьы ианны иубазом Ҳашыг Никәала ишәҟәы «Аԥсуара» ҳәа иҭижьыз аҽы акәымзар.

Арҭ ацәаҳәақәа зыҩуеит март 13. 2006 ш. рзын. Сара иахьа 80 шықәса сырҭагылоуп, ҩ-ԥстазаарак сырхаанны срылаԥшуеит. Иара убас ҩ-зцааракгьы сызцәырцуеит. Иарбан урҭ рахьынтә иалсхрызеи! Ишԥеилкаатәу урҭ аҩ-ԥстазаарак?

Ажәа «Аԥсуара», аԥсуа жәлар ҳзыҳәан зегьы еидызкыло, зымехак ҭбаазоу ажәоуп. Амилаҭ хыԥхьазара мачқәа рзыҳәан, ианакәзаалак узыргәыргьоз ҳәа аамҭак ыҟамызт. Аха иҳәатәуп, амилаҭҭа хдырра, ахышьҭыхра шыҟаз. Уи иахзызаауан, иаҭахызар рыхқәагьы ахҭнырцон.

Абызшәеи, атцаси, егьырҭ ақьабзқәеи рҽы, иара убас уааԥсырала аҽиара аҽы агхақәа, нас ихәарҭамыз аҭагылазаашьа шырацәазгьы ҳара ҳзын, аԥыжәара амоуп ҳәа исыԥхьазоит ҳжәытәра. Иахьатәи ҳаԥстазара, ҳара амилаҭ хыԥхьазара мачқәа ҳаиқәырхара азын еиҳа аҭагылазаашьақәа анбзиаха, ҳмилаҭ алахьынтца ҳнапаҽы ианыҟала, иаҳҭахшәа, иаҳҭахымшәа, ҳалахәмаруа ҳаналага, анызаара амҩоуп ҳазну. Аха ҳмилаҭ – ҳаԥсуа жәлар агәаҟреи, ахцәареи изнаржәхьоу, аҟазаареи аҟамзаареи аҭоурыхтә хҭыс баапсзақәа

ирҭысхьоу, иара иахьагьы, мҩашьарада агәра удыргоит, Аԥсни, аԥсуааи, аԥсуареи шеиқәхо, рыԥсадгьыл – рԥьынԥь дгьыл аҽы дара рыда даҽеа тәым аҳақ дшыҟамло. Аха иҳәатәуп, ианакәзаалак, иарбан аамҭазаалак, Аԥсни Аԥсуааи аибашьра рымцәараны ишзыҟамло – амали аԥшзареи аибашьрақәа ирхыцхырҭоуп. Ааи! иара уи акәгәышьоуп ҳзымҳарагьы зыхҟьо. Ишԥаҟаҳҭари нас ус иаҳлахьынцахазар. Аха еиҳаугьы ҳамҭа цьашьахәыс иҟоузеи уԥьынԥь – Уԥсадгьыл азыҳәан уфырхатцахар.

ШЫҚӘСЫ РАЦӘАЛА ИМЦӘЫЖӘҨАҚӘАНЫ АНСАМБЛЬ ИАҬАГЫЛАЗ

Аԥснытәи аҳәынҭқарратә аԥсуа жәлар рфольклортә шәаҳәареи рыкәашареи рансамбль хықәкыс иамаз аус анагзараҽы, ҳәарада шықәсы рацәала аԥьабаа ду адбалоуп.

Шәышықәсала ҳаԥсуа жәлар еиуеиԥшымыз аамҭақәа рахьынтә ирхысыз, изнысыз, изҭысыз урҭ имариамыз рҭоурыхтә ԥстазаара иарҽиаз, иахылцыз, ҟазара ҳаракыла иаԥырцаз рфольклортә ашәақәеи акәашарақәеи, иара убас рмузыкатә маҭәарқәа ашьха зыхь цқьа аиԥш, ашәышықәсақәа ирҭысны, иахьа ҳара ҳҟынза иааиз, цқьа иантуцаалак, иубоит шаҟа маза рыцатцәаху, шаҟа ҳзааргазеи, шаҟа ҳарҳәозеи, нас дара реиҽартәышьақәа рхала иҳарҳәоит иҟоу шыҟатцәкьоу, ҳахзызаауа реиқәырхара иаҭаху, ҟазарыла изаҳауа рыгәқәа рҽы инеины напыцқьала аус шрыдулатәу, изаҳауа рыгәқәа рҽы инеины, ирҭысуа ишыҟатцатәу. Нас Аԥсны жәлари, иара убас инахаран анҭыцгьы, еиуеиԥшым атәылақәа, ажәларқәа рахь ицәырганы рыларцәара аус аҽы, аԥьабаа дузза адызбалаз,

зыԥсҭазаара зегьы ари иԥшьоу аҟазара иадызхәалаз иреиуоуп зыхьызи зыжәлеи абра иасырбо, аҟазара мҵәыжәоақәас иамаз ауаа.

Ахореографцәа рахьынтә:

Ачба Фазылбеи, Аҧардан Шамиль, Агрба Разанбеи, Едуард Бебиа, Кандид Тарба, Акаки Малиа, Георги Ҟәыруа, Сосо Цимакәризе, Гиви Чахава. Арҭ акәашарақәа рыԥсахылара, иара убас акәашарақәа ирылахәны ахԥсахәа нарыгзон.

Аԥсуа кәашарақәа иара убас егьырҭ еиуеиԥшым амилаҭтә кәашарақәагьы ҟазара ҳаракыла, аԥсы ахаҵаны иназыгзакәоз иреиуоуп Владимир Гәыблиа, Георги Ҟәыруа, Фазылбеи Ачба, Гиви Чахава, Едуард Мҟанба, Едуард Зыба, Георги Базба, Алыкьса Гәынба, Лиова Џьениа, Алыкьса Џьениа, Шамиль Аҧардан, Гиви Вашакизе, Иван Аҧардан, Иван Аҧзба, Вианор Ҭарба, Џьуԥьу Царгәыш, Рушьбеи Герзмаа, Владимир Кәарҷиа, Шьуқри Каԥьаиа, Максим Хьыкәба.

Аҳәсақәа-акәашацәа: Вера Азынба, Венера Џьыкырба, Сусана Џьениа, Ира Шониа, Ирина Хошҭариа, Сусанна Зизариа, Маиа Герзмаа, Лили Џьеԥьеиа, Венера Ԥирцхалава убас егьырҭгьы.

Ансамбль адирижорцәа: Васили Царгәыш, Баграт Багаҭелиа, Иван Ақырҭаа, Владимир Сичинаа, Алыкьса Џьениа, Ақсенти Миқаа.

Аԥсуа жәлар рмузыкатә маҭәаркәа ҟазарыла иазырхәоз, иара убас ашәақәа рыхкы нагзацәа: Зоиа Аншба, Лиуба Тарба, Зина Гәынба, Раиса Мархолиа, Зина Миқьиа, Бабилина Марганиа, Виолетта Маан, Ҟәашә Герзмаа, Тина Лухава, Елена Џьыкырба, Мери Леиба, Ламара Ванача, Зина Шамба, Емма Возба, Лида Шакирбаи, Милиа Аиба-Гәымба.

Ахор ашәаҳәаҧацәа, иара убас ашәа ахкынагзаҧқәа: Анатоли Хагба, Владимир Кокоскәриа, Едуард Нанба, Сергеи Чкотуа, Серапион Окуџьава, Владимир Царгәыш, Владимир Сичинаа, Акаки Кове, Вили Чақмачипа, Ақвсенти Миқаа, Радион Гәымба, Анатоли Бебиа, Иура Нарманиа, Ардашьын Аҧзба, Георги Амҷба, Томас Кокоскьериа, Шьаликәа Џьениа, Витиа Ҳалуашь, Ахба Тышькәа, Лиова Зизариа, Алик Гәымба, Николаи Таниа, Симон Зарданиа, Фридон Ладариа, Владимир Санаиа, Леосик Кәарацхелиа, Георги Гәынба, Гарри Зизариа, Витали Базба, Таташь Бигәаа, Зыркәи Агәхаа, Манана Чамагәуа, Леонид Гәымба, Владимир Џьуҵьелиа, Георги Ҭарба, Важьа Аланиа, Иван Ласариа, Золотинска Бениа, Капас Гәымба, Георги Шакаиа, Константин Шакаиа, Владимир Маан, Баграт Багаҭелиа, Едраҭ Багаҭелиа, Мирод Габниа, Владимир Ҷолариа, Леонид Ванача. Ашәа аԥҵаҧы-адирижиор Гиви Ванача, Ҳаиҭ Барцыц, Иван Мархолиа, Баграт Кәарацхелиа, Алыкьса Гәымба, Дончик Герзмаа, Гарри Гарцкиа, Зыкь Бениа убас егьырҭгьы.

1975 шықәсазын, Қарҭ ақалақь аҽы имҧаԥысуаз аԥсуа литературеи аҟазареи рдекада иалахәыз ашәаҳәацәеи акәашацәеи, иара убас аԥсуа жәлар рмузыкатә инструментқәа рарҳәаҧцәеи еиднакылон 150-ҧык артистцәа. Ари ахыԥхьазара ахьынтә 75-ҧык артистцәа аҟазара аус аҽы иадырԥшыз абаҧхатәра ҳаракы иабзоураны, Қарҭи Аԥсни рҳәыҥқарратә напхгаҧцәа, иара убас аҟазара ус аҵҵааҧцәа ахәшьара дуззаны ирырҭеит – 40-ҧык аҟазара зеаԥсазтәыз артистцәа ҳәа аграммотақәа рырҭеит, 20-ҧык аҟазара зеаԥсазтәыз аусуҧцәа ҳәа ахьз рхырҵеит, 15-ҧык жәлар рартистцәа ҳәа ахьызқәа ранаршьеит.

Иара, Аԥснытәи жәлар рашәаҳәареи рыкәашареи рҳәыҥқарратә ансамбль Аҳаҭыртә грамота.

Арҭ хыхь зыхьыз сҳәақәаз рахьынтә зыԥсҭазаара иалҵхьоугьы маҷыҧзам, зыкәра халаны тәанчара ицазгьы ыҟоуп. Аха иҳәатәуп, иара иахьагьы рыкәрақәа

шмаҧымгьы, ирылшо ала ари аҟазара иатацагыланы аус зуагьы шҳамоу.

Ҳаԥсуа жәлар рмилаҭтә ҟазаратә культура ашәышықәсақәа ирылгауа, урҭ имариамыз аҭоурых дуқәа ирхылҷиааз аҷаԥыц ҳәамҭақәеи ашәақәеи аҟазара дузза аныԥшуа иара шыҟацәкьоу аиқәырхареи нас ԥхьаҟатәи аԥеиԥш еихазҳашеи аԥсуа ҭеицәа ҳазгылалааит. Ҳбызшәеи, ҳашәеи, убас еиҭаҳҳәашьак змазам ҳаԥсуа қьабызқәа амилаҭқәа ҳрыламҩашьо ҳаиқәырханы ҳазмоу, ҳкультуратә хәшҭаара есымша аҷыҳарак илашалааит, ҷыцәаарак ақәымзааит. Иара саргьы сқәыԥшра инаркны схы здыруа саакалеижьҭет, композиторк, аҟазара усзуҩык иаҳасабала исгәалашәоит аамҭақәа аԥсуа милаҭ раныхра иазкны азакәандарақәа имҩаԥыргоз иахкьаны ҭыхәаҧҭәарак амазамкәа алабақәа шсаадырхоз. Аԥсуаа ҳзеиԥш культура ахәшҭаара аҷымцәаара, аиқәырхара иазкны иаасылшоз цқьаны иалазгалт, иара убри алагьы сгәалакара шьҭыҧуп. Сымҩашьо агәра ганы сыҟоуп, ҳара ҳнаҩс, хараза еихаҳаны ԥхьаҟа изгаша, абаҩхатәра ду змоу аҭеира шҳазгыло.

ПИСЬМО НЕ ДОШЕДШЕЕ ДО АДРЕСАТА

В 1992 году во время военных действий в Абхазии между грузинами и абхазами, я получил конверт в котором лежала газета «Ахалгазрда Коммунисти» из г. Тбилиси… в котором было опубликовано письмо-статья «К абхазским друзьям», среди «друзей» значилось и мое имя.

Автор письма – Соломон Лопаури – главный

редактор радио и телевидения Грузии, который с большим волнением пишет о трагической войне, о содержании письма частично поймете ниже.

Я прочитав текст указанного письма, поспешил написать ответное письмо: однако, по сложившимся обстоятельствам вынужден был срочно покинуть Сухум со своими малолетними внуками и ответ так и остался не отправленным.

После окончания войны я вернулся в Сухум: квартира моя, как и многие квартиры была разбита (от удара снаряда) и разграблена; часть моей библиотеки и архив моих рукописей были сожжены и разбросаны. Собрав силы я постепенно стал восстанавливать библиотеку и архив. Так, я случайно нашел письмо, адресованное Соломону Лопаури.

Хотя прошло уже более восьми лет с того дня как оно было написано, но актуальность письма не утрачена для наших читателей и сегодня.

Р. Гумба
28.03.2000 г.

ОТВЕТНОЕ ПИСЬМО ГРУЗИНСКОМУ ДРУГУ С.ЛОПАУРИ

Дорогой Соломон!

Прочитал Ваше письмо в газете «Ахалгазрда Коммунисти», где, Вы пишите об обострившихся до предела в последнее время в Абхазии отношениях между грузинами и абхазами. В вашем

письме также прозвучало воспоминание о прошлом, когда наблюдались теплые и сердечные отношения между исторически связанными народами. Да, действительно, подъем творческого пути абхазского народа был связан с общим подъемом в политической и духовной сферах, новыми историческими веяниями, которые были приняты на XX съезде партии. (Какой ужасный период предшествовал этому Вы знаете).

В этот период лучшие представители различных слоев нашего народа направлялись для учебы в гг. Москву, Ленинград в том числе и в Грузию. Мне выпало судьбой продолжить музыкальное образование в г. Тбилиси в консерватории им. Вано Сараджишвили, а завершил я свою учебу в г. Москве в консерватории им. П.И. Чайковского.

В период моей учебы в Тбилиси музыкальная жизнь Грузии находилась в расцвете своих творческих сил и была представлена такими выдающимися деятелями музыкальной культуры как: Баланчивадзе А. М., Мачавариани А. Д., Тактакишвили О.В, Лагидзе Р.И, Мшвелидзе Ш. М., Милорава Ш. Е, Туския И. И, Цинцадзе С. Ф. и многие другие.

Несмотря на трудные послевоенные годы, ВОВ мы все жили одной семьей. Отношение педагогов и сокурсников ко мне, как к представителю Абхазии, было радушным и доброжелательным. Вспомнились наши студенческие времена – занятия, поездки по различным районам Грузии (Кахети, Имерети, Гурия) для ознакомления и изучения народного музыкального фольклора. Были и такие случаи, когда отсутствие одного из нас было серьезной причиной для перенесения мероприятия на другое время.

Да, 60-е годы были поворотным в судьбе абхазского народа, но все же не решившим ее судьбу до конца. Отмечая некоторые положительные сдвиги в решении ряда социально-экономических вопросов, процесс этот протекал медленно, и служил одной из причин неудовлетворения абхазского населения. Так, на протяжении многих лет абхазским народом не раз ставились конкретные вопросы исторические, политического, экономического значения, и каждый раз они решались на половину. Время шло, проблемы накапливались, даже исторические поста-новления ЦК КПСС, СМ СССР, ЦК КП Грузии, СМ Гр.ССР принятое в 1978 году не дали абхазскому народу желаемых результатов.

Я, глубоко скорблю о случившемся. Кровь абхазцев и грузин тысячелетиями жившими бок о бок, делившими горе и радость, как братья и сестры, впервые была пролита.

Одной из причин этого на мой взгляд, является вопрос, почему коренной народ Абхазии не считается хозяином родной Земли?

Стоит ли доказывать, что грузино-абхазские этнографические параллели восходят к глубокой древности. И еще более недоверительным является, необоснованное приписывание абхазскому народу пришель-ства, но откуда?!

Я не историк, и не философ, но я как музыкант знаю, что в музыкальной жизни моего народа культура песнопения имеет такую же древнюю историю как и культура грузинского песнопения, и в отдельных случаях порой даже бывает трудно определить влияние одной песни на другую, что в свою очередь бесспорно свидетельствует о глубоких, древних музыкальных связях. Насколько

мне известно, такое же взаимовлияние наблюдается и в языковых связях. (см.Сов. Абх., 16 сент. 1989 г.) Поэтому, когда стараются внушить мне, что я пришелец, неизвестно откуда, то это оскорбительно и недостойно отдельных «уважаемых» грузинских ученых. Однако, имеются труды ученых Грузин, объективно и научно этнокультуру абхазского народа не в угоду политическим течениям и амбициям отдельных функционеров, а в силу объективных исторических причин.

Неправильное освещение исторических событий, политических и экономических вопросов со стороны грузинских ученых и правительства Грузии, было причиной которая мешала нормальной жизни абхазского народа. Борьба за национальное возрождение в Абхазии в период перестройки приняла ту форму, которая была предопределена неправильной позицией политической власти Грузии по отношению к Абхазии.

Так в исторических событиях, которые имеют свои объективные законы поступательного развития, искажались и деформировались административно-бюрократическим аппаратом нормальный ход развития, что привело к напряжению в межнациональных, политических и экономических отношениях двух народов. Запущенность идеологической и нравственной сторон в развитии этнокультуры двух народов в конечном итоге привела к кровопролитию.

Уважаемый Соломон, мне думается, что в происшедшем не повинны народы – труженики Абхазии и Грузии. И я с Вами не согласен, где Вы пишите, что руки абхазцев запятнаны грузинской

кровью, разве то же самое нельзя сказать о грузинах, чьи руки также запятнаны абхазской кровью? Сказать можно все, но это будет нашей с Вами ошибкой и тех кто так думает. В этом повинны те лица в чьих руках находилась государственная и политическая власть республики.

Считаю, крайне ошибочным решение грузинского правительства о создании филиала ТГУ. Это открыто ведет не к сближению, а к расколу наших народов. Ведь именно на примере университета можно было продемонстрировать реальную заинтересованность грузинского правительства в объединении и примирении наших народов. Но к сожалению этого не произошло и после ужасной трагедии.

Следя за грузинской прессой, выступлениями по радио, телевидению наблюдаются выступления явно не способствующие дружбе наших народов. Нельзя позволять себе неуважительно отзываться о целом народе. Совершенно непонятным для меня остается выступление Левана Хаиндрава, который не так давно придерживался совершенно другой позиции, (имеется ввиду статья в Советской культуре, где его выступление носило явно антигрузинский характер). Нельзя путем игры на национальных чувствах, разжигать межнациональное недоверие и вражду. Это в большой степени относится к выступлениям лидеров неформальных организаций Грузии. Слушая их выступления думаешь, что здесь плохого: молодежь встала на ноги, хочет обновления, независимости, поставлены вопросы экологии, сохранения памятников культуры и.т.д. (хотя в общем я не разделяю их программу, в

частности выход из состава СССР, – мне не безразлична судьба грузинского народа и думаю, это лучший путь). И при всем этом остается непонятным, почему эти люди, движимые чувствами неудержимой любви к своей Родине, народу, не замечают рядом другой, малый народ, который как и грузинский хочет и имеет конституционно полное право жить, развиваться и процветать. Почему это желание так враждебно воспринимается ими?! Пусть мы малочисленная нация, но мы есть, со своей самобытной культурой, историей, традициями, и я желаю своему народу не меньшего блага, чем того хотят народы Грузии.

Расскажу немного о себе. Я родился в с. Дурипш Гудаутского района. Отец – абхазец, труженик земли, пел и играл на апхярце. Мать – болгарка, грамотная женщина, в свое время была солисткой церковного хора. Видимо так от родителей я унаследовал любовь к музыке. С 5-го класса стал руководить школьным хором и не раз завоевывал призы на олимпиадах. В 6-м классе вся учеба была переведена на грузинский язык обучения. Настали трудные времена для нас, абхазских школьников, мы не понимали педагогов (т.к. не понимали грузинского языка), а они не понимали нас (не знали русского и абхазского языков). На меня выпала трудная доля подготовить хор, в программе которого 80 % были грузинские песни. Мои старания не увенчались успехом, и моя неудача была неправильно воспринята педагогами, за что меня исключили из школы. Дорогой Соломон, наверное с трудом верите в такое, но это было. Целый год я работал в колхозе на ферме. После разговора родителей с педколлективом, мне разрешили вернуться в школу. Здесь меня

поджидала очередная неприятность: во время занятий на уроке географии я спросил педагога: «Какими основными морскими портами располагает Советский Союз на Черном море?» – вопрос оказался непо силам педагогу и он был вне себя от ярости. После урока педагогом, было доложено директору школы, что ученик Р.Гумба мешает нормальному ведению уроков. Решением педсовета я был вторично исключен из школы. Я вынужден был вернуться на колхозную ферму. Что было дальше описывать долго, но аттестат зрелости я все же получил в Чхороцку Гр. ССР.

Время, прожитое в Чхороцку (4 года), считаю творчески плодотворным. Меня окружали прекрасные душевные люди. Район этот считаю своей второй родиной. И сегодня при воспоминании о том времени, о людях, проживающих там, меня переполняют чувства человеческого тепла и благодарности к ним. Там я женился (супруга грузинка), там родилась моя дочь Асмат. В Чхороцку мне было поручено руководство творческими музыкальными коллективами, я получал колоссальное удовлетворение, изучая каждый день народные песни, которые мне горячо полюбились. Для меня общение с народным творчеством этого края было своеобразной консерваторией.

И к слову сказать, проживая там, мне довелось быть свидетелем удивительных событий имевших место. А именно: как жителей этого района насильственно переселяли в районы Абхазии. Стояли большие грузовые американские студобекеры, здесь же отряды органов милиции из г. Тбилиси. Людей заставляли бросать все нажитое еще их предками: капитальные дома, сады и.т.д.

Их отрывали от своей земли, пресекая под страхом наказания, попытки вернуться обратно. Людей под конвоем подводили к машинам. В этих селах Ледарсале, Чога, Напичхоу слышны были перестрелки кто селах оказав сопротивление, были сожжены их дома, чтобы когда они возвратяться, негде было жить. Это было нечто подобное махаджирству, с той разницей, что абхазцев выселяли в Турцию на чужбину, где их враждебно встречали и они погибали сотнями, а здесь, несмотря на политическое давление, оказанное на абхазский народ и вместе с тем и на грузин-переселенцев, в Абхазии их встречали сочувственно, разделяя их чувства и помогая им в трудности. И главное оба народа сохранили свою вековую традицию дружбы, взаимовыручки и добрососедства.

С 1955 года я работал художественным руководителем и гл. дирижером Госансамбля Абхазии. Творческая деятельность в Абхазии для меня во многом была предопределена тем творческим багажом, который был получен в Западной Грузии. Национальный и духовный подъем в Абхазии требовал полной отдачи сил, духовного общения с народом. Именно с этого периода я начал создавать серьезные музыкальные произведения. В настоящее время я продолжаю работу в Государственной филармонии в должности художественного руководителя. В своей творческой деятельности, я опираюсь на богатый музыкальный фольклор, накопленный многовековой культурой абхазов, и как сын абхазского народа, стремлюсь воспеть ее по достоинству.

И еще трагикомичный случай из прошлого.

Как-то жарким вечером я вышел с маленьким сыном к морю. Увидев ларек с газированной водой, мальчик попросил пить. Подойдя к ларьку я заметил, как продавец быстро опустил свой белый колпак и закрыл им свое лицо, остались видны нос и подбородок. Меня это насторожило, и я стал приглядываться к нему. Подавая мальчику стакан с водой, он сильно волновался, словом был растерян. И вдруг торчащий нос и часть лица стали мне знакомы. Это был учитель географии, из-за которого я был исключен из школы. В душе моей на было злобы, и я радостно воскликнул: «Гугу, это ты? – Да, ответил он, едва слышно, ему было стыдно – Дорогой Ражден, извини меня за все, что произошло между нами, в этом виноваты не мы, а те, кто нас направил с 10-ти классным образованием преподавать в Абхазию. «И мне тогда подумалось», а ведь этот человек, и подобные ему неграмотные «горе педагоги» имели большую власть над нами абхазскими школьниками, от них зависело многое в нашей судьбе, а теперь жизнь так расставила все по своим местам, что он стыдился меня видеть, видно и ему в дальнейшем жилось не сладко – он стал продавать воду.

Дорогой Соломон, жертвой таких, негативных явлений было все мое поколение, но эту правду я вспомнил для Вас. Мне хотелось бы, чтобы у Вас сложилось правильное представление о том, как мы жили и почему возникли условия, которые привели к трагедии в Абхазии. А абхазцы народ честный, добропорядочный, гостеприимный, в чем Вы не раз убеждались.

Дорогой Соломон, я знаю, что Вы не только уважали меня, а по настоящему любил, как товарища и друга. Конечно и я не в меньшей мере

со своей стороны относился к Вам; и сколько таких друзей и товарищей травмированы, и сколько брачных союзов (абхазов с грузинами) пострадали отсюда родственники: зятья, невестки, племянники, внуки и т.д. стали жертвами этой недальновидной политической затеи, которые опустили между нами железный занавес, из-за чего мы не имеем права встречаться и в конечном итоге, мы стали явными врагами. Определенная часть политиков из Тбилиси годами готовилась к этому различными средствами через прессу и телевидение, нагнетали обстановку, травили молодежь – в результате пролита кровь совершенно невинных в этом народов.

Это глубокая рана долго не заживет, а лечить все же придется.

Я уверен, что со временем все станет на свои места, ведь не одним днем живем и придут лучшие времена.

С уважением Ражден Гумба.

Народный артист Абхазии, лауреат Государственной премии им. Д.И. Гулия композитор.

АЖӘЕИНРААЛАҚӘЕИ АШӘАҚӘЕИ

ҲАҧСАДГЬЫЛДУ АФЫРХАЦӘА

Иаҳҳашҭуама шәа шәҭоурых,
Ҳдацәа ссирқәа иҭахаз,
Аибашьраҽы анемец дгәых,
Ҳаҧсадгьыл ду афырхацәа

О, иҭахаз шәаҭ ҳаҷкәынцәа,
Рхахәы зыршлаз ҳанацәа,
Мап, шәа шәыҧсуам ҳа ҳгә аҟны,
Ҳчамгәыр шәаҳәоит шәыхьз ҳәаны.

Мыкта, Џьарма, Володиа
Ақецбақәа Гыџь иҧацәа,
Макан, Шоҭа, Еснатиа
Арзынба Шьырын иҧацәа.

О, иҭахаз шәарҭ ҳаҷкәынцәа,
Рхахәы зыршлаз ҳанацәа,
Мап, шәа шәыҧсуам ҳа ҳгәаҟны,
Ҳчамгәыр шәаҳәоит шәыхьз ҳәаны.

Зосим, Рауф, нас Даҭикәа
Аҭарбақәа Сиҭ иҧацәа,
Камсыс, Миха, нас Хабыгә
Аҭаниақәа Быџь иҧацәа.

О, иҭахаз шәарҭ ҳаҷкәынцәа,
Рхахәы зыршлаз ҳанацәа,
Мап, шәа шәыԥсуам ҳа ҳгәаҟны,
Ҳчамгәыр шәаҳәоит шәыхьз ҳәаны!

Иҟоума нас иахьымҵәуаз
Шәара шәзыҳәан гәараҭак?
Дыҟоума нас уаҩытәыҩсак
Згәаҵа шәҭам деилыблааua?

О, иҭахаз шәарҭ ҳаҷкәынцәа,
Рхахәы зыршлаз ҳанацәа,
Мап, шәа шәыԥсуам ҳа ҳгәаҟны,
Ҳчамгәыр шәаҳәоит шәыхьз ҳәаны.

АЦЬАУС АШӘА

Ҳашәа шьҭыҵуеит иҳаракза,
Мариеи Сониеи ирҳәоит апа,
Хопориа ҷкәын уа урыхьза
Ишԥаццакуеи шәа шәнапҟәа.

Арахь чеиуп изазауа,
Абар, абаҳча еихьынхәуа,
Ҳалҵшәа иамоу абракьаҭра,
Ашәа азаҳҳәоит ҳарҭ абра.

Ҭемыр, Мурат нас Ҟасҭеи,
Ааилым, Хәаршьыҭ, о Дамеи,
Шәыҟан, шәыҟоуп зынза шәҟалоит,
Шыхьыз ҳқьыҭаҿ ишәаҳәоит.

Афырхацәа, о шәара,
Амҩа ҳазҭаз иҭбааза,
Шәыхьыз ҳәаны ҳҟәуеит ҳара,
Еиҳау ҳалшарц иҳаракза.

Арахь чаиуп изазауа,
Абар, абаҳча еихьынхәуа,
Ҳалҵшәа иамоу абракьаҭра,
Ашәа азаҳҳәоит ҳарҭ абра.

Ачаи хаҳҳуеит тона-тонала,
Ацьыкәреи акәзар, лапҟьа дула,
Ажь иалҵыз аҩы ԥьбарала,
Ҳаиқәныҳәап нас хәычҷла-дула.

Арахь чаиуп изазауа,
Абар, абаҳча еихьынхәуа,
Ҳалҵшәа иамоу абракьаҭра,
Ашәа азаҳҳәоит ҳарҭ абра.

Дәрыԥшь ақыҭа,
1945 ш.

АҨСНЫ АЗЫ АШӘА

Амреи амзеи рыла уԥхами,
Анцәа иҭыԥ ҳәа ззырҳәауа.
Ан лгара ашәа ухами,
Афырхацәа ахьрызҳауа.

Ашәа уҳаҳҳәоит, Аԥсынтәыла,
Ашацәа рылаԥш ухыз уара,
Нарҭаа уашьцәа урылагыла,

Ҭынчра хыҵхырҭан уҟала.

Уа Нхыҵ-Аахыҵ, амшын ныркәа,
Шәыԥсадгьыл ахь шәахы шәырха,
Хьаак еицҳамоуп уи зыртәаша,
Аԥсуа хаҵашәак ааҭшәырҟьа.

Умч-улшара ҳгәадурами
Аԥсҭазаарақ иԥыршәахьоу.
Уиааирақәа шьала ирҭәами,
Зхақәиҭра мҩа ԥхьа илашоу.

Ухы-уҽы иаҳәауеит уа узҭысыз
Хҵәареи гәаҟреи рышьҭақәа.
Агәкаҳара уа ишутәышьҭрамыз
Идыршаҳаҭуеит уашәақәа.

Уара уҭоурых адаҟьақәа
Ҳара иҳарҭеит агәымшәара,
Ашьеи амцеи рымҩа иалга,
Ахақәиҭрамш ҳзааит ҳара.

Шьардаамҭа, Аԥсынтәыла,
Нарҭаа рхылҵшьҭра урылагыла,
Ҳашьха дуқәа рыжәҩан цқьа аҵаҟа
Иҭынчрахааит Аԥсынтәыла.

Аԥсынтәыла – аԥсуа итәыла,
Ушәҭы-какаҷ, ҳазкәыхшоу,
Шьардаамҭа уеикәанҭәыла
Ухақәиҭра мҩала унеила – унеи!

АШӘА

Риза иашәа аҩбатәи адаҟьа
(апиеса «Аҵлаҩа» аҟнытә)

Риза – Иԥшзаза быбла сызхыԥшылаз,
Уи сразҟауп исызԥшуеит,
Ахәыцрақәа урҭ исырҭаз,
Оу раида, раида снарҳәауеит.

Игәаҕьны бааигәа саннеиуа,
Бхала игәабҭар сзыргәаҭеиуа,
Изакәт мчыузеи сзыргәаҭеиуа,
Оу рада, раида снарҳәоит.

Оу раида ҳо, оу раида о ҳо, ҳо,
Ои аԥҳәызба бысгәаԥхеитаз
Ои раида, раида снарҳәоит.

ИԤХАСШЬОИТ САРА!..

«Арахә иреицәоу аҭыԥ иазынхоит» ҳәа,
Ҳабацәа ирҳәоз сара сахьеиԥшхаз
Иԥхасшьоит сара!
Аԥсҭазаара саналҵлак, Аԥсны уахылҵт ҳәа,
Снаган хәыԥшзак аҽы сахьамардауа –
Иԥхасшьоит сара!
Аҕацәгьа данукәала сара акгьы ахьсылымшаз,
Ма «ахьырпар шәнеибац» ҳәа рааигәа сахьзымгылаз

Иԥхасшьоит сара!
Ари адгьыл рхы ахҭынҵа еиқәзырхаз,
Сара урҭ рҩызара ахьсылымшаз –
Иԥхасшьоит сара!
Ари аиԥш амчыда уара сахьухылҵыз,
Саныхрагьы узымгәаҭуа сахьудхалаз –
Иԥхасшьоит сара!
Убаҳча шәҭышқәа ауаа иахьрыԥсшьарҭаз,
Арахә ироужьны рҳәырҭас иахьыԥкасҵаз –
Иԥхасшьоит сара!
Шәара наскьа исыхәаԥшны ицәыҵаччо,
Ижәдуруаз шәара шәхы шәшахыччо –
Иԥхасшьоит сара!
Ҳабацәа рҵас дуқәа рыгәхьаа мыкуа,
Акакала ирзуа ҳахьааиуа –
Цәгьа иԥхасшьоит сара!
Ҳаԥсуара ажәларқәа ирыламҩашьо ҳԥазҵаз,
Уи ахаҵгылара, аныԥәара ахьсылымшаз –
Цәгьа иԥхасшьоит сара!
Уара иухәҭоу ахшыҩқәа рыхшыҩ ахьсымам,
Ма адауаԥшь еиԥш, мыч дук ахьсылам –
Иԥхасшьоит сара!
Ҳаԥсны лаша иаҭаауа ҳасасцәа дахьқәа,
Ҳаԥсуара снагәҭасны, ишакәзам сахьрызныԥәауа –
Иԥхасшьоит сара!
Уара иухәҭоу ажәеинраалак ахьсзаԥымҵаз,
Ма ашәа хаа ссирзак ахьсзузымҳәаз –
Цәгьа иԥхасшьоит сара!
Уара узлаҩычоу убаҳча еҵәара ахьықәысхуа,
Еиха цагәыла удашьхәа ахьыҵысхуа –
Цәгьа иԥхасшьоит сара!
Ихьзырҳәагоу уыз ҭачқәа, ушьха зырҩашқәа,
Рыцҳашьарада ахәшә рҭажьны
иахьышҳамыстәуа –
Цәгьа иԥхасшьоит сара!

Сабацәа рыхьыз ҳәауа, аԥсуа ҳәа саныехәауа,
Урҭ ишрыхәҭоу ала сахьзымхәыцуа –
Цәгьа иԥхасшьоит сара.
Ҳаԥсуа зҭабцәа, зегь зныехәалоз,
Аматәа рзымхазшәа зыбжа хтны идәықәлақәаз –
Цәгьа иԥхасшьоит сара!
О, ҳаҳҭны-қалақь, уԥшзара ихнамхуандаз,
Агаражққәеи акәытцарақәеи
рыла уахьқытаԥшрахаз –
Цәгьа иԥхасшьоит сара!
Ухаҵашәа шырҳәауаз ҳгәымшәақәа ахьыржыз,
Абнара ахысны агыгшәыг иахьырҭыԥхаз –
Цәгьа иԥхасшьоит сара!
Аԥсуа ичеиҵьыка ҳәа еиҭаҳәашьа змазамыз,
Амҩа сантәалан уи ахьгьамадастәыз –
Цәгьа иԥхасшьоит сара!
«Арахә иреицәоу аҭыԥ иазынхоит» ҳәа
Ҳабацәа ирҳәоз сара схаҭа ахьсакәхаз –
Цәгьа иԥхасшьоит сара.

ДӘРЫԤШЬ АЗЫН АШӘА

Дәырыԥшь ақыҵа, ҳара ҳқыҵа,
Иаазыртыз ҳарҭ ҳгәаҵаԥха.
Ашла дгылоуп ихы-иҷы уҵа,
Аҷар ҳнеиуеит ҳаҵьшьатәха!

Ҳара иаҳҳашҭуам уа уҭоурых,
Ианҵәуалоз уԥхьарца,
Нас иангыла раҳәа ҭых,
Ҳадмыргәыргьеи уԥацәа!

Абнеи абгеи иахьеимаркуаз,
Ачаи зазауеит, изазауа,

Азмах адаҕь ахьышәаҳәоз,
Ахан ҳаргылт ҳазҽаԥшуа.
Хыԥсҭа амра иацлабны,
Уахгьы-еынгьы илашауеит.
Ҳаѳны ссақәа урҭ баны
Иаагылауазма, жәѳан ахь еихеит.

Ашәа узаҳҳәоит, ашәа узаҳҳәоит,
Ҳашәа ҵыхәаԥҵәа змазам,
Ҳнапы ҕәҕәақәа аус иаҳәоит,
Усгьы ҳадҵак ҳаҵәшәазом.

Дәрыԥшь ақыҵа,
1945 ш.

АБДУ ИНЫҲӘАԤХЬЫЗ

Ҽаанбзиала,
Ҽаанбзиала,
Аԥатхь уаҳҭоит,
Ҳаиҳаб ду!

Дад, уныҳәа,
Ҳара ҳныҳәа,
Есышықәса
Ожәааны.

Иҳалшароуп,
Ҳа ҳариааироуп,
Ҳадҵа дуқәа,
Шьҭоуп ѳаԥхьа.

Ашла дныҳәоит,

Ҳара ҳгәырҕьоит,

Ибарақьатроуп
Дәрыԥшь иахьа.

Дәрыԥшь ақыҵа,
1945 ш.

АГЫРҚӘА РУАЗ АШӘА

Қарҵаа рполитикала
Аԥсны ҳанықәнагала –
Уа-уааy сқәни цоуда!
Ҳмакәанқәа уа иҵацәын,
Ҳԥандур хәычқәа ҳѳыцракын –
Уа-уааy, чқьими цодва!
Ҳгәы хытҳытуан, ҳхьаа рацәан,
Аԥсны ҳсасцәаны ҳаҵан –
Уа-уау, сқәни цодва!
Аԥсуаа ҳԥылеит иаԥсаны,
Чеиԥьыкалагьы иҳаракны –
Уа-уау, чқьими цодва!
Ҳашьцәа ҳәа ҳгәыдыркылауан,
Напкәырша ҳарбауан –
Уа-уау, сқәни цодва!
Ҳалымкаагьы крырфозма,
Ҳазлахәымызгьы чара руазма –
Уа-уау, чқьими цодва!
Иреиҕьыз рыдгьыл ҳа иҳазкын,
Ҳаѳын хәычқәагьы уа иҳазԥшын –
Уа-уау, сқәни цодва!
Ауаѳрахьы ҳа ҳқылымси,
Аԥсҭазаара бзиагь ҳамамзи –
Уа-уау, чқьими цодва!

Ҳаԥсҟәа ҭалан ҳгәы хымҵци,
Ҳҟазшьақәагьы цәырымҵци –
Уа-уау, сҟани цодва!
Ашша рацәа ҳгәахы амкызи,
Ҳзаазаз аԥсуаа ҳрыгәҭамси –
Уа-уау, чкӡими цодва!
Ргәыргьара ҳалахәын,
Арахь агызмалра ҳалахын –
Уа-уау, сҟани цодва!
Ҳаҩон хәычҟәагьы ҽыцымхеи,
Ҳамгәацәақәагьы ирыцымлеи –
Уа-уау, чкӡими цодва!
Ҳабацәа ҳа иҳалабжьон,
Аԥсуа иламыс ҳгәаладыршәон –
Уа-уау, сҟани цодва!
Ичеиҵьыка ишахәҭам
Уаназныҟәа ишузыҕьашкуа –
Уа-уау, чкӡими цодва!
Егры ацҳа ҳанзықәымла,
Амшын хыла ҳамыси –
Уа-уау, сҟани цодва!
Ҳҵьынҵь дгьыл Агыртәыла
Иаҳзыцәгьахан ҳԥышәа иҭамси –
Уа-уау, чкӡими цодва!
Уа, Надареишьвили Ҭамази,
Уаагыл, уаагыл ҳамҳәази –
Уа-уау, сҟани цодва!
Ҳазхурҟьази, ҳазхурҵәази,
Уан улхылымҵыр акәымзи –
Уа-уау, сҟани ҭәура!..

АЛАХЬЫНҴА

(Апиеса «Аҵлаҩа» аҟнытә)

О, бхы-бҽы гежь гәыкза,
Иҵәахаҳами уи зынза,
О, зны-зынлагьы быԥшра,
Ианызбаалауеит агазаԥшра.

Абарҭқәа зегьы са сыржьазар,
Сарццакыма нас слахьынҵа?
Бгазарагьы уа инацлазар,
Усыҟәшәима нас са с-Нцәа?

Ажәлар агәы санаҵаԥшуа,
Бцәырҟьа-цәырасуа балзбаауеит.
Аапын ашәҭқәа анҽыхауа,
Бара ҷыда брылскаауеит.

Абарҭқәа зегьы са сыржьазар,
Сарццакыма нас слахьынҵа?
Бгазарагьы уа инацлазар,
Усыҟәшәима нас с-Нцәа?

Амра халан ианылашо,
Аԥсабара зегьы ҽырбауеит,
Аԥсаа гәыргьан ианышәаҳәо,
Урҭ рыгәҭаҵәкьа бызбауеит.

Абарҭқәа зегьы са сыржьазар,
Сарццакыма нас слахьынҵа?
Бгазарагьы уа инацлазар,

Усықәшәима нас с-Нцәа!

Адунеи дадын ианымацәысуа,
Акы бмыхьындаз ҳәа бсыхьчауеит,
Бҩызцәа гәырҭьо ианеибарччо,
Быбжьы саҳандаз ҳәа сзырҩуеит.

Абарҭқәа зегьы са сыржьазар,
Сарццакыма нас слахьынҵа,
Бгазарагьы уа инацлазар,
Усықәшәима нас са с-Нцәа!

Амра халан икапҳазар,
Адунеи зегь лашауеит,
Уи аамҭазын абра ишанхазар,
Бара бзакәшәа сгәы иабауеит.

Абарҭқәа зегьы са сыржьазар,
Сарццакыма нас слахьынҵа,
Бгазарагьы уа инацлазар,
Усықәшәима нас са с-Нцәа!

АЧАИХЫХЦӘА ИРЫЗКУ АШӘА

Ачаирҭа аҳәса нхылан,
Урҭ ихырхуеит цәгьа иманшәалан,
Ашәа ирҳәо ҳашьха ирхалан,
Саргьы снеиуеит рышьҭа схылан.

Рада, рада ара изымҳәаз,
О, иҭабуп ҳәа ҳа ҳазшаз,
Дрыцҳами нас ари зымбаз,
Ҳамра анавҵуа уа Кавказ.

Дәрыҧшь ақыҭа,
1940 ш.

ҲАҦЬАРАҬ
(Ашәа)

Ҳаҧьараҭ, Ҳаҧьараҭ,
Ҳколнхара ахантәаҩы,
Ҳгәы иалоуп ҳара абарҭ,
Ҳахьеиҵахо сынтәагьы.

Ҳарашәатәқәа рацәахеит,
Ҳчаи акәзар, еицәахеит,
Ааи, ааи, Ҳаҧьараҭ,
Иҭацәыхуеит ҳца, ҳкалаҭ.

Еиҭарҳәо:
Угха уаҳҳәоит, Ҳаҧьараҭ,
Азин ҳауҭар ҳара абарҭ,

Иахьа иҟам,
Уаҵәы иҟам,
Иҟам, иҟам,
Зынза иҟам.
Ага иавоу,
Ашьха иавоу,
Изҳәарыда, избжьарыда

Уара уоуми, о, уа рада ра,
аа, ҳа, ҳа, ҳа, ҳа!

Ҳаҧьараҭ, Ҳаҧьараҭ,
Ас мацарагь ҳазцарым,
Уара ухала нас игәаҭ,
Ҳқыҭа уаагьы ргәы узцарым.

Уԥеи уԥҳаи хшара шьыри,
Уԥҳәыс ԥшзеи ашьашәыри,
Иҳәуа иақәтәоуп, «тари-бари»,
«Рволга» иамгеи, ирхабаруи?

Аиҭаҳәа – Угха уаҳҳәоит Ҳаԥьарат,
Азин ҳауҭар ҳара абарҭ:

Иахьа иҟам,
Уатцәы иҟам,
Иҟам, иҟам,
Зынза иҟам.
Ага иавоу,
Ашьха иавоу,
Изҳәарыда, избжьарыда
Уара уоуми, о, уа рада ра,
аа, ҳа, ҳа, ҳа ҳа!

СЛАБАШЬА – ҲАМҬА

Схәыҷра уцын уара хчашьа,
«Утәыҩа» хәыҷ сеанцашәа,
Санықәгыла адгьыл хьшәашәа,
Сааигәа игауан сангьы лашәа.

Исумырцеи атәашьа – цашьа,
Ладеи-ҩадеи аныҟәашьа,
Уеақәыршәан сара сжьашьа,
Исумырҳәеи «о, ерашьа».

Аҽеаг нахалан са слабашьа,
Иснамырҳәеи «рада гәышьа»,
Исзаанацаз иамам ҳәашьак,
Абар, ижәымбои сыбԥа хәашьа.

Исымцазар аҽеаг аҟьашьа,
Ԥсыхәак амамызт уаҳа нхашьа,
Суардын иацын инымцәоз сашәа,
«Иубома-ҿаша, Лома ацашьа»…

Еиҭах слабашьа, избоит уааишьа,
Укылпшуазма уҽеырҩашьа,
Иубоит сшажәыз снеишьа, сааишьа,
Иумун! Сумышьҭын нас сахьымааша!

15. 4. 1997 ш. ақ. Гагра.

75 ш. схыцра иазкны Дәрыпшь имҩаԥыргоз аныҳәа аҽены исырҭоз аҳамҭақәа ируакуп, Павел Таркьыл дсыдныҳәало иаасиркыз ипшзаза иҟацаз ари алабашьа.

МАРИЦА-ПЫРПЫЛЦА

(Апиеса «Ацлаҩа» аҟнытә)
Риза игәаара инарҳәаз ашәа:

Марица-пырпылца,
Апарпыл ацара
Маза иахьыцәаху
Агәаҭь рыц аҿауми –

Уа раида, раида, уа раида уа!
Марица – пырпылца,
Баҩысҭаацәа цәгьахәыцуа
Ԥхьарҭас иахьрыбҭаз

Блақҭақәа рҽоуми –
Уа раида, раида, уа раида уа!
Баблааит, баблааит,
Уи апырпыл ацара,
Са сызблыз дсызымҭаз
Сан, саб зҳәоз ахшара –

Уа раида, раида, уа раида уа!

О, бара, амыжда –
Амыждақәа рымыжда,
Зыхшара зцәа иҭазшьыз,
Сыѳоны сгәашә азыркыз –
Уа раида, раида, уа раида уа!

РИЗЕИ МАРИЦЕИ РЫБЗИАБАРА АШӘА
(Апиеса «Аҵлаѳа» аҟнытә)

Риза. Бареи сареи ҳѳыцьагьы
Уа иаҵәаҷьаа ҳзылашама?!

Марица. Уареи сареи ҳѳыцьагьы
Ҳаинасыԥны ҳаибагама

Еицырҳәоит. Амреи амзеи еиҽеырбама,
Ҳаԥсабарагь уа ишәаҳәама,
Ҳа ҳгәырҕьара урҭ ирбама,
Ҳҟарматцыс хәыҷ ҳзышәаҳәама?

Риза. Сара сзыҳәан ба бишазар,
Бхьаԥшыр зуама ҽеа ҷьара!

Марица. Уан духзызаан усзылшазар,

Дсыргәырҕьап уи лгәазхара!

Еицырҳәоит. Амреи амзеи еиҽеырбама,
Ҳаԥсабарагь уа ишәаҳәама,
Ҳа ҳгәырҕьара урҭ ирбама,
Ҳҟарматцыс хәыҷ ҳзышәаҳәама!..

РИЗА ИАШӘА
(Апиеса «Аҵлаѳа» аҟнытә)

О рада, рада, уа ридада,
Бара ибеиҕьу ҳәа, Марица,
Дыҟам, дызбом ҽеаҷьара,
О рада, рада уа ридада,
Ҳашьха азиа ҳа ҳ-Риҵца,
Баагәылҵызшәа збоит сара.
О рада, рада, уа ридада,
Ишԥазури, сабацари?
Быԥшра сажьазар нас сара!

АБАС ИАНБАНЗА?

Зәыр дыҭнагозма аиҵашьыцра,
Ҳара-ҳарала ҵаҟа-ҵаҟала
Абас ҳаинызҟьо хара ҳамхәыцра,
Нас иҟаиҵарыз ҳа ҳаҕа?

О, ақырҵуа дҷьасшьарыма,
Ҳахирҟьозар ҳарҭ Аԥсны!
Смыр Гәдиса иҭаххарыма,
Зымѳоа ианызга сара сгәы.

Аинҟьаԥо, ашьыцԥы, ачарҳәаԥы,
Жәлар рашәаҿ ҭыԥ имам – дцагәуеит,
Сабацәа рымшра, сара саԥсшәа,
Ахаангьы ушаиааиуа агәра згоит.

Чхороцҟәы,
1953 ш.

АТҞӘА ИАШӘА

Сыԥсадгьыл иахьа сацәызуп,
Атәым жәԥан сатазуп,
Сгәаҟра рацәоуп, иззазом,
Суаз аҳәаха сырҭазом.

Аеҵә рыҽекарԥсо еимдауан,
Амза гәыбзыҕшәа «уцә» аҳәон,
Аҟарматыс хәыҷ уа ишәаҳәон,
Саб иԥхьарцакәушәа сгәы иабон.

Сԥыза, иансоуҳәаз аԥсатаҟа,
Уансылабжьоз афырхатца ҳәа,
Иуҳәаз уажәа уатамхакәа,
Исыцуҳәар иауаз ахәрашәа.

Дәрыԥшь ақ. 1942 ш.,
Аҧьынҧьтәылатә аибашьра Дузза аилашыкьымҭаз

АГӘЫХЬ АШӘА

(Апиеса «Атцаԥа» аҟнытә)

О, шаҟа саҳауазеи,
Шаҟа сычҳауазеи,
Шаҟантә сеилашуазеи,
Нас амца сыцралан сбылуазеи!

О, сгәатцәа, сгәатцәа,
Схьаақәа ирыхәшәхаз,
Нас шаҟантә ахәрашәа,
Уа исыцуҳәахьаз.

О, шаҟа улшарызеи,
Шаҟа сухьчарызеи,
Шаҟантә, шаҟантә
Аԥсра сахурԥахьоузеи!

Нас ианамухгьы
Уара иухароузеи.

О, иҭабуп, сгәатцәа,
Схьаақәа ирыхәшәхаз,
Шаҟантә уи ахәрашәа
Сыцҳәауа, сеиқәурхахьаз!..

РИЗА ИАШӘА – «2»
(Апиеса «Атцаԥа» аҟнытә)

Ҳаи, уи аены банызбатцәкьа
Уа иаасықәшәан сыԥсыр иауаз,
Ма банаарга аухатцәкьа
Наҟ сахьымаашаз срымгауаз.

Рада гәышьа, рада мыхәа,
Агәаҟ иашәа сҳәоит сара,

Рада гәышьа, рад имыхәа,
Агәыхь иашәа сҳәоит абра.
Ашла дгылан саниныҳәуаз,
Иҟееимыз ажәак иамхаҳәама,
Радедашәа еицызҳәауаз,
Агәаҟ ашәа рцәалашәама?

Рада гәышьа, рада мыхәа,
Агәаҟ иашәа сҳәоит сара,
Рада гәышьа, рад имыхәа,
Агәыхь ашәа сҳәоит абра.

Иабахәарҭоу агәара ԥшза,
Аҵлацоа здацқәа зҵабаз
Дабоуҭаху аԥҳәыс ԥшза,
Сан, саб зҳәауа дузмырбаз.

Рада гәышьа, рада мыхәа,
Агәаҟ иашәа сҳәоит сара,
Рада гәышьа, рад имыхәа,
Агәыхь ашәа сҳәоит абра!..

АКА АРЗЫНБА – АҨСНЫ АФЫРХАҬА

Москвантә иаагеит ашәаԥьҳәацо ибжьы,
Еимнадеит игәара, иқыҭа зегьы,
Еизеит иашҭаҽы, днымхеит азәгьы,
Иҟалаз аҳәашьа иақәшәом игәаҒьны.

Аибашьраҽ ацоызцәа ивагылаз,
Игәаан игылоуп ишнаҵҟьара,
Ашьоура еимаркуеит урҭ игылаз,

Дарбану, ишьҭоуп рҽызныркьара.

Рхы рыкәае игылоуп Аԥсны жәлара,
Аб рыцҳагьы дгылоуп иуаҳауам ибжьы,
Иарзызауеит, иарҵәуоит иааиз ԥьабара,
Арҵәаа ҳәа иааиуаз ан рыцҳа лыбжьы.

Дәарыԥшь ақ. аԥсыжра аҽны

АЧАРАШӘА

О, раида, чари-чари чароуп,
Ашла иныҳәоит гәырҭәыла,
Еиҵагылаз ҳҽар еинҭәыла,
О, о-ҳо-ҳаира ҳаԥсынтәыла
Баракьаҭроуп, уаа!

О, раида, аҭаца дахьааргаз ацонаҭа,
ИгәырҒьо иазнеиуеит агәараҭа,
Икәаша-кәашо ишьацәхыркәашо,
О, ҳо раида арԥыс, азҒаб
Еибаркәашо, ҳәо!

О, раида, аԥшәма ианирҭа аҵәца,
Уи димныҳәеи иҭаца,
«Ура, ура» аҽар итәаз,
Иаақәырццакшәа ашәа ирҳәаз,
Дамыркәашеи аԥшәма игәырҒьоз, ҳәо!

Дәарыԥшь ақыҭа, 1940 ш.

АФЫРХАҬА

Ҳаи агәымшәа, Гәынба Осман,
Ҳанхалоз Шьрома нас Каман,
Амцашыра ҳалагылан,
Инеиуаз уҳаԥхьагылан,

Уашәа рзымшьит Аԥсны аҵеи,
Ухаҵашәа агәы рыманы
Уҩызцәа Егры имназеи,
Гәынба Шалва-иԥа Осман.

Шьыжь игылан ани аби,
Рыҷкәын имҩа ныҳәа-ныԥхьа,
Анцәа иашьапкуеит, о, иараби,
Ҳрыцҳаумтәын, иҳамаз улԥха.

Ан игәаҟәаз деилабылуан,
Лыҩны дамкуа дыҩнагьежьуан,
Абгьы дгылан иҿырхаҵан,
Иԥазаҵәҟәышла дилабжьауан.

Арԥыс дыглоуп дышныцҟьара,
Ани аби еиқәырхами,
Сыԥсадгьыл хәыҷ сыԥсынҵыра
Уеиқәырхазар урҭгьы хьчами.

Иани иаби ирзымҵәахит,
Рхьаа ду рыблаҿ ицәырҵит.
Аха иԥсадгьыл ахьаа дыхнахит,
Амца ицралан днарҵырҵит.

Уашәа рзымшьит, ахаҵа ихаҵа,
Уҩызцәа неиуан, ишнеиц инеиуан,
Ухаҵашәа агәы рыман,
Аԥсны ахаҵа – ахаҵа ихаҵа,
Агәынба Шалва-иԥа Осман.

РЫШЬҬА СХУП СХӘЫЦУА

Еиҭаҳәашьа змам агәаҟра зхызгаз,
Рбашьак змазам алаҕырз казҭәаз,
Аԥхьарца қьыз-қьызуа уа изырҵәуаз,
Амҳаҷьыр гәаҟқәа ауаз ашәа дзырҳәаз.

Ех, урҭ амшқәа шаҟа илашьцаз,
Еиха цагәыла ҳадгьыл ҳаҟәызшаз.
Аԥсны азын ишәымацәан, анаҟә ихчылаз,
Амшын изҭамлаз ҳлақәа ауау дзырҳәаз.

Дшәаҳәон игәаҟуаз ан:
«Шьышь-нани, уа нани!»
Иԥсуазгьы абас иҳәауан:
«Са снышәнап сымами!»

Еицхашьшьы инеиуан,
Бжьылагьы еибаԥшаауан.
Еиҳабыкгьы ибжьы гауан:
«Шәкамҳан, абаақәа, шәкамҳан!»

Егьа х-ыс ҟаларгьы,
Ари хашҭышьак амам,
Згәаҵаҿ инеизгьы,
Дамырҵәуар ҟалашам.

Омар Беигәаа игәыҭшьаажәа,
Назаза ҳшьа-ҳда иалазааит,
Уарҳан Ашамба илаф ашәа
«Камаҷыҷ» иамыԥхьац ҳаԥхьалааит.

Омар, ҳа ҳ-Омар ду,
Изакәызеи, изакә мчу,
Иузырҳәазеи уара аду,
Арҭ ажәақәа ас имчу!

«Амшын ныркә иҽԥынгылоу,
Сан, сан, абааԥсы,
Сгәыдыбкыларц бнап иеиҵыху,
Бгәы каҳан иахьымыѳрааит».

Уашьеиҳаб Дырмит, абарҭқәа зажәоу:
«Сыхаара Сыԥсадгьыл,
Иҟалазеи, изакәызеи?
Иуцәыззеи, иуԥшаауазеи?
Абас улахь зеиқәузеи?

Ныркәҟа ицаз угәырѳома,
Амшын ныркә иҟоу уҧьабома,
Сыхаара сыԥсадгьыл,
Абас улахь зеиқәзеи?»

Ҳхьаа ихьаауп ҳ-Баграт дугьы,
Иажәангьы иҳәоит абас:
Зыԥсадгьыл зцәызыз –
Уи зегьы ицәызит».

Сара споетым, аха гәыблыла,
Исҳәарц сгәаҟуеит иауазар,
Абарҭ ҳдуқәа ражәақәа рыла,
Ҳарҭ зегьы-зегьы ҳаазазар.

Ирҳәалон сабацәа иажәаны
Иааилатәацыԥхьаза ргәы нханы,
Ҳзыҟамлеи ҳара ҳ-Аԥсны,
Егьырҭ амилаҭ реиԥш ҳрацәаѳоны.

Ҭакыс иамоузеи нас ҳаԥсаҟьара,
– Е-е, бабараа, – иҳәеит Сеидыҟ дахьтәаз,
Шәааазырѳоишь ҭынч са сахь!
Абасгьы дналагт иажәақәа:

«Ҭынч унхарц уҭахызар –
Аԥҳәыс ԥшза дааумган.
Ҭынч уцәарц уҭахызар
Мала зегьы уреиҳамхан.

Ҭынч хара ныҟәара уҭахызар,
Аҽқәа иреиҧьзоугьы уақәымтәан,
Урҭ иреилаҳауа рацәаѳохауеит,
Хагеи, цыркьи, лашәи, ҟәыши.

Арҭ леишәалагь зегь еиԥшым,
Еснагь ушыҵҟьара утәазароуп,
Абџьарлагьы уеиқәшәазароуп,
Арҭ ирхылҵуеит аибашьра.

Ахҵәара нас аеҭымра,
Иааркьаҽ ишәасҳәоит сыгәра жәга,
Аԥсны аԥшзароуп,
Ҳзымҳарагьы зыхҟьауа.

1989 шықәса Адаԥазары,
раԥхьаза акәны Аԥснынтә Ҭырқәтәыла ицоз агәыԥ

срылан.

АԥСНЫ АҭЫԥХА

Бысасцәа рлакҭа лаша-лашауа,
Амҩа рибаҭом сахьынаԥшуа,
Са сгәырҕьара ҳәаак амазам,
Исцәаргамахаргьы сҭахцәазам.

Быԥшра-бсахьа уа ихнахыз,
Амҩа иқәуп урҭ харантә,
Знык даабандаз ҳәа изхыҵыз,
Игәы бҭазаашт уи бзанҵык.

Мрагыларахь бхы ныкәыбҵар,
Быхчы иқәми Егры ахықә,
Беынеиҵых бышьҭалар,
Бшьапқәа рԥхами Ԥсоу аҽықә.

Сахьа рацәала ба быкәцами,
Буарҳал кыдуп иҳаракны,
Бнаҳәы-ааҳәуа амшын бҭами,
Амра быкәԥхоит аҳра кны.

Ацәқәырпақәа реыбхьыршьуеит,
Ибыхзызааua уамашәа,
Ԥша ҟәандакгьы уа ибхагьежьуеит,
Бҭынчра еиланагар ҳәа ишәошәа.

Бгәы инадҵаны сзырҩыр,
О, дышԥасцәаымҕу аԥсцәаҳа,
Сеилымкаакәа са сиблыр.

ИАРБАН ИҲАДУ ҲАРА ХАРАС

Ои, аибашьра мыжда
Иаҳзаанамгац арбан,
Хҵәареи хыҵреи,
Збылреи зхыҵреи.

Ои, Сыԥсадгьыл с-Ԥсынра,
Шьхеи мшыни ирбжьалашо,
Са сымшра, са сымра,
Сыԥсы зегьы зыдҳәалоу.
Ои, дызбоит, дызбахаҭауеит,
Ашәеиқәа ухазырԥаз,
Уи ашҳам иҽыкьасауеит
Зхаԥыцқәа урҽахаз.

Ои, Аԥсны лаша, сара сбырлаш,
Ашәҭ рбаҳча, са сгарашәа,
Ушьха, урха, узырҩашқәа,
Уҳауа зҩыда, уҽарпын ашәа.

Ои, шәара аԥсы мыҭәқәа,
Абарҭ ракәхап шәеилазгаз,
Иламысдахан адәы иқәхаз,
Аԥсуа ичеиҵьыка иаҕрагылаз.

Ҳабацәа рҳаҭгәынқәарҽ,
Рыбаҩқәа ҵысуеит.
Абар, рхаҵашәа ҳаҳауеит,
«Шәнеибац абаақәа, шәнеибац!»

Гәымсҭа са сзын улашаха,
«Шәнеибац» рзыҳәан уцҳаха,

Аҕацәа рзын ублы умцаха,
Излааз иакәымшәо иҭарха.
Аиашьа ҳәа ҳгәыдызкылоз,
Рлакҭакәа мазак рҳәон,
Уахгьы-еынгьы иауцәахуаз,
Ҳазгашаз ахәшә рчапҵон.

Иарбан иҳаду ҳара харас,
Аҧсны ҳзахышәшьааua,
Ашацәа лбаан иҳарҭаз,
Шәара шәеазҿышәшьааua.
Аҧсуак дарбан,
Шәахызбаауадаз,
Шәсасцәазар уаатцас,
Шәаҳҭазар уаҩцас.

Агәра згоит сымҩашьо,
Уатцәы Аҟәа иахалашо,
«Шәнеибацаа» риааирашәа
Абираҟ шахало.

АИБАШЬРА АКӘИЦҚӘА

Ԥҳәызбак дгылоуп днаскьашәа,
Хәыцрак дамоуп, даргәаҟуеит уамашәа,
Маза лгәы дҭатцәуоит, илыцрами имцашәа,
Лразҟы иакәзаап иааргаз деиқәыхьшәашәа.

Аҳәса еиқәаруа уазашәоуп, ирҳәауа,
Алаҕырз ирҿалаз иарҩажьит рхы-рҿы,
Алакәатцәкьа ыкәцәиуеит иқьаԥҭажәхаз агәара,
Ашьаура иазыхиоуп иццакуеит ахацәа.

Аҳәсақәа рыхцәы ашәы натцырҟьан,
Ашьаурахь игылоу ишныԥҟьара.
Ҳарԥар гылоу аччара зхашҭыз,
Ргәы иҭоу нарыгзароуп иамырхуам ржакьа.

Абгьы наскьа дгылоуп иеыриашан,
Ауҷаа иахьырбо иеырхатцан,
Ҭҩа рымам ажәлар идашшылоит:
– Уҷкәын иԥсадгьылаз хатцала дупҳеит.

Аҳаҳаи, дад, уеырҕәҕәа уимырԥхашьеит,
Игәы дҭатцәыуеит ичҳароуп маза,
Сыҷкәын, дад, сыҷкәын затцә,
Абастцәкьа сзумундаз.

Ауаа рҿы сурхатцеит,
Исҳәауа оҿамшәо сҟаумтцеит,
Аха акәиц сгәы иҭауршәыз,
Сбылра иаҿуп, цәгьаза саргәаҟәуеит.

Ԥҳәызбак дгылоуп днаскьашәа,
Хәыцрак дамоуп, даргәаҟуеит цәгьашәа,
Маза лгәы дҭатцәуеит, илыцрами мцашәа,
Лразҟ иакәзаап иааргаз деиқәыхьшәашәа.

АН ЛГАРАШӘА

Шьышь-нани, уа-нани,
Угара шәаҳәоит, уцәа ҭынч,
Уиарҭа ҟәымшәышә улами,
Уан агәыразгьы дырҭынч.

Сан лгарашәа исаҳаз,
Саргьы иузысҳәоит исыхшаз,

Уара сашәа цқьа иурҳа,
Ухшаа уидтәалан иуҳәарцаз.
Угәаар ашҭаҿ унапҵшыр,
Ахьацатцла ашьашәыр
Ҽыхәак узпҵшуп икәадыр,
Ишныҵқьара аҕәра укыр.

Ушьха зышқәа уреыхәар,
Нарҭаа рхатцашәа днарҳәап,
Ритца шыҟоу уҩохалар,
Уҧсадгьыл угәазнарҳап.

Ажәеи ашәеи са иусырҵап,
Уапсуатцәқьаны усаазап,
Уҧсадгьыл уазышәаҳәап,
Ужәларгьы ҭабуп рҳәап.

Шьышь-нани, уа-нани,
Угара шәаҳәоит, уцәа ҭынч,
Уиарҭа ҟәымшәышә улами,
Уан агәыразгьы дырҭынч.

САРА СТӘЫ СИҬИУАЗАР!

Схәыҷра аамҭа, са сызлапшыз,
Иҧьоушьаша рацәазами:
Ҳаҕа хәымга дызҧьашьатәыз.
Ирыдгылозгьы ҳамамзи.

Сара стәала сгәы былуазар,
Сыпсадгьыл сазышәаҳәазар,
Алаба кны иоҽагылаз,

Сыжәлак дызбеит ирылагылаз.

О, Сыпсадгьыл, уа упшзазар,
Анцәа иҭып ҳәа урпҳьазазар,
Иаақәымҵзакәа иуабашьуазар,
Азәгьы уиҫом са сеибгазар.

Дыоҽынҵәаауа сгәыдызкыло,
Аҕа иатцкыс дшәарҭазар,
Дҧьашьатәума нхыҵтә исгәыдло,
Сара стәы са сиҭиуазар.

ГӘАЛАК СЫМОУП НАГАРҬАК ЗМАЗАМ

Дәрыпшь сахьиз-сахьаазаз,
Рапхьатәи сашәабжь ахьгаз,
Исымырхит сбызшәа,
Иоҽырхит сажәа.

Салдмыргеит сцара,
Сыкәырцеит сгәара,
Сыҽпысшәеит анхараҽгьы,
Сыҟан нас цьмахьчаҩысгьы.

Сашәақәа сыхан,
Сааргеит Аҟәаҟа,
Амузучилишьче сҭалан,
Сырзышәаҳәеит уаҟа.

Сашәаҳәабжь заҳаз,
Сааган саларҵеит,
Апснынтәи ахораз
Ушәаҳәароуп, рҳәеит.

Аԥсуа театраагьы
Уаҳзааи рҳәан,
Еилагзо зегьы,
Сахьзон сгәы азыҳәан.

Ашәа ахьысҳәоз сыцәгьамызт,
Аха Киҵци Гегечкор,
Сыбжьы игәамԥхазт,
Салицеит ахор.

Аучилишьче сызҭаз
Сманшәалан салгеит,
Адиплом ацынхәрас,
Уҭцоуп ҳәа сарҳәеит.

Ус сгәы камыжькәан,
Қарҭка амҩа сықәлеит,
Сахьнеиз сгәарҭан,
Рыдкылашьак ԥьасшьеит.

Ақырҭ жәлар рырҿиаратә,
Рфольклортә ҟазара ҩны,
Исызԥшызшәа урҭ абрантә,
Сыргәыларкит аҿауааны.

Ҩышықәса аҵара ахьаҭахыз,
Агәалаҟара урҭ исырҭаз,
Шықәсык ала исҭахыз,
Адырра соуит ишахәҭаз.

Гәдоуҭа, Гагра, нас Тҟәарчал,
Мҩамш умоуп Аԥсныҟа,
Очамчыра, Гәылрыԥшь убас Гал,
Араионтә клубқәа шаҟа.

Иахьеиҧьыз ҳәа сабацарыз
Сыԥсадгьыл ахь маҵура,
Аха издыруан ара исызԥшыз,
Макьаназ еиҧуп еаԥьара.

Сақәшәеит сара Агыртәыла,
Чхороҵҟә ҳәа араион,
Ҳанеибадыр мышқәак рыла,
Араҟа ахәрашәагьы дсырҳәон.

Исфоит-изжәуеит, нагарҭак амам,
Сшәаҳәоит, скәашауеит, еиҭаҳәашьак амам,
Бзиа сырбан исыкәхшоит, ҳәашьак амам,
Напкәырша сырбоит, ҟалашьак амам.

Сыҩны, сгәара-сындырхеит, исыгу ҳәа ыҟам.
Аишәа-чарақәарҿ исыԥхьауеит, ԥхьашьак амам.
Аҩызцәа, ақәлацәа соуит, еиҭаҳәашьак рымам.
Аԥара ҳәа исзааргоз, нагарҭак амам.

Сызҧабцәа, ачамгәыркцәа, бла хыгашьак рымам.
Абжьы хаа ирхылҵуа еиҭаҳәашьак амам,
Иансмаҳауа са сашәа ԥсҭазаарак ҳәа сымам.

Зны-зынла схьанҭахоит, сахьашшуа ҳәагьы ыҟам.
Иаасыкәыршан бзазароуп, аха зынгьы илашауам.
Гәырҩа-хьаак самоуп, аиааишьа ҳәагьы сақәшәом.
Сарцәом, сартәом, ҭынчрак ҳәа сымам,
Скарахан, скаҳауеит, уаҳа мчык ҳәа сылам.

Саԥсшәа хьаазгоит, иарада схәарҭам,
Сашәақәа сдырхагауеит, аангылашьак сымам,
Сқыҭа Дәрыԥшь сгәыцалан, уи чҳашьак амам.
Сахьыҟоу зегь бзиоуп, аха аангылашьак ҳәа сымам.

1952 ш.
Чхороҵқәы

X X X

Ҳашьха зышқәа наскьа харантә,
Избоит сыблақәа сзырҟәымгауа,
Сбыргцәагьы тәоуп избоит абрантә,
Гәалак еибырҳәоит исзеилмыргауа.

О! Шәызҵатәааз аҭәатцла хырҵәама,
Иаашәыкәыршан ашәаҧыцьаҧ хыршьаама,
Абарҵқәа шәгәы ндырхама,
Нас ҳкажьны, шәцама, шәцазама?

Шәаагыл ҳәа зашәҳәааз ирмаҳама,
Ишәхаҵгылозгьы уаҳ дҟамлама,
Аҧсҭазаара шәгәы аххаршәама,
Нас ҳкажьны шәцама, шәцазама?

Шәышьха зыхьқәа ҳархәашьыма,
Тәанаа рхәыҧшза еилаҳарбгама,
Шәгәы иамыхәарыз шәҳарбама,
Нас ҳкажьны шәцама, шәцазама?

Шәхаҭақәа ицәажәоз шәыҟәқәамзи,
Шәхы-шәҽы, шәсахьа цәыргақәҵамзи,
Ҳҟьабыз еиқәырхаган шәҳамамзи,
Нас абасҵәҟьа ҳныжьны шәышҧацеи?

Аҧсуа иқәра ду шәа ижәгазама,
Аҧсуарагьы ҳцәышәҵәахзама,
Зегь рыла абас шәҳазгәааазама,
О, нас ҳааныжьны зынза шәцазама?

ТӘАНИХӘЫТӘИ СЫҬАҲМАДЦӘА БЫРЛАШҚӘА

Сышьхақәа руапаш-жәоахырқәа неидысло,
Рҽыҳарак хара иҧшуеит, амшынз агәахьы,
Нарҵаа ахацәақәа аҧсҭазаара изнаржәхьоу,
Аҵааршә илаҽаҳәазаргьы хәцәахьы,
Схьаа цәгьоуп, самшәх ҳәа зхы лазмырҟәзо.

Абырг дызҭам агәараҵа
Агәылара ицаны иҵаауеит,
Аҧшқа дахьыҟам аҳонаҵа
Ахшараиурҵаҽ иҧшаауеит.

Шамахамзар ҳа ҳашәа ҽыцқәа,
Иахьа ирҳәазар, уаҵәы иуаҳазом,
Рҵакы ласуп, иҧшқоуп рыжәоақәа,
Хьычҧаҧырк анҵыра еиҳазам.

Ҳабацәа иаҧырҵаз ашәақәа,
Ҳара ҳашрызҧшыз рдыруазшәа,
Ирҭысын имариамыз ахҭысқәа,
Ҳгәазхара иҳазҳәом ҽыц иаҧырҵазшәа.

АИУМОРТӘ НҬЦАМҬАҚӘА

Абџьарла еиқәныхиҟаз хатцак аибашьраҽы патронакгьы ҭызмырҟьаз, аибашьра ашьҭахь ахысра данаҟәымҵза иҟауҵозеи ҳәа иазҵааит.

– Уу, спатронақәа зегьы сыманы аѡны снеир, аибашьра уҟазамзи ҳәа исазҵаар ишҧарасҳәауеи, – иҳәеит.

* * *

Иѡны дахьынзаҟаз збадақь иамыхәоз еибашьѡык иҧхьакыз хаҳәык дыкәтәаны даараза дгәырѡауан. Иухьзеи ҳәа иаииазҵаа, даақәыҧсычҳан: – Аѡны саннеилак иарбан дгьылу уахьеибашьуаз, ѡызцәакәас иумадаз ҳәа исазҵаар, ишысҳәара сазхәыцуеит, – иҳәеит.

* * *

Аҧсны Аибашьра ианалага зны угәырҧьеит, зны угәааит, убарҭ рахьынтә иаалукаартә уҧсҭазаараҽы иузаанхазеи? – ҳәа Едик иазҵааит.

– Сыҧсҭазаараҽы ираза̀к дуны исыҧхьазоит, Аҟәа царҭа смоуа саналаха сырбаандаѡны Арзынба иҽы сахьнарымгаз, – иҳәеит.

* * *

– Едик, уаагылеижьҭеи ауаа еичурчауеит,

еибаурфоит, ус иузаанаҭхеит, нас иарбан иаҳа иахьуқәҽиаз? – ҳәа иазҵааит.

– СССР аиларбгареи, нас еишьцәахаз ажәларқәа нибарҵәо, ашьа рҽибахуа иахьыҟалаз ауп еиҳа исықәҽиаз иҳәеит.

* * *

– Џьаба, уара удраматургуп, уреижиссиоруп, уактиоруп, упрофессоруп, уаҳа хьзыс ҳәа иузынхазеи?– ҳәа Џьаба Иоселиани иазҵааит.

– Ее, урҭқәа зегьы анеиқәышәыҧхьаза, «вор в законе» зышәхашҭзеи? – иҳәеит.

* * *

Ҧсоу ацҳаҽы ауаа унацәа узрыламкьакьауа аочеред игылоуп, дараразагьы ихьҭоуп. Арҧыс фархьк маҭәалагьы дзырпҳашаз ҳәа акгьы ишәымызт, ахьҭа данакы иапҳьа игылаз ҧҳәыс ҭбаа дук, ашьшьыҳәа лкалҭ днықапхьеит. Уамак мырҵыкәан дшаҳә-шаҳәуа дыпхеит.

– Ҳаи, Анцәа илыпха бауааит, сыпсы еивыбгеит? – ҳәа ибжьы налықәиргеит.

– Умшәан, уеырҭынч, уеызлаурбашагьы акы усҭап, – лҳәеит.

* * *

Ҧсоу ацҳаҽы иумбара-иумаҳара иҟоузеи. Шьоукы еиҽыгыланы еисуеит, шьоукы еицәҳауеит, шьоукы иҳәазо аандақәа ирхыҵуеит, аеа шьоукых ркалҭқәа аҭел иакын икәлаауа ихшьуп. Абас иҟоу аҽаасҭарақәа

иаарылубаартә инеиуеит ҩыцьа ахацәа дуқәа, ртачкақәа ркуп, еидаралагьы иҕәҕәаны ацхьа агәҭатцәкьа инеихьеит.

Аҩыцьагьы ааисын реидарақәагьы ртачкақәагьы акы узеидымкыло иҧыххаа ицеит. Иеисит, еибафт, ианаапса еиҿаҧшуа ишгылаз, саргьы сынрывсны сцеит. Уи аахыс 15-16 шықәса шҭуагьы, Ҧсоу слеицыҧхьаза абарҭ хыхь исхәаз иацы иҟалазшәа сыбла иаахгылоит.

* * *

Ҧсоу ацхаҟны зцәа зтәаымыз ҧхәыск, ҩымш аочеред аҟны игылаз, ажәлар игәаҟуаз анеиха лыҿхәара акыр шагызгьы деилгазаап. Дыҧхашьаны: – Сызҭоу сеидарагьы шәара ишәымаз, амала шәысмацәхан, сцәыршәымган, ох гәышьа, раҧхьатәи ахшаа дансоуазгьы абриаҟара аҧьа сымбеит, ҳазқәшәазеи, ҳазхаанхазеи ҳарҭ ахәашақәа, – лхәеит.

* * *

Хаҵак иҧшәма уамашәа дбауа длазҵаауеит: – Иҟалазеи бара, бнапқәеи быхәдеи еиҵыҵызшәа збоитеи?

Лара агәаара лҿыцәны: – Уи еилукаарц уҭахызар, Ҧсоу ацхаҿ улеир иубап изыхҟьо, – лхәеит.

* * *

Ақырҭуа анацәа, иашшит Шевардназе иҿы: – Аибашьра нҵәеижьҭеи 12 шықәса ҵит, ҳаҷкәынцәа абаҟоу?– ҳәа.

– Аҧсуаа цәгьаза еилахоуп, рымхқәа драшәауеит, нас сразҵаап! – ҳәа нараҭеикит.

* * *

Еибашьҩык иееикәаҧса, ишәақь иваҵаны жракы дҭаиан.

– Ҳаи, иухьзеи уара, уҩызцәа иеибашьуа узрыламзеи? – ҳәа иазҵааит.

– Сара сшыршьуа здыруеит азыхәан заа сыҧсыжырҭа ҟасҵеит, – иҳәеит.

* * *

Ҩыцьа аибашьцәа шнеиуаз руазәк раҕацәа ибеит.

– Аа, уеырхиа, арҭ ҳреихсны иаҳшьыроуп, – иҳәеит иҩыза иахь.

Уи даатҟьан: – Уеилагама уара, ааи ҳреихсып, аха ҳахьтәоу аагәарҭар ҳрымшьуеи, – иҳәеит.

* * *

Едик, СССР адәныҟатәи аусҟәа Рминистырс дахьыҟаз дзаҟәыҵзеи анырҳәа, аурыс бызшәа цқьа иҵаанза ҳәа аҩныҟа даарышьҭит, рҳәеит.

* * *

Гогираа рыҳәсақәа аибашьраан Аҟәа иианы аҧсуа ҳәсақәа рдублионкақәа ршәырҵан иалаеырбон, аха рнацәақәа рҧынҵа ирзаакылхуамызт.

* * *

Ҧхәыск лҿыраапкзаны, аҿа ҧхәыск лыпҟара даҿуп.

Дызхбырҟьозеи ҳәа ианлазцаа, схаҵа даныцәоу абри лыхьз аҳәара даҽуп, сыла дхымгылааит, лҳәеит.

* * *

Еибашьҩык иазцааyеит: – Ҳаи абаақәа, уара ари аҩны ибылуа аума хьаас иумоу, арахь ахәцәа арҵәаасырҵәаа ҳәа еибаргәаҟуа иаакәыршан ишьҭоу урыцхраар иауазеи? – ҳәа.

– Ааи, ишәҳәоғьы саҳауеит, аха сара, ари аҩны згарц сҭахуижьҭеи иҵуазеи, акыр сықәындаз ас ибылуазу, – иҳәеит.

* * *

– Иҟалазеи уара, зынзак шәламысдахама, ари Ҭырқәтәылантә ҳашьцәа гәакьақәа иҳавагыланы еибашьуагьы шәырцәғьычуама? – ҳәа ғьычцәақәак ираздцааит.

– Аҕьычҩы бзиа, уаҩ деилихзом, – рҳәеит.

* * *

Сыуаажәлар ахьԥсуа саргьы сыԥсааит зҳәоз Едик: – Аҟәа уаналаха адунеи убжьы захурҵәазеи? – ҳәа иазцааит.

– Сеибашьцәа иҵахази иаанхази еиҩыргоз ҳәа акгьы анысымба, уаҳа иҟасцараны иҟазеи, – иҳәеит.

– Џьаба, уара Гамсахәырдиа данпрезидентыз, уиаҟара уцәыргамызт изыхҟьазеи? – ҳәа иазцааит.

– Избанзар, сара арольхадақәа аазысҭаз азәгьы дзымхәмарт сара сгәы ишаҵахыз, – иҳәеит.

* * *

– Аԥсны уақәлара зыхҟьазеи? – ҳәа Шевардназе иазцааит.

– Аԥсуаа рҽы, ианакәзаалак ақырҵқәа ахәура иҵан, аҭыцшьагьы иақәшәомызт, уажәы наунагза рыҩныҟақәа рахь исыргьежьт, – иҳәеит.

* * *

Еибашьҩы шәыргәындак маза абна иеаҵа дшааиуаз данааԥса, ҵла дук ашьапы ихы надиҵан дамхацәеит. Ус ҽыгә-ҽыгә ҳәа шьҭыбжьқәак иаҳан, дшәан дҩаҵкьаны дыҩоит. Акыр даныласкьа даазырҩызар, дызцатәаз аҵла ақәцәан ҵларкәыкәк махәҵак ишасуаз ибеит. Иԥсы ааивиган: – Ҳаи, аибашьра аанҵәааит нас иузаасцауа убап, – ҳәа дақәмақаруа даагылеит.

* * *

Зԥацәа руазәк аибашьраҽы хаҵарыла иҵахаз аб, сара стәыцәкьа абри иакәын, хаҵарыла дҵахеит ҳәа димцәыуазеит. Аҕьычраҽы иҵахаз егьи иҷкәын иоуп иицәыуаз ахьымзг сиргеит ҳәа.

* * *

Иҟалазеи, ари ихьзеи, деилагама уҳәаратәы хаҵак ихы даасуа, игәы дҵасуа аешьра дшаҽыз игәылак дааидгылт. «Ҳаи абаапсы, ухаҵами, ауаҩы дызқәымшәо ҳәа иҟоузеи, «уеырҕәҕәа» – ҳәа дилабжьеит. Егьи, «Аа,

усҟәатц, усҟәатц, аума сақәшәеит, сызит, сыблит, сыҩны ацаԥхақәа шеидҳәалаз исцәызит!» – иҳәеит.

Агәыла даатцҟьан: – Ҳаи, ужәла нымтцеит, уцаԥхақәа роума ариаҟара уезушьуа, сара уыҩны шдырҳәыз уаҳаз ԥьысшьан, – иҳәеит.

* * *

Хатцак иусура ахьынтә дааԥсаха иҩны дааин, акы днацҳан, шьҭа сыԥсы сшьап ҳәа илашарақәа ырцәаны дахьнышьҭалаз, егьа ҟаитцандаз дзыцәауам, ииарҭа далатцәиуа дылахеит. Зны ихчы иахареитәын лада иқәитцеит, ҩада иқәитцеит, аха иауам. Ус дышгәаҟәаз бжьык аагеит: «Иҟалазеи уара, ариаҟара уҽзушьуазеи, уеырҭынч. Уажәшьҭа азыҳәан ҭынч уцәар ҟалоит, акыр умазар идәылганы иргахьеит, – иҳәеит автомат кны ихагылаз.

* * *

Ԥсоу ацҳаҽы. Ԥҳәыск дыццакы-ццакуа лтачка дахо днеиуеит. Амилиционер лыкәҽитуеит: «Аҳкәажә, аԥҳәыс, уа инеиуа, аԥҳәыс ԥшза, бахьцо иашазам, бгьежьы!» Аԥҳәыс илмаҳауашәа аниба, дналыхьзан: «Сатамзааит, аха бахьцо акәзам, бгьежьы», – иҳәеит.

Лара, иааԥьашьауа: – Ҟоҳ, сара сакәызма аԥҳәыс аҳкәажә ԥшза ҳәа зыкәҽуҭуаз? – лҳәан даатгылеит.

– Ааи, бхатцкы!, – налатеикит. Лара даалахҽыхшәа:– Дааразаиҭабуп, сгәы ҟауцеит, санеибгаз зны субахьазаарын, уи акәу ԥьушьеит, иахьа сара урҭкәа сцәызхьеит, уажәазын сеуардын ехеит, нан! – лҳәан даакәыԥсычҳаит.

* * *

Иҟалахьаз еибашьҩы шәыргәындак игәы иҽанзамкәан, аҳәса еибашьцәа ргәыԥ далашәеит. Урҭ еибаргәыргьан ԥхьагылаҩыс даналырх, «ее шәбаашәит, ԥхьа сшәыргылауеит, аха ҳаҕа ҳашьҭахь ала дҳақәлар иҳаԥсыхәоузеи?» – иҳәеит.

* * *

Гәыԥҩык аибашьцәа афронт ианазааигәаха, рнапхгаҩы, ахатцара ргәаҽы иаагауа дрылабжьан, аибашьра инажәцаны иара иҽынаԥхьеикит. Ус аибашьцәа рахьынтә ишәаз азәы иҩызцәа дрылҵын иҽзаны дшааиуаз реиҳабы дааиҽаҳаит. Аиҳабы дгәаан: – «Ааит уара аԥхамшьа, уҩызцәа ашьаарцәыра илагылоу урылҵны арахь уабацауеи?» – ҳәа данитцаҳәҳәа, егьи деитцамхазакәан ишьапқәа леиваԥсаны, инапгьы дҩахан: «Сеиҳабы ухатцкы, убжьы ансмаҳа, ухабарк ҳәа акы аныҟамлаза, ԥьара машәырк ухьзар сгәахәын сушьҭоуп», – иҳәеит.

* * *

Аҳаҳаи, аԥсуаа Ҳаԥсадгьыл аиқәырхараз иаҭахызар ҳахгьы ақәхҵароуп, шәеиха анырҳәа, аҽеа шьоук ахьгылаз: «уара ҳара зхы зҭахугьы ҳаҟоуп, иаҳԥсыхәоузеи?» – рҳәеит.

* * *

Ишәаз, забԥьар шьҭазцаз еибашьҩык иазцааит:

«Иухьзеи уара, ухатцами, арҭ уҩызцәа фырхатцала иахьеибашьуа узрыламзеи?» – ҳәа.

«Абас иҟоу аибашьцәа бзиаҟәа сырҧырхагахар ҳәа сшәоит», – иҳәеит иара.

* * *

Еибашьҩык иазцааууеит: «Ишҳауҳәара, ахысбыжьқәа гацыҧхьаза «уа нан», «уа нан» ҳәа уҳәҳәоит измааноузеи?» – ҳәа. «Уи, сан сыҧсы шҭоу лсырдыруеит ауп» – иҳәеит.

* * *

Еибашьҩык иазцааууеит: – Уаҳзеилкааууам, ҳара ҧхьаҟа ҳанцо, уара шьҭахьҟа уҩуеит, ма шьҭахьҟа ҳанцо, уара ҧхьаҟа уцоит? – ҳәа

– Ҳаҕа дызлаайуа сцәеилаганы сиҿаҳар ҳәа сшәоит! – иҳәеит.

* * *

– Уара уардынк анықәцарада, царак змазамыз, ҳақьым хадас узлаҟалазеи? – ҳәа азәы иазҵааит.

– Ыы, нас башаза сеибашьуазма! – иҳәеит.

* * *

Ҳаибашьцәоуп ҳәа абҧьарла еибыҭаз ираззцаауеит: – Шәара ари аҩны еихагыла ду иахьеибашьуа Гәма ашьха ҳарак акәу ҷьышәшьома, ара шәзаҵагылоузеи?

– ҳәа. Дара: – Ҳаҳәсаҟәа абрахь ихалт, аҽа рҳәцәаҟәак, маҷьанаҟәак рҧырхагахар ҳәа ҳшәоит, – рҳәеит.

* * *

Аҧьармыкьаҿы иҕьычуаз арҧыск дыкны аначальник иҿы дааргеит дыҭактәуп ҳәа. Аначальник дгәаан: – Ааит, уара аилымга, аформа ушәзамкәан ушҧаҕьычуаз! – ҳәа ддәылицеит.

* * *

– Едуард аҧсуаа рабашьраҿы данаҵаха, угәы камҳазеи ҳәа иазҵааит.

– Мап, мап, убраҟа аибашьраҿы сеибашьцәа ажьақәа шрылазгьы збеит, аха иаанхаз рыҧсадгьыли рыҩнқәеи рхамышҭыкәа иахьыгьежьыз сгәы ааннакылауеит! – иҳәеит.

* * *

Аибашьцәа «аҳаҳаи, шәнеибац» ҳәа ианжәыла, руазәк аҳаҧы дхәыцалт. «Ара иухьчозеи?» – ҳәа ианиазцаа, «араҟа аҩны сыҟа иаҩызоуп, ишәарҭам, иҧхьакырҭоуп», – иҳәеит.

* * *

Еибашьцәак ргәы намзо, рҩызак иазцааууеит: – Уҩызцәа Кәыдры аибашьра иаҿагылоуп, уара шәкыла ашьамаҟа ааууцоит, ари закәызеи? – ҳәа ианиаеҧныркәа: «Ыы, урҭ аагьежьыр акрыфара рҭахзами», – иҳәеит.

* * *

Еибашьԥык дҧьашьауа иазҵаауеит: – Иухьзеи уара, уҟәаҡәаса, ҳаҕацәа утҟәаны урымазма? – ҳәа.

Иарак иатәамбашәа: – Ҳаи, алақәа ирфааит, абарҭ акамбашьқәаҵәҟьагьы изтәу ишҧареиҧшу, сымч анрықәымха, атәыԥа садыргеит! – иҳәеит.

* * *

Еибашьԥык иазҵаауеит: – Уара уԥызцәа Аҟәа ргарц ақәпара ианаҳәу, ара узцәыҵагылоузеи? – ҳәа

– Сара аибашьра шҧеилгаришь ҳәа иҧшыхәқәо среиуоуп, – иҳәеит.

* * *

Х-ԥык ақырҭуа анацәа, зҧацәа аибашьраҿ иҵахаз, иахьжыз иҵәуон.

Актәи ан: – Сыҷкәын, нан, баша усхылымҵит, Аҧсны хаҵарыла шаҟаԥы зхы иамыхәоз аҧсуаа ҭаҳмадақәеи аҧшқақәеи нурцәазеи, убас аԥнқәагьы амца иарганы иублзеи, аха уара ухаҭагьы уаҟа улалаблите?

Аԥбатәи ан: – Адунеи ззылашьцахаз уан, аибашьра уанцоз бысцәымшәан, амали амашьынақәеи Аҧсны иалганы ибзаазгоит умҳәази, нас иабаҟоу, умалгьы ыҟам, уаргьы уҟам!

Ахҧатәи ан лыбжьы нхәыҵакны, азәгьы имаҳартә: – Уан иҧсыша, аҧсуаа рышкафқәа рзыҳәан акәызма уҽезушьуаз, ихьзыдахаз уанаа!

* * *

Хаҵак иҧҳәыс лчымазара зыхҟьаз еилыскаауеит ҳәа дырԥык иҿы дааин абас иҳәеит: «Сыҧшәмеи сареи уахынла ҳшыцәоу лара дԥагаланы сыҧсы сзеивымго ашьа оҽыхны, уаҳа аасылымшо схәахәаны, нас дааҳәны дыцәауеит акгьы ҟазымҵаз иеиҧш. Дааираза суҳәоит, усыцхраа, хәшәыс иамоузеи?

Адырԥы шәҟәык днахәаҧш-аахәаҧшын, ахаҵа илакҵа, инапқәа днарыхәаҧшын, дышҳазза данаатгыла, ахаҵа дҵаауеит: – Ишуҳәара еилукааз? – ҳәа.

Адырԥы: – Ари, баба, Ҧсоу ацҳаҿы аисра ҕәгәаны изҵаз азә лоуп, далзыргоҳәагьы акгьы сыздыруам! – иҳәеит.

* * *

Ҟ҆ыц еибагаз хаҵеи-ҧҳәыси иарҭак ада змазамыз, сасык дырҭааит. Акранырфа дабаргахуаз, рыбжьара ддыриеит. Ус ианааша, асас агәара данынҵыц, дааҭгылан аҧшәма иахь, уара избо уаԥреи хаҵареи угым, аха упҳәыс дкаҳҧуп, иахак сылмырцәеит, смаҟа шылкыз аашеит аниҳәа, аҧшәма дааччашәа:

– Абзиара узыҟалааит, уи сара сакәын изкыз ԥысҵаарак ҟамларцазы иҳәеит.

* * *

Ҧсоу азиас нырцә ала ҽуаԥык даалҧынгылан, аарцә игылаз диазҵаауеит: – Ишсоуҳәара, абра оеы сшақәтәоу уара уахь сзырру?

Аарцә игылаз: – Ҟоҳ, ушҧазмыруеи! – ҳәа аҭак ҟаиҵоит.

Аҽыуаԥ иҽы днасны азы данааҭала, иҽы азы ахыҵәан изаақәрылт. Аҽуаԥ рыцха ииулак азы даныр, дгәааны, ааит сзужьазеи ҳәа аарцәтәи даниҿагыла, егьи иҵьашьауа: – Уара, ҳкәатақәа уахгьы-ҽынгьы,

ишыхәмаруа нырцә-аарцә иахьыруаз, абасҵәҟьа уҽаасҭахоит ҳәа сҟамлазеит, – иҳәеит.

* * *

Аус ҟазҵарц зҭаху ауаҩы уахгьы-еынгьы дыцәаазом, излаҟаиҵаша дашьҭоуп, иагьыҟаиҵоит.

* * *

Аус ҟазҵарц зҭахым, уахгьы-еынгьы изҵигаша иҧшаауеит.

* * *

Азырҩрагьы ҵароуп, уи иамоуп аламыс. Азырҩра иахьахәҭоугьы иахьахәҭамгьы иашьҭалаз, хымҧада дыцәгьаҳәаҩохауеит.

Аҟазара жанр рацәала еиҽартәуп. Уи знапы алаку, сшәымбазои ҳәа ауаа ирышьҭалаз, рыцҳак иоуп иқәымҽиеит. Аҟаза, знык даабандаз ҳәа ауаа зышьҭалаз иакәхауеит изыққәҽиаз, злахьынҵагьы бзиахаз.

* * *

Иламысдароуп амаҵураҽы акгьы ҟамҵазакәан схы аланыҟәызгап ҳәа атәара. Алаҵәкьагьы, ианаҭахугьы ианаҭахымгьы аҳаҳаи ҳәа иқәгылан ишуеит, амалаҳәа акрышҧасфои ҳәа.

* * *

Хаҵак игәыла иҽы днеин, уара иаха ҧхыз ссирзак збан, аха цқьа исгәалашәом, уара исоуҳәароуп ҳәа дикит. Уеилагама уара, иаха ҧхыз иубаз сара иабаздыруеи аниҳәа, убри сыҧхыз иалаз ауаа уаргьы урылан, нас акгьы шҧаузымдыруеи ҳәа гәыбҕан наиитеит.

* * *

Зхаҧыц ахьаа иамырцәаз хаҵак аҳақьым иҽы дааин диҳәауеит: «Уара сара хаҧыцк ауп иҵхтәны исымоу, аха хә-хаҧыцк ыҵухызшәа рыхә усҭоит, амала даараза суҳәоит егьырҭ схаҧыцқәа урыламкьысын», – ҳәа. Аҳақьым даагәырҕашәа: «Ари хаҵароуп, абас ҳаилибакаар ауми ҳанбзиахо», – иҳәеит.

* * *

Барцыц Ҳаиҭ иазҵааит, аишәа-чара еилазгауа ауаҩы ишҧеизутәу ҳәа. Даараза узҭаху шьоукы упхьеит ҳәа ддәылумгозар уаҳа ҧсыхәак имам, иҳәеит.

* * *

Агыруа ҧҳәыск лхаҵа дылҵәуон: «Камшьышь-Камшьышь, нанау, уажәрааназа уара хыхь уҟан, сара ҵаҟа сыҟан, уажәы уара ҵаҟа уҟалеит, сара хыхь сыҟоуп, ишаақатәу ҳәа ак сумырбеит ишҧаҟасҵои, чқьими цодва» – ҳәа.

* * *

Егры аҳәааҽы агыруа дырзынкылауам, соушәышьҭ ҳәа дрыҳәеит. Иҟалазеи анырҳәа, Ачандара ҵла дук аҽы

сыжьҭаага сымҵәышә схашҭны сааижьҭеи акыр ҵуеит, иаазгароуп, иҳәеит.

* * *

Нхаҵ бзиазак иуҭра аҳәсақәа ҭаланы ишҧьычуаз аниба, ҳаи абри аиԥш зымбакәа сыԥсыр еиҧьымзи ҳәа иҿырцәиҵәахуан.

* * *

Ахы пату ақәҵареи ицқьаны аҿеилаҳәареи ԥагьаразам, уи иара ихы аҵкьыс дызлагылоу ҳаҭыр рықәҵара ауп.

* * *

Ҳҧәы ҳәанзамкәан ҳҧәылак иаалырҟьаны иԥсҭазаара далҵит. Дызгаз еилаҳкаап ҳәа аҳақьым иааргаз дангәеиҭа: «Ари дызгаз апарпыл ԥьыка ауп», – иҳәеит. Аԥшәмаҵәа неиҿаԥшы-ааиҿаԥшын: «Ааи, аҳақьым ухаҵкы, аиашазын ари ахаҵа даагылеижьҭеи аԥьыка иифахьоу ҧба дук иазымкыргьы ҟалап», – рҳәеит. Аҳақьымгьы ари ирҳәаз игәы ааҟанаҵан абриаҟара апарпылца ԥьыка ҙеаҭаны изфоз уеизгьы шаҟа шықәса ихыҵуазеи ҳәа дҵааит. Иахьатәи амш налаҵаны иҳаԥхьазозар, 125 шықәса ракәын ихыҵуаз, рҳәеит. Аҳақьымгьы иихәо иҿамшәо днаԥшы-ааԥшын «Ничего себе» исҳәа сгәаанагара башахеит убауоу», – иҳәеит.

* * *

Хаҵа нымхак, игәылаҵәа ргәы намзо, ҳара ҳлаҵауеит, ҳрашәауеит, иааҳрыхуеит, уара ашьашәыр узааҵымҵит, акгьы зыҟоумҵозеи анырҳәа, иара иааԥьеишьан: – Ҟоҳ, нас абриаҟара аарыхны шәымацара ишәфар иламысдаразами, – иҳәеит.

* * *

Уаҩы каҧбеик изҵааит: «уара ианакәызаалак узшьапык ауп аимаа зшьоу, егьи изашьамзеи?» – ҳәа. Аҭак: «Сызшьапык сыхьуашәа сеимаа сҵәахуеит, ари шаахалак егьи саланыҟәарацын», – иҳәеит.

* * *

Ҩыжәҩык ибадақь дасуа, Егри Ҧсоуи рыбжьара аԥсуа жәлар рыла иҭәааит иҳәоит иԥаҭхь ду шьҭыхны, арахь дааилукаар ихшаз ракәым, цгәыкгьы ихьзала адәы иқәым.

* * *

Ԥҳәыс ҿак дцәажәо абас лҳәоит: – «Ақыҭаҿы, арахә-ашәахә, аутра, нас асас уҳәа сымч анрыкәымха, ԥҳәыс қәыԥшк даазгеит цхырааҩыс. Аҩнқәа инарҟәыгашәа уаҭахк аҿы лыцәарҭагьы ҟасҵеит. Ус ҩахаҟа даныцәа, акы лыхьыр ҳәа сшәан, сара сахьиауаз баргьы биала азәгьы идырыр ҟалом ҳәа налаҳәан, сара лара дахьышьҭалоз сшьҭало саналага аахыс ауп, сыԥшәма дыҿыԥҵәаауа бзиа сшибоз анеилыскаа!

* * *

Аҧьыч дызқәылаз ауаҩы иԥсы аҭазаара еиҧьишьан, иҿеимырххацәакәан имаз зегьы анииҭа, аҧьыч длалаган ари ахаҵа дааисуа ашьа дарганы, ихы дамыхәауа дҟаиҵеит, убас ада иигаз хаҵарам ҳәа иԥхьазаны.

* * *

Блабырхәатә Барцыцуп. Жәытә шәарыцаҩын, уаҳа наилымшо дхан, иԥсыԥ алагаҩагаратцәҟьа, улымҳа наидцан умзыркуазар иумаҳауа аҟнынза днеит. Ус дидтәалан дызҷаԥшьоз иԥа ибжьы аагеит: «Саб, ашьшьыҳәа уҟаз, сара абри Анҳашҭыкә ашьхара снаҷалауеит, ажәеиԥшьаа исиҭар, шәарах жьык уҷасцап!»

Абгьы дшакәшаҳаҭхаз удырратәы ихы ааирцысит. Аԥа иҿеибыҭан индәылцра аамҭазын, иаб иахь ус иҳәеит: «Анцәа урыцҳаишьааит аха угәы аамаҷхошәа убозар, убжьы сырҳа». Аб адыркоегьых ихы ааирцысит. Аԥа данца аб даакәыԥсычҳан: «Ҳаи, акыр сыкәындаз, абри исхылцыз маҷзак еиликаауа дҟамлози, Анҳашҭыкә ашьханза ицо абжьы шсымамыз еилимкаарыз!» – ааигәахәт.

* * *

Гәымба Џьгыр ҳәа нхаҩ ҟәышк дыҟан. Хаҵарԥыс дрылазамкәан ф-ҩык азҕабцәа драбын. Изҕабцәа азә латцкыс егьи деиҕьны иссирха аизҳара иаҷын. Арҭ ихьыԥшны, ԥҳәысҳәара ҳәа арԥарацәа имҩахыцуазгьы маҷҩымызт. Уеизгьы макьаназы ма иара ма дара иргәаԥхоз ҳәа уаҩы дырбомызт. Ус шьыбжьышьтахьык, иԥшьҩыкны арԥарцәа агәараҵа имҩахыцит. Уамашәа иубаша рыԥшьҩыкгьы ҩба-ҩба саатҭ наҟ-ааҟ рнапқәа ирхоуп. Уажәы-уажәы рмахәарқәа хьареуа, абарҭ рсаатқәа аԥшәмацәа ирбарц ирылаеырбо иштәаз, аусурахьынтәи иааиз аԥшәма Џьгыргьы исасцәа даарықәгәырҕьан, аԥсшәақәа нареиҳәеит. Арҭ рсаатқәа ауимбахуаз, нас даараза иааԥьашьашәа, изакәызеи

дадраа, абарҭ ицырцыруа шәнапқәа иссиршәа изырԥшзо аниҳәа, дара аҳәаха реибамҭо, ари саатҭуп, иарада ианшауа-ианыхәло адырра уадаҩуп рҳәеит. Џьгыр даагәырҕьан, ҳаи мышрақә шәысзаауан, иҟашәцалак ԥшьбаҟа саатҭ сышәҭароуп уаҳа ԥсыхәак сымам, арҭ сырахә ҵҩа змазам, шьыжьы ахкаарахь ианцо рыздыруам, ихшьызар, исыбаргәызеи иҳәан, данааԥышәарчча арԥарцәа мыждак иҿы ишаанагаз рдырын, иныҵаба-аатцаба ицеит.

* * *

Дараза зыкәра неизахьаз ҭаҳмада хлаҳәадак, абранза иԥсы аазгазеи уҳәаратәы, насгьы зыжәзы зҿыцыкәкәоз, акык-ҩбак изынхаз ихаԥыцқәа анихьаа, иҭынхацәак хацәак итцагылан аҳақьым иҿы дааргеит, уицхрарароуп ҳәа. Аҳақьымгьы ари иҭагылазаашьа аниба, инапы идикылар иҭахымхазт, аха ишԥаиурыз, изаанаҭ акәын, насгьы даазгаз ангәеиҭа, ишиҭахымыз иус инапы ананаиркыцәкьа, иааизымычҳакәан игәы ааилахынҳәын, иааиҿихыз зегьы машәыршәа аҭаҳмада инаиҿаҳаит.

Аҭаҳмада даазгаз гәааны аҳақьым ианизыцкьа, аҳақьым дшәан, абааԥсы саҭашәымцан, сара исҭахны иауҟалах, аха ари ҳҭәам-самқәа зҭаҳажьуа аведреи иареи еиԥшны санынаихәаԥш, иснамырчҳаит, иҳәеит.

* * *

Зхаԥыц ахьаа иамыртәаз хатцак усыцхрарароуп ҳәа аҳақьым иҿы дааит. Аҳақьым иаалыркьашәа шаҟа ыцхтәузеи ҳәа диазцааит. Ачымазаҩ инацәақәа рыла абри, абри акоуп ҳәа днақәирԥшит. Аҳақьымгьы, акы

акәзар зынза имариоуп, аха ухаԥыцқәа санрылалалак егьырҭгьы цәырҵуеит, нас ишԥаҟасҵои, иҳәеит.

«Уара уҳақьымуп, баба, ишыуҭаху», – иҳәеит ачымазаҩ. «Нас хаԥыцк аҵыршәара хәышә мааҭ ишаԥсоугьы удыруеит?» – ачымазыҩ днеиҿаԥшит аҳақьым. «Ааи, ааи, издыруеит», – иҳәеит. Аҳақьымгьы даазқәыршәшән, ажәа злазамыз ашәак ҳәо, инапқәа наԥхьеиҳәеит. Ахьаа зыртәоз ахәшә гәырк ала инаилеиҵан, ихьуаз ихаԥыц иавагылақәаз ԥшьхаԥыцк ааҵиршәан, нас ихьҵәҟьоз ахаԥыц днас-насын, ари шԥаҟоу, иумыхьзои аниҳәа, ачымазаҩ, ааи, ааи, уигьы сыхьуеит иҳәеит. Аҳақьымгьы игәы алаҟаны, иубома, иуасҳәаз ҟамлеи ҳәа уигьы ааҵиршәеит. Нас, даараза дааԥсазшәа ааҟаиҵан, аҽа ҩбаҟа ыҵхтәын, аха иулымшар ҳәа сшәоит. Уажәы ахәба иҵысхыз рзыҳәан ҩ-нызкь мааҭ сыҵ иҳәан, иааимихын, егьырҭ рзыҳәан аҽазны сузаап иҳәан, дындәылигеит. Зымацара зуаҭахаҿ иаанхаз аҳақьым ихьааиган: «Ҳаи, асҵәҟьа шҿимҭуаз здыруазҭгьы, аҽа хԥаҟа хаԥыц ыҵсымхуази, ҟәрышьқәакгьы сзацымлозеи», – иҳәеит.

* * *

Ҩыжәҩык ишьапы дазнымкылауа иҩоны данааи, иԥшәма лыкәҿиҭит, иаарласны ерызк азна аҩои иацысфашеи аабгароуп ҳәа. Иҟалазеи, уара уеушьуама, иужәыз узымхазеи анылҳәа, ҳахьтәаз аԥсраҿы аныҳәаҽақәа ибжьарыжьыз абыржәыцәҟьа ихасырҭәаароуп, иҳәеит.

* * *

Хаҵак аҩы иеарганы ҩнык дадгылан. Ашә аашәырты ҳәа аҳәҳәара данаҟәымц, аҽа хаҵак даадәылҵын, ҭәҭәала дипҟеит. Егьи уаҳа илымшо: «Ыы, уаргьы араҟа уааилома?» – иҳәеит.

* * *

Азәы арыжәтә иҽарганы иаб дигәалашәан дахьжыз данааи, абнара днанамышьҭызт, ус дҵәуа дыштәаз, иухьзеи ҳәа иаииазҵаа, саб аиаҵәара, абнара бзиа ибалон, саргьы ус ауп сгәахәын, уажә ишубо еиԥш, дахьжыз ҳзымнеиуа, абна иаҵәара ахысны иҟалеит, иара ҳа ҳхылҵгьы убас акәхап ишаҳзыруа, иҳәеит.

* * *

Ихшыҩ аҵкыс иижәыз аниааи иԥсцәа ахьжыз днанаган, рыхьзқәа ҳәааны зегьы ааирԥшын, игәыдибакылт, еицәажәеит, еицышәаҳәеит, еицыкәашеит. Ус ишеибарххауаз дрываиан дыцәеит. Ашьыжь данааԥш, ҳаи иаха сыԥсыр иауаз, ари аиԥш аԥсҭазаара уаҳа избараны сыҟоума, иҳәеит.

* * *

Ԥсхәыфацәак рызхарақәа аныҟала, руазәк ҿааиҭит: «Уара, ари иахьа акраҳҿеиҵеит, акраҳиржәит, аха уаҵәы иаҳаԥсыхәоузеи?» – ҳәа. Егьи дахьтәаз: «Уи уара хьаас иҟаумҵан, уаҵәгьы ак ҟалахп, ианамузах ма уара уԥсызшәа ҟаҳҵап», – иҳәеит.

* * *

Ԥсхәра дук аҿы аҭаҳмадацәа еиқәҿырҭуеит: «уара, иацы аԥсраҿы иаажәуази уажә иаажәуази шбаубои?» – ҳәа. «Ее, убаашәт, раԥхьатәи аҵәцақәа анаҳкуаз

уазҵаар акәын, уажәшьҭазыҳәан, уи еилызкааyа ҳәа араҟа уаҩы ҳҭәазам», – иҳәеит егьи.

* * *

Амыткәма быжьқәа иаарыламҩашьауа азәы ибжьы уаҳауеит: «Дадраа, иахьа араҟа ԥсроуп ҳаззеизаз, ҳаҵәцақәа абра иазхазааит». Аеазәы ибжьы ҩаҳаракны: «Ҳаи, ус ахьԥауҳәауеи, ара зымшала ҳтәоу арыжәтә иԥсы еиԥш бзиа ибон, ҳара ққьафқәа аныҟаҳымҵа, иԥсы ҳашьаҳыр алшауеит».

* * *

Ԍьычҩык иқыҵауаа ргәы анԥиҵәаза, даанкылан аначальник иҿы днаргеит дҭактәуп ҳәа.

Аначальник дҩаҵыззашәа ааҟаиҵан: «Ыы, ари ара дҭакны ҳара итәоу амла ҳеаҳаргоума?» – иҳәан днарҿаԥшит.

* * *

Милиционерк аначальник иҿы днеит амал рацәазаны измоу уамазак дыскит, аха ихароу ҳәа акгьы идызбалом ишԥаҟасҵои ҳәа.

– Ааит, уара, аԥхамшьа, убри шыҟаҵатәугьы сара иусырҵароума? – иҳәан, днаиқәҟааит.

* * *

Ача зҭиуа иазҵаауеит: – Аа, абыржәы, уара, уааиааназа изҭиуаз ҩба-ҩба ҳәа иҵиуан, уара иаразнак хԥа-хԥа ҳәа аҭира уалагеит? – ҳәа.

Ачаҭиҩы: «Бабараа, уи изхашаз игахьеит, сара макьана ууанза сзымнеизаҵ», – иҳәеит.

* * *

Ԍсрак аҿы, аҵәыцақәак аанышәкылап ҳәа идыртәаз, иахәҭаз ҟаҵаны иангыла, руазәк дзымгылакәан даанхеит. Амаҵ зуаз, «иухьзеи, угәы рахәыми?» ҳәа ианиазҵаа, «мап, мап, аҩбатәи агәыԥ иааиуа сырзыԥшуп», – иҳәеит.

* * *

Арҳәцәа хаҵак иҩны ианақәла, агәылацәа аакәшан, амилициа рахьгьы адырра ҟарҵеит. Арҳәцәа ишрықәымҿиаз анеилыркаа, еиҳабыс ирыцыз дааҵкьан: «Шәарбақәан, уара, ари ахаҵа иҩны зырҳәуа?» – аниҳәа, идырҳәуаз аԥшәма уи днеиҿаԥшызар, уамашәа ибауа: «Уара, шәаргьы абри шәаҿума? – иҳәеит.

* * *

Аҩны дахьынзаҟаз зыбжьы уамыхәауаз еибашьҩык, хымш аеазыҟаҵара даҿын, аибашьра ахы ианаатагыла, ҳаи иакәзамыз сыхьит, сгьежьыроуп, сшәақь асамԥал схашҭны сааит, иҳәеит.

* * *

Амилициа рҿы аусура зҭахыз арԥыск, дышгьычуаз дыркит. «Ҳаи абааԥсы, уара уеиԥш ахазына абри ухы ишԥақәнаургоз», – ҳәа наиарҳәеит. Иара дыԥхашьаԥхаҵо: – «Ишԥазури нас, иҵарымкыци аҕьычра

ззымдыруеи амилициа рҽы дрыдыркылазом рҳәан, уажә аҽазыҟаҵара саҽуп», – иҳәеит.

* * *

Ҩыжәҩык ԥсрак ахьынтә ачара ахьыруаз данақәшәа, ихылпҵа нкажьны, ихы-игәы дрысуа агәар дааҭалт. Иҟалазеи уеилагама ҳәа иаиазҵаа, ыы, уара, ари Камшьышь ҳәа иԥсыз игәарақҽ акәзами сахьыҟоу, иҳәеит.

* * *

Арыжәтә мыжда изааҟәымҵзаз аԥсра даналага, дзыԥхьаз иҵакыра иуҭахузеи ҳәа иаиазҵаа, иҟалозар сшәыҳәоит, санԥслак иҭацәызаргьы аҩы фҩы зхоу уалырк аҵаҟа сышәжы, иҳәеит.

* * *

Аишәа-чара аарлаҳәа даахыҵын, азы каҭәара дшаҽыз, ее уара аламысда ҳафатә зҭоу ақәабқәа роума зкаҭәарҭас иалухз ҳәа иаиқәҟаа, иҽы иаҳәо-иамҳәо, ыы, нас уамак ҟалама иара абарҭ ақәабқәа ирҭыхны иаҳфаз ауми икасҵәауа, иҳәеит.

* * *

Аԥшәма ԥҳәыс лхаҵа ибжьы анлаҳа, ашә анизаалырт, дшанханы дихәаԥшуа: – «Уара уанцоз акьаҽ шкәакәа пашәза иушәцаны уаусышьҭит, уажәы иҟаԥшьза, ари иушәу ушәызҵада? – ҳәа диазҵааит. Иара дзазо: – Ҳе-ҳе-ҳе, уи баба, бԥынҵа надкыланы цқьа бафҩыр еилыбкаап, – иҳәеит.

* * *

Бзиа еибабоз ҩыцьа арыжәтә шыржәуаз, руазәк дрызнымкылауа ихы-игәы дрысуа, сан, сан ҳәа аешьра далагеит. «Иҟалазеи, уара уан арыцҳа данԥсы, абриаҟара умҵәыуазеит, уажәы 25 шықәса анҵы аума данугәалашәа», – ҳәа данырк, иара даалҵшәа: «Мап, мап уара, сшәымжьааит, уиаҟараҵәҟьа ҵуама?» – ҳәа дразҵаауан.

* * *

Ҩыцьа арыжәтә реаргазаны ишаауаз, руазәк ҿааиҭит: – Уара, сыԥхашьарақәа ахьыҟоу сақәшәом, сынҭықыр сҭахуп усыцхраа!

Иҩызаа: – Ыы, уара, урҭ аҩныҟа иаанхмыжьи иухашҭма? – ҳәа наиаҭеикит.

– Ааи, ааи, ус акәхап, иабацеи ҳәа баша сгәаҟит, – иҳәан иҩныҟа иҽынеихеит.

АБЗАЗАРА ИАЛҬЦЫЗ АЖӘАПҨКАҚӘА

Уара иуаҭәам ԥҳәыс ԥшзазак слеилаҳаит ҳәа дааумган, лыхьчара улымшозар.

* * *

Аҽы егьа ибзианы иубжьаргьы аҕәра ахамҭакәан уақәымтәан.

* * *

Апсуа ԥҳәыс зыхцәы ҭзырффаз, аҕәра зҽам аҽы даҩызоуп.

* * *

Малла аиуахара, аамҭалатәи гәырҕьароуп.

* * *

Мыцхәы иапсышәаҳәацәо, иапсшәаҳәара гәы атам.

* * *

Маҭурала иҳаракхаз, иаҳаҭыргьы ҳаракхоит, маҭурала дшылаҟәхазҭцәкьа иаҳаҭыргьы лаҟәуеит.

* * *

Усзааи сысасцәа рчара-аишәа ааурԥшзап ҳәа угәыла дануԥхьа, амла ушакуа умнеин, ачара-аишәаҽы иуршанхар алшауеит.

* * *

Атәым малмыцԥаара иашьцылаз иантцәкьагьы длыцәгьычуеит.

* * *

Ауаҩы иҩны-игәара данырҭыцлак, зегьы дрысасуп.

* * *

Аԥшзара ԥсҭазаароуп рҳәоит, аха шьоукы рзыхәан ихырцәагахоит.

* * *

Ан бзиа лааԥсара сыԥхьазеит, исшәеит зҳәаз дыхшыҩтрам.

* * *

Ҳзаазаз ҳан, ҳаб анаҳҳәауа, зегьы ирыцкуп Аԥсадгьыл.

* * *

Амилаҭ маҷқәа реиҕыҕра, амилаҭ дуқәа ирызнарҳауеит.

* * *

Адаҕь азмах иҭыцуам, аиҿартәышьа ԥхашьаны.

* * *

Апҳәыс ԥагьа зхатца датәазымбоз, лара даалҟәатцын, аҽазә данига, еимаажәқәа гәыдылкылауан.

* * *

Аҽыҩ бзиа апхьа игыландаз ҳәа аҟамчы иаумырган.

* * *

Зыхаҭыр ҳаракзаз арԥыс, ԥҳәыс данааига, ихьыз нкабеит.

* * *

Апҳәыс модала зыбжа хызтуа, агәыхшәара лыцуп.

* * *

Аҳаиуантцәкьагьы, атцыхәала апхашьара хнаҩоит.

* * *

Иҽеимхаз ауаҩы, игәарагьы даҷәымыҷхоит.

* * *

Ибзиахаз ауаҩы, зегьы дыртәхоит.

* * *

Ала бзиа аԥҳәыс илеишуам.

* * *

Аԥҳәыс аашьа асас дылбар, лыхьурҙы кнылхуеит.

* * *

Мыцхәы иҽырбаз ауаҩы дымцурашоуп.

* * *

Занхәа зыҽелыдызкылаз аҭаца, лыҩнра дазымышхоит.

* * *

Аԥҳәыс зыла ухызмырԥшылаз, шә-ҩыстаарак лыҵаҵәахуп, ахаҵа уи илеилаҳаны даазгазгьы, еиқәада даанхоит.

* * *

Ахәыҷкаҵарҭаҿы зчанахкәа мыцхәы изырцәажәаз аԥшәма ԥҳәыс, убарақьаҭра лырҙуеит.

* * *

Аимаҳәылацәа еицлабны иҽырбон, аиҳәшьцәа еиҵашьыцуан.

* * *

Сасра уахьнеиз ахәыҷы уаниба дшәаны данҵәуа, араҷка асасцәа ирымҩахыҵырҭам.

* * *

Сасра уахьнеиз узымбацыз ахәыҷы инапқәа рхаха дануԥыла, асас дахьагым ҩнаҭоуп ҳәа иԥхьазатәуп.

* * *

Ала амцхә иуеишуа шәарҭазам. Ҽымҭзакәа иузыҭрысыз ауп ишәарҭоу.

* * *

Ауаҩы игәааҙаны усшьуеит, узбылуеит ҳәа зыбжьы цәгьахаз, агәеанызаара бзиоуп, аха уицәымшәан.

* * *

Ауаҩы даараҙа дгәааны, нас ҽымҭзакәан иуԥырҵыз, иакәхоит иуаҩа бааԥсхо.

* * *

Аԥшәма асас данизнеи, иԥшәма ибжьы лыкәырганы астол ахь иқәыбҵаша ҳәа еиқәызыԥхьазаз далаҟоуп, уи ала мыцхәы дыҽхәоит.

* * *

Аԥшәма асас данизнеи, иԥшәма иргәыкны «аԥшәма ԥҳәыс дҵәахыҩбзиоуп сыбмырԥхашьан», – зҳәаз ҕарҙак иакәзаргьы иԥшәмеи иареи рыгәрақәа еибагоит, уаа разкәоуп.

* * *

Ҩыцьа еибаргәааз, бна дук аҽы иԥибажәжәауеит. Азиас дуқәа еиқәмакәруаз хыла амшын ианаслак, уа иналазуеит.

* * *

Азиа хәыцқәа реизыҟамзаара, азиа дуқәа ирыцнаҵауеит.

* * *

Здырра маҷзоу зегь идыруашәа дыҽхәауеит, здырра

ҭаулоу шаҟа изымдыруа хә–ԥсҭазааракгьы шазымхауа идыруеит.

АБЗАЗАРАТӘ ЖӘАБЖЬҚӘА

АҲАСАБГАЛА ЗУАРДЫН ЗЫԤШААЗ

Дыҟан, дыҟоуп Барцыц Ҳаиҭ ҳәа нхаоы бзиазак. Иоонра-игәара ууаиныхәаларатәы деибыҭоуп. Мышцәгьазак иақәшәеит азлагарахь дымцар аныҟамлауаз. Иеиқәышәшәа игылаз иуардын ицәқәа натцеиҳәан, ибжьы иргеит иԥшәмеи агәыла – ҳәсақәеи рахь: – Шәааласы аԥьықәреи злагарц зҭаху, шәаатцәақәа ааган суардын иақәшәҵа!

Азлагарахь амоа дшықәлоз анреиҳәа, аҳәсақәагьы ана-ара еиқәәырҭын, дасу рԥьықәреи раатцәақәа ирҭаԥсаны иааганы иуардын иақәырцеит. Ҳаиҭгьы мышьҭабзиала иҳәан, саатк инеиҳаны аныҟәара ахьатахыз азлагарамоа днықәлеит.

Имоа аиҳаразак днахысхьан аиԥш, амш бааԥсы иҟаз акәхап изыхҟьаз, моа бааԥсык днадгылт. Иареи ицәқәеи иааҟарымцаз ҳәа иҟоузеи, аха иамуит, иуардын аҳәынцәа ирзылымгакәа иаанхеит. Нас иҟаитцахуаз, ауардын иақәыз аԥьықәреи агәылацәа рҽы инаԥхьакны, ицәқәа иманы иооныҟа дхынҳәит. Адыроаены оыԥьаҟа ацхыраароцәагьы ицны, ицәқәа иманы дахьааиз, иуардын аҳәынцәа илганы иргахьан – иҟазамызт. Ҳаиҭгьы иҟаитцахуаз даагылан, анахь-арахь агәылацәа ибыжьқәа нарықәирган, аха игәы иаахәаша ҳәа акгьы имаҳаит. Иҽааихан аколнхара аконтора аҽы дааит. Ус ихы зниҟьара изымдыруа дыштәаз ԥҳәызбак дтәоуп, излаҳасабуа лкуп, «ҷах-сах» ҳәа лада-оада аинҟьара иаҽыз, лаԥшыла дыхҭеикзан, нас длазцааит: – Сатамзааит, аха абри, «ҷах-сах», «ҷах-сах» ҳәа бааҟәымцзакәан зеинҟьара баҽу иаҳәозеи, ииаанагозеи,

исзеилкаауам, – ҳәа.

Азҭаб лҽааркәымшәышәауа: – Ои шәбаашәт, ари уиаҟара иатәамбашәа уазцааит, аха иахьа абри «ҷах-сах» ҳәа узхыччо ада ԥсыхәак шҳамам удыруазааит, – лҳәеит. Иара даагәырҕьан: – Аԥьашьахә бҳәоит, сбыҳәоит нас ишыбҳәара изакәыцәкьоу? – ҳәа длазцааит. – Ари убас иаоысҭаауп, – лҳәеит лара, аимак-аиҽак еилнаргоит, иарбан ус хкыс иамԥшааua, иаацәырнамгауа ҳәа акгьы ыҟазам, – лҳәеит.

Ҳаиҭ иубац иакәымкәан дҽахеит, нас дшьамхышлан длыҳәеит:

10– 15 минуҭ заҵәык роуп иахьынзасҭаху, нас абраҵәкьа иҟоуп, – иҳәан лаҳасабга аашьтыхны, иуардын аҳәынцәа иахьылыргаз днеит. Аҳасабга аанкыланы «ҷах-сах, ҷах-сах» ҳәа даакәымцзакәан аус шаируаз, игәылак дааидгылеит. Уи уамашәа ибауа: – Иҟауцозеи, уеилагама уара? – ҳәа даниазцаа, – ее баба, макьана иаҳзымдырқәо шаҟа ыҟоузеи, ари иску, хымпада суардын аԥшаауеит, аха сгәы иахьатахзам ҷьара схьанарԥшуеит, сыпсыр еиҕьасшьоит, аха ишпазури иара ус ауп исанаҳәо, – иҳәеит. Агәыла даатрысшәа: – Иаба уара, иаба ишсоуҳәара, ыы? – даагьаҵәыҕьаҵәит. Ҳаиҭгьы иааицәымыҕхазшәа: – Ее баба, аҳәара даараза исцәыхьанҭоуп, аха абри уара уахь ауп, – иҳәеит. Агәыла даатцкьан: – Ҳаи, Анцәа иныс, нцәарак шысзиу, абри исхылцыз дысхылымцыр акәымзи, амыжда, амыжда, ари схәыҷы игазарала акы ҟаитцазар акәхап, – аниҳәа, рыоны-ргәара еимдауа ишааиуаз, аԥшәма иара ауардын ахьыҟазамыз дандәыцәла, Ҳаиҭ амыжда илаԥш нақәшәеит иуардын ачарҭқәа руак. Ибжьгьы доахан: – Аа, аа, аԥшәма ухатцкы, уара уахьцо акәзам. Ари аҳасабга изласнарбо ала, абрахь ауп, – иҳәеит. Иназыдгылаз абоурае иԥхашьа-ԥхатцо игылаз ауардын аатцырган, ицәқәа натцакны, Ҳаиҭ

иԥатҵа далаччо, аҭыыч игәара дынҭыҵны излагарамҩа днанылт.

«125 ШЫҚӘСА ЗЫБЗИАБАРА ЗГӘЫ ИҬАҬӘАХЫЗ АҬАХҲМАДА»

Дыҟан ҭаҳмада ҵаулазак Хатыгә зыхьзыз. Ари дахьынхоз иқыҵа, иара убас анҭыҵгьы, унеишь-ууаишь ҳәа зарҳәауаз, аԥсуаҵас ҳаҭыр дула изхаҵгылоз азәы иакәын. Хатыгә ф-ҩык аҳәсақәа ааигахьан. Урҭ даараза пату рыцәиҵон. Аԥьабаа мыцхәгьы дирбазомызт, аха рыцҳарас иҟалаз, ааба-жәаба шыцәса еиҳаны азәгьы инылҵуамызт рыԥсҭазаарақәа ирылҵуан. Иаргьы абас лахьынҵала иеицәымшәарақәа даараза ихьааигон, аха имчгәышьазеи, аԥсабара иара атәы ҟанаҵон. Хаҭала Анцәа игәаԥханы иишаз ари ахаҵа нарҳа ду, адауаԥшь имч змаз, 125 шыцәса ихыҵуан адунеи аниԥсахуаз. Усҟан иара ихылҵ, урҭ рхылҵ инеишьҭаргыланы 150-ҩык инареиҳан. Урҭ рыжәҩахыр неибырҭан, ԥсабарала иҩычаз ашьхак акалҭан улаԥш узаҟәымго қыҵа ԥшзазак ҭырҭәааны иқәынхон.

Хатыгә адунеи аниԥсахуаз аамҭазын, раԥхьазатәи иԥшәма лахьынтә ихылҵызи иареи уахьынарыхәаԥшуа қәрала уамак рыбжьақәам, еиқәлацәоуп уҳәаратәы изыш-зышза ишышларыз ишланы, аҭаҳмадара рылаҽзаны акәын ишыҟаз. Аха аԥсҭазаараҿы дара-дарала, рыпатуеиқәҵа-шьеи реихаҵгылашьақәеи рыла, иҩашьазомызт. Дасу рыцәрақәа рылахь ианушәа ирнубаалон рхаҭақәа закәыз. Хатыгә илиршеит ихылҵызаԥсуара рыларҵәаны раазара. Урҭ рахьынтә имаҷҩымкәан еиуеиԥшымыз азанааҭқәа рыла аҵара дуқәа ирылгахьан, ажәлар рахьынтәгьы инарҭбааны апатуи аҳаҭыри рыман. Адгьыл рыенадкылан, уи ԥсҭазаарас ишьҭызхызгьы, иааԥьоушьаратәы ҧеаадырԥшит. Рыҩнеихагылақәа, ргәара ԥшзақәа уреилаҳартә иҟан, раандакышьаҵәкьа иуанаҳәоз рацәан. Убас рбаҳчара, рырахә-рышәахә ирыгу ҳәа акы узрывымбо еиқәшәан. Знык иадамхаргьы абарҭ инрылаԥшыз, ҳаи шьыри, ԥьара акала срылахәындаз исҭынхандаз, сырҭынхандаз, мамзаргьы рааигәаза сынхандаз ҳәа згәы иаанамгодаз.

Аҵла адацқәа шаҟа ираҵәоу, шаҟа иҵаулоу аҟара иазҳауеит, аҽарҭбаауеит, иҭәҭәахауеит ҳәа ирҳәауа хымԥада Хатыгәгьы изуҳәар алшауан. Шамахамзар, Аԥсны лада-ҩада ауаа дызлахәымыз ҳәа убазомызт. Изҭабцәа ракәзар, аԥшәымарақәаҳәа иахьнанагаз аҩнаҭақәа рҿы анра ахьыз шьҭыхуа, аԥҳәыс мшы ҳәа рзырҳәо иҟалеит. Убас иԥацәа аҭаацәарақәа ирылалан, рыхшара дара уҳәа Анцәа дрықәныҳәан иҿиауеит, рҭызҭыԥқәа рыхԥхьазара иацло рқыҵа амҿхакгьы аҽарҭбаан, азҳара иаҿуп. Абарҭқәа ракәхап, Хатыгә есмышааира еиҳа-еиҳа имч иацло, убас инҵыра иацло, агәалаҟара ду иманы дыҭәҭәаза дҟазҵозгьы.

– Сара иахьа слахҿыхзар, сгәалаҟара ҳаракызар, аԥсҭазаара гәырҭьахә салахәызар, зегьы зыбзоуроу абарҭ исхылҵыз, урҭ ирхылҵыз иахьынеибарку, раазашьоуп, рхымҩаԥгашьоуп, реихаҵгылашьоуп, ажәакала «аԥсуара» ршьа-рда иаларҵәан иахьаазахаз ауп, – ҳәа лассы-лассы иажәа иалаҵан иҳәалон Хатыгә.

Хатыгә нхаҩык иаҳасабала, иԥсҭазаара зегьы зыдҳәалаз адгьыл акәын. Уи иабацәа дуқәа рахьынтә, убас иара хаҭала анхара аҿы аԥышәа дузза имаз, ааԥсарак ҟамҵакәан, ихылҵ урҭ рхылҵ аус аҿы идырбо рыларҵәара даҿын. Азынразы асы хьшәашәа хьанҭаза изқәыжьыз адгьыл, убас ашәаԥыцьаԥ, аҵаа, акырцх, аԥша хьшәашәа иарԥьыҟәхьаз, аапынра анырзааилак, амра хааза ианрызкылԥхалак, аҧхара иргәыҵалаз, ҿыц иарҿыхауан, адгьылгьы аԥсы ахалан, аӷӷа-ӷӷаҳәа ианцәажәоз аамҭазын Хатыгәгьы уи иазԥшыз, ибаҳчараҿ еиҳа иахьҭынчроу днышьҭаланы, адгьыл ихы надҵаны дзыҩуан. Уи ианаҳәоз аамҭақәа

иерыкәыршәаны, дцәаҕәон, длатцон, деиҭаҳауан, ашәыр-тцла еилихуан, еихеиҳауан, азахәа зегьы реиҳа иҧшкоуп, ачҳара маҷуп ҳәа даараза дацклаҧшны еилихуан. Абарҭкәа инарҷыдан, Хатыгә идыруан амзаҿа анкыдло аамҭагьы. Уи ҭынч датцаҧшуа уи ишкнаҳау аҷыдаракәа иамоу рыла идыруан анхара шыкәса иаарҁарахоума ма изысаамҭахоума. Иҧынгылозаалак, рызнеишьа иеакәыр-шәаны аеаҁра дугьы ааирыхлауан, ихылтцгьы уи амҁа икәын.

Хатыгә игәалаҟазаара ду ианаҳәоз ала, есышыкәса ҁыинтәы-хынтәы, ихылтц-рхылтц, убас ҿыц иланагалаз иҭынхацәа, аҁын ду ҳәа иахьашьҭаз игәара ашҭаҿ еизганы, ашьтәа дуқәа шьны, нас агәатцәа ҁаҳарак, дааҭгылан ажәҁан днатцаҧшуа, ахныҳәарақәа ҟаитцон. Абраҟа акәын аилабжьара, аихатцгылара, аиҳаби аитцби дасу рҭыҧкәа дырны аҧсуатцас пату аиқәцара ахьырцоз. Ажәак ала, Хатыгә абарҭ иаакаитцо зегьы, аҧсуала ауаҁы иаазара, ауаҁытәра иахытцхырҭаны ибон.

– Аҧсуаа хыҧхьазарала даараза ҳмаҷуп. Аха иахьа, хыҧхьазарала ирацәоу амилатқәа ҳаарылукааua, ҳрыламҁашьауа ҳаиқәзырхаз ҳаҧсуара ауп. Ҳабдуцәа иаҳзааргаз ҳаҧсуара, шәыблақәа реиҧш шәахзызааua, шәеиҷаҳан ишәыхьчала, – ҳәа дрылабжьауан изаҳауаз зегьы. Ус ашыкәсқәа еиҧхныҁоланы ицон. Ф-ҁык аҳәса ааганы анышә иамаздахьаз Хатыгәгьы ишыкәсқәа еиқәылацыҧхьаза, иҭагылазаашьа аеаҧсахуан. Аеазәы даaигар иҭахызаргьы иламыс инаруамызт, дашьаҳауан. Ари гәазҭаз, ҧхьаҟатәи иҧеиҧш иазхәыцыз Хатыгә изааигәазаз, рхы ааидыркылан, абасгьы иарҳәауеит: – Хатыгә дад, ҳара уара уҳарҟәышуеит, иузымдыруа акы уаххәоит ҳәа араҟа ҳмааит. Ҳара ибзиазаны иаадыруеит, уламыс, уаҧсуара уахзызааua пату шақәутцо. Сызлоу нас исхылтцызгьы сышҧеилыркаари исзырҳәарызеишь ҳәа уеааникыланы уҟоуп, аха аҧсабара иара атәы ҟанатцоит. Уара макьаназ ухи уматци

еибауеит. Уара заманалатцәҟьа иудыруеит ауаҁы аҭаҳмадара анихьзалак, данымчымхахо аамҭазын, аҧшәма ҧҳәыс илылшо, уи дшылбо, аеазәы ишилымшо. Хара, уара иузааигәазоу, ушеилаҳкааз аиҧш, иара уаргьы ҳара ҳаилукаар ҳҭахуп.

Зхы кыдтцаны изыркуаз Хатыгә арҭ злацәажәауаз атцакы анеиликаа, – иеыҁеитцыхшәа, днарҿаҧшын: – Иҭабуп, дадраа, иҭабуп, ари сара даараза сазхәыцхьеит, шәахьиашам ҳәа акгьы ыҟазам. Ҳныкәеибагап ҳәа иаазгалак 7-8 шыкәса еиҳаны азәгьы инылымцзеит. Иара уажәгьы илымскузеи, аеазә даaганы, лыгәнаҳара сзатцаларызеи, сара хаҭала ус ислахьынцахазар. Аха зегьы хызеуа, зегьы иреиҳазоу аразҟы, алахьынцакәа иреиҳазоу алахьынца Анцәа исиҭеит исатәеишьеит ҳәа исыҧхьазауеит, иахьа сара схылтц, урҭ рхылтц ахьхьа-ҧьҧьаҳәа зызҳауа сахьрылаҧшуа, – иҳәан иззаиз аус атцыхәа ааҧитцәеит.

Хатыгә иажәра шкәакәан, иҧшзан. Ари Анцәа игәаҧханы иишаз – итцегьгьы сыпсы ҭандаз иҳәо, схылтц урҭ рхылтц аҧьҧьа-ҧьҧьаҳәа ҳазшаз дрыкәныхәан азҳара иаҿу срыхәаҧшландаз ҳәа агәаҳәара ду шимаз, чмазарак ма хьаак ҳәа имазамкәан, дажәны дтцыкәкәан, аҧсра далагеит. Иааихылтцыз хәычгьы дугьы, ргәыбылра зыдҳәалаз рабдуи рыҁын дуи рҟны рхәышҭаара хытцхырҭас иамаз агәара ҧшза иазымкуа еизеит. Арҭ еизаз ихылтцыз рахьынтә 85-95 рҟынза зхытцхьаз ааилартцан абасгьы рызбеит: «Ҳара ҳанацәа хазы-хазқәоуп, аха зегьы ҳаазхылтцыз абысгьы абдусгьы иҳамоу азә иауп. Уи еилыхрак ҟамцазакәан зегьы ҳаиҧшны ҳаибон, ҳиаазеит, дасу иҳалақәаз гәаҭаны ҳшьапы ҳақәиргылеит. Атцара зҭахыз ҳирманшәалан, уахь ала ххәыдамкәан ҟаитцеит. Ааи, абар адгьыл, анхара заанатс ишьҭызхызгьы ауаа ҳҿаҧшны инымхозар, ҳара азәы ҳаихьынҳалауаҳәа ҳҟамлазеит. Ҳахьынеибарку ҳажәлеи ҳахьзи наҁхьеит ҳахьынхо

ақыҭа инаҵәыхараны анҭыҵгьы, аҳаҭыр ду ҳамоуп, уалаҭынхалагьы Анцәа дҳақәныҳәаны ҳаҟоуп. Нас, амали ахьымаҭәеи уҳәа акы ҳазрыцҳаны ҳаҟазам. Абарҭқәа зегьы махәҽала, хшыҩала, азәк иеиҧш ҳаидкыланы абранза ҳҳазгалаз, ҳцәырызгаз, ҳазегьы нцәахәык иеиҧш ҳазхәаҧшуа ҳаб зегьы ҳаб ду изыҳәан иҳалымшара ҳәа иҟоузеи. Аа, иахьа излаабо ала, иҧсҭазаара минуҭқәак аанхеит. Шәааи ҳнеихагыланы, ҳнаиеихырхәаны, дад ҳаб, ҳабду, уара қыҭак ауаа ҳаухылҵын, уаҳҳылаҧшын ҳурҧшзеит, ҳуаазеит аҧсуара ҳаларцәаны, ҳуаатәны ҳажәлар ҳрылаургылт. Иахьа ушыҟоу аабоит, аеа шаҟа аамҭа узынхаз ҳаздыруам. Уи ҳазшаз Анцәа ду иусуп. Ҳара иаҳҭаху, уара уҧсы шҭоу, уҧсы иааҭаху, абри сфандаз, абри зжәындаз, абри збандаз ҳәа иарбанзаалак угәы иаҭаху, узызхьааува акыр ыҟазар, ҳшьамхышлан ҳуҳәоит иаҳцәымзакәан иҳауҳәарц. Ҳара зегьы рыла ҳаиқәшәоуп, ҳахиоуп, абриаҟара уҧьабаа ду иҳаду аҭакс иааҳалымшо акы ыҟам, инеихагылан, ирызбыз, ргәы иҭаркыз илымҳаҿ инаргеит.

Игәиеанзамкәан ари аиҧш заҳаз аҭаҳмада изымқәацо зиарҭаҿ ишьҭаз Хатыгә, иблақәа аахитын, гәалаҟара хәычҳак шинырыз убаратәы иқьышә аақәаца-қәацан аарлашәа: – Иҭабуп, дадраа иҭабуп, абас ҳаҭырла шәахьсхаҵгылаз, уи сара исзыҟашәҵо ахаҵгылара шәаргьы шәхылҵ рзыҳәан иҿырҧшыгоуп, ирҟәышгоуп, иаазагоуп сара шәансықәлахо аамҭазын, усҟан даргьы шәыхзызаауа абас ишәхаҵгылап. Егьи, уара угәы иаҭаху ҳәа шәара исыдыжәгалаз, уажә азыҳәан, ҟалашьа змазам акоуп, аха уеизгьы ижәдыруазааит аҧсуаҵас маҷк иманшәаламзаргьы шәлымҳа аҟнынза иназгап, – илаҕырзқәа иблақәа иаахыжжылан, иқьышә қәац-қәацо: – Шьазина, Шьазина! Минуҭк адамхаргьы ллакҭа сынхыҧшылар акәгәышьан, аха уахь нырцәыҟа ҳаибабап! – ҳәа иажәа ааҿахҵәан, илацәақәа

неиқәиҧсеит.

Ихагылазгьы иааҷьаршьан, инеиҿаҧшы-ааиҿаҧшит. Ари зыхьыз иҳәаз Шьазина раҧхьазатәи бзиа ибаны иҧсҭазаара иалнахыз иҧшәма лоуп. Абар шьҭа 100-шықәса инреиҳаны иҵлашт уи адунеи лыҧсахижьҭеи, аха иҧсра аенынза, игәы иҭаҵәахыз, ибзиабара иахьа иҧсы иацҧсит рҳәан иара ишихәҭаз ҳаҭыр дула, зыхьз иҳәаз Шьазина дахьжыз, уаҳа азәы дызбжьамлауа лыварацәкьа анышә дамардеит.

Абас ала Хатыгә 125 шықәса зхыҵыз, ф-ыык аҳәсақәа, азә латцкыс азәы деиҕьны ишааигахьазгьы, раҧхьазатәи ибзиабара ауп игәаҿы иаанхаз.

Ари ашәышықәсақәа ирҭысны иаҳзааз ажәабжьуп, иара иахьагьы узызхәыцша иҭоурыхтәу хҭысуп.

АЖЬРА-ЦӘАРА ҲӘА АНЫҲӘАҾА ЗЫХҞЬАЗ

Азыбжьа ақыҭантәи ашкол аҿы аҵара иҵон арҧыс еилҟьак. Иҧшра-исахьа, ихымыаҧгашьа рыла, ҧхьаҟа зҧеиҧш ссирзахо азәы ҳәа ихәаҧшуан. Дшәаҳәон, дкәашон, ицәажәашьалагьы дҟәышын. Убас Лзаа ақыҭаҿгьы зҕаб ссирзак, лыҧшра-лсахьа ауаа деицгәарҭон, азҳара даҿын.

Ҽнак, чара дук аҿы арҭ макьана еибамбацыз, еибазымдыруаз, харантә рлакҭақәа рыла инеиҿаҧшит. Арҧыс, аыцәа ирылҧьҧьааува игылаз ддыркәашеит, ддыршәаҳәеит, азҕабгьы лылаҧш дыҵашәан, биаза дылбеит. Нас мазала дахьынхоз, ашкол дахьҭаз уҳәа еилылкааит. Азҕаб абри иааигәара дыҟазарц лҭаххан, Азыбжьа дааны лҭынхак иҿы даагылан ашколгьы дҭалт. Ус маҷ-маҷ рылаҧшқәа еиқәшәо, еизааигәахо ишааиуаз, абзиабараҵәкьа рыбжьалеит, еизааигәаны еицәажәо, рыгәҭыхақәагьы еибырҳәо иалагеит.

Ашкол ианалга, аҩныҟа лҭаацәа рахь дналҧхьар шылҭахызгьы наиаҳәаны инеиҧырҧит. Азҵаб аҩны дахьаазиз акыраамҭагьы ҿылымҭызт, аха амаза илымаз, иаартны лан илалхәеит.

Арҧыс иугәампҳоз иакәызма, ипатреҭгьы ллырбеит, ангьы лыҧсы дылзалымхуа дылгәаҧхеит. Ани аҧхәи ирызбеит, ари арҧыс иҩызцәажәак наидкыланы рыҩныҟа даарыҧхьарц. Арҭ рымаза, ҭакыс иамаз мҳәазакәан, аҩны аҧшәмагьы иарҳәан, уигьы асасцәа рааира дазыразхеит. Аишәа-чара аҿазыҟаҵара иалагеит. Еиҳаразак ани аҧхәи еилдыргеит, рыҩны-ргәара, уахьынаҧшлак убла узаҟәымго идырҧшзеит. Ус арҧарцәа ибыжьҩыкны, аҿҳәара ирымаз амш иакәыршәаны, ари агәараҭа иаҭааит.

Араҟа реиҟәшәара ҭакыс иамоу здыруа х-ҩызаҵәык роуп: арҧыси, азҵаби, ани, егьырҭ ари аҵыхәала еилкаак ҳәа рымазам. Аҧшәма, иааиз исасцәа дырҧылан, ашьтәа рзишьит, иааҷьоушьаратәы аишәа-чара дырхиеит. Аҧшәмагьы исасцәа ирыҟәнагахашаз игәылацәа даарыҧхьан ирыдиртәалан, ачеиҷьыка рнапы адыркит. Еиҟәшәаз рахьынтә, аҧшәма атамадара идырҵан, аныҳәаҿакәа шьҭыхуа, азәазәала дразҵаауа, ран, раб рыжәлакәа ҵҵааауа дшааиуаз шьҭа ркьафкәагьы ҟалеит уҳәаратәы ишааиуаз ари арҧыс, маза амаҳәра зҿазыҟазҵоз иахь ихы нарханы, иныҳәаҿа аашьҭихын, иухьзузеи, уан дызусҭада, уаб дызусҭада, иужәлоузеи ҳәа даниазҵаа, арҧысгьы изҵаарақәа рҵак аныҟаиҵа, итәаз зегьы иҟалаз ҳәа акы рзеилымкаауа, аҧшәма дахьтәаз дҩаҵҟьан, аа, аа, Анцәа диныҳәааит, ааи усзаазгаз ишьапкәа срыкәыхшааит, сашьа, сашьа гәакьаҵәҟьа дысҭааит иҳәан, дгәыдикыло, дхыдикыло, ус арҧарцәа амаҵ зуаз адҵа ириҭаз ала аҿа ҷьма ҭәрык, ари арҧыс ихьзала иршьыз, агәаҵәа жәны, аҵәы иахаҵаны аҧшәма ианааидырк, иҧшәма ҧҳәыс, иҭаацәа зегьы амаҵурҭахь еилыхауаз, астол ахь даарыҧхьан,

араҟа итәаз ирзымдырзоз ҭоурыхк аҳәара далагеит: – Ари арҧыс сашьа ишьҭрала абдуки андуки ирхылҵыз ҳауп. Абар абри амаҵурҭаҿы ихшьу ахнышьар ҳабду иҟәых ауп, иҟоуп. Ҳара аамҭакәак ҳрыкәшәан, ҳзеибамбеит, ҳзеиҿаымцааит, аешьцәаҵәҟьакәа ҳауп. Жәытәзан, Азҩыбжьа ҳахьынхоз уаҩшьрак аҵыхәала ҳққыҭа ҳналҵны ҳамцар ада ҧсыхәак ҟамлеит. Абра – Лзаа иҧхьакырҭоуп ҳәа саарган, анхара салагеит. Ҳара ҳжәытәра, ҳҿатәра ҳахьыҟазаалак аишьцәа, ажьрацәара иҳабжьоу еилагашьак амазам. Ҳазҵабцәеи ҳаҷкәынцәеи хаҵеи ҧҳәыси ҳәа еибагар уи хызззароуп, маҳагьароуп, еилгашьак амазам, ҳажьрацәара Анцәа иныҳәааит, хәашьрак ақәымзааит ҳәа иаҵәца кны дныҳәон. Азҵаб арҭқәа заҳаз, дызлагылаз ашырҳәа дынрылҵын, мазала акәасқьахь дыхәнеит. Ари лымазақәа здыруаз ан дахьцаз збоит ҳәа дахьыҩхалаз, лызҵаб дкәалаауа дыхшьын, лыҧсы дзахьымзеит, дыҧсхьан. Ан ари збаз шәакь хытҟьарак иаҩызахеит арҵәаа-арҵәаа ҳәа иааҭлырҟьаз лыбжьы.

Уи акәхеит, аишәа-чара гәыргьарыла еилашуаз, ачеиҷьыка ашәы нақәдыршәит. Аҧсы дырҵәуеит, дырҷьабеит, иара ус ианлыхәҭаз анышә днамардеит. Иҟалаз, лҿызхлырҟьаз ҳәа ҩыцьа – ани арҧыси рыда уаҩы издыруам, ахҧатәи аҧха лакәын, лыпсҭазаара далҵит.

Аҧшәма рыцҳа, ихьыз издыруам, иҧха хазына, ахьымзҭ ду илыргеит. Изҵаб лҭахашьа, хәыцра шәкы ихы-игәы иҭалан деилабылуеит. Џьара арҧыск ишакәым длызныҟәама, илыхәҭамыз ажәак лаҳама, иихәыцра издыруам. Уахгьы-еынгьы дыцәам, ҭынчрак имамкәан дшааиуаз, иҧшәма ҧҳәыс ҷыдала пату зқәиҵоз, уажәа даара ишакәзам дыхҭеикит, илзааимго ҳәа акгьы ыҟам, бара – ан бызҵаб лымаза, лхьаа шҧабзымдыруаз ҳәа, аха макьаназ еилкаaак ҳәа имамкәан дшааиуаз, ан рыцҳагьы иҟалҵахуаз, лгәы анҧцәаза, лхаҵагьы зшьа

злабаны аҩара иаҿыз дрыцҳалшьазар акәхап, амцхә ихәыцуаз, игәшәы-мшәы ҳәауа дааиқәлыртәан, иҟаз шыҟаз, ак ицәымҵәахыкәан гәаартыла зегьы иалҳәеит. Аб уажәрааназа, иҽызниҟьара изымдыруа, агәаҟра иаҿыз, ух гәышьа ҳәа дааиқәтәеит. Нас ашьшьыҳәа имчыдахаз ибжьы ацәажәара дналагеит: – Араҟа, ҳара абацәеи анацәеи, аиҳабацәеи иаҳҳарамыз ҳәа акгьы ҟамлазеит. Иара баргьы гәыбԥанс ибыстарызеи, иабаздыруаз ҳара ҳҭоурых, ҳахҭыс. Азҩыбжьа ақытан ҳанхон 3-ҩык аешьцәа. Асамбақәа ҳәа жәлас иҳаман, сара сықәра шмаҷзаз, арыцҳара сымхаҟацеит, ауаҩы иҧстазаара далсхит. Убри анаҩс абра Лзаа иҧхьакырҭоуп насгьы уаҩы иҿархасырҭазам, Азҩыбжьеи Лзааи дааразa еицәыхароуп ҳәа сызҭахыз сааганы сындырхеит. Сыжәла Асамба ацынхәрас, Сым-иҧа ҟалеит, Кыча ҳәагьы хьзыла исыҧхьоит. Ишыбдыруа аиҧш, иахьагьы ус ауп сшыҟоу. Сашьцәеи сареи наҟ-ааҟ дааразa ҳаицәыхаран, насгьы амҩақәагьы даарак иманшәаламызт, иара убарҭқәа ирыхҟьаны аиҿкаарақәеи, аибабарақәеи ҳцәызит. Ҳәара аҭахума, иара ахыхьчареи агәаҽанызаареи ҳҿанаҳәеит, ҳашьаҳаит. Аа, абар, абарҭқәа зегьы ирылҵшәахеит иахьатәи ҳрыцҳара, ҳҵәыуара, ҳтрагедиа. Иашьеи иаҳәшьеи еибазымдырзакәан, абзиабара ирбжьалаз хлымзаахла аҵыхәа ҧцәеит.

Сара стәала ари аиҧш атрагедиатә хҭысқәа иара иахьагьы имаҷзаргьы иахьуҧылақәо ыҟоуп. Убри аҟнытә аҧсуаа ҳаишәа-чарақәа рҿы, аҵәцақәа аанкыло аныҳәаҿақәа еиқәаҳаҧхьазо зегьы раасҭа «ажьрацәара» ахәыцра ду аҵаҵаны ныҳәаҿас ишьҭыхлатәуп, хыхь ҳазлацәажәоз атрагедиатә хҭысқәа ҟамларц. Аныҳәаҿа «Ажьрацәара» еиқәырхагоуп, лассы-лассы аныҳәаҿақәа иаарылукааша акы акәны иҳәалатәуп.

РАДЕДАШӘА АЦЫМХӘРАС АУАЗАШӘА

Аҧсны иналукааша қыҵа ҧшзак аҿы еицәыхарамкәан инхон, дааразa бзиа еибабоз арҧыски ҧҳәызбаки – Хьымцеи Хьыкәыри. Урҭ рхәычра инаркны цәажәарак ма салам шәҟәы бҩыцк рыбжьазамкәан, ус рыгәқәа еизцаны, харантә еилибакаауан, блакҵа хаала ауп рыбзиабара ҿиашьасгьа иааиуз. Иара аҵара ахьырҵоз ашкол аҿгьы, арҭ аҩыцьагьы рыбзиабара узрыцымдырааua акәын рхы шымҩаҧыргоз. Ус ашықәсқәа цон, даргьы рхы-рдырра уҳәа рызҳауан. Изҭаз ақыҵа школгьы ралгара уамак шагмыз, ҿенак Хьыкәыр илзааигәазаз лҩызак лҿы лыбзиабара, дызхзызааua маза иҵәахны илымаз лцәаргамахеит. Уахгьы-ҽынгьы дызмырцәоз, деилыблааua дызмаз, насгьы лыбзиабара зҿы иҟаз уҳәа, акы аанмыжькәа зегьы аартны илалҳәеит. Убас Хьымцеи лареи аҧсуаҵаслаҵәҟьа рхы пату ақәҵо, рыбзиаеибабара изыхзызаауаз, инеидгылаҵә-ҟьаны рыгәҭыхақәа еибырҳәартә аҭагылазаашьагьы рыманы иҟамызт. Злымҳақәа кыдҵаны изырҩуаз лҩызa ҧҳәыс, ари аиҧш амаза заҳаз дшыҟала, лгәы иҵалкыз здырхуада, аха дааразa иааԥьалшьан: – Ассир бҳәоит, абырсҟаамҭа, башаза шәҩыцьагьы шәышпарыцҳахеи, ишәыбжьа-цәажәауа ҳәа азәы дышпаҟамлеи? Сара сыҟами, – лҳәан, ақьаҕьариара (абжьацәажәара) лхы иадылҵеит.

Арҭ аҩыцьагьы еидызкылоз, рҿахәқәа еиҭазҳәоз ауаҩы данроу, рҟазшьақәеи, убас русқәеи маншәалахо ишааиуаз рқьаҕьариа дналархәны аҧсуаҵас, ҳаҧсуара ишаҧыз ала анапеимдахьагьы еимырдеит. Уи азмырхакәан, ақьаҕьариа аҳәара иҟалҵаз ала, Хьымцеи Хьыкәыри абзиабаратә ншьанқәакгьы рзылзбеит. Хьыкәыр даалаган бзиа илбоз Хьымца имахәар

ашшарацәҟьа ҳәызба царыла ирҵаулацәамкәан иаарҟьаны аца еихаҳак иаагәылшәаз агәаҕь иаҟараз аҧырҕы иалҵыз арацәа еиқәацәа инҭаршәны, ацәа ааидкылан, касышла иааҽалҳәеит. Иара убас Хьымцагьы даалаган, бзиа иибоз Хьыкәыр лмахәар ашшарацәҟьа ҳәызба царыла иааирҟьан, убригьы, ацеихаҳак иагәылҵыз агәаҕь иаҟараз арацәа еиқәацәак нҭаршәны аҧкарсҭа ааидиҵан касышла иааҽеиҳәеит.

Акьаҕьариагьы арҭқәа рышьтахь даагәырҕьан, шьта шәара ари адунеи аҽы шәыҟанатц, шәыбзиабара еиҟәызҟьо ҳәа мчык ҟалом лҳәан, иаагәыдкыланы дрықәныҳәеит. Мчыбжьык ашьтахь рыхәрақәа ҕьан, излаҽаҳәазгьы аапыртланы инкадыршәт.

Хьымцеи Хьыкәыри ирыбжьаз абзиабара егьа идырмазаргьы, цәахышьак амазма? Рықәлацәа, рҩызцәа убас рҭаацәарагьы рлымҳа аҟнынза иназеит. Ажәакала, зегьы иаарылатцәеит. Иара изаҳазгьы даараза еигәырҕьеит. Избанзар, абарҭ реиҧш иааиқәнаганы еиқәшәаз шамахамзар имаҷын. Џьара шьыцҩык иакәымзыр, Анцәа дрықәныҳәааит, еигымхааит ҳәа зегьы еицҽакны ирзырҳәон.

Хьымца уажәшьта ҳашколгьы ҳалгеит, аҽаԥьара цара дук ахь ҳцозаргьы иабаҳпырхагоу уажәшьта аҭаацәара алалара иаамҭоуп анигәахә қьаҕьариас ирыбжьаз, зылымкаа уск рымзбоз лҽы дааин, патула, ҳаҭыр ду лықәцо, баргьы аԥьа бҳарбеит, бҳарааҧсеит, аамҭа мыцхәгьы ҳақәбырзит, аха даараза иҭабуп, ҳаргьы мышкызны абзиаразын бымаҵ аура ҳалшааит иҳәан, маҷк дааҭгылан: – Уажәшьта мыцхәы ажәа басыршьуам, аҽазнык бсыраапсахуеит, аха иахьа инаркны жәохәымш ауха, исзыҧшу Хьыкәыри сареи аҭаацәара ҳәа ҳшеилало азы адырра сызлыбҭарц сҭахуп, – иҳәеит. Ари заҳаз ақьаҕьариа, лшьапы дзықәгылом, дыпауеит, дшьацәхартәны дкәашауеит. Ажәак ала, уахьлыхәаҧшуа, лгәырҕьара ҳәаак амазам. Иара

Хьымцагьы иааԥьеишьахаҭеит ари абрысҟак лгәырҕьара. Лара дшаҟьауеит, ҳаи Анцәа иԥьшьоуп, ааи, ааи, абыржәы, абыржәыцәҟьа, уахатцәҟьа слызцароуп, ари еиҧш агәырҕьаҽҳәаша ҳгәы хыҵ-хыҵуа зегьы ҳаззыпшыз ажәа бзиахә ансоу, ҭынч абра тәашьас исымоузеи лҳәан, Хьымца дахьгылаз днеин деимлагәа даагәыдылкылан, ихы-иҽы деимданы, дгәызны дындәылҟьан дцеит. Хьымцагьы агәалаҟара ду иманы даагьежьын, счара аҽҳәара иамоу иалагзаны сусқәа срыхьзароуп ҳәа дыццакуа иҩоныҟа дааит.

Ақьаҕьариа ԥҳәыс сааҭк инеиҳаны анықәара ахьаҭахыз 15 минуҭгьы дадымхалт. Хьыкәыргьы лқьаҕьариа лбара иаргәаҟәауаз харантә данылба даараза дгәырҕьан дылпылеит, аха уажәыраанзатәи илбац лқьаҕьариа зынзак длеиԥшзамкәоуп дшылбаз. Хьыкәыр ари лҟазшьақәа аулгәаԥхахуаз, аха иҟалаз ҳәа макьана акгьы лыздыруам. Нас игәаҕьны лыбжьы аалырган, иҟалазеи бара, цәгьарас, абриаҟара беилазыршәазеи ҳәа длазцааит. Ақьаҕьариа ари еиҧш азцаара дазԥшызшәа, абҕьааҳәа, агәынамзара, агәаара лҽықәны, баала, баала, буаҭах ахь, ара агәараҽы ҳақәгыланы ибзиоу ҳәа ҳәатәы ҳамазам лҳәеит. Хьыкәыр луаҭах иныҩналан, ашәгьы ацаԥха наҽаршәны, нас дызлаҟаз деицәаны, ауаҭах дамкуа, лхы знылҟьара лзымдыруа дааҩналт. Хьыкәыр, исаҳарызеишь ҳәа дшәаны дышгылаз, ақьаҕьариа деицәаханы даацқьан, акаҩ ҳәа уаашәаратәы лыбжьы аатлырҟьеит: – Ааи, ааи, ари аҩсҭаа, ари агызмал, ари азхарамфа, саргьы сижьеит, баргьы бижьеит, ҳҩыцьагьы азы ҳамызәзәо даҳҳычеит, сара стәы агәхьаа скрым, аха бара ассир ашәҭыц аиԥш иаагәылшәаз, бцәа кказа иаабхихзеит!

Хьыкәыр, лқьаҕьариа – лҩыза зыгәра лгоз, лҟазшьақәа рахьтә илбои илаҳауеи деиларган, илҳәара ҳәа макьаназын акгьы дамараны дыҟам. Ақьаҕьариа есааира лхагара шьҭыҵуа: – Ааи, ааи, уи аԥхамшьа

агызмалцәа зхарԥоу, игәы иҭаз агәамраԛәа аартыцәԛьаны исеиҳәеит, ҳара гызмалрада ҳхы иҭагьежьуаз абри ажәохәымшк рыла, дааҳԛәацны аҽа пҳәызбак дшааиго, иара ачарагьы иҽазыԛацаны дшыԛоу. Аха!.. Уи сара исырбап, – лҳәан лхы-лгәы дҭасуа, ихы ахьигара изымдыруа дԛастцап. Иара ҳаргьы ҳаухыдақәаху. Абыржәыцәԛьа ахьымзԥ иаҳиргаз аҭак ԛаҳцароуп, лымкаала бара быхьымзԥ бхысхыроуп, насгьы иарбанзаалак иаасҳәо акы бнахыԥаргьы ԛалазом. Абар, иара иԥҳәысаагара аҽҳәара ааиааныза, быхьымзԥ бхысхразын, дзеиԥшразаалак ҳәа акәымкәан, хар змам азәы бисҭароуп. Уи иаанаго убри ауп, бара иара датәамбакәан, аҽазәы биццеит ҳәа ауп, Еилыбкаама? – лҳәан дналҽагьежьит.

Хьыкәыр рыцҳа, акәты асаара иҵакны зхы ҭырԛьоз деиԥшхан, уаҳа деилганы лхы аҭыԥаҽы иааиааныза ус дҭашыҵкза дшыԛаз, ҵымш ирылагзаны ахаан илзымдыруаз, уамагак, адаґьԥшра змаз азәы дилҭеит. Ари заҳаз Хьымца деилагеит, иԛалаз ҳәа акгьы издыруам, уахгьы-еынгьы дтәам, дыцәам, иҽызниԛьара диздыруам. Иқьаґьариа длышьҭоуп, лкырҭа ибом, лҽылзеит, лҽыԥхьалкит, адгьыл дыцабеит. Арахь Хьыкәыр иҽызҽишьаауа лхырхарҭак ҳәа акгьы издырзауам. Избан, абри абасцәԛьа дышԥасызныԛәауаз ҳәа аҽшьра аԛнынза днеины дшеикәагьежьуаз иԥсы изеивымго аԛаҽыҳәа имахәар данынацҳа, арацәа еиқәацәа Хьыкәыр ԥсрааенынза уара узын сыԛоуп ҳәа имахәар иалалзахыз данынахәаԥш, ихшыҵи имчи еизымхәыцуа аԛнынза даннеи акәхап, ааит ари ацәаԥеыга, аламысда, абас исызныԛәаз, сцәа ашҳам шԥадыскыло иҳәан, иаҳәызба ҭары аатиган, арацәа алсырцәрарауеит ҳәа зҽылаирхаз, ида ашшара иаакәшәан, ашьа идәықәлаз аанызкылоз ҳәа уаҵы димоузт, аԥсра далагеит. Ари хыҭԛьарак иаҵызаны изаҳаз Хьыкәыргьы акыр дааннакылозма, Хьымца

игәара иамкуа ауаа еизаны ишгылаз, лыбжьы рлымҳа ҭнахуа, лыхцәқәа ԥыртны илықәԥсаны, уаҵы дизнымкыло, Хьымца дахьықәыз днеихагылан, қьаад бґьыц ҵырак игәы инықәлыршәит. Иаргьы аарла зыԥсы леиҵеиуаз ила аахитын, абри акәызма ҳара ҳразԛы нҵырас иамаз иҳәан, илацәа ааиқәиԥсеит.

Хьыкәыр ауаа ирбартә, лмахәар аахлыртын, дызҽынҵәаауаз Хьымца инапала арацәа ахьҭеизахыз ишлылшоз ачақы ҭарык налалҵан, ажәлар ишанханы игылаз акы аарылымшазакәаны ларгьы Хьымца днаиваҳаит.

ЏЬМАХЬАК АЛА 50 ЏЬМА-ХЫ ЗЫРҲАЗ

Ԥсуа шьха калҭк иатәыз қытак аҽы, еицәыхарамкәан инхон Чагәи Мачагәеи ҳәа нхацәак. Шьхацан иақәыршәаны Чагә игәы иҽанзамкәан, даараза изааигәазаз сасцәа дахьқәак изааит, ԥшьшьапык зҵоу шьтәак ззумшьыр ԛамлоз. Фатәы-жәтәыла, убас рахәы рацәала, акы иазрыцҳамыз Чагә ари аамҭазын ирахә ашьхаԛа идәықәиҵахьан, аха разԛыс изыԛалаз, игәыла Мачагәа ирахә ашьхаԛа имышьҭыцызт, аҵоны ишимаз идыруан азыҳәан, ԥшрак ԛамҵакәан дизааин диҳәеит: – Сасцәа дуқәак сҭааит, ԥшьшьапык зҵоу анырзысымшь иламысдароуп, ишудыруа еиԥш, сырахә ашьхаԛа идәықәсҵахьеит, уара урахә макьана аҵоны иԛоуп, хар змам ԥьматҵәрык аарылхны исыҵа, иара уаргьы уеилахамзар суҳәоит усыцаала, аҵоызара сызу, сысасцәа уаарыдтәалан аԥсышәак нароуҳәап. Сырахә ашьхантә ианаагьежьуа аамҭазын, унарылаԥшны иреиґьзоу акы аарылхны иааугап», – ҳәа аниеиҳәа, Мачагәа днеин ирахә ԥьма ҭәрык аарылихын, ус ишеицыз Чагә иҵоны иааин, ашьтәа ршьит, нас аԥсуаҵас ачареишәа ишақәнагоз идырхиаз ала асасцәагьы агәылацәа

иақәшәазгьы ирфеит-иржәит, рқьафқәа ҟарҵан, ҽаанбзиала ҳәа инеиԥырҵит. Чагә игәыла дызлаилазахьаз ала, ирахә анылба, даарылаԥшын иреиғьзаз ԥьмакы аарылихын, ашаха лахаҵаны Мачагәа игәарақ иааиган, ибжьы наиқәиргеит: – Иҵабуп, дад Мачагәа, сара аамҭала иаанысҭахыҵәҟьаз усыцхраан, уаргьы ухы алархәны, сысасцәагьы саргьы ҳурԥшзеит, уажәы, сыԥьмақәа иреиғьзаз аарылхны уԥьма ацынхәрас ҳәа иузаазгеит, иудкыл, – иҳәеит.

Мачагәа уиаҟара хаҵгыларак азимузакәан: – Ыы, Чагәхеит, узырццакызеи, уажә асҵәҟьа иаарласзаны гәаҟрас иҳамоузеи, даараза иуԥырхагамзар, убрахь ирылаз аамҭала исҭаххаанза, – иҳәан Чагә иԥьма аҩныҟа иааигеит. Нас Чагә азәы итәы-иуал абасҭаху иҳәан, есышықәса иԥьмақәа иреиғьзоу аарылхны Мачагәа игәарақәы иааигацыԥхьаза, макьана исҭахзам узырццакуазеи, уара урахә ирылазааит, иҳәо 4-5 шықәса анҵы, Чагәгьы игәы ҧҵәазар акәхап, есышықәса, ашаха рхаҵаны игауа-иаагауа иабасҭаху, уара ианаауҭаху сыԥьмақәа иреиғьзоу аҩны иузыԥшуп ҳәа иеиҳәеит. Ус 10-шықәса аатҳьан аиԥш, Мачагәа иҧацәа хҩык ицны ахәылбыеха Чагә ирахә игәара ианаатәалоз иақәыршәаны дизааит. Аԥшәма дгәырғьан, исасцәа аҧсшәақәа раҳәаны ианылатәақәа, Мачагәа даԥсышәа мацараха иажәа абас дналагт: – Чагә ухаҵкы, акыргьы аԥьа усырбеит, аха абраҟа исуҭараны иҟоу згарц сааит, – иҳәеит. Аԥшәма Чагә мап ауикыхуаз, дгәырғьаҵәа дцан, иԥьмақәа иреиғьзаз акы аарылиган, даныеххәауа: – Аа баба, аамҭала усыцхраан, уажәы ари иузырахәымшхааит, абар уԥьма ацымхәра умаз, – ҳәа ианидигала, Мачагәа уамашәа иҽеыҟаҵаны, ари закәызеи исыдугало ҳәа иааигаз идкылара акәым дааҳәынгьы дахәамԥшзеит. Ихы ҩаҳарак: – Сара уара аԥьма ҽша ахьара уамак шагымыз иусҭеижьҭеи 10 шықәса инареиҳауп, иара есышықәса аҽиара иаҽын. Сара саҳасабшьала, иахьа 50 ԥьма хы иреиҵамхароуп,

– ҳәа иҽеырғәҳәаны даагылт. Чагә зынза игәиҽеанзамкәа, ари аиԥш заҳаз дауакәшаҳаҵхоз, аха иамуашәа аниба, ақыҵа уаа, аҭаҳмадацәа ҟәышқәа, унеишь-ууаишь ҳәа зарҳәауаз, ақыҵа анҵытцгьы ауаа реимак-реиҽак еилзыргауаз ааизиган, иара Мачагәагьы ихылҵ-иҵакыреи лақәыршәаны, иҟаз шыҟаз, ишеилазаз акы аанмыжьзакәан рлымҳаҽынза ианнеига, азбаҩцәа зегьы еиҵҽакны Чагә ихаҵгылт, ахара Мачагәа идҵаны. Аха Мачагәа арҭ ирызбыз акгьы иаламҵакәан, 50 ԥьма хы смоукәа ари агәараҵа ҭыҵшьа сымазам ҳәа инаҽаиршәеит. Чагә еицырдыруаз, ауаа рҽы ҳаҭыр ду зқәыз ауаҩы ҳалал, ламысла еикәаҵәыз, насгьы адин хаҵарақәа, Анцәа хаҵарақәа змаз иакәын. Уи нцәахаҵас, иаазаган дахәаԥшуан изгылаз ажьыра аҳаԥшьа, далахәын ижәла рзеиԥш ныхагьы. Ажәак ала, ҳжәытәҟәа ишырҳәало аиԥш, ламысла зхәы иаҭәҳәаны акрызфоз азәы иакәын. Еизаз азбаҩцәагьы, азәк еиԥш Мачагәа ишиқәшаҳаҭымхазгьы, Чагә еизаз зегьы ааирҭынчын, нас ирахә дынрылалан 50 ԥьма хы аарылганы игәара инҵиган, иахьуҭаху иухәааит ҳәа Мачагәа иниитан, иҩныҟа имҩа днықәиҵеит. Абарҭкәа рышьҭахь, азбаҩцәа еизаз ари ԥьашьаны ирҳәара рзымдыруа, инеиҽаԥшы-ааиҽаԥшуа ишгылаз, Чагә акы змыхьзыз азәы еиԥш даагылан, еизаз рахь ҽааиҭит: – Шәсыраапсеит, аԥьа шәсырбеит, амлагьы шәасыркит, ари аус иара ишахәҭоу иалҵ-иалымҵ, иахаҵгылаз зегьы иҵабуп ҳәа шәасҳәоит, – ҳәа. Нас ариаҟара исзааԥсаз шәаангыларoуп ҳәа дрыҳәаны иааникылан, зеиғьаҟамыз аб-шьтәа рзишьын, аишәачара ду рзыҟаиҵеит. Зегьы ирнубаалон, Мачагәа ихымҩаԥгашьа, иҵыхәа рҽаҟьаны ицашьа, уи неиҩымсрада иаргәааны иаман. Аԥшәма Чагә ашьтәа агәаҵәа аанкылан данахныҳәоз абас иҳәеит: – Сара ахаангьы ауаҩы симыцхрааузар сиԥырхагам, сагьиқәшәиуам. Ҳазшаз инапы ҳануп, иахьатәи ҳус аҽы изхаразаалак, иаҳҳылаԥшхәу суҳәоит иаарласзан лахь

иуҭарц. Ари заҳауаз хәыҷгьы дугьы Анцәа иеихырхәо, амин нацырҳәеит.

Ус ԥобаԛа шықәса цахьеит, Мачагәа ирахә-ишәахә анҵәара иалагт, уаагьы ианымгылакәан иҭаацәарагьы аԥсрақәеи ачымазарақәеи изаарылымзаазеит. Ахпатәи ашықәс азыҳәан, Мачагәа ԥонуҵԛала дшынҵәазоз аниба, дабацахуаз, Чагә иҷеы даан диҳәеит, сҷеухроуп мамзар зынзак сахызаауеит ҳәа.

Чагә уаԥорала, ламысла иҭәыз ҳамҭакы ҷымҭуа дыштәаз, даақәыпсычҳан, Мачагәа иахь ихы нарханы:

– Ухаҵкы Мачагәа, сыздырам ишуасҳәара. Уажәы уара уаҳасабшьала, сара исҳасабуазар 50 ԓьма хы иусҭаз хышықәса рыла 150 ԓьма хы рԛынза иназароуп, нас ишпаҳаԥсыхәоу? – ҳәа данаагыла, Мачагәа дшьамхышлан:

– Аа, Чагә сызкәыхшоу, ҭаацәала суҳәоит, сумшьын, сыԥоны-сгәара акыр сымазар зегьы неидкыланы исҭиргьы уиаԛара соураны сыԛказам, усыцхраароуп, – ҳәа дҳәаазауа аԛнынза дрыцхазаны ихы ааирԥшит. Чагә иуаԥора, адырԥоегьых аҳра ауан. Мачагәа иахь иҳәеит: – Иуҳәаз саҳаит, уаҵәы ашьыбжьышьҭахь, ҭаацәала абра сыԥоны усзааи, исылшауала Анцәа иахь аҳәара ԛасҵап, – иҳәан рԥоыцьагьы неиԥырҵит.

Чагә даалаган иқьҭа уаа, убас, аԥыхьа ари аус аҵыхәала идигалаз азбаԥоцәа зегьы еизигеит. Аб шьтәа шьны аныҳәара ду ԛаиҵеит. Уажәрааназа жәлар дук иҵыхәа рҽаԛьаны ицаз Мачагәа даарыԥхьеит. Уи дшьамхышланы илаҭырзқәа хыҳәҳәыла, саҭамзааит ҳәа зегьы рҽаԥхьа дхырхәеит, дмаҭхеит, ддаҕьхеит, дмаамынхеит, ари збаз изаҳаз хымпада иабжьаз рацәаԥохеит.

Ажәакала… Ари ахҭыс ԛалеижьҭеи 100-шықәса ишреиҳаугьы, абиԥарақәа ирылсны, ҷык ахьынтә аеа ҷык иаҳәо иаауеит. Чагә иламыс, иуаԥора ҷырԥшыганы ианалацәажәо, Мачагәа иԥсыцәгьареи иламысдареи инрыжьыз аҽԥныҳәа иахьагьы ихылҵ-рхылҵрхы-рҷы ианубаало, иҷаԛәаны иамоуп.

САНДРО

Қыҭак аҷы инхон зықәрақәа назахьаз хаҵеи ԥҳәыси. Урҭ рԥазаҵә Сандро 35-ԛа шықәса ихыҵуан. Арԥыс еилԛьак, аашьара ҳәа ззымдырзоз уаԥын. Шьыжьыла иара иапҳьагьы уаԥ дызгыломызт. Ирахә, ишәахә, убас анхара ду имаз зегьы дрыхьзаны, иарбанзаалак акы узрывымбо анапы рыдкыланы, еилырфаҷа иԛаҵаны иман. Зықәра неихьаз ани аби рԥа заҵәы азәы дизааргар, насгьы ихылҵшьҭрагьы (амоҭацәа) рымазар рҭаххеит.

Изнымкәа, иԥоынтәымкәа аҳәара ирҭаз даназым-зырԥоы, ауа-аҭынха, убас ақәлацәа изыркын, макьана аԥҳәыс аагара закәызеи ҳәа акыр иҽеирххан, аха аҵыхәтәан дазааит. Иара иаҭәаз қыҭа зҭабк дизаарган, ачара дугьы изыԛкарҵеит.

Сандро ԥҳәыс данааига инаркны, зынзак даҽазәхеит. Ирахә, ишәахә, инхара ду анапы шрыгхаз, ишхылаԥшыдахаз убаратәы иаарныԥшит. Уажәраанза шьыжьза игыланы зускәа зегьы ирыхьзалоз, ацәа далахо, убас аашьарагьы изцәырҵит. Иԥҳәысгьы уамак анхара лҽадлымкылеит. Ани аби арҭқәа рбагәышьеит, аха иԛарҵарызеи, ус ишаааиуаз, аб шьыжьы дгыланы иқәра иазышьҭымхуаз аԥонусқәа данрылага, илымшо далагеит. Ҽнак шьыжьза дгылан даараза ишицәыхьанҵазгьы, игәаҕьны иԥа дахьышьҭаз ибжьы иқәиргеит: – Ои, дад, Сандро, Сандро, ариаԛара аапсара ду здуҵаз анхамԥа аилаҳарахь ахы хеит, аԥыхьа ушыԛақәаз узбазом, – иҳәеит. Сандро дахьышьҭаз, аарла ацәа иҽамхуа, ахышә ахьынтә ибжьы ааиргеит: – Ее, дад, иуҳәауагьы саҳауеит, аха ари қыҭак рҭыԥҳа иҳадаҳкылаз ҳгәылацәа рзыҳәан даахамгазар маԛк ахылаԥшра лҭахзами! – ҳәа ҷааиҵит. Аб рыцҳа ари аиԥш иаҳауеит ҳәа дауԛахыз. «Ҳаи ашьа оҷыҵыр акәын, ари исҳәаз сымҳәандаз!» – ааигәахәын: – Уиашоуп, дад,

уиашоуп, – ҳәа ибжьы нарганы ихы рҵысуа ибаҳчара дныҵалеит.

АҧШӘМАРА ЕИМАРКУАН

Иҟан хаҵеи ҧҳәыси – Дамеии Шьахәснеи ҳәа. Дгәылоума, дсасума дарбанзаалак «О Дамеи, аҩны дыҟоума?» – ҳәа рыбжьы анаагалак, Дамеи аҿыҵыха имҵакәан «ҳаи, ара сыҟоуми!» – ҳәа Шьахәсна рҧылара даҟәымҵит. Ари реимакырҵахан, ацҵәа алҵит.

– Дамеи ҳәа макьана аҧшәымас абраҟа ирдыруа сара соуп, бара бысҿаҧаланы иҟабҵо иашам! – ҳәа ишеимаркуаз, ргәылак даарыхҵыгәлан: – Иҟалазеи, еимашәкуазеи? – ҳәа днаразҵааит.

Дамеи даагылан, иҟаз шыҟаз, игәы иалаз игәыла иеиҳәеит. Арҵ аҩхаҵәак еидгыланы Шьахәсна иҟабҵо иашам ҳәа аеҧныҳәа анлырҵа, лара дрызнымкыло даатҟьан: – Уара абри ахаҵара иалухыз ҳәа акгьы сымбеит. Сара ҳамҵакы аҧшәмара сымазар, уама ҟалама! – лҳәан, дгәаан, иара лхарҧ илшәызгьы аалшәылхын, абри Шьахәсны ҳәа зласарҳәо исымоугьы уара иумаз лҳәан, дындәылҵны дцеит.

ШЬҚЬАҬИ МЫШӘҚЬАҬИ ИРЫХЬЫЗ
(Гьаргь Гәынба иҳәамҵоуп)

Амшын аҿыкә ҧшаҳәа ҧшзак аҿы инхон Шьқьаҵи Мышәқьаҵи ҳәа ҩыцьа бзиа еибабоз, қәралагьы имцхәымыз аиҩызцәа. Шьқьаҵ ҧҳәыс даагахьан, ахшара ҳәа азәгьы димоуцызт. Ҧҳәыс даазымгацыз Мышәқьаҵ, Шьқьаҵ иҧшәма цәгьаза дигәаҧхон, мазала длышьклаҧшуан, илаҧшгьы лхигомызт.

Убас ишааиуаз, Шьқьаҵ иҧшәма дааныжьны, жәабаҟа мшы хара ныҟәарак иқәшәеит. Ари заҳаз Мышәқьаҵ, Шьқьаҵ иҟамзаара ихы иаирхәарц далагеит.

Иаарласзаны еиқәиршәеит аҧсыз злеикуаз афлыка. Нас Шьқьаҵ иҧшәма лҿы днеины длыҳәеит, баала амшын агәахьы, мшын ҳауа цқьакгьы аабгәыдҧхалап ҳәа. Ларгьы мап ацәымккәаны дицныҟәеит. Уи амшын агәаны ишыҟалах здырхуада, Мышәқьаҵ ари аҧҳәыс ишиаҭәамыз ала длызныҟәеит. Амш ахәларахь ианааи, иабацоз рыҩныҟақәа ианааи Шьқьаҵ иҧшәма илыхьыз цәгьаза ихьаалгеит. Сара шьҭа араҟа аагылашьа сымазам лҳәан, лымаҭәа-лҩыҵәа еиқәыршәа дышпшыз лхаҵа дааит. Ари иибаз даараза иҧьеишьан, иҧшәма данықәицалаза илирҳәеит лҿызхлырҟьо, иҟалаз, ишыҟалаз. Шьқьаҵ иаҳаз дшеиланаршәаз здырхуада, аха иеаамхны, иҧшәма дааирҵынчын, днеин, арбаҕь дук ахы аахҵәаны инлиҵеит, аишәа ишахәҵоу чеиҧыыкала еиқәыршәа ҳәа.

Аишәа чеиҧыыкала ианеиқәлыршәа, Шьқьаҵ ишыҟаиҵалац аиҧш, игәыла дааиҧхьан, аишәа илахатәан, акрыфара иналагеит. Шьҭа ҵәыцақәак аанаҳкылап рҳәан, раҵәцақәа аныржә, Мышәқьаҵ иаҵәца иҵаз агьама игәамҧхазт, уара ари исуржәыз закәызеи иҵаахәҵәараза, иҳәеит.

– Ари, ухаҵкы, уажәы ааигәаза амшын агәаҿы бочкак хумыртызеи убрантә иузаазгеит, – ҳәа аҭак ныҟаиҵеит Шьқьаҵ.

АҬАҲМАДАРА

Амш абжеиҳарак цахьан. Абылра иаҿыз амрагьы карахан, ала ҭаа амшын агәы аеамаратәны ицоит. Ҳаи шьири, уҳәаратәы ҧша ҟәандакгьы амшын ахьынтә иаасгәыдшшалоит. Лада-ҩада абаҳчара хәыҷышьҭыбжьыла иҭәуп, угәы азҳаратәы. Атәарҵақәеи амҩақәеи уааҧсырала иҭәуп, дара-дара еицәажәауеит, ирҳәара маҷума. Саргьы сзаҵәны ус аҟәара иныкәыршә

оҽынасхеит, еилгам хәыцрак сҭагаланы самоуп. Уажәы-уажәы амшынгьы ахьарч ҳәа абыз аакәнашьуеит сызқәу аҟәара. Ус угәы иахьаанамгазо, иҧхьаку ҭыҧк аҽы сынихәаҧшит дааираза зыкәра неихьоу быргк, илабашьа ыҵакшо дахьтәаз. Гәаныла иара иахь анеиреи амнеиреи сышрызхәыцуаз, азәы дсыхан снеигазшәа иаҧхьа снагылт. Сааиҽамсзакәаны «мшыбзиа, дад!» анысҳәа, иаразнак даасоҽаҧшын, илабашьа иенадҵан дсоагылан «бзиара убааит» иҳәан, инапқәа рылагьы инасирбеит сахьтәашаз.

Саргьы уи агәалаҟара снаҭан, иҭабуп сҳәан, снатәеит, аха минуҵқәак иареи сареи ҳабжьара ҭынчрахеит. Саргьы иацәажәара ахы артышьа сақәымшәауа сыштәаз, иара илабашьа ныҵакшо «ее, дад, абас ауп ишыҟоу аҧсҭазаара», – иҳәан ҳцәажәара ахы ааиртит.

Ауасоы иҧсҭазаара хә-шәҟәыкгьы ирынзалом цқьа иҭцааны игәаҭазар аниҳәа, ааи, дад, ииашоуп, аха бҕьыцк ианыҵаша змамгьы дыҟоуп, сҳәеит. Цқьа даасоҽаҧшын, илабашьа ыҵакшо хәыцрак дышҭанагалаз збеит. Минуҵқәак рышьҭахь изулак изгәаҕьын абасгьы наиасҳәеит: – Дад, уҽаҧхьа аҭамзаара шьҭасҵауеит, аха абра уасоы зынзак иахьиҽырхасырҭамыз ҭыҧс изалухзеи? – ҳәа.

Ихы дсоахан бла ҵарыла сханытә сшьапаҟнынза сааимидан, нас иеаарҭынчшәа: – Азаҵәра оеасыршьцылоит, – ҳәа иажәа дналагеит. – Дад, уара макьана уҧкәыноуп, уаҧхьаҟа уҧеиҧш бзиахааит. Аҵла анажәлак ибажәхауеит, нас ахәаҧсара иалагаз, ачымазара хкы рацәа рхылҵуеит. Сара уанза сымнеизацт, аха шьҭа сазааигәоуп. Ус хаҭала дааираза сбеиоуп, схылҵ, рхылҵ убас еишьҭанеиуа рыла. Урҭ зегьы неилыхрыда бзиа сырбоит, дааираза патугьы сыкәырҵауеит. Сахьырбаша санаатәо, зегьы схьынҳалауеит, сгәыдыркылауеит, сыргәызуеит. Ажәак

ала ргәырҕьара ҳәаак амазам. Усҟан сара абылра саҽуп, амца сыцроуп, дара идмырбазакәан санҵуагьы рацәоуп. Нас ишҧазури, Анцәа ишиҳәара ҳәа иишаз среиуоуп, аха ауасоы данишоз иҧҟаран аҧсабара ус ицишеит. Сара аҧсра иаҳәауа среиуазам, уҧсы ҭаз ҳәа иахьынзасаҭәеишьаз снеилап, схылҵра сахьрылатәам дааираза ихьааган сыҟоуп, аха оеырцәысцәахуеит. Маҷ-маҷ азаҵәра оеасыршьцылоит ҷьара чымазарак рыласымга-ландаз ҳәа, – иҳәан иажәа даалгеит.

АНХӘЕИ, АБХӘЕИ, РҬАЦЕИ

Ҧшьбаҟа мзы инареиҳаны занхәеи забхәеи зымбацыз ачара аныруаз аены ада, ақалақь аҽы нхара ицаз ҭацак ақыҭа асоон ду ҳәа иахьашьҭаз дырзааит. Рҭаца лбара иаргәаҟуаз анхәеи абхәеи данырба ргәырҕьара халан икәашауама уҳәаратәы аҟынза инеит. Иаарҧыхьашәалак акы еигзом, ашәишәии акәытқәеи рыхәдақәа хыҵәцәаны рышьра иаҽуп, агәылацәагьы ҳгәырҕьара шәеалашәырхә ҳәа адыррақәа рырҭеит.

Аҭаца иааиз амҳара ҳәа ирзалхыз ашә аалыртын дныконалт. Уаҟа аамҭа уамак имгацәакәан, илҭахқәаз кылҷ-мылҷқәак аашьҭылхын, сцоит ҳәа дышнеиуаз агәара абжа аасоылшахьан анхәеи абхәеи данырба иҟалаз рзеилымкааит, иҕьаҵәы-ҕьаҵәуа илышьҭалт. Ҳабшьуама, нан, иҟалазеи, маҷк баангыл, бааҳадгыл, арыхь фатәқәакгьы ҳарҿупеи, рҳәан уасоы ишибац илхьынҳалт, аха уи заҳауадаз, днапҟьа-шьапҟьо, дныхгыла-аахгыло, лыцкы илшәугьы лыҧхашьара иоаҵасуа, агәара дынҵыцны дцеит. Анхәеи абхәеи иҟарҵагәышьоз, ргәара агәҭаҵәҟьа игылоуп аҵәсоан аиҧш иадырсызшәа. Ҳәаа змазамыз ргәырҕьара нарцәызын, рылахь еиқәуп, ҧсрак иақәшәаз реиҧш. Нас

рхаҽқәа аиздырхан, рыблақәа еихмырсыҧьзакәа, еибаргәааз арбаҧьқәа реиԥш, кыр аамҭа еиҽаԥшуан. Уаҳа рылымшо ианааԥса, ажәакгьы мҳәазакәан, ихьамҭахаз ршьапқәа реихыгараҵәҟьа рылымшо, ихырқәақәо, имида-гәидаха рмаҵурҭахь ихынҳәит. Ахәылбыеха амра анҭашәамҭаз, агәара дааҭалт асигнал ҟаҵо таксик дақәтәаны рыҷкәын Баҭал. Уигьы аҭаца данаарга инаркны, ԥьара фатәык жәтәык, акы аниҭаху акәымзар аѡныҟа ааира згәы ахшәахьаз иакәын.

Ани аби гәырҧьаны рԥа заҵә иԥылт. Аб ишихәҭаз аиԥш иеиҟажозшәа иуит, ан лыҷкәын лызхара длызбом дивагьежьуеит, нан сызкәыхшоу сыҷкәын заҵә, иҟалазеи гәыхшәарҭас ҳзышәкызеи, аѡныҟа ааира зышәцәымҷхазеи, ааи иахьа ҳалааԥшыра ҳҭаца хәыҷы, ҳазхара иаҳзымбацыз дааин лхәы ҟаҵаха ҳамҭакәан ҳшылхьынҳалаз дцеит. Ԥьара шәгәы иамыхәаз акыр ҟаҳҷама, кыр ҳамазар шәара ишәтәыми, ҳара уаҵәы иԥсыша, ариаҟара ҳааԥсара, ҳаѡны-ҳгәара, ҳарахә-ҳашәахә шәара ишәтәыми, баша изԥха-сҭашәтәуазеи, дгьаҵәы-ҕьаҵәуеит. Баҭал иан лгәы ԥшааua дызҽыз лажәақәа даарҟәихын, урҭқәа аҽазны ҳрылацәажәап, сара атакси кны сааит, уигьы ахә шәатәуп, сара акгьы сымазам, сыццакуеит, абарҭ сарҭмаҟқәа ирҭаҵа абра ашәашәиқәеи арбаҧьқәеи ишәшьыз, шәара иабашә-ҵаху баша ишәцәыԥхасҭахоит иҳәеит. Ан дгьаҵәы-ҕьаҵәуа, уан анышә самандаз, ушаауаз здыруазҭгьы иааԥхьасымкуази, ариаҟара афатә ашәишәии акәтқәеи ирзаауазеи иаҳцәыԥхасҭахоит ххәан агәылацәа ишаны ираҳҭеит, уан иԥсыша лҳәеит. Лажәа алгаха лымҭакәан аб абас инаициҵеит: «Ааи, ҳара ишыҟаҳҵаз ииашахаҭоуп, ҳара иахьа ҳақәрақәа ахьааихьоу ххлыԥшрадахт, аиашоуми ҳаазықәгәыҧцәкьауа абарҭ ҳгәылацәа роуп, сара узысаазаз, абас санажәлак усхылаԥшырц акәын, аха ус иҟамлеит. Шәара шәхы шәымшьын, ҳара хьаас ҳҟашәымҵан», – иҳәеит,

изнымкылаз илаҧырзқәа ижакьа иналаҭәо иуадахь дцеит.

Баҭал арҭ иаҳақәаз уиаҟара игәы иамыхәазт иарҭмаҟқәа ҭацәны иҽанынеиха, иан дааихьынҳалан, абраҵәкьа сеысшьуеит ус ансзуу, лҳәан, иарҭмаҟқәа лыма днеины ашәишәи ҭра иааҭыган илҭеит ашәишәи, акәты, арыжәтә, абригьы атакси ахә лҳәан, иԥьаба инҭалҵеит лпенсиа иҵәахны илымазгьы. Баҭал ихы-игәы намзо, икәытқәа еибаҟааua иманы агәара днықәцны дцеит.

Ус, ан дышхәыцуаз, днеин агәараҽ игылаз аҵла ашьапы дахьынадтәалаз дамхацәеит. Аҵых цгьала изхазгаз аԥшәма ашьыжь данааԥш, иԥшәма дахьыцәаз аниба, иԥьашьаны иҟалазеи бара, Баҭали бареи шәеицны шәцаны сымала саанхаз ԥьысшьан ҳәа дынхырқәақәо дналыдтәалан, бшәишәи, быкәтқәа иаанхазгьы еидҳәала ианибҭа, ишырҳәало еиԥш, аҧхәыс лыкәты жәны астол ишықәыз ахьшь ныкәсны ианылцәага, дгәааны, лсызбал ичаԥаны илымазгьы иршәны инашьҭалҟьеит ҳәа, барбаҧьқәеи бшәашәии анига, ари бпенсиагьы ибҭеит акәу!– иҳәан, иаргьы днаскьаны днатәеит.

ЗЫМАЗАҚӘА АҦХЫЗ ИАРГАМАЗ АҦХӘЫС

Қәралагьы имаҷымыз хаҵа еибак, улаԥш ааулзҟәымго ԥшрала-сахьала еиҽартәаз ԥхәысс ҳәа дааигеит. Изаманаза ишааиуаз, ари аҧхәыс уахынла дшыцәоу ԥхызла, уаха азәы ихьз ҳәауа диҽыԥцәаауа ацәажәара далагеит. Ус аҽа уахык аҽазәы ихьз ҳәаны убригьы бзиабарала дихыԥсауа лҿыҟалҵеит. Ессуаха хәѡы-фѡы рыхьызқәа ҳәауа лыбзиабаратә мазақәа данрылым-заааза лыԥшәма ишьа-ида, игәы еибафан ачымазара изцәырҵит. Иҟоу, ишыҟоу лаҳәарагьы изымгәыҕуа

дшаааиуаз, енак ичҳара зегьы анхыҵ, иҧшәма ҧҳәыс даалыҧхьан, иҟалазеи, бара есуаха ҧхызла исмаҳазац шьоукы рыхьзқәа ҳәауа, бырҿыҧсааура бцәажәоит, саргьы сбырцәом, сбыргәаҟуеит, сызқәшәаз аиҧш ҟамлацт, сзыхҟьаз ҳәа акы сзеилкааурам ҳәа леиҳәеит. Лара даалҵшәа, унан, анышә самандаз, ишуасҳәарыз схамышҭи уара абжьбатәи схаҵа шуакәыз лҳәеит. Иара ииҳәара изымдыруа, ишҧа бара, ишҧа, сара абыжьбатәи бхаҵа соума? – иааицәымыҷхеит. Лара аарлашәа: «Ааи, ааи, ус ауп, убасҵәкьа ауп, сацәымҵашьо издыруеит», – наиаҭалкит. Иара ҳамҭакы изҿымҭуа дышгылаз, нас даалҵшәа: «Изаманоуп, изамана, урҭқәа зегьы схы иқәыскып, исычҳап, аха абарҭ хәҵы фҵы рыхьызқәа аныбҳәауа, иара машәыршәагьы ҷьара сыхьз наламшәеитеи, абри ишҧеилкаатәу?» – длызҵааит. Лара дахьгылаз даараза ихьааганы: «Ее, убаашәт, уиҵәкьа уасҳәар сҭахымызт, аха… урҭ ахацәаҵәкьақәа ҳәа изышьҭаз ракәымзи!» – лҳәеит.

ГАГРАНТӘ АҞӘАНЗА

Гагра ақалақь ауниверсам аҿапхьа игылоу автобус, апхьагьы иануп «Ҧсоу – Гагра – Аҟәа» хырхарҭас иамоу узырдыруа. Иақәтәар зҭаху даара ирацәаҵуп, аҭаларагьы еимаркуеит. Апсҵкы зку азәазәала амашьына иҭеигалауеит: «Аҟәа ицо 500 мааҭ, Гәдоуҭа – 300 мааҭ», –ҳәа рылеиҳәеит. Аҟәеи Гәдоуҭеи ицауаз рыла амашьына иакуаз абжеиҵарагьы зыҟамлеит. Игылаз абжеиҳараҵык бзыҧҭаа, калдахәараа блабырхәаа бармышьаа ракәхеит.

Амашьына аныҟәцаҵы ишилшо ибжьы гауеит: – Аҟәеи Гәдоуҭеи ицо ракәымзар егьырҭ баша шәымгылан, шәысҧырхагамхан.

Ауаа еибарҕызуа: – Иҟалазеи, ҳзумгозеи, умашьына

аҭыҧқәа абжеиҳарак ҭацәупеи? рҳәоит. Аныҟәцаҵы: – Уи шәара шәусс иалоузеи, исҭахызаргьы иҭацәны сцоит! – аҭак риҭоит. Еибаргәаҟуаз ауаа: – Ҳзықәшәазеи, ҳзыниазеи, ҳашҧаиҭахымхеи, зынзак уаҵы ҳаиҭахзамкәан адәы ҳашҧақәхеи? – рыгәқәа назомызт.

Аныҟәцаҵы: – Уи сара сҿакәым иахьҳәатәу. Ауаа аҕзаа аалдыргеит: – Нас иабаҳәатәу, баба!

Аныҟәцаҵы. Сара аҧара ауп издыруа, аҧара сызҭаз дызгоит, егьырҭ наҟ шәнаскьа. Ус хаҵа быргк аҳәара ҟаиҵоит: – Абра ҳахьгылоу инаркны аџьар ҟапшь ҳәа иахьашьҭоу аҟнынза 5 версқ роуп ибжьоу, иҟалозар суҳәоит убранза сга.

Аныҟәцаҵы. Аҭахызаргьы 500 метра бжьазааит, уанақәтәа Гәдоуҭатәи ма Аҟәатәи ахәпса ушәар акәхоит, уажәшьҭагьы иузеилымкаазеи?

Аҭаҳмада. Абра 5 версқ ахьыбжьоу сыҧшәмеи сареи 300 мааҭ роуп иҳамоу.

Аныҟәцаҵы: – 300 мааҭ ҳәа шәуазәы шәызгоит, уҭахызар уара, ма уҧшәма.

Аҭаҳмада. Уаҳа сымам ишҧазури?

Аныҟәцаҵы. Аамҭа сцәумган, наҟ улбаа, исҳәаз уаҳама?

Аҭаҳмада (иҧшәма лахь). Бара аҵныҟа бгьежьы сара сцагәышьап!

Уи аамҭаз уаҳа лылымшо ҧҳәыс ҭакәажәык деихаеигәо амашьына сҭаландаз ҳәа ахәнара даҿуп.

Аныҟәцаҵы (лара ишлыкәнамгазоз ала). Бара хлаҳәада, арахь бабацауеи бҳәазауа?

Аҭакәажә (аарла лыбжьы уаҳауа). Абра ихарамкәан сылбаауеит, уанду дукәыхшоуп, сукәырбануп, нан.

Аныҟәцаҵы. Кәырбан-чырбан ҳәа сара акгьы сыздырзом, сара издыруа аҧароуп.

Аҭакәажә. Уанду дукәыхшоуп, нан, скаумыжьын!

Аныҟәцаҵы (длыгәҭасырц иеазикуеит). Былбаа, шьҭа иазхоуп, апсшәа бмаҳауеи?

Аҭаҳмада. Иҟалазеи уара, ан думазами, мамзаргьы дыԥҳәысзами уара узыхшаз?

Аныҟәцаҩы. Уара, иахьак сгәы уфахьан, уажәы ҽыц уеиҭалагахма?

Аҭаҳмада. Сеиҭалагах сыздырам, аха иахьакәзам ҳкылеибагоит уеаанумкылар.

Аныҟәцаҩы (иҽыркәаҭшәа). Ишԥа уара, ишԥа, арии аҭакәажә уиаҟара дхьааугазар, илыхшәаа аԥара, сара мап сҳәар ҳәа ушәоуама?

Аҭаҳмада (агәаара иҿыкәны). Изаманоуп ус анакәха, сара иусҭаз аԥарақәа рыла, абри ҳанду аԥааимбар иҩызоу дугоит, сара схаҭыԥан.

Аныҟәцаҩы. Уара уабацауеи?

Аҭаҳмада. Сара сылбааугоит.

Аныҟәцаҩы. Абас уҳәар исмаҳаи!

Аҭаҳмада (аҭакәажә даара патула дҩыхәнигоит, нас амашьына иҭатәаз рахь ибжьы наиргоит: – Уара ламыс змоу, абри аԥхьаҟа азәы шәҩагыланы абри ҳанду дшәыртәар?

Аҭакәажә. Ушаҟәыцра, шәанду дшәыкәыхшоуп, иҭабуп сара исылышәхуазеи уаҵәы иԥсыша.

Аныҟәцаҩы. Шьҭа иазхоит, аамҭа рацәазаны исцәыжәгеит.

Аҭаҳмада (анду аҭыԥ лызҭаз ахәыҷы иахь). Уара арԥыс сукәыхшааит, уԥсынҵры духааит, абас уапсуаны узаазаз срыкәыхшааит, сгәы ҟауҵеит, схы знысҟьара сзымдыруа сшыҟаз сыпсы ааивугеит. Ааи, Анцәа иоуп, зегьы рыла ҳаиқәыбгаз ҧысшьан, аха агәыҕра ду суҭеит ахәыҷы. Уара уҩызцәа рацәаҩхааит баба, Анцәа иҳәар маҷ-маҷ игьежьып ҳаԥсуара, ҳаихаҵгылара, ҳаламыс, ҳапатуеиқәҵара. Ааи, абасҵәҟьа ҳаԥсрым Анцәа иҳәар!

Ус шиҳәо амашьына длалбааугоит. Абар Бзыԥҭа ақыҭа ианаалала, абыжьқәа рацәаны игоит: Ҳаҩнқәа ҳҧрывумган, Бзыԥҭа уаагыларoуп!

Аныҟәцаҩы. Иарбан Бзыԥҭоу, сара ишәасымҳәахьеи

Гәдоуҭеи Аҟәеи рыда ҧьаргьы сшаанымгылоз. (Ахәыҷыаду рыбыжьқәа). Ашә аарты, умашьына аанкыл, наҟ ҳаушьҭ, Бзыԥҭа ауп ҳара ҳахьлыбаауа.

Аныҟәцаҩы. Сара еиҭасҳәахуеит Гәдоуҭеи Аҟәеи рыда ҧьаргьы сшаанымгыло!

Аҳәсақәа. Уара уаԥсуазами, аԥсышәала ҳаинаалтеи, Гәдоуҭатәи ахәԥса хԥа-хԥа нызқь маатҳшәеит Бзыԥҭа уаҳзаагыл ҳамҳәеи?

Аныҟәцаҩы. Баша шәыспырхагамхан, акгьы саҳазом, сара амашьына ааныргыланы, нас ҽыц аус аруа идәыкәыстцацыԥхьаза литрак инеиҳаны абылтәы абылуеит, ижәдыруама уи шаҟа иапсоу?

Аҳәсақәа (аныҟәцаҩы аԥсҟы иику инапқәа ахьыжәжәауа). Ҳуҳәоит уаагыл, ашә аарты, ҳаҩнқәа ҳҧрывумган.

Аныҟәцаҩы. Шәыспырхагамхан, снапқәа наҟ иаушәышьҭ, насгьы шәымгылан, шәыспырхагамхан.

Аҳәсақәа. Уара, уаҩра ҳәа акгьы улазами дыԥҳәысзами узыхшаз?

Аныҟәцаҩы. Сара сзыхшаз абарҭ дшәеиԥшызҭгьы схала дысшьуан!.

Аҳәсақәа. Унан ҧьбит, дышԥаҳацәажәауеи, ҳзықәшәаазеи, ари ҳбаандаҩитәуама, уама ҳашԥақәшәеи? (Еилауатыруеит).

Аныҟәцаҩы. Шәыспырхагамхан, мамзар амашьына сцәааҳәыр алшауеит.

Пҳәыск даарылҵын: Изакәызеи уара, аҳаирплан ҳақәыртәаны ҳаaугошәа.

Аныҟәцаҩы. Изакәызеи бара, ишԥабҳәеи, аҳаирплан бҳәама? (Иаламҵашәа дылхыччоит).

Аԥҳәыс. Ааи, ааи, аҳаирплан аҿоуп ас ахьыкарҵо.

Аныҟәцаҩы: Ишыбҳәара, аҳаирплан аҿы иҟарҵозеи?

Аԥҳәыс. Ааи, ааи, аҳаирплан ажәҩан аҿы иаагыланы, ауаа аатыцны шьҭа шәыҩныкақәа шәца макьана изыкамлацт акәымзар, уи ҳақәтәахьеит уамашәагьы

иумбазан.

Анықәцаҩы (уи уамашәа ибо дахыччо). Хо, хо, хо…

Аҳәсақәа. Ҳара макьана адгьыл аҽы ҳаҟоуп, амҩа ҳануп, иахьаҳтаху амашьына ҳзаанымкыло ҳзықәшәаазеи? (Ус ишеибарххоз, ишеилыхауа Гәдоуҭа илеиуеит).

Анықәцаҩы (амашьына ааниргылоит, ашә ааиртуеит). Абар, арии Гәдоуҭатәи аагыларҭоуп, абра илыбааua шәылбаа! (Аҳәса ргәаара ҳәаак амам, еилауаҭыруа ирҳәо аилыргара цәгьаны). Уҽы уаҳа арахь имҳәааит, ухы лахааит, уан дыҟазар умшақә ашәы лшәылҵааит. (Алыбаара иаҽуп).

Анықәцаҩы. Шьҭа абра амашьына иҭатәоу ижәдыруазааит Аҟәа соеиаанза ҷьаргьы сшаанымгыло.

Ҳәсақәак (рыбжьқәа гауеит). Афон-ҽыц аҽгьы уаанымгылазои, нанхеит?

Анықәцаҩы. Сара ҩынтә исҳәазом, знык ауп ианысҳәауа! (Аҟәа ицоз рыда Афон-ҽыц илыбаар зҭахызгьы алыбаара иалагеит, абасгьы рҳәоит: Бара Аҟәантә Афон-ҽыц ахь ҳдәықәлар еиҳа еиҧьу, ма абра Гәдоуҭантә Афон-еыцҟа ҳдәықәлару. Арҭ ақалақьқәа реиҳа Афон-ҽыц иазааигәахарызеи? Еимаркуеит. Егьырҭ аҳәсақәа Бзыпҵа иаагылар зҭахыз инкахәыцуа игылоуп).

Аҳәсақәа. Бара ишҧаҟаҳҵари, ара Гәдоуҭа, Гаграҟа ицо ҳақәтәар Бзыпҵа иаагылазом, Гаграҟа ҳагахуеи, Гагра ҳақәтәахыр Гәдоуҭа ҳааргахуеит, нас абас ҳабжьазаауама? Анаҷьалбеит ҳазхаанхазеи, ламыс ыҟамкәан, закәан ҳәагьы ыҟамкәан! Абарҭ азхарамфацәа рзын акәызма ҳаҷкәынцәа зеибашьуаз? Унан ҳаҷкәынцәа, знапы ҳанышәҵада ҳнеиҭазҳәо ҳәа уаҳа азәгьы шәыҟазами, абаакәа! (Ус арҵәаа аатлыргоит ашәеиқәаҵәа зхьырша игылаз аҧхәыс, аа, абыржәы иахьакәушәа лыҷкәынзаҵә даныржуаз).

Ари ахҭыс ҟалеит, 1995 шықәса азыҳәан, иара

иахьагьы 2004 шықәса азыҳәан, ари амашьынақәа руыс ишахәҭоу еилкаам, ахәаҧшра ҭәҭәаны иагуп.

ЗҬАЧЫК АХЫҚӘАН

Иарбан мзоу цқьа исгәалашәом ҧхынроуп, даараза ашоура баапсуп. Абри ашоура абасхысҟьари, ҷьара зҭачык сақәшәандаз ҳәа сышнеиуаз, зиас дук снытцыngылт. Сеахьыскәабаша ҷьара иахьҭачу ҳәа сҽыласхазар, ана-ара азҭачқәа зегьы уааҧсырала иҭәуп, ушьапы ахьургылаша ҳәа ҭыпк амамкәан. Ус снаҧшы-аапшуа азиас славалан акыргьы сныҟәеит, аха иахьабалак узрывамкьакьало, уааҧсырала иҭәуп. Сааҭгылашәа саахәыцын, ари азиас аҵыхәахь сцеит ҳәа, арҭ азы иҭоу зегьы ирыцрытцуа азы хәашьы сара иабасҭаху сҳәан, азы злаауаз ахахьы сдәықәлан сышҩеиуаз, иааҷьоушьаратәы зҭач дук ицкьакәакәараза сынхыпшылт. Уамашәа иубаратәы иаакәыршан иҭынчроуп. Азәымзаразәгьы азы дҭангьы убазом. Нас, сааигәазаны аҧаҩ саақәгылан, ицкьаза ҭыпкгьы аалсхын, азҭалара сеазыҟасцарц аееилыхра сшаҽыз, аз нырцә аҧаҩ ахьынтә хатцак ибжьы аагеит, уезеилухуазеи, узҽузеи ҳәа. Саргьы исҳәара сҽамшәо, гәаныла, ари ара иахылаҧшу азәы иакәхап аасгәахәын, сыбжьы наиқәсыргеит, иҟалозар суҳәоит, ари ашоура цәгьаза саргәаҟуеит, абра ҭынчроуп, иара азҭачгьы уаҩы дҭазам, ишәатәуп ҳәа шаҟа уҳәауагьы устауеит, минуҭқәак рыла сынҭалан сааҭыцуеит сҳәеит. Иара ибжьы ааиргеит, ишҧа ара ауаа шпатам, азнацәкьа ҭоуп ҳәа ибжьы аасаҳаит. Саргьы сахьгылаз саахәыцын, ари алаф сылихуазаап аасгәахәын, ыы, нас араҟа ауаа ҭазар хыхь уаҩы имбауа цаҟа ҧсҭазаашьас ирымоузеи ҳа снаиазцааит. Иара дахьгылаз ҽааиҭит, урҭ хыхь ахәнара шпарҭахым, еицлабны ари азы ҳҳәыцытцындаз ҳәа еибарххауа амҩа иқәуп, аха рыцхарас иҟалаз, аҧхьагылара еимаркуеит, азәы аҧхьа дҭытцыр арии

аԥшәара инапаҽы иҟалар ҳәа ишәаны, аԥхьа инагылаз ишьапы данкны цаҟа дылбааргоит иҳәеит. Ари исаҳаз, сара ссиршәа иԥхьазаны нас уара ара уқәтәаны уԥшыхәра цакыс иамоузеи ҳәа сиазцааит. Иара дахьтәаз дсоагылан, ҳаҭыр сыкәцо, ара инхо, аҳәара ду сырҭеит, ҳара-ҳара, ҳамацара ҳаизынхар ҳазныкәеибагом, тәым уасоык даҳҳагыламкәан рҳәан, саргьы мап сзымҳәазт, сааин абра еиҳабык, ҳәынҭқарк иаҳасабала сырхылаԥшуеит иҳәеит. Саргьы иаасыкәшәацәгьан, схырқәакәауа гәаныла абарҭ сыжәлантәкәазар ҟалап сҳәан сахьынтәааз Адаԥазар схынҳәит.

АҬОУРЫХҬЦААСОЫ

Даараза зыкәра цаулаз, шьхала иаазаз ҭаҳмадак дахьынхоз днеит ҭоурыхҭцаасоык, дагьиазцааит, саҭамыз, аха шаҟа шыкәса ухыцуазеи ҳәа!

Аҭаҳмада ишицәымгхаз убаратәы, иҿынаирхха-ааирххан: – Дад, ари азцаара исуҭаз абра иааилак зегьы ԥхьа изызцаауа акоуп. Аха ҳара ҳашьха цасқәа рыла уахәаԥшуазар, иухыцуа аҳәара игәгам, ииашам ҳәа ирыԥхьазауеит. Сара иаасхылцыз жәибыжьоык ахацәа, уаҳа нарылымшо иажәын, адунеи рыԥсаххьеит, дара урҭ ирхылцызгьы иахьа шьҭа азәы даархыламԥшуазар, рхы амац рзымуа аҟнынза иажәхьеит иҳәеит.

Аҭоурыхҭцаасоы, ари иаҳаз уамашәа избаз, даршанхан, нас абриаҟара аамҭа рацәа зхызгаз, ахҭыс дуқәа ирылаԥшхьоу, ирхаану, шьҭа ашьшьыҳәа цәгьарак ула иамырбазакәан, Анцәа игәаԥхарала наҟ уцар еиҧгәышьамзи иҳәеит. Аҭаҳмада лассы ҿиҭуам, ус ихы рцысуа дтәоуп. Аҭоурыхҭцаасоы ииҳәац иҳәауа даниҟәамцза, аҭаҳмадагьы игәы ԥцәазар акәхап, исас ишҟа ихы наирхан: – Дад, наҟ сцара ус уара хьаа дуны иузыҟалазар, амоа сырбо, ашьшьыҳәа саԥхьа унагылар ҳаицымцои, убраҟоуп сара сеиҳа шәынтә изхыцуа ахьыҟоу, иара аҭоурыхгьы умыоларн, иҳәан даақәахицәеит.

ДАНҨСЫ АШЬҬАХЬ ХАҬА ДЦЕИТ

Дыҟан ԥҳәызба ԥшзакы, қәралагьы дмаҷымызт. Ҭаацәараҳәагьы акы даламлацызт. Уи бзиа илбаз дҟамлахкәан, аха аԥхашьара лиааин лызҿымҭит, иара ларгьы бзиа дызбоз азәы дышԥаҟамла, аха уигьы ихы изеиҭамҳәазар акәхап. Аамҭа цон. Ари аԥҳәызба дразҟыданы дшааиуаз даачмазаохан, ацәа дзаламҵуа далахеит. Абар, ҿенак, оымшы, хымшы ҵит, аха ацәа данзалымҵ лҭынхацәа ааизан, ари дыԥсгәышьеит рҳәан лҵәуара иалагеит. Рҵәуабжь заҳаз ауаа хыҵын, агәыла, аҭынха, ақәла уҳәа зықьоыла еизан дырцәыуеит, дырԥьабоит. Ус ишааиуаз хаҵак қәралагьы дымцхәымкәан, даалхагылан ибжьгьы дсоахан, дгәынқьуа длаҷырзышо, иара иааикәыршаны изызырсоуазгьы рыгәқәа ааирԥшаан, дышҵәуоз аԥсы даалхыцын адышшылацәа рахь иҿынеихеит. Аԥсы дахьышьҭаз лхы-лҿы аақәацымацеит. Уи илхатәаз аԥьабацәагьы даақьаршьан, ишәазгьы дҟалеит, аха аеа шьоукых иҧьаҵәы-ҧьаҵәуа иаалхахеит, нан, ҳазкәа-хшоу ҳәа. Уи аамҭаз лара аарлашәа лҿы ааихылхын, лыбжьы ныҵакны, ааи ааи, абыржәы абра исхагыланы иҵәуаз ахаҵа, ибжьы ала дыздырт.Сара аиқәымшәа схы здыруа санааҟала, раԥхьаза сыԥсы исзалымхуа бзиа избаз иара иакәын, аха усҟан сыԥхашьан сызҿымҭит, иаргьы уи ахаҭаҵәкьа ихьзаап, бзиа сибон, ихы изеиҭамҳәеит. Убри аҟнытә, сҳәашьа иашамзаргьы ҟалап, аха сшәыҳәоит, абраҟа аҟәыдфара азын иааиз шәаарҟәаҵны абри ахаҵа цкьа шәихылаԥш, насгьы акриҿамцакәан дышәмышьҭын – лҳәан еиҭах лхы ныкәылцеит. Ари иҟалаз, агәара иамкуа зықьоыла игылаз ирзымбатәбараха иаарылаоит. Аҵәуара иаҿыз аангылт, ҿыц иааиуаз аҵәуацәагьы, аа, ҿышәымҭын ҳәа

ииааиқәыркит. Зылаҭырзы зҽашы аԥьабацәа илхатәазгьы, иаразнак рхы-рҿкәа аарыԥсахит. Астол-еишәа иахатәаны аҟәыд афара иаҿызгьы, рҿы иҭаз рызлыбаамдо ишҳаз-шҳазза, рыҿкәа шеихыхыз ииаилахеит. Аԥсы дахьышьҭаз акаруаҭ дсоыкәтәан, ԥытраамҭак лаԥшыла еимылдеит ишәеиқәараха дызцьабоз зегьы. Ус дышрылаԥшуаз, даараза илзааигәазаз лыкәла зҭабк даалыԥхьан, даараза ирмазаны абас лалҳәеит: «Абра итәоу зегьы, бареи сареи ҳада адәахьы идәылҵааит. Нас бцаны сышәҵа маҭәакәа иреиҭьзоу ааганы исышәҵа, убри анасос бара изкәнабырго бсоызцәакәак абрахь баарыԥхьа. Абарҭкәа рнасос, ахаҵа ииаины гәык ала бзиа сбаны исхаҵәуазгьы, уи ҵәуарамызт дызҿыз. Ҳабзиаеибабара иазкыз ашәа акәын иихәоз, сыԥсы зырхынҳәызгьы иара убри ауп. Убри азыҳәан сбыҳәоит, лымкаала иара ишихәҭоу, иқәра иакәнагахаша ауаа наидыртәаланы, нас абарҭ ақәабкәа ирҭоу аҟәыдкәа наҟ иныкәжәга. Нас абра, абри агәараҭаҿы даараза пату зкәу, зыхьыз-зыԥша насохьоу маҳәык исоызцәа иманы, забхәарааҿы имсоахыҵыз азәы еиԥш иԥхьазаны араҟа иҟаз аҵәыуара ахаҭыԥан иҟалароуп ачара ду. Ирҳәароуп радеда, агәыргьашәа, иҟалароуп акәашара!»

Ааи, ааи, иара уи акәхеит, усҵәкьа иагьыкалеит.

Абас ала аԥҳәызба данԥсы ашьҭахь хаҵа дцеит. Иахьагьы, хшарала деикәатәы, Анцәа ишиҳәара дыҟоуп.

Ари ахҭысҿырԥшы рацәала зымехакҵаулоу акы ауп. Ааи, изаазарызеи, шаҟасоы рыбзиабара, рразкы лахьынҵақәа рыҽырзеиҭамҳәакәан, ус ишеиқәҳәалаз рыԥ-стазаарақәа ԥшак иагазшәа инкацәа ицазеи. Уи амилаҭ рхьысҳара, рзымҳара ус аҿы иаԥырхагоуп.

ХАҴА ИЕҚӘЫМШӘАК ИҬОУРЫХ

Ԥшрала-сахьала, убас еиҿартәышьала ууаиеилаҳа-ратәы иԥҳәысаагарагьы шьҭа иаамҭоуп уҳәаратәы хаҵарԥыск дыҟан. Уи игәареи, нас иконеихагылеи ублақәа узырҟәымго цәгьаза иԥшзан. Ас еиԥш иҟоу агәараҭа азаҵәра анаалом иҳәан, арԥыс игәаԥхоз ԥҳәызбак дааиган аҭаацәара далалеит. Арҭ акыр шыкәса еидынхалт, аха рыцҳарас иҟалаз ахшаа данырмоу, иԥшәма ԥҳәыс ларгьы дақәыршаҳаҭны лабраарахь дындәыкәиҵан, аеазәы дааигеит. Араҟагьы, шыкәсык ҵит, соышыкәсагьы ҵит, аха ахшара ҳәа азәгьы рмоуит. Уи анасос – ахԥатәи, убас аԥшьбатәи аҳәсақәа иааигаз рахьынтәигьы хшарала лыҵшәак аныкамла, ари ахаҵа ихы-игәы ахшәаны дшааиуаз ахшаа дзаухьаз, зхаҵа дыԥсхьаз, ԥҳәыс еибак диԥшаан, иаартынгьы илеиҳәеит ирыцҳара аҭоурых зегьы, еиҳаразак ахшаа дахьимам дшаргәаҟуа. Аԥҳәысеиба арҭқәа заҳаз, сара ухшаадастәуам лҳәан еиқәышаҳаҭны еибагеит. Аԥшәма хаҵагьы ҿыц иԥсы ҭалан, агәалаҟара ду имоуп. Аҿҳәара анбаауеи ҳәа амшқәа, амзақәа еиқәыԥхьазо дшааиуаз абар арҭ еиднагалеижьҭеи шыкәсык инахысит. Ҵаҟала, хыхьала, ганла уҳәа дызлалыхәаԥшуаз ҳәа акгьы ыкам, аха азәы дылхшаауеит злауҳәаша дыргак лыдимбалт. Иԥҳәыс лакәзар дкалыхәҵәаза, данааигаз аҵкыс хараза деиҭьны дыҟоуп. Аԥшәма ари реиқәымшәара даараза ихьааганы иԥҳәыс длазҵааит. Иҟалазеи бара, ахшаа дҳауазар ҳәа акәын бзаазгаз, аха иара бара бҿгьы иамуит, сзыхҟьазеи, нас ишԥасыԥсыхәо? – ҳәа. Лара агәынамзара нацҵаны: – Уара, ахшаа дсымоуп ҳәа угәы излаанагозеи, аҳақьым иҿы сцан сҵыхәа кны усышьҭоуп, анапаԥшсоы иҿы сцон уаҟагьы сҵыхәа кны усышьҭоуп. Убас аҟәыдырԥасоы, амацарԥасоы сахьцалак

скалҭ кны усышьҭоуп, иара абра, адәкьан аҿы ачаагара ҳәа санцогьы укылыпшуа сашьҭахь угылоуп, нас ахшаа дызласоурызеи?– ҳәа лгәы намзо лажәа даалгеит. Иара дхәыцхәыцуа ҳамҭакы ҿымҭ дышгылаз, даалҵын: – Нас ишыбҳәара, абри бахьцо, бахьаауа сбыцрыҵыр ахшаа дбауама? – длызҵааит.

Лара ари аипш азҵаара илоуз даақәамхазакан, ааи, ааи хымпада ахшаа дсоуеит, аҳақьым хәшәқәак сиржәып, ҳаскьын дацқәакгьы напшқоык иситап, азәы сишьышьып, амасаж ҳәа зегьы реызларыхәшәтәуагьы сзыҟарҵап, мамзар уажәтәи ҳаааишьала лҵшәак ҳауны сыздыруам ҳәа наиалҳәеит. Аҧшәма хаҵа иаҳаз агәра иган, ибҳәаз саҳаит, изаманоуп, иахьарнахыс уаҳа сбышьҭалом, џьаргьы снеиуам, амала ахшаа даҳмоукәан ус саныбжьа ишыгәнаҳароу бдыруазааит, иҳәан уа иҿааникылт. Ларгьы лхы данақәиҭха аҳақьымцәеи, анапшықоцәеи уҳәа ишылҭахыз дрылан. Ус ишааиуаз ҧшьбаҟа мза аатуан аипш, ҿнак зны лхаҵа игәалаҟазаара аныбзиазаз иақәыршәаны дахьтәаз дааихагылан лҿеырҟәымшәышәзаны, ихахәы ҧшзақәа лнацәақәа рыла еилышьшьааууа ҿаалҭит: – Уара цкьа унапшы-аапши, насы акгьы умбазои?

Иара даалҵшәа, ыы, избаран иҟоузеи иҳәеит. Лара дааидҵын днаскьашәа днаҳәы-ааҳәуа абыржәыгьы акгьы умбазои, нас абри сахьынеибыҵо, сеиҿартәышьа, џьара ҧсахрак еиҭакрақәак ҳәа рыманы умбазои, лҳәеит.

Иара иблақәа ааихихын: – Ааи, ааи, акы быдызбалоит, ахаа!.. – иҳәан дышҳаззa данаанха, лара, аа, абыржәыгьы агәра умгазои ҳәа лымгәацәа иҭачза иҟаз наилырбан, нас узыпшузеи, ушьамхышлан Анцәа уиашьапкы, иаарласны узызхьаауаз ахшаа дуоуеит, лҳәеит. Иара дахьтәаз дқоагылан адгьыл дзықәгыло дамкуа, деицралан, ишилшауаз ибжьы дқоаханы: – Ааит бара, иахьыбҭаху бцо-бааua бхы банаусыжь, бысхыччеит акәу, ари исзаабгаз дызусҭада, дызтәыда?

– ҳәа дналҿагылеит. Лара, даатәамбакәан инеиҵыхны аччара далагеит, нас иара дахьгылаз иааигәаза дааин: – Сара уара урыцҳасшьан алада сцап, ақоада сцап, хәышәқәакгьы зжәып, издыруада џьара Анцәа иҳәоны азәы сцәа далашәар, абри уара ушазныҟәауа, нас уҧшра ухы-уҿы узеиҧшрахо уҧысшәоит ҳәа акәын сызҿыз, – лҳәан, нас илшәыз аҵкы ҭбаа аҳәынҵәрақәа аартны, лымгәацәа еиқәпахны иҭагәаз ахчы аамхны инеиҿалкуеит. Иара ихы ахьигара изымдыруа дышҳаззa даанхеит.

АҲӘЫНҴҚАРИ АШЫШКАМСҚӘЕИ ШЕИБАШЬЫЗ

Дыҟан ҳәынҵқар дук. Итәыла дызхагылазгьы егьырҭ аҳәынҵқар тәылақәа иаарылукааua малла ибеианы иҟан. Уи итәыла ду зыхьчашазгьы хыҧхьазарала ирацәаз аруаа иман, абџьарлагьы иҭәҭәазаны еибыҭан. Ҿнак зны аҳәынҵқар игәы аналаҟазаз иҭаххеит итәыла, нас анҭыҵгьы ныҟәара, аҧшыхәра дцарц, анапшы-аапшра игәалаҟазаара иацнаҵарц. Ус иагьыҟаиҵеит. Ҷыдала иара дызҷапшьоз ар гәыпқоык аашьҭихын, ҭынч итәыла еимданы дшааиуаз итәыла аҳәаа даахыҵын иимбацыз, изымдыруаз дгьыл ҿацәк аҿы ҧсшьараҳәа даанҷасит. Ицыз ирхәҭеи иареи рыпсы ахьыршьаз уамашәа иубаратәы, хыҧхьазаралагьы иааџьоушьаратәы ирацәаны ашышкламс иахьыртәылаз иахьырҭыпыз акәзаарын. Ашышкамсгьы рысасцәа ирҭааз ирыхәапшуа иаарыкәшеит. Аҳәынҵқар арҭ иибаз иатәамбакәан, ари аҭыпаҿы арҭ усс ирымоузеи иҳәан, ир абџьарла еиқәшәаз рыжәиҵеит. Ашышкамсгьы ргәы реанзамкәан ирызцәырҵыз ргәы ацәкамыжькәа ирҿагыланы рабашьра иалагеит. Згәызеанзамыз, насгьы иабџьардаз ирылдыршаран иҟази, уамак ала ахымцеи амагә шьхәеи иадыргеит, аха урҭ армзаа иҟаз зегьы

ануҵәахуаз. Аҳәынҭқар иаармарианы рыҟәхра ҳәа игәы иҭеикыз изынамгзакәан ишьҭахьҟа дхынҳәын, ҭынч длатәан, арҭ ашышкамсҟәа зланирҵәашаз аҳасаб шьҭихит. Дарааза реазыкатцаны ар рыжәиҵеи, аха уажәгьы илыҵшәадахеит. Аҳәынҭқар ари дарааза ихьымзҭишьан, ласы-лассы абџьарла еиқәныхи иҟаз рыжәҵауа рыҟәхра данаҟәымҵза, ашышкамсҟәагьы ари дышрыцрымҵуаз анырба, иҟарҵахуаз ааигәа иҟаз, убас хара иҟаз ашышкамсҟәа еиқәҽырҭуа еизан, ари ҳара иаҳцрымзаазо ицәыхьчашьас иҟаҳҵарызеи ҳәа аилацәажәара ду ҟарҵеит. Шышкамск шәагаалагьы, дара ашышкамсҟәа ирхьысҳан иҟаз ааҵәырҵит иҟалозар сшәҳәоит ажәа сышәҭ ҳәа. Изаманоуп рҳәан ашышкамсҟәа миллионла еизаз азырҩра ҟарҵеит. Ашышкамс аақәгылан зегьы ираҳаратәы сара абас арыцхара ҳаатагылеижьҭеи тәамҩахә сымам, абарҭ зегьы шәеиԥш сгәаҟуеит, суазыруеит, аха шәымшәан, шәгәы кашәмыжьын, ԥхызқәакгьы збеит, ҳзыргәырҕаша нашанақәакгьы сызцәырҵны исымоуп. Убри аҵыхәала мҩакы сықәлоит, жәаба-жәохә мшы шәысзыԥшы, убранза ишакәхалак шәхы шәыхьча сҳәан, ашышкамсҟәа иаарылҵын, макьаназ еилкаам амҩа иқәлеит.

Ашышкамсҟәа ари ажәабжьс иаҳзааигарызеи ҳәа ргәы хыҵ-хыҵуа ишыԥшуаз, ажәохәымш рзы икара-уараха, миллионла еизаны иԥшыз ашышкамсҟәа иаарылагылан, шәзырҩы ҳәа иаарзарҩны абас ранаҳәоит: – Сара дарааза аџьа збеит, амҩа хьанҭатцәкьа сықәлеит. Џьара узымцо ибнаран, џьара ахәы ҳарак дуқәа сырхысит, аҿаџьара азиасҟәа, амшынҭачқәа, ус сышнеиуаз хәы ԥшзак аҿы снанагеит. Абри аҟара снықәахьан, аха абри аиԥш ахәы ԥшза џьаргьы исымбеит, иаакәыршаны ахрақәа, урҭ ирылҟьа илеиуаз азиасҟәа, наҟ-ааҟ аԥстара, аԥсабара уамашәа иԥшзан, ԥсаатә шәаҳәабжьын иаасыкәыршаны зыбжьы

гауаз. Сыбла хызкыз ари аҭыԥ ԥшза сызхара исзымбо сшахәаԥшуаз, сааԥсангьы сыҟамзи, исызгәамҭазакәан сынҭахәхәа сыцәеит. Сшыцәаз ажәҩан дналыууаа уаҩы нырҳа дук дааин, уи иаҟара заҟароу уаҩы дсымбацт, иԥатца шкәакәа пашәза иаԥхьа игәышԥы аахнаҩауа ишьамхы илахысуа икыдын. Ацәа салҵыр ҳәа дшәошәа ашьшьыҳәа даасхагылан, иԥатцаш инапы аалшьуа, нас саргьы иаасҿишьуа, ибжьы ҭымгацәакәан, абас ирхәыцгаз ажәа сеиҳәеит: «Уара абрахь амҩа анылара угәазырԥхаз сара соуп. Амҩа узныз дарааза имҩа бааԥсын, ахра, ашьха, азиасҟәа, амшын ҭачқәа, аха сылаԥш ухымгакәа уцхыраара саҿын. Иара абри ахәы ԥшзаҿы ууаганы узыртәаз, узырцәазгьы сара соуп. Сара адунеи иахылаԥшхәу, зыԥсы ҭаны исшаз зегьы рҭыԥқәа, ртәыла-қәа, иахьынхаша-иахьынҵыша ша-шаны ирысҵеит. Иара шәарҭ ашышкамсҟәагьы убас, аха аҳәынҭқар гәыла бааԥсы дшәызцәырҵит. Уи итәыла заҟароу, амал имоуи, убас хыԥхьазара рацәала дзыхьчо арбџьар имоуи рыла шәарҭ уи шәиҿагыланы шәеибашьыртә ишшәылымшоз збеит. Убри азыҳәан шәызҭагылаз арыцхара хыцәгашьас иамоу ала сшәыцхрарауеит», – иҳәеит.

Саргьы иихәарызеишь иарбану дызлаҳацхрарауаҳәа сгәы хыҵ-хыҵуа сизызырҩуан. Иара ҳамҭакы иҿааиқәикын, иԥатцаш инапқәа аалишьын, абасгьы иҳәеит: «Ари аҳәынҭқар дымчыдазтәуа ҳәа мҩас иамоу акоуп. Ари ажәлари нас арбџьар дуи имоуп. Жәаба-жәохә шықәса ирҿеиҵаша – идиржәша еиқәыршәаны ҭыԥк аҿы изыцәахуп. Шәарҭ ашышкамс иҟоу зегьы шәеааидкыланы адгьыл нарҵауланы икылҵәаны амҩа ылхны, нас 5-6 мзы рыла абри имал ифатә-ижәтә ахьышьҭоу иаатцганы иахьимбаша ишәцәахыроуп, насгьы илшәхыз амҩагьы уаҩы изгәамҭакәа ихыжәҩароуп!» Арҭ ираҳаз дарааза иџьаршьан, ианазхәыц уи ада ԥсыхәак шрымамыз еилыркаан,

аашьарак ҟамҵакәан аус рнапы адыркит. Уи аамҭазын аҳәынҭқар егьырҭ уажәрааназа иҟаиҵахьаз иреиԥшымкәан иазышәаҵәҟьан ируаа разыҟаҵара даҽуп, арҭ ашышкамсқәа рҵыхәтәа ҳәа акы ыҟамкәан инирҵәарц. Ашышкамсқәа мазала дышҵыршәааua ҳәа акгьы ихы-игәы аҽы иауҟаху. Ашышкамсқәа хәымз-фымз ҳәа аҽҳәара ирымаз аҟынзагьы инамгакәан, ари аҳәынҭқар имал, ифатә-ижәтә ҳәа дзыққәгьыҵуаз акы ыҟамкәан дара иахьырҭахыз, иахьымаазаз ҭыԥк ахь еиҭаргеит. Уи аламҭалаз аҳәынҭқар ижәлари арбԥьар имази ирҽеиҵоз анынҵәа, гәырҩа-хьаада имал ахьыԥхьакыз ашәқәа аартны длыҩнаԥшызар, цырак узымԥшааua иҭацәза ибеит. Иԥсы маҷхан иҽеизымҟажауа дкаҳаит. Ари иалахәны избаз имаҵуцәеи, нас ируааи азнык азын рхы ззыркра рзымдыруа иааилаха-ааилахан, аха нас рхы аамырхын рҳәынҭқаргьы даашьҭыхны иҭыпаҽы дааргеит. Аха ари ауаҩы игәы ҭынчым, абас игәы иҽеанзамкәан ахлымзаах ахьизцәырҵыз азын. Ҩнак иҵит, ҩымш ҵит, ижәлар убас ируаа ду ирҽеиҵо – идиржәуа анимоу, уара амла ианакы, аҳәынҭқар иҩнықәка аизымхәыцрақәа ҟалеит. Шьоукы изынханы имаз имал аимҵәара иалагеит, ажәлар дара-дарала аицәгьычра, аибашьра иалагеит, ар ҳәа имазгьы ибналаз, убас забԥьар шьҭазҵазгьы рацәаҩхеит. Абар, атәыла ду, аҳәынҭқарра ду аилабгара иалагеит. Аҳәынҭқар ахагара изааиуеит, дгәаҟуеит, абри еиԥш изызуз иалкааны ихаҽы дизаагом. Ус ашышкамсқәа гәрамгарҭас икын, иаанхаз ируаа гәыԥоык иманы дааин ашышкамсқәа рабашьра далагеит. Дара ашышкамсқәагьы уаҳа нагарҭа амамкәан рычҳара хыҵын, еидгылан аҭа иҽагылеит хацәынмырха. Аибашьра иашыкьымҭаны ишааиуаз, аҳәынҭқар ируаа рахьтә иԥсыз дҟалеит, ибналазгьы маҷҩымхеит, иаанхазгьы ааԥсан уаҳа нарылымшо инкаҳаит, рабԥьар шьҭарҵеит.

Аҳәынҭқаргьы ԥсык акәымзи ихаз уи дшыҳәҳәоз, дшыпаҭпаҭуаз, ианилымша дкаҳаит. Ашышкамсқәа иагьа игәаҟзаргьы араҟа ишрықәманшәалахаз анырба, дара рҽы ишәаҳәарахеит, икәашарахеит, иныҳәа духеит. Ари аиԥш аиқәымшәара алҵшәа иақәымгәыҕзоз аҳәынҭқар ихы ахьигара изымдыруа игылаз, дааныркылан ашьшьыҳәа, пату иқәцаны длышьҭарҵан, иҽы иҭалт, илымҳа иҭалт, иԥынҵа дырҵәит, ҳара ҳнапала уаҳшьуам рҳәан ихы-игәы ахыршәаны ихала иҽеидыршьит. Абас ала атәыла дузза аҳәынҭқари ашышкамсқәеи реибашьраҽы ашышкамсқәа риааира ала ихыркәшахеит.

Ари ахҵыс лакәҵа иԥхьазаны, ажәытәрахь иурхаргьы ҟалоит, аха иара иахьагьы изҽурԥшыша ахҵысқәа маҷымкәан иуаҳауеит, иубоит.

ТӘАНИХӘЫ АСАС ФҨЫЦӘГЬА ДАНЫҚӘНАГАЛА

Ииун мза алагамҭаз, 1932 ш. рзын убас иаарҩарахеит, анаџьалбеит амра лбааны ҳхы иқәтәома рҳәон аҭаҳмадацәа. Аҭырас махәқәа ԥаны ҳаргьк аиԥш ирхарҵон, ма ирхаргылан акәын ауаа адәы ишықәлоз. Ацәмаа кны ицәаҕәоз икәаҭанаҽы адгьыл ианыҵамла уа даагылт. Ааида зкуаз иҵәҩан анизыҵамҵа, ааигәа-сигәа азы анимоу, иааида акрагьы даҟәҵит. Ишабаны еиҟәшьаз, еиҟәԥаз адгьыл аԥсаса ашьапы нбжьашәар иааԥнаҵәо иҟан. Ауаа рымч зықәхоз, иҟарымҵар ада ԥсыхәа рымамыз ашьыжь амра цәырҵааназа иҟарҵон, нас хәылбыехала амра амшын ианзаало аҟнынза иԥшын. Ақытақәа рҽы ана-ара ацуныҳәарақәа ҟарҵон, хаҭа-хаҭалагьы акәырбанқәа мҩаԥыргон, ишьамхышлан Анцәа иҳәон. Аарҩара иқәнакны адгьыл аншабоз ашәыԥыџьаԥ абар-абар амца рыцралома уҳәаратәы иҟан.

Тәанихәы ҳәа изышьҭаз аҭыԥ аԥшзара ишаҿцаалац иаҿцаауан аҭаҳмадцәа, ргәы камыжькәан ҳазшаз ҳ-Анцәа ду иаҳзиуа, иҳаиҭауа зегьы бзиоуп, илԥха ҳаууаит рҳәон. Лассы-лассы рееиқәыршәа ишьамхышлан адгьыл иагәзуа, нас ажәлан иаҵаԥшуа Анцәа иҳәон, зжакьақәа ҟәашә-ҟәашәза ишлаз рхы-рҿы рыԥшьауан. Арахә ашьамаҟа абна реарҭон, ашьашәыр иазцон, аԥсаса аҳаԥқәеи азиасҟәеи рыҽырҭон. Ажәак ала, зегьы шабон, аԥсеивгара рцәыуадаҩоны иҟан. Ус ҳшыҟаз ашьыбжьон нхыҵын амш абжа аиҳарак цахьан аиԥш, иҟалеит сызхцәажәараны иҟоу ахҭыс.

Усҟантәи аамҭазын Асовет мычра шьақәгылахьан, аколнхарақәа уиаҟара ишьақәымгылацызт. Анхацәа рынхараҿы рыҩнқәа ргылашьа, рыматәа рышәҵашьа, уҳәа хәыҷы-хәыҷла иеиҧьыртәуан, аха афымцалашара уҳәа ирыгыз даараза ирацәан. Аха, уамашәа иубаша, ҭзыцыԥхьаза рахәыла ибеиан, аԥсаса 200-300-хы, акамбашьқәа 15-20-хы, ажә, ацә, 20-30-хы убас аеқәа рацәаны ирзанын. Арахә рырацәара иабзоураны ҭзыцыԥхьаза ирыман 10-15 ахьча ладуқәа. Урҭ, хьча бзиак еиԥш арахә ирхылаԥшуан, агыгшәыгқәа ирцәырыхьчон. Шьыбжьышьҭахьк зны абарҭ алақәа еивасны рҵыхәа дуқәа ыргьало ишрылшо идәыкәлеит ақыҭа мраҭашәа-рахьтәи аганахь. Усҟан ақыҭа Дәырԥшь еидызкылоз мҩа заҵәык акәын, иара уигьы уардын мҩан, даарагьы иҭшәан, еилаҵәиуа – илакьҭо ақыҭа иалхәаа инашьҭын. Абри амҩа иамкуа иануп алақәа, урҭ ирхылҵыз асабаббы ԥҭаҵас ихчылан, ула акамбо ажәлан хнаҩауа иҟалеит. Ари аҩыза зымбацыз абыргцәа 115, 120 зхыҵуаз ирбаз ҷьашьаны Анцәа ихиритәааит рҳәан, рыҩныҟақәа ихынҳәит.

Зшьамхы инанагоз ахацәа рахьтә абԥьар змаз ишьҭихт, измамыз аиха, аигәышә шьҭыхны иҟалаз аабоит ҳәан алақәа ишзахәоз ирышьҭоуп. Аҭаҳмадцәагьы неиқәырҭ-ааиқәырҭуеит, ҷьара иҿыцу жәабыжьк иазгәаҟуеит. Ус ҵлак ашәара амра амшын изааԥшыло иазнеихьан, арҭ алақәа уаҩы изнымкылоз, уажәы игьажьын уаҳа рылымшо рыбызқәа рҿы иҵакнаҳаны, дасу рыҩнқәа рахь ихынҳәит. Алақәа ажәабжь ҳәа акгьы ауааргахуаз, аҭаҳмадцәа зычҳара хыҵыз ԥшуп алақәа ирышьҭалан ицаз азәы данбакылшәари, жәабжьыс иаҳзаргозеи ҳәа. Ишыԥшыз, урҭ ахацәагьы икара-уараха рыҩнқәа рахь иааит. Абырг-ахәыҷы ҳәа амазма, зегьы гәаҟуан ажәабжьыс иҳаҳарызеи ҳәа. Игьежьыз ахацәа алаф ҳәара иаҟәыҵуам, ихышәҭуама уҳәаратәы рыччара рзынкылауам. Рааира иазыԥшыз рызҵаара аҭак рырымҭо, аамҭа иалахәмаруа аниба 125 ш. зхыҵуаз Гәымба Гапуа илабашьа ныҵақша-ныҵақшаны данааҭгыла, ажәак имырҳәазакәан иҭаҳмадара аҳаҭыр баны, игылаз зегьы ааҭынчхеит. Нас ибжьы ааиргеит:
– Уара шьҭа иазхоуп ахәмарра, ишәҳәа ижәбаз-ишәаҳаз, иҟаз-шыҟаз, ари аҩыза сара сакәым сабдуцәа рхаангьы ирымбацызт. Аҳы, ҳашәмыргәаҟын ишәҳәа, шәуа иҳазҳәода?

Арԥар хацәа ҭоуҩанқәа неиҿаԥшы-ааиҿаԥшын, уара иҳәа, мап уара ҳәа еимаркуеит, зны-зынлагьы аччара зызнымкылакәан изымпыҵҟьогьы дубап. Ус даацәырҵит хаҵа нарҳак – Осман Тәанба. Уи иабду Гәымба Гапуа иахь ҳаҭырла ихы наирхеит. «Ҳаҭамзааит маҷк ҳаҷкәынра ҳаԥысзаргьы, аха араҟа уаҩы дзыхцәажәауа ҳәа акгьы ҟамлазеит», – иҳәан дааҭгылеит. «Ишԥа, ишԥаҟамлеи?!» – ажәлар аҕзаа ааилдыргеит. Осман иажәа хрыжь-хрыжь дналаган, ишԥашәасҳәари, аа, мм, ҳәа аҳәара ицәуадаҩоны дышгылаз, изымычҳакәан ауаа даарылҵын Таниа Даҳаир, «иҟалаз абас» ҳәа дналагт. Амҵ ԥыруазар иуаҳап, ауаа ахьгылоу иҵысуам, ҭынчроуп.

«Абри Хыԥсы азиас ахықә Арзынааи Кәарцхиааи ахьықәынхо ала ибжьыскахьаз, зыҩны-зыдәны ыҟамыз,

милаҭлагьы дзакәыз цкьа иаҳзеилымкааит, аха убас фҩы цәгьак ихылҵуан ииаигәара узымнеиуа. Ибжьысзахьаз ари атәым милаҭ ифҩы алақәа ираҳан ианигәыдла, иара дшәан аҵла дхалеит. Уа еизаз алақәа 400-500 иреиҵамызт. Урҭ аҵла ианзымхала, адац ыҵхны аҵла каҳажьп ҳәа ианалага, ҳара еизаз ауаа бжьыла ианаҳзықәымца, ахысра ҳалагеит. Иааулак алақәа аныкәаҳца ашьҭахь, иаргьы улбаа ххәан, дылбаан абри Хыԥсы азиас уазца, уаҳа арахь уҽы мҳәааит ххәан, ддәыкәаҳҵеит, ҳаргьы абрахь ҳааит», – ҳәа иажәа аахиркәшеит Даҳаир.

Усҟантәи аамҭазын милаҭ еилажь ыҟамызт, аҳауа цкьан, фҩы ҷыдак ауаагьы алақәагьы ирзычҳауамызт.

АМАЛ МАЦАРАЛА АҨСҬАЗААРА БЖОУП

Қәрала зуаҩыбжара инахысхьаз ҭаацәара дук иреиҳабыз хаҵа бзиазак дыҟан. Уи хшаарала деиқәшәазан: иԥацәа, иԥҳацәа аҭаацәарақәа ирылалахьан, хазы-хазы анхамҩа бзиақәа ҟаҵаны инхауан. Иара дшааиуаз, иаалырҟьаны иԥшәма лыԥсҭазаара далҵит. Дзаҵәны анхамҩа ду дахаанхеит. Инхамҩа ду, инапы-имч ахьымзо, насгьы азаҵәра игәы анԥнаҵәа ԥҳәыск иқәнагахашаз лыԥшаара дашьҭалт. Даназхәыц сара исыкәлоу даазгар днықәгатәха дсоуеит, исеиҵбу даазгаргьы сышԥаҟалари ҳәа дшыгәырҩоз, ԥҳәысеибак, лыкәра иара иаасҭа акыр даамаҷны, дигәаԥхан длацәажәеит. Аҩны даагангьы инхамҩа, иҩнра ду, ибаҳчара, ирахә убас ишьхымзара, иҩнымаҭәа уҳәа зегьы лирбеит. Пату шбыкәысцо ббап, быматәа-бҩыҭәа убас быфатә бгәы бшасмырго ҳәа ианлабжьеига, ианеилацәажәа, ларгьы аҭагылазаашьа иҟаз анылба, еиқәшаҳаҭны хаҵеи-ԥҳәыси ҳәа еибагеит. Ус, ҩба-хԥа шыкәса анырхыҵ, ари аԥшәма ԥҳәыс маҷ-

маҷ алахь еиқәҵара илымоу лнубааратәы иҟалеит. Лара лхаҵа иҽы лгәы иалаз аҧсуаҵасла аҳәара дацәыԥхашьаны лҽылҟажон. Ҩнак зны, лычҳара анхыҵза акәхап, ҭынч лхаҵа дааидтәалан, лгәы иҵхоз, гәалас деиқәынҳәала дызмаз иалҳәеит. «Уара уҽаԥхьа саҭамзааит сцәажәашьа шиашамгьы збоит, аха саргьы сеилкаа. Ари анхамҩа дузза азаҵәра иахаанхар ҳәа сшәоит. Саргьы араҟа сзааиз снаувагылан, ҷьара сан, саб зҳәаша ҟалозар ҳәа акәын, ус макьана азыҳәан акгьы збом», – лҳәеит. Лылахь даараза еиқәны лажәа данаалга, иара акраамҭа дхәыцуа, иԥаҵашқәа днарыхоаарыхон, илабашьагьы, иахароузеи, иҭахзамкәашәа иныҵеикша-ааҵикшон. Аҵәажәара даараза ицәуадаҩны иажәа дналагеит: «Сара даараза схы набыдҵаны сыбзызыҩрит, аха бара иаартны ибасҳәоит, аамҭала бареи сареи ҳанеилабжьоз, ҳанеицәажәоз, ари уажәы ицәырыбгаз аҵыхәала изаҟаразаалак ажәакгьы ҳамҳәазеит, иалаҳамҵазеит», – иҳәан дҩагылеит, – иҭабуп дад, иахьанзагьы сахьыбычҳаз, абра акрыҟазар зегьы бара ибтәуп», – иҳәан, анхамҩа ду лызныжьны иҽанынеиха, лара дааҵкьан: «Мап, мап», – лҳәан ишеибарххоз саргьы сызлаҩуаз сручка ԥҵәеит!..

ХАҴАК ИԤШӘМА ИШЬАПЫ ШХЫЛҴӘАЗ

Дызлаз иуаажәлар рҽы даараза ҳаҭыр зқәыз,унеишьуааишь ҳәа рыгәҭа идыргылоз хаҵа еибагак иԥшәмеи иареи есымша ацҭәа ҕәгәазаны ирыман. Еимаркуа ирымазгьы абри акәын. Ишдыру еиԥш, аԥшәма ԥҳәыси ахәыҟаҵарҭа амаҵурҭеи иузеиҟәымго еимадоуп.

Ари аԥҳәыс ахәыҟаҵара амаҵурҭа дшааҩналалак, иааузымычҳауа аҟынза латҵацақәа, лчанахқәа уҳәа реинҟьабыжьқәа ухы ҭырҟьон, есымша хәба-фба ҵәыца, быжьба-ааба чанах ԥылҽуан, абысҭа анылуагьы,

абысҭа зҭалуа ачуан ԥыҵтә-хынтә ианлыцәкаҳауазгьы ыҡан. Арҭԥәа зыла иабауаз аԥшәма агәынамзара ду изцәырнагон, иԥшәмагьы дааҡәымҵзакәан аҽеыԥныхҩәа лиҭалон: Иҡалазеи бара, быжәлахә нымҵәааит, хар змам ҳәа Анцәа иишаз ауаа реиԥш быҡоуп, быблақәа, бнапқәа, бшьапқәа, блымҳақәа инадыркны ибыгу ҳәа акгьы збазом. Нас абри амаҵурҭахь баннеилакь бчанахқәеи бареи ишәзеилмыр-гозеи, еимашәкуазеи? Убри даараза сазхәыцит, аха исзеилкаауам, аиашами маҷк беилагазшәа збоит, ааи шьҭа иазхоуп бызлахаз ацәа балҵ ҳәа. Ларах ари заҳар зуаз лакәызма, даатцҡьан, ааит уара, уцан-уаан убарҭ уаҵәцақәеи учанахқәеи узрҡәамҵит, ааи, ааи ишакәзамгьы ухапыцқәа сыркылахеит ҳәа лыԥшәма уаҳа изҽымҭуа, даҕьуа ддәылҵны дцалон. Ҽнак зны ианеибаргәаа, маҷк схы лԥырызгап иҳәан, аԥшәма хаҵа иеиха аашьҭихын, амҽырҡәараҽы ақыдқәа ахьеилажьыз днеин амҽы ахра далагеит. Ус ԥытрак аамҭа анца, аԥшәма ԥҳәысгьы ари амҽы зыххуа шьҭа даапсазар ҡалап анылгәохә днеин, уара ари амҽыххра саргьы иахьа исымбеит, уҏсы ааиҭак ҳәа аиха иикыз, иара ишиҭахымыз иааимылхит. Иаргьы иҽенамареи-тәын наскьашәа, ԥбаҡа метра бжьан акды ишьҭаз ахы днықәтәеит. Аԥшәма ԥҳәыс амҽы илххраны иалылхыз сыххуеит ҳәа лхы иакәыршаны зҽыналырхаз леиха аалцәыблаҡьан, лыԥшәма дахьтәаз ишьапы ашшараҵәҡьа иақәшәан, абар, аарла, ацәа иакуп акәымзар ишьапы ԥцәааны игьалауа иахьынҳалоуп. Аԥшәма рыцҳа ахьаа ду изцәырҵын, аҏсра далагеит, зны деиқәаҵәахеит, зны дԥеижьхеит, аҳәҳәара даҽуп. Ари заҳаз агәылацәагьы еизеит, иҡалазеи ҳәа. Уи аамҭазын иԥшәма ԥҳәыс даатцҡьан, зегьы аарзыршны, нас иара иахь лхы нарха, уара акыр еилызкаауа азә уакәзар иҭабуп умҳәауаз абри аиха шлеиуаз ухы иахьаамхаз азы, ушьапы хцәаз уама ҡалама, хԥаҡа-ԥшьбаҡа мыз роуп, нас уԥамгылари. Абри азыҳәан

ацҭәаҡаҵара абаҭаху, – лҳәан, лхаҵа агәаҡра иаҽыз ахара идҵаны дизаҕьуа далагеит.

АКӘАШАРА ЗЫԤСҬАЗААРАЗ ԤҲӘЫЗБАК

Қыҭа нхаԥы арԥыск, ақытантә абжьаратә школ даналга, иани иаби рыҡәрақәа шмаҷзаз рыԥстазаарақәа ианрылҵ, иԥнра-игәара имацара даназынх, уаҳа иҵара изацымҵакәан иԥны анхара далагеит. Ус дшааиуаз, аԥҳәыс лаагара аамҭа анизааи, ақалақь иатәыз ԥҳәызбак дигәаԥхан ԥҳәысс дааигеит. Арҭ аԥыцьагьы даара пату еиқәҵаны изаманахәха ишаайуаз аԥшәма иԥҳәыс бзиаза иибоз лҡазшьақәа игәамԥхо далагеит. Иара хаҵа нхаԥык иаҳасабала иԥнра инацәыхараны имхурстақәеи ибаҳчареи, убас ирахә уҳәа иусутә нҵәарак ақәзам. Аԥьабаа баны, дкараха аԥны данааилак, ихәы ишиҭаху иҡаҵам, ишәҵа маҭәагьы напы адкылам, аԥҳәыс лыԥны иҡалҵараны илыхәҭоу зегьы анапы рыгжьуп. Иара иус аҽы шаҡа игәы ҳаҵҳаҵауа, аҡара иԥшәма лганахьала лускәа ишиҭахыз ианыҡамла, даахәыцын абри дызҽу збап ҳәа маза даалхаԥазар, ассир ибоит: лара лхаҵа усураҳәа шьыжьза аԥны данааԥныҵлакь, лара рыԥны азал ду аҽы асҟамкәа леивых-ԥеивыхуа, зны акы аашьҭыхны илгәыдкыланы азал дакәшоит, аҽазных азал агәҭа инаргыланы дакәшо давагьежьуеит, зны дшьамхышлоит, аҽазных дыԥан дҏыруама уҳәаратәы азал еимылдоит. Ус акыр аамҭа анца, ари ахаҵа иԥҳәыс деилагама иҳәо аҡынза даныҡала, ашырҳәа азал дааԥналан, саҭамзааит, аха ари бызҽу иаанагозеи бысзеилкаауам ҳәа даалыдгылт. Лара уиаҡара иаламҵакәан акыр-кырҳәа дааччан дааиҽагылан – уара, сара ансамбль «Шьараҭын» салан сшыкәашоз узымдырзозеи? – лҳәеит.

АЗЛАГАРАХЬЧА САААИД СЫПҬСЫ ШЕИҚӘИРХАЗ

Ианвар мзоуп 1937 – 38 шықәсқәа рзыҳәан, азынра агәҭатцәҟьа ҳҭагылоуп. Ашәаԥыцьаԥгьы асы быбыш еиланаҳәан, руапа шкәакәақәа рхашьшьы аҳра руа, еиҿеырбауашәоуп ишгылоу. Усҟан анхацәа рынхамҩа аҿы хадара ауан азахәа, ажь хкы рацәала абаҳчара бзиақәа анрымаз акәын. Уаҟа иҟан аԥсуа ажь ҳәа изышьҭаз, ауасархәажь, ашьхарыжь акаҷыҷжь, ажь еиқәатцәа «Изабелла» ҳәа ҳзышьҭоу, убарҭ рнаҩс анхацәа ирыман ашәырҵлақәа рацәаны: Аҿад-ҳа, ҳаҳ, ақәпс-ҳа, нас атцәа хкы рацәала: аԥсуа-цәа, азын-цәа, аԥхын-цәа, ашьақар-цәа, атцәа-сса уҳәа. Урҭ гьамалагьы иахьа иҳамақәоу иреиԥшзамызт, хараза еиҭьын. Уамашәа иубаша, анхацәа ирызҿымхыз атцәа, аҳа убас ирзымҭааз ажь азынра агәҭазы амахәқәа ирзышьҭымхуа ирылаҿарҳәазшәа ирхьыссы ирҿоуп. Иахьа урҭ хыхь еиқәысыԥхьазаз ашәырқәа цқьа иҟалаанза иҿазамызшәа икаԥсауеит, аха усҟан ус иҟазамызт. Уажәы амшцәгьақәа рышьҭахь амра шаакылԥхалак, асгьы зыҭуа еыҭ-еытла амахәқәа ирхьыршоны икаҳауан, амахәқәагьы реидара ду анырхытцлак ух гәышьа ҳәа реынеитцырхуан. Ашәыр зҿаз, убас ажь хкы рацәала изҿаз аԥсаатә рзыҭрысны еимакытцәҟьаны акәын ишырфоз. Иара ҳаргьы ахәычы, аду ажәлан иалаз атцла ҭуганқәа рҟны ҳахьынзазхалоз, ҳнапы ахьынзаназаазоз иҿаҳхуан, иахьамуазгьы алабақәа агәыдҵан ианылаҳашьҭлак, ажьымжәақәа еилшәарак рымазамкәан асы илаԥсон, убас атцәахаҳақәа иҟаԥшьҟаԥшьза сахьатыхоы бзиазак ишизҭымхра иԥшзан, цьара хәац ҭыԥкгьы рнубааломызт, еиҳаразак гьамала урҭ ираԥызгоз ҳәа иахьагьы акгьы збом. Нас иааҳакәыршан, ана-ара ус гәхаршҭгас шәарыцаошцәакгьы

рхысыбжьқәа гауан, изеихсышаз маҷхәызма, аҳәыхә, ахьнырҳаҳ, ахаатца, ардәына убас ирацәазан ажьақәа. Ҳара ахәыҷқәа ҳзыҳәан, арҭ амшқәа ҳгәыргьара ҳәаак амамызт, асы быбыш иалхны иарбан хаҿсахьақәас иҟаҳамҵоз: ауаоы, амшә, адау, аԥсаатә, арахә уҳәа рсахьақәа ҳчаԥон. Иарбан аамҭазаалакгьы ашәыр иахьынзаҳҭахыз иҳаман. Абра лымкаала иазгәасҭар сҭахуп, убасҟантәи азынра агәҭантәи ажьқәа, ашәыр атцаа иаршәыз ҭааны аоы убас ауадка иалырхуаз егьырҭ арыжәтәқәа иузрыдкыломызт. Шықәсыла 10-15 иҟазаргьы еицакра ақәмызт, иацы еитцарҵаз ажьеиԥш афоы хааза, агьама бзианы ауаоы дыхнахуан. Иара убас ирҵәахуаз ашәыр аҿа ҟалаанзагьы ахаҭабзиара шамоу, иацы иааҿырхызшәа гьамалагьы ихааны инхон. (Иахьа урҭ реиԥшымрақәа зыхҟьо ҳәа шаҟа уҳәарызеи?).

Абар, асы быбышза ишьҭоуп, ушьамхы иоыцаԥсо. Амш ааилган, ихааза, игәыбзыгза иҳақәԥхоит, царақәакгьы мазала акәзаргьы ҷырт-сырт ҳәа ашәак рҳәошәа рыбжьқәа уаҳауеит. Сабгьы аоны дтәаны азлагарахь иигаша аҧьықәреи аҿырпра даҿуп. Ҳаргьы ҳицхрааргьы ҟалон, аха ҳбылгьо асы ҳахьылаз ҳахәмаршьақәа игәаԥхазаап, даҳԥырхагамхеит. Ус ҳгәы ҳеанзамкәан асы ԥееуа реқәа ирыцәтәаны ҳгәара иааталт х-оык. Ҩыцьа Цәеибақәоуп Ҧьырхәатәқәоуп, саб иан лаҳәшьаԥацәа Бадреи Кьаҿи роуп. Урҭ дрыцуп Барцыц Ладмер ҳәа азәы, уигьы даҳҭынхоуп, Блабырхәатәуп.

Усҟан асас дызҭааз, ԥаимбар диҭоуп рхәон. Ҭаацәала даараза ҳгәыргьаны ҳарԥылеит. Сара аеқәа аарымыздан, рыгәрақәа ирынкны ачыхәчарҭахь иназган ирфашазгьы нарыҫтан, нас дара асасцәа изласыдырҵаз ала, ркәадырқәа рыцәымхзакәан рымгәарххагақәа аасыркәа-деит. Ҳасасцәа иааиз ишрыхәҭаз ахәы рзыҟарҵан акрырфеит, акыргьы ржәит, нас саатк аамцыцкәан аоны иааонытцын имцхәымкәан рԥафқәа

шыћоу убаратәы, агәараҽы ишьҭаз асы быбыш инылалан ҽаанбзиала ҳәа срапақәак неигәыдырҵа-ааигәыдырҵеит. Сара излеилыскааз ала, арҭ ахьцоз Ҷандараћа сабгьы азнык азы мап иҳәазаап, аха игәы ырҧшааны иацәажәан, рыцныћәара дазыразхеит. Уи иаасыдиҵаз ала, ҳаеқәа рахьтә иара иреиґьишьоз, Машка ҳәа ҳзышьҭаз икәадырны иааган иаҧхьа санаагыла, ихы аасыдикылан, адҵа сиҭеит: – Уара абна аатцәа гылоуп иҽсырпыз аџьыќәреи ҭаны, умч зыќәхо, иулшо аашьҭыхны азлагараҽы иганы илаганы иааугароуп, сара 2-3 мшы саанхауоу сыздырзом, – иҳәеит. Асасцәагьы иаргьы рыеқәа иларыќәтәан еибаргәырґьо Ҷандараћа саб ианшьцәа Ахбақәа рышћа ицеит. Сара исыдиҵаз ћасҵар акәын, аха шьыжьымҭан, шьыбжьон ҳәа ихырпа хырпо сышхәыцуаз, еиҳаразак соызцәеи сареи асы хәмарра ҳханарћьан ҳшааиуаз ахпатәи амш ааилашәшәра азыҳәан, арҭ ахацәа ҳґәара ианааҭала, азныказын среигәырґьеит, аха афы саахазшәа сахьгылаз слеилаҧсеит. Ићасцалак сеырґәґәаны аеқәа аарымхны иаазган, рҭыпқәа ирызсырхиахьаз аҽы инаҽаҳәаны саагьежьын сшааиуаз сангьы агәынамзара лыманы даасҧылан, аа, иубама, шаћантәи иуасҳәазеи азлагарахь уца ҳәа, усхамзгылт, уажәшьҭа лашьцеит уабацауеи, сара сцап агәыларантә уаха иҳазхаша ашыла ҧсахны иаазгап лҳәан дцеит. Саргьы сакәзамкәан ус сышҧшуаз, сан саара дук азна ашыла соажьза ишаалгоз анызба, сыпсы аатәалеит (усћан ашыла соажь иаҳа иҳалалуп ҳәа ирыҧхьазон, насгьы еиҧмырћьарада ирыман абысҭа, ахәыз уҳәа).

Асасцәа ирфашаз ҳәа аишәа иқәырцарыз маҷхәызма, ажьҵаа, акәац жәны, ашәеилатца, ашәрсоа, акәырма, аҭубар ҳәа, абри уажәтәи акалбас еиҧшшәа акы ћарцон, уи иамаз агьама аоыза иахьанзагьы исымбацт. Асасцәа раиира иабзоураны аишәа ирыцахатәап ҳәа, саб агәылацәа даарыҧхьеит. Урҭ даараза аҵх наргеит, ихәмарт ишәаҳәеит, икәашеит. Уи аамҭазын сара сиарҭа сылатәоуп сауцәахуаз, ишаашалак, сыматәакәа сырхиахьеит сапҳьа ишьҭоуп, саатцәа аџьыќәреи зҭоугьы еиқәшәоуп, аа, иаашар сеааилаҳәаны сеидара аашьҭых сшынатцћьара сыпшуп.

Арҭ иабанзатәазаауаз, ашарамҭаз агәылацәагьы рыоныћақәа ицеит, иара ҳасасцәагьы ирзылхыз ашьҭаларҭа уаҵахахь иоохалан ишьҭалақәеит. Абар иаасыкәыршан ҭынчроуп. Ус наћ-ааћ ҳґәылацәа рарбаґьқәеи ҳа ҳарбаґьқәеи еиқәҽыҵуа ашара иазпшуп. Икказа ианааша, ашырҳәа соагылан сеааиласҳәеит. Сыласа қлабадқәа сшьамхы иооацасуа, сыжәцәеимаақәа схала исаны иззахыз аасышьасцан, абар, кәашао бзиазак изиацққәа ишьаҵаны асцена днықәлап ззуҳәара иеипш сеинаалазан сеибыҭоуп. Саатцәа аџьыќәреи зҭаз ерманцас ашахақәа сыжәоа ныркылсхын сћәаћәа иныќәсцан ашырҳәа, азәы сеимырбакәан сызцандаз ҳәа агәара сынҭыцуан аипш, саб ибжьы аасыќәиргеит уабацои арахь угьежьы ҳәа. Уи заҳарыз са сакәын адыд мацәыс саахазшәа слеикәаҧсит, сымгьежьыргьы ћалозма, амаҵурҭа абарҵа снытцагылауан аипш, саб даасыдгылан ибжьы ҕьацаза, ибжьалагьы иҵыздырааит арыжәтәгьы илсны дшыћаз, даґьуа, унеины уеидара нышьҭаҵаны, нас уеимаа, уқлаҧадқәа ааушьхны, иуышьоу уеиқәа наћ-ааћ ууаҭәа шәпарақәа рыћнынза уоаханы ихырєы иҳәеит. Уи хырпашьа амазма, зегьы иара ишиҳәаҵәћьаз ићасцеит. Уи аамҭазын ҳасасцәа ираҧскымҭан ицәоуп. Сангьы шьыжьы дгылан, амаҵурҭахь лчанахқәеи лареи деилахоуп, асасцәа рышьыжьхьа аћаҵара даҽуп. Ићасцаз сыгха сшахьирхәуаз збагәышьоит, аха ишпа ҳәа сышхәыцуаз, сеидара сызцытцыз сћәаћәа еиҭанықәиҵан, шьҭа азлагарахь уца ҳәа дынсыгәтасын асы хьшәашәа санылапала саагылозма, ишаасылшоз сыоит. Сћәаћәа иқәыз 20 кьилограмм иреиҵамыз аидара мцык сћәаћәа

иқәтәоушәагьы исымԥхьазеит. Ашьыжьтәи асы хьшәашәа еимырҟьо сышлеиуаз, сышҭахьҟа саухьаԥшхуаз, аха исаҳауеит сан лыбжьы уаагыл, уаагыл ҳәа дышсышьҭоу. 500-ҟа метра слеихьан аиԥш, азыхь кәарачԥа иҭачшәа иахьыҟаз сынҭагылазар уи азы убри аҟара иҟәандан, сшьапқәа ахьшәашәара злаԥены иҟаз рыԥсқәа ааҭалт. Санԥшы сан зыԥекынҵо исышьҭаз дааԥсазаап, уажәы-уажәы асы днылаҳауа, нас дҩагылауа сеимаақәеи сқалԥадқәеи лыманы дсышьҭоуп. Сызҭагылаз азы дазааигәахо даналага, азы сынҭытԥны сеылмыркыкәан сышхьылыжәжәаауаз сынлывҟьаны дырҩеигьых асыхьшәашәа саннылала ауп иаҳа ианысныр, сшьапқәа сара истәзамызшәа идысын, мҩык сыцраҳәоушәа имцхәны иаасыдхалт. Сара стәалах сгәаан, сыкәра маҷ излазбыз ала иаахьымзҭысшьан, ишсылшоз сеиханы сышнеиуаз азлагара ашә санадҳала иаатын, саргьы уаҳа сыԥесызнымкылазакәан аатҵәақәа ишьҭаз сынрылаҳаит. Азлагарахьча Сааидгьы иҟалаз макьана иабаидыруа, дшәарҳаны сҩықәиртәан, сеидарагьы аасхихын, сшьапқәа суаҭәа шәпаранза ихтызгьы иԥьашьауа дышсхагьежьуаз сангьы сеимааи сқалбадқәеи лыманы дшаҟьо дааҩналт. Ус саара дук азна азыхь аарган сшьапқәа ҭакны арҟәыҷра ишаҿыз, саргьы сыбла аахыстуа аҟнынза сдырра ааиуа сшыҟаз, сабгьы ари иҟалаз даараза дыхьхәызаап, ихы зниҟьара изымдыруа дааҩналт. Ҳалаԥшқәа анааиқәшәа, игәаԥсыҿра аиааизаап илаҭырзқәа иблақәа аархыҳәҳәылан, ииҳәаз ҳәа ажәа заҵәык исгәалашәо: – Ҳаи, уара, абарҭ ҳаҷкәынцәа иааҳдмырҟатҩо ҳәа иҟоузеи? – иҳәан илаҭырзқәа ахьизнымкылаз ԥхеишьазар акәхап, дындәылҵын адәахьыҟантә мазашәа дсыхәаԥшуан. Ус, хар сымамшәа сшалҵуаз ангәеиҵа, азлагарахьча иахь, уара Сааид, асасцәа ҳҭоуп убри сԥьықәреи лаганы исыҵ иҳәеит. Усҟан ари азлагараҿы ҩ-лук ауп руан акы инахарԥсан 10 минуҭкгьы

иадымхалакәан иԥьықәреи лаганы иаииоу дҩаҵалеит саб, нас зшьамхы сықәкны сшьышьуа сызкыз сан лахь, хәычык шәааԥшы, нас бҩеироуп, арҭ асасцәа иаҳҭоу ари ахҵыс иҟалаз дара иабардыруа, иҳәан дындәылҵны дцеит. Сангьы дгәынкьуа, азлагараҿы инаԥхьакшәа еиқәыз ахәышҭаара сазааигәаны снаган слырԥхеит. Ус сымаҭәақәагьы лырбан, исышәҵаны акы аазмыхьзаз реиԥш аҩны ҳааизар, саб ибысҵа иухьеит, сангьы ашьыжьнатә ачыс иҟалҵахьаз ааиқәлыршәан, аишәа аалырхиеит. Уи акәхеит, ҳасасцәагьы ҩагылан, иарԥарцәамзи асы инылалан сеигәыдҵа ҳәагьы иаахәмарын, ргәырҵьара быжьқәа агәар иаақҩоит. Ус асасцәа иахьрыхәҭаз ауаҭах аҿы рчеиԥьыка ианылахатәа, сан лылаԥш схылгозма, дааин акны ишлыхәҭаз аиԥш саагәыдылкылан, лнапы хаақәа рыла саалшьышьын, сыгәшәы-мшәы ҳәауа, сашьцәеи сареи егьи ауаҭах аҿы ҳхәы еиқәшәа изқәыз аишәа ҳнахалыртәан акраҳфеит.

Сашьцәагьы иҟалаз хәычқәак рдыруеит, аха макьаназыҳәан инцәыҵыԥш-аацәыҵыԥшуеит, зҵаарак аҟаҵарагьы рзымгәыҷуа. Саргьы, ахьшь зыцрасыз ача аиԥш, сеиԥьҟәыҟәлан сшыҟаз, ҳамшгьы ашьыбжьонра инахыҵын, амрагьы ицәырҟьа-цәырасуа ажәҩан иалоу, ҧҭа быбышқәак инрывҵыԥш-аарывҵыԥшуеит. Абар, ҳасасцәагьы рцара аамҭа анааи, иаадәылҵын рнапқәа зык ахьынзарықәырҭәоз, сашьцәа сыман снеин, рыҽқәа кәадырны агәараҿы асы быбышра иаалаҳаргылт. Уи акәхеит, ҳасасцәагьы агәалаҟара ду рыманы рыҩныҟакәа ицеит, ҳарҭ аҭаацәагьы ҳааизынхеит.

Убри инаркны, дара кыр шықәса саб ибла ихызбаалон гәала дук, гәынамзарак дытҟәаны дшамаз. Ааи, уажәыраанзақәа реиԥш, абри ҟаҵатәуп ҳәа дҵакгьы сиҭомызт. Уи идырит агха исымаз сахьырхәраҿы амцхәза ишаахирҟьацәаз, зны-зынлагьы мазала ихы дақәызбошәа збалон. Иара сара стәалагьы абарҭ

идызбалақәоз сдырхәыцуан, ихьаазгон, зны-зынлагьы ахара зегьы схы иадҵаны дрыцҳашьан иарбанзаалак иҟаҵатәны сымч аазықәхо иҟаз иара иҳәарада схала ианааамҭоу, ишахәҭоу, акы наузавымбо иҟасҵон. Аиашазын убри иҳахьыз ахҭыс ҳабжьеит аҭаацәа зегьы, иара ҳаб ихаҭагьы дналаҵаны.

Абас ала абри аҽны азлагарахьча Сааид Абҕаԥьаа сыԥсы еиқәирхеит.

АӀШЬЫЦРА МЧЫДАРОУП, ҬАХАРОУП!

Дыҟан ҳәынҭқаррак аиҳабы ҟәышрала, дыррала имаҷымыз. Дызхагылаз итәылагьы дахзызааура, иԥсы аиԥш бзиа ибон, патугьы ақәиҵон. Итәылаҿтәи аҿацәқәа рахьынтә ауаа иман, здырреи зҟәышреи ҳаракыз, зыжәлар рҿгьы ҳаҭыр ду зқәыз, иарбан зҵааразаалак еиҳаразак аҳәынҭқарра иатәны избатәу аус еилахарада еилзыргашаз. Аха аҳәынҭқар иман убарҭ ирҷыданы, уаҩы изымдыруаз гәыԥк, уи агәыԥ убасҟак имазан, иара аҳәынҭқар изааигәазақәазгьы ирыздыруамызт. Агәыԥ иалан хыԥхьазарала 5-ҩык ахацәа, зеилкьареи здырреи рыла итәыз, аҳәынҭқар ҷыдала зыгәра игоз, хаҭалагьы дзықәгәыгуаз.

Уи агәыԥ аҳәынҭқар изааргон иара атәылаҿ нас анҭыҵгьы иҟоу имариамыз еиуеиԥшым амазақәеи ажәабжьқәеи. Уи аҩнуҵҟатәи анҭыҵтәи аҳәынҭқар иусқәа дарараза иарманшәалон. Избанзар, иарбан еилатәаразаалак аҿы заа идыруан иҳәатәыз, ишҳәатәызгьы. Уи алагьы итәыла иара убас анҭыҵгьы ипату, иаҳаҭыр ҳаракын. Аҳәынҭқар арҭ ахәҩык имаз зегьы неиҩымсрада еиԥшны ишибозгьы агәра диргон, аха урҭ рыҟнытә егьырҭ зынза ирзымдырзо, азәы еиҳа далкааны диман, мазалагьы еиқәшәалон. Уаҵәы ма уаҵәашьтахь арҭ аҳәынҭқар иҿы уск иалаҵәажәараны иҟазар, ҿенак ма ҩымш шыбжьоу, ари иалкааны имази иареи еиқәшәаны азәгьы имырдырзакәан уаҵәы ирзбараны иҟоу зегьы высырҭак амамкәан ирзбауан. Нас адырҩаены ахәҩык ааилатәон аҳәынҭқар иҿаԥшуа. Убас досу ргәааанагарақәа рҳәауан, аимак-аиҿак рыман, аҳәынҭқар ҳаиҳа игәаԥхарыдашь ҳәагьы рыхшыҩқәа анеиқәдырԥозгьы маҷмызт. Ари иалкааны имаз ахаҵагьы егьырҭ даарылубааура иҿыҟамҵакәан дреиԥшны аус иҿалаирхәуан. Ус иманшәалаха ишааиуаз, ахәҩык руазәк, абри аҳәынҭқар иалкаан имаз, акы дырны, ма иаҳаны акәымкәан ус гәаныла длаԥшықәҵан дшьыцигон, дызлақәигара ҳәа хәыцра бааԥсык дҵанагалт. Ифом, ижәуам, ицәагьы ҭынчым иагьизбауеит акгьы узахымҳәааура мцыла еиҿартәыз ацәгьа. Ари «аҩсҭаа» иизбыз актиорк иаҳасабала, днапҟьа-шьапҟьо цәажәарала, режиссиорк дыкәиргылазшәа, ҩысҭаарас иҟоу зегьы аҵаҵаны, дарбан ихәаԥшуазаалак даршанхо арепетициақәа дырҿын. Царҵа амамкәан агәра игартә, ҟазара дула иҿаназыҟаиҵа, усымбар ҟалом ҳәа аҳәынҭқар иҿы маза днеит. Ари ауаҩ аҳәынҭқар иҿаԥхьа убас ироль хада наигзеит, убас қәҿиарала дыхәмарт, аҳәынҭқар дузза хшыҩала, чҳарала иара убас ҳаҭырла итәыз убас диҟаҭәеит, дитәитәит, ажәакала Иаго Отелло дузза «дышираапкыз» аиԥшҵәҟьа. Ацәгьаҳәаҩы иусқәа шиқәҿиаз аниба, аҳәынҭқар днеихагылан сара гәык-ԥсык ала иузыҟоу азәы соуп, исҳәазгьы уаҳаит, уажәы ухшыҩ ду савасны иҟауҵаша ишыҟауҵаша ҳәа акгьы сызуаҳәауам иҳәан, дындәылҵны дцеит.

Зхала зуадаҿы иаанхаз хәыцра шәкы деимаркуеит. Ари игәы зызҭынчыз, зызбахә хәарҭамкәа иаҳаз, зегьы реиҳа лымкаала зыгәра игауаз, абас дышԥаҟалеи ҳәа длеиҩеиуеит, иуада дакуам, ахагара изаама уҳәаратәы аҟаҿыҳәа деибафауеит. Уи зны маха-маха деимҿыжәжәаны дишьуеит, зных дибылуеит иԥсы аиԥш

ииԥхьазоз ауаҩы. Абыржәы абра димазар, ақәыцьма млашьы ауаса ажьы анафауа аиԥш, ижьы еимыжәжәаны ифап уҳәаратәы.

Ус дшааиуаз, дааԥсазаргьы ҟалап, хәыҷы-хәыҷы иҿеыҟажо иҿааиқәикын, ух гәышьа ҳәа ҭынч ахәыцра далагеит, нас дааԥцын, ихы-иҿы аарҟәыҷуа дҩықәтәан, аа, мап, мап уи дагьысшьуам, дагьызбылуам, ус дааилгеит, амала ԥыхьақәа реиԥш игәра ганы саԥхьа дсыртәаларым ҳәа избеит. Аамҭа аагылауазма ицоит. Аҳәынҭқар иааубаратәы ажәлар рҿы имаз ихьзи иаҳаҭыр дуи алаҟәра иалагеит. Аилатәарақәа рҿы, итәыла убас анҭыцгьы, уажәрааназа зыкәгыларақәа, зажәа ҟәышқәа хҭыс рацәала иҭәыз, азырҩцәа зыршанхоз, уажәы урҭқәа зегьы дрылхәдахан, ииҳәо иԥыхьамшәо, аҳәашьагьы дақәымшәо дҟалеит. Хаҭала ихьыз, игәалаҟарақәа имаз маҷ-маҷ акаҳара ишалагаз ангәеиҭа, саԥхьаҟа ԥсыхәас исымоузеи ҳәа дааираза ихы аԥьа анаирба, хьаҳәхьачрада избеит, абри ацәгьа иаҳаз ахамҵакәан, дзызгәааз зегьы реиҳа зыгәра игоз ауаҩы мазала дааԥхьан диацәажәарц. Ус иагьыҟаиҵеит. Ҩыц абар иахьа еиқәшәазшәа еидтәалан кыр аамҭа ҿымҭ, инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшуа, нас аҳәынҭқар иаарԥшқашәа абас наиҳәеит: – «Уара, суазҵаауеит ишуҳәара, ԥыхьеи уажәи ҳусқәа рааишьа анбеиҷьыз, ишԥаубои?». Азҵаара зауз ахаҵа, ари азҵаара иауз аҭак иҿазыҟаҵаны дааизшәа изаманоуп ҳәа дналагт иажәабжь: – «Уара, ҳаҭыр ду зқәу сҳәынҭқар ду, уара удырра, уҟәышра, сара ҵлаҳәыстак акы ацыстцо сыҟазам, зегьы иҳалшауала умаҵ аура ҳаҿуп. Сара хаҭала, ԥьара исзеилымкааура ҳәа гхак сымазар, иаартны исоуҳәар, уара узыҳәан иаҭахызар минуҵкгьы сыԥсы абра иҭысхуеит». Аҳәынҭқар арҭ иаҳаз ажәақәа ддырхәыцын игәы иаахәама уҳәаратәы ԥыхьатәи иҟазшьақәа ааирԥшуа далагеит. «Мап, мап, усҟак аҳәара аҭахым, уареи сареи абас ҳааидымтәалеижьҭеи иҵуа удыруеит, убри аҟнытә ааигәа ажәабжь ҿыцк уара уҟнытә исмаҳазацт, уажәақәа рыла еснагь сгәы ҷҭәан, насгьы ҵабыргымзар хәашьрак рыламызт, убри аҟнытә суҳәоит исмаҳац, сзырхәыцша ажәабыжьк соуҳәарц», – уи ауаҩы днеиҿаԥшит.

Хәыҷык иадамхаргьы абри сгәы икаҳаз шьҭых ҳәа аниҳәа, азҵаара зауз ахаҵа изаманоуп ҳәа дналагт иажәабжь:

– Дыҟан ҳҿацәаҿ еицырдыруаз, уаҩоралагьы, ламыслагьы еиқәшәаз хаҵа дук, ҷыдала иԥсҭазаараҿы ашәарыцара бзиа избоз. Иман иара зыгәра игоз, дызлашәарыцоз амаҵуар лақәа хәба, иара убас абԥьарлагьы деибыҭан. Уи лассы-лассы шәарыцара дцалон, иааԥьоушьаратәы имаҵуар – лақәа аус руан, иҳәатәгьы иахыԥауамызт. Иахьыманшәалоу ҭыԥк аҿы днагылауан, илақәа иара дахьгылоу ашәарах аарцон. Ус ԥьабаа ихы иамырбазакәан дхысны ашәарах дуқәа лаишьҭуан. Ашәарыцаҩы илақәа рыхәбагьы еилихуамызт, бзиа ибон, аха урҭ руак мазала акәзаргьы ҷыдала еиҳа пату изақәын, еиҷьишьон. Зны амшқәа даара ицәгьахан ианааилга, (мышцәгьа ашьҭахь ашәарыцара маншәалоуп рҳәоит) ашәарыцара иҿазыҟаиҵан, шәарыцара ҳәа дцеит. Уаҟа ишыҟаиҵац аиԥш, ахра ианыҩаҿала еиҳа иахьиманшәалахашаз ҭыԥк алхны дныҚәтәан, ила-маҵуарқәа ибжьы анрыҚәирга, урҭ ианакәзаалак раԥхьа игылаз уажәгьы аԥхьа игыланы ишнеуаз, иара иашьҭахь иааиуаз ала иаашьыцнаган ишалшоз ашьҭахьтәи ашьапы илацҳан иааԥнаҵәеит. Ахьаа зауз ала иҟанаҵахуааз иҵәаа-ҵәааua, иҳәазо ԥьаргьы изымцо иаатәеит. Иҵҳаз алагьы, акы ҟазымҵазаз еиԥш, егьырҭ алақәа инарышьҭалан еимдауеит, иакәшеит, дааираза реырҟьеит, аха лыҵшәа ҳәа уи аҽены акгьы рзыҟамҵакәан игьежьит. Ашәарыцаҩы

днаԥшы-ааԥшит, аха ибом илакәа иреиԥьыз. Ишԥаиурыз, деилашәаны ахьыз ҳәауа изладәыкәлаз амҩахәасҭала дышнеиуаз, иаргьы ҟоу-ҵәуа ашьапы рҳәазо иааиԥылт. Ари збаз ашәарыцаҩ, иара ихаҵаҵәҟьа ихьт уҳәаратәы аҟара игәхьааигеит. Иара ала данаба, агәыԥра ду аиун усыцхраа аҳәошәа иԥызит илаԥырзышеит. Иарах уи игәыдикылт-ихыдикылт ус еибаргәыбзыԥуа, ԥьара ишьҭихуа, ԥьара ишьҭеиҵауа аҩоны иааиган, иаразнак ԥшра ҟамҵакәан абаҩ ԥҵәара иазҟазаз аҳакьым дааиган, ишахәҭоу ала ашьапы еиқәыршәаны иҷеиҳәеит. Ашәарыцаҩ ари хьаа дуны изыҟалан, ашәарыцарагьы шьҭа игәы ақәым, есымша иааиԥмырҟьазакәан дахылаԥшуеит. Ус уамашәа ибартә ҟазшьақәак адибало далагеит ари ала. Аԥшәма дабацыԥхьаза, иара иацҳаз ала ахьтәоу ахь ахы нарханы ишуа иууа, аҵәуара иалагон. Ари аԥшәма дааразаа иԥьеишьан, ҩыстаарак абраҟа ишыҟоу ибоит, аха иҟасҵарызеи ҳәа дышхәыцуаз, уамак аамҭа мгацәакәан, аҳакьым дааиган диҳәеит, абри ала игәаҟуа иахьыз сзеилкаа, ашьапы ԥызҵәазеи, акы ааханы, ма ԥьара хаҳәык ибжьашәаны иԥҵәама ҳәа. Аҳакьымгьы ари ала зшьапы ԥҵәаз даара инҭкааны данахәаԥш, иҟалаз еиликаан, аԥшәма иахь ихы наирхан ари хаԥыцуп иԥызҵәаз иҳәеит. Наҟ-ааҟ ҩба-ҩба хаԥыц рҭыԥқәа ануп аниҳәа, аԥшәма ашәарыцаҩ иаразнак аҳакьым идиҵеит, слақәа рыԥшьбагьы рхаԥыцқәа гәоуҭароуп ҳәа. Х-лак рҽы ари иақәшәоз ҳәа акгьы имбеит, аԥшьбатәи ала инастхашәа итәан, аҳакьым днеины ахаԥыцқәа гәеиҵазар, ԥаҟатәиқәа ҩбеи хыхьтәиқәагьы ҩбеи ишааҵшәара иҵагылан, арыцҳара иақәшәаз ала ашьапы ахьԥҵәаз ианыз ахаԥыц ҭыԥқәа ирҵашәо. Нас аҳакьымгьы ари митәшәа ибауа аԥшәма днеиҷаԥшын, ааи, абри ала ауп ицҳаз, ашьапы ԥҵәара ҟазҵаз, иҳәеит. Аԥшәма амзаатә ззааз иеиԥш ишәакь аакниԥаан, исшьуеит ҳәа инақәикын дгылоуп. Ишәакь инацәа аҵакны иишьырц ииҭахыз алагьы иҷаԥшуеит, изцәажәауам, аҷахәы аҳәара алшом акәымзар, ус ауаҩԥсы ашьра зықәшәаз иеиԥш иҳәазауа, иқьыз-қьызуа иалагеит. Алаҭбаақәа ирзымкуа лаҕырзыла иааҭәын, сумшьын иҟалозар, уара узласҵауа ҳәа азәгьы дсымазам, сзыхҟьаз цқьа еилкаа ҳәа, адгьыл аҽаԥца ирыцҳахәха ашәакь ахы иҭаԥшуа аҷаанахеит. Иаргьы ишәакь аҵхарҭа инацәа зҽаршәыз ҵысҵысуа, ижәла нымҵәеит абри аихсра игәаҕьру ҳәа ҳашҧшуа, игәы аахьаԥссан, иикыз ишәакьгьы наԥхьеикын, нас ҿымҭзакәан, абас игәы дааҭацәажәеит: «Ех, ех! Абригьы сара сыздахыз акы акәын, хаҭала иҵегьгьы алшаны ахы снарбар аҭахгәышьан, аха урҵқәа аналымша, аицлабраҿы ианаҵаха, ашьыцра мыжда абар иахькылнага. Иааидкылан ақәызбара зыхәҭоу са схаҭа сакәхап аргама егьырҭ ирбо-ираҳауа, лымкаала ари бзиа ибаны амцхә пату ахьақәсҵацәоз ауп изыхҟьаз». Абас игәы иҭиҳәаауаз иажәа аахиркәшеит ацәажәаҩы, ичабра ааиҷишьын, рацәак мырҵыкәан, сҳәынҵқар ухаҵкы цәажәарыла ухы ҭысҟьазар ҟалап, аха иахьазын исҳәарц исылшаз абри ауп ҳәа дааиқәтәеит.

Ари заҳаз, зхы кыдҵаны изырҩуаз аҳәынҵқар иҷеизымҟажазт, изнымкылаз илаԥырзқәагьы аахыҳәҳәыло дҩагылан, дзыԥхьан иааигаз иҷеы днеин зегьы еилкааун, сымдырра, сеилымгара, сымҟәышра сиааит, саҭоумҵан ҳәа дгәыдкыло-дхыдкыло, еибагәзуа ишгылаз, ацәгьаршҩы – ашьыцҩы абарҭ зыԥсы еихәлаз еиҟәызҟьаз, маза ашә аҟнытә иаакылԥшымҭаз рыхҩыкгьы рылаԥшқәа ааиқәшәеит. Арҭ аҩыцьагьы шгылац рееиларԥс игылан. Ашьыцҩы, уажәы ҩынтәны дшаҵахаз агәра анига, уаҳа аҽа мҩакы имамызт, дцеит итәыла уаҳа дазхьампшуа.

АПИЕСА

АҬЛАԤА

Ԥ-қәгыларак рыла ишьақәгылоуп.

Ахҭыс мԥаԥысуеит ҳазну аамҭазы, ԥсуа ҭаацәарак аҿы.

Иалақәоу:

Риза – аԥнаҭа аԥшәма.
Марица – Риза иԥшәма.
Бадра – Риза иԥыза гәакьа.
Сатбеи – Марица ланшьа.
Какашьа – ахшараиурҭа ԥны аҟнытәи аҳақьым.
Ахҭыгәлаԥ.

Актәи ақәгылара

Алирикатә музыка абжьала ашьшьыҳәа иаатуеит аԥарда. Асценаҿ иубоит ирԥагьацәамкәан еилыргоу ԥуаҭахк. Урҭ руак аҿы еидтәалоуп ианыхәыҷыз аахыс даараза бзиа еибабо аиԥызцәа Ризеи Бадреи. Урҭ рыҷкәынра ахьынтә изырччашаз хҭыск ишалацәажәо убаратәы иҟоуп.

Б а д р а *(иччара аарла иаанкылауа, илабжыш ичабрала ирбауа).* Ех, Риза, Риза, исгәалаумыршәан, исгәалашәар сҭахзам, ҳа, ҳа, ҳа!..

Р и з а *(аччара иаркараз).* Ех, ҳаҷкәынра, ҳаҷкәынра, ҳахәмарра, ҳаеырбара… Уара усҟан иааҟахҵалак зегь шԥаҳнаалоз, ыы!.. Бадра. Ҳа, ҳа, ҳа, иумҳәан, Риза, уара, шаҟаԥы ҳреиҿеырбахьозеи, ыы?..

Р и з а. Иара ҳаргьы шаҟаԥы ҳаиҿеырбахьадаз.

Иугәалашәоу, раԥхьаза азҵаб иугәаԥхаз даабоит ҳәа ҳахьнеиз, ыы?

Б а д р а. Ааи, ааи, уи гәаламшәашьас иамоузеи, ани Аҧандаратәи азҵаб лоуми узҽу? *(Даақәыԥсычҳаны).* Ех, ех! Аиашазын убра…аа, мм… (Инацәаҟәа нарххауа, аҳәара даҽахауа).

Р и з а *(иажәа днаԥыԥланы).* Убра уаргьы саргьы иҳахьыз сыздыруам, аха амдырра ҭәҭәаны иҟаҳҵеит.

Б а д р а. Иҳахьыз шԥаузымдыруеи, ҳа, ҳа *(дыччауа).* Сара сзыҳәан акәымзи ҳазнеиз, нас ҭәыцаҟәак анаажә, уаргьы дугәаԥхан, ҳа, ҳа, ҳа!

Р и з а *(арҭ ииҳәаҟәаз аапхеишьан, иԥьымшьҟәа рҟәыҷуа).* Ааи, ааи, Бадра, усцәҟьа ҳахьит аиашазын, абри арыжәтә мыжда иунамырҟатцара ҳәа иҟоузеи!

Б а д р а. Ҳы… усзынкылауамызт, иара уамашәа иубаша, иахьузаанага сыздырам, ааи, иара уамашәа иубаша, иахьузаанага сыздырам, ааи, иара убраҵәҟьа ашәа ҽыцзак лхуҳәааит.

Р и з а. Аԥшәмацәагьы сахьрыхәуаԥшуаз, маҷк иаарцәымыҵхазшәа збан, аха!..

Б а д р а. Дара ҳазҭаз ауаа ҟәышҟәак ракәын, иара даргьы ҳара рыҽҳамаратәны иҳацдырҵызуа иалагеит. (*Нас, дааҭгылан.*) Уара Риза, убри аахыс шаҟа ҵрызеи, насгьы иугәалашәауоу иара убасҟан иаҳурҳәаз ашәа?

Р и з а. Ишԥасгәаламшәауеи, чареи гәырҵареи ахьыҟоу шамахамзар иахьырымҳәауа ыҟазам.

Б а д р а. Риза, суҳәоит, ламыс умазар, ууаи ҳаҷкәынра ҳгәалаҳаршәап, иара ус иныҵакшәа акәзаргьы, ицәыраагап убри ашәа, аиашоуми, егьырҭ уашәаҟәагьы бзиоуп, аха абри ашәа даараза сгәаҽы иаанхеит, бзиагьы избоит.

Р и з а. Ааи, ааи, ашәагьы ашәоуп, аха уара угәаҽы иаанхаз уи аҧандаратәи лакәгәышьан, аха шьҭа

дабаҟоу умҳәозар!

Б а д р а *(даачашәа)*. Риза, изааҙарызеи, аиашаҵәҟьа уҳәеит, аха лахьыҥҵазаап иҟоу, уи шьҭа ииасыз акоуп, сара сеиҵауҳәоит, иҵәырга убри ашәа!..

Р и з а. Бадра, суҳәоит ушаҟәыҵра, ҳафа ыҟам, ҳажә ыҟам, ашәа зхаҳҳәаауазеи, аха ус иануҵахха, нас абас уртәангьы сухәаҧшлома, иаҳфаша акы ааҟасҵап. *(Иҷынеихоит).*

Б а д р а *(диргьежьуеит)*. Уара уи ҳахьзап, сара сзыҳәаз абри ашәа аацәырумгакәа абра суҧырҵраны сыҟазам, нас иуҵахызаргьы угәы иалырс!

Р и з а *(длак-ҩакуа)*. Изаманоуп, нас, изамана, уара ус иануҵахха. *(Иҷәареишәа ашәаҳәара дналагауеит.)* «Иҧшзаза быбла сызхыҧшылаз»…

(Ус рҩыцьагьы рыхҟәа неидҵаны ари ашәа шырҳәауа, Марица дааҩналауеит, арҭ илбаз даареигәырҧьазшәа.) Ҟоҳ! Асас бзиаҵәҟьа даҳҵазаап, ашәа бзиазакгьы шәҳәауеит, инашәыгзала, инашәыгза, сара уажәыҵәҟьа ишәфаша-ижәжәыша акы аасырмазеиуеит. *(Илҳәаз гәыкала ишҳәамыз убаратәы дцауеит лмаҵурҵахь).*

Р и з а *(иҷәамхшәа).* Ҳаалзыҧшып, нас иҟалҵауа аабап.

Б а д р а (длак-ҩакуа). Риза, сыздыруам иуасҳәара! *(Уи аамҵазын Марица лмаҵурҵахьынтә лчанахҟәа, лсаанкәа, ирылалазеи уҳәаратәы, рыбжьҟәа гауеит. Бадра арҭ ачанахҟәа рыбжьҟәа иаҳа-иаҳа иҧҽҧәахо ианалага, аҵакы еиликаан, дгыланы ддәыкәлеит.)*

Р и з а *(дихьынҧашаланы диҳәауеит)*. Ех Бадра, Бадра, иҟасҵарызеи… Сара даараза сеикәаргьежьуа сызмоу мазак уасҳәар сҵахгәышьан, аха иахьатәи ала шьҭа иауам, хара имгакәан адырра усҵоит, усҟан ҳаицәажәап. *(Ачанахҟәа ухы ааҵырҟьартә рыбжьҟәа шгаҵ игауеит.)*

Б а д р а *(ара ҭаацәашәала бзиара шыҟамыз еиликаан).* Иуҳәаз саҳаит, Риза *(ихы аарҵысуа)*. Уааҧхьара сазыҧшуп. *(Еицындәылҵуеит.)*

Р и з а (ихы имхаҵәгьан даагьежьын). Иҟалазеи, бара, арҭ бчанахҟәа ирылалазеи; аарлаҳәа дкылшәашәа ҩызак дааин, игәы ҭҟьаны ддәылыбцеитеи!..

М а р и ц а *(дааҵҟьаны)*. Ааит уара, аҩналаха самразакәан, уеазыҟаҵаны утәазшәа, иаразнак ацҭәа аҟаҵара уалагеит!..

Р и з а. Аҧҳәыс баапс асас данылзааилак лчанахҟәа еинҟьо лысас ихы ҭылҟьауеит.

М а р и ц а. Нас уи ала иуҳәарц иуҵахузеи?

Р и з а. Асас ддәылыбцеит ауп, уаҳа иарбану! *(Дгәааны ддәылҵны дцауеит.)*

М а р и ц а *(лымацара луаҭахққәа дрыфноуп, нас дааҭгылашәа).* Абри Бадра ҳәа абра иааиз иитахузеи, ааи, абри ахшараиурҵа ҩнаҷы изнымкәа-иҩызнтәымкәан сибахьеит, нас иҷеыргызмалшәагьы абра иҟабҵозеи, бгәы бзиами ҳәагьы дсызҵаахьеит; абри маза дсышьҭа, дсыҵаланы сыҧшәма ҷьара мазак еиҳәозар? Абра ҩыстаарак ыҟамзааит. Уажәгьы сгәыргьаҵәа сыҩоны сааин, сааиларшәаны дымцеи, азы шцо дцааит. *(Ус, аҭел днадтәалан атрубка аақәылхуеит). (Аллоу, аллоу!). (Дзырҩуеит.)* Ница боума? Ница, аа, ааи, убра бара бҷы сахьыҟазгьы ҳазхара ҳадмырцәажәеит. *(Дзырҩуеит.)* Аиеи, аиеи, иара абра сахьааизгьы ари сыҧшәма иҩызаки иареи еидҧсыланы итәан, нас рқьафқәа ҟаҵаны, аа, абыржәы индәылҵны ицеит. *(Дзырҩуеит.)* Ааи, ааи, уажәшьҭа ҳазхараҵәҟьа ҳаицәажәап. Ишҧа, ишҧа? *(Дзырҩуеит.)* Сыҧшәма дааит бҳәама? *(Лылахь ааиқәҵаны атрубка лхы аавылгоит).* Ҳаи даазгаз ишьапқәа аапыҵәҵәааит, сызхара сыдмырцәажәеит арҭ иахьа. *(Атрубка ллымҳа иаадкыланы.)* Аллоу, аллоу! *(Дзырҩуеит.)* Сыфатәқәа сырҷуп, сычуанқәа бҳәама? *(Дзырҩуеит.)* Ааи. Ааи, изаманоуп, изаманоуп, саапшып. (Атрубка нықәылҵауеит.) Уара, уамашәа иубаша, иитахызеи абри Бадра ҳәа иахьа абра иҟаз аҩны? Абарҭ

хәыҷык рҟазшьақәеи, нас рцашьақәеи сгәаҧхазом, аха чорҭ с ним. *(Днеины атрубка аақәылхуеит.* Аллоу, аллоу! *Дзырԥуеит).* Уара абрыгьы лматцурҭаҿ дахьнеиз лқәабқәа дырҭаҳама, абрасҟаамҭа дзыдхалазеи, ыы? *(Лтрубка нықәылҧцауеит.)* Ных, ных, уи лхаҵа дааизар, урҭ шьҭа еилкааун, аха сара уаҳа исымада сзацәажәара? *(Длеиԥеиуа.)* Катица суҭра сташәауеит лҳәеит. Мадинагьы азәзәатә рацәаны исымоуп лҳәеит, Шьашькәа лакәзар, ахәыҷқәа асырҧхьауеит лҳәеит. *(Деилашәаны).* Иахьатәиала уаҳа сзацәажәауа ҳәа сыздыруам. *(Нас, дышҳазза лтрубка дҭаҧшуа).* Ҭфу, уара уҟазцазгьы инапқәа уаҳа имыхәааит. *(Лтрубка абҵьааҳәа инықәцаны, длеиԥеиуа, дҟәынд-шәындуа амзақәа лыҧхьазауеит.)* Маи, ииун, ииуль, август, аа иахьа 25 ауп. Уу!.. *(Дааҭгыланы, лцәа-лжьы лнапқәа рыла лҿеимылдауеит.)* Уамак смыхьааит, ыы? *(Хыхьтәи лышәцаа аалшәылхын, цаҟатәи лышәцаа ԥшқа ала асаркьа аҧхьа днаҳәы-ааҳәуа, лымгәарҭа ишацлаз гәалҭауеит.)* Ааи, ааи; абар аума ахьсыхьуаз, шьҭа иаамҭоуп, хырԥашьагьы амам. *(Нас, лыцкы аалышәцаны, аҭел дасуеит).* Аллоу, Аллоу! *(Дзырԥуеит.)* Ари ахшараиурҭа ԥоны аума? *(Дзырԥуеит.)* Саҭамзааит, аха иҟалозар, сбыҳәауеит, аҳақьым Какашьа аҭел аҟынза шәсызлыҧхьа. *(Дыҧшуп дзырԥуа) Аллоу, аллоу! Какашьа боума сызкәыхшоу. (Дзырԥуеит.)* Ааи, ааи, Марица соуп, Марица. (*Дзырԥуеит.)* Какашьа, моя золотая, бсыраарԥсауеит, аха сеиҭамнеир ҟамлауа саамҭа ааины иаасыдгылт. *(Дзырԥуа.)* Ишԥа? Ишԥа? Мап, мап еиҭабкыхуа, уи еибаҳҳәахьеит, уи амш ала бареи сареи шаҟа ҳаибарххахьоу шьҭа иазхауеит. *(Дзырԥуеит.*) Аа! *(Дааҿахашәа.)* Ааи, ббаашәит, зынзак сбышьцылан, аҧхашьарагьы схашҭит. *(Дааччашәа.)* Уажәы ихәынтәу, ифынтәу цқьагьы исгәалашәауам, аха мап бкит ҳәа ибашоуп, уажә дырԥеигьых арххара абаҭаху. *(Далҧшәа).* Какашьа, Какашьа! Бзырԥы, бзырԥы, уажә ааигәаза

Ҭыркәтәыла сыҟан. *(Дзырԥуа.)* Ааи, ааи, убас ҳамҭақәак бзаазгеит, уи хымԥада ибгәаҧхауеит. *(Дзырԥуа.)* Аа? Урҭ рыхьызқәа уажә ибасҳәар, нас агьамаҳәа акгьы роузом. *(Дзырԥуеит.)* Ааи, ааи, убас бҳәар исмаҳаи. *(Дзырԥуеит.)* Ааи, иахьа август 25 ауп. *(Дзырԥуеит.*) Ишԥа? Ишԥа? 28 август, асаат 9 рзын бҳәама? *(Дзырԥуеит.)* Зеиҧшыҟам, уа сҟалоит сбыкәыхшахааит. *(Атрубка нықәылҧцоит, луаҭах еиллыргауашәа дыԥноуп.)*

Р и з а *(дааԥналауеит, днаҧшы-ааҧшуеит).* Быҟоума бара, аԥны быҟоума?

М а р и ц а *(дхарамкәа).* Ааи, ааи, ара сыҟамкәан акурорт ахь сушьтызаап, ари аԥны аус иамоу сахашәаланы лашарак сбараны сыҟоума?

Р и з а (ибжьы рдуны). Бара, иҟалозар, сбыҳәоит, абранза бысзааи!

М а р и ц а *(лҿыргәааны)*. Аа, абар, сахьыҟоу, сабауҭаху, иарбан уара узын иҟасымҵара.

Р и з а (даалҵшәа). Иахьа еизарак ахь исыҧхьеит, убри аҟнытә сбыҳәауеит сызмырҧхашьаша, исшәысташа маҭәак аалхны исзаага, сара урҭ срылалар сҭахым, насгьы ишеилажьугьы здырхуада? *(Даахыччашәа.)*

М а р и ц а. Ишԥа уара? Ишԥа, ианбыкәу, уара, умаҭәаҟәа еилажьны ианубахьоу! *(Датәамбакәа.)* Нас иарбан шәцатәыс иузаазгарц иуҭаху?

Р и з а. Ишыббо аиҧш, иахьа ашоура бааԥсуп, убри аҟнытә иҧхынтәиу акы сзаага.

М а р и ц а. Уажәыцәкьа. *(Дцауеит, уамак мырцыкәан имаҭәа лыма дааԥналауеит.)* Абри аҧштәы ҧхынтәуп, иреиҧу ҳәагьы иузаазгеит, иушәца. *(Дцауеит.)*

Р и з а *(аиқәа аалымхны ишьеиҵоит, уамак ала еилаҟәыҷуп, ԥазақәакгьы анубаалауеит, игәы назам, инапқәа ҟьауа.)* Черт с ним. Терпимо. *(Икьаҿ ааишәиҵазар, аҳәынҵәарақәа абжак амазам, деимдеит, аха уаҳа акгьы ибауам.)* Абас сымгәацәа аартны, аума

сара иахьсыԥхьаз сышцо? *(Ибжьы дҩаханы.)* Ее, бара сымыжда, аранза бааишь иҟалозар.

М а р и ц а *(дааҩналауеит)*. Иҟалахи, уара, уажәы, ишунаало сурбарц уҭахума?

Р и з а *(гәынамзарала)*. Ааи, ишԥаббои, цәгьаза иснымаалои? *(Днаҳәы-ааҳәуеит.)*

М а р и ц а *(иатәамбашәа)*. А что, прекрасно, ари иахьа иубаша, иушәумҭахьеи, уаламныҟәахьеи, зеиԥш ыҟам ауми.

Р и з а. Изаманоуп, дааараза ихазыноуп, ари аиқәа сычҳап, аха абри скьаԥ аҳәынҵәарақәа амазам, нас абас икны сгылазаауама, ыы?

М а р и ц а *(дгәааны)*. Изакәызеи, мшәан, нас абарҭ уҳәынҵәарақәа ԥхьазауа абра стәазаауама, уаҳа уск сымазамшәа? *(Даҕьуа.)* Изаманоуп, нас наҟ иушәых, аҽеак узаазгап. *(Дҕьаԥ-чаԥуа дцоит.)* Риза дгылоуп, еимырҵәаз азәы иеиԥш, игәа каҳаны.

Марица (*аҽеа маҭәакәак лыманы дааҩналауеит)*. Иахьазын абри ушәҵа, еиҕьугьы узыԥшаауам, ари акостиум азын, аԥхын амазам, иазеиԥшуп, урысшәала «демисезонное» ҳәа иашьҭоуп. *(Инаилыркуеит).*

Р и з а *(уамашәа ибауа)*. Бара абри ашоура ду иҟоу абарҭ аласалыхқәа сышәҵаны сахьнеиуа сышԥеилыркааует, ыы! Ари ихы еилаԥсагәышьазаап ҳәа акәымзар, уаҳа исзырҳәараны иҟоузеи?

М а р и ц а. Уара хәыҷқәак еилукаауаз ҷьысшьауан, аха башазак уакәзаап, сгәы сажьеит…

Р и з а *(деилашәаны)*. Ишԥабҳәеи, бара, ишԥабҳәеи? Абарҭ сышәҵаны абра сдәылҵуан? Бара избауа зынзаск сеилабгарц баҽызаап. *(Дгәааны ихы рҵысуа, днапҟьашьапҟьо, иуаҭах дамкуа, нас даалҵшәа дааҭгылан, дышҳазза дрыхәаԥшуеит.)* Ыы? Бара уамазак сгәалашәеит, иаҳҳәақәо ирылбхи, ҳускәа дааараза ихәарҭам. *(Иҽыргазаны).*

М а р и ц а. Изакәызеи, уара, уамас иугәалашәах! *(диҽаԥшуа.)*

Р и з а *(иԥсы илшәшәауа).* Абри, абри скьаҽ, зыршыла ианбызәзәоз, аԥхьа аҷьыба иҭаз гәаҭаны иҭыбху?

М а р и ц а *(еиҽаԥшуеит, нас дихыччауа)*. Ҳа, ҳа, ҳа, уара уажәы уамазак абра иҳалаужьырц уаҽуп!..

Р и з а *(изҽымҭуа)*. Ыы, ыы, са…са сара сыҟәрышьқәа зегьы убраҟа иҭан, ари изным, ари иҩынтәым. *(Асҟам абақҳәа иҽелықәижьуеит).*

М а р и ц а *(днеихагыланы)*. Уи баша цәажәароуп.

Р и з а *(деиха-еигәауа)*. Ҳм… бара, аиаша, аиаша ҳәа, нас ибымбазаҵәҟьеи уаҟа иҭаз?

М а р и ц а *(лҽыркәаҕьшәа).*Сара аԥараҳәа сануҳәо акапеи кылҵәа умазам, арахь уҷьыбақәа ирзымкуа иҭәызаап, усзеилкаауам!

Р и з а *(ичҳара хыцын)*. Баагыл, баагыл шьҭа иазхауеит, бара избауа иахьа абра уамак сбырҟаҵауеит. *(Деилашәаны дылгәыдлоит).*

М а р и ц а *(датәамбакәаны).*Иарбан уара усгәыдланы иҟауҵараны иҟоу. Сара рыцҳа, сабаанагеи, сызднагалада, ҳаи, ҳаибызҭаз ашареи ахәлареи рцәызааит!

Р и з а *(имч иалымшо)*. Ааи, ааи, изаманоуп, изамана, бара ибхароугьы, сара исхароугьы, иара ҳгәылацәа ирхароугьы зегьы-зегьы сара соуп изхароу. *(Дгәааны.)* Ибаҳама! (*Днаԥҽаххуеит)*.

М а р и ц а (*дааҵҟьаны*). Сыкәҽумҭын, уажәшьҭак уаасзымычҳауа аҟынза снеины сыҟоуп…

Р и з а. Ус анакәха амҩа бымоуп, бымҩа ԥшзахааит, нас ауарҳал, бабраа рҽынза иназо сзымԥшааргьы, ари сгәараҭа бҭызгаша аҟара сыԥшааует.

М а р и ц а *(даатрысны)*. Ишԥа уара, ишԥа? Ус, ус анакәха иудыруазааит сара Марица парпылца ҳәа узхыччауа, аԥҳал. Аԥҳал ԥеыхаҵәҟьа абраҟа ишаансмыжьуа. *(Дыҩнагьежьуа.)* Нас, иаанхогьы агәгәаҳәа амца ҩацраҵаны ишызбылуа удыруазааит *(дшаҟьо).*

Р и з а. Ааи, ааи, бааԥсарагьы даара ирацәаны иадми!

М а р и ц а. Сара, сара еиқәыбгаз, ауаа иҧьашьаны изхәаҧшуаз, нас исышҭаз арҧарцәа зеиҧшрақәазеи?

Р и з а. Ааи, ааи, ари акзаҵәык ауп ииашаҵәҟьаны ибҳәахьоу, урҭ ибышьҭақәаз цқьа банеилыркаа, ашьшьыҳәа наҟ инабыцрыҵит, ианаамҭаз рхы бҧырыргеит.

М а р и ц а *(арҭ ииҳәақәаз лмаҳазшәа).* Акыр сыкәзар убарҭ руазәык сиразҟымхауаз. *(Абҕьааҳәа наҟ луаҭах дныҡоналауеит).*

Р и з а *(ихы инапы надкыланы).* Шьҭа сахьцо ҳәа акгьыҟам *(агәыхь ашәа иҳәоит. Ус аҭел бжьы гауеит).*

М а р и ц а *(лҿыргәаазаны).* Ҳаи, шәеиланҵәааит, шәабасыдхалеи! *(Дааҳәын Риза иахь.)* Уара, арахь ууаҧши, исҳәауа уаҳауама?

Р и з а. Иҟалазеи, сара соуп игәааша, нас бара бысзеилкааум! Аа?

М а р и ц а. Абри ателефон абыржәыцәҟьа наҟ иаамхны икаужьроуп, сара уаҳа сылшауам, сгәахы аакылырцәаҵәҟьеит.

Р и з а *(дааҵҟьаны).* Изусҵәада бара, убас бгәахы аакылызҵәаз?

М а р и ц а. Уҭынхацәа, уқәлацәа. Насгьы ҳәсақәакгьы ҿеыргызмалшәа ухьз ҳәаны дабаҟоу ҳәа иҵаалоит.

Р и з а *(лажәа днаҧыланы).* Ишҧа, бара, ишҧа?

М а р и ц а. Бара, бызусҭада, сызкәыхшоу анысҳәалак, атрубка нықәырцауеит.

Р и з а *(дааччашәа).* Ҳа, ҳа, нас, нас, ааи, ааи. *(Дналҿахаханы лыцлымҳәа инацәа наҵак).* Ҳаи, арыцҳа, даараза уама бақәыршәаны брымазаап. *(Дирхыцхыцуеит.)*

М а р и ц а *(ари иҟаиҵақәо лзымбатәбараханы).* Унан, унан. Ах, уара агызмал, усхыччоит акәу? Ацгәы икьиуа аҵкыс имкьиуа еицәоуп. *(Днапҟьа-шьапҟьо диҧырҵны дцоит).*

Р и з а *(арыжәтә ҷыбара иашьыз иеиҧш дзазауа).* Ех, ех! Сылахь ианыз сара. Ари саб игәарагҭа шҧаҵабгеи, ари иаалҳәауа зегьы аарҳәноуп ишеилкаатәу. *(Даақәыҧсычҳаны.)* Акрура сыгым, крырҳара сыгым, арахь хашәалахә збазом, абри ҷьара ҩыстаарак даҽуп, аха макьаназы цқьа еилкаам. Лымшала ауа-аҭынха скарыжьхьеит, сыкәлацәа сырхашҭхьеит, саб зҳәауагьы азәы дсылымҭеит (*длеи-ҩеиуа хәыцрак иҿенаҭаны).* Ааи, ааи, ари иаарласны иакәнагоу ауаа лыкәыршәаны избамзар, сахылхуеит, саб иҵәҩан ашьапы лырзуеит. *(Дкараханы, нас исаагь днахәаҧшын.)* Ных, ных, аизараҳәа иахьсыҧхьазгьы шьҭа еилгахьеит, ажәакәак сҳәараны сыҟан, уигьы башахеит, схы-сгәы уаҳа рылымшо аҟынза снеит. (*Ихы ахьныкәиҵаз ашьшьыҳәа дамхацәауеит).*

Риза иҧхыз.

(Ҭынчроуп, Риза ҧхызк дшалоу удырратәы днапҟьашьапҟьоит, дқәаца-мацауеит, нас ашьшьыҳәа иан лсахьа ааихагылоит, лажәа гәыҭшьаагақәа абас днарылагауеит). «Сыҷкәын, нан, сыҷкәын сызкәыхшоу, сааҧсара, слахьынҵа, сыҧсы зыдҳәалоу, угәуеаныз, нан… *(Нас аб иаалымидан, исахьагьы аацәырҵуеит, абасгьы иҳәоит):* «О, ишҧасҭахыз, сышҧаргәаҟуаз, дад, даду ҳәа сазҳәо азәы идамхаргьы дбаны, нас абарҭ ҿыц еихасҳаз ашәырцлакәа урхылаҧшла, баба, салаугәалашәалап» ҳәа засҳәашаз маҭа хәыҷык дбаны сыҧсыр. *(Дгәаҟуа.)* Ех, уара ҳазшаз Анцәа ду, суҳәоит, ахәмарреи аччареи згымыз, уаапсыралагьы иҭәыз абри агәарагҭа лаҧшхаала уахылаҧш, иқьамҭажәумтәын:

(Еиҭах ан лыбжьы): О, нан, сыҷкәын Риза, сара уан рыцҳа, ахшара дзауаз, бымшьҭа бзиоуп ҳәа, ахәыҷқәа рныҳәара иахамшәалоз, нас иҟалазеи, изыхҟьазеи сара смоҭак дысгәыдыҳәҳәала дныҳәан, нас сыҧсыр иауаз. *(Дгәынкъуеит).*

(Риза арҭ ажәақәа иаҳауа убас ддыргәаҟуеит, деиларшо аҧхзы илырхуеит, аха макьана ацәа дзалҵуам,

дшаҟьауеит. Ус гәыԥоык рыбжьқәа гауеит): «Риза, ҳара ҳ-Риза хазынахә, ауаӡо қьиа, ауаӡоы раз, уара узлахаз амыждара ҳаргьы цәгьаза ихьааганы ҳаҟоуп. Марица уара дутәымкәан дуднагалт, уи уабшьҭра, уцәӡоаншьап аныхроуп дызԥу, ааи, ааи, усоуп, усоуп, ус… папа ҳәа уазҳәо дулымҭазар, сԥа, ма сыԥҳа уҳәо уаныҟалымҵа иқәухуазеи ари адунеи… Уани уаби ражәа гәыҭшьаагақәа угәаҷы инаганы урызхәыц; Анцәа уиашьапк абри агәараҵа ԥшза еиҭымумтәын, нас мыждақәак нықәлан ари агәараҵа цәматәала ирцәаҕәо иҟаумҵан. Ех, ех, уара ҳанцәа ду, ҳҳырхәан ҳуҳәоит, ҳаиҭауҳәоит уахылаԥш ари агәараҵа *(ус ражәа нкабоит).*

Риза *(уи аамҭаз дшаҟьо ацәа даалҵуеит, ихы-иҷы рҟәыҷуа, «ох, ох» шиҳәо дӡоагылауеит, иуаҭах дыӡонагьежьуа, деилагама уҳәаратәы иҷеааирԥшуеит, нас даалҵшәа).* Ари ԥхызума, ма илабҿабоума?.. Сани саби сасра исҭаама, исзеилкаауам, изакәхарызеишь? (Дааҭгыланы.) Урҭ, хаҭала рыбаӡо, рцәа-ржьы анышә иамадоуп, аха рыԥсҟәа гәаҭеиуа исыкәшан сеимырдоит, исхагьежьуеит. Насгьы ари агәараҵа иҵоуп иҭагьежьуа. Уи еилкаауп, аха абри сара сгәы ҭынчым, сыцәа ҭынчым, сеиларшуа амцашоура исхалаз иаанагозеи? Арахь ԥьара мзызк сакуаҳәа сыҟазам, шьыжь сангылауа Анцәа ду сҳәауеит, уаха санышьҭалауа Анцәа улԥха ҳауааит сҳәауеит. Ауаӡоысимыцхрааузар цәгьарак ҟасымҵацт, нас сзыхҟьазеи? Сани саби ракәзар, ауаа разқәа, ауаа қьиақәа, нас сара абарҭ ирхылҵыз абас сразҟыданы, слахьынҵацәгьаны сзыҟалазеи? (Дшьамхышланы.) О, Анцәа ду, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, суҳәоит, абарҭ сабацәа, урҭ рабацәа шәышықәсала иахьҷиауаз, иахьрызҳауаз, абри… аҵоурых ду иадҳәалоу агәараҵа сара сыла иҭаумырцәын, уааԥсырала срыцҳаумтәын. Саб зҳәо, сан зҳәо рыла сыргәыргьа. Уара, Анцәа дузза уоуп сгәыҕырҭа, суҳәоит, адунеиаҷ маԥьанарас, цәгьарас иҟоу зегьы сырцәыхьча, сгәыразреи, скьиареи

урзылԥха. Нас абас сҕьаҵәы-ҕьаҵәуа сшухьынҳалоу абри аҵла здацқәа ӡоаз аиԥш сыцәӡоажәәза, сумырӡоан, суҳәоит, сеиҭауҳәоит, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп!.. *(Ихы-иҷы ԥшьауа дӡоагылауеит, ус ашәахь аҵәҵәа абжьы аагоит. Уиаҟара иҭахцәамкәа, иҷеааилыргашәа ашә ааиртуеит.)* Ҟоҳ, сызкәыхшоу Бадра, асҵәҟьа уласзаны уааиуеит ҳәа сгәы иаанагомызт, уааи уааӡонала арахь!

Б а д р а *(ирмазашәа)*. Уара! Уара уда аӡоны зәыр дыҟоума?

Р и з а *(даачашәа)*. Мап, мап, уажәтәиала ҳазцәшәауа ҳәа азәгьы дыҟазам!

Б а д р а *(дааццакуа)*. Риза, узсыԥхьазгьы здыруеит, азәы даҳԥырхагахаанза иааркьаҷны ҳалацәажәап.

Р и з а. Ааи, ааи, ус акәхауеит. *(Асқамқәа инарықәтәауеит.)* Ари сымыждеи сареи ишҳахьлац еиԥш маҷк ҳагәқәа нибархан, лӡоызак лахь дцеит, дахьынзаанхауагьы сыздыруам.

Б а д р а. Риза ухаҵкы, ԥыхьа ҳанеиқәшәаз гәалак уҳәарц угәы ишҭаз, уԥшәма даҳԥырхагахеит, иугәаламшәоит?

Р и з а *(даақәыԥсычҳаны)*. Ааи, ишԥасгәаламшәауеи, исгәаламшәаргьы сҵахзам. Бадра сызкәыхшоу, иаартны иуасҳәап, уара удагьы цхыраамӡоа сымазам, ажәак ала, иуеилсыркаауеит абри сыԥшәмеи сареи ҳашзеицнымхауа, иара наҟ-наҟгьы иаураны ишзыҟамло!..

Б а д р а *(игәы иаалырсны)*. Ҳаи, абри смаҳәкәан уал дук сызҵымҵра сықәындаз, нас шәзыхҟьазеи, ишәыхьзеи умҳәауеи?

Р и з а. Ааи, ааи, ус акәхеит, Бадра!..

Б а д р а. Риза, уаналагах инагзаны исеилыркаа, саргьы хәыҷқәак здыруеит, аха!..

Р и з а. Бадра, ишудыруа аиԥш, уара узлахәым сара мазак сымазам, ари сыԥшәма раԥхьа данызба, уара иуасҳәеит.

Б а д р а. Ааи, иахьеиԥшԥәҟьа исгәалашәауеит, иара саргьы дысгәаԥхан, даага ҳәа иуабжьазгеит.

Р и з а. Лареи сареи ҳаиднагалеижьҭеи абар уажәшьҭа 25 шықәса инареиҳауп.

Б а д р а. Убри аҟара ҵхьоу уара, уамашәа иубаша, ишьҭыԥрааны ишԥацауеи абарҭ ҳашықәсқәа?

Р и з а. Ааи, ааи, Бадра, абри аѡнуҵҟала сара иаасхызгахьоу зхызгахьоу соуп зҳәауа ԥсуа хаҵак дҟалап ҳәа сыҟам. Уи алеишәа ҷыдарақәа илымоу роуп, иуасымҳәар ҟамлауа аҟынза саазгазгьы.

Б а д р а *(даатҵгылашәа)*. Ҟоҳ! Уараа!.. Риза… еилымкаакәан акы умҳәааит, нас цқьа уазхәыц, абри ԥьаракыр дныҟәама, лхы ишакәым имѡаԥылгама, улыԥсахма? Ыы?

Р и з а *(игәы аартны)*. Ҳаи, ма ус акы ыҟандаз, Бадра, уи зынзак имариамзи, иахьанза иаазгозма.

Б а д р а *(иҽаариашашәа)*. Нас уи анакәымха, иҟалаҵәҟьаз умҳәауа?

Р и з а. Бадра, ҳавагьежьуа иабаҭаху, аиашоуми? *(Дѡагыланы.)* Апҳәыс сара дзаазгаз слырҽиарц, сан, саб зҳәашаз ахшара сылҭарц акәын, уажәы сшааиуа акәзар, сабшьҭра, са сышьҭра ҳәа акгьы ыҟамкәан ашә акуеит ауп иаанагауа.

Б а д р а *(дѡагыланы)*. Риза, уара иуҳәауагьы саҳауеит, аха. *(Дааиԥхьхәыцны.)* Иара уара ухарала акы ҟалазар, лара лахь, ла лыла акәымкәан?..

Р и з а *(дааччашәа)*. Ее, Бадра, ус угәы иаанагазар нас иугәаламшәазои, ҳанычкәынцәаз ԥьара-ԥьара ҳԥымѡахымҵлауази!.. Аа, ҳа, ҳа…

Б а д р а (*аччара иқьышә иаақәхәмаруа*). Ааи, ааи, Риза, гәаламшәашьас исымоузеи.

(Длеиѡеиуа). Нас лара убри дабаҟоу? Насгьы исгәалашәауеит аԥа ссирза илыхшаз. Убарҭ ирхабарузеи, ирлахьынҵоу ҳәа акгьы узымдырзауеи? *(Убри аламҵалаз Марица маза луаҭах дааѡналан,*

ллымҳа кыдҵаны дырзызырѡуеит).

Р и з а. Ишԥасымдыруеи, Бадра, аҟәын 28 шықәса ихыҵуеит, Москва аҳаирпланқәа ахьыҟарҵауа конструктор хадас дыҟоуп!..

Б а д р а (даагәырҕьаны). Ҳаи, Анцәа иԥьшьоуп, сыԥсы ааивугеит, лара дабаҟоу?

(Марица лыԥсы лзеивгауам, деикәагьежьуеит, иҟалымҵауа ҳәа иҟоузеи, аха макьаназ лҽынкылауа даааиуеит).

Р и з а. Ларгьы хаҵа дымцазеит, лыԥсҭазаара зегьы лыҷкәын ихҳнылҵеит.

Б а д р а. Ҳаи, Анцәа диныҳәааит, иубама аԥҳәыс ҟәыш иҟалҵаз, аа?

Р и з а. Иугәаламшәои усҟан, лара сан дзаҵәуп ҳәа уахь ла лахь сылгар лҭахын, нас ишԥазурыз, иара саргьы сани саби ааныжьны лыццара сылымшеит, сиашазар ҳәагьы сгәы иаанагауеит.

Б а д р а *(дѡаҵҟьаны)*. Ааи, уаҟа, ҳәарада, уиашоуп, аха нас уажәы ԥсыхәак амамкәан иҟоума убри, аа? *(Длеиѡеиуа.)* Риза, угәы иалсыргьы, шьҭа иазхоуп, анахьгьы уҟамкәан, арахьгьы уҟамкәан уааишьа сгәаԥхазом, иаарласзаны акы ҟаҵатәуп.

Р и з а. Бадра, уи саргьы акы сазхәыцхьеит, аха *(Дѡагыланы.)* Иауам, иауам ари амыжда ара дыҟанаҵы. *(Агәаара дамоуп.)*

Б а д р а (*иаалырҟьашәа*). Иауроуп, иауроуп, Риза, уаҳа аҽеа мѡакы умазам, ааи, аиаша уасҳәап, абраҟа исҳәауа уанадымгыла, иара саргьы наҟ сшуԥырҵуа, уаҳагьы сышудымгылауа удыруазааит. *(Длеиѡеиуеит)*.

Р и з а. Бадра, Бадра, апырпыл ацара агәаҕь аҽоуп иахьыҵәаху рҳәауеит, нас ишԥазури, ишуҭаху усызныҟәа, унапаҽы сыҟоуп.

Б а д р а *(игәы аағәғәахоит, Риза иҳәатәы дахьазааигәахаз).* Изакәызеи, уара, иухьзеи абаапсы, уаҳа убжьы капанк амазамкәан аума абырсҟаамҵа шәзеицынха! Аҵла ѡа угәара иқәыргыланы

узахәаԥшуазеи, иаарласны наҟ иқәга, амшьҭа цәгьоуп рҳәоит.

Р и з а. Ее, Бадра, исхәыцқәо рацәахеит ишԥазури *(дқәыԥсычҳауа).* Абри лҭынхацәа ирыԥсыхәоузеи, уахьгьы сыбҕа ԥцәаны самами.

Б а д р а. Уи уара хьаас иҟоумҵан, иҟоу шыҟоу раҳәазар, урҭ, сара излаздыруа ала, уаа хазынақәоуп, агәра гангьы сыҟоуп иарбанзаалак гәыбҕан ҳәа акгьы шурымҭауа… Уи сара схы иадысцауеит *(ддәықәлауеит).*

Р и з а. Уаагыл, уаагыл, Бадра, устцәкьа сзумун, даараза суҳәоит, абра уааира уазыраззар, маҷк уааԥшы *(амаҵурҭахь дцауеит).*

Б а д р а (*Риза дааиааназа ҳәа асқам днықәтәауеит, арҭ иаҳақәаз цьашьауа).* Даа, даа, такого ҕ и в том доме не ожидал, аразҟи нас аразҟыдареи, ыы?

Р и з а *(аирыз ала аҳоы, убас иацырфаша иманы дааҳоналауеит, нас аҵәца азна аҳоы наииркуеит иҳоыза).* Сатоумҵан, Бадра, абас ауп сшуԥыла иахьа.

Б а д р а. Ушаҟәыцра, уажә ҳазлеиқәшәаз ала, зеиԥш ыҟам ауп. *(Аҵәца ааикыланы.)* Уа, Анцәа ду, суҳәауеит ҳаԥсуара умырзын, ҳаԥсуара злаҕҕәоу ҳцеира, ҳхылҵ роуп, убарҭ рыла ҳгәы ҳаумырган, ҳаргәырҕьа. *(Аиҵәца иҵаз ижәуеит).*

Р и з а *(иаҵәца ааикыланы).* Анцәа иуциҳәааит, Бадра. Еиҵах ари ҳтәашьа сахашшааит ҳәа иснаҭоузеи. *(Иаҵәца иҵаз ыжәуа, нас Бадра иаҵәца аарҭәны инаиркуеит).*

Б а д р а *(аҵәца ааимхны).* Ех, Анцәа ду, ҳара ҳазшаз суҳәоит, абри аҳонаҵа, абри аҵаацәарақәы иаарласны дазгылааит аԥҳәыс лаша, аԥҳәыс мшы! Илхылҵуа, сан, саб зҳәауа рацәаҳоны.

(Уи аамҵаз, егьи ауаҵах ахьынтә, зегьы заҳауаз, лхы лшьапы дшеибыҭоу узеилмырго, даапкзаны дааҳоналауеит Марица. Ризеи Бадреи шанханы, рхы ахьыргара рзымдыруа игылоуп).

М а р и ц а. Ааи, шәара аҟәараанқәа шәоума сара сус збауа, араҟа сдәылцара иаҿу!.. *(Деикәагьежьуа, арцәаа дыҳәҳәоит.)* Ишәыхьзеи, аа, шәҿаҳахама, аҵак зыҟашәымҵауазеи? *(Бадра данылба, иара иахь).* Ааи, уара аԥхамшьа, дырҳоегьых ара уааима, зны уаныҟаз хыла-гәыла ҳаилаҵаны ицаз, удәылцқьа, ари аҳонаҵаҿы уаҳа усымбароуп! *(Диҿахахо).*

Б а д р а *(деилашәаны).* Ааи, ааи, изаманоуп, ибҳәаз саҳаит, бара ари аҳонаҵаҿы быҟанаҵ, шаҟа баанхо сыздыруам аха, уаҳа ҳаблақәа еибабараны изалшазом. *(Ддәылԥыр иҵахуп, ацашьа дзақәшәом).*

(Аԥшәмаԥҳәыс аҳоымсаг аашьҭыхны иҟьо дрылагьежьуеит, ус Бадра иԥсы игауеит, Ризеи иԥҳәыси еибарххауеит, ирҳәауа еилыргарак узамҭауа).

М а р и ц а. Ааит, уара агызмал, араҟа вартәас сааугеит акәу, аа? *(Диҿахахо, аҳоымсаг иаархауа.)*

Р и з а *(Иҽеихьчошәа даҿуп).* Ишԥа, ишԥа бара. Ишԥабҳәеи изакәытә вартәоузеи быслацәажәауа?

М а р и ц а. Ани, ани Москва иҟоу акрассавица, аах… *(Дмақаруа, исра даҿуп).*

Р и з а. Ба-ба-бара, ии-ии… изакәызеи быслацәажәауа, аҳоыстаацәа бхалама?

М а р и ц а (лҽыраапкзаны). Уара, сара зегьы саҳаит, зегьы здыруеит.

Р и з а. Бара, бара акгьы быздыруам, баша ҳаибаркарауеит акәымзар.

М а р и ц а. Ыы, сыԥҳәысгьы, сыҷкәынгьы Москва иҟоуп ҳәа зҳәоз уара ала, ала ԥхамшьа уакәзами? Қытак сашьцәа хазынақәа урхыччеит акәу!

Р и з а. Сара акгьы сыздыруам, акгьы сымҳәеит, бара баҳостаацәа бхаргалт акәымзар! (*Дшаҟьо, маҷк аԥыжәара игарц иҵахуп).*

М а р и ц а (*лыԥсы маҷханы, уаҳа лылшауам).* Успырц, успырцқьа, акәымзар абра, абраҵәҟьа ахырзаман ҟасцауеит.

Р и з а *(деиқәиртәарц дәҽуп).* Баагыл, беырҭынч, иҟалозар.

М а р и ц а *(лыԥсы лылшәшәауа).* Ах, ах, уу… ус… усԥырҵ, ах, ах… Схәыцрақәеи сареи ҳаизныжь, акәымзар абыржәы ула шааԥшуа абраҵәҟьа сеысшьуеит! *(Лыԥсы аамаҷхан асҟам длыкәҳауеит).*

Р и з а *(днеины лыгәшәа ҳәауа).* Ибыхьзеи, бара, беаанкыл, беырҭынч, нас ҭынч ҳаицәажәап.

М а р и ц а *(даалҟьашәа).* Наҟ, наҟ, уоныҵ, акәымзар *(лыхәцәа лнапы ныҵак)* абра, абраҵәҟьа иааԥысҵәауеит! *(Лысҟам лҽеиҵых лҽынахылшьуеит. Риза иқәшәацәгьаны ашьшьыҳәа дындәылҵуеит).*

М а р и ц а *(лааигәара уаоы дшыҟамыз анеилылкаа, ашьшьыҳәа доагыланы).* Арии сареи ҳаилыҵраны изалшазом, уажәшьҭа санажә сыԥшзара, сыхаара зегь анца сызҭахыда, абра сыԥсра ҟалароуп, арҭ изҿқәоу зегьы башастәроуп, ари Бадра агызмал зынгьы дыԥхасҵахьан, аха дыԥхамшьакәан деиҭааихт, абри хәычык игәра сызгом, аха… уи итәы мариоуп. Риза иакәзар, уигьы иахьа дызбама, изнеишьак сыпшаап. *(Аосҭаара аҵаҵаны, лыбжьы маҷк аԥсы алаҵаны.)* Сара, сара убри аиԥш аԥышәа ду змоу артисткоушәа, абри Минадора Зыхәба дыхумаруама уҳәаратәы, роль дук сыхәмарп, зынза деилазгаша. *(Доагылан, ашәақь аакнылхын, длахәаԥш-оахәаԥшын, нас ахы аҭҟьара лыхәцәа инаҵалкуеит.)* Уара, абас ауми рыешыршьуа?

(Аҵхарҭа лнацәа наҵалкуаны еиԥш аан адәахьы мамыршәага бжьык аагауеит, уи лара лшәақь акәыз ҷьылшьан дхышәҭны дкаҳауеит, дышьҭоуп иԥсыз азәы иеиԥш, нас ԥшьшьала лыелырҵысуа, лыԥсы шҭоу агәра анылга, лнапқәа рыла лыхәда, лхы-лҽы еимылдауеит, ахы абасықәшәеи ҳәа, аха акгьы шылмыхьыз анеилылкаа, ашьшьыҳәа деиханы дгылауеит, лыелыршәшәауеит. Уи аамҭаз азал ахь итәоу дырбарҭоуп, илымҳа кыдҵан маза дзыроуеит Риза.

Марица ашаха лыԥшаан, аҭзаҽы ихшьны, нас лыхәда ахаршәра ахьыманшәалахаша гәалҭауеит).

Ари аоста арсҟаамҭа дабацеи, иара сеысшьыҵәҟьа-уазаргьы абас ауми уаоы симбазакәан, аа?

(Ус, дааиуеит уҳәаратәы, шьҭыбжьқәак лаҳауеит, уи аамҭаз дзықәгыларц илкыз лхы аҟнынза иоышьҭыхны ишаалылшо икыдылҟьауеит, ларгьы адашьма лҽықәлыжьуеит, ашаха лыхәда иахоуп).

Р и з а (*уи аамҭаз ашә ааимԥааны дааоналауеит, икажьу дшанханы длыхәаԥшуеит, нас дналхалан*. Унан, унан, илабгәаҕьызеи, бара мыжда? *(Дшьамхышлан деимидауеит.)* Ҳаи, ҳаи, унан, исықәызеи, сара хәылак, ҳшыҟазаалак ус ҳаҟандаз, ахьымзҕ, ахьымзҕ ду слыргеит. *(Лара лахь ихы нарха.)* Ааи, исыԥсыхәоузеи шьҭа сара? (*Днеины лгәы ихы надҵаны дазызыроуеит.)* Ҳаи, ааи, ааи, ари лыԥсы ҭоуп, лгәы еисуеит, аа?

М а р и ц а*(оысҭаарыла, лыԥсы шҭоу агәра иргауа).* Ох, ох, сара рыцҳа, ох, о, ааи, сышԥаузеилымкааи, уара ах, ах!..

Р и з а *(дшьамхышланы).* Ҳаи! Ҳаи, Анцәа иԥьшьоуп, быԥсы ҭоума, са с-Марица?

М а р и ц а *(аарлаҳәа).* Ааи, ааи, ашьра аҟнынза снаумгеи, аха нас сзымԥсызеи сара? *(Дгәынқьуеит).*

Р и з а. Бымшәан, бымшәан, абааԥсы, уажәшьҭа, Анцәа иҳәар, акгьы быхьуам. (*Дгәыдикылауеит.*)

М а р и ц а. Ааи, ааи, ари сара сашьцәа адырра руҭахьоума?

Р и з а. Мап, мап, уи уажәы иабаҭаху, Анцәа ҳрыцҳаишьеит. Ааи, араҟа, акы ҟамлазазшәа, ирцәатәуп ари ахҭыс…

М а р и ц а *(лыԥсы лылшәшәауа ҟалҵауеит).* Ах, ах, азы, азы…

Р и з а *(азы ааигарц иҿанынеиха).* Ҟоҳари, арҭ избауа рыла, лҽылшьыҵәҟьозаарын убоу уара. *(Дцоит азы аазгоит ҳәа.)*

М а р и ц а *(арҭқәа зегьы дцәыҵцыҧшны илбауеит, илаҳауеит, напыла, хаҿыла ҩыслаарак дшаҿу убауеит, нас лхы ҩышьҭыхшәа)*. Вот так надо играть, абас иҟоу, убри ауп ирыхәҭоу. *(Дааиуашәа анылба, дыҧсызшәа ҟалҵауеит.)*

Р и з а *(дыццакуа дааҩналауеит)*. Абар, абар азы. *(Лхы инапы натцаца дҩышьҭыхшәа.)* Ижә, ижә азы.

М а р и ц а *(дҩаха-ҩаханы ҿамҩақәак лыжәуеит, нас лыблақәа ааиҵыхны лхаца днеиҿаҧшуеит.)* Ох, ох!..

Р и з а *(ажәҩан ахь ихы ҩышьҭыхны).* Ех, Анцәа ду иҧьшьоуп, уажәшьҭа агәра ганы сыҟоуп ари акгьы шылмыхьуа.

М а р и ц а. Ыы, аа, ах, ус уҳәаратәы сыҟоума, нас ишҧаҟоу сыҧшра, сыҧшра!.. Схы-соҿы!

Р и з а. Ибҭахызар асаркьа аасымгои. *(Дцоит.)*

М а р и ц а *(дҩықәтәаны)*. Уажә азыҳәан зегьы еилкааун, шьҭа аҿадеиҧш дысмырҟааузар, уаҳа изызураны иҟоузеи?!

Р и з а *(агәалаҟара иманы)*. Абар, абар асаркьа!

М а р и ц а *(асаркьа ааимылхын данҧшылауеит).* Уара, ыы, сызламҧсызеи, сызлеиқәхазеи, ыы? Аиаша уасҳәап, раз… разҟы хәыҷык умазаарын.

Р и з а. Ус ҳәашьак амоума, ҳҩыцьагьы иҳаман уи аразҟы!..

М а р и ц а (*ус лгәалаҟара шьҭыҵны)*. Сызкәыхшоу, с-Риза, уажәшьҭа ашьшьыҳәа сҩықәыргыли, сшьапқәа сышьҭырхуазар аабап.

(*Лшьапы данҩықәиргыла, иааиҿаҧшын, еибарччо игәыдибакылауеит; жәашықәса раахыс еицәызны иҟаны, иахьа ҿыц еибабазшәа, ргәырҵьара ҳәаак амамкәан еицырҳәоит Марица пырпылца лашәа. Ус рхьаақәа нархысын, иааҭынчрахеит)*.

Р и з а *(Марица дшьышьуа, лыгәшәымшә ҟаҵо).* Уажәшьҭа, Марица, Анцәа иҧьшьарала ҳаиқәымхеи, бара беилашырагьы наҟ инабхыҵны имцеи, аа, абри

аҟынтә Анцәа даахәаны сбыҳәауеит, бхы-быхшыҩ бееидкыланы, ҭынч бысзызырҩырц. Насгьы еиҭах сызлабыҳәауа, сажәа салгаанза сықәҿыбымҭын, бысҧырхагамхан. Ааи, сажәа сшаалгалак, бара ашьшьыҳәа бгәаанагарала исҳәаз аҭак ҟабҵоит.

М а р и ц а *(лгәы алаҟаны).* Изаманоуп, Риза, иуҳәаз саҳаит, сузызырҩуеит.

Р и з а *(аҟәышра ацаҵаны)*. Марица, бареи сареи ус машәыршақә ҳаиднамгалазеит, иара ҳаиднагалеижьҭеи иҵуа ибдыруа ауп. Ииашоуп, зны-зынла снабықәымчшәа акы насҳәахьазаргьы саҭабымцан, ишҧаҟасҵари, ҳаҧсҭазаара ус ишоуп.

М а р и ц а *(лҽааргәыбзыҷшәа)*. Риза, уара избо дарааза аҵак ду змоу ажәа ҟәышк уалацәажәар шуҭаху збоит, саргьы сузызырҩуеит, иҳәала.

Р и з а *(даақәыҧсычҳаны)*. Марица, бара ишыбдыруа аиҧш, ақыҭаҿ саб игәараҭа, ибаҳчара, иҩнра шыкәса рацәала аус здырулахьаз абеиара дузза нышьҭаҵаны, абрахь ақалақь ахь ҳааит, ҩ-уаҭахкгьы ҳрыҩноуп. Ииашоуп, сара макьаназы схи-сшьамхи, смахәҿеи сахьынзаарго, икасыжьрым, сахылаҧшлап уи агәараҭа, абна иасыргарым, аха ус ианбанза? Саргьы шьҭа қәрала смаҷзам, аҿа хәба-фба шыкәса роуп, нас уажә иҟасҵақәо сылымшар ҟалоит. Иара қьаҧҭажәохашт, абна иаҳцәагашт. Уимоу, иара абра ҳахьыҩноугьы, баша ҧшак иагазшәа, уигьы ҳцәызуеит, избанзар ҳара ҳашьҭахь иааҳамданы избаша, изгаша ҳәа уаҩы дҳамазам.

М а р и ц а *(иажәа днаҧыҩланы)*. Нас, нас Риза, иуҳәарц иуҭаху умҳәауа, абриаҟара узавагьежьуазеи угәы иҵоу?

Р и з а *(даалҵшәа)*. Ааи, ааи, Марица, бгәы иалсыргьы, сара иахьа иҟоу шыҟоу, насгьы сгәы иҵоу аиашаҵәкьа басҳәар сҭахуп.

М а р и ц а *(лҽаариашашәа диҿаҧшуа)*. Сузызырҩуеит, Риза!

Р и з а. Ех, Марица, Марица, изаазарызеи, изыхҟьазаалак ахшаа даҳмоуит, баргьы шьҭа бықәра ахьааихьоу ала ахшаа дбоурангьы изалшазом, иара сара изҳәауагьы ус акәхап сшыҟоу!..

М а р и ц а *(алахьеиқәра лҷықәны)*. Ех, сара, сара аиқәыбга!..

Р и з а *(иаалырҟьашәа)*. Убри аҟнытә иахьа, ааи, абыржәы иаартны ибасҳәауеит, сара исхылҵызапҵа ссир дышсымоу, саҭамзааит иахьанза абас иаартны иахьбасымҳәаз!

М а р и ц а. Ҳм…

Р и з а. Ааи, рапхьа сажәахә саналагоз ибасымҳәеи, ҳаинымаалеи, сбыҳәоит, беырҭынч. Уи абра даааганы, ауаа ирбо-ираҳауа, иара саб иҳәо, сара сгәырҭьара ҳәаак амамкәан спа ҳәа сихзызаауа, ишихәҭоу ачара изуны, иара ила еихаҳан, ҳаиҭазҳәаша, нас ԥхьаҟа даҳҳылаԥшларц стахуп. Иара баргьы сбыҳәауеит абарҭ исҳәақәаз бхы-бгәаҷы иааганы, зызбахә сымоу, зыда схәарҭам спа, бара дыбхылҵызшәа аҟара пату иқәцаны, дгәыдкыл, дхыдкыл, убас беырҟәымшәышәны, иара сан ҳәа иҳәо аҟынза бзиа бибо беыҟаҵа. Ааи, ааи. Убасҟан акәхауеит сабшьҭра анмызуа, сыҵәҳаншьап анеиқәхауа.

М а р и ц а *(иажәа алгаха имҭакәа)*. Аа, аа, таат, таат, ушаҟәыҵра, ушаҟәыҵра удин аныс! Сара ԥьара исыхәаазшәа срыцхашьан акы уалацәажәоз ԥьысшьон. Уи упа ара дааугахыр, нас уи иан ахаасгьы… убас еицырхашьшьы ара иааны итәаны, сара аиқәыбга, маҵуҳык леиԥш ара срывагьежьуа! Таат, таат, таат, уаҳа иажәоуп ҳәа исумырҳан, уи ҟалашьа амазам *(лхы дасуа дындәылҵны дцоит.)*

Р и з а *(афы заахаз иеиԥш, деиқәшәы, иҟаиҵара изымдыруа)* Аҳыы? Ус акәзар, уажәшьҭа зынзак еилкааун, сара гәыкала исҳәаз бзеилымкаазар, бара абнахь иԥшуа бус мариоуп, азы шцара бцааит!

А ԥ а р д а

А ҳ б а т ә и а қ ә г ы л а р а

Аҳ-уаҭахк шыҟац иҟоуп. Марица уаҭахк аилыргара даҽуп, иныҵакшәа ҵакы змазам ашәакгьы лҳәауеит, ус ашәахь аҵәҵәабжьы аагоит.

М а р и ц а. Уарбану? *(Ашә аалыртуеит.)* Ох, уаа, бзиала иаабаша саншьа ду?

С а ҭ б е и. Бзиара збаша саҳәшьапа! *(Игәыдибакылауеит).*

М а р и ц а. Уаазгаз ушьапқәа срыкәыхшахааит, ҳабоугәалашәеи?

С а ҭ б е и. Шәысгәаламшәакәа, арахь аара стахижьҭеи акраацуан, аха…

М а р и ц а. Аҳныҟа бзиароу? Зегьгьы рыгәқәа бзиоу?

С а ҭ б е и *(гәынамзарала)*. Ибзиароуп, ибзиароуп, аха!..

М а р и ц а *(дааҭгылашәа)*. Саҭбеи, уҟазшьақәа акала избоит, цәгьарак ҟамлазааит!

С а ҭ б е и. Ус… цәгьара ыҟам, аха иагьбзиараҵәҟьам!

М а р и ц а. Унан, сызшьуада, иарбан, уара ибзиараҵәҟьам, нас иумҳәауа.

С а ҭ б е и. Саныхҭабкза усшәа исамхаҳәеит, акәымзар бзиароуп, бзиара.

М а р и ц а. Нас уаатәеи абраҟа. *(Асқам налыргылауеит).*

С а ҭ б е и *(асқам ақәтәара иҽазкуа.)* Риза аҳны дыҟазами?

М а р и ц а. Уамак ҵуам, абыржәыҵәҟьа дындәылҵит, рацәакгьы даанхом, дааиуеит. *(Наҟ лҷыналхауеит.)*

С а ҭ б е и *(иҽаарҟасашәа)*. Бара уахь бахьцо акәым, сара саԥхьа баатәеи!

М а р и ц а. Иуҳәауа закәызеи, ахьурзы нақәсыргылар ишлап, уанза аригьы дааип.

С а ҭ б е и. Иҭабуп, иҭабуп, уигьы ҳахьзап. Ара бааины блатәеи. *(Асқам даахан, иааигәара диртәауеит.)*

М а р и ц а (*дааидтәаланы*). Уара избо ҧыхьақәа реиҧш узбом, исцәуҵәахуеит, акәымзар мазак умоуп.

С а ҭ б е и. Бара ибзымдыруа, иҷыцу ҳәа араҟа акгьы ыҟамзам.

М а р и ц а *(иналкаашәа)*. Акалашәа узбоит, Саҭбеи, иҳәа сызургәаҟуазеи, рыцҳарак ҟамлазааит!

С а ҭ б е и *(Марица лгәылҽанҵо)*. Беырҭынч, Марица, беырҭынч, быҧшәма дааиаанза ибасҳәап иахьа абраҟа сыззааиз.

М а р и ц а *(лҽазыҟаҵо).* Сузызырԥуеит, сузызырԥ, иҳәа нас, иҳәа!

С а ҭ б е и *(дааҭгыланы)*. Сара абра саарышьҭит, ҳгәыргьареи ҳхьааи ҳацеиԥызшо ҳауа-ҳҭынха, иаҳзааигәазоу ауаа…

М а р и ц а. Еиҭахгьы суазцаауеит, нас уи иаанагауазеи, ҵакыс иамоузеи?

С а ҭ б е и. Иаҳҳәақәо ирылбхи, абарҭ хыхь зызбахә сҳәақәаз ааизибаган, абасгьа рызбеит, аԥныҟа бсымгар ҟамлауа!

М а р и ц а (*дшанханы*). Ҟоҳ! Иҟалазеи, нас иумҳәои, сзыхдырҟьозеи?

С а ҭ б е и (*инақәырҷәҷәашәа*). Марица, араҟа бара ибхарам ҳәа акгьы ҟамлазеит… ибаҳауама!

М а р и ц а. Унан, ҷьбеит, сзықәшәазеи, цәгьарас иҟасцазеи нас? *(дԥагылан, днапырҟәыҷуа длеиԥеиуеит).*

С а ҭ б е и. Уи хьаас иҟабымҵан, амԥа ҳныкәлар, нас ибасҳәап.

М а р и ц а *(дааҭрысшәа).* Иуҳәауа закәызеи мшәан, сара ҷьаргьы сцап ҳәа сгәы иҭазамеи!

С а ҭ б е и. Бгәы иҭоу мацарала шьҭа иауам *(дԥагыланы.)* «как миленькая поидешь со мной», ибаҳама!..

М а р и ц а. Исзеилкаауам! Нас мчыла схаҵа сиҵхны сыжәгома!

С а ҭ б е и. Ибасымҳәахьеи, уи амԥахь ибасҳәоит ҳәа, араҟа атәым ԥнаҭаҷы, ацҭәа аҟаҵара иаԥсам, иҧшзам.

М а р и ц а. Ишҧатәыму, уара, ари сара сыԥны акәзами?

С а ҭ б е и. Ааи, быԥны акәхарц быхәҭан, аха ибымуит!..

М а р и ц а *(лхы дацәажәо)*. Абарҭ зҷуҵакыс иамоузеи, исзеилкаауам? Уара, нас мчыла аҽазәы сишәҭарц шәҭахума?

С а ҭ б е и *(дааччашәа)*. Ха, ха, ха!..

М а р и ц а. Узырччозеи, уара уҷы иахьысҳәауа иҧхасшьоит, аха сара сыҧшәма иакәзар, бзиа сибоит, иара саргьы убас, нас ҳзыхшәырҟьозеи?

С а ҭ б е и. *(исқам иҽныкәкуа)* Ее, исыбмырҳәан иаҳа еиҧьуп, ара ицәырызгар ҳабжьқәа духар ҳәа сшәоит.

М а р и ц а. Изакәызеи, уара, иуҳәар ҟамлауа, насгьы ҳабжьқәа зырҷәҷәауа иарбан убасҟак уеиларшәаны узмоу, аа?

С а ҭ б е и. Марица, бара бзыднагалаз, уаԥы ҟәымшәышәк, уаԥы ламыск иакәын, уи бхы иархәаны ишакәымыз бизныҟәеит.

М а р и ц а. Унан, ҷьбит, исаҳауа закәызеи?!

С а ҭ б е и. Быҧшәма иуаԥра аҭакс иҟабҵазеи?.. Дыхшаадабтәит, иҵәԥан ашьапы быр3ит. Аа, шьҭагьы ибзеилымкаазеи ари исҳәаз иаанагауа.

М а р и ц а (*дааҭгылашәа*). Уара, сара иахьуасҳәауа дааразаа исцәыхьанҭоуп, аха абри ахшаара, иара хьаас имамзар, шәарҭ шәус иалоузеи? Шәцан-шәаан абри шәаҷуп.

С а ҭ б е и. Урҭ ибҳәақәо зегьы ҧсажәоуп, ишҧа, иара ахшаа дышҧеиҭахым, уи аҵыхәала иҟақәоу зегьы еилфаҷа еилкааны иҳамоуп.

М а р и ц а. Усзеилкаауам, нас иҟауҵарц иуҭахузеи?

С а ҭ б е и. Иҟоу басҳәап, сара саншьоуп, схы исзақәнаргом иҟоу, шыҟоу, урҭқәа зегьы рҳәара.

М а р и ц а. Изакәызеи, мшәан, Саҭбеи, ухы иузақәнамырго, зҳәара уцәыхьанҭоу, усзеилкааум, нас схаасны, мамзаргьы даҽеакала схы мҩаԥызго субама?..

С а ҭ б е и. Бара, бара бызҽу, убри ибҳәаз ажәа аҵкыс излеиҧьу ҳәа акгьы збазом.

М а р и ц а. Унан, рыблақәа ааҭырхааит, сызцәымҧгыз шьоукы сыцәгьа нашәарҳәан, шәышԥааиланагеи, рхы иаасааит, нас, хаас еиқәаҵәа, сызфада? *(Лхы дасуа ауаҭах дыҩноуп).*

С а ҭ б е и. Еиҭабасҳәахуеит, ҳара инҭкааны, уҳәансҳәан ҳәа акәымкәан, иҟоу шыҟоу зегьы аадыруеит.

М а р и ц а *(ашырҳәа даатҵьаны).* Ус анакәха, иудыруа анаасоумҳәа ула ишабауа иара абраҵәҟьа оеысшьуеит.

С а ҭ б е и. Уи акәын иахәҭаҵәҟьаз, аха аракәым, акыр бзыҟаҵозар баб иҩоны баннеилак иҟаҵа.

М а р и ц а *(деилашәаны)*. Иҟоу уасҳәап, угәы иалсыргьы, иахьа абра мыждаразы уаҳзааит!..

С а ҭ б е и. Амыждара ҟауҵазар еиҵәоу амыждара ахылҵуеит.

М а р и ц а. Иаартны иумҳәауа, изакәытә мыждароузеи нас исыдыжәбалаз!

С а ҭ б е и. Бымждарақәа бара ибхашҭзар, бҳақьымцәа рҽы бцар ибарҳәоит.

М а р и ц а *(ари лымазақәа шидыруа анеилылкаа, дааихәлашәауеит)*. Ҳ-мм, аа! Изакәызеи!..

С а ҭ б е и. Иҟалеи Марица, беихәлашәама, аҭак забымҭои исҳәаз?

М а р и ц а *(афы лаахазшәа, аарла лҽы ааихыхны)*. Ааи, изаманоуп Саҭбеи? Шәара ус ишәызбеит, аха иара сыԥшәма ииҳәауа акрыжәдыруоу? Капанк имазамкәан дыҟоума, уигьы шәизхәыцроуп!

С а ҭ б е и. Уи хьаас иҟабымҵан, иасҳәаша сара издыруеит, бара ашьшьыҳәа бнеины быматәаҟәа еидкыла. Ибдыруазааит, бышәцамаҭәаҟәа роуп, уаҳа даҽеакы ацымлароуп.

М а р и ц а *(даатҵьаны)*. Ишԥа, уара, сааԥсара хәҭа ҳәа акгьы сымазами сара ара?

С а ҭ б е и *(илақәырҷәҭәашәа*). Бара ара бзааргаз акыр бырҳауеит ҳәа акәзамызт, ибаҳауама? Шьҭа иазхоуп, исҳәаз ҟаҵа!..

Марица лхы лымхаҵәгьаны луаҭах ахь дцоит, уаҟа иубауеит дгәааны, лымаҭәаҟәа леивых-ҩеивыхуа, акы ԥылжәауеит, аҽак кыдылҟьауеит. Убри аамҭаз ашәахь ацәҵәабжьы гауеит, Саҭбеи днеины ашә ааиртуеит.

Р и з а *(игәиҽанзамкәа исас даниба, дгәырҧьаны).* Ҳаи, Анцәа иԥьшьоуп, усымбеижьҭеи… *(иаагәыдибакылауеит).*

С а ҭ б е и. Риза, сааууикәыхшоуп, ус сааит, шәызбоит ҳәа.

Р и з а. Ари шәаҳәшьа дабацеи, дыҟазами?

С а ҭ б е и. Уи абра луаҭах ахь дыҩноуп.

(Марица арҭ еиҵәажәауа рахьгьы зны-зынла даазырҩолоит).

Р и з а. Нас, аа, акгьы ааҟалымҵазеи, амлагьы уакитеи?

С а ҭ б е и. Урҭқәа хьаас иҟаумҵан, Риза уигьы ҳахьзап, улатәа. Илатәауеит рҩыԥьагьы.

Р и з а. Иҟоузеи, Саҭбеи, ахәыҷы, аду, зегьы шәыгәқәа бзиоу?..

С а ҭ б е и. Ааи, сызкәыхшоу, Риза, уахь Анцәа иԥьшьарала. Хар ҳамазамкәа ҳаҟоуп.

Р и з а. Саҭбеи, нас ара ас уртәаны ҳухәаԥшлома?

С а ҭ б е и *(Риза иажәа днаԥыланы)*. Риза, сызкәыхшоу, сара ус дук аҵыхәала саарышьҭит, иуасымҳәаргьы ҟалашьак амам.

Р и з а. Анцәа ибзиареитәааит, нас сузызырҩуеит, Саҭбеи?

С а ҭ б е и. Риза, уара ухаҵкы сара ицаша!

Р и з а. Ҳаи, ус ахьԥауҳәауа, иауазеи, иауа?

С а ҭ б е и. Ех, аҳәарагьы даараза исцәыхьанҭоуп, аха сара иахьа адҵа ду сымоуп, уи алагьы сныҟәароуп.

Р и з а *(дааҭгыланы)*. Сзыркуеит Анцәа ибзиараитәааит.

С а ҭ б е и. Уара, Риза, ауаӷра ду, аҧсуаҵасла ачҳара ду ааурҧшит, ҳаҳаҭыргьы ҭәҭәала иубеит.

Р и з а. Сеидру, гхакгьы сымамкәан, аха исылшо ала сшәывагылоуп, Саҭбеи.

С а ҭ б е и. Абар, шьҭа 25 шыҟәса инареиҳауп, иашьак иеиҧш уҳавагылеижьҭеи!..

Р и з а. Ааи, акыр саҧсазар, ус иахәҭами!

С а ҭ б е и. Абри сара, ҷыдала убриаҟара сулаҵәеит, иарбанзаалак ҳаиҟәызкьо ҳәа акы ҟалап ҳәа сыҟам.

Р и з а. Саргьы убри агәра ганы сыҟоуп, сгәы иҭуҳәаауеит, Саҭбеи ухаҵкы.

С а ҭ б е и. Ус анакәха, ара ҳӷоыцьагьы ҳауп итәоу, ҭынч усзызырӷо; ахаҵа иабиҧараҿ даҧшәымоуп, уи ҳаҧхьаҟатәи иҧеиҧш дазхәыцуазароуп; заб иҭыҧ иаҿыҵыз иаргьы аамҭала иҿыҵша иаазароуп, ҳаҭоу иакәхааит заб иҿыҵны хазынхараҳәа, ицаны зышьхақәа ашьхымзаҭра иҭанҵәаз акдеиҧш дыцәӷажәза иаанхо.

Р и з а. Уи, ҳәара аҭахума. Уиашоуп, Саҭбеи.

С а ҭ б е и. Убарҭқәа рзыҳәан ауп ахаҵа аҭаҳҵәара дзалало, ҧҳәыс дзааиго, ус ала уи жәларык дрылахәуеит, иуа-иҭынха аеарҭбауеит.

Р и з а. Ааи, ҧсабарала, нас доуҳала ус ишами!

С а ҭ б е и. Аха, изаазарызеи, иҟоуп арыцҳарақәа, угәы ишаҭаху уанеиқәымшәауа.

Р и з а. Уигьы лахьынҵазаап, Саҭбеи сызкәыхшоу.

С а ҭ б е и. Иаҳҳәақәо ирылухи, аха аҧҳәыс лхаҵеи лареи ирызҭоу агәы акы акәзароуп, еиҳаразак зегьы ҳаҭыр ду зқәаҳҵауа хәы змазам ан ҳәа ахьз лхыларооуп хаҵа данца.

Р и з а *(хәычы-хәычла ицәа иануба алоит ари дыззааиуа аҵакы).* Ех, нас уигьы Анцәа иудиҵозароуми,

Саҭбеи!

С а ҭ б е и. Саб зҳәо, сан зҳәо данықамла, изаазарызеи, уи хызааруп иаанагауа! Иара абри ҳмилаҭ рзыҳәангьы ауаӷы дхәыцуазароуп.

Р и з а. Уиашоуп, уиашоуп, Саҭбеи, иуҭахқәоу зегь ҟалауандаз!.. Ҳарҭ аҽа маҷьанарақәакгьы ҳакны ҳрымоуп: хәӷы-фӷы аешьцәа ма аиҳәшьцәа ахьықоу, азәи-азәи еизҧшны, аиҵбацәа реиҳабацәа аҭаацәара иалалаанза ҳәа ишеизыҧшу рышықәсқәа нҵыкәкәа ицоит.

С а ҭ б е и. Ус шаҟаӷы рыгәқәа анҵцәалак, нас рхы ргауеит Урыстәыла, Германтәыла, уажә ҳаазқәылаз арабцәа, аерманцәа ирыццо иалагеит ҳазҭабцәагьы.

Р и з а. Ааи, ааи, араб, ма Ермантәыла хаҵа ицаз аҧсуа ҧҳәызба илхылҵуа аҧсуа бызшәа иазиуазеи. Убас арыцҳарақәа рацәаны иҳамоуп. Иара абарҭ ҳашьцәа Ҭырқәтәыла иҟоугьы ҳара ҳаҵкыс еицәамзар еиҧьзам, ахацәа нырҳа заманақәа, 50-60 шықәса рхыҵуеит, макьана иарбан ҭаацәароу ҳазлалауа ҳәа игылоуп, уи лахьынҵас ҳмилаҭ иакәиҵама, сыздыруам исҳәара.

С а ҭ б е и. Иара уанза ҳзеимдарызеи, ианаамҭоу аҭаацәара иалалазгьы ҷьара-ҷьара ӷонаҭақәак рҿы ахшара дроур ахьырҭахымгьы ыҟоуп…

Р и з а *(аҳәара ицәыуадаӷоны)*. Ее, Саҭбеи, Саҭбеи, ариаҟара укәараҵаны, уавагьежьны, уахькылсуа шьҭа еилкааруп, аха…

С а ҭ б е и. Ааи, ааи, сааукәыхшоуп, Риза, ари ус иаармарианы аҳәара, даараза исцәыхьанҭахан азыҳәан ауп, цәажәарала ухы зҭысҟьазгьы. Аиашауми, угәы иалсыргьы, исҳәароуп, сара иахьа абра сааира ҵакыс иамоу!

Р и з а *(ииҳәо иҿамшәо).* Уеилыскааруеит, Саҭбеи, аха иара саргьы сеилкаа!

С а ҭ б е и. Ааи, ааи, сааукәыхшоуп, Риза, ари ус иаармарианы аҳәара, даараза исцәыхьанҭахан азыҳәан ауп, цәажәарала ухы зҭысҟьазгьы. Аиашауми, угәы

иалсыргьы, исҳәароуп, сара иахьа абра сааира ҭакыс иамоу!

Р и з а *(ииҳәо иҿамшәо).* Уеилыскаауеит, Саҭбеи, аха иара саргьы сеилкаа!

С а ҭ б е и. Ҳарҭ аҧсуаа ҳмаҷҩуп, арахь ҳазҳара хыс иҳамазам, 80 миллион ауааҧсыра ахьыҟоу Германиа ааигәа, аҳәынҭқар иҧҡараны иаҧиҵеит, аҧҳәыс асаби дыстахым ҳәа амгәарҭа дҭазшьыз хәышықәса ашьауға лықәцара. Иара убас аҳақьым убри згәағьыз, изанаат уаҳа дазхьамҧшуа, ихақәиҵтәра.

Р и з а *(иҭахзамкәа дааччашәа).* Нас, Саҭбеи, уара излауҳәауа ала, ҳаргьы ҳҭоукуеит ауп узҽу!

С а ҭ б е и *(дҩагыланы).* Ааи, ааи, угәы иалумырсын. Уи адагьы ҧсыхәа шыҟам удыруазааит, исҳәауа уақәымшаҳаҭхаргьы ҟалашьак амазам.

Р и з а. Сузызырҩуеит, иҳәа, нас угәы иҭоукыз, Саҭбеи, ҳахькылнагауа аабап.

С а ҭ б е и. Сара, ишудыруа аиҧш, Марица ланшьазара соуп!

Р и з а *(аарлашәа).*Исымдыруеи, ех сабиц!

С а ҭ б е и. Марица лашьцәа са саҳәшьаҧацәа, убас азәырҩы ҳҭынхацәа гәакьақәа ааидибагалан, ари изнымкәа, иҩынтәымкәа излацәажәахьаз уажәы убас иазырызбеит.

Р и з а. Нас саргьы стәымуаҩызма, снашәыҧхьар иауаз!

С а ҭ б е и (*иҿы акуа-иашьҭуа).* Уигьы ҳазхәыцын, аха!.. Уаншьоуп, абас ала еиғьуп, рҳәан, саарышьҭит, раҧхьаза иҳәатәны исырҭазгьы абри ауп!.. Даараза иҭабуп, аҧсуаҵас, ламысла, уаҩорала аҳаҭыр ду иҳақәуҵаз. Иара убри ууаҩра ауп иаазбазгьы ҳзырызбаз, хәыҷык иуцәыхьамҭахаргьы аушам, аха уҭаацәараҿы иҟоу шыҟоу иҭцааны иаадыруеит, уҵәҩаншьап ҳара ҳала изыр ҳара ҳзын даара ихьымзғароуп. Уара хьаас иҟаумҵакәан ҳаилукаар ҳҭахуп. Ҳаҳәшьа илылымшеит уҩызара, уара унықәара, ҳаргьы иаҳҭахыз, ишаҳҭахыз ҳгәығрақәа зегьы башалтәит, ҳалжьеит. Убри аҟнытә ҳуҳәоит, лыҩныка амҩа луҭарц!..

(Убри аамҭазы зуадаҟны ателефон ала ицәажәоз Марица лыбжьы ааҩуеит). Аллоу, аллоу! Ари ахшараиурҭа ҩны аума? Ои! Какашьа боума, сбыкәыхшааит? Какашьа сызкәыхшоу, егьа беилахазаргьы, абыржәыцәкьа иаарласзаны абра сыҩны банымааи сеиқәыбгеит, бааҧсарақәа зегьы башахт ауп. Ааи, ааи, ҭелла уаҳа сҳәауа салаҟам, сыбзыҧшуп.

Р и з а (*иаҳаз ицәыхьамҭаханы, длеиҩеиуеит). Даатгыланы).* Иуҳәаз саҳаит, Саҭбеи, ухаҵкы, сара уаҩрас уи аҟара сдырехәаратәы исылшаз ҳәа уамак ыҟамзаргьы, дара руаҩрала ицәажәеит, сара сгәы еихьызшьуа, абри ҳара иҳалаҽыз агхақәа зегьы сара сыла шәахьалагаз сҭахым; насгьы сара ус Анцәа лахьынҵас иситазар уа саанхааит. Ари Саҭбеи, уара ишаауҳәо аиҧшгьы имариам усуп.

С а ҭ б е и. Сара абриаҟара сакәшауа исцәажәаз ала, сеилукааит ҳәа ауп иаанагауа.

Р и з а. Уара, Саҭбеи, ҳара акы аазбеит, аха лара; лара ишҧалыдылкыло, абриаҟара ааҧсара ду ҟазҵахьоу?

С а ҭ б е и. Уара ууаҧсара зырбжаз, иарбан ааҧсароу?.. *(Даацкьан).* Уаагыл, Риза, шьҭа уаагыл, уи уара ууаҩроуп иузырҳәо, лара илыхәҭаҵәкьаз алеиҧш ддәылцазар акәын. Ҳаргьы иаҳҳароу рацәазоуп, абранза иааҳамгар акәын, аха ҳашгәығуаз ауп зегьы шыҟала. Ааи, насгьы абра уара уааиаанза, лареи сареи ҳаицәажәан, ҳаинаалахьеит. *(Дҩагыланы луадахь иҿынеихауеит.)* Марица, бааира сазыҧшуп, иаабмырласыр, ҳаамҭагьы маҷхеит.

Р и з а. Саҭбеи, усҵәкьа сзумун, уаагыл, ҳаицәажәап,

ҳҳы неилаҳцап, насгьы акы унамыцҳазакәан уцашьа зынзак ииашазам!

С а ҭ б е и. Усзымгәаан, Риза, сара ушызбац узбоит, иахьатәи ала ус иҟазааит… *(Ицоит).*

(Егьи ауаҭахаҿ Марица дшаҟьо лхы ахьылгара лзымдыруа дыҁоноуп, нас азәы дшылзыҧшу убаратәы, ласы-лассы ахышәахь, ма ашә ахьҿоу ахь дыҧшуеит).

М а р и ц а. Ҳаи, абри дыршьаҳама, мамзар абырсҟаамҭа дзыдхалазеи?..

(Убри аамҭазы Риза дааҁоналауеит, гәамцра дук дырххо дамоуп).

Р и з а. Ех! Смизар хараза еиҧьын абри сақәымшәакәан *(длеиҁоеиуеит)*.

(Марица луаҭах аҿы абжьы анга, иаалыртын, дгәырҧьацәа дналҧылауеит дыззыҧшыз лҳақьым Какашьа).

М а р и ц а. Ҳаи, сбыкәыхшахааит, бмааир ҳәа даараза сшәаны сыҟан, сҳақьым, Какашьа, сызкәыхшоу.

(Лыхәшәқәа зҭаз лчамадан хәыҷы аалымхны инаҧхьалкуеит).

К а к а ш ь а. Иҟалазеи, бара, Марица, абриаҟара беиларшәаны бызкызеи, ҧьара чмазарак бызцәырымцызааит, аа!

М а р и ц а. Мап, мап, ус ибаапсу ҳәа акгьы ыҟазам, аха иагьбзиарацәкьам!..

(Риза арҭ рыбжьқәа аниаҳа, ашә ихы надцан дзырҁоуеит).

К а к а ш ь а. Нас сара сабабыхәарҭоу, иҟасцаран ибҭахузеи?

М а р и ц а *(даамцақьақьашәа)*. Уи сара иааркьаҿны ибасҳәап: абыржәыцәкьа, ааи, ааи, иахьатцәкьа абра сдәылцны сымцар ҟамлауа, наҟтәирахь ауаҭах аҿы сус иалацәажәауеит.

К а к а ш ь а *(иаалырҟьашәа)*. Ҟоҳ, нас, нас, уи иаанагозеи, сара уи сабахәауа, ҳм… бысзеилкааузам!

М а р и ц а. Сишь, быбжьы уиаҟара иҭыбымгацәан, сызкәырбану, ааи, сзыхдырҟьауагьы аартны ибасҳәап.

Какашьа (*деилашәаны*.) Иҳәала иҳәала, аха бысзеилкааузам!

М а р и ц а (*лҳақьам даарҭынчшәа)*. Ааи, бара ахшаа дыбмоуит, ари агәараҭа ҭыбшьааит, аҧшәма иҵәоаншьап быржит ҳәа ауп ҿыцгас иарҭо. Уажәшьҭа бара, бара боуп сзыкәгәыҷуа, оҿыбхроуп, сшьамхышлан сбыҳәоит, бара быдагьы ҧсыхәа сымазам.

К а к а ш ь а *(агәаҿанызаара лыманы).* Нас, са, сара араҟа исымчузеи, цхыраарас ибысҭараны иҟоу ҳәа акгьы збазом!

М а р и ц а *(лыҿерыцҳатәны)*. Ааи, ааи, Какашьа, ус бымҳәан, бара бҳақьымуп, аҧышәа ду бымоуп, ҳаҭыргьы быкәуп, уи аҳәашьа, азнеишьа бзиазаны ибдыруеит, дычмазаҁоуп ахшаа длоур ҟамлауа, лчымазара хәшәы змазам акоуп ҳәа быргагылароуп!

К а к а ш ь а (*агәаара ацацаны)*. Мап, мап, Марица, сара уи аиҧш иҟоу ажәа сызҳәазом, аҳаҳаи акгьы салабымгалан. *(Сцоит ҳәа ддәыкәлауеит)*.

М а р и ц а *(длысны дылкуеит, агәаара лҿыкәны).* Мап, мап, Какашьа, ус ишаабҭаху иаармариангьы бысзоушьҭуам. *(Еибарххауеит лыҿерыцҳатәны.)* Сбыҳәауеит, иҟалозар, срыцҳабымтәын, сеилкаа. *(Аҧара чаҟәак мчыла иллыркуеит).*

К а к а ш ь а (*ари илылҭаз шҧараз анылба, ирбҭьыжәааны илҿалыҧсауеит, деикәагьежьуа)*. Сара урҭқәа реиҧш иҟоу срылабымгалан, иагьа ҟабцаргьы, зегь дара роуп, уи сақәшаҳаҭхараны сыҟазам. *(Аҁонытрахь деихауеит. Риза диҧырхагахар ҳәа дшәаны днаҧшы-ааҧшуеит. Ллымҳа кыдцан дзырҁоуеит*.)

М а р и ц а *(лгәы иҭақәаз ишылҭахыз еиҧш ишамуаз агәра анылга, лыҿерыцәҕан днаҷеахаханы)*. Ус анакәха, шьҭа иззаргьы иабасыхәарҭоу иаартны бҷаҿы ибасҳәап бызҿқәоу зегьы!..

К а к а ш ь а *(лыбжьы дҩаханы)*. Иарбан, иарбан, бара, бара ахаас, иаартны ибасҳәараны иҟоу, ыы?

М а р и ц а *(лнацәаҟәа рхаха Какашьа лахь)*. Ыы, бара бакәзами, сара сыԥшқацәа аиха рымҭакәан абри, абри сымгәарҭа иҭазшьуаз, бара Анапы мыцкьа Анапы хәымга, бара! *(Длысуама уҳәаратәы дылҷәагылауеит).*

К а к а ш ь а *(лхы ахьылгара лзымдыруа)*. Ааи, бара агызмал, уи сара шаҟантәы иҟабымҵан ҳәа маԥ бцәыскхьазеи. Абри банаҟәымҵ бхаҵа иасҳәоит ҳәа анысҳәа ауми, бара баасҷагылан абыржәыцәкьа санааԥбмырга абраҵәкьа сеысшьуеит ҳәа аҽшьра иалагаз? Нас ишԥазурыз, иҟасҵараны иҟази, сара ыы? *(Дшаҟьоит).*

М а р и ц а *(длыҟәыҕәҕәаны)*. Какашьа, уи бара ишыбҳәаҟәо реиԥш акәзам ишыҟалаҵәкьаз, ааи, аиаша баҳар бҭахызар, урҭқәа бзырҟаҵаз абри, абри ауп *(Лнапқәа рыла аԥара шлылҭаз убаратәы.)* Аҳамҭа бзиаҟәа анбоулак, была хыркуан, нас иҟабымҵара ҳәа иҟазеи!..

К а к а ш ь а. Соушьҭ, соушьҭ наҟ соушьҭ, аламысда бара, бшеиқәшәамыз хәыҷык агәра сызгауамызт, аха абасҵәкьа бҷаасҭоуп ҳәа сыҟамызт.

М а р и ц *а (ашә даԥырагыланы доулышьҭуамызт)*. Боусышьҭуам, Какашьа, баасмыцхраакәа боусышьҭуам!

К а к а ш ь а *(дшаҟьо)*. Мап, мап, сара ус иҟоу рҷы цхыраашьа сымазам. *(Еибарххауеит).*

М а р и ц а *(дгәаазаны).* Ус анакәха, сара сзыҳәан шьҭа бзиара ҳәа акгьы збазом, убри аҟнытә иахьахәҭоу снеины иаартны, сара сымацарагьы сакәымкәан, шаҟаҩы аԥара амшала рысабицәа аиха рымҭакәан рымгәарҭақәа ирҭыбшьаахьоу насҳәар, беиқәырхха абахҭа бхы аакылыҳәҳәо быштатәоу ббап!

К а к а ш ь а *(деилашәазаны)*. Унан, хаас, исаҳақәо закәызеи? *(Ус ишеибарххо, ишеисуа, икарахаз Марица лымч мырхакәан Какашьа дындәылҟьан дцауеит).*

Р и з а *(иԥсы изеивымго, иуаҭах аҷынтә)*. Уара, саргьы акы шыҟақәаз здыруан, аха, иубама, ех, ари ҳанцәа ду, сикәыхшааит, ааигәа аԥхыз избаз шԥаргамахеи, ари аҩсҭаа лымазақәа зҭаз рхы ааԥтын, ишԥаацәырҵи умҳәауа. *(Длеиҩеиуеит).*

М а р и ц а *(лчамаданқәа ахьгылаз днарықәтәо).* Уажәшьҭа азыҳәан еилкааун сара аиқәыбга сзыҳәан акгьы шыҟам, аха исхарам ҳәагьы иҟоузеи! *(Дқәыԥсычҳауеит).*

(Риза иуаҭахаҷ дшылеиҩеиуаз, ашәахь аҵәҵәабжьы анга, днеин, ашә анааирт, иааиз дубарҭазам, ибжьы уаҳауеит).

И а а и з. Мшыбзиақәа!

Р и з а. Бзиара убааит, арахь уааҩнал!

И а а и з. Мап, мап, сыццакуеит, абри аканверт шәара ишәтәуп. *(Инаиҭан дцоит).*

Р и з а *(иканверт хыртуа иуаҭах дааҩналауеит, даԥхьауеит зны бжьы маҷла, нас ибжьы дҩаханы). «Ҳаҭыр ду зқәыслҵо сҩыза гәакьа Риза, уареи сареи 25 шықәса рышҭахь, ҽнак ҳчарақәа, ҳразҟы насыԥқәа еиқәшәеит. Иахьа сара сԥацәа ҩыцьа рчара зуеит, сызҕабцәа рыла сымаҳәцәагьы срыԥхьауеит. Акы еиԥшымкәан суҳәоит уԥшәма Марицеи уареи сгәырҕьара шәеалашәырхәырц».*

(Аԥхьара иаалгамҭаз Марица дааҩналауеит, вбак змазам леиԥш иикыз дзыԥхьоз анылба, дшызырҩуа даангылоит.)

М а р и ц а. Абри асалам абантәааи, ҵаара ԥхашьарам?

Р и з а *(агәынамзара аҭаны).* Ари бымбои, сыхаара, сҩыза гәакьак аамҭала баргьы саргьы нас иаргьы ҳчарақәа анаауаз мышкы иақәшәан, уажәы иара ихылҵ рчарақәа иуеит. Ааи, ааи, абар уажәы баргьы саргьы дҳаԥхьауеит. *(Нас деилашәаны.)* Нас бараа!.. Бара бԥацәеи быԥҳацәеи абаҟоу, урҭ рчарақәа бурц бгәы

иан6аҭоу, аа? *(Аҭзы дкыдцаланы.)* Быблақәа, быблақәа цқьа схырԥшыл, ааи, ааи, апырпыл ацара агәаҕь аҽоуп иахьыцәаху, нас бара аԥныш бымазақәа зегьы быблақәа ирыцатцәахуп! *(Ишилшо ибжьы дҩаахан, лыхәацәа дныцасны икуеит, дишьыцәҟьома уҳәаратәы, ус адәныҟантә Саҭбеи ибжьы гауеит).*

С а ҭ б е и. Уаҳа сылшом, иҟалазеи, Марица бааиуазар, бааи уажәшьҭа.

Р и з а. *(Саҭбеи ибжьы аниаҳа, еилашәарақәа даарылԥын, Марица лыхәдацәа аауишьҭит, нас дшаҟьо иуаҭах даақналауеит, инацәақәа дрыҭәҳәауа , ичабрала ирыцқьауа)*. Ҳаи, сеилагама мшәан, сызҽеу закәызеи? Саҩыстаацәа сиааима? *(Дшаҟьо)*. Иԥҳәыс дишьит ҳәа, зык сазымызәзәо ахьымзҭ ду схы иасыргон. *(Ус, иуаҭах дыҩнагьежьуеит.)*

(*Марица лыԥсы анлоу, луаҭах аҽы днеин, асаркьа данԥшылауа, лхы-лҽы ԥшьауа, акы змыхьзаз азәы иеиԥш, аееиқәыршәара даҽуп).*

Р и з а. Бара, о бара, ари ҳасас Саҭбеи адәы дыкәыргыланы, дабанзаҳамазаауеи, бааиуазар бааи *(Иллыкәырҕәҕәаны.)* Шьҭа иазхоуп… ыы?

М а р и ц *а (луаҭах ахьынтә)*. Ҳаи, амышьҭацәгьа, дабаҳзааноз иахьа, убра дзыкәгылоу адгьыл лаицабгааит. *(Иныцакшәа.)* Абри наҟ дыкәцыр сыԥшәмеи сареи акаҽы ҳааибагауан, иахьа дызбама!

Р и з а *(дгәааны)*. Уажәшьҭа азыҳәан ари амыжда лус зboуп, хынҳәышьак лымазам.

М а р и ц а *(лчамаданқәа лыманы Риза дшыҟоу даақналауеит).* Акгьы умҳәазои, уара, абасцәкьа соуушьҭуама?

(Риза ижәҩақәа ааирцысуеит.)

М а р и ц а. Уара бзиа сшубауа здыруеит, сумшьын, ахьымзҭ сумырган, сахьнеиуа блас ицәырызгараны иҟоузеи?

Р и з а *(иблақәа ааицых ла лахь).* Нас ауаа рахь, уара, абри ала ԥхашьозар ларгьы дыԥхашьоит… Уа бахьнеиуа ирзымдыруа ҳәа акгьы ыҟазам, убри аҟнытә уаҟа еимашәкуа ҳәа акгьы ҟалазом.

М а р и ц а *(даалҟьаны лхаца дырҕәҕәаны дылкуеит, нас лыбжьы ҩҭыганы).* Риза, уара, Риза! Бсышьҭуам џьаргьы, бсышьҭуам ҳәа убжьы рга, акәымзар, абра, аа, абрацәкьа сеысшьуеит!

Р и з а. Ҩынтә азәы иҽеишьит ҳәа смаҳацт. *(Дналыдҟьаны зымҩа днагылауеит.)*

(Марица лчамадан ахы дныкәтәан ацәуара далагоит).

С а ҭ б е и *(адәахьыҟа игоит ибжьы)*. Шьҭа иазхоуп, бааи бааиуазар, бааи!

М а р и ц а *(Риза иахь агәыԥшаара ацаҵаны)*. Риза, уара срыцҳаумшьазои, сара уара цәгьаза урыцҳасшьоит, сара ушызбоз аиԥш шьҭа узбараны иҟада? *(Дшьамхышлан лнапқәа рыла дшьышьуа)*. Срыцҳашьа уара, сара уахь саб иҩныҟа цашьа сымазам, уа сара ԥстазаара соузом. Иуаҳауоу, уара, иуаҳауоу, абыржәы нахыс иуҭахызаргьы ауғә ласхаҵаны усылацәаҕәа, иааууҭаху сара иааузыҟасымцо ҳәа акгьы ыҟазам. *(Икәа дҭалан деимылдоит).*

Р и з а. Марица, Марица мыжда, бара хкы-хкыла иаабнысымчҳаз ҳәа кгьы ыҟазам, аха… *(Ибжьы дҩаҵақьны.)* Сыхшаадабтәит, саб игәараҵа бырцәеит, ибажәхаз ҵла гәаҩак аиԥш схы збо сҟабҵеит. *(Иеизымҟажауа аҟнынза иԥсы еивахоит.)* Мап, мап, бара аԥхамшьа, быбжьы саҳар ҟалазом, сара иахьа исаҳаз адагьа, уаҳа сҭахзам… (*дааиҭашәаны.)* Амаҭ, амаҭ еиқәаҵәа бара, ауаҩжьыфаҵәа ржьыфаҩ бара, ацәгьауцәа рыцәгьауаҩ… *(Ихы дасуа.)* Бдәылцқьа, бдәылцқьа наҟ, абарҭ снапқәа смырҟьашьыкәа.

(Ла лахь слысуеит ҳәа иҿынеихауеит, аха дааҳәын аҭзы ихы надҵаны дқьызқьызуеит).

М а р и ц а (*Дааузымдырратә, деилагама уҳәаратәы).* Иарбан уара ухы аҭзы иадҵан иуҟәындҟәындуа, уи гызмал бызшәоуп, абас ада са сахь уанымааҳә

иусырбап сара Марица-пырпылца сзакәу. *(Лҽеырхагазаны ипҟара далагауеит, напыла, шьапыла изаалымго ҳәа иҟоузеи! Риза анапҟьара изымгәаҕьуа, ус ԥсык иеиԥш иҽелиҭан, ихы ихьчошәа даҽуп…).*

М а р и ц а *(Риза иҽымҭра лхы иархәаны).* Сара абраҟа, 25 шықәса сааԥсара дузза, абас ада, пату анузақәымҵа, абри ауп иухәҭоу. Аҟәардә аашьҭыхны данис, иԥсы маҷхан дкаҳауеит, нас ихәдацәа кны дхәаҽны дысшьуеит ҳәа далагоит.

С а ҭ б е и (*дшаҟьо даасҿналауеит*). Ааит, бара ала гызмал, аԥхамшьа, ахагацәа рхага, иҟабҵахьоу азмырхакәан, ари бызҽу иаанагозеи, ари ахаҵа ахлымзаах дақәыршәаны дбымазаап… Лыжәсҿа данкны ишилшоз даниҟьа аҕәра дыкәхауеит. Нас Риза дҿыкәиртәеит. Ҳаи, абааԥсы, ухаҵами, уара ари леиԥш ахага, уажәыраанза абра дыртәаны дызлаучҳазеи?

Р и з а (*зегьы зцәызыз азәы иеиԥш дтәоуп).* О, Саҭбеи, ухаҵкы ицаша сара, абылра саҽуижьҭеи даара акрааҵуеит, аха ишԥаҟасҵарыз, исхәыцқәаз рацәахеит, шәара шәаҳаҭыр збеит, нас, аиаша уасҳәап, схы исзақәнамыргеит ари иҟалҵақәо рҭак аҟаҵара. *(Иныҵакшәа.)* Ҳаи, искәашьзеи, сара алахьыҥца цәгьа. *(Дҿеихан дҿагылоит, ашьа иҽашәны).*

(Аԥҳәыс дҳәаазо адашьма дыкәуп, ирҳәауагьы акы лывлыжьуам, нас ахаан илмыхьзацыз, илмаҳазацыз ажәақәа анлаҳа, лымазақәа зегьы цәырҵны ианылзеиқәыла, дҿаҵҟьан мымыршәага бжьык аатлырҟьан илыхәаԥшуазгьы лыршанхеит).

М а р и ц а. Ааи, ааи, Риза, Риза уара уиашоуп, шьҭа исҵәахуа ҳәа акгьы ыҟазам, сара, сара сыкнаҳаны сышьтәуп, сбылтәуп. Сара саб иҿныҟа цашьа сымазам. Ааи, ааи, бара, аброуп сыԥшқацәа, сымаалықьцәа аиха рымҭакәан иахьысшьыз, иара, иара саргьы абра, абраҵәҟьа исҵсырҭахароуп. *(Агәараҳәа дкаҳауеит).*

(Убри аамҭазы улаԥш нақәшәоит ауаҭах агәҭаҵәҟьа икыду аԥьныш лсахьа дцәаҳаха, зынза дмыршәагаха, лхәы-лжьы еилахаха, лнацәкьара еилаҿақәа аууп лнаԥхыцқәа ҵар-ҵарза, ашҳам рхьыкәкәаны икаҭәауеит. Ус иаҵәа-бҕьыла иҿоычоу ҵла махәык убауеит, абри ааҿсаншәа, абри амахә иахьынҳаларц рнап хәычқәа дырхахауеит 5-ҿык амаалықьцәа. Мрахәагакгьы аарызкылыԥхарц аҭахуп, аха аиха змауз, адунеи ақәыԥшылара змазаз реиԥш иахәаеуеит иҳанҭо ирыбжьахаз аԥҵа еиқәаҵәақәа, иара иԥьнышгьы аԥшқацәа дырзыҕуеит, рышьра дазхиоуп, ус игәыҵшьаагаха иуаҳауеит аԥшқацәа рыкьаас быжьқәа сан, сан, сан, саб рҳәауашәа. Уи аԥшқа быжьқәа илаҳауа иаҳа-иаҳа лхагара шьҭырхуеит, днапҟьа-шьапҟьоит).

Унан… Унан… агыгшәыгқәа, алаҳәа еиқәаҵәақәа иҟарҵо закәызеи? Сыбла сыблақәа ҭырхуама. (*Днапҟьа-шьапҟьоит).* Аа, шәанаԥьалбеит, нас, нас арҭ аҳәазақәа, амаҭқәа сызлахада, сызлахада, ох, ох! Рыҽсыкәдыршауама, еилаҵәиуа. Унан, унан, нас ԥьаҳаным цәгьарас иҟаз зегьы рытра иҵыҵны исгәыдлама! *(Дкаҳауа, дгылауа, лхахәы еилажәжәа, ашьа лҽашәуп. Ох! Ох!.. (Хагаҵас дыччоит.)* Ҳа, ҳа, ҳа, оҳ…

(Ауада дакәшан агәҭа данааи дкарахан дкаҳауеит, нас лхы ҿышьҭых ажәҿан даҵаԥшуеит, дышҳазза, хагак иеиԥш дзырҿуа).

Р и з а *(зымҿа дааскьаны, дшанханы длыхәаԥшуеит).* Ҳаи, агәаҟцәгьа бара, ааи, ааи агәнаҳарақәа иҟабҵаз ракәхап, абас беилазыргьежьуа, беилазыршуа! Оо! Нас ҳаԥшқацәа сан, сан ҳәа рнап-ԥахә хәычқәа рхаха рыкьаас бжьы ибаҳаз акәхап зынзак бзырмаԥьаназ? Ах, уара ҳазшаз, унапы ҳануп, ҳрыцҳашьа *(ихы иҽы ԥшьауа ажәҿан даҵаԥшуа днапҳьаҵуеит).*

М а р и ц а *(арҭқәа хагаҵас ауп дшырзызырҿуа).* А, а, аа!..

С а ҭ б е и (*иқәшәацәгьаны, иихәауа иҽамшәауа).* Ааи,

алахьынҵа цәгьа бара, ҳаргьы еиҭаҳәашьак амамкәа ҳбырԥхашьеит, аха зегьгьы реиҳа иаҳзышьҭымхуа, даара уаԥы хазынак илахь ԥаҳҽеит, гәараҭа ԥшзак ҭаҳшьааит. *(Длеиԥеиуа, нас Риза иахь дааҳәны, ибжьы дԥахан.)* Иубома, Риза !.. Ииз аԥшқа икьаасыбжь аиҳа, хараза иҵаруп, аиха замразакәа иршьыз аԥшқа ибжьгьы. *(Ажәԥан ахь ихы рха.)* Ех! Уара, ҳазшаз ҳанцәа ду, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, умыццакзакәа шаҟа икылкааны уԥшуазеи, урықәызбозеи. Ишԥахьурхәуеи абарҭ реиԥш иҟоу ахымдырцәа, агәаҵәа жәпақәа. *(Ихы инапқәа акәырша днаскьаны дынцәыҵагылауеит).*

А б ж ь қ ә а *(еицырҳәоит).* Ааи, ааи, абарҭқәа роуп изыхҟьауа, ахҵәареи ахызаареи, нас агәарагақәагьы зыркьамҭажәуа.

(Икажьыз Марица дхаха-чахауа дԥагыланы, аԥшқацәа рахь лнапқәа рхаха снаркьысындаз ҳәа дышгәаҟуа хыҵҟьарак аиԥш, ршәага бжьык аагауеит, иара уи акәхеит, дшыҳәҳәо дкаҳауеит, акы умбазо иаалашьцоит).

Аԥарда

ЕИУЕИԤШЫМ ААМҬАҚӘА РЗЫ САРА ИСЫЗКНЫ ИРҲӘАХЬОУИ ИРԤХЬОУИ РАХЬТӘ ЛЫԤШААХҚӘАК

1971 ш. азы Георги Гълиа Москва «Литературная газета» иани7аз астатиа «Цвети, моя Абхазия» айнытъ.

Если говорить о новых свершениях абхазского искусства за последние пять-шесть лет, то прежде всего я бы отметил успехи двух абхазских композиторв – Раждена Гумба и Алексея Чичба. Их произведения популярны в Абхазии, они с успехом исполняются такими молодыми коллективами, как Государственный симфонический оркестр и Государственная капелла.

1977 ш. азы Боча А5ьын5ьал агазе0 «Советская Абхазия» иани7аз астатиа.

Подарок композитора

Абхазский композитор Ражден Гумба четыре года совершенствовал свои знания в Московской консерватории имени П. И. Чайковского. За эти годы им создано много произведений. На днях издательство «Советский композитор» выпустило сборник «Песни» (редактор В. Григоренко). Краткое предисловие о творчестве композитора Р. Гумба написал кандидат искусствоведческих наук Ал. Аргун.

В сборник вошло десять песен Р. Гумба, хорошо знакомых нашей музыкальной общественности: «Абхазии 50 лет», «Наша Родина», «Песня аробщика»

(слова А. Джонуа), «Песня сборщиц чая», «Солнечная Абхазия», «Слушай, ветер!» (слова Б. Шинкуба) и другие. Тексты песен даны на абхазском и русском языках.

Песни, написанные для хора без музыкального сопровождения, рассчитаны на широкие круги любителей музыки.

Б. Аджинджал.

1987ш. азы Аида Ашьхараа-8ща Москва «Музыкальная жизнь» ажурнал ианыл7аз астатиа айынтъ.

В 1955 году молодой композитор активно включается в музыкальную жизнь Абхазии, возглавив Народный ансамбль песни итанца – первый профессиональный хоровой коллектив в республике, который дал жизнь многим сочинениям национальных композиторов. Но сказываются пробелы в образовании. И в 1956 году Ражден поступает в Тбилисскую консерваторию на композиторское отделение. По признанию музыканта, начинать приходилось с «азов».

«Аҳаҭыртә дырга» ансоуз

Сухум, Чочуа 10, Союз композиторов. Гумбе!

Дорогой Ражден Джгутанович! Секретариат правления Союза композиторов СССР сердечно поздравляет вас с высокой правительственной наградой! Желаем вам доброго здоровья, счастья, новых творческих достижений.

Хренников, Кабалевский, Косачева, Пахмутова, Попов, Свиридов, Светланов, Терентьев, Фляркoвский, Хачатурян, Холминов, Борис

Чайковский, Щедрин, Эшпай, Александр Чайковский, Панченко.

1987 г.

Интересные встречи

Ражден Гумба: Я СЛЫШУ ИХ ГОЛОСА ИЗ ДАЛЕКОЙ ДАЛИ

Мы встретились с ним на улице, случайно, и я тут же взяла у него интервью. Но вначале не об этом.

Помню, как в далеком моем детстве дедушка говорил, что если в ясное утро вглядеться в даль моря, то можно увидеть турецкие горы. И я бегал на соседний холм, смотреть на эти горы и невольно думала о тех, кто за этим морем, за теми далекими горами живет. А живут там, как говорил дедушка, наши близкие родственники и тысячи тысячи моих соплеменников, предки которых были насильственно изгнаны с Родины – махаджиры. Я всегда с интересом слушаю рассказы тех, кто ездил в Турцию.

Вот почему при встрече с Ражденом Гумба, нашим прославленным композитором, который только что вернулся вместе с Государственным ансамблем песни и танца Абхазии из гастрольной поездки в дружескую страну, я обрушила на него буквально град вопросов. Вот что он мне рассказал:

– Судьба махаджиров меня всегда волновала, служила источником создания многих моих произведений. На эту больную тему я написал 25 музыкальных произведений: песни и фортепьянные сюиты.

Трудно описать словами мое состояние, когда

наш автобус пересек государственную границу и въехал на территорию Турции. Проехав километров 100, мы остановились где-то на песчаном берегу. Я ушел от своих спутников, стараясь не показать слез своих, ушел, чтобы оплакать тех, быть может, чьи кости давно истлели в этих песках, услышать их голоса из далекой дали. Стонал и стон этот помимо воли моей переходил в мелодию. Так на земле Турции родилась песня на слова Омара Бегуа «Голос Стамбульских абхазов».

Первая встреча с абхазами, живущими в Турции, оставила глубокое впечатление. Мне казалось, что я у себя дома, в Апсны. Встречающие все без исключения, блестяще владели родным языком.

Побывали мы и в деревнях, которые так похожи на наши. Все те же широкие дворы перед домами, ухоженные сады и бахчи.

В городе Адапазара я спросил у мэра Ю.Озала, как случилось, что власти не поскупились на такие хорошие земли для выходцев с Кавказа.

Господин Озал отметил, не задумываясь:

– Мы переняли от этих людей много хороших качеств. Они мудры, мужественны, верны долгу и чести. Мы поверили в них и не ошиблись. Только в моем аппарате мэрии шесть служащих – абхазцы. Это Аргун, Мукба, Агрба и другие.

Зажигательным вихрем, пронесся наш ансамбль, по сценам городов Дюзже, Адахазара. Экишахера. Стамбула, Анкары и Адана. Зритель и артист сливались в едином образе – брата. Эти минуты незабываемы. Со слезами на глазах к нам подходили люди и произносили: «Мы знаем, теперь Абхазия есть, она была и будет».

Зрители приезжали на концерт за тысячу

километров.

В Каялар-центре, где наши соотечественники устраивают сходы, я пел свои песни на слова Дмитрия Гулиа «Отчизна моя», «Зачем грустишь Абхазия», «Песню отца» и многие другие, рассказывал о наших ансамблях «Шаратын», «Ерцаху», «Афартын», «Рица», «Гунда», Симфоническом оркестре, которым предстоит побывать у них с гастролями. Наши соотечественники восторгались и удивлялись! Ведь мы так мало знали друг друга. Наши шаги по сближению стали еще увереннымы.

Позади поездка в Турцию. Мелодии, над которыми только начата работа, дружно роятся во мне. Насколько велики чувства переполняющие меня, что то, что предстоит создать, будут не иначе, как произведения – впечатления. «По следам Махаджиров», так будет называться оратория, к работе над которой я уже приступил.

Творческие планы велики, трудны, но в высшей степени благородны. Ведь воздвигнуть музыкальный, впечатляющий памятник тем, кто 120 лет назад поднялся не по своей воле с родной земли, уехал на чужбину. И будет справедливо сказать простым турецким крестьянам, рабочим, ремесленникам, которые морально, а порой и делом помогали махаджирам. Они друг в друге не ошиблись.

Беседу записала
Саида Бигвава.

Всесоюзное музыкальное общество
Центральное правление

Члену Центральной Ревизионной
Комиссии ВМО
Т. Гумбе Р. Д.

Уважаемый Ражден Джгутанович!

Приглашаем Вас на I пленум Центрального Правления Всесоюзного музыкального общества, который состоится 22 декабря 1987 года в Малом зале Московской консерватории. Начало в 10 часов утра.

Повестка дня:

Об итогах работы за 1987 год и задачах на 1988 г.

Прибыть в Москву необходимо 21 декабря.

О возможности приезда просим сообщить до 10 декабря по телефону: 229. 60.29 или телеграфом по адресу: 103009 Москва, ул. Герцена 13, ЦП ВМО. Просим также по возможности обеспечить себя обратным билетом.

Первый заместитель Председателя
М. Самойленко

Обсуждаем произведения, выдвинутые на соискание

Премии имени Д. И. Гулия
Певец Родного народа

Ражден Гумба относится к поколению абхазских композиторов, которым суждено было открыть первую страницу истории абхазской профессиональной музыки. Его произведения привлекают проникновенным мелодизмом, красотой, национальным своеобразием. Одухотворенная, исполненная тонкой поэтичности лирика, строгий суровый драматизм составляют основу творчества композитора, прославляющего Родину, молодость, радостный, созидательный труд, красоту родного края. Музыка Р. Гумба всегда обращена к народу, образ которого он воспел в своем творчестве с изумительной красотой и силой.

Еще в раннем детстве мальчик из Дурипша стал учиться у старейших дурипшиских сказителей, исполнителей народных песен Маадана Сакания, 100-летнего Мустафы Ашуба, Куча Тванба, Хотхота Халваша. Заметив незаурядные способности мальчика, старцы попросили его руководить их хором. Песни, исполняемые стариками, Ражден записывал им самим изобретенным способом. Абхазские народные песни в основном двухголосные – и Ражден проводил на бумаге две параллельные линии, каждая из которых изображала соответствующий голос. Движение мелодии он обозначал на этих линиях стрелочками. Если мелодия развивалась плавно, то вдоль линеек наносились пунктирные строчки; в том месте где звук понижался, стрелочка была обращена вниз, а при повышении голоса острие стрелочки было обращено вверх. Нередко к двухголосным песням Ражден

присочинял третий голос, который записывал таким же способом. Чтобы песня звучало стройнее, он стал рассаживать исполнителей по голосам. Старики искренне полюбили своего юного руководителя, а выступления хора пользовались неизменным успехом.

В эти же годы появились первые сочинения Р. Гумба – песни об односельчанине, Герое Социалистического Труда Темуре Тарба, о сборщице чая Марии Ардзинба, «Свадьба колхозника», «Песня о партии», «О счастливой жизни» и др.

Любовь к народному творчеству заставила Раждена покинуть село и отправиться в Чхороцку изучать мегрельские народные песни, лиризм которых был близок творческой натуре будущего композитора. Он руководит районным ансамблем песни и танца преподает пение в средней школе. За три года пребывания в Чхороцку Ражден собрал и изучил множество народных песен.

В 1955 году Р. Гумба назначают руководителем Государственного ансамбля народной песни и танца Абхазии. Через год коллектив отправляется на гастроли на Украину, и после успешного их завершения, в связи с 50-летием Грузинской государственной филармонии Р. Гумбо удостаивается звания заслуженного деятеля искусств Грузинской ССР.

Труден был путь Гумба в большое искусство. Знаний лишь народных песен было недостаточно. И в 1956 году он поступает в Тбилисскую государственную консерваторию имени Вано Сараджишвили на факультет композиции в класс профессора Андрея Баланчивадзе. В 1968 году Р. Гумба продолжает учебу в Московской

государственной ордена Ленина консерватории имени П. И. Чайковского.

«Популярный абхазский композитор Ражден Гумба – это автор многочисленных песен и инструментальных пьес, несомненно обладает творческой одаренностью», – так отзывался о нем первый секретарь Союза композиторов СССР Тихон Хренников.

К этому времени Р. Гумба – автор уже многочисленных вокальных и инструментальных сочинений, среди которых песни, ставшие народными: исполненная патриотического пафоса «Песня об Апсны», искрящиеся жизнерадостностью и энергией «Яйрумаа!» и «Черноусый Куачала», лирическая «Ауардын». Создателю первого в мире социалистического государства В. И. Ленину посвящает Р. Гумба одно из лучших своих сочинении – «Наш Ленин». Грандиозность звучания, эпичность, народно-песенная основа отличают это произведение.

В 1972 году издательство «Советский композитор», выпускает сборник песен Р. Гумбо для хора без сопровождения. В 1976 году в Москве выходит сборник его хоровых песен «Пою тебе, Абхазия», а в издательстве Музфонда Грузии – сборник песен для голоса и фортепьяно.

За последние два года Р. Гумба написал ряд произведений, среди которых и сочинения, представленные на соискание премии им. Д.И. Гулиа, – кантата «Партия» на слова Д. И. Гулиа, впервые исполненная в Тбилиси в дни празднования 100-летия со дня рождения народного поэта Абхазии.

Кантата написана в трехчастной репризной форме с вступлением. В ее основу положена

торжественная тема гимнового склада, воспевающего мощь и величие нашей партии. Присущие теме интонации призыва сообщают ей фанфарный характер. Широкое развитие лейттемы приводит к мощному ликующему звучанию на заключительных страницах.

Первая часть кантаты завершается перекличкой отдельных хоровых групп, характерной для абхазских народных песен.

Романтической мечтательностью, светлой поэтической лирикой проникнута вторая часть кантаты, рисующая красоту природы, радость созидательного труда. Эту часть отличает нежное, мягкое звучание хора. Основа ее – лирическая мелодия широкого дыхания. В музыкальную ткань этой части естественно вплетается мелодия абхазской народной песни «О скале». Лирические темы, динамируясь, вливаются в лейттему, завершая поэтическую картину мужественным звучанием хора и оркестра, символизируя могущество нашей партии.

Финал кантаты проникнут жизнеутверждающим пафосом. Музыка этой части отличается стремительностью развития, волевой устремленностью.

Вторая работа композитора, выдвинутая на соискание премии,– песня для мужского хора «Отчизна моя», также написана на слова Д.И. Гулиа. Песня состоит из двух частей с небольшим вступлением. Хор «Отчизна моя» – героико-эпическое повествование о Родине, о вечной памяти сынам, павшим за свободу Отечества. Начинается она хоровым вступлением без слов. Широко, величественно развивается тема, интонационно родственная абхазской народной

песне о махаджирах. На фоне спокойной хоровой звучности льется мелодическая кантилена партии солиста. В ней – безграничная любовь к родине и грусть, скорбь о сыновьях, павших за ее свободу. Тема эта подкупает слушателя искренностью и глубиной чувств. Во второй части песни тема родины звучит мощно, блестяще эпически широко и величаво утверждает она образы героических подвигов, патриотизма.

К премии представлена и симфоническая сюита «Абхазская свадьба». В основу ее положена абхазская народная «Свадебная с застольной». Это программное сочинение, состоящее из четырех контрастных частей: «Приглашение к танцу», «Танец», «Сцена родника» и «Праздничный финал» Первая и третья части – лирические, ядро их составляет выразительная, певучая тема вступления у свадебной песне – нежная, трепетная мелодия. Основу же второй и четвертой частей составляет свадебный танец, отличающийся темпераментом и четкой ритмикой, с блеском звучащий в финале сюиты.

Думается, что произведения Р. Гумба, представленные на соискание премии имени Д. И. Гулиа, заслуживают этой высотой награды.

М. Хашба,
кандидат исторических Наук,
член Союза композиторов СССР.
18 января 1977 г.

ДУРИПШСКИЙ СОЛОВЕЙ

Работники культурно-просветительных учреждений района с большой радостью узнали о том, что кандидатура заслуженного деятеля искусств Грузинской ССР и Абхазской АССР Раждена Джгутановича Гумба выдвинута на соискание премии имени Д.И. Гулиа. Мы радуемся потому, что многие из нас считают Раждена Гумба едва ли не своим коллегой, многим из нас не раз приходилось сталкиваться с ним по работе, ощущать его помощь, поддержку.

Заслуженный деятель искусств. Эти три слова рядом с его фамилией вот уже почти четверть века можно читать на театральных афишах, в программах выступлений ансамблей многих клубов, театров, в рецензиях о концертах. Почти 25 лет прошло с тех пор, как он был удостоен высокого звания заслуженного деятеля искусств Грузинской ССР за работу в художественной самодеятельности. Факт весьма примечательный, если учесть, что до этого такое звание присваивалось лишь артистам-профессионалам.

В печати уже писалось о тех произведениях композитора, которые выдвинуты на соискание премии имени Дмитрия Гулиа. Я не стану анализировать, разбирать их – я не специалист-музыковед. Скажу только, что они мелодичны, выдержаны в духе абхазской национальной музыки, популярны в народе. Автор их безусловно талантливый композитор. Поэтому не стареют созданные им «Песня о великом вожде В.И. Ленине», «О Родине», «О героях, погибших в годы Великой Отечественной войны», «Апсны», шуточные песни «Яирумаа» и «Черноусый Куачала», сюита «Абхазская свадьба» и многие другие.

В Гудаутском районе знают его с детства.

Многие здесь помнят, что дурипшскому мальчику Раждену не было шести лет, когда он выделился среди других детей своим дарованием – он очень хорошо пел. Когда он пел, идя утром в школу, колхозницы, услышав его песню, говорили:

– Это наш соловей поет.

Так и осталось за ним это определение – дурипшский соловей.

Успехи самодеятельных коллективов Дворца культуры колхоза «Дурипш», Гудаутского районного Дома культуры, Ткварчельского и Чхороцкуского домов культуры, Дворца культуры Совпрофа Абхазии – все это успехи и самого Раждена Гумба вся творческая жизнь которого связана с художественной самодеятельностью. Без него в Абхазии не проходил ни один смотр. За столом жюри мы всегда видим Раждена Гумба – доброжелательного, вдумчивого болеющего за тех, кто выступает на сцене.

Н. Лакербая, директор Гудаутского районного Дома культуры. 1977 г.

ТАЛАНТА ЯРКИЕ ЛУЧИ
(на соискание премии имени Д.И. Гулиа)

Мощным фортиссимо взметнулись заключительные аккорды кантаты «Партия» в исполнении Большого свабодного хора Абхазии и симфонического оркестра Грузинского радио и телевидения. Дирижировал Анатолий Хагба.

Кантата «Партия», написанная Ражденом Гумба на слова Дмитрия Гулиа, явилась апофеозом Дней культуры и искусства Абхазии в Тбилиси, посвященных 100-летию со дня рождения основоположника абхазской литературы.

Широк диапазон и многоцветны краски творческой палитры талантливого абхазского композитора Раждена Гумба. Стремительно несется над плантациями его «Песня сборщиц чая». И невольно кажется, что она помогает в труде,, окрыляет, прибавляет сил. Весело, с задором звучат на абхазских свадьбах лирические песни Р.Гумба о любви, о прекрасных девушках. Каждая из этих песен – сердечное признание. «О тебе, моя милая!» поет Ардашин Авидзба. Взмывает к облакам песня «Родина» на слова Баграта Шинкуба в прекрасном исполнении Людмилы Логуа. А как выигрывают кинокадры об Абхазии, как они оживают, когда их сопровождает музыка Р. Гумба!

Многозвучно и слаженно звучит песня «Аробная» в исполнении народного хора Гурджаанского района Кахетии. Перебирает струны ачамгура и утоляет боль исстрадавшегося сердца проникновенными звуками мелодий мать, безвозвратно отдавшая своих сыновей священной войне против фашистских захватчиков. Она поет песни Р. Гумба, посвященные героям войны, многие из которых погибли неизвестными солдатами. Живо воскрешает перед нами картины революционной борьбы в Абхазии оратория Р. Гумба «Сатбей», звучащая в передачах абхазского радио. О любви, о дружбе, о счастливом социалистическом труде поется в песнях Р. Гумба, записанных на грампластинке

Всесоюзной фирмой «Мелодия».

Зрители Москвы, Ленинграда, Варшавы бурно аплодируют песне Р. Гумба «Черноусый Куачала» в исполнении хора Государственного заслуженного ансамбля народной песни и танца Абхазии и солистов Раисы Мархолия и Родиона Гумба.

На любом концерте – будь он в отдаленном селе, на курорте Пицунда или в Сухуме – вы непременно услышите произведения Р. Гумба. Зачастую программы фестивалей, смотров, конкурсов или олимпиад кажутся похожими на авторский концерт Р. Гумба – до того много его произведений в репертуарах коллективов и исполнителей, до того горяча любовь и признательность абхазского народа к творчеству своего талантливого сына.

Начинал Р. Гумба не вполне обычно: в раннем детстве он пробовал сочинять песни и исполнять их с хором , не имея понятия о музыкальной грамоте. Записывал свои песни им самим изобретенным способом – стрелками и кружочками, обозначая ритм, понижение и повышение звука. Прошло несколько лет, и юноша уже руководит солидным районным хором в Чхороцку. Работа в Западной Грузии, знакомство с богатым мингрельским музыкальным фольклором много дали молодому композитору. Широкий размах получило творчество Р. Гумба в период его работы в Государственном заслуженном ансамбле народной песни и танца Абхазии, в становлении и популяризации которого он сыграл большую роль.

Уже десятки лет произведения Р. Гумба занимают ведущее место в репертуаре профессиональных и самодеятельных коллективов Абхазии, украшают

их концертные программы. И то, что Министерство культуры Абхазской АССР, Союз композиторов Абхазии, Абхазская государственная филармония, почти все отделы культуры городских и районных исполкомов депутатов трудящихся выдвинули на соискание премии имени Д. И. Гулиа музыкальные произведения Р. Гумба – кантату «Партия», песню «Родина» и симфоническое произведение «Абхазская свадьба», является еще одним свидетельством признания его творчества народом нашей республики.

Сим-Сим.

19 июля 1977 г.

КОГДА ДРУЖИШЬ С ПЕСНЕЙ, ВОЗРАСТА НЕ ЗАМЕЧАЕШЬ

С хорошим настроением и большими планамЬ на будущее встречают Новый год участники ансамбля долгожителей «Нарта» Гудаутского районного Дома гультуры.

У этого ансамбля почти 40-летняя история. Он сформировался в начале 60-х годов. Через замечательный творческий коллектив за это время прошлj более сотни певцов и танцоров, сменилось несколько руководителей ансамбля, но остались неизменными любовь к народной песне, замечательному абхазскому танцу, фольклору.

Несколько поколений людей помнят успешные выступления ансамбля, когда руководили им Иван Кортуа и Иван Лакербая. С 1994 года

художественным руководителем ансамбля долгожителей является народный артист Абхазии, лауреат Государственной премии им. Д. Гулиа, заслуженный деятель искусств, композитор Р. Гумба.

Отличительной особенностью нашего ансамбля, – говорит Ражден Гумба, – является то, что мы восстанавливаем, даем жизнь давно забытым мелодиям. Прежде чем разучить старинную абхазскую песню, я рассказываю солистам историю ее создания, поясняю особенности ее звучания, даю возможность представить, как она звучала в далекие времена. Так постепенно, в процессе репетиций отрабатывается характер исполняемой песни, строго соблюдается ее первона-чальный вариант. Многие старинные мелодии передавались от поколения к поколению, из уст в уста. И для меня важна чистота народного фольклора, звучание песни в первоначальном варианте».

За четыре десятилетия существования ансамбля до тонкостей отрепетированы мелодии песен о ранении, о скале, о народных героях. Восстановлены и возвращены людям, будущим поколениям такие фольклорные произведения, как «Песня абхазских рыбаков», «Песня убыхских пленников», «Песня исчезнувших асадзов» и другие.

Наряду с древними мелодиями создаются и современные. На музыку Раждена Гумба исполняется песня «Эшерская битва» – об Отечественной войне народа Абхазии 1992-1993 г.г.

Ныне в ансамбле долгожителей 15 исполнителей. Возраст солистов и танцоров – от 70 до 80 лет. Все они солидные, уважаемые люди, ветераны

войны и труда.

Борису Владимировичу Шамба – под восемьдесят. Он участник войны, удостоен орденов Славы и «Знак Почета». Его ровесник Тышко Мачанович Ахба – лауреат многих конкурсов.

Баграт Несторович Кварацхелия за доблестный труд награжден двумя орденами Трудового Красного Знамени. Владимиру Дмитриевичу Саная присвоено звание Заслуженного артиста республики, а Лев Казакович Дзидзария – Заслуженный работник транспорта.

Более 20 лет не сходят с концертной сцены ветераны труда Георгий Мамедович Гумба, Дугра Александрович Шония, Хаид Кадырович Барцыц, Иван Махтович Ахба, Лев Васильевич Григолия.

Ансамбль постоянно ищет и находит новых танцоров и певцов. Так, сравнительно недавно пришли сюда Николай Чухнович Барцыц, Чака Тофикович Хеция, бывший участник конно-спортивных соревнований и тренер Василий Миктатович Хагба, Арсана Хуцинович Агрба, Иван Давидович Куруа.

Ни один районный праздник, ни одно республиканское торжество не обходятся без ансамбля долгожителей. Эти люди – настоящие энтузиасты, преданные искусству. Несмотря на свой возраст, они за десятки километров добираются из горных сел на репетиции в районный Дом культуры, не требуя при этом ни зарплаты, ни каких-либо льгот.

В 2000 году прошли концерты по районам Абхазии. «Нартаа» выступал во многих селах. И в новом, 2001 году у ансамбля большие планы. Готовится новая концертная программа для гастролей по республикам Северного Кавказа и

югу России.

Мир входит в третье тысячелетие. И, как и прежде, будут жить и звучать протяжные абхазские мелодии, пришедшие к нам из древности, глубины веков, бережно восстановленные и сохраненные для будущих поколений благодаря истинным энтузиастам – таким, как участники ансамбля долгожителей «Нартаа».

В. Соловьев.
2002 г.

ВЕК ЖИВИ – ВЕК ПЛЯШИ

В Сочи абхазские долгожители пели и плясали в концертном зале пансионата «Светлана». В воскресенье дал концерт ансамбль «Нарта» из Гудауты. Вместе с ним здесь выступили ансамбль песни и танца «Рица» и детский танцевальный ансамбль «Адац».

Это было давно, когда народы еще дружили… – география гастролей абхазского ансамбля долгожителей стала историей. Им рукоплескали в Японии, Германии, Голландии, Англии, Венгрии и других странах. По-родственному ездили артисты из Абхазии на Дон – дружили с ростовчанами районами в Сочи наведывались запросто, без утомительного прохождения таможни и унизительного досмотра. Это было давно, когда народы еще дружили…

– Это наш первый шаг после войны, после абхазо-

грузинской войны, – сказал нам перед концертом художественный руководитель ансамбля Ражден Гумба, народный артист Абхазии, лауреат Государственной премии Грузии. – Мы хотим показать нашим соседям – жителям Сочи и отдыхающим, что война не все уничтожила, мы остались. Мы живем и здравствуем. И поем, и танцуем, и трудимся. Мы хотим жить в мире. Вот что означает наш концерт…

– Ансамбль, – рассказывал Ражден Джгутанович, – существует уже лет пятьдесят. Но война разрушила все. Костюмы сожгли, исчез «Золотой павлин» приз, завоеванный на всемирном фестивале… Его взяли из музея, и мы не знаем, где он сейчас находится. Очень много потеряно, очень много… Война забрала многих из участников ансамбля – 120, 110, 105-летних. Многие убиты… Из ансамбля осталось человек 15, и мы набираем сейчас, хотим возродить то, что было. Еще война продолжалась, а мы начали петь. Многие на нас смотрели: Что такое? Льется кровь, плачут дети, голодают люди, а они поют!» Но это имеет свое содержание. Люди, осиротевшие от войны, оставшиеся без крова, люди у которых погибли по 3-4 брата или сына, – чем их выручить? Как спасти оставшихся? И мы своими песнями танцами, хорошими словами, обращаясь к ним, возвращаем их к жизни – вот этих разбитых душой людей. Мы втягиваем их в жизнь, приглашаем в жизнь…

Долгожители сегодня помолодели – если прежде на сцену выходили 120 – 125-летние, то сейчас самому старшему – 100 лет. Сейчас, похоже, не до того, раньше сюда все наведывались ученые и

врачи: как человек в 120 – 125 лет может петь и танцевать так ловко?

– Изучали, вспоминают старики, – спрашивали, чем вы питаетесь, чем живете, какие у вас условия жизни? Мы, во-первых любим трудиться, но за это и повеселиться хотим. Вот, после трудового дня собираемся, поем народные песни, пляшем, танцуем. Гостей мы любим…

Кстати, привыкшие к расспросам такого рода, отвечали они все примерно одно и то же:

– Чтобы долго жить, прежде всего надо меньше пить. Почему же совсем ничего?.. Я и вино пью, и водку, но норму надо знать. Даже хлеба много кушать вредно. А из еды?.. Овощи, мясо, кислое молоко, молочные продукты, сыр…

Народ, в основном, подобрался сельский, к натуральному хозяйству привыкший. У Василия Хагба, например три коровы, и в свои 85 лет управляется он со всем сам: и кукурузу сеет, и сено косит… Кстати, он всю жизнь занимался конным спортом – мастер спорта, чемпион Грузии и Абхазии.

Не сыром единым жив человек – важно и то, какой у него нрав.

– После войны немного нервный, стал, – признался 86-летний, ветеринарный врач Кирбей Шамба (выглядит он, кстати, максимум на 65), а в основном я – спокойный, веселый человек… Важно, чтобы человек горя не испытывал. И чтобы неприятностей, невзгод у него меньше было, это вредно сказывается на здоровье, заставляет человека стареть. Даже в семье если человек хорошо живет, без скандалов, конфликтов ссор всяких, – это очень положительно сказывается. Спрашиваете, у меня как? Очень хорошо – мои дети

хорошо воспитаны, супруга. Все они мне подчиняются. Любое слово безоговорочно выполняют.

Спрашивать о том, почему в ансамбле долгожителей женщин, я не стала. А когда все же решилась, то по взгляду седовласого джигита, к которому обратилась, сразу поняла на нет и суда нет.

А артисты были чудо как хороши – и совсем юные, начиная с 4-летнего Саида, и постарше, и старики.

Долгожители – мужчины все бравые, и цену себе они знают, это видно сразу – по тому как степенно надевают ни свой геройский наряд, пристегивают к поясу кинжал, поправляют папаху, как уважительно здороваются с дамой и ведут неспешный разговор. А как они поют и пляшут – это надо, конечно видеть и слышать. Дорожка в Сочи протоптана, и наверняка они приедут к нам еще не раз. Если таможня даст добро.

«Культура уязвимее политики, которая – сама грубость, но она живучее, – довелось услышать как-то совсем в другой стране на лекции профессора из Кельна. – Она переживает политику».

Ольга Бескова,
Еженедельная городская газета
г.Сочи, 11 – 17 июля, 1997 г.

АШӘА ИАЛНАХЫЗ

Еицырдыруа аԥсуа композитор Р. Гәымба 75 ш. ихыԥра иазкыз ахәылԥаз аҽы Н. Ҭар-ԥҳа илҳәаз.

Диит, иҳәеит, изҳаит, иҳәеит Дәрыԥшь ақыҭан арԥыск.
Арԥыск, аха – арԥыск ззумҳәарыз!
Арԥыск – Хәажәарԥыск!
Иԥшра-исахьа – дуамаза!
Иоура-иҭбаара – дкалаза!
Хаҽсахьалагь – длашаза!
Ас иҟаз – акала длашар акәын!
Ак илеишар акәын!
Ауаҩы даниуагьы, нас, аа-шак ицыршоит, рҳәоит!
Аа-шак рахьтә шак – иԥсҭазаара ахи аҵыхәеи роуп, рҳәоит!
Иҟоуп шьоукы – урҭ аа-шак рахьтә шакгьы зцымлаз.
Аха иҟоуп Анцәа иишазгьы – урҭ раамҭазы, абригь-

абригь шьак еилаланы, раа-шьак еицыланы, абригь-абригь амш, абригь-абригь аамҭазы, абригь-абригь дины, абригь-абригь иакәны дҟалааит ҳәа даныршозгьы, хымпада, хымпада, иани иаби рыдагьы далахәуп, дахылаҧшуеит Анцәа ихаҭагьы!

Нцәа дызлахәым, дызхылаҧшым уаҩорагь зыҟалом, уаҩы, уаҩодугь дҟалазом!

Нцәа дызлахәым ашәа аҳрагь ыҟазам, ашәа Анархагь ыҟазам!

Хымпада, хымпада, араҟагь аус ауеит ҳабацәа рабацәа ршьа цқьагьы.

Нцәа дызлахәыз, дызхылаҧшыз, аусгьы аныҟәгаҩ иакәхеит иахьатәи ҳгәыргьеилатәара афырхаца хадагьы – Ахьз-аҧша ахаҭарнак – Гәымба Ражден!

Ари афырхаца, аҧсуа хаца, аҧсуаа рцеи лаша арымзаа ирацәоу анҭ «ирегаликәа» – «ититулкәа» зегьы реиқәыпхьазара салагом, ртәы рҳәаахьеит, ирылаҩхьеит…

Исҳәо акоуп – дәрыпшьаа дуқәа ирхылҵыз, Аҧснаа рцеи хьзырҳәага, рҟыбаҩ ду, рбаҩхатәра хатәра ду иоуп!

Ианыҵкәыназгьы иссирыз, зыкәраназагь ссирыз, зҭәымҭагь – мап, мап, саҭамыз, ҷьушьҭ, уахь макьана уабаҟоу! – зуаҩора асакьаҳәымҭаз – зыдауҧшьра еиҳа идоуаҧшьрахаз, еиҳа итәыз, еиҳа иназахаз, еиҳа илашахаз, еиҳа иҧшзахаз, еиҳа иҵкәынахаз, ашәа ианцәахаз уоуп Анцәа иныхәаша, ухаҵкы, Ражден Гәымба!

Угәы иаанагарызу, амала, сгәы иаанагаразу иара саргьы анкьазны, схәыҷра-сқәыпшраан ашәа уанцәаны иуҵаҧшуаз, ишырҳәо еиҧш, зыпсы ҭасгьы уара иузымдыруаз, зкалам аарла иҧызшәауаз уи аҧшза хәыҷы, – аиеи, аҧшза хәыҷы, уажәшьҭазы ус сызҳәом, умбои! – изҭаб хәыҷы сакәхон ҳәа иахьатәи уқәараназа, ухьз-уҧша аныхәамш удныхәалара зынасыпхоз ҳәа!

Дабаҟоу, дабаҟоу уи азҭаб хәыҷы – дабаҟоу, иараби

уи арҧыс лашагьы – иаркы-иаркы-ирцә-ирцә ҳәа. Дәрыпшь агәашҭа иқәыз!

Дасу ианаамҭаз дасу итәала, имч-илшала – ашәала, ажәеинраалала! – дәрыпшьаа хьзыпшала реиҵагылара махәҭак-махәҭак агәылызгоз!

Еиҵагылаз абиҧарақәа рхьызанҷьыр еимаздоз!

Инхеит, Ражден уи ҳҿара усҟантәи уқәыпшра ашәақәа рдунеиаҿ! Саргьы раҧхьатәи соымҭа хәычқәа рдунеиаҿ!

Ҳагьырзашшрым, ҳагьрызхьаарым урҭ, Ражден!

Иахьа ҳазҭоу, ҳзыхьзаз ҳақәрагьы имҭоуп Анцәа!

Насыҧ гәырғьарак сзааилоит сара ианысгәалашәо уҵкәынра, уқәыпшра ашәақәа!

Ҳашкол уадақәа ирыҩнықуаз!

Ҳашкол ашҭа иахыҩуаз!

Ес ныҳәацыпхьаза аҕьырак зымҽхазкуаз, аҕьырак зырҧшзоз!

Ҳчаирҭа еиужьқәа ирхыҩуаз!

Ҳәааа рымазамызт урҭ иҟарҵоз анырра, идырҳауаз абзиабара!

Шаҟа инеимда-ааимдо ирҳәоз, еиҭарҳәоз урҭ дугьы-хәычгьы, ҧҳәызбагьы арҧызбагьы!

Раҧхьа ииуан урҭ, ирҳәон дәрыпшьаа рымацарак – дара раҟара урҭ рзын еазәы ишимамыз аҳасабала! Нас Гәдоуҭа араион зегьы инеимырда-ааимырдон! Нас – Аҧсны зегьы инахыҵәон! Ус-ус, аҧсуак дахьыҟаз, дахьынхоз, ма ҧсуак иашәа ахьыназоз зегьы амҽханакуан!

Атәымуаа изаҳауазгьы ргәакьа ашәак еиҧш ирыдыркылон!..

Уашәақәа зегьы ирыцкны исыҧхьазон усҟангьы, исыҧхьазоит иахьагьы раҧхьатәи уашәа – абзиабара иазкыз, лирика лымкаала ихыркыз!

Ашәа амелодиеиҧш ажәақәагь уара иутәын.

Ашәагь ажәақәагь – ҳхьы аамҭахь – ҳҟәыпшрахь

ҳҳьазырԥшуа, ҳақәрагь, ҳажәрагь цыхазыхьк еиԥш иназҽыхәо, ес избзиабароу, ес игәырхыҭхыҭгоу роуп!

Иугәаларшәеи уажәы, Ражден, уашәа злеибуҭаз уажәақәа (шәаҳәаҵоык сакәзар, хымԥада, иузысҳәон абра иашәаны!):

Срыԥҳауп сара
сыҟоуп абра,
бсыцца бара,
бызгома хара!

Ибасҳәоит сара
сыгәҭых абра!
Ибсыргоит агәра
бзиа бшызбо сара!

Иаабац ажәақәоуп, зумҳәари, аха ашәеи уара узбылуаз ацәанырреи анеицыла – ԥьашьахәырак, шанарак рхылҵит! Уа уашәеиԥш инеимкәкәааны ирҳәоз усҟантәи даҽеа ашәак сгәалашәом!

Иабыкәу иахьымгоз уи, ачарақәа рҽы, аҵонаҭақәа рҽы, амҵадуқәа рҽы, ачаирҭақәа рҽы, ахор аҽы!..

Зегьы ирыцкыз – ҽаҳәарак иаҵызаз миссиа дук – қьаҕьариара дук ныҟәнагон!

Арԥарцәеи аҭыԥҳацәеи еизхьанарԥшуан, ирыгәҭыха ҳәаган, разҟыла еиманадон!

Ари ашәа азбахә сҳәоит ҳжурнал «Алашара» №3 иану сҵоымҭа «Жәамш» аҽгьы. Еиҭасҳәоит, абра ахәҭак – башаз иухоуршҭит, Ражден, ари уашәа, еицоумкран еицоукит амузыкагь ажәақәагь! Избанзар игәшәараха исзыҟоуп – издыруада, урҭ реицакра, даҽеакала «аредакциа рзура» иашьыр зынза анкьатәи уашәа хазына! Уа гәнаҳароуп, Анцәа иуҟәырхуп!

Ажәакала, сыхәҭаакахьала суҳәоит, уазхьаҳә, ирхынҳә уи ашәа уҟазара абзиабаҵоцәа рахь! Даҽеазныкгьы аԥсы ахаҵа, абжьы ҳарҳа! Иубап, шаҟа

инеимкәкәааны иҳәо ауаа инеимырдо, еиҳаразак аҽарақәа!

Узин сыман, абра лирикатә хьаҵрак ҟасҵоит. Уи уаргьы угәы арҳәыԥызыԥып ҳәа сгәы иаанагоит!

Уа уашәа ԥсыс иахаз, зымшалагь, зыхьзалагь иаԥуҵаз анкьатәи угәыҷкәынра аԥша хара иахьагьы хаала иуныздало ахьлакәхаз сара сыжәлантә ԥҳәызба шьахәк, ианааз зҳәацәа-гацәа, зыбзиабаҵоцәа нымҵәоз, ашьҭахь ҳаԥсуа культура ахьз хара иҭызгаз еицырдыруаз кәашаҵо ҟазак!

Иумбеи, нас, ҳажәла амшьҭабзиара алыҵшәагьы!

Сажәа салгар сҭахуп Аԥсны жәлар рпоет ду иажәақәа неиҭарсны схы инархәаны – иарбан баҵохатәразаалак – ҟьалан иаазом!

Ашәагь избалак иҽы иҟьалан иаазом!

Машәыршәагь иизом, иалнахыз далнахуеит!

Илоугьы цәырганы, изырганы, ҳамҭа дуны, насыԥ дуны ирнаҭоит ауаа, ирханаҳауеит!

Ашәа иланахыз уоуп, Ражден!

Ашәоуп иалухыз уаргьы!

Уа шәеигымзааит, амреи амзеи реиԥш шәеицызааит!

Усҟан – уаргьы уажәом!

Уашәа –усгьы ԥсрақәлом!

Гәык-ԥсыкала иузыҟоу дәрыԥшьаа рҭыԥҳа, Гәынааи Гәымбааи раҳәшьаԥҳа – Нели Ҭарԥҳа!

Агаз. «Аԥсны», 2002 ш., Мшаԥымза 7

АКЫР ИАՊСОУ РАЖДЕН ԼЫГӘАҬАН-ИПА ГӘЫМБА!

Уара уруазәкуп ҳауаажәлар рзын иаҳа иуадаҵоыз аамҭақәа раан аԥсуа милаҵҭә культура аҽиара аус аҕьараҳәаҵәҟьа иаҵагылаз абиԥара. Анцәа иулаиҵаз абаҵохатәра дуи урҽиаратә гәацԥыхәареи ирыбзоураны уара иулшеит аԥсуа музыкатә традициақәа реихаҳара

иацхрааз, ԥхьаҟа изгаз аԥцамҭа ҽыцқәа рцәыргара. Урҭ ауаа ирылацәеит, жәлар бзиа еицырбо ашәақәаны иҟалеит.

Иара убас аныррa ҭәҭәа рымоуп уклассикатә ԥцамҭақәа.

Акыраамҭа уара қәҽиарала напхгара ауҭон хьзи-ԥшеи змоу ҳҳәынҭқарратә ансамбль. Иахьагьы еихсыҕьра ақәым урҽиаратә усура. Уара уаԥсаны иуанашьоуп Дырмит Гулиа ихьз зху Аҳәынҭқарратә премиеи аорден «Ахьз-аԥшеи».

Гәык-ԥсыкала иузеиҕьаҳшьоит агәабзиара ҭәҭәа, арҽиаратә гәеизҳара, ашықәсынҵыра ду.

Аԥсны Аҳәынҭқарра Ахада	В. Арзынба
Аԥсны жәлар Реизара Ахантәаҩы	Н. Ашәба
Аԥсны Аԥыза-Министр	А. Џьергениа

Ақ. Аҟәа,
2002 ш., мшаԥымза 10

ҲАҬЫР ЗҚӘУ РАЖДЕН!

Ҳажәлар рбзиабара иалнахыз!

Ишыхәыцыз зыжәлар рҟазара зеамаздаз, зеагәылазхалаз, уи аҭоурыхтә зеибафара иазрыжәыз, Аԥсны жәлар рартист, аҟазара зеаԥсазтәыз аусуҩ, Д. И. Гәлиа ихьз зху Аԥсны Аҳәынҭқарратә премиа алауреат Ражден Џьгәаҭан-иԥа Гәымба.

Уҟазара зҭаҵәаху аҳаԥшьа ахтышьа ужәлар уззааԥсаз ақәшәааит! Уара угәабзиареи угәамчи зыхҭнуҵаз аҟазара ашьанҵа иалҵуа азыхь еиԥш ицқьазааит, аԥхьарца бжьы хааҵас Аԥсны 50-тәи ашықәсқәа раан иалҩуаз уашәақәеи уаҳаҭыри аҟазара иабираҟзааит. 75-шықәса ухыцра удныҳәалауа иузеиҕьаҳшьоит ақәра-нҵыра дуи арҽиаратә

гәацԥыҳәареи.

Гәдоуҭатәи администрациа Ахада Шамба Л. Н.
Гәдоуҭа араион жәлар реизара аиҳабы Ԥкьын И.Ҭ.
2002 ш.

УАРА УАШӘАҚӘА

Акомпозитор Р. Гәымба 75 ш. ихыцра иазкны

Уара уашәақәа хәрыбҕьыцуп,
Ирымоузеи дара мчыс?
Ҳа ҳаԥсҭазаара иадацуп.
Иамаркуеит аҟармаҵыс.

Ҳара ҳзын еснагь иҽыцуп,
Ҳарҩаш цқьақәа рбжьы рхоуп,
Ҳахьцалакгьы уашәа ҳацуп,
Мра шәахәала дара рԥхоуп.

Уашәа гәырҕьароуп, мцаԥхароуп
Ҳхы-ҳаԥсы ҭҟәаны изгаз.
Уа уашәақәа ҳзаҩызоуп
Ажәҵыс ааԥынра ҳзаазгаз.

Иура Ԥкьын
2002 ш.

АНЦӘАХША

Ражден Гәымба 75 ш. ихыцра иазкуп.

Аҧсны азыҳәан ихьзырҳәагоу.
Иззуҳәарц алшо Анцәахша.
Жәлар рзыҳәан игәыҡатцагоу,
Урҭ рыгәҭылса, рҧеи лаша.

Иҧышәа, исахьа, нас ибжьыхаа,
Ибаԥхатәра дузза убас хазы.
Ашәала иузызҳәо доусы игәҭыха,
Аҧсны аҧеира Аҧсынҧры.

Хьтәы нбанла хҧоурых зеанызҧаз,
Амал-ашьал хьаас имкы,
Аҧсуа қыҭа Дәрыҧшь иалиааз,
Ҳдоуҳатә культура Анцәахәы.

Аҧсҧазаарақ есымша иқәыҧшу,
Аҧсуара зеаҧсазтәыз ауаԥы,
Абар ҳҩахьа уи дахьгылоу,
Ражден Гәымба ҳашьа ду.

Александр Гәниа
2002 ш., хәажәкыра 7
Очамчыра ақалақь.

«ЩЕДРОСТЬ ТАЛАНТА»

Детство будущего композитора прошло в живописном, богатом музыкальными традициями селе Дурипш.

Здесь он соприкоснулся с абхазскими песнями, танцами, впитал их, и они, удивительные создания народного гения, стали основой его искусства. Впоследствии, начав работу руководителем

народных хоров, – в селе Дурипш, в Чхороцкуском районе, художественным руководителем Государственного ансамбля песни и танца Абхазии, он неизменно вносил в их исполнительское искусство частицу того чувствования народного, которое было присуще ему, в свою очередь, получая новый заряд духовной силы через народные хоры и тех удивительных певцов-самородков, которые составляли их существо.

Профессиональное музыкальное образование Р. Гумба получил в Сухумском государственном музыкальном училище, в Тбилисской (классы композиции И. Туския, А. Баланчивадзе), Московской (класс композиции В.Фере) консерваториях. В 1972 году становится членом Союза Союза композиторов СССР.

– Многие обратили внимание на то, как широко, с каким размахом отмечается 75-летие Раждена Гумба. И это вполне соответствует тому месту, которое он занимает в истории музыкальной жизни, нашей страны. Ражден Гумба олицетворяет самую высокую профессиональную музыкальную культуру. В его произведениях отражены настроение и дух народа. Иногда мы даже забываем, что та или иная песня авторская, а не народная. Это человек-эпоха, живая легенда.

АКЫР ИАҦСОУ РАЖДЕН ҴЬГӘАҦАН-ИПҨ!

Уара иухыҧыз, сара исхыҧыз аеҧныҳәақәа ҟаҳамҧап. Иухыҧыз зегьы уара иутәуп, даеа убриаҟара ухыҧааит! Идыруп акы – уара уҧсҭазаара ауадаԥра дуқәа ацын, аха уи азкын ажәлар ргәыҡатцара, ргәышьҭыхра. Ахьз-аҧша змаз уара уансамбль аҧхьа угыланы асцена

уанаақәлалак,– ах, инапқәа заҟа иԥшзоузеи, ах, изара ҭкәыцәаа дышԥеиҧкааy, ах, ах, ах! – ашьҭыбжьқәа гон азал аҟнытәи. Иаҳаракгьы иуаҳауаз аҳәса рыбжьакәын. Ахацәа урҭ зегьы чҳаны итәан. Уаргьы игәаҕьны аҳәса раайгәара уаннеиуаз, игазақәазма нас, рхала игәарҭар ҟамлоз, ҳәарас иаҭахузеи, агәаҟрақәа урҭон. Нас, мышқәак рышьҭахь, агәаҟрақәа урҭ иурҭаз, о, раида, раида унарҳәон. Убри ашьҭахь ажәлан иатцәа иадубало, ашьха дуқәа еидеырбало урыҵаланы, ԥшьаала-ԥшьаала, ԥшьаала-ԥшьаала, иаазыртуада сгәацаԥха ҳәа ушнеиуаз, уардын хәҷык аауԥылеит. Уи знапы нароу, ҳиааира дуқәа хыс ирымоу иуардын акәзаарын.Убри азоуп ауардын ашҟа ухы рханы, улахь еиқәҵаны уи иатцакыз ацә-камбашьқәа изроуҳәаз: шәареи сареи ахәуреи агәаҟреи назаза ҳҭымҵгәышьеи ҳәа.

Даргьы ргәы иахәазар акәхап, – ашацаҳәа акоммунизм ахь рҿынархеит.

Аха, ари зегьы лафуп. Ҳара уаадыруеит абаҳохатәра ду злоу, аԥышәа змоу, аиҧкааратә ҟазара Анцәа иҟынтәи изауз композиторк иаҳасабала. 60-тәи ашықәсқәа раан напхгаҳоыс узмаз ашәаҳәареи акәашареи рансамбль аԥсуа жәлар рашәақәеи хаҵала иаԥуҵаз ашәа ссирқәеи идырԥшзеит, урҭ аԥсуа чарақәеи аныҳәақәеи рымехаркит. Ардәына зшьырц забџьар кны игылаз азәы иазҵааит: – ишԥыкәу ас иҟоу аԥсаатә-ашәаҳәаҳо уабџьар шақәкыз! – ҳәа. – Ашәаҳәара акәым, Ражден Гәымба ихор иалазаргьы исымшьыр, уаха иаҳфо ҳамазам! – иҳәазаап ашәарыцаҳо.

Ражден Гәымба иԥсабаратә баҳохатәра иабзоураны иара ҳоызцәас ирҳаит адунеи аҿы еицырдыруа акомпозиторцәа: Тихон Хренников, Андреи Ешпаи, Давид Тухманов, Георги Свиридов, Пахмутова, Шаински уҳәа ирацәаҳоны. Акыр шықәса уи иашәа ссир, иашәа

хаа «Ауардын» Урыстәыла асценақәа рҿы инаигзон Лев Лешьченко. 70-тәи ашықәсқәа рзы Москва имҳоаԥысуаз СССР акомпозиторцәа реизара ду аадыртит Ражден Гәымба иораториала.

Ҳәарас иаҭахузеи, арҭ реиԥш иҟоу аихьзарақәа рхала иҟамлазеит. Уи далахәуп ҳәа ххәар ҟалоит ахшара бзиа заазаз, зчеиџьыка агьама амоу, ԥсабарала асасдкылара иаргәырґьо иԥшәма-ԥҳәыс Раиса Дбар-ԥҳа. Ԥшзала шәырԥылааит шәара шәныҳәақәа, Аԥсуа жәлари Аԥсни рныҳәақәа.

Ареспублика Аԥсны аполиграфиатә
Еидҵара «Акьыԥхь аҳоны»
адиреқтор Роман Аргән

Аҳәынҭқарратә ҭыжьырҭа «Алашара»
Адиреқтор Терент Ҷаниа
Аҟәа, 2002 ш., жьырныҳәа 31

РАЖДЕН ГӘЫМБА

(Аҳоымҵа агәылҳоаа)

Сталин дыԥсит. Бериа дыршьит. Аиашагьы ахы шьҭыхны аҿынанахеит. Зыдгьыл аԥшәмара зцәыргахьаз аԥсуаагьы, зеижәымзар – ҳажәа ҳәа, ахара иԥшуа, ргәаҵа иҭазны иааргаз агәыґра, алахь-аԥьымшь аазатәны, алаԥықәшәагьы абар-абар аҳәеит…

Аԥсны иҟамлазацыз ҟалеит. Уи аҳҭны-қалақь аҟны аԥсуаа аҵара иаанахәеит. Иаанахәеит ҳынҳажәеи жәаҳоык аҿар . Ашышкамс реиԥш, ипылыпылуа Аҟәа иалажьыз ақыртқәагьы ааиҵанарґәґәеит. Аԥсуа қыҭақәа рҟынтәи ииаз ақәыԥшқәа, абжьаратә школқәа қыртшәала ҳашрылгазгьы, ҳбызшәацкьа, ашьха рҳоаш еиԥш ихыҵны, ахьхьаҳәа ақалақь иналалеит…

Убасҟан, ҳлектор Антон Константин-иԥа Адлеиба инапхгарала иагьеиҿикааит ари аинститут аҟны раԥхьазатәи аԥсуа хор. Усгьы, адунеи аҵыхәантә быжьмшынк ҳрырны ҳаазшәа, иааҟаҳҵаз зегьы раԥхьазатәиқәан.

Антон Константин-иԥа, – иҳәеит енак ҳастароста, – ҳҳор анапхгаҩы дыԥшааны даҳзааигеит.

– Дызусҭада иара? – ҳаицыҳәҳәеит зегьы.

– Ражден Гәымба! – иҳәеит Иван Логәуа, ихьызгьы ижәлагьы днарыкәыҷәҷәаны.

Сара абырсаатк иааины слымҳақәа инарҭаҩит Дырмит Гәлиа ихьз зху Тамшьтәи абжьаратә школ аҟны иеиҿкааны иҳамаз ахор асолист Борис Гәыргәылиа инаигзоз, усҟан мыцхәы зегьы ирылаҵәаны иҟаз Ражден Гәымба иашәақәа руакы:

Сыԥсадгьыл иахьа саҵәызуп,
Атәым жәҩан саҵазуп.
Сгәаҟра рацәоуп иззазом,
Суаз аҳәаха сырҭазом!..

Абас, аинститут аҿтәи аԥсуа хор аҿаԥхьа дааины даагылеит аҟазара ду иазшаз, ҳарҭгьы ҳагәқәа хыҵхыҵуа ҳаззыԥшыз ауаҩы Ражден Гәымба.

…Сара ес-ԥхынра саншьцәа рахь сцон Мыкәҟа. Еиҳаразакгьы санстудентха ашьҭахь. Сан лаҳәшьа Гәышька Ԥачкәариа-ԥҳа, данҩыҵхаха инаркны Мыкәаа рмагазин дыҵагылан азыҳәан, шаанза усура дцон – алашьцара иаалымнахуа акәын аҩныҟа дшааузгьы.

Хәылбыҳехак акыр сшылзыԥшызгьы, илеихашәы ишыхәлазгьы, лара дыҟамызт. Сандуи сареи ашьҭаларахь ҳҳы наҳархоны, сан лаҳәшьа дрыманы иаакылсит.

Банаԥьалбеит, ахәыҷи сареи ҳшыбзыԥшыз ҳгәы ҭыбҟьеит… – уи длабашьырц далагеит санду.

Лара, лан илҳәаз заҵааира ихеуа, лажәабжь аҿаанархеит:

–Иахьа Мыкәаа агәырҕьара ду ҳаман. Заа издыруазҭгьы уаргьы иузаасмыцҳауази, Ԥьаԥь! – схәыҷыхьзгьы аҿаалырхеит уи, лхы насыкәкны.

– Иҟази, бара?

– Иахьа Аҟәантәи асасцәа ҳҭан.

– Изусҭцәада, Гәыгә?

– Гәымба ихор! Изакәызеи ашәақәа ҳәа инарыгзоз, аԥсышәала мацара, ахаангьы исмаҳац… Ҩынтә акәым хынтә иддырҳәазгьы убап…

Платон Бебиа,
Аҟәа, нанҳәа 1,
1999 ш.

«АШӘА АМҬӘЫЖӘҨАҚӘА» ЗЫХЬЗУ ГЬАРГЬ ГӘЫБЛИА, РАЖДЕН ГӘЫМБА 75 ШЫҚӘСА ИХЫҬРА ИАЗКНЫ ИИҨЫЗ ИСТАТИА ИАГӘЫЛОУ

АЖӘЕИНРААЛА:

Гәырҕьеи хәмарреи агымхарц
аԥсуа иашҭа,
Ауаажәлар нхозарц рнапы
еикәыршаны,
Ауа, ақәла аеы раҭәаршьон
ҳамҭас,
Аҟама, ауапа еимырдон аеазны.

Пату сзақәуп уи ақьабзхә кыр
изыргоу,

Аха ашәоуп снапаҿ иҟоу иахьаены
Сашәа-бԥьаруп, еуп, уапа
гәыршышгоуп,
Аҧызарагь алоуп, исымоуп
ишәызкны.

Гьаргь Гәыблиа.
Агазеԥ «Аԥсны» – 2002 ш.

АШӘАЛА ИХЫРКУ АԤСҬАЗААРА

Мышқәак раԥхьа Аԥснытәи Аҳәынҭқарратә филармониаҟны имҧаԥган еицырдыруа аԥсуа композитор, адирижиор Аԥсны жәлар рартист, аҟазара зеаԥсазтәыз аусзуҧы, Д.И.Гәлиа ихьз зху Аҳәынҭқарратә премиа алауреат, «Ахьз аԥша» аорден занашьоу Ражден Ԥьгәаҭаг-иԥа 75 шықәса ихыцра иазкыз аиубилеитә хәылԥазы.

Ахәылԥаз аҟны аиубилиар ирҿиаратә мҧа дазааҭгыло ажәахә ҟалцеит афилологиатә наукақәа ркандидат Аида Ашьхаруа.

Ражден Гәымба ииубилеитә мшы идырныҳәаларц Аԥсныҟа иааит Урыстәылеи Ҟарачы-Черкьестәылеи ркультура аусзуҧцәа. Москвантәи адныҳәалартә телеграмма ааишьҭит акомпозитор Тихон Хренников. Иара убасгьы Р.Гәымба идныҳәалеит Аԥсны акультура аминистр ихаҭыԥуаҧ Н. Ԥлиа, апоетцәа П. Бебиа, Н.Ҭарԥҳа, егьырҭ ауаажәларратә еиҿкаарақәа рхаҭарнакцәа.

Ахәылԥаз рхы аладырхәит ашәаҳәаратә ансамблькәа «Гәында», «Ерцахә», акәашаратә ансамбль «Кавказ». Аиубилеитә хәылԥазы хдыркәшеит Акультура Гәдоуҭатәи араионтә ҧны аҟны еиҿкаау

Ражден Гәымба напхгара зиҭо ахор.

Шь.Торчуа.
Агазеԥ «Аԥсны» – 2002 ш.

БЛАГОДАРНОСТЬ ЮБИЛЯРУ РАЖДЕНА ГУМБА

Недавно в Абхазии широко отмечалось 75-летие народного артиста, заслуженного деятеля искусств республики, композитора Р.Гумба. Юбиляр счел своим долгом выразить благодарность всем тем, кто активно участвовал в этих мероприятиях.

Слова прзнательности адресует он Президенту РА В. Ардзинба, указом которого Р.Гумба удостоен ордена «Ахьдз-апша». Выражается благодарность вице-президенту В. Аршба, Премьер-министру А. Джергениа, В. Зантариа, К.Озган, В. Цугба, обеспечившим и создавшим необходимые условия для проведения юбилейного вечера.

Выражена благодарность «общественности Абхазии –поклонникам моего творчества, гостям из Москвы и Северного Кавказа, посетившим мой юбилейный вечер, прислабшим телеграммы, в частности, моему большому и учителю и другу Тихону Николаевичу Хренникову».

Добрые слова адресует Р.Гумба организаторам юбилейных вечеров: главе Администрации Гудаутского района Л. Шамба, Ю.Пкин, Г. Джикирба; главе администрации Очамчырского района Х. Джопуа, А. Думаа, П.Тапагуа, К. Инапшба, В. Иванба, районному ансамблью «Ерцаху», главе

Администрации г.Сухума Л. Лолуа, председателю Совета старейшин города Р. Джопуа; Министерству культуры РА – Л.Еник, Н.Пили, Д. Смыр, З. Аргун, ведущей юбилейного вечера А. Ашхаруа, режиссеру В. Кове, Н. Бжания, Э. Квициния, госансамблям Песни и танца Абхазия, «Кавказ», «Шаратын», «Гунда» и др.

В письме выражается также благодарность руководству издательства и полиграфического объединения, редакциям газет «Апсны» и «Республика Абхазия», работникам Гостелерадиокомпании, автору книги о творчестве Р.Гумба – Б. Барцыц. Особая признательность выражается «коллективу, представившему меня и мое искусство – ансамблю Гудаутского районного Дома культуры».

Апрель 2002 г. «Республика Абхазия»

АҧСНЫ, АҧСУАРА, АЛАМЫС
«Аҧсуа изыҳәан иҟазам АҧСУАРА еиҳау амал»

Гәымба Ражден Џьгәаҭан-иҧа

Аҧсны. Аҟазара зеаҧсазтәыз аусзыӡо.

Зуааҿлар рҿаҧхьа, аҵара-аазаратә ус иазкны шықәсы рацәала, лҵшәа бзиала, зуалҧшьа анагзара зылзыршаз ишәанашьоуп Аҳаҭыртә хьзы «Аҧсуара зеаҧсазтәыз арҵаӡы».

А. Гәниа, Очамчыра араионтә ҟәша аиҳабы
2002 ш.

АҧСНЫ АҲӘЫНҬҚАРРА АКОММУНИСТТӘ ПАРТИА
Анагзаратә комитет Гәдоуҭатәи араиком

Коммунистическая партия Республики Абхазия
Исполнительный Комитет

Ҳаҭыр ду зқәу аӡыза Ражден Џьгәаҭан-иҧа Гәымба

Азин ҳаҭ Гәдоуҭа араион аҧьажәлари акоммунистцәеи рыхьзала удныҳәалара 75 ш. ухыҵра аҿены.

Ҳгәы иаанагоит иаҳҳәар ауеит ҳәа уара иухыҵуа ашықәсқәа зегьы рхаан ужәлар ргәы аҟаҵареи, рырлахҿыхреи ауп ҧсҭазаарас иумоу ҳәа.

Ашәеи, ажәеи ыҟанаҵ, Аҧсны иқәыӡолоит у-«Ҧшалас» абжьы, игәаргәалеилоит у-«Уардын», ицәа дҭанарзы-заалоит аҕа у-«Ешыра» ахыҧша, аиааирахь дрыҧхьалоит у-«Саҭбеи» деилыхха.

Иҵаулоуп, игәазырҳагоуп уара урҿиамҭа, игәкуп, иҧшзоуп, уара убжьы, иҳаракуп, инагоуп ууаӡореи уаҧсуареи.

75 шықәса уара урҿиаратә мӡоа иасакьаҳәымҭоуп, уқәыпшреи, утәымҭеи ираҧхьагылоуп.

Урыгымзааит ужәлари, есқьынгьы иувагылоу, уда ҧсыхәа змам ажәлар рашәа абзиабаӡоцәеи, уи анагзаӡоцәеи.

Шықәсы рацәа нуҵааит гәабзиарала ажәлар рҟармаҵыс ду!

Аҧснытәи акомпартиа
Гәдоуҭатәи араиком
2002

ЖӘЛАР БЗИА ИЕИЦЫРБО АИУБИЛИАР!

Аԥсуа жәлар рашәаҳәара уаниуаз Анцәа изцишаз, ашәаԥҵара зыԥсҭазаареитәыз, Аԥсны жәлар рартист, акомпозитор, аҟазара зеаԥсазтәыз аусзуӡо, Д.И.Гәлиа ихьз зхыу Аԥсны Аҳәынҭқарратә премиа алауреат Ражден Џьгәаҭан-иԥа Гәымба иудаҳныҳәалоит 75-тәи ушыкәсхыԥра амш!

Иузеиԥьаҳшьоит, иаԥуҵахьоу уашәақәа рхыԥхьазара иазҳаларц, агәабзиареи агәамчи ацны!

Аҟәа ақалақь Ахада
Л.Лолуа
2002 ш.

ОН СЛЫШИТ МУЗЫКУ СЕРДЦЕМ
Отрывки из статьи

Ражден Джгутанович Гумба – абхазский композитор, известный в народе и любимый народом, ибо в его ярком многогранном творчестве живет душа народа, его думы, его боли, его стремления. Это первый национальный композитор. Его деятельность отмечена орденом «Знак Почета» и орденом «Ахьдз-Апша», полученным им недавно. Он – член союза композиторов Российской Федерации, народный артист Абхазии.

Л.Пачулия
2002

АШӘА ИУЗЫСКУЕИТ САЖӘА

Қырҭтәыла жәлар рартист ҳәа ахьз анухырҵа

Ахьаа цәгьа ҕәҕәала ианԥшуа, игәынқьуа мраҭашәарахь ала игоит «Сыԥшалас» амузыка. Игәаҟәуеит, иуазыруеит, уажәы-уажәы иқәыԥсычҳауеит, иазызырӡуа илахь ҕәҕәала еиқәнаҵоит ари ашәа. Издыруада шаҟа ихьаа ҕәҕәаз, шаҟа игәы ҭцәыуаауаз автор ари амузыка анаԥиҵоз, иҟалап ахаҵа ишиҵасымызгьы игәы иамукәа лаҕырзы цәыкәбаркәак изамӡаҽы рымӡа ылырхызаргьы. Игәаҟуеит, иуазыруеит, игәынқьуеит ашәа «Сыԥшалас». Ари ашәа иалыӡоны мрагыларахь ала аҽааанахеит агәалаҟазаара бзиа узҭо, абзанхарахь иуԥхьо «Ачаиҽыхцәа рашәа», «амузыка иарҵабыргуеит автор Қырҭтәыла жәлар рартист ҳәа ахьз анухырба иахьатәи ҳҽыц аамҭа иаԥшәымоу, иахьеи-уахеи имӡаԥысуа ахҭысқәа ирылагылоу азәы шиакәу, иҟалап уи акәзаргьы изхылҽиааз ари амузыка лахҽых. Агәаҟра ашәеи агәырҕьара ашәеи еилазӡоеит, изгарыда аиааира, зыбжьы ҳаракхарыда ҳәа иааидыскылеит арҭ аӡбжьык. Еинышәашьа рықәмызт ӡ-бжьык еиԥшымызт равтор дара анаԥиҵозтәи игәалаҟазаара шеиԥшымыз еиԥш. Арҭ абжьқәа еилалан жәӡан аҽынза иӡазеит, аиқәпара иаҽын, еимаркуан аԥсабара «анцәахәы», хара. Аха, аԥсадгьыл афырхацәа иашақәа рымчала аиааира агеит агәырҕьара ашәа, абжьы ҭахәаеза хланҵы илҭалеит агәаҟра. Стәоуп арҭ аӡашәак сырзызырӡуа, «Сыԥшалас», иагәаларшәагоу акы акәны, «Ачаиҽыхцәа рашәа» аамҭа иаршаҳаҵганы. Ашәа «Сыԥшалас» агәаларшәара заҵәык ада ашәа ахаҵа ианыԥшуа аамҭа хьаҵанарзыз сеигәырҕьауа сыштәаз, ииуль 26 ашьыжь

арадиодырратара ала иаарыцҳаит зыхьз хара инаԥхьоу акомпозитор Ражден Џьгәатан-иԥа Гәымба Қыртәылатәи жәлар партист ҳәа ахьз шихцахаз. Ҳәарада, ари ныҳәа дууп аԥсуаа зегьы ҳзы, аԥсуаа рҽиара, ԥхьаҟа рцара ашьагәытқәа ируакуп.

Аԥсуаа зегьы ҳахьзала, гәыкала ари агәыргьара здызкылаз сқыта Хәаԥ ахьзала исцахуп Ражден Гәымба сидныҳәалар, еиҳау ахьз аеаԥсатәра изеиґьасшьарц.

…Ишәыдысныҳәалоит, жәԥангәы ижжаза икыду аецәажәа шәшыруазәку шәааанхарц. Ҳгәаԥаҽы шәыҽзыԥсашәтәыз абзиабара хәашьра аҟәымлааит, шәыжәԥан иалаԥыруа иалазааит аҭынчра иасимволу аҳәыҳәқәа.

Гәында Ҳашыг-ԥҳа
Ак. Хәаԥ.

Ажурнал «Аҟазара» аредакциаҽы имԥаԥысыз Ражден Гәымба иҽцәажәара ацыԥцәаха.

Акорр. Сара иахьынзаздыруа, ашәаҳәара ҭаацәаныла зегь бзиа ишәбон, аха шәанбалагеи шәышԥалагеи ашәа аԥцара?

Р. Гә. Раԥхьатәи сашәы аԥысцеит 7 шықәса анысхыцуаз, ацәқәа раԥхьа сгыланы саби сареи ҳаныцәаґәоз. Сахьааԥсаз акәхап изыхҟьаз, сгәы сеанзамкан иаацәырызгеит, ԥытрак ашьтахь сабгьы исыцирґәызуа далагеит. Дәрыԥшь сахьынхоз, Тәан ихәы аҭаҳмадцәа ԥшзақәа ыҟан, аҟазара бзианы излаз. Урт реиԥш аҭаҳмадцәа уажәы иубазом – 100 – 105 – 120 шықәса рхыцуан. 7-8 шықәса анысхыцуаз сабду сигон. Ажәытә ашәақәа рҳәон, аԥхьарцеи аҽырпыни адырҳәон.

Сара знык санырзызырԥоы, уаҳа сырԥырцуамызт, сабду сишьҭаланы убрахь сцон. Ашәаҳәарадагьы еимаркуан: изхылҵци, ианбаҟалеи, абри ашәа зыхҟьазеи? Аԥсуа ашәа цқьақәа рҳәон абри сара салаазан.

Светлана Қорсаиа
Ажурнал «Аҟазара» №2, 2005 ш.

БАРЦЫЦ ҲАИҬ,

Ансамбль «Нарҭаа» иалоу

Ражден Гәымбеи сареи ҳаиқәлацәоуп, абиԥарак ҳаҵанакуеит, ашкол ҳаицҭан. Сара саҟара дыздыруа дыҟазам раԥхьатәи ишьаҽақәа инадыркны. Ашьыжь ашкол ашҭа дшааҭалалак, иклаас ахь днарышьҭуазма, иаразнак иааикәшон, иеиҳабацәаз реиԥш иеиҵба-цәазгьы. Удҵақәа шԥаҟауцеи ҳәа иауиазҵаауаз, ашәа ҽыцс иаҳзааугазеи ҳәа иԥылон.

Сгәанала, абарҭ рыбжьы даара дарԥшаауан, акы аамгакәа аашьа имазамызт. Ҽыцк сымԥоыцт иҳәар иԥхеишьо аҟнынза далараазахьан.

Аԥны ҳахьааиуагьы, егьарааны ҳаубаргьы иашәақәа ҳҽакын: ҳрашәома, амҽы ылҳҳуама, артистцәас имаз ҳара ҳакәын, уи ирласны иаҳҽызцаауа ҳгәылацәа, ҳҭаацәара ракәын. Дара рцара мариан, рхы уқәдыршәон. Аԥсуа школқәа анадыркы ианраҳалак, алинеикақәа рыла ҳҳы иасуан, арахь ҳбызшәада иаадыруазеи! Ари Ражден Гәымба ҳазегь ҳаиҳа дарԥьабон.

– Убарҭ еилоуҟәаҟәақәо уааркәаҵны, абри абызшәа уцар иаҳа иузеиґьуп, – ҳәа диқәмақаруан Ґәыґәына ҳәа ақырҭуа рцаԥ ԥҳәыск. Ари заҳарыз иара иакәхызма. Ҳбызшәа ҳҳәар рымуазар иҳәан, даалаган хә-тетрадк

ҭырҭəааны иҩоит аԥсуа ажəақəа. Рызегьы нарҳəыаарҳəны, ирқшаны, асаз бызшəеиԥш, иара ԥҟарала еибиҭеит.

Абарҭ ирықəшəоз аԥсуа ажəақəа рыла ибзиазаны ацəажəара ҳҭеит иреиғьыз ашəаҳəацəа ҳəа имаз агəыԥ ҷыда. Акласс аҟны еиԥш анҭыҵгьы ацəажəара ҳалагеит.

– Асазқəа аныкəзаа, шəара рбызшəа абашьҭышəхи, шəызҿу закəызеи, – ҳəа ҳҭаацəарақəа ҳхыччон.

– Ақырҭуа бызшəа ԥьашəшьазом, абри аума уамашəа ижəбо, ақырҭуа аҵкыс еиғьми, – ҳəа аҭакқəа рыҭарахь диасит Ражден.

Исгəалашəоит, ееишəа абжьаратə школ далымгацызт ҳəа изхыччоз Ҭəыҷəына, Ражден дыхҭалкуан. Аԥҟарақəа даниазцаалак, абанҭ иаарҳəны иицаз ажəақəа рыла аҭак литон, иара акəзамызт дызлацəажəоз.

– Уара узлацəажəо абызшəа сзеилкаауам! – ҳəа лхы лыхнахуан.

– Бара бтəгьы сзеилкаауам! – иҳəон дымшəа-дмырҳа.

– Уабацо иумҵар, уи уара уԥсадгьыл абызшəоуп, – абас диҿагылан, бжеиҳан дгəааны ашə кыджьланы дцон. Иабаҳахəоз акəымзар, абарҭ ажəаҩык абри «ҳбызшəа ҷыдала» иҳаргəаҟуан ақырҭуа рцаҩцəа.

Аҿагакреи ацəмааи рыда ҵарак ахь ҳазхьамԥшырц акəын ирҭахыз, рхəура ҳҭарцаларц иаҿын, ҳамҩақəа рҿаҟəон иҳаларгалаз рбызшəала.

Убри ашықəсан Ражден Гəымба еиҿикааит убарҭ ажəаҩык ҳаидызкылоз ансамбль ишколтə хор инаваргыланы. Ҳарҭ урҭ аҩбагьы ҳрылан. Ашколтə хор акəзар, ԥшьынҩажəаҩык иреиҳаны иалан. Уаҟагьы аԥсышəа бызшəа ссирла иҭҭəааны аус иуан, ашəақəа ҳирҵон. Ҳиртəазомызт. Уи иалаз рахьынтə рдунеиқəа рыԥсахқəахьеит: Абҩаԥь Миша, Абҩаԥь Андреи, Гəымба Акаки, Ҭаниа Володиа… Иахьагьы иҟоуп уи ансамбль бзиазаны изгəалашəақəо: Гəынба Шалуа, Енықь Анатоли, Гəымба Ваниа, Тарнаа Леиуанти, ажəабатəи

– ҳнапхгаҩы ҳкомпозитор ду Ражден Гəымба иакəын.

Арҭ абаҩхатəра рыман. Аԥсны амилаҭтə-политикатə қəԥарақəа цон. Убри аԥықəслара рнамҭакəа ицозҭгьы, дара ажəаҩык ракəым, ашколтə хор иалаз реиҳараҩык, иахьа Аԥсны ҳкəльтура иагəҭылхзаауан.

Ансамбль иаман ахатəы репертуартə программа: Ражден Гəымба иаԥҵамҭақəа ракəын рызегь.

Ҽнак зны Мгəыҙырхəантəи Дəырԥшь даҳзааит ақытсовет ахантəаҩыс ирымаз Агрба Даҭикəа.

– Иҟалозар, машьынала шəеиқəсыршəоит (усҟан амашьынақəа маҷын), иахьа згəырҩара аиҳа зылаҩырз аиааиуа ҳажəлар рҿаԥхьа шəықəгылар ҳҭахуп, дара рыҳəароуп сара ишəасҳəо, шəхы ҳхышəымбаан, – ҳəа дҳаҳəеит.

Ражден маф икыр ҳəа ҳшəаны ҳаԥшын. Ужəлар ԥьара акала иузыԥшны, урҭахны анубалак, еиҳау арбаныз ақəыԥшцəа рзын. Аха Ражден маф ауиҳəахуаз. Ус еицаҳҳəаз амш аены ҳҩеит Мгəыҙырхəа. Амш бзиан. Аусҳəарҭа ашҭа иамкуа еизаз ианрылаԥш ирбеит адəахьы акəымзар рыклуб ишамкуаз…

Жəҩанынтə ҳалбаазшəа акəын ишҳахəаԥшуаз. Уа ҳшықəгылоз заҳаз ақытақəа аҳəарақəа ҟарҵон, дара рахьгьы ҳамҩахымҵырц. Иахьа иҟамзар ҟалап убри аҩыза ахəаԥшцəа змоу рҿиаратə гəыԥк. Уҟсан абри агəыԥ хəычы азыҙырҩцəа ҳашəақəа идыргəырҩьон, идырҩəгəон. Ихəыҷтəы ашəақəазаргьы, аамҭа абжьы аныҩуан, ауаа зҭагылаз иахьзынҩылан. Агəырҩьара иазкыз ашəақəа аднаԥхьалазомызт. Ари хəрбҩыцра рызнауашəа днарбозар акəхарын. Ауаҩы ихьаатра иара иаԥхьа иануԥшаалакьоуп уанеиликаауа. Абри зхысҳəаауа, Ражден Гəымба «Аҭҟəа иуаз ашəа» ҳəа иифыз ашəоуп. Ари ажəлар ргəы иҭҳəаан, иаҿцаауан, иарҩызуан.

АЛЫҚЬСА АРГӘЫН

Аҟазаратә наукақәа рдоктор, апрофессор.

Ражден Гәымба дшыхәҷыз далагеит ашәаҳәара. Ацәажәашьагьы цқьа имҭацызт ибжьы хәыҷы ҭрыхәҵәаза иаб Џьгәаҭан иԥхьарца ианацирҵызуаз. Аб иԥхьарца «цәажәон», уи иахылҵуаз абжьы хаа изеиҭанаҳәоит абиԥара рҭоурых, Аԥсни аԥсуааи ирхыргахьаз агәаҟракәа. Зыԥсадгьыл зхы ақәызҵахьаз афырхацәа ирызкыз ашәакәа идырцҳафыруан игәы, есымшааира урҭ рзызырӷора игәаԥхо дҟарҵон. Ажәлар рашәакәа рыбзиабара изцәырҵыз иабзоураны уи изаатуеит иԥшьоу, иҳараку, аха акырза иуадаӷу амузыкатә ҟазара амӷа. Ражден хәыҷы данықеидас, ихаҭагьы иахьеи-уахеи иаҳауаз ашәакәа иаб иԥхьарца ааимхны иаирҳәо далагеит, игәырԥхагаз, ахаареи агәыкреи зҵаз ашәакәа. Иқәыԥшцәарагьы агәхьаа рымкит уи ибаӷохатәра гәазҭаз Аҟәатәи амузыкатә ҵараиурҭа арҵаӷоцәа, уи дагьҭарҵоит ари аҵараиурҭа, дыгәцаракны ихылаԥшуа иалагоит. Уахьынтә, иҟазаратә мӷа Аԥснытәи аҳәынҭқарратә ашәаҳәаратә-акәашаратә ансамбль ахь днанагоит. Ицон аамҭа, иазҳауан иԥышәа, идырра. Ус ихьз Аԥсны иналаҵәеит. Ражден Гәымба избахә рҳәо иалагеит агазеҭкәеи ажурналқәеи, аԥсуа культура иазҽлымҳаз зегьы деицырдыруа дҟалеит. Иара дирижиор хадас дызмаз анагзарала иашәакәа раҳаит, ирылаҵәеит Аԥсны анҭыҵгьы. Абас абаӷохатәра ду имаз иабзоураны, аԥсуа қыҭа Дәырԥшь иалҵыз анхаӷоы иԥа еицырдыруа композиторны, иуаажәлар рҟазара дахьзырҳәаганы дҟалеит.

Иахьа зегьы бзиа еицырбо аԥсуа композитор Ражден Гәымба иашәакәа ирылыӷуеит аԥсҭазаареи Аԥсадгьыли рыбзиабара, урҭ ирыҵоуп агәбылра, уи иашәакәа гәыбзыҕуп, иԥхоуп, ихаауп, Аԥснытәи амра ашәахәакәа

реиԥш. Уи ихы ԥишәоит амузыкатә жанрқәа жәпакы рҿы. Иӷоуеит ахортә ашәакәа, авокалтәи, аинструменттәи ашәакәа аԥиҵахьеит.

Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба иажәакәа ирылхуп иашәакәа акыр. Баграт Шьынқәба ипоезиа иаҵоу аӷнуҵҟатәи аԥхареи иара акомпозитор ихы иаирхәо ажәлар рмузыкатә шьагәыҵи реизааигәара абзоурала ауп арҭ ашәа заманақәа шҳауз.

Р. Гәымба иӷоны далгеит асимфониатә оркестр азы асиуитақәа ҩба. Уи музыкала еиқәиршәахьеит аԥсуа театр иқәнаргылахьоу аспектаклькәа акыр: М.Лакрба «Сролькәа иреиҕьу», Гь. Гәыблиа «Ҩыц ишәҭит», Б. Шьынқәба «Ахра ашәа» уҳәа убас егьырҭгьы.

Ауаӷо иажәа ҟәыши, аԥьа здибалаз иуси, иашәа хааи ддырԥшзоит, рҳәоит аԥсуаа. Ииашангьы Р.Гәымба иашәа хааи ибаӷохатәреи, имаашьареи роуп ихьз ижәлар гәакьа ирылазырҵәаз, бзиагьы дыдзырбаз.

Ражден Гәымба иахьа акьыԥхь иазырхианы имоуп ахәыҷтәы ашәакәа 30 еидызкыло ашәҟәы, Аԥсны ицоз аибашьра иалииаз ашәакәа реизга, иара убас инарҭбааны аӷора даҕуп иара дызхаану аҟазара мӷакәас изнысыз, иахнагахьоу. Ихьзи ижәлеи зху иашәакәа ԥсыс ирхоу, изызку иуаажәлар ахьракәу азакәхап, еиуеиԥшым аамҭақәа рзы акьыԥхьи арадиои рыла ахәшьара ду азызырӷоцәа изрыладырҵәахьаз. Жәабала иҭарыӷохьаз иашәакәа Аԥснытәи арадио амацарагьы акәым, аҳәааныркәтәи арадиокомпаниақәа рыхьтәы фондқәагьы ирҭаҵәахуп.

Иқәыԥшратә шықәсҭәа, иҿара, иҭышәынтәалара аамҭақәа раан зыгәҭа дгылаз Хренников, Хачатуриан, Шьчедрин, Свиридов, Шостакович, Лаҕизе, Ҭақтакишьвили, ачех композитор Владислав Кәбок, адирижиор Иури Франтышек уҳәа иахьанзагьы хашҭра изрықәым. Дареи иареи еиқәҿызҭуаз рырҿиаратә мышқәа, ицәмызззеит, избанзар ашәакәа цәыз ирҭазом

урҭ аԥызҵаз, урҭ назыгзоз, иахьагьы ихәыцра иалоуп.

Асовет Еидгыла еилаҳаанзоуп, СССР Акомпозиторцәа Реидгылаҿы иадыртыз ацентыртә ревкомиссиа амузыкатә хеидкыла аилазаара далан. Уи напхгара алҭон ашәаҳәаҩ ҟаза Ирина Архипова. Урыстәылатәи Афедерациа аком-позиторцәа реидгылаҿы рҿиаратә еиԥыларак анрымоу, иахьанзагьы ааԥхьарақәа ирҭоит иара иабиԥара иатҵанакуа, дрымадоуп уи иашәақәа рыла дыздыруа.

Аиԥыларақәа анаҳҭәалаҳаршәа, хашҭра зқәым мшын ноиабр 23, 1979 шықәса. Зегьеидгылоутәи акомпозиторцәа афбатәи реизара ду мҩаԥысуан Москва, Чаиковски ихьз зху аконцерттә зал ду аҟны. Уи аадыртуеит Ражден Гәымба иҩымҭа «Ашәҭқәа ртәыла» (ажәақәа Ал. Кәыцниа) ала. Ари ахортә рҿиамҭа нанагзон Қырҭтәылатәи ахортә капелла, адирижиор Гиви Мунҷьашьвили инапхгарала. Хаҭа-хаҭала 27 республика еидгылақәа злахәыз, зегьы рконцерттә программақәа иахьырзызырҩуаз ирылыркааит аԥсуа композитор имелодиақәа. Иара убраҟа иазгәарҭеит Ражден Гәымба ирҿиара адунеитә ҟазара аҟазшьақәа шамоу. Асовет композиорцәа рҭаацәараҿы иреиҳьу аҭыԥ ишаԥсоу. Ражден Гәымба иахьа уажәраанзагьы иархив аҟны иҟоуп уи шьақәзырҳәҳәо ашәҟәқәа, агазеҭқәа.

БЕЛЛА БАРЦЫЦ-ԤХА апоетесса,

Иагьа насыԥдара дырҭагылазаргь ауаҩы, дыҟамзар ҟалап Ашықәс Ҷыц ааира иамеигәырҳьо. Атрагедиақәа ирыниахьо, сразҟыдоуп ҳәа зхы зыԥхьазогьы уи дазԥшуп, избанзар, игәахәарақәа шьҭызхша лашарак шизаанаго идыруеит, зегьы ирыцку – иара ашықәсгьы ауаҩы изгәышьуеит, дара еизшоуп.

Усоуп Ражден Гәымбагьы изын ишаацәырҵыз 1978-

тәи Ашықәс Ҷыц. Ҳаԥсуа культура адаракәацқәа зырҿыхоз хҭыс духеит Д.И. Гәлиа ихьз зху апремиа аиуразы ихьз ахьықәдыргылаз. Ацхаԥшҩы зыблақәа уҿаԥхауа исаранҵьқәа аҩныҟа аҩнагалаха иамразакуа имҿтәы саара ду ашьхыцқәа ианеимаркуаз еиԥш ауп ари агәырҕьаратә жәабжь заҳаз хьыҵәҵәабжьык ишырзаҩызахаз, рыбжьқәа шақәдыргаз: арҵаҩцәа, анхацәа, актиорцәа, ашәҟәыҩцәа, аҟазара агәҭлыхақәа. Агазеҭқәа «Советскаиа Абхазиа», «Аԥсны ҟаԥшь», «Сабҷота Абхазеҭи» адаҟьақәа рҟны ааимҟьарада иркьыԥхьуан азеиҕьашьарақәеи, ирҿиара иазкыз аусумҭақәеи. Хазы арадио ала ирышьҭуан, еиҿыркаауан аҿцәажәарақәа…

Ражден Гәымба иҟазара инарҭбааны иахцәажәеит СССР акомпозиторцәа Реидгыла иалоу М. Аҳашба, СССР акомпозиторцәа Реидгыла иалаз Аԥснытәи АССР аҟны зҽаԥсазтәыз акомпозитор Мамиа Берикашьвили, абаҩохатәра змаз аҟаза, ишқәыԥшыз здунеи зыԥсахыз Едуард Сым-сым, ахормеистр, Қырҭтәылатәи ССР жәлар рартистцәа, Сталинтә премиа алауреатцәа Нико Рамишьвили, Илико Сухишьвили, афилологиатә наукақәа ркандидат Аида Ашьхараа-ԥҳа, ашәаҳәаҩ Валери Ҷоларија, арҵаҩы Б. Арыш-ԥҳа уҳәа ирацәаҩоны. Урҭ ашықәсқәа шықәса мышьҭабзиақәан ҳлитературеи ҳҟазареи рыхәҭаҿы. Ражден Гәымба идагьы рыхьзқәа ықәдыргылеит еицырдыруа актиор Азиз Агрба, ашәҟәыҩцәа Ал.Ҷьениа, Нелли Ҭар-ԥҳа, Никәала Ҳашыг. Аԥсуа литератураҿы азәыршы иранаршьахьан уи ахьз ԥшьа, аха акомпозиторцәа рҭаацәараҿы ари раԥхьатәин. Акомпозитор иаапсарақәеи иаԥиҵахьоу иашәақәа ргәылыршәашьақәеи рзы азәк иеиԥш иахаҵгылеит ари ажәалагала. Ари ҳамҭа дуун Аԥсыжәлар зегьы рзы, аиҳаракгьы аҟазара знапы алакыз еиҳау еидарак иатҵанатҵон, ирыҵанаҳҿон аҿар реиҵаазаразы аҳаракырақәа рахь ишхьаԥшлатәу

Ражден Гәымба изкны иҳәам, ицәыргам иаҳа еиҳауп ҳәа агәааанагара ҳазцәырҧуазаргьы, егьмаҷзам ирҽиара иааинырсланы адамхаргьы зылаҧш итҷзыжьхьоу, иахцәажәахьоу, ахәшьара дуззақәа азҭахьоу. Сара ҷыдала сеигәырҕьоит урҭ зегьы хаҭала дыздыруаз, изааигәаз, иашәақәа ирыцшәҭхьаз иахьеи уахеи дызлагылаз иабиҧарақәа ахьракәыз. Убри аҟнытә иаазыркьаҽны акәзаргьы исҭахуп ҧытҧоык рбжьқәа згәылаҽырбо рзеиҕьашьарақәа ишиашоу ашәҟәы иагәыласҧарц, уи ашәҟәы ҟазарыла иршәҭымзаргьы иара иазкны раҧхьаза иахьҭыҧуа азы…

РАЗАНБЕИ АГРБА, актиор:

– 1945 шықәсазы, аибашьра анеилга ашьҭахь, ииунь анҧәамҭазы Қарҭ иҟалараны иҟан ашкол ҷкәынцәа ролимпиада. Сара усҟан Аҧснытәи ашколқәа рҟны иреиҕьу алҧшааны разыҟаҧара напы асыркит, изласыдыз ала. Маи мзазы араионқәа рахь сцеит, абаҧохатәра змоу ашәаҳәацәеи акәашацәеи реидкыларазы. Гәдоуҭа сахьлеиз исаҳаит Дәырҧшь ақытан дышцәырҧыз аҧсуа музыка зырҕьацашаз ҷкәынак. Уатәи ашколхәыҷқәа рашәаҳәареи рыкәашареи рыкружок (ус акәын ишахьзызгьы) анызба, сыҧсы илахеит абри арҧыс. Ибаҧохатәра саргәырҕьеит. Ихьзи ижәлеи реиҧш акәын ашәаҳәареи иареи шеинаалоз, асценеи иареи еизшан. Ҟаза дук, даара акраамҭа асцена иашьцылахьаз иеиҧш, деилахазомызт, хақәиҭла имҧоаҧигон… Иааҧшхьоу азәы иеиҧш, имузыкатә культура ҭышәынтәалахьан.

«Амузыка Ражден Гәымба» – сгәы инҭасҳәеит, – «иудыруеи композитор дуны, зегьы деимаркуа ҳадгьыл хәыҷы дазишазаргьы», – ҳәа усҟан исоуз агәааанагара самжьеит. Иара иеиҧш исгәаҧхақәаз Лиуба Ҭар-ҧҳа,

Шьалуа Ҭаниа, Вова Ҭаркьыл, Аза Ҭаркьыл-ҧҳа, Жора Ҭарба, Мас Конҷьариа, Бабусиа Быҭә-ҧҳа, Лиуба Арзын-ҧҳа – жәаҧык рыҟнынза иансамбль иалақәаз ааидкыланы Аҟәаҟа иаазгеит. Арепетициақәа санрылага инаркны, Ражден Гәымба илаз ахы цәырнагахьан. Иахьагьы исаҳауашәоуп сгәы ишҭыҧуа «Ҧшькьаҿ-иҧа Манча ахаҵа», «Аиба иашәа» ибжьы хәыҷы ҿацаза ишцәыригоз. Зегьы омашәа иаабоз, аҧсуа ажәытә ашәас иҟаз изымдыруаз акгьы ахьыҟамыз акәын. Қарҭ ҳахьнеизгьы дырзымбатәбарахеит азырҧоцәа. Акомпозиторцәа дуцәа изҵааруан: ихыҵуа, дызҿу, дызҧоу, дзызку. «Аиба иашәа» хынтә иҳарҳәоит ҳәа анапеинҟьара анхдыртлаза иаацәыригеит «Ахәрашәа». Сара схаҭа самхагәырҕьан сылаҕырзқәа сиааиуан. Азал акәзамызт, итәаз ракәын ихыц-хыцуаз. Милаҭрацәала еилатәаз ирныруан ахьанҭара, убри аҿынза инеигеит азырыҧоцәа ргәаҿы. Зегьы даарылукааратәы ихы ахьааирҧшыз азы ианаршьеит актәи апремиа.

Ражден Гәымба дышхәыҷзаз идубалон иаҧхьаҟа аҟазаратә ҧеиҧш бзиа шизыҧшу. Сара стәала акәым, ҳкультура аҭоурых аҟны инхоит ихатә дыргақәа ахьизцәырҵыз. Аригьы ҧшааран. Иаҳауаз абжьқәа еиҧодырааны, ирымаз амч ихәҷтәы хшыҧ ацырхырааны излеиҧоидыраашаз ҧишәахьан. Дышнеиуаз анотақәа шыҟаз ибеит, рҵара далагеит. Иҟаларын иара амузыкаҿы анотақәа ҳәа абырзенцәа иаҧырымҵазҭгьы, даеа милаҭк ихәо иҟамларгьы, аҧсуа музыка адырраҿы ҳзықәныҟәаша акы шаҳзиҧшаауаз агәра згоит. Ари ҷьасшьазом, избанзар, ус акәхап анотақәа еиҿзырцааз ишаҧырҵазгьы. Зегьы ауаҧоы иоуп изхәыцуа. Ашәақәа, ашәа бзиазақәа рхәыцшьа дақәшәоит. Иахьа иҳамоу ҳкомпозиторцәа даарылумкаарц залшом.

Ражден Гәымба иашәақәа уанырзызырҧоуа ииашаны агәеизҳара урҭоит, ихаауп, иҧшзоуп, еснагь исаҳаландаз, макьана инымҵәандаз уҳәо иласуп, ауаҧоы

ихы-игәы аҿы инхоит. Ҳаԥсуа культура аԥьынԥь, аԥашә-дацқәа зыԥсҭазаара иадҳәалоу Ражден Гәымба, Дырмит Гәлиа ихьз зху апремиа иҭаразы ихьз зҳәаз ииашаны иқәдыргылеит…

Иԥхаза иҩуан апоет Алыкьса Џьонуа, ноиабр 22 1977 шықәсазы аԥсуа радио иеиҭаз иҿцәажәара. Аха ҳгәы ԥшааua, инапылаҩырақәа лассаамҭа наҟ иҳазԥхьамкуа изҳампыҵахаз, акы – иара иахьа ҳашәҟәыҩуацәа дахьрылагылам, ҩбагьы – аԥшьбатәи адаҟьа ада, Аԥсны ицоз аибашьраан Ражден Гәымба иархив иахьацәызыз ауп. Рыцҳарала џьара ишцәыҵаз убоит иара ахаҭагьы.

АЛЫКЬСА ЏЬОНУА:

– Ҳақәҿиарақәа хадас ирымоу ҳкоммунисттә партиа иазкны ашәа, афырхаҵара ашәа, апатриотизмра ашәа, абзиабара ашәа, абар уи иԥсынҵры заҟароу, абар. Уи ибаҩохатәра зеиԥшроу. Уара ухаҭа ушеибгоу уашәоуп Ражден Гәымба!

Исхашҭраны сыҟам раԥхьаза уи дсыманы Дырмит Гәлиа иахь ҳанымҩахыҵыз Амш. Дырмит дузза дсыҳәеит Ражден Гәымба дыԥшааны иара иҟны днаганы дисырдырырц, еибасырдырырц.

– Алиоша, Дәырԥшь нцәахша бжьык дҿыхан, ашәақәа иҩуеит ҳәа саҳаит, суҳәоит аамҭа иахымгакәа дысзаага, – ҳәа сеиҳәеит. Исыдиҵаз насмыгзар ҟалозма. Шьыжьык шаанза схы сырхеит Дәырԥшьҟа. Ашкол аҟны сахьнеиз иансамбль иалаз разыҟаҵара данаҿыз сақәшәеит, ныҳәак реазыҟарҵон. Арҵаҩоцәа, ашкол адиректор инаиркны итәаны ихәаԥшуан. Артистцәа аноуишьҭ ашьҭахь ирҵаҩоцәа ишраҳауаз слеира зызкыз анрасҳәа аԥырқьҳәа амца ҩеиҿықәлеит, акыргьы даабжьажьеит. Ашәақәа рыҩора мацара акәымкәа аазара бзиа шимаз инубаалон.

Еибаҳҳәаз аамҭазы, дыԥшзаза, иҽеагмырхакәа днеит сусураҿы. Уантәоуп ҳпатриарх иахь ҳашцаз.

– А-Гәымба ҷкәын иакәхап! – инапқәа рԥаԥаны аԥсшәа иеиҳәеит. Иқәҿиарақәа идиныҳәалеит. Саргьы исымҳәар ҳақызма, сахьнеиз избаз, рашәақәа сышхырхыз сҳәеит.

Нас Дырмит Гәлиа дҳазрыԥхьеит иажәеинраалақәа. Аброуп сгәанала ҳпоет хазына иажәеинраала шьахә «Сыԥсадгьыл» ашәа алхразы акомпозитор ихшыҩ ахьазцаз.

– «Иҟалома абри ажәеинраала сышәҭар, – дыԥхашьаԥхаҵо ауп уи шиҳәаз иара. Ари дара агәахәа инаҭеит Дырмит ду. Нас ҳамҭас иитеит урҭ ацәаҳәақәа згәылаз ишәҟәы. Ишыжәбо аԥсҭазаара ду аиҭеит, ашәа хазына имажәуа ашәа алихит. Абарҭқәа зегьы рзыҳәан ауп ааскьаза иқәнагаҵәҟьаны Ражден Гәымба изирҭазгьы Дырмит Гәлиа ихьз зху апремиа.

Бзиа иаабо ҳкомпозитор Ражден Гәымба иузеиҧьаҳшьоит есқьынгьы агәабзиара ду, аҩын-қәра, аҩын-ҩықәра наза, есқьынагьы ашәаҳәара, есқьынагьы агәырҧьара!

ВАЛЕНТИНА КОНЏЬАРИА-ԤҲА
Афилологиатә ҭцаарадыррақәа ркандидат.

– Аԥьынҵьтәылатә еибашьра дузза ашықәсқәа рзы акәын. Ауаа ангәаҟуаз аамҭан. Убри аҟынтә ргәы рҧәҧәатәын. Урҭ ирҭахын ашәа, рахәра зырҧаша ашәа, рхәыцра лашьцақәа зырлахҿыхша ашәа. Убысҟан дгылеит иара дхахаза игәы зегьы аартны, имҵәыжәҩақәа ааиҵыхны аидара хьанҭа, аха аидара хазына даҵаларцы дазыхианы. Исгәалашәоит, Ноиабртәи амшныҳәа ахәылԥаз. Аҽены хәлааназа ажәжәаҳәа амхы иалаз ауаа еизеит. Агәыларатәи ақытақәа рҟынтәигьы изаҳәаны зҽақәзыршәақәазгьы рацәан. Ачкәын хәыҷы изы иубон ишнель даара ишманшәаламыз. Азал иааҩныҩоит

ихәыцагәаны аччабжьқәа. Азнаказы дааԥхашьан иара ишьтахьҟагьы шьаҽак ныҟеицеит, аха нас дааиԥхьхәыцааны иааҭигеит ибжьы.

Исхашҭуам, аминуҭк ала ашыкьбжьы шааиқәтәаз. Ҽымҭзакәа ус ԥытрак ишгылаз, уи даналгагьы аҭуан еиҟәнажәо иҩәҩааны ишеинырҟьоз рнапқәа. Ражден Гәымба усҟан иҳәон иара иаԥицаз ашәа. Ари аҟазара ахь дызлацәырцыз ашәоуп: «Апартизан иашәа»(«Атҟәа иашәа» ҳәагьы иашьҭан).

Уи аахыс ицеит акыр шықәса. Ражден Гәымба уажәшьҭа ишшәра ишәыз композиторуп. Абар шьҭа иҵзозеи ирҽиамҭақәа рыла ҳиргәырҩьоижьҭеи аԥсуа зызырҩцәа.

Уажәааигәа хәылҵазык амшын аԥшаҳәа азааигәара ашьацраҽы итәан, рыбжьы митәык имырдуцәакәа илахҽыхза иҟаз ашәак рҳәон гәыԥҩык аҽар. Убри аамҭаз аҭыԥантәи арадио иаацәырнагеит Ражден Гәымба иашәа «Иаирума». Ҳара иааԥьаҳшьеит, арҭ маҷк иаазызыҩрны аҳәара ианалага.

– Иабажәдыруеи шәара ари ашәа? – хҵааит ҳара.

– Абыржәы иаадырит!

– Аха иацшәҳәоитеи, ҵоуп ажәада!

Асеиԥш еиқәыршәоу амелодиа ашьтахь иаанхо ацҳәареи ацкәашареи роуп. Иара убысҵәҟьа ирԥылеит арҭ аҽар егьырҭ иашәақәа, – «Ԥатцеиқәатцәа Қәачала», «Бара боуми»…

– Закә лашароузеи ирхылҵуа, закә гәырҩьароузеи, – ргәы иахәазан идырехәон акомпозитор иашәақәа.

– Аха иҟоуп алахьеиқәцарагьы, ари акомпозитор ирҽиамҭа адиапазон дууп, амала ҳшәоит уажәы урҭкәа зегьы шәзаанамгар ҳәа, – ххәеит ҳара.

Зылахҽыхра акы иннакылом ҳәа ҳаҟаз аҽар ҳҩәаҳәара инақәшәаны арадио «Ауардын ашәа» анаацәырнага, аиашами, аԥсуа зызырҩы ҩнуҵҟала деилзырхуа ари арҽиамҭа иазызырҩуаз зегьы ирзеилымкаар ҳәа

ҳаашәеит зназы.

– Ауце сгәалашәеит, Ауце – Латвиатәи ССР аҟны қалақь хәыцуп, – ақалақь аҵкарраҽы игылоу сандуи сабдуи рыҩн хәыцы, раԥхьа ииасуа акәараҷҷа, ҵа змам ажәҩан ҵыԥсааua игылоу аҷандар ҵлақәа рашәа хазынақәа. Исымбеижьҭеи иҵзозеи Ауце!.. – ҽааиҭит аҷкәынцәа руазәы.

– Сара Хаидуктәи ашәақәа сгәалашәоит, Болгариатәи рашәақәа иреиуоуп.

– Иԥьоушьаша, абри аҟара рцәа ианырыз ашәа иаҳәо закәызеи ҳәа азәгьы даҳзымҵааит. Усоуп нас, ашәа бзиа зегьы иртәуп, уи агәы ианҭыҵуа агәахьы инеиуеит имарианы.

Дырмит Гәлиа иҩымҭақәа «Апартиа», «Сыԥсадгьыл», Б.Шьынқәба, Ал.Ԥьонуа уҳәа егьырҭгьы апоетцәа ражәақәа ирылхны иаԥиҵахьоу ашәақәа заҟа еиқәиԥхьазарызеи акомпозитор ишьа-ида иалхны иифызы ашәақәа. Дара урҭ зегьы еиԥшны бзиа иаабоит, ҳаԥсы рылоуп, ирыҽҳәароуп. Иҟам убарҭ рахьынтә ажәлар ирыдрымкылаз, ирхатәу ашәаны иҟамлаз.

Сара гәык-ԥсыкала сеигәырҩьаны исыдыскылеит Р.Ԥь. Гәымба Дырмит Гәлиа ипремиа иоуразы ихьз ахьырҳәаз. Агәырҵҟәыл бзиа змоу ҳкомпозитор хазына, хымԥада, сгәы иаанагоит уи ахьз даԥсоуп ҳәа…

БАГРАТ БАГАҬЕЛИА, акомпозитор:

Гәдоуҭа араион аҟәша аиҳабыс Барцыц Даҭа данықазоуп. Ашкол адиректорцәа ааизганы ирылеиҳәеит, аибашьра атематика иазку аолимпиада хатәрак ҟалараны иҟоуп ҳәа. Рҕырак иаладырхәуаз ақыҭа школқәа ракәын. Усҟан сара Уаҭҳара ашкол сҭан, уа еиҽкааз ахор салан. Ҳеазықатцарақәа анцоз аамҭазоуп, ҳара ҳашкол адиректор дааҳалагыланы ари

ажәабжь анҳаиҳәа. Насгьы Дәырпшь уамак дцәырҭит, шәаргьы шәыҽшәырҩәҩәа ҳәа аҟазарахь ҳҳьеирпшит.

Ҳашколтә хор аҟны снеицыҵхьаза ҳдиректор ибжьы сгәы иаакәыԥуан: «Шәаргьы шәиҿыпшы» ҳәа иҳаиҳәаз, сарҿыхазшәа збон. Сизхьаауан исымбацыз Дәырпшьтәи ашәаҳәаԥ ҟаза, акомпозитор. Иара акомпозитор захьзугьы нагзаны исыздыруамызт. Даара исымхарацәан аҿҳәара ааира, иара ибара, изызырԥра, идырра.

Акультура Ахан уаала иҭәын. Иахьанзагьы исыздыруам, уахь ԥналашьас иҟаҳҵаз. Исгәалашәо акоуп – агара сгаразшәа акәын ауаа рыжәпара сышьҭыхны сшакыз.

Еиҭакра дуззак иазыпшызшәоуп Ражден Гәымба ицәырҵра ажәлар шазыпшыз. Еиқәтәомызт анапеинҟьабжьқәа. Инеигзеит х-ашәак, урҭ ҳаҭҟәаны ҳрыман ҳара.

Абра иҟалеит рапхьатәи ҳаибадырра. Уи анахысгьы ҳаиднакылон аҟазара, уи ҳаишьцәанатәит иареи сареи ҳаипш сашьа Едраҭи иареи. Ихоргьы ҳалалеит.

Ҟазаратә школк иҭалазар аҟара еигәырҕон зыхшара ари ахор иалалаз. Убри аламҭалазоуп Аҟәа ашколтә олимпиада мԥаԥысран ишыҟоу шрыларҳәаз. Уа зеалызкааз Қарҭка ишырышьҭуаз ҳаларҳәеит. Изааны агәра аагон Ражден Гәымба ихор иапызгоз Аҧсны акәым, Қарҭаагьы ишырпыхьамшәоз. Ҳамеижьеит.

Иқәгылаз рахьынтә ирышьҭит актәи аҭып занаршьаз Дәырпшьтәи ашколхәыцқәа рхори Аҟәантә школки. Қарҭ иахьнеиз Ражден Гәымба ихор иамаз ақәҿиара ҳаракқәа рзы ихор еиднакылоз зегьы ҳамҭас ирырҭеит аҧсуа маҭәакәа…

Ражден Гәымба Аҧснытәи ансамбль аҟны днеиаанза Ԥанцулаиеи Гегечкории рнапы акәын уи ианубаалоз. Урҭ рынахысгьы акраамҭа арыцқьара даҿын, аҭыхәтәан иагьилшеит. Ари зыхҟьаз ақырҭқәа реиԥш аҧсуаагь

ахьыҟаз акәын.

Рыпсқәа срыкәыхшоуп зпатриотизмра хьзырҳәагаз Аслан Оҭырба, Владимир Кәарҷелиа. Иван Ҭарба – абарҭ ахԥык ивагыламызҭгьы ансамбль аҧсуа цәа ус имарианы изахаломызт, Ражден Гәымба ихаҭа баԥхатәралеи апатриотизмреи рганахьала дышхәыдамызгьы.

Анцәа ҳазирҳааит, уажәы ҧытԥык ҳаҟоуп аҧсуа композиторцәа. Аха иҳәатәуп, аҧсуа пластинкақәа рҭыжьразы уи илиршаз, ари даҽеакы иузадкылом, атеатр азы иаԥитцахьоу нҭырҳәыцааны рыҵтцаара зылшаша ҳҭахуп, ишахәҭоу еиԥш изыргазам иаапсара. Раҧхьаза аҧсуа ашәақәа анотахь ииазгаз иара иоуп, егьырҭ амилаҭқәа рахь рзыргара аганахьала акәзар раҧхьатәи амԥақәа ҳзылзхыз иара иоуп.

Анотақәа анысҳәа, исгәалашәоит иаб Џьгәаҭан иажәақәа: «Агара дангараз, инацәкьарақәа хәхәа-хәахәаза иҟан, абарҭ ирылҵришь аасгәахәлон. Аҧхьарца арахәыцқәа анаасырцәажәалак абжьы шиныруаз убаратәы агара иркәашон, аҟазара идақәа ишырҭалахьоу удырратә…»

Ражден Гәымба иҟазара ахәшьара аиҭахьан Дырмит Дузза. Иқәгыларақәа акы иагирхомызт. Ражден апоетцәа ҟазацәа ражәеинраалақәа данырзызырԥолак, ашәақәа раҧцара агәаҳәара шизцәырыргоз еиԥш, имелодиақәа ирзызырԥоыз, ацәаҳәа ҿыцқәа, аидеал хазынақәа рызцәырыргон.

– Дад, даҽеа шәҟәык адунеи сзабеит, ҳамҭас иусҭарц сҭахуп, – ҳәа асценаҿы дыхәнаны, дидныҳәаланы, заҟантә ишәҟәқәа инапаҿы ииҭахьаз.

Игәасҭаз, Ражден Гәымба иашәа «Апартизан иашәа» Аҧсны ицоз аибашьраан телехәаҧшрала ласы-лассы инаигзалон Федиа Ҭарба. Изаҳауазгьы ирыхәарҭаны ирбон, иазызырԥуан, рыгәқәа аларҟычуан.

Ашәа бзиа, дад, унеишь-уааишь змоу абхьыз бзиа

иаԥсуеит ҳәа баша ирҳәомызт ҳабацәа!..

Иахьа хәышәԥык акомпозиторцәа ҳаҟазаргьы даҽеазәы дузидкылазом Ражден Гәымба. Уи иашәақәа рыԥхара хазуп, иара ихатәуп, изгәакьоуп иаԥитԥо зегьы.

Ԥаса ԥьара қәгыларақәак рҟны ҳцәыртцраны ҳаныҟоу ҳапрограммақәа еснагь «жьаҕьырԥагак»икылдыршәар акәын. Иахьа – ҳара ишаҳҭаху еиԥш, ҳҟазареи ҳареи ҳаизынхеит. Аибашьра ашьҭахь Аԥсна иаадыртит аҟазара ашколқәа, аԥсуа школқәа. Ирызҳауеит аԥсуа ҽар.Урҭ реизҳараҽы, хымԥада, иаҭахны исыԥхьазоит Ражден Гәымба ибиографиа, ихы-итцыхәа. Уи дзакәу, иашәақәа шәҟәык аҽы реизакра. Иара дызнысхьоу аҟазара амԥа – ари Аԥсны аҭоурых ауп. Урҭ шьаҭанкыла иҭцаатәуп, идыртцалатәуп. Уи иҭнаго ҳара ҳаԥсуа кәльтуроуп.

ВИОЛЕТТА МААН-ԤҲА, Аԥсны жәлар рартист:

Аԥсуа жәлар рашәақәа бзиа изымбо аԥсуак дыҟоума мамзаргьы. Згәы мхыҭ-хыҭуа, зхәы-зжьы еилазмырзызауа, ажәытә аахыс афырхаҵареи, агәымшәареи, зыбзиабареи зваргыланы зыжәлар ирԥоызам ашәа рымоума дара?!

Убарҭ ишааргәылтцыз мԥашьо, иара дызбаанза зашәақәа зқыҵа Дәрыԥшь инахыԥрааз ҳара ҳҽынза ииаз ихырымхыз дарбаныз!

Абаԥохатәра ду цәырызгаз, еицырдыруа ашәаҳәаԥ, акомпозитор ҳәа ахьз ԥшьа зыхьзи зыжәлеи инрывагылаз, Аԥсны Аҳәынҭқарратә ашәаҳәаратә акәашаратә ансамбль напхгара азызуаз Ражден Ԥьгәаҭан-иԥа сара сыхдырраҽы дышцәырҭыз абас ауп.

Уи иааԥсара ду аԥсуа культура аизҳараҽы иҷыдоу аҭыԥ шааннакыло зҳәаша ҟалап, сара сагәылаланы сзахцәажәом (ирҳәарц ахәҭеижьҭеигьы акыр ҵуеит).

Хыԥәкыла, сара исгәаласыршәарц сҭахуп раԥхьаза уи дшыздырыз, насгьы сҟазаратә ԥсҭазаарақәы ҭыԥс иааникылаз.

Сара сышхәыҷыз срызҽелымҳахеит аԥсуа жәлар рашәақәа. Бзиа избон урҭ. Избанзар, саб – Владимир Маан Аԥсны еицырдыруаз шәаҳәаԥын, аус иуан зызбахә ҳамоу ҳкомпозитор иԥшьоу иансамбль аҟны. Раԥхьаза Ражден дшыздырыз абас ауп: арԥыс қәыԥшк, дауны, иааигны, уамашәа дыԥшзаны. «Ари даара абаԥохатәра злоу арԥысуп, уи изыԥшуп аԥеиԥш лаша», – ҳәа сеиҳәалон сабгьы. Арепетициақәа рҽы ашәа аниҳәалоз сшанханы сизызырԥолон, убри аҟара ибжьы ҽацан, ихаан, иагьыԥшқан.

Сара даара срыҽҳәаран иара иаԥитцоз ашәақәа. Убарҭ рҳәара сылшо сҟаларушь ҳәа маза схәыцуан. Ус ицон аамҵа. Шықәсқәак рышьҭахь Ражден Гәымба ансамбль напхгаԥыс дҟалоит. Иара ихааноуп ансамбль аԥсуа цәа аҟәныланы ашьҭыцра ианалага. Иааԥьоушьаратәы еибиҭаз арепертуар иаҳҳәон ипрофессионализмра заҟа иԥсабаратәыз. Иара деицырдыруа дҟалеит, аколлектив ахыԥша Аԥсны аҳәаақәа инырҭыганы Асовет Еидгыла ақалақьқәа рҟны агастрольқәа рымԥаԥгара даара иуадаԥын, аԥсуаа ҳзын аҳәааныркәҟа ацара иаԥсуан. Ансамбль иаднаԥхьалеит аҽар рабиԥара: акәашацәа, ашәаҳәацәа. Ашьха рԥашқәа рбыжьқәа реиԥш еилатәоз абжьы ссирқәа рымехак ҵаулахеит. Уи иатцагылеит абаԥохатәра ссирқәа змаз агәырҵахәқәа, ареспублика аҳаҭыр зыхьчо, аԥсуа милаҭ рхаҽсахьа цәырзгақәоз. Ари зегьы зыбзоураз Ражден Гәымба иколлективгьы иара анапхгаԥгьы убриаҟара ажәлар бзиа ирбон «Гәымба ихор» ҳәа хьзыс иарҭахьан.

Исгәалашәоит, асцена данаақәгылалакь ажәлар ршьапы иқәгыланы напеинҟьарыла иԥылон. Убысҟак дыблахкыган, убысҟак дыԥшзан, убысҟак дҳаракын ҭеиҭԥшлагьы, ҟазарылагьы.

Сара хәаԥшҩык иаҳасаб ала, наунагза схаҽы иаанхоит дирижиорра аныҟеиԥоз инапқәа шаҟа иҵәажәоз, ашәақәа рԥакы иара иҩнуԥҟатә былра, иемоциатә ҭагылазаашьа заҟа ҟазарыла ажәлар рахь имҩахыԥуаз. Шьала-дала иаԥсуаз аҟаза шьахә, ԥсабаратә доуҳала ажәлар ргәаҽы дынхон. Ажәакала, инагзаны ҳәашьа амам аҟаза ԥха, аҟаза гәбылҩы итәы аҳәара. Абасала, сара сқәыԥшра, сара сҟазарагьы уи акомпозитор дафырхаԥан! Схәыцра ишалазгьы, сгәы иаанагозма шықәсқәак рышьҭахь, напхгара ззиуаз ансамбль аҟны ашәаҳәаҩыс сҟалоит ҳәа.

Сгәаҽы инхеит 1975 шықәсазы Қарҭ имҩаԥысуаз Аԥсуа ҟазареи алитературеи рдекада. Саргьы салахән абри аныҳәа дузза. Усҟан жәа-класск рҟны стәан, ашкол салымгацызт. Инасыгзон Иван Лакрба ашәа злихыз Б.Шьынқәба иажәеинраала «Шьышь-наани», убра исыхҵан Аԥсны зеаԥсазтәыз актриса ҳәа ахьз ду.

Жәанызқьҩыла ахәаԥшцәа злахәз, зегьы рыблақәа Ражден Гәымба дырхымҵуа иҟазара ргәаҽы иаанхеит. Ари иахьа даҽеакала иҳаракны иагьа сахцәажәоит ҳәа иаԥшьоугаргьы иахәҭоу аҟаза ажәа узыԥшаауам, избанзар усҟан Аԥсназын имариамызт ашҭа анҭыгара, зегьы раԥхьатәиин, раԥхьатәи гәырґьаран. Иахьеиԥш аамҭа мариа азшамызт аԥсуа ҟазара, иазґыґуаз, иақәмақаруаз еиҳан знапқәа аззыргьежьуаз, игәыдызкылоз реиҳа.

Ражден Гәымба инапхгарала хыԥхьазара рацәала иҭыжьын аԥсуа ашәақәа зныз апластинкақәа. Ари ахәҭагьы иара иразҟы иаҵанакит. Иахьа иагьа техника цәырҵзаргьы урҭ апластинкақәа знысыз амҩа бааԥсы, амҩа ԥьбара аԥсуак игәалашәара иацәызп ҳәа сыҟам. Убри мацара уахцәажәозаргьы иуҳәаша рацәоуп заҟа ԥынгыла имаз, аха ԥшаахла дшыриааиуаз азы. Раԥхьаза акәны усҟаноуп саргьы инасыгзоз ашәа «Шьышь-наани» ананырҵаз, иара убас саби сареи еицынаҳагзоз алаф

ашәа «Хәакьеи Шакьеи».

Уи ашьҭахь сара сҭалеит Ш. Руставели ихьз зху атеатр аинститут. Салганы санааи аԥсуа театр аҟны аспектаклькәа рҟны ашәақәа насыгзон. Сара даара исыкәәион Ражден Гәымба музыкала еиқәиршәаз аспектаклькәа рҟны рҽиаратәла ахәмарреиԥш ашәаҳәарагьы. Сгәы иақәшәон иашәақәа. Уи сымала сакәмызт, ирныруан ҳартистцәа зегьы. Ражден Гәымба амузыкала еилеиҳәаз аспектаклькәа даараза ирацәоуп, аха урҭ зегьы ихьз ныҟәргазомызт, аиҳаракгьы ақырҭуа композиторцәа аԥсуа спектаклькәа музыкала ианеиқәдыр-шәоз. Дара ирылшомызт уи ишилшоз еиԥш, убри аҟынтә акәхап изыргамкәа ибжьахаз рацәоуп. Абри аус саназхәыцлакь исымҳәар ауам сыгәҭакы. – Р. Гәымба иаҟара аԥсуа спектаклькәа рҽы ашәа аԥсы рхазҵаз дшыҟамгьы, ибзоура нагзаны иҳәамкәа, иҭҵаамкәа ибжьархоуп. Уи изыгнархо ҳара ҳкәльтуратә ԥсҭазаароуп…

Абасала иназеит сара сгәахәтәы. Ажәакала, иахьа ашәаҳәаҩык иаҳасаб ала инасыгзауа ашәақәа сыжәлар ргәы иақәшәозар, бзиа ирбозар, уи Ражден Гәымба ишибзоуроу зегьы ижәдыруазарц сҭахуп.

Иауазар, аԥсуа ҟазараҽы иилааит иҩызцәа, иҟазара иҵегь иазааигәаны ишьҭа ихылаша, ишьҭызкааша аҽар, иашәақәа реиԥш тәым мелодиак угәаладмыршәо, ҳаԥсуара агәы иҭҳәааны, ҳаԥсуара ашьа-адақәа ирҭысны рыҟаҵара зылшо аҽар. Уи азын иаҭахуп иара иеиԥш аԥсуа бызшәа адырра, агәыблра, абылра!..

ЛЕОНИД ВАНАЧА, ашәаҳәаҩ ҟаза:

Ражден Гәымба иеиҳау композитор аԥсуаа дҳамазам. Ихатәы аԥҵамҭақәа реиԥш ҭәҭәала дырзаапсахьеит ҳажәлар рашәақәа, аус рыдиулахьеит. Раԥхьатәи

профессионалтә шьаҟаны иаҵагылаз иара иоуп. Усоуп дшаадыруа ҳара ҳкәльтура Аԥсны анҭыҵ, иара аҳәааныркәгьы иамоуп аҩызцәа, акомпозиторцәа дуқәа. Уимацарагьы иаҳәоит ибаҩохатәхра шылашоу.

Схаҭа, Лыхны ашкол санҭаз ашықәсқәа раахыс, акыр ахорқәа напхгара рыстахьеит. Ауаҩы игәи реиԥшоуп Ражден Гәымба ажәлари шеизааигәоу. Абри зегьы ирыцкны избоит. Сара сансамблькәа рҟны еснагь сазәлымхауп ашәақәа дырҵара.

Ражден Гәымба ирҽиара иазкны апропоганда ҟарҵахьеит, агазеҭқәеи ажурналқәеи рҟны ихцәажәахьеит. Аха иара ирацәаны излаилшахьоу ала, иаҭахны исыԥхьазоит еиҳау ажәа ихҳәаара.

МЕРИ ҶАНБА,
Гагратәи аҟазара школ адиректор:

Исхашҭуам раԥхьатәи иашәақәа ихаҭа ианиҳәоз ажәлар шаҟа иатәнатәуаз, еигәырҕьаны ишрыдыркылоз. Иаҳҳәап: «О, Сыԥшалас», «Ауардын ашәа», «Қәачала». Дара иназыгзозгьы даара иақәшәаны ирҳәон.

Дирижиорк иаҳасабала данаацәырҵлак асцена ирлашон.

Иахьа ҳашколтә программаҿы иарбоуп «Амузыкатә литература» аԥшьбатәи акласс инаркны аԥсуа шәақәа дырҵара, маҭәар ҳасабла. Иҩымҭақәа рахьынтә ирҵоит, иҭырҵаауеит, идҳарҳәоит «Алаф ашәа», «Наныкьара», «Ԥаҵеиқәаҵәа Қәачала».

Ахәыҷқәа ибзианы игәныркылоит амелодиа, уи ласуп, игәыкуп.

Абжьбатәи акласс инаркны апрограммаҿы иарбоуп асимфониатә музыка «Радость». Даара ухызхуа амелодиа амоуп, амала иацсҵарц исҭаху, иҳамазам Ражден Гәымба иавтортә биографиа, ари хымԥада,

ихадараны исыԥхьазоит. Иашәақәа анаԥиҵаз, урҭ зегьы шәҟәык аҟны еидкыланы анализ хәыҷык рзыҟаҵаны, ахәыҷқәа аҟазара рылаазаҩоцәа рнапаҿы ирымазар ахәҭан.

ОЛИА ҴЛИА-ҴҲА,
Агазеҭ «Гагра» редакторс иамаз:

«Ашәа – ари ԥсхаҵагоуп!
Ашәа – ари хьаахеыгоуп!
Ашәа – ари гәышьамхуп,
Ашәа – ари ԥхьаҟацагоуп!»

Гәымба Ражден Џьгәаҭан-иԥа! Ари – змилаҭ рҽахәы дзырҳәаз, ҳмилаҭ рашәақәа еихазҳаз, ҳмилаҭ кәльтура зырҽыхаз, ҳмилаҭ рхаҽра амилаҭқәа ирыламҩашьо ацәеижь рхазҵаз композиторуп. Ҳәарада, иҟан ууанза аԥсуа жәлар рашәақәа, аԥсҭазаара иалиааз, аха арҭ анузеихамҳа, еиҭазҳәаша абиԥарақәа анзеиҵамгыла, аамҭа иаҵазуеит, ажәытәра иагоит.

Иара убри акәын қәкыс ирымаз «иҳацәнымхоз ҳашьцәа» ақырҵәа.

Аԥсуа жәлар рашәақәа иналаршәшәа радиола ианырышҭуазгьы, зегьы иреицәаз, улымҳа ҭнашьааратәы ирхәанчаны дара рхорқәа рҟны ишырҳәоз еиԥш акәын ишырышҭуаз.

Иҟан Ражден иаԥхьа аԥсуа ашәақәа аус рыдулара напы азыркхьаз, аха урҭ рыҩазара ҳарҭ хара ҳазгомызт. Арҭ ацәаҳәақәа зыҩуа даеа гәалашәаракгьы шәасҳәарц стахуп. 1954 шықәсазы Д. И. Гәлиа ԥшьынҩажәа шықәса ихыцра азгәаҭара Қарҭ аиҳабыра ишырҭахыз анааҳалаҩы, уа ауниверситет иҭаз аԥсуа студентцәа иҳазбеит Гәлиа имҩахыгара, еиԥыларак изеиҿкаара. Усҟан уа аҵара рҵон Алықьса Џьениа, Шамиль Ҵлиа, Борис Гәыргәлиа.

Аҽазыҟатцарақәа ҳанырҿыз дақәшәаны днеит Ражден Гәымба. Ари мыцхәы иарлахҿыхит егьырҭгьы аҭараиурҭа ирҭаз астудентцәа зегьы. Қарҭ иҭаз аҿар ҳала убри аҩыза ахор еиҿикааит, ҳазлаз амилаҭқәа аршанхартә еиԥш. Иара Дырмит Гәлиа изкыз аиԥылараҿы ихаҭагьы дазыԥшзамызт уи аҩыза. Ҳақәгылара ашьҭахь дҳаигәырҭьаны иҳабжьеигеит цара дыррала ианыҳаракымха ҳмилаҭ хара ишзымцо. Усҟан ирдыруазҭгьы иахьа иахьҟылибагаз.

ПАВЕЛ ЛОГӘУА, алитератор:

Ражден Гәымба
Аԥсуа қәрала зынза уҧкәынзоуп,
Иужәша азыхь ахы ыҧнамхыцт.
Ҳарзыԥшуп уашәақәа иреиҧьзоу,
Макьана иумҩыц, макьана иумҳәац,
Макьана иумҳәац, макьана иумҩыц.
Даҽеа операк, сонатак, контатак,
Аԥсны аԥсабара иахаҩырц,
Еиҧах ашәа ҟәандак,
Еиҧа ашәа татак.
Аԥсны ахьз-аԥша ҭгагоуп,
Уашәақәа аҳәаақәа ирхыҧцыз,
Ажәларгьы рынасыԥ шкәакәоуп,
Ражден Гәымба узхылҧцыз…

В. МИРОНЕНКО

Раждену Гумба –
известному композитору и деятелю
искусств Абхазии к 70-летию

На зависть иным кровь бурлит горячо –
По меркам Апсны ты ведь молод еще,
Твое же мастерство признают корифеи.
От песен, кантат твоих – людям светлее…
Не зря удостоен ты многих наград.
О чем умолчишь сам – они говорятю
Кто видел тебя раскрасавцем – юнцом,
Тот вспомнит и ближним расскажет о том,
Как ты танцевал и блистал, как клинок, –
Никто от тебя отвести глаз не мог;
Когда же ты песню свою запевал
В лесу соловей, устыдясь замолкал…
Был руководителем многих ансамблей:
На сценах мелькали джигиты и сабли,
Плясали и этак, плясали и так –
И сербское «Коло» и русский «Гопак»…
Но кровью горячей ты больше привязан
И к танцам, и песням родного Кавказа…
Рождаться в тебе, я скажу без прикрас,
Мелодиям чудным, как край наш, не раз
Все то, что ты создал крутого замеса:
В нем подвигу нартов, их скорби есть место,
Но сердцем открыт ты народам всех стран:
Воспеть братство их – дар тебе Богом дан.
Ты радость несешь в смутный век перемен.
Дружи вдохновенье с тобою Ражден.
Живи за сто лет – ведь рожден ты в Апсны.
Тем мы и потомки гордиться должны.

АМИРАН ҬАНИА,
Аԥсны жәлар рартист:

«Зашәақәа рыла, рхыԥшала адунеи иахыцахьоу акомпозитор Ражден Гәымба ҭәҭәала дазааԥсахьеит

атеатр.

Иахаану ибзиазаны иргәалашәоит музыкала еиқәиршәахьоу аспектаклькәа: М.Чамагәуа – «Ахьтәы махәҭа», Гь.Гәыблиа – «Ҷыц ишәҭуеит», Џь.Аҳәба – «Аҳақ ашәара», Н. Ҭар-ԥҳа – «Ашәа аԥцара мариам» уҳәа атеатр аҟынтәи иааԥсарақәа рзы инҵәазом аҳәатәы, урҭ даҽеакы иаламҩашьо иалкаатәу усумҭақәоуп.

Ҳашьхақәа рыҳаракыра, ҳзыхьқәа ргьама, ажәлар рыжәлар реиԥш, имузыка, ианакәзаалакгьы, егьырҭ амилатқәагьы гәыԥхала ирыдыркылон, иахьагьы бзиа ирбоит».

Киев имҩаԥысуаз аԥсуа театр агастролькәа ирызкны 1972 шықәсазы «Советскаиа Абхазиа» ианыз салам шәҟәык. Уи ааишьҭит СССР Жәлар рартист **Владимир Дальски:**

«Я говорю Вам искренне, с чувством восхищения Представьте себе такую картину: переполненный до отказа огромный зал Киевского государственного драматического театра им.И. Франко. В зале гаснится свет, на сцене тепло минорно начинается женский хорал композитора Раждена Гумба. Свет включают, начинается спектакль «Аламыс» по новеллам М. Лакрба Анзор Мукба, постановка народного артиста СССР Ш. Пачалиа. И начинает свою сценическую жизнь седой старичок, как кавказские горы, покрытые снегом. Кончается спектакль. Захожу в гримерную, долго искал сегодняшнего героя, в конце концов привели ко мне молодого парнишку, народного артиста Абхазии Амирана Таниа. Моему удивлению не было конца… Неужели такой молодой – и такой старик. Актер Таниа своей прекрасной игрой напомнил мне моих старых московских виртуозных актеров: Качалова,

Юхина, Х. Мачанова и другие.

Спектакль «Аламыс» – какая объемная драма, какое совокупное дополнение друг друга прекрасной музыкой Раждена Гумба!..»

Аконсерваториа арҵаҩ ду, акомпозитор Ан. Баланчивазе икласс, акомпозитор факультет аҟны акәын дахьыҟаз. Уи иаразнак игәеиҭеит агармониа амазақәа аоркестровка азнеишьа маншәала аамҭа кьаҿла ишыгәникылаз, ишилоу ихатәы ԥшаарақәа. Изеиԥш-музыкатә кәльтура еиԥш ишышьҭыҵуа аҟазарахь имоу идунеихәаԥшышьа.

Андреи Баланчивазе алекциақәа раан лассы-лассы иқьышә иқәкын ажәаԥқак: «Аҟазара аауеит шьҭрала». Ус баша иҳәазомызт, истудентцәа рхылҵшьҭрақәа ҭиҵаауан. Уи аҟны ацхараара ирҭон ажурналистцәа, урҭ рҩызцәа аматериалқәа аҟазара аҭоурых иазынхарц азы ласы-лассы иркьыԥхьлон Қарҭ иҭыҵуа агазеҭқәа рҟны. Абар Л. Пирадов «Заря Востока» ианиҵаз аочерк иаҳәо (1956 ш.) «Дед Мамсыр жил 104 года. Когда он умер, Ражден еще был маленьким. Получив в наследство его апхиарцау которую он и сейчас хранит в память о деде. Искусство певцов передавалось из поколениц в поколение. Все в семье Гумба знают и любят абхазские народные песни. И отец Раждена,

теперь уже старый Джгуатан и мать Ольга Ловчева, приехавшая в Дурипш много лет назад, а теперь владеющая абхазским языком, близкие родственники – сестры и братья Раждена. Песня вошла в жизнь в повседневный быт этих людей».

XXX

ҶЬУМА АҲӘБА агазеҭ «Эхо Абхазии» адаҟьақәа рҽы иҩуеит:

«И еще такое соображение, когда человек прекрасно говорит на каком-то языке, он помимо своих мыслей пропагандирует и этот язык. Я недавно заслушался известного нашего композитора Раждена Гумба во время его выступления на одном мероприятии. Вы не можете себе представить какое наслаждение я получил от его замечательного владения абхазским языком. Таким людям надо почаще предоставлять телевизионную аудиторию...»

Акыр шықәсқәа раҧхьа сҧылаpак ахьымҩаҧысуаз УАСИЛ ЦАРГӘЫШ ииҳәаз:

«Дорогой Ражден! Я и мои друзья, артисты Государственного заслуженного ансамбля Абхазии от души рады тому, что коллектив Грузинского субтропического института устаривает для Вас творческий вечер. Это еще раз говорит о вашей большой популярности в Абхазии, которую Вы завоевали своим ярким талантом.

Здесь подробно говорилось уже о вашем вкладе в музыкальную культуру республики. Вы являетесь создателем жанра современной абхазской песни. Ваши песнии с любовью исполняются профессиональными самодеятельными артистами в народе везде, где проходят торжества и праздники.

Мне особенно приятно отметить тот вклад, который Вы внесли в наш коллектив, возглавляемый Вами многие годы, здесь я впервые увидел Вас и полюбил. Сегодня многие из нас с

гордостью могут сказать, что являются вашими учениками.

Желаю Вам больших успехов в искусстве, абхазского долголетия и счастливой творческой жизни!»

Даҽеа кьыҧхьырҭатә органк иҭнажьуаз агазеҭ «Абхазиа» (Москва, №8) аҟны Тариел Аршба иҩуеит: «Обессмертил свое имя композитор, талантливый самородок, Ражден Гумба, создавший произведения, которые сразу же растворились в народе и стали народными...»

АКЫРЗА ЗХЫЦУА ДААРА ШӘҞӘЫК. Аконсерваториа санҭазоуп. «Вечер студентов – симфонистов» зыхьзыз рҽиаратә еиҧылаpак мҩаҧигон Тихон Хренников. Иалахәын акомпозиторцәа дуқәа, астудентцәа асимфониа абзиабаҩцәа, аҟазара агәҭылхақәа. Аклассик ду Баласаниан зегьы ирзишоит сара исызкны иҭрыжьыз аоткриткақәа. Ахәылҧаз ҧҟарас иаман зсимфониақәа иаҳа иргәаҧхаз, ишыргәаҧхаз алаҩ-ҳәоук ирыдамхаргьы ианҵаны, иара иазкны асценаҽ иҟаз аишьыкь аҭаршәра.Иара аишьыкь ҧшзагьы ианын изызкыз.

Абри аныҳәатә хҭыс иаанарҧшит сара ссимфониақәа ахәаҧшцәа шаршанхаз. Нас асценахь снаҧхьаны, иаҳа ирацәаны абжьы зауз ҳәа «Аҧьшьаратә дырга» сырҭоит. Абар уаҟа ииҩуа асимфонист ду Дм. Шостакович: «Среди ста национальных симфонией я узнал бы симфонию Раждена Гумба, она говорит по абхазски. Ее мелодическое богатство – прекрасное богатство, и владение оркестровой палитрой, и лирическая непосредственность музыки, они стали ясными причинами успеха симфонии у публики, ее бесспорной жизненности. Симфония Раждена Гумбо говорит о том, что из стен консерватории выходит талантливый и уже сложившийся абхазский композитор».

Газ. «Эхо Абхазии»

Ражден Гәымба иаб Џьгәаҭан Мамсыр-иԥа

Ражден Гәымбеи иԥшәма ԥҳәыс Раиеи рҽара аамҭақәа раан.

Ражден Гәымба “Ԥаҵеиқәаҵәа Қәачала” зыхьзу Б.Шьынқәба иажәеинраала ашәа аналихуа аамҭазы.

Аибашьрақәы иҭахаз рбаҟа Гәдоуҭа ақалақь аҟны ианадыртуаз апҳьажәа иҳәеит Ражден Гәымба

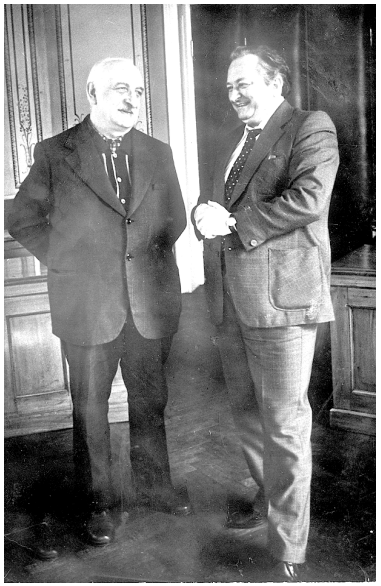

Баграт Шьынқәабеи Ражден Гәымбеи

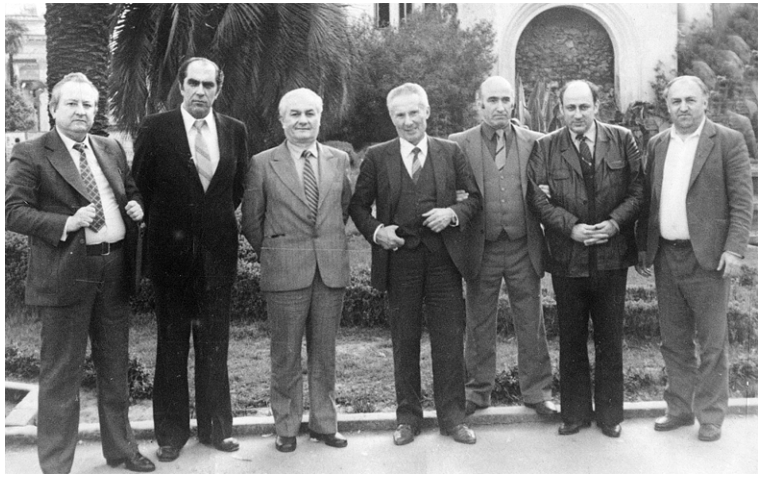

Ражден Гәымба ԥыҭоык аԥсуа шәкәыкоцәеи аинтеллигениеи дрывагылоуп.

Ражден Гәымбеи Константин Чалмази Уасил Царгәыши Д.Гәлиа ибаҟа аҽаԥхьа

Ражден Гәымба Аԥсны анҭыцтәи акомпозиторцәа Владимир Комарови, Иан Френкели дрывагылоуп

Ражден Гәымба иԥҳа еиҳабы Асмаҭ

Агәҭаны дгылоуп Ражден Гәымба иан

Ражден Гәымба иуа зааигәара Неросла Евг. Пиотр-иԥеи иареи

Ражден Гәымба аибашьра ашьҭахь Гәдоуҭа иеиԥикааз абыргцәа рансамбль

Ражден Гәымба иԥшәма ԥҳәыс Раиеи иҧкәын Радиони

Ражден Гәымба имаҭацәа Инали Асҭамыри

АԤСУА КОМПОЗИТОР ДУ И ГӘАЛАШӘАРАЗЫ

РАЖДЕН ГӘЫМБА: «... ԤХЬАРЦА БЖЬУШӘА СГӘЫ ИАБОН...»

Инеидкыланы аԥсуа культура зегьы ҳажәлари рхынҳәышьа змам ацәыз ду роуит: иԥсҭазаара далҵит абаҩохатәра иашаҵәкьа змаз, Аԥсадгьыл иалаԥыҵәцәаз адақәа ашәақәа рыла реиԥшьра зылшоз, забацәа рыԥсы ҳашьхақәа ирхазҵоз акомпозитор Ражден Гәымба. Иаалырԥьаны, ус аҳәара ҳашьцылахьеит, агәалсра ду ҳауит Ражден Гәымба иеиԥш, уԥсабара инаԥәыҵханы иузмыргыло, аԥсреи ихьзи ахьузеидымкыло азы. Ацәажәашьагьы цқьа имҵацызт ибжьы ҵарыхәҵәаза иаб Ԥьгәаҭан иԥхьарца ианацирҧызуаз. Аԥсуа нбанқәеи ашьҭыбжьқәеи ажәытә ашәақәа рыбжьы ахикаауа, имҵәыжәоақәа рынеиҵыхымҭеи аԥсуа школқәа раркреи еиқәшәеит. Иара иҳәашьа, раԥхьаза акәны убысԥкан дышԥсра дыԥсит. Ихәыҷра аццышәқәа канаԥсеит идгьыл абызшәа гәакьа иҿырхырц алабақәа кны ианырхагылаз. Иԥсны ибзахахьоу ида даҽазәы издыруам уццышә аҿы уабхьыз зыԥшааша ашәақәа реиҿартәышьа. Иахьа ҳазҵаԥшуа ҳаԥсуа интеллигенциа, ҳҵарауаа, ҳашәԥәыоҩоцәа рҧьырак реиԥш иԥсны ибзахахьаз дреиуоуп Ражден Гәымбагьы. Уи аамҭазын дгылеит иара акы дацәымшәазо, иаԥсшәала дхәыцуа, игәы зегьы аартны, имариам аидара даҵаларцы дазхианы. Уи иҿы иаагылозма, ижәлар заԥка зыблареи қәпареи ирылашәахьази. Ирҭахын изырҧашаз ани ахатәы бызшәеи рҳақ шьҭызхуа адоуҳатә мчы...

Адунеи иакәшахьаз иашәа ссир, «Ауардын ашәа», ҵакыс иамоузеи ҳәа тәым милаҭк дазымҵаазакәа

ирызгәакьахаз, ауардын ахьанҭара ахәда ишақәыҕәҕәо еиԥш, хыбаарыла дыззыҟаз иуаажәлар ирхыргахьаз, рхьаақәа ԥьара инышьҭамҵазакәа дышрыҵаз ауп ашәақәа шаԥиҵоз.

Ражден Гәымба иԥсра зегьы ргәы иалсит. 81 шықәса дшырҭагылаз, уи анҵра иаҳа ианыцәгьаз, ҳзынҟьахьаз-ҳзынԥахьаз гәыла изгоз агәамбзиарақәа шиздырҵысызгьы, ҳара ҳзыҳәан иаалырҟьахаз хҭысуп. Ари зегьы ргәы ианырит, ргәы иалсит. Иҵысит иҿыцхеит дызхааныз Аԥсны агәаҟрақәа. Ихынҳәит иашәақәа анизтәи амшқәа, алабжыш злысхьаз ашықәсқәа. Ауаҩы дахьынзаувагылоу ихәҭоу аҳәара уахьзашашәа угәы иабоит. Иԥсра аҵкысгьы иҳацралеит иаҳцәигхаз. Ахәырбҕьыцгьы хәырбҕьыцк анақәҵатәыз ахәрашәазын хәрашәак анҳәатәыз, Аԥсны иагаз ҳиааира шьаҭас иамоу Гагра ахақәиттәра ашьҭахь Мрагыларантә, Аҟәантә ихҵәаны Гагра ииаз аҭаацәарақәа дрылан иаргьы. Ҳара ҳтәала, иашәақәа рыла даҳдыруеит ҳәа иаҳԥхьазоз Ражден Гәымба, ҳацәгьеи ҳабзиеи дрылахәын. Дарҕьажәоуаны дҳавагылан. Иашәақәа реиԥш дгәышьҭыхган. Агәырҩа аҵалашьеи аимадашьеи дрықәшәон.

Иҿахҵаауаз рацәан. Арҿиара аусзуҩцәа рассоциациа «Асаз» амузыка ахәҭа дахагылан. Алитературатә еиԥылараҚәеи, иҭахаз рбаҟақәа раартраҚәеи, иалкаау ҳныҳәақәеи раан иқәгылараҚәа аазаган, ихьанарԥшуан абиԥарақәа. Иаԥҵамҭақәа рҟнеиԥш ихшыҩцак аҳәашьеи, излаузнеиго ибызшәеи рзыргара иаԥсан. Сценак аҟны қәыԥшк даацәырҵыр ихы ҩышьҭихуан, аҟазара ахь дихон, дицхраауан. Ажәеинраалақәа мыцхәы дрызҿлымҳан. Гьамала ииашаны еилиргон, угәаҳәара даҕрамгылакәа иргу-ирбзоу уеиҳәон. Газеҭтә статиазаргьы даԥхьон, аԥсуа кьыԥхь ҳамҭан иара иԥсҭазаарақәы. Ибызшәа аҵаулара, ибз, иажәа ахәшьара шалоу унарбон. Убри зегь реиҳагьы аԥьшьара зҭатәыз акы акәын. Иҟалап иара убри акәзаргьы, иарбан ашәаазаалакгьы иара ижәла зцу есииуа ирыциуа, игәыҿкаагаха, ԥьара ибжьамхазакәа, иаауцрымшәазо изуԥылоз.

Акомпозитор иусура ахә ҳаракны иршьахьан ауаажәларрагьы, Аԥсны аиҳабырагьы. Уи ианашьан Д.Гәылиа ихьыз зху Аҳәынҭқарратә премиа.

Ражден Гәымба аибашьра ашьҭахь шықәсҿак Гагра дызланхоз ала, 70 шықәса ихыҵра инарҭбааны ара имҩаԥаагеит. 75 шықәса ихыҵра Аԥснытәи Афилормониаҿы хаҭала, иара ирҿиара иагәҭылсахаз, ихьыз ахуҵозаргьы иаԥсоу, ирҿиара аҭышәынтәалара зегьы иаԥшьу аҟны имҩаԥган. 80 шықәса ихыҵра аиубилеи амҩаԥгара мап ацәикит. Аха Ражден Гәымба иааԥсареи ибаҩохатәреи рзы ақәҿиарақәа изеиҩьашьауа Аԥсны аиҳабыра инапаҿы ирҭеит «Ахьз-аԥша» аорден аҩбатәи аҩазара.

«Гәымба ихор ааууеит» хьыҵҿҵәара анауаз иахаану иахьагьы иҟоуп. Раԥхьатәи игостролькәа, раԥхьатәи аԥсуа пластинкақәа аԥсуа ашәақәа ранҵара инапы иҵсит. Уи атәы анаххәа, иҭарҩыз иашәақәа раԥхьа игылан «Сыԥшалас» ҩыџьа арҿиаҩцәа дуқәа рыжәла ныҟәызго, ҩыџьа рыԥсы зхалаз. Уеизгьы 1968 шықәсазы Москва аконсервотториа данҭалоз ҩашәак рылоуп аԥышәарақәа злеиҭиз: «Ахәрашәеи», «Сыԥшаласи». Аԥсны ицоз аибашьраан, ҳҟыҭақәа рҿы жәаҩыла ҳаҷкәынцәа анҕәаз зԥацәа ҭахази рыԥсҭәуацәеи ҳаԥсҟәа ҿнахуан «Сыԥшалас». Амыткәма аҳәара иааҟәыҵны рызхара изазызырҩуамызт убри аҽны иизшәа иаҿыгәҳәауан анацәа.

Абыжьшьхак рхыҵра насыԥс изауз абчараҳдиҩызаха, иашәақәа мҵәыжәҩас дышрымаз акаҵәараҿы дыҩохалахьан. Ажәҩан аҟнытә урзызырҩыргьы иахьиз

адгьыл ахь улбааргоит. Иҟазара иалкааy амҩа ианысхьеит. Хкы-хкыла инапаҽы имтаруаз ицмааиуаз жанркгьы уԥылазом. Аԥсуа профессионалтә музыка адаҟьа ҽыц напымшла иаазыртыз дыруазәкын. Иашәаҟәа рхала урԥшаауеит, иулаҵәа ицоит. Имелодиаҟәа ҩашьазом, ирхукаауеит аԥсуа милаҵ ҷыдараҟәа. Инҵыреи инапкымҵаҟәеи унрылаԥшыр, уаамҵадырсуеит иқыҵа гәакьа Дәрыԥшьтәи аҭахмадацәа ргәыбылра. Ажәытә ашәаҟәа рыбзиабара изыркыз дара роуп. Дара рҟноуп иахьидырԥшааз ихы, ихатәы. Иҿцәажәарақәа рҟны ишагәыликаалоз еиԥш, урҭ ирҭеит консерваториак инаҭараны иҟаз инеиҳаны иԥсабаратәыз, ԥсра-зра зыкәзамыз аҟыбаҩ. Иблхьоу агәкәа змырґьо, шәҩыла еизызымго ашәакгьы имазам. Аҵыхәтәантәи аамҵақәа рзы изрыжәу ақәра данааҭагыла, иабацәа рхатәрара хазына, рҟазшьа лыԥшаахқәа иаҳагьы иныԥшуан. Хҭыск ахьыҟалаз раԥхьа днадыргылон. Жәларык ргәы иҭҳәааны дцәажәон.

Ражден Гәымба ԥсадгьыл хәыҷык аҭоурых баашқәа ашәаҟәа рыла ицәырызгахьоу, умҩа иуцанысхьоу, уара уабиԥара иаҵанамкуаз рҟны мацара акәзам уахьаанхо. Имиц дины, дышәны уашәаҟәа ркәицқәа нызхьысыз иҿаԥхьа уаагылалашт. Агәра ргалап ашәа бзиа ашәы ишашәыхгоу, ауаҩы ашәаҟәа дышрыԥсабароу, ууаажәлар рашәаҟәа ушыргәылархалоз, ишытбааз, ҳәаа шрымамыз уҟазара адунеиқәа. Атеатр уазааԥсахьан, акиномузыка аҟынгьы актиорцәа дуқәа рбаҩохатәрақәа еизурҳахьан. Уимоу «Хҭырԥа шкәакәа» амузыка азызҩыз аукраин композитор М. Гәба ишакәзгьы, инарҭбааны ихы иаирхәеит умелодиаҟәа реибаркыра, усимфониаҟәа, уфортепианотә ԥцамҵақәа. Хазы ахәыҷқәа рзы аоркестр зцу апиесақәа, аорґани аскрипкеи уҳәа абарҭ зегьы раԥхьа иахьиз аԥсуа иҟны акәзшәа аԥсышәала рҿахәы

дурҳәахьан. Ашьхацамҩақәа реиԥш , имырҩашьакәа иаԥсуатәны ахьхьа-хьхьаҳәа иурцәажәахьан. Рышьҭақәа ахаангьы ибжьаззом. Аԥсышәала аԥсшәа зҵо ракәым, атәым дырзызырҩыргьы аԥсуа бызшәа агәыбылра изымҭо, дызмаазо имазам. Убарҭ зегьы агәра ҳдыргоит аԥсуа иԥсабараҿы: аҵиаагьы, амзагьы, ахаҳәгьы азыхь абжьеиԥш абжьы ссир зхылымҵуа акгьы шуԥымло.

Уашәаҟәа р – Гәымба рыцжәлақәа рымшреи рымшьҭа абзиареи, насыԥк укәа иҭамыршәкәа ишынувымсуа иахцәажәон унаскьагара амш ахены. Уи амш, уԥсы ҭаны назаза уаҳзынзыжьқәаз, лассы-лассы уара убжьала иааҳалаҩуан «Сыԥшалас». Бзиала ҳәа уарҳәарц иааиуаз ууаажәлар ирылагылазшәоуп ишаҳныруаз, ухьз ныҟәызго уԥсхылҵ иеиԥшҵәҟьа лабҿаба ҳнарылаԥшуан: «Апартизан иашәа», «Ачаихыхцәа рашәа», «Иааирума», «Ачарашәа», «Аԥсны лаша», улирикатә ашәаҟәа ус заҟагьы. «Шәышҧеилагылоу аиқәара шәҿысны!» – убжьы ахаҳкааyан раԥхьатәи аԥсуа опера. Уара уҩымҭа ухҵәаны Аҟәа уаналҵуаз укәа иҭаҵаны иалугаз «Абаҭаа Беслан», убас ароратория «Сатбеи» иаснагь рыԥсы ҭоуп.

Гагратәи аинтелигенциа, арҿиара аусзуҩцәа ахаангьы иаҳҳашҭуам ара уахьынзаҟаз иуҩыз, ижәлартәхаз уашәаҟәа: аувертиура /ахор еилагыла/ «Ешыратәи ажәылара», «Асазкәа рзы Агимн» акыр шыкәса напхгара зуҭоз Гәдоуҭатәи уансамбль аҟны инарыгзон. Азызырҩцәа гәахәала ирыдыркылеит у-75 шыкәсахыҵра аиубилеи Аҟәа ианазгәарҭоз. Убас ҳақалақь аҟноуп иахьиз Лаҭатәи атрагедиа иазукыз «Имиц иццышәкәа», «Беслан Қәаранзиа». Ароуп аҭыжьра иахьазурхиаз ахәыҵтәы ашәаҟәа 30.

Ушԥахыццакуаз угәалашәарақәа рышәҟәы аҭыҵра. Гагроуп уи ашьаҭагьы ахьукыз. Абасоуп уи напы шауркызгьы: «40, 50,60 шыкәса инеиҳаны иныҳцхьоу

ашәақәа егьарааи егьа абиԥара иҭырҵаауан. Ҽыц иныҵхәрааз ашьха зыхь еиԥш абиԥарақәа наҽыхәалап. Еиуеиԥшым аамҭақәа рзын иит, ирымоуп рхатәы хыҵхырҭақәа. Абзиа узеиґьазшьоз, иуԥынгылоз, икаужьуазар икаужьратәы ухы-угәы ахзыршәоз уҳәа иумоу аҳәатәы уара умацара иухатәзам, Аԥсны иахнагахьоу ауп. ҳажәларгьы ирхаҽсахьоуп. Нас, ибзиан иԥкааУа аҵра иаԥшьоугарц агәааиагара узҭаз «Асаз» аилазаароуп. Аибашьра ашьҭахьтәи ашықәсқәа рзын имариамызт уи аҵыза агәыґьрагьы, амчи алшареи ахҭынҵатәын. Изнугаз амҵақәа ҽыцны урнысыр акәын. Аха умчқәа урмеигзеит. Иаразнак ухшыҵ азышьҭны аусура уалагеит. Аԥсуа ҟазара аҭоурых аҟны аҭыԥ хатәра ааннакылашт. Дук хара имгакәа иҭыҵран иҟоуп ари сыстатиа зну ушәҟәы. Ҽыгҳаралагьы имаҷзам. Иудаҳныхәаларатәы уаԥьал иахьҳнамҭаз азы ҳнеидашшылон. Иццакуан ашәымҭақәа... Ус иааҳалаҵоит убжьы...

«О, сыԥшалас са исызгәыку,
Аҵыхәтәантәи сашәа уалаз».

Уи аҿынтәиала иштыхәтәантәиз ҳаилыркааУа иҳацхрааны ххәыннагеит зегь реиҳа иԥшзарҭоу Аҟәатәи ашьхарахь апантеон ҳәа иахьашьҭоу. Ара ирызкәаҭыԥхеит жәҵахкыла иалырхуаз Аԥсны аҵеицәа хазынакәа, апатриотцәа, зыԥсҭазаара ажәлар рыматц аура иахҭнызцахьаз, ҳцарауаа, ҳашәҟәыҵцәа, ҳпоетцәа. Владимир Анкәаби Кәымф Ломиеи анышә ианамардоз еиԥш игәыгәтажьны иҟам, анапы шадкылоу аныԥшуеит. Итцасым азкәаҭыԥ уеилаҳар шырҳәогьы уа уааилаҳаратәы иҟоуп иахьа.

Ражден Гәымба иаамҭамкәан дахьҳаԥхаз азы рыбаҵқәа арцысызшәа ишаабозгьы, ганкахьала убри

ҳгәы ннакылон. Анышәынҭракәа иаарыкәыршаны етцәа бґьыла иҭалаҳауп. Улаԥш аамҵахнагон анаара згәыцакны инрылганы, ихыгьежьааза игылаз аҵлаҵа. Махәы иаҵәак адумбало ишыцҵаахьазгьы, аԥшзара икны иагон, азыбларақәа ириааихьоу. Ахәрашәа зҽабзиахаз аԥсуа хаҵа иҭәҭәара аанухуан. Иҵахьеит ҳәа еихак ацҭыԥ ахьанымлацыз азы гәаныла аԥьшьара аҳҭон. Ражден Џьгәатан-иԥа, Гагроуп иахьуҵыз раԥхьазатәи удрама «Агәараҽы аҵлаҵа». Пыҵҵыкгьы ҳаԥхьахьан, ҳнапгьы иҵҳажьхьан. Зеиґьашьарак аҳасабала ишцыхәтәантәимхо ҳәа ҳгәааиагарагьы ххәахьан. Аԥсуа иашҭаҽы ианакәызаалакгьы аҵлаҵа иацәшәон. Хшаара дызмама аҵнаҭеи иареи еиԥшны ирбон. Удрамаҽы ихатәыхьызхаз убри «Аҵлаҵа» акәызшәа ххәыцрақәа ҳзадгомызт. Иара уанаҳҭахыз, еиҳау анҳауҳәашаз... Аха иҳамоуп зегьы ириааиуа доуҳатә мчык: уара умшын, уҵымҭақәа реиԥш умшьҭа бзиан. Убри агәыґрақәа ҳнаҭоит. Иаадыруеит узыԥсахша акомпозиторцәа шиуа. Иаҳзынужьыз урҿиара агәра ҳнаргоит аԥсуа ҟазареи алитературеи рдунеиқәа рҟны ҵлак шыцымҵааУа. Џьара уавагыланы, уажәы-уашьҭан уаацәырҵшашәа лабҽаба уаҳзырбо уашәақәа убжьала ҳагәқәа ирҭаҵуанаҵы иназыгзашеи ирзызырҵышеи ииуеит, уара угәалашәара ыҟазаауеит ҳхы-ҳгәаҽы. Ахаангьы уаҳхашҭуам...

БЕЛЛА БАРЦЫЦ-ПҲА.

ИАНҚӘОУ

Агәалашәарақәа .....

Ажәеинраалақәеи ашәақәеи.....
Асатиратә нҵамҭақәа.....
Абзазаратә жәабжьқәа.....
Абзазара иалҵцыз ажәапҟақәа.....
Апиеса .....
Еиуеиԥшым аамҭақәа рзы сара исызкны ирҳәахьоуи ирԥхьоуи рахьтә лыԥшаахқәак....
Ражден Гәмба “...Ԥхьарца бжьушәа сгәы иабон...”

РАЖДЕН ДЖГУАТАНОВИЧ ГУМБА

Публицистика и другие жанры

РАЖДЕН ҶЬҒӘАҬАН-ИПА ҒӘЫМБА

Апублицистикеи егьырҭ ажанрқәеи

Ашәҟәы еиқәиршәеит, аус адуланы редактора азиуеит, апҳьажәагьы иԥоит Вл. Басариа

Атехредактор Л.Евменов
Акорректорцәа Ф. Быҭәба, Н. Шьамаҭаа, Е.Адлеиба, Г. Арҟәыць

Аформат 60/90 1\16 . Иҟаҵә. акьыԥхь. бҕьыц. Инықә. акьыԥхь бҕьыц . Атираж 500. Азаказ

Апсны аҳәынҭқарра
«Акьыԥхь аԥны»
Аҟәа, Ешба имԥа, 168